

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

BERDİBEK SOKPAKBAYEV’İN “MENİÑ ATIM KOJA”
ADLI ESERİ ÜZERİNDE DİL İNCELEMESİ
(METİN-AKTARMA-İNCELEME-DİZİN)

Tuğba AKTAŞ ÖZKAN

Danışman

Doç. Dr. Mustafa TOKER

Bu çalışma TÜBİTAK BİDEB 2214-A Programı kapsamında ve SÜ Bilimsel Araştırma Projeleri tarafından 17103001 numaralı doktora tez projesi olarak desteklenmiştir.

KONYA 2017

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Doktora Tezi Kabul Formu

Öğrencinin	Adı Soyadı	TUĞBA AKTAŞ ÖZKAN		
	Numarası	134101001002		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI / TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐	Doktora ☒	
	Tez Danışmanı	DOÇ. DR. MUSTAFA TOKER		
Tezin Adı	Berdibek Sokpakyev'in "Menin Atım Koya" Adlı Eseri Üzerinde Dil İncelemesi (Metin-Aktarma-İnceleme-Dizin)			

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan **Berdibek Sokpakyev'in "Menin Atım Koya" Adlı Eseri Üzerinde Dil İncelemesi (Metin-Aktarma-İnceleme-Dizin)** başlıklı bu çalışma 27/11/2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Unvanı	Adı Soyadı	Danışman ve Üyeler	İmza
DOÇ. DR.	Mustafa TOKER	DANIŞMAN	
PROF. DR.	Gürer GÜLSEVİN	ÜYE	
PROF. DR.	Abdurrahman ÖZKAN	ÜYE	
PROF. DR.	Ufuk Deniz AŞCI	ÜYE	
DOÇ. DR.	Naile HACIZADE	ÜYE	

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	TUĞBA AKTAŞ ÖZKAN		
	Numarası	134101001002		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI / TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐ Doktora ☒		
	Tezin Adı	Berdibek Sokpakyev'in "Menîñ Atım Koja" Adlı Eseri Üzerinde Dil İncelemesi (Metin-Aktarma-İnceleme-Dizin)		

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin imzası
(İmza)

İÇİNDEKİLER

ÖZET	v
SUMMARY	vi
SÖZ BAŞI	vii
1. GİRİŞ	1
1.1. KAZAKİSTAN VE KAZAK TÜRKLERİ	1
1.1.1. Kazak Adı	1
1.1.2. Kazak Türkleri	1
1.1.3. Kazak Hanlığı Dönemi ve Rus Egemenliği	2
1.1.4. Kazakistan	4
1.2. KAZAK TÜRKÇESİ	5
1.3. KAZAK EDEBİYATI	6
1.3.1 Kazak Hikâyeciliği	16
1.3.1.1 Kıssa ve Masaldan Hikâyeye	17
1.3.1.2. Alaş Edebiyatında Hikâye	17
1.3.1.3 Sosyalistik Realizm Döneminde Hikâye	17
1.3.1.4. 1956 Sonrası Dönemde Hikâye	18
1.3.1.5. 1985 Sonrası Dönemde Hikâye	19
1.4. BERDİBEK SOKPAKBAYEV	19
1.5. MENİÑ ATIM KOJA	20
2. İNCELEME	25
2. SES BİLGİSİ	26
2.1. Ünlüler	26
2.1.1. Kazak Türkçesindeki Ünlülerin Genel Özellikleri	26
2.1.1.1. Kazak Türkçesindeki Ünlülerin Sınıflandırılması	26
2.2. Ünsüzler	31
2.2.1. Kazak Türkçesindeki Ünsüzlerin Genel Özellikleri	31
2.2.1.1. Kazak Türkçesindeki Ünsüzlerin Sınıflandırılması	32
2.2.1.1.1. Dudak ünsüzleri	33
2.2.1.1.2. Diş-Dudak Ünsüzleri	35
2.2.1.1.3. Diş-Diş Eti Ünsüzleri	36
2.2.1.1.4. Diş-Damak Ünsüzleri	38
2.2.1.1.5. Ön Damak Ünsüzleri	39

2.2.1.1.6. Arka Damak Ünsüzleri	40
2.2.1.1.7. Gırtlak ünsüzü	42
2.3. Ses Uyumları	43
2.3.1. Ünlü Uyumları	43
2.3.1.1. Damak Uyumu (Kalınlık-İncelik Uyumu)	43
2.3.1.1.1. Türkçe Sözlerde Damak Uyumu	43
2.3.1.1.2. Alıntı Sözlerde Damak Uyumu	46
2.3.1.1.3. Birleşik Sözlerde Damak Uyumu	47
2.3.1.2. Dudak Uyumu	48
2.3.1.3 Ünsüz Uyumu	48
2.4 Ses Olayları	49
2.4.1. Ünlü Değişimleri.....	49
2.4.1.1. Ünlü İncelmesi	49
2.4.1.2. Ünlü Kalınlaşması	50
2.4.1.3. Ünlü Yuvarlaklaşması	51
2.4.1.4. Ünlü Daralması.....	52
2.4.1.5. Ünlü Genişlemesi	53
2.4.1.6. Ünlü Türemesi	54
2.4.1.7. Ünlü Düşmesi	55
2.4.2. Ünsüz Değişimleri	56
2.4.2.1. Ünsüzlerdeki Düzenli Ses Değişimleri	56
2.4.2.2. Ünsüzlerdeki Düzensiz Ses Değişimleri	59
2.4.2.2.1. Benzeşme.....	59
2.4.2.2.2. Tonlulaşma	61
2.4.2.2.3.Tonsuzlaşma	62
2.4.2.2.4. Süreklileşme	63
2.4.2.2.5. Süreksizleşme	64
2.4.2.2.6. Sızıcılaşma.....	65
2.4.2.2.7. Ünsüz Düşmesi.....	65
3. METİNLER	67
3.1. TIPKIBASIM.....	68
3.2. TRANSKRİPSİYONLU METİN.....	161
3.3. AKTARMA.....	246
4. DİZİNLER.....	338

4.1. GRAMATİKAL DİZİN.....	339
4.2. EKLER DİZİNİ.....	590
5.SONUÇ.....	649
KAYNAKLAR.....	652

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	TUĞBA AKTAŞ ÖZKAN		
	Numarası	134101001002		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI / TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐	Doktora	☒
	Tez Danışmanı	DOÇ. DR. MUSTAFA TOKER		
Tezin Adı		Berdibek Sokpakyayev'in "Meniñ Atım Koja" Adlı Eseri Üzerinde Dil İncelemesi (Metin-Aktarma-İnceleme-Dizin)		

ÖZET

Kazak Türkleri, yüzyıllar öncesinden getirmiş oldukları zengin bir sözlü kültüre sahip olsalar da yazılı edebiyatın ortaya çıkması Kazak yazı dilinin oluşturulmasına paralel olarak 19. yüzyılda gerçekleşmiştir. Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma politikalarına maruz kalmış olan Kazak Türklerinin içinde yirminci yüzyılın ilk yarısında kalemleriyle varlık gösteren Kazak aydınları, Sovyet yönetiminin istekleri doğrultusunda yazmadıkları için eleştirilmiş ve baskı altına alınmıştır. Çalışmamızda bu baskıcı dönemin yazarlarından Berdibek Sokpakyayev'in Meniñ Atım Koja adlı eseri *Metin-Aktarma-İnceleme-Dizin* temelinde hazırlanmıştır.

Çalışmamızın **Giriş** bölümünde Kazak tarihi, coğrafyası, edebiyatı, Berdibek Sokpakyayev'in hayatı ve eserleri hakkında bilgiler verilmiştir. **Metinler** bölümünde karşılaştırma imkânı sağlaması için önce Kiril harfli orijinal metin verilmiş, ardından metnin Latin harfleriyle transkripsiyonu yapılmış, son olarak da metin Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. **İnceleme** bölümünde eserde geçen kelimelerdeki sesler ve ses olayları ele alınmıştır. **Dizin** bölümünde ise metinde geçen bütün kelimelerin anlamları ve aldıkları çekim ekleri transkripsiyonlu metinde belirtilen satır numaralarıyla birlikte gösterilmiştir. Ayrıca ekler dizinine yer verilmiştir. Sonuç kısmında ise metin ve inceleme bölümünden hareketle çalışmada elde edilen sonuçlar ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Berdibek Sokpakyayev, Meniñ Atım Koja, Kazak Türkçesi

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	TUĞBA AKTAŞ ÖZKAN	
	Numarası	134101001002	
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI / TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI	
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☐	Doktora ☒
	Tez Danışmanı	DOÇ. DR. MUSTAFA TOKER	
Tezin İngilizce Adı		Berdibek Sokpakyayev's "Meniñ Atım Koja" Book on Grammatical Study (Text-Translation-Analysis-Index)	

SUMMARY

Although the Kazakh Turks had a rich oral culture that they had brought back hundreds of years ago, the emergence of written literature took place in the nineteenth century in parallel with the creation of the Kazakh writing language. In the first half of the twentieth century Kazakh Kazakhs, who were subjected to the Russification and Christianization policies, the Kazakh intellectuals, who were subjected to criticism and criticism, did not write in line with the demands of the Soviet administration. In our study, the author of this repressive era was Berdibek Sokpakyayev's work entitled Meniñ Atım Koja, based on the Text-Analysis-Index.

The introduction section of our study provides information about the history, geography, literature, Berdibek Sokpakyayev's life and works. In order to provide comparisons in the text section, the text was originally given as Cyrillic, then transcribed to Latin letters and translated into Turkish. In the review section, the sounds and sound events in the words in the work are discussed. The meanings of all the words in the text and the capture attachments they take in the directory are shown with the line numbers specified in the transcript text. In conclusion, the results of Meniñ Atım Koja's work are summarized in the text and examination section.

Key Words: Berdibek Sokpakyayev, Meniñ Atım Koja, Kazakh Turkish

SÖZ BAŞI

Türkler, geçmişten günümüze, yayıldıkları geniş coğrafi alanlar ve kurdukları pek çok devletle birlikte dilleri ve kültürleriyle dünya tarihi içerisinde önemli bir yere sahip olmuştur. Bugün Türkler, dünyanın pek çok yerinde bağımsız veya özerk cumhuriyetler hâlinde yaşamaktadır. Bütün Türk toplulukları arasında Kuzeyde yaşayan Kıpçak Türkleri içerisinde yer alan gruplardan biri ve bunlar arasında nüfusu en kalabalık topluluk da Kazak Türkleridir.

Zengin enerji kaynakları ile son yıllarda Orta Asya'nın yükselen yıldızı olan Kazakistan'da yaşanan olumlu ekonomik gelişmeler, Kazakların millî kimliklerinin daha da güçlenmesini sağlamıştır. Nitekim son yıllarda Rusça karşısında Kazak Türkçesine verilen önem uygulanan birtakım politikalarla arttırılmıştır. Bunlar arasında en önemlisi şüphesiz 2017 yılının Nisan ayında Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev tarafından açıklanan Kiril alfabesinden Latin alfabesine geçiş kararıdır.

Uygulanan bilinçli dil politikalarıyla sürekli bir ilerleme kaydeden Kazak Türkçesi, sıradan bir yazı dilinden ziyade bölgede yaşayan farklı etnik gruptaki halklar tarafından da öğrenilmesi gereken bir ortak iletişim dili hâline gelmiş, bununla birlikte son yıllarda Kazak Türkçesi üzerine yapılan çalışmalar da bir hayli artmıştır. Biz de bu çalışmalara katkı yapmak amacıyla Kazak Edebiyatı'nın en önemli isimlerinden biri olan Berdibek Sokpakyayev'in 1957'de kaleme aldığı "Meniñ Atım Koja" (Benim Adım Hoca) adlı eseri üzerinde çalışma yapmayı tercih ettik. Kazak dilinin incelenmesi gayesiyle başladığımız çalışmamızın yazar seçimi safhasında Berdibek Sokpakyayev'in aynı zamanda bir filolog olmasının, söz konusu yazar üzerinde karar kılmamız hususunda büyük etkisi olmuştur. Onun yaratıcılığı ve dili kullanmadaki kabiliyetiyle Kazakistan'ın sınırlarını çoktan aşan "Meniñ Atım Koja" (Benim Adım Hoca) eseri ise; Rusça, Ukraynaca, Fransızca, Litvanca, Letonca ve Özbekçe olmak üzere pek çok dile çevrilmiştir. Türkiye'de yazar ve eserleri üzerine yapılmış herhangi bir çalışma yoktur. Bu çalışmayla Kazaklar için ayrı bir öneme sahip, yediden yetmişe hepsinin bildiği ve sevdiği "Meniñ Atım Koja" adlı eserin Türkiye Türkçesine kazandırılması da amaçlanmıştır.

Çalışma; **Giriş, Metin, İnceleme, Dizin, Sonuç** olmak üzere beş bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde **Kazakistan ve Kazak Türkleri, Kazak Türkçesi, Kazak Edebiyatı, Berdibek Sokpakyayev ve Meniñ Atım Kojı** başlıkları altında Kazakistan'ın dili, tarihi, coğrafi konumu, edebiyatı, söz konusu yazar ve eseri hakkında bilgiler verilmiştir.

Metin bölümü, **Orijinal Metin, Transkripsiyonlu Metin ve Türkiye Türkçesine Aktarma** biçiminde ele alınmıştır. Öncelikle Kiril harfleriyle yazılmış orijinal metin, “Transkripsiyon Alfabeti” başlığında belirtilen karşılıklara göre transkripsiyonlu olarak Latin harflerine aktarılmıştır. Eserin aktarma çalışmaları, *TÜBİTAK Bilim İnsanı Destekleme Programı* desteği ile Kazakistan'ın başkenti Astana'da bulunan L. N. Gumilev Avrasya Millî Üniversitesinin Türkoloji Kürsüsünde altı ay boyunca yürütülen çalışmalar neticesinde tamamlanmıştır. Aktarma sırasında, kavram alanı karşılandığı müddetçe Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesinin söz varlığındaki ortak kelimelerin kullanılmasına gayret gösterilmiştir. Kimi durumlarda ise bazı anlam ve söz dizimi farklılıkları sebebiyle serbest aktarım tekniği kullanılmıştır. Aktarmada güçlük çekilen ifadeler, Türkiye Türkçesini iyi derecede bilen Kazak dili konuşurlarıyla istişare edilerek anlamlandırılmıştır.

İnceleme bölümünde, eserin Ses Bilgisi özellikleri üzerinde durulmuştur. Bu bölümde, **Ünlüler, Ünsüzler, Ses Uyumları ve Ses Olayları**, her birine ait alt başlıklarla geniş bir şekilde incelenmiştir.

Dizin bölümünde eserin gramatikal ve ekler dizinine yer verilmiştir. Gramatikal dizinde; basit, türemiş, birleşik isim ve fiiller madde başı olarak anlamlarıyla verilmiş, bu sözcüklerin aldıkları çekim ekleri, transkripsiyonlu metinde belirtilen satır numaralarıyla birlikte gösterilmiştir. Ekler dizininde ise metinde geçen tüm eklere yer verilmiş, eklendikleri kelimeler ilgili başlıklarda satır numaralarıyla birlikte gösterilmiştir. Tekrar eden örneklerin sayısı parantez içinde belirtilmiştir.

Sonuç bölümünde çalışma neticesinde ulaştığımız bilgiler maddeler hâlinde ortaya konulmuştur.

Her çalışmada az veya çok emeği geçen kimseler vardır. Burada emeklerinin karşılığı olamayacağını bilmeme rağmen kısacık da olsa onlardan söz etmek gerektiğini düşünüyorum.

Öncelikle, bana Türk dili alanında çalışma imkânının kapılarını açan, hiçbir konuda ve durumda desteğini esirgemeyen, öğrencisi olmaktan gurur ve mutluluk duyduğum kıymetli hocam Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN'e sonsuz şükran ve saygılarımı sunarım.

Güleryüzü ve yardımlarıyla bilgi ve tecrübelerinden faydalandığım Doç. Dr. Naile HACIZADE'ye, L. N. Gumilev Avrasya Millî Üniversitesinin Türkoloji Kürsüsünde Kazakistan'da bulunduğum sürece danışmanlığımı yürüten ve bana çalışma ortamı sunan Prof. Dr. Nurilla Gabbasovna'ya, yönelttiğim soruları cevaplama ve kaynakları toplama hususunda göstermiş oldukları nezaketleri nedeniyle Doç. Dr. Ainur MAYEMEROVA'ya, Prof. Dr. Ercan KUANYSHBAYEV'e ve Doç. Dr. Kuanyshbek KENZHALIN'e teşekkürü borç bilirim.

Mesleğe başladığım günden bu yana hoşgörüsü, güler yüzü ve yardımlarıyla bana çalışma azmi veren, disiplinli ve özverili çalışmalarını her daim örnek aldığım, çalışmamın her safhasında yanımda olan değerli danışman hocam Doç. Dr. Mustafa TOKER'e en derin teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım.

Son olarak çalışmam için her türlü desteği kendinden ödün vererek hoşgörüsüyle bana sunan eşim Mehmet ÖZKAN'a ve büyük emeklerinden ötürü her daim yanımda olan kıymetli aileme, şükranlarımı sunarım.

Tuğba AKTAŞ ÖZKAN

Konya, 2017

1. GİRİŞ

1.1. KAZAKİSTAN VE KAZAK TÜRKLERİ

1.1.1. Kazak Adı

“Kazak” kelimesinin ne zaman ve nasıl ortaya çıktığı hakkında bugüne kadar pek çok görüş sunulmuştur. Kazak araştırmacılar “Kazak” adı ile ilgili olarak en yaygın üç görüşü şu şekilde ortaya koymuşlardır. Bunlardan ilkinde göre; bazı göçebe boylar Janibek ve Kerey’in önderliğinde XV. asrın ikinci yarısında Ebu’l-Hayr Han’a karşı çıkmışlar, Batı Deştikıpçak’tan batıdaki Yedisu ve Çu Irmağı boyuna göçmüşlerdir. Bu boylar ‘kendi ulusunu terk eden, kaçak’ anlamına gelen “Kazak” diye adlandırılmıştır. İkinci görüşe göre; eski Çin kaynaklarında yer alan “Üysin”, “Usın” veya “Asuw” sözlerinden Kazak kelimesi ortaya çıkmıştır. Üçüncü düşünceye göre ise; “Kazak” adı çok daha eskilere giderek Tañ İmparatorluğu Tarihi’nde “Kasa” ve “Xasa” şeklinde geçmektedir (Mıñjan, 1994 :19).

Türkiye’de yapılan araştırmalarda, Reşit Rahmeti Arat Kazak adının “hür, serbest, bihanman, bekâr, mert, yiğit, cesur” manalarını ifade ettiğini belirtirken, Ahmet Caferoğlu Kumukça’daki anlamıyla “silahşor, kızan, askerlik yükümlüsü” anlamlarına geldiğini söyler (Bozkurt, 2002: 445). Bu özgürlüğüne düşkün, bağımsızlığını seven göçebe topluluğunun adı, tarih boyunca yerleşik yönetime düzenledikleri saldırılar sebebiyle anlam kötüleşmesine uğrayarak zamanla sergüzeşt, eşkıya manalarına da gelir (Togan, 1981: 37). Öyle ki bu özelliklerinden dolayı düzene aykırı hareket edenler için “Kazaklık etme!” ifadesi doğmuştur. Kazaklık, konar-göçer topluluklar içerisinde yiğitlik, erlik, cesaret göstergesi; yerleşik gruplar arasında “haydutluk, eşkıyalık” olarak benimsenmiştir (Özkan, 2007: 132).

1.1.2. Kazak Türkleri

Kazakistan toprakları tarihten bu yana Türklerin hâkimiyetinde olmuştur. Bunlar ilk dönemlerde Sakalar, Üysünler, Kanglılar, Hunlar, Köktürkler, Türgişler, Karluklar, Oğuzlar, Kimekler ve Kıpçaklar; daha sonraki dönemlerde ise Naymanlar, Argınlar, Kereyler, Koñuratlar, Celayirlar, Duğlatlar gibi değişik asırlarda Kazakistan’da yaşayan

kabilelerdir. Bu devletler arasında Üysün, Kanglı, Kıpçak, Nayman, Koñurat, Celayir ve Duğlat (Duwlat) gibi kabilelerin ise bugün, Kazakları oluşturan Üç Jüz'ün ortaya çıkmasında büyük rolü vardır (Kömekov, 2003: 192). Ata-baba şecerelerine çok önem veren Kazaklar “Alaş” olgusu etrafında XVIII. asırda üç jüz olarak boy sistemlerini tasnif etmişlerdir. Bu üçe bölünmek şeklinde algılansa da aksine bu “üç biy” Kazak topraklarında dağınık olarak varlıklarını sürdüren Türk boylarını üç ana boy kitlesinde bir araya getirmiştir (Koç-Doğan, 2004: 3).

Kazakların inanişına göre Kazakların atası “Alaş”ın, “Kazak” adında bir oğlu vardır. Kazak'ın ise üç oğlu olur, büyük oğluna “Bekares”, ortanca oğluna “Akares” ve küçük oğluna da “Janares” adı verilmiştir. King Hanedanlığı (1644-1912) yıllarında “Sol Kazakları” veya “Büyük Otağ” adıyla anılan Bakares'in soyundan gelenlere “Uluğ Jüz”; “Sağ Kazakları” veya “Orta Otağ” olarak anılan Akares'in soyundan gelenlere “Orta Jüz”; “Batı Kazakları” veya “Küçük Otağ” olarak anılan Janares'in soyundan gelenlere ise Küçük Jüz' adı verilmiştir (Baykuzu, 1999: 229).

Jüzlerin hâkimiyet alanlarını günümüz Kazakistan coğrafyası üzerinde şöyle gösterebiliriz: Büyük Jüz, Balkaş ve Issık göllerinin güney kıyılarında, Orta Jüz, Kırgız bozkırlarının kuzeyi, İrtiş Irmağı boyları ile Tobol ve İşim ırmakları dolaylarında, Küçük Jüz ise Aral Gölü'nün batısında, Hazar ve Ural Dağları'na doğru uzanan arazide hüküm sürüp yaşamışlardır (Demir, 1998: 135).

1.1.3. Kazak Hanlığı Dönemi ve Rus Egemenliği

Kazak Hanlığı, VIII. asırda Altın Orda Devleti bünyesinde kurulan Ak Orda'nın devamı niteliğindedir. Ak Orda, aynı zamanda Altın Orda Devleti'nin de merkezidir. Batu Han, 1227'de Altın Orda'yı doğu ve batıya ayırmıştır. Daha sonra Ak Orda adını alacak doğu kısmı 1395'te Emir Timur idaresinden, 1428 yılında Şeybâniler soyundan gelen Ebu'l-Hayr Han idaresine geçmiştir. 1466 yılında Altın Orda tahtına çıkan Orıs Han'ın oğlu Kayırçak'ın neslinden gelen Barak Han'ın oğulları Kerey ve Canıbek, Ebu'l-Hayr'a isyan ederek “Yedisu” tarafına göç etmişlerdir. Çu nehri boyundaki Kozı-Bası adı verilen yerde kendi hanlıklarını ilan etmişler ve bu tarihten itibaren “Kazak Hanlığı” olarak adlandırılmaya başlanmışlardır (Kömekov, 2003: 193).

En parlak devrini 1511-1523 yılları arasında Kasım Han'ın yönetiminde geçiren Kazaklar, Hazar Denizi'nin doğusu ile Aral Gölü'nün kuzeyinde kalan topraklardan, İrtiş Irmağı'nın üst kesimlerine ve Altay Dağları'nın batısına kadar uzanan bir alana yayılmış,

Sır Derya boyundaki bütün şehirler ve Yedi Su bölgesini topraklarına dâhil etmişlerdir. Kazak Hanlığı'nın o güne kadarki hükümet merkezi, Sıganak'tan Türkistan (Yesi) şehrine Ahmet Yesevî Külliyesi'ne taşınmıştır. Üç yüz bin kişilik bir orduya sahip olan Hanlık, kanunlarını, Kazak Örfî Hukuku “Qasım Qanın Qasqa Colı” (Kasım Han'ın Aydınlık Kanunları) adı ile sistemleştirmişlerdir (Tamir, 2002: 650).

Kasım Han'ın vefatından sonra oğlu Aknazar Han (1538-1580) ve onun oğlu Tevekkel Han (1582-1598), Kazak Hanlığı'nın başına geçmiştir. Ağabeyi Tevekkel Han'ın vefatından sonra yönetime geçen Esim Han (1598-1645) ise başarılı bir idare ile, zamanında Kazak Hanlığı topraklarının yarısını kaybetmiş ve bu başarısızlığı dolayısıyla tahttan indirilmiş Şıgay Han'ın (1580-1582) kaybettiği toprakları tekrar almıştır. Ancak onun döneminde iç karışıklıklar nedeniyle Hanlık, kendi içinde altı “alaş”a ayrılmıştır.

Esim Han döneminde Moğol asıllı Kalmuklar (Oyrat-Cungar) ile olan mücadeleler de iyice hızlanmış, 1635 yılında Kalmuk Devleti'nin kurulmasıyla yaklaşık iki yüzyıl sürecek Kazak-Kalmuk mücadelesi başlamıştır. Dünyada hiçbir halkın tarihinde olmayan ve birbirine düşman iki halkın birbirilerini bütünüyle yok etmeyi amaçladıkları bu büyük mücadele, atadan oğul ve torunlarına kadar, aralıklarla 1758 yılına kadar devam etmiştir (Sakhipova, 2007: 53).

Yüzyıllar süren saldırıların sebep olduğu yıkım o denli büyük olmuştur ki Kazak hanları ilk kez Ruslardan yardım isteme fikrine kapılmışlardır. Bu talihsiz fikrin hayata geçtiği XVIII. asrın ilk yarısı, Kazaklar için tam 250 yıl sürecek Rus egemenliğinin de başlangıcı olmuştur.

Yardım talebinin ardından artan ilişkiler neticesinde; 1822'de Orta Jüz'ü ele geçiren Ruslar, 1824'te Küçük Jüzü, 1848'de de Büyük Jüz'ü tamamen hâkimiyetleri altına almışlardır. Bunu müteakip Ruslar, 1853 yılında Ak-Mescit'i (Kızıl Orda), 1854 yılında ise Verni'yi (Almatı) alarak bu şehirlerde büyük kaleler inşa etmişlerdir. İşgal ettikleri Kazak topraklarını Oral, Torgay, Akmola ve Semey adlı dört eyalete bölen Ruslar, 1893 tarihinden başlayarak ülkedeki Rus nüfusu arttırmak için Kazakistan'ın özellikle kuzeyinde çok sayıda Rus köyü kurarak kasıtlı bir iskân politikası uygulamışlardır (Koç-Doğan, 2004: 4).

Bu politikalarla iyiden iyiye artan baskı ve zulümler isyan hareketlerinin de fitilini ateşlemiştir. Bu isyanlardan en önemlileri Sırım Batur (1783-1797), Karatay Sultan (1797-1814), Arıngazı Sultan (1816-1821), Kayabalı Sultan (1818-1827) İsatay Tayman(1836-1846), Eset Batır (1853-1858), Cankoca Batır (1856-1857) Kenesarı Navruzbay(1841-1847) isyanlarıdır (Şimşir, 2008: 34-40; Saray, 2004: 47-107; Zeyneş, 2002: 69).

İsyancılar sonrasında 1867 yılında Ruslar, reform adı altında yeni düzenlemeler getirir de Kazak Türkleri üzerindeki baskılar 20. yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir (Kesici, 2003: 120).

Milliyetçilik duygularının filizlendiği 1917 Bolşevik ihtilalinden sonra yarı bağımsız bir statü kazanan Kazak toprakları, 5 Aralık 1936 tarihinde Kazakistan Sovyet Cumhuriyeti adını almıştır. Senelerce Rus esaretinde yaşamış Kazaklar, hızla dağılma sürecine giren SSCB'nin 1990 yılında çökmesinin ardından nihayet 16 Kasım 1991'de tam bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir.

1.1.4. Kazakistan

Kazakistan, Sovyetler Birliği'nin dağılmasını müteakip 16 Aralık 1991 tarihinde bağımsızlığını kazanmıştır. Devlet idaresine fiilen başkanlık sistemi hâkim olup, politik sistem çok partili parlamenter demokrasidir. Orta Asya Türk toplulukları arasında kuzey doğu Kıpçak Türkleri içerisinde yer alan ve bunlar arasında nüfusu en kalabalık topluluk Kazak Türkleridir. Birleşmiş Milletler ülke raporunun son verilerine göre nüfusu 16.7 milyona ulaşmıştır. Kazak Türklerinin % 80,3 gibi büyük bir kısmı, 46°-87°doğu boylamları ile 40°-56° kuzey enlemleri arasında sınırları İdil boylarından Batı Sibirya'ya, Hazar kıyılarından Doğu Türkistan'a kadar uzanan Kazakistan'da yaşamaktadır. Ülkenin yüz ölçümü 2.717.300 km² olup, bu yüz ölçümü ile Türk dünyasının en büyük alana sahip ülkesidir. Fakat topraklarının büyük bir bölümü çöller ve verimsiz bozkırlarla kaplıdır (Özey, 1999: 138-139).

Başkenti, Çin sınırına çok yakın olması, şehirleşme yapısına uygun olmaması, doğal afet tehlikesi altında bulunması gibi sebeplerle 1994 yılında Kazakistan Parlamentosu'nun kararıyla Almatı'dan Akmola'ya taşınmıştır. Ancak asıl sebep kuzeydeki Rus nüfusun yoğunluğu olarak gösterilmektedir. 1998 yılında Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in öngördüğü doğrultuda başkentinin adı Astana olarak değiştirilen Kazakistan, zengin enerji kaynakları ile son yıllarda Orta Asya'nın yükselen yıldızı olmuştur (Doğan, 2002: 136). Geniş petrol yataklarının yanı sıra çeşitli maden ve metal kaynaklarına sahip olan ülke, tarım ve hayvancılıkta da büyük bir potansiyele sahiptir. Kazak Türkçesi ve Rusçanın resmî dil olduğu Kazakistan'da her iki dil de etkin olarak kullanılmaktadır. Para birimi "tenge"dir.

1.2. KAZAK TÜRKÇESİ

Tatar, Başkurt, Nogay, Karakalpak, Kırgız, Karaim, Karaçay, Balkar, Kumuk Türkçelerinin de dâhil olduğu Kıpçak grubuna mensup olan Kazak Türkçesi, en geniş sahada konuşulan Türk lehçesidir.

19. yüzyıldan bu yana coğrafi yönler, coğrafi isimler, kavmî isimler, dil hususiyetleri göz önünde bulundurularak Türk dilleri üzerine pek çok tasnif yapılmıştır. Bu nitelikler ışığında Kazak Türkçesi, bilim adamlarının yaptığı Türk dili tasnifleri içerisinde değişik başlıklar altında sınıflandırılmıştır.

Türk lehçelerinden toplu olarak bahsedilen ilk ilmî sınıflama Kazak Türkçesini Kırgızca adıyla “Tatar, Kuzey veya Kıpçak” grubu içinde değerlendiren İ. N. Berezin’e aittir (Arat, 1953: 61).

Türk diyalektolojisinin kurucusu sayılan W. W. Radloff ise Kazak Türkçesini, Batı dialektleri grubundaki “Kırgız dialektleri” başlığı altında gösterir. A. Vambery, etnik yapıyı göz önünde bulundurarak ele aldığı tasnifinde Kazak Türkçesi’ne “Orta Asya Türkleri” grubunda yer verir. Konuyu ayrıntılı biçimde ele alan ve en çok faydalanılan lehçe tasniflerinden biri olan A. N. Samaylovi, Kazak Türkçesini; *Kıpçak, Kuzey-Batı ve tav* grupları içinde ayrı ayrı değerlendirmiştir. Fin Türkolog G. J. Ramstedt’in Kazak Türkçesini içine aldığı *Batı grubuna*, Räsänen *Kuzeybatı grubu* adını verir. Eski ve yeni Türk dillerini dokuz grupta toplayan L. Ligeti, Kazak Türkçesini *Kıpçak Dilleri* adını verdiği grupta gösterirken, N. A. Baskakov Kıpçak grubunun *Kıpçak-Nogay* alt grubunda zikreder. J. Benzing, Kazak Türkçesini *Batı Türk (Kıpçak-Kuman diyalektleri)* grubunda, K. H. Menges ise Kuzeybatı veya Kıpçak bölümü adını verdiği grubun *Aral-Hazar diyalektleri* alt başlığında ele alır (Eren, 1983: 75-79).

Türkiye Trkologlarından Reşit Rahmeti Arat, “Türk şivelerinin Tasnifi” adlı makalesinde Kazak Türkçesini tav grubuna dâhil ederken (Arat, 1953: 139), Talat Tekin Kıpçak grubu veya tawlı grubu dediği ana kümede değerlendirmiştir (Tekin, 1989: 141).

Görüldüğü üzere bilim adamları oluşturdukları dil tasniflerinde her ne kadar farklı isimler kullanmış olsalar da hepsinin Kazak Türkçesi için işaret ettiği yer *Kıpçak grubudur*.

Bugün Kazak Türkçesi Kazakistan dışında Moğolistan, Doğu Türkistan, Özbekistan, Türkmenistan gibi bölgelerde yaşayan Kazaklar tarafından da konuşulmaktadır. Öncelikle Türkçe asıllı kelimelerden oluşan söz varlığı içerisinde Soğdca, Toharca, Moğolca ve çok sayıda Rusça kelimeler yer almaktadır. Dinî kültür

merkezlerine uzak olması hasebiyle diğer Türk lehçelerine nazaran Arapça ve Farsçanın etkisi oldukça azdır.

Daha önce belirttiğimiz üzere geniş topraklarda konuşulan Kazak Türkçesi Amanjолоv'un derlenmiş ağız malzemelerinden hareketle oluşturduğu tasnife göre Kuzeydoğu, Güney ve Batı olmak üzere üç kola ayrılır (Atmaca, 2016: 599). Bunlardan Kuzeydoğu kolu bugünkü Kazak Türkçesi yazı dilinin temelini oluşturur.

Yazı dilinde 1929 yılına kadar Arap alfabesi kullanan Kazak Türkleri daha sonra Latin harflerine geçerler. Çok geçmeden, Sovyet yönetiminin SSCB halklarının bozulmaz dostluğunu pekiştirme, Kazak edebî dil ve kültürünü geliştirmeyi amaçladığını ileri süren 10 Kasım 1940 Kararnamesi ile Kiril alfabesini kabul ederler.¹ Bağımsızlıktan sonra uzun yıllar tekrar Latin harflerine geçiş hususu tartışılrsa da faaliyete son zamanlara kadar geçilememiştir. Nihayet 12 Nisan 2017'de Kazak Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev, Cumhurbaşkanlığı resmî internet sitesinde yayımlanan Болашаққа Бағдар: Рухани Жаңғыру² (Oryantasyon: Geleceğin Manevî Canlanması) adlı makalesiyle Latin harflerine geçiş kararını açıklamıştır. Yalnızca yazı sembolü değil, aynı zamanda bir ideoloji aktarıcısı olan alfabenin değişikliği kararıyla ciddi bir kültürel devrim gerçekleştiren Nazarbayev, sürecin 2018'den itibaren başlayarak 2025 yılına kadar tamamlanmasını öngörmektedir. Son yıllarda özellikle yeraltı kaynaklarıyla Orta Asya'nın parlayan yıldızı olma yolunda ilerleyen Kazakistan'ın ciddi bir ekonomik güç gerektiren bu büyük devrimi 2025 yılı sonunda tüm kitapların, süreli yayın ve resmî belgelerin Latin harflerine geçişiyle tamamlaması düşünülmektedir. Şüphesiz bu yenilik Türk dünyasını birbirine daha da yakınlaştıracaktır.

1.3. KAZAK EDEBİYATI

Kazak edebiyatı, Kazakistan sınırları ile birlikte Doğu Türkistan ve Türkiye Kazaklarının da edebî şahsiyetlerini ve eserlerini ihtiva eden bir edebiyattır. Edebiyatla ve sanatla iç içe yaşayan, dombıra çalıp şarkı söyleyen, irticalen şiir okuyan Kazaklar, şiir ve müziği hayatlarının vazgeçilmezi kılmışlardır. Kazak Hanlığının varlık sürdüğü XV. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar Kazak edebiyatı, daha ziyade sözlü edebî türlerle gelişmiştir. Halkın okuma yazma bilmediği devirlere kadar uzanan Kazak sözlü edebiyatı, özellikle şiir

¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Sofia Sorokina, *Tarihî Kazakçanın Latin Alfabesiyle Yazıldığı Dönem*, Fatih Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014.

² Bk. http://www.akorda.kz/kz/events/akorda_news/press_conferences/memleket-basshysynyn-bolashakka-bagdar-ruhani-zhangyru-atty-makalasy, 18.06.2017'de erişildi.

izgisinde ilerlemiş, halkın duyarak ezberlediğı ve büyük bir kültür hazinesi olarak XIX. yüzyıla kadar taşıdığı sözlü gelenek, bu asırdan sonra yazılı edebiyatın da gelişmesiyle birlikte çeşitlenmiştir (Altınmakas, 2014: 23).

Kazak kültür ve edebiyatının köklerine yazılı olarak *Orhun Abideleri* ve *Dîvânü Lügati't-Türk* gibi önemli eserlerde rastlamak mümkündür. Yine *Kutadgu Bilig*, *Kodeks Kumanikus*, *Oğuzname*, *Muhabbetname*, *Kısasü'l-Enbiya* gibi kült eserlerde de atasözü, deyim, bilmece gibi türler bakımından Kazak kültüründen örnekler görölmektedir (Koç-İşina-Korganbeov, 2007: 21-23). Zira sözlü edebiyat, Kazakları oluşturan boy ve sülalelerden Oğuzlar, Konıratlar, Kıpçaklar, Nogaylar gibi Türk boyları arasında çeşitlenmiş ve gelişmiştir. Gelenek, halkın hayatının bütününde var olduğundan, nesilden nesile kesintiye uğramadan özellikle de atasözleri, masallar, efsane ve hikâyeler, kahramanlık cırları, lirik destanlar, atışma şiirleri gibi örneklerle günümüze kadar gelmiştir.

XV. ve XVII. yüzyıllar arasında ise Kazak sözlü edebiyatında kabile geleneğinin etkileri görölmektedir. Özellikle savaşı ve savaşın etkilerini anlatan konular tercih edilmiş, “coktav (ağıt), esirtüv (acı haberi duyurma), ösiyet öleni (vasiyet şiiri), qoştasuv (veda şiiri)” gibi türler gelişmiştir.

XVII. ve XVIII. yüzyıllar arasında, doğaçlama şiir söyleme geleneğı cıravlar ve şairler tarafından mükemmel bir biçimde icra edilmiştir. Şairler geçmişle ilgili destanları köy köy gezerek, düğünlerde, yemekli toplantılarda, kurultaylarda halkla paylaşmıştır. Bilhassa Kalmuklar ile Kazaklar arasında geçen mücadeleleri konu alan kahramanlık destanları edebiyatın konusu olarak işlenmiştir.

XVIII. asır ile XIX. asrın başlarında geleneksel ve gündelik şiirler ile destanlardan hariç olarak lirik şiir etkisini ve örneklerini arttırmıştır. Yine bu dönemde İslamiyet'in etkisi edebiyat üzerinde sıklıkla izlenir (Koç-İşina-Korganbeov, 2007: 28-29).

Kazak sözlü edebiyatını araştırma çalışmaları XVIII. yüzyıldan itibaren Rus şarkiyatçılar tarafından başlatılmıştır. Halkın hitabet ve doğaçlama şiir söyleme kabiliyetleri ile oldukça ilgilenen N. Rıçkov, P. S. Pallas, V. Andreyev, G. Spasski, P. Georgi gibi araştırmacılar eserlerinde folklor ürünlerine yer vermişlerdir. Öbür yandan G. N. Potanin, Ş. Vâlihanov, V. Radloff, N. İlminski gibi bilim adamları, Kazak folklorunun araştırılmasına büyük katkıda bulunmuştur. Bu araştırmalarda derlenenler ve değerlendirmeler, “Orenburgski listok”, “Jivaya starina”, “Vestnik Evropı” gibi gazete ve dergilerde, Rus yayınevlerinde yayımlanmıştır (Koç-İşina-Korganbeov, 2007: 26).

Sovyet döneminde Kazak sözlü edebiyatı, halkın güç duruma düşmesi nedeniyle durgunluk yaşamıştır. Hayat şartları ve sosyal durumu kötüleşen halkın yaşadığı baskı, göç ve kıtlık gibi sorunlar, tercih edilen edebî türleri de belirlemiştir. Ateist ve sınıfçı Sovyetler tarafından iki kere büyük kıyım uğrayan Kazaklar, eski inanç ve geleneklerini yaşatan, İslam'ı temsil eden edebî türleri yazılı olarak gündeme getiremeden kendilerinin dışında bir edebiyatı devam ettirmişlerdir (Koç-İşina-Korganbeov, 2007: 41).

İkinci Dünya Savaşı döneminde mektup mahiyetindeki “asker şiirleri” çoğalmıştır. Hâsılı; devrin şart ve durumlarının yönlendirdiği bir edebî geleneğe sahip olan Kazak edebiyatının bugünkü durumu, Sovyetler dönemindeki durumu andırmaktadır. Öyle ki bazı türlerin tekrar canlanması imkânı doğmasına rağmen, halkın hasret kaldığı şiir ve şarkılar artık geleneklerden, millî değerlerden uzaklaşmıştır (Koç-İşina-Korganbeov, 2007: 45).

Yazılı edebiyat ise 1870'lerden itibaren oluşmaya başlamıştır. Türk dünyasının ortak yazılı edebî mirası dışarıda tutulacak olursa, Kazak edebiyatının ilk yazılı mahsulleri Abay Qunanbayulı tarafından verilmiştir (Özdemir, 2014: 22).

Kazak edebiyatının sözlü geleneğinin son tasnifi Şakir Ibrayev tarafından yapılmıştır, bu tasnif şöyledir:

A. Örf ve âdetlerle ilgili türler

I. Meslek ve âdetlerle ilgili cırlar

1. Meslek ve uğraşlarla ilgili cırlar

- a. Hayvanlarla ilgili cırlar
- b. Avcılıkla ilgili cırlar
- c. Tarımla ilgili cırlar
- d. Nevruz
- e. Ramazan Şiirleri (Carapazan)

2. Bebekler için söylenen örf-adet ve geleneklerle ilgili cırlar

- a. Ninni (beşik cırı)
- b. Avutma, teselli (cabatuv) şiirleri
- c. İnançlarla ilgili şiirler (çocuğu beşiğe yatırma vs.)

3. Evlenme töreniyle ilgili cırlar

- a. Düğünü başlatma (toybastar) şiirleri
- b. Düğünü sona erdirme (toytarqar) şiirleri
- c. Yar yar (car car)
- d. Sıñsuv
- e. Avutma (cubatuv)

- f. Duvak açma (betaşar)
- g. Kutlama
- 4. Cenaze merasimleriyle ilgili cırlar
 - a. Acı haberi duyurma (estirtüv)
 - b. Başsağlığı dileme (köñil aytuv)
 - c. Ağıt (coktav)
 - d. Dua (duğa)
- 5. Örf ve âdetlerle ilgili şiirler
 - a. Dua, iyi dilek (alğıs)
 - b. Beddua (karğıs)
 - c. Dua (bata)
 - d. Selamlaşma (amandasuv)
 - e. Vedalaşma (koştasuv)
 - f. Görüşme (kōrisüv)
 - g. Özlem (ańsav)
- 6. İnançlarla (nanım-senim) ilgili şiirler
 - a. Bädik
 - b. Efsun şiirleri
 - c. Yalvarma (calbarınuv)
 - d. Kam ayinleri (baskı sarını)
 - e. Büyü
 - f. Fal açma
 - g. Rüya yorumu
 - h. Üfleme (nefes verme, silkeleme)
 - i. Ateşle üfleme (alastav)
 - j. Kurt göçüme (kurt köşirüv)
 - k. Cin çağırma

B. Örf ve Adetlerle İlgisi Olmayan Türler

II. Epik nesir türleri

- 1. Masallar
 - a. Evcil hayvanlarla ilgili masallar
 - b. Olağanüstü masallar
 - c. Kahramanlık masalları
 - d. Yeni ve geleneksel masallar

- e. Satirik (hicvî) masallar
- f. Anekdotalar
- 2. Rivayetler
 - a. Tarihî
 - b. Mekânla ilgili
 - c. Küy (beste, ezgi)
- 3. Efsane (äpsana, legenda)
 - a. Tarih ve mekânla ilgili
 - b. Dinî
 - c. Ütopik
 - d. Küy (beste, ezgi) efsanesi
- 4. Hikâyeler
- 5. Mit
 - a. Sebep ifade eden mitler
 - b. Kozmogonik mitler
- 6. Şecere
 - a. Genel şecere
 - b. Boy (rular) şeceresi
 - c. Kabileler (taypalar) şeceresi
 - d. Soy (atalar) şeceresi
 - e. Hocalar (kojalar) şeceresi
- 7. Hikâyeler
 - a. Memorat
 - b. Komik hikâyeler
 - c. Hayatla ilgili hikâyeler
- III. Epik Türler
 - a. Eski (arkaik) destan
 - b. Kahramanlık destanı
 - c. Lirik destan (liro-epos)
 - d. Kıssa şeklindeki destanlar
 - e. Tarihî destanlar
 - f. Gerçekçi tarihî destanlar
- IV. Kısa Türler
 - a. Atasözleri

- b. Deyimler
- c. Vecizeler
- d. Bilmeceler
- e. Tekerlemeler
- V. Hitabet Sözleri
 - a. Hatiplik tolğav
 - b. Hatiplik ithaf (şeşendik arnav)
 - c. Hatiplik davalar (şeşendik dav)
- VI. Fabl
 - a. Fabl
 - b. Analoji
 - c. Temsil
- VII. Lirik şiirler
 - a. Dörtlük hâlindeki halk şiiri (kara öleñ)
 - b. Şarkı, türkü şeklindeki şiirler (än öleñ)
 - c. Tarihî şiirler
 - d. Mektup tarzındaki şiirler (hat öleñ)
- VIII. İbret-vasiyet (nakıl-ösiyet) şiirleri
 - a. İthaf (arnav)
 - b. Tolğav
 - c. Terme
 - d. Celdirme
 - e. Methiye
 - f. Vasiyet (ösiyet) şiirleri
- IX. Atışma (aytış)
 - a. Âşık atışması (akındar aytısı)
 - b. Bilmece atışması (cumbak aytısı)
 - c. Dinî atışma (din aytısı)
- X. Drama
 - a. Atışma tarzındaki eğlenceler
 - b. Kayım atışma
 - c. Bädik atışma
 - d. Yar yar (car car) atışması
 - e. Diyaloglar

- f. Hareketli eğlenceler
- g. Evcilik oyunu
- h. Kukla oyunu

XI. Çocuk Folkloru

1. Çocuk Şiiri
 - a. Dörtlük (takpak)
 - b. Alay şiirleri (mazaktav)
 - c. Korkutma (korqıtuv)
 - d. İthaf ve dilek şiirleri (arnav-tilek)
 - e. Uydurma şiirler (ötirik)
 - f. Tekerlemeler
2. Çocuk masalları
3. Oyun şiirleri
 - a. Saymaca (sanamak)
 - b. Sorma (sormaca)
 - c. Kalamak
 - d. Oyunlar
4. Sözlü saymacalar (Koç-İşina-Korganbeov, 2007: 49-53)

Ş. İbrayev'in bu tasnifine göre cırlar, Kazakların Sovyetler dönemindeki folklor araştırmalarından beri kullanılan bir terim olup “geleneksel folklor” anlamını taşımaktadır (Koç-İşina-Korganbeov, 2007: 53). Halkın gelenek ve görenekleri, meslek ve uğraşları, hayvancılık, çiftçilik, işçilik, mevsim, Ramazan, çocuk, evlenme, ölüm gibi hayata dair pek çok konuyu içine alan folkloru tanımlamaktadır.

Türk halkları için ortak dönem olarak adlandırılan V ve XIV. yüzyıllara kadar ortak bir edebiyatın mahsullerinin görüldüğü gelenekte, XV. Yüzyıldan itibaren Altınordu devletinin dağılmaya başlaması ve Kazak Hanlığının ortaya çıkmasıyla daha özgün edebî bir gelişim sergilenmeye başlanmıştır. Bu ilk dönemden itibaren eski Türk sözlü edebiyatının zengin birikimi muhafaza edilmiş, bozkır şiiri en güzel örneklerini vermiştir. (Koç-İşina-Korganbeov, 2007: 153-154)

XV-XVIII. yüzyıllarda Kazak edebiyatına nazım hâkim olmuştur. Edebiyatta en önemli kişilere cırav (destan söyleyen/töre anlatıcısı) denmiş, en önemli nazım şekli olarak da “tolğav” (destan) kullanılmıştır. Yaklaşık üç asırlık dönemin en meşhur cıravları şunlardır: Asan Sabitulu, Qaztuğan Süyinişulı,

Şalkiyiz Tilenşiuılı, Dospambet Cırav, Ciyembet Bortoğaşuılı, Marğasqa Cırav, Aqtamberi Sarıuılı, Tātiqara Şair, Ümbetey Ozan, Buhar Cırav Qalqamanuılı, Kōtes Şair, Şal (Tilevke) Qulekeuılı (Toqsambayeva, 2015: 11).

XIX. asrın ortalarında Kazak topraklarının Rusya'ya dâhil edilmesi süreci tamamlanmıştır. Yönetim, idari ve siyasi olarak Rusya'ya bağlı bir duruma geldikten sonra Kazakistan Çarlığın sömürgesi durumuna düşmüştür (Koç-İşina-Korganbeov, 2007: 327). Bu asrın ikinci yarısında Rusya'nın Kazakistan'ı sömürgeleştirme çalışmaları tamamlanmış ve Kapitalizmin etkisi güçlenip geleneksel ilişkiler, örf ve âdetleri sınırlandırmaya başlamıştır. Buna bağlı olarak XIX. yüzyıl Kazak edebiyatı, içeriği ve ideolojisi bakımından az da olsa ilerleme gösteren, siyasi önemi artarak sosyal yönü belirlenmeye başlayan bir edebiyat olabilmıştır. Kazak şairlerinin toplum meselelerine etkin olarak el attığı bu asırda, destan geleneği yenilenmiş ve yeni görüşler eski nazım şekilleriyle dile getirilmiştir. Yine bu dönemde Doğu edebiyatından Şeh-nâme, Leylâ ile Mecnûn, Ferhâd ile Şîrîn gibi meşhur eserler ilgi görmüş, Batı ve Rus edebiyatından ise Goethe, Dante, Balzac ve A. S. Puşkin, İ. A. Kırlov, L. N. Tolstoy gibi yazarların yansımaları izlenmiştir (Koç-İşina-Korganbeov, 2007: 198-200). Realizmin etkili olduğu dönemde, gelişmeye açık Avrupa edebiyatının tesiriyle geleneksel Kazak edebiyatı “edebî yanı ağır basan” bir edebiyata dönüşmeye başlamıştır. Dönemin ileri gelen Kazak aydınlarından Ibray Altınsarin ve Abay Qunanbayev'in yönlendirmesiyle gelişen ve olgunlaşan Kazak edebiyatı, mücadeleci, eleştirci, eğitici roller de üstlenmiştir. Doğu, Batı, Rus edebiyatı ve kültürünün senteziyle tercümelerin yapıldığı bu asırda millî hisler uyanmış Kazak Türkçesiyle yazılmış resmî gazeteler çıkmaya başlamıştır (Koç-İşina-Korganbeov, 2007: 202-203). Bu asrın nesir ve nazım sahasındaki önemli isimleri şunlardır: Dulat Babatayulı, Süyinbay Aronulı, Mahambet Ötemisulı, Şerniyaz Carılğasulı, Şöce Qarcavbayulı, Kempirbay Bögenbayulı, Orınbay Bertağıulı, Noğanbay Şair, Mâdeli Cusipqocaulı, Şortanbay Qanayulı, Nurım Şırşığululı, Murat Mönkeulı, Qulınşaq Kemelulı, Maylıqoca Sultanqocaulı, Bazarbay Oñdasulı, Qulan Aldabergenulı, Qaşağan Kürçimanulı, Baqtıbay Colbarısulı, Şoqan Vâlihanov, Ibray Altınsarin, Abay Qunanbayev, Cambıl Cabayev (Käkişulı, 2002: 125-132).

XX. asrın başında eğitim-öğretim faaliyetleri canlanmış, Kazak edebiyatı ile komşu olan ülke edebiyatları arasında münasebetler artmıştır. 1905 devriminden sonra Kazak Türkçesinde gazete, dergi ve kitap yayımlama faaliyetlerinde artış

gözlemlenmiştir. Bu tarihten itibaren Kazak edebiyatı, halkın manevi silkinişinin, bağımsızlığı ve özgürlüğü için mücadele eden yansımalarına şahit olmuştur (Koç-İşina-Korganbeov, 2007: 329). Bir taraftan devrimci-demokratik anlayıştaki edebiyat ile birlikte bir taraftan da halk efsanelerini, masalları, Doğu kıssalarını destana dönüştüren şiir devam etmiştir. Lirik şiirin geliştirilerek sürdürüldüğü Kazak edebiyatında ilk büyük nesir örnekleri de bu dönemde verilmiştir. Nicelik ve nitelik olarak büyük aşamalar kaydeden XX. asır Kazak edebiyatında yazarlar ve şairler kendilerine has tarzlarıyla ortaya çıkmışlardır. Roman, hikâye, drama, gazetecilik, eleştiri gibi yeni edebî türlerde eserler verilmiş, estetik ve sanat bakımından nitelikli eserler kaleme alınmış, özgürlükçü, eğitici yönü güçlü, hümanist bir edebiyat meydana getirilmiştir (Koç-İşina-Korganbeov, 2007: 334-340). Bu dönemin ileri gelen edebî şahsiyetleri şunlardır: Aqmolla Muhamediyarılı, Äbubekir Boranqululu, Nurcan Navşabayulu, Mäşhur Cüsip Köpeyev, Aralbay Ongarbekulu, Ämir Köşekbayulu, Cüsipbek Şayqıslamulu, Nuralı Nisanbayulu, Musabek Bayzakov, Balvan Şolaq Baymırzin, Äset Naymanbayev, Maqış Qaltayev, Muqan Baltekeyulu, Omar Şorayaqulu, Iğılman Şörekov, Aqılbel Sabalulu, Muhammedsalim Kāşimov, Äkimäli Qarcavov, Baybatır Ercanov, Kenceqoca Qulmırzayev, Baymuhambet Biysenbinov, Bekmuhambet Serkebayev, Elevsin Buyrin, Kenceğali Gabdullin, Äkiram Ğalımulı, Muhambetcan Seralin, Sultanmahmut Torayğırov, Ärip Täñirbergenov, Şakarım Qudayberdiulu, Säbit Dönentayev, İspandiyar Köbeyev (Qongıratbayev, 1994: 200-202).

XX. asrın başındaki sosyal hareketler ve devrimlerin etkisiyle 1920'li yıllardan sonra Kazak edebiyatında en öne çıkan konular siyasi meseleler olmuştur. Milliyetçi yazarlar bu dönemde ortaya çıkmış ancak siyasi baskılar neticesinde Komünist Partiyi öven ve Komünist yazarların etkisinde niteliksiz eserler yazmak zorunda bırakılmışlardır (Koç-İşina-Korganbeov, 2007: 443). Ancak bu dönem de çok uzun sürmemiş ve 1920'li yıllardan başlamak üzere Kazak edebiyatı, halkın gerçeğini, sosyal değişiklikleri, yenilikleri anlatan edebî eserlere de yönelmiştir. Eskiden şiir türünün geniş yer aldığı edebiyat, bu dönemden itibaren nesir, drama, eleştiri türünde örnekler vermiştir (Koç-İşina-Korganbeov, 2007: 446). Kazak nesrinin oluşma ve gelişme dönemi olan bu dönemde siyasi olaylar, sürgünler ve özgürlük mücadeleleri içerisinde eserlerde natüralizm ve şematizm akımlarının tesiri görülmektedir. Yine nesrin gelişmesinde gazete ve dergilerin neşriyatındaki

artış etkili olmuştur. Hikâye, deneme, uzun hikâye, drama, eleştiri türünde nesir örnekleri daha çok verilmiştir (Koç-İşina-Korganbeov, 2007: 448-452).

1920'lerdeki Kazak nazmı ise aykırılık ve çelişkilerin olduğu bir dönemin nazmı olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakir bölgelerden çıkan şairler, ihtilal, eşitlik ve özgürlük ruhunu taşıyan şiirler kaleme almış, halkı uyandırmak, eğitim ve öğretimi teşvik etmek için konular tertip etmişlerdir. Dönemin öne çıkan edebiyatçıları şunlardır: Ahmet Baytursinov, Mağcan Cumabayev, Mircaqip Dulatov, Cüsipbek Aymavıtov, Säken Seyfullin, Beyimbet Maylin, İliyas Cansügirov (Qaratayev, 1967: 13).

1930'lu yıllar Kazakların tarihinde acı dolu hatıralar bırakmasına rağmen, edebiyata yeterince yansıtılamamıştır. 1931-1932 yıllarında yaşanan kıtlık ve siyasi baskılar ile Kazak edebiyatı, diğer edebî akımlardan ziyade Komünist Parti'nin hegemonyasında kalmıştır (Koç-İşina-Korganbeov, 2007: 466-525). Bu yılların meşhur yazarları şunlardır: İsa Bayzakov, Säbit Muqanov, Muhtar Ävezov, Ğabit Müsirepov, Ğabiden Mustafin (Smagulov, 2014: 272).

1941-1945 yılları arasını kapsayan İkinci Dünya Savaşı döneminde Sovyetler Birliği ile Almanya ve müttefiklerine karşı savaşa giren Kazakların edebiyatlarında savaşçılık, vatanseverlik ve kahramanlık temaları işlenmiştir. Düşmanı yenme hedefini, savaşa gitme teşvikini, intikam duygularını vurgulayan eserler verilmiştir. Devrin öne çıkan edebiyatçıları Qasım Amancolov, Älcabbar Äbişev, Ä. Särsenbayev, Tayır Carokov'dur (Qaratayev, 1967: 225).

İkinci Dünya savaşının bitmesinin ardından 1946-1956 yılları arasında Kazak edebiyatı, toplumun savaş sonrası yaralarını sarmak amacıyla siyasete paralel olarak şehirleşme ve imar konularına yer vermiştir. Abdulla Cumağaliyev, Zeyin Şaşkin, Cumağali Sani, Hamza Esencanov dönemin edebî şahsiyetlerindendir (Koç-İşina-Korganbeov, 2007: 648-659).

1956-1970 arasında özellikle geçmiş dönemlerdeki hayatı, yalnızca parlak yönleriyle ele almak yerine iyisiyle kötüsüyle, eğrisiyle doğrusuyla, hâsılı tüm gerçekliğiyle eserlere yansıtma çabası başlamıştır. Yapmacık ve suni yaklaşımlar kenara bırakılarak geniş bir gerçeklik yelpazesine geçilirken edebiyat yine Komünist Parti'nin amaçlarını hizmete memur edilmiştir (Koç-İşina-Korganbeov, 2007: 648-659). Qalican Bekhocin, Asqar Toqmağambetov, Muqağali Maqatayev dönemin önemli isimlerindendir (Smagulov, 2014: 321).

1968-1990 yılları Kazak-Sovyet edebiyatının son dönemidir. Bir yandan Komünist Parti'nin tesiri edebiyat üzerinde etkisini göstermeye devam ederken bir yandan da bu siyaseti tasvip etmeyen özgürce ifadelere yer verilmeye başlanmıştır. Roman türünde örneklerin verildiği bu dönemde şiir de canlanmıştır (Koç-İşina-Korganbeov,2007: 677, 685). Äbdicemil Nurpeyisov, İliyas Esenberlin, Muhtar Mağavin, Äbiş Kekilbayev, Şerhan Murtaza, Muhtar Şahanov, Qadır Mırza Äli, Tahavi Ahtanov, Olcas Süleymanov, Qabdeş Cumadilov öne çıkan şahsiyetlerdendir (Koç-İşina-Korganbeov, 2007: 688-734).

16 Aralık 1991 tarihinde bağımsızlığını kazanan Kazaklar, bu tarihten itibaren önce memleketin tarihini yazmak üzere tarihçilik alanında eserler kaleme almışlardır. Önceki dönemlerde yasaklanan eserlerin basımları tekrar yapılmaya başlanmış, edebiyata kazandırılan yeni bir ruh ile olumsuzlukları dile getirmekten uzaklaşmış, edebiyat da bağımsızlığını kazanmıştır.

1.3.1 Kazak Hikâyeciliği

Siyasi çalkantılara, sosyal olaylara paralel olarak dalgalanmalı bir tarihe sahip olan Kazakların edebiyatı da devrin hâl ve şartlarının yönlendirmeleri ve yansımaları ile bugüne kadar gelmiştir. Cırlarla (destanlar) önemli bir edebî yol kat eden Kazaklar, son asırlarda hikâye ile tanışmış ve toplumunun gerekliliklerini ve gerçeklerini bu kez hikâye aracılığıyla ortaya koymak istemiştir (Özdemir, 2014: 11).

Kazak dilinde “äñgime” olarak ifade edilen hikâye, Farsça hengâme kelimesinden gelmektedir. “Tem, olay, kişi, zaman, yer” kavramlarını içine alan äñgime, Kazaklarda tarih boyunca “hikâye ve sohbet” için kullanılmış olup modern anlamda da “anlatı” kelimesini karşılamaktadır. Çağdaş anlatı türlerini, *roman*, *povest* (*roman ile uzun hikâye arasında bir tür*), *äñgime* (*hikâye*), *novella* (*kısa hikâye*) terimleriyle karşılayan Kazakların hikâyeciliklerini beş ana başlıkta değerlendirmek mümkündür.

1. Kıssa ve Masaldan Hikâyeye
2. Alaş Edebiyatında Hikâye
3. Sosyalistik Realizm Döneminde Hikâye
4. 1956 Sonrası Dönemde Hikâye
5. 1985 Sonrası Dönemde Hikâye (Özdemir, 2014: 19-22)

1.3.1.1 Kıssa ve Masaldan Hikâyeye

Batılı anlamda ilk hikâye denemeleri İbray Altınsarıulı tarafından 1879'da yayımladığı Kırğızkaya Hrestomatiya “Kırğızca³ (Kazakça) Okuma Kitabı” adlı eserinde vermiştir. İlk Kazak hikâyecisi İbray Altınsarıulı, Kazak çocuklarına mekteplerde okutmak için hazırladığı eserinde, kıssadan hisse çıkarmaya yönelik ahlaki ve didaktik bir eser ortaya koymuştur (Ayan, 2009: 518-519). Yaklaşık yüz kırk senelik bir tarihe sahip olan Kazak hikâyeciliği, pek çok yazar ve örnekle kendisini ilk olarak bu dönemden itibaren kanıtlamış, Rus dili aracılığıyla da dünyada tanınır hâle gelmiştir.

1.3.1.2. Alaş Edebiyatında Hikâye

1917'de Kazakların millî bir çıkışla kurdukları Alaş Partisi etrafında şekillenen Alaş edebiyatı, “millî romantizm” çizgisiyle “millî bir edebiyat” meydana getirmiştir. Bu dönemde Kazak hikâyeciliği teknik, tema zenginliği, sanat yetkinliği bakımlarından nitelikli eserler vermiştir (Özdemir, 2014: 33-35). Ancak 1924'te Stalin'in iktidara gelmesiyle bu dönem edebiyatı tutuklama, sürgün, hapis ve infazlarla fiilen sona ermiştir. Dönemin önemli hikâyecileri şunlardır: Jüsipbek Aymawıtu, Äkiram Ğalımu, Eljas Bekenulı, Sultanmaxmut Torayğıru, Mağjan Jumabay, İliyas Jansügirulı, Säbiyt Dönentay, Säken Seyfollaulı, Jiyenğalıy Tilepbergenulı, Beyimbet Maylı, Muxtar Äwezulı, Qoşke Kemeñgerulı, Sımağul Sadwaqasulı, Mäjiyt Däwletbay (Özdemir, 2014: 35-58).

1.3.1.3 Sosyalistik Realizm Döneminde Hikâye

1917 Bolşevik İhtilali ile birlikte Stalin için “tehlike” gibi görülen bütün aydınlar takibe alınmış, tutuklanmış ya da idam edilmiştir. Kazak bağımsızlığı için çalışan vatansever ve milliyetperver aydınları “halk düşmanı”, “karşı devrimci”, “milliyetçi”, “Alaşçı” gibi suçlamalarla bertaraf ederek yeni devrin aydınlarını

³ O dönemde Ruslar, Kazakları “Kırğız” diye adlandırmaktaydı.

yetiştirme gayesinde (İbragim, 2013: 167) olan ihtilalle birlikte edebiyata “komünizm, kolhozlaşma, eşitlik, hürriyet, ilericilik, halklar dostluğu” gibi temalar da eklenmiştir.

1930’lardan itibaren “toplumsal/toplumcu gerçeklik” edebiyatın asıl karakteri olarak karşımıza çıkmaktadır (Özdemir, 2014: 12). 1932 itibariyle edebiyat, bir siyasi merkez tarafından kontrol altına alınmış, bir yazarın nasıl ve ne kadar yazacağı bu merkez tarafından denetlenir olmuştur. Buna bağılı olarak dinin ve millî varlığın itibarsızlaştırıldığı, sosyalizm ve komünizmin övüldüğü eserler kaleme alınmıştır.

1940-1950 yılları arasında ise II. Dünya Savaşı’nın etkileri ve Sovyet-Alman savaşlarını konu alan hikâyeler yazılmıştır.

Yaklaşık 40 yıllık bu dönemin öne çıkan hikâyecileri şunlardır: Sâbiyt Muqanulı, Ğabiyden Mustafa, Ğabiyt Müsirepulı, Seyitjan Omarulı, Sattar Erüwbay, Bawırjan Momışulı, Ädiy Şäripulı, Muqan İymanjan, Qasım Qaysen, Taxawıy Axtan (İbragim, 2013: 168)

1.3.1.4. 1956 Sonrası Dönemde Hikâye

1953’te Stalin’in ölümüyle yeni bir döneme giren Kazaklar, 1950-1960 döneminde savaş edebiyatının tesiriyle “bakir topraklar” edebiyatını hikâyelerine yansıtmıştır. Bu dönemde edebiyatçılara kolhoz ve sovhozları gezerek halkın içine karışma ve ona göre eser kaleme almalarını isteyen siyasi irade, hikâyeyi de yönlendirmiştir (Özdemir, 2014: 86-89).

1960’lı yıllarda millî ve bedîî malzemeye yönelinmiş, Kazak ruhunun yeniden canlanmasının emareleri görölmüştür (Özdemir, 2014: 12).

Dönemin meşhur hikâyecileri şunlardır: Täken Älimqul, Safwan Şäymerdenulı, Berdibek Soqpaqbay, Şerxan Murtaza, Äkim Tarazıy, Säken Jünis, Qalıyxan Isqaq, Ramazan Toqtar, Qabdeş Jurnadıl, Sayın Muratbek, Asqar Süleymen, Maral Isqaqbay, Orazbek Särsenbay, Äbiş Kekilbayulı, Muxtar Mağawın, Beksultan Nurjekeulı, Duwlat İysabek, Dükenbay Dosjan, Tölen Äbdikulı, Oralxan Bökey, Marxabat Bayğut, Tınımbay Nurmağanbet, Baqqoja Muqay, Marat Qabanbayulı (Özdemir, 2014: 90-140).

1.3.1.5. 1985 Sonrası Dönemde Hikâye

17-19 Aralık 1986'da Almatı'da Kazak gençlerinin baskıcı ve merkezci sisteme karşı ayaklanmalarıyla başlayan Sovyetler Birliği'nin dağılması sürecinden sonra (Özdemir, 2014: 143), Kazakistan'ın 16 Aralık 1991'de bağımsızlığını ilan etmesiyle “plana göre” yazmaya alışmış yazarlar, ne yazacağını bilememiş, sosyal ve ekonomik çöküntü sanat ve edebiyatta da kendisini hissettirmiştir (Özdemir, 2014: 12). Ancak diğer taraftan bazı yazarlar da yeni döneme çabuk uyum sağlamış, daha hür ve farklı konularda eserler ortaya koyabilmişlerdir. Günümüze kadar gelen bu süreçte ön plana çıkan hikâyeciler şunlardır: Äzilxan Nurşayıq, Qaltay Muxamedjan, Qalmuqan İysabay, Qaldarbek Naymanbay, Qabdeş Jumadil, Maral Isqaqbay, Marxabat Bayğut, Äbiş Kekilbayulı, Dükenbay Dosjan, Muxtar Mağawin, Sayın Muratbek, Baqqoja Mugay, Talaptan Axmetjan, Aygöl Kemelbay, Duwman Ramazan, Äbdildabek Salıqbay, Roza Muqan, Gülzat Şoybek, Miyra Şüyinşäli, Q. Amanjolulı, Q. Äbilqayırulı, M. Omar, L. Qonıs, Ä. Qospağar, B. Däwletbay, L. İymaş, A. Mantay, J. Mamıräli, M. Muqas, B. Sırbay (İbragim, 2013: 170).

1.4. BERDİBEK SOKPAKBAYEV

Siyasete ve edebiyatın buna bağlı seyrine paralel olarak inişli-çıkışlı ve çeşitli özellikler gösteren Kazak hikâyeciliğine 1956 sonrası dönemde edebî manada başarılı hikâyeleriyle katkıda bulunan yazarlardan biri de Berdibek Sokpakhbayev'dir.

1924 yılında Almatı Eyaleti Narıncol İlçesi Kostebe köyünde dünyaya gelmiştir. Köy hayatının zorluklarının yanı sıra çocukluk yıllarının 2. Dünya Savaşı'na denk gelmesi ve henüz 8 yaşında annesini kaybetmesiyle hayat mücadelesine erken başlamıştır. Sokpakhbayev'in ağabeyi, onun eğitimine büyük önem verir. Liseyi tamamladıktan sonra Kazak Pedagoji Enstitüsü Filoloji Fakültesini bitiren yazar, şiir ile başladığı edebiyat hayatında ilk kitabını 1950'de “Bulaq” adıyla yayımlar. Daha sonraları nesre yönelen yazar, özellikle çocuklara ve gençlere hitap eden povest ve hikâye kitapları kaleme alır. 1953'te Alıstağı Awılda “Uzaktaki Köyde” adlı hikayesini, 1951'de On Altı Jasar Çempion “On Altı Yaşındaki Şampiyon” ve Jekpe Jek (Yüz Yüze), 1957'de Meniñ Atım Qoja “Benim

Adım Hoca” hikâyelerini kaleme alır. 1962’de yazarın kendi çocukluğundan kesitler sunan Balalıq Şaqqa Sayaxat (Çocukluk Çağına Seyahat) adlı hikâyesi yayımlanır. Dala Juldızı “Bozkır Yıldızı” (1960), Ayajan “Ayacan” (1963), Qaydasıñ Qawhar “Neredesin Gevher?” (1966), yazarın büyük küçük her kesimden insanın severek okuduğu diğer eserleridir. Sokpakbayev’in kaleme aldığı tek romanı ise 1967’de yayımlanan Ölgöner Qayıp Kelmeydi “Ölenler Geri Dönmezler” adlı eseridir (Axmetov, 1976: 201).

Sanat ve estetik yapıdan ödün vermeyen yazar, çocuklar için yazıp “çocuk edebiyatçısı” olarak anılmasına rağmen her yaştan insan tarafından severek okunmuştur. Eserlerinin genelinde hayatın gerçekliği ile edebî muhayyilesini ustalıkla birleştirmiştir. Çocukların iç dünyasını derinden hissedebilen yazar, hikâyelerindeki kahramanları okurun arkadaşı eder ve doğal üslubuyla okuru o hikâyenin bir parçası olarak hissettirir. Nitekim eserlerinde anlatılanların çoğu Sokpakbayev’in kendi hayatından kesitlerdir. Karakterlerin de çoğu hayal ürünü değil yazarın bizzat tanıdığı insanlardır. Hatta kimi eserlerinde eserin başkahramanı bizzat yazarın kendisidir.

1927’de Komünist Parti ile gelen siyasi kararları ve bilhassa halkı müşkül durumda bırakacak uygulamaları konuşmak bile yasakken Sokpakbayev, bu meselelere eserlerinde göndermelerde bulunmuştur. Kahramanlarını daha çok köylerden seçen yazar, halkın durumunu tüm gerçekliğiyle ifade ederken siyasi iradeyi de genellikle mizahi bir üslupla yermiştir (Özdemir, 2014: 95).

Bir dönem sonra, gittikçe artan baskılar, yazarlardan Sovyet yönetiminin istekleri doğrultusunda eserler verilmesinin istenmesi neticesinde Sokpakbayev, özgürce yazamamaktansa hiç yazmamayı tercih etmiştir.

Eserlerindeki olay örgüsüne, karakterlerini seçmedeki ustalığına, dil ve üslubuna sirayet eden doğallığıyla yediden yetmiş okurlarının gönlünde taht kuran Berdibek Sokpakbayev, 24 Temmuz 1992’de Almatı’da hayata gözlerini yumar.

1.5. MENİÑ ATIM KOJA

Berdibek Sokpakbayev’in her yaştan okurları arasında büyük yankı uyandıran Meniñ Atım Kojı (Benim Adım Kojı) adlı eserinde hikâyenin başkahramanı Kojı’nın başından geçen olaylar, birinci ağızdan oldukça doğal, konuşma diline yakın bir üslupla anlatılır. Başkahramanımız alışlagelmişin aksine

olumlu yönlerinin yanı sıra olumsuz taraflarıyla da okuyucunun karşısına çıkmaktadır ki Stalin döneminin nasihat ve propoganda eksenli eserleri içinde bu istisnai bir durumdur. Hikâyenin anlatımında sosyalist gerçekçiliği esas alan Sokpakbayev, millî değerlere büyük bir ustalıkla vurgu yapmayı başarmıştır⁴.

İlk bölüme kendini tanıtmakla başlayan Koja'nın hikayesi, 27 bölümden oluşmaktadır.

On bir on iki yaşlarında olan Kojabergen, dönemin Sovyet okullarında 5. sınıfta öğrenim görmekte olan bir öğrencidir. “Allah’ın verdiği hediye” anlamına gelen Kojabergen’in kendi adını anlamsız bularak küçümsemesiyle başlayan hikâyede, Sovyet rejiminin etkileri Koja’nın şu sözlerinde kendini gösterir:

“Benim adım... Adımı söylemeye başlayınca dilim damağıma yapışıyor gibi oluyor. Adı sevimli olan insan ne kadar bahtiyar bir insandır. Mesela Murat, Bakıt, Erbol, Bolat gibi isimlere bakın. Söylemesi de kolay, kulağa da hoş geliyor. Anlam bakımından da Kazak dili öğretmenimiz Maykonova'ya göre bunlar yüksek fikirler içeren isimlerdir. Bu insanlar kendi isimleri ile gururlanırlar ve başka birisiyle tanıştıklarında yüksek sesle söylerler. Bunun aksine işitmeye de söylemeye de ters gelen isimler vardır. Başkaları bir tarafa kendi hoşuna bile gitmez. Elinde olsa hemen değiştirip güzel isimlerden birini alırsın. Fakat ne çare? Sen yeni doğup kundakta yatarken ahmaklığından istifade eden anne ve baban veya şildehaneye gelip konuşan birisi bu ismi koyuvermiştir... Neyse geçmişe üzülme olmaz. Asıl konumuza gelelim. Benim adım Koja. Görüyorsunuz ki o kadar güzel bir isim değil.” ...

Hikâyenin aynı bölümünde “Soyadım Kadırov. Bir zamanlar Kadıroğlu diye yazardım. Ama hepsi “ov”a dönünce benim de onlardan ayrı kalmam hoş bir şey olmazdı. Nihayet ben de “ov”a döndüm.” diyen Koja’nın, durumu kabullenip herkes gibi davranma çabasında, söz konusu dönemlerde millî kimliğin yok edilmeye çalışıldığı okuyucuya hissettirilmektedir (İbragim 2008 : 54). Öte yandan halkın dinî değerlerden de gittikçe uzaklaştırıldığı, Koja’nın babaannesiyile yaptığı bir konuşmada şöyle aktarılır :

“Bazen ikimiz Tanrı hakkında tartışırız.

- Allah yoksa Dünya’yı kim yarattı? diye sorar ninem.

⁴ Konu, Damira İbragim’in, Bakü’de yapılan Uluslararası Çocuk Edebiyatı Kongresinde sunduğu “Berdibek Sokpakbayev’in ‘Menin Atım Hoca’ Adlı Hikâyesinde Milli Değerler” adlı bildiride ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bk. http://turkoloji.cu.edu.tr/CAGDAS%20TURK%20LEHCELERI/damira_ibragim_berdibek_sokpakbayev_menin_atim_hoca_hikayesi.pdf, 19.08.2017’de erişildi.

- *Dünyayı kimse yaratmadı, kendisi meydana geldi.*
- *Sen nereden biliyorsun? Dünya yaratılırken yanında seyrediyor muydun? Dinsiz seni!*
- *Gördüğüm yok, kitaplardan biliyorum.*
- *Peki insanı kim yarattı?*
- *İnsan maymundan yaratıldı.*
- *Hoşt, hadi oradan! Boş boş konuşma, var git o zaman ormandaki anne babana!”*

Bunların yanı sıra Koja, içinde bulunduğu sistemi sorgulayan ve bu sistemdeki adaletsizliklere baş kaldıran bir çocuktur. Çiftlikteki annesinden izin isteyen fakat araba bulamadığı için zor durumda kaldığı sırada şunları düşünür:

“Peki atı nereden bulacağım? Oturdum, oturdum, aniden iki elimi bacaklarıma vurdum. Bu da laf mı! Şimdi eskisi gibi sahiplik zamanı değil. Kolhozun malı benim malım. Onlardan birine biner ve giderim. Şimdi böyle zenginlerin hepsinin birkaç tane atı var. Üstüne kendilerinden başka bir sineği bile bindirmezler. Yazın bedava yaylalara sürer otlatırlar, kışın ise rahat rahat tilki avına çıkarlar. O zaman, onlar bunun için köy kolhozuna para öderler mi? Hiç de ödemezler. Babam Kadir bu kolhoz kurulduğundan beri usta olarak çalıştı. Annem ise sağıcı. Bir atın bir günlük terinden faydalanmaya benim neden hakkım olmasın?”

Eserde vurgulanan bir diğer önemli husus ise Kazak kültürüdür. Hikâyede Kazak kültürüne ait kımız, at, atçılık, silah, çadır, av ve avcılıkla ilgili birçok kavrama rastlanılmaktadır (İbragim 2008 : 55). Bunun yanında Kazak kültüründe önemli yere sahip “toy”a da yer verilmiştir. Yaylada yapılan toya arkadaşı Sultan’la birlikte giden Koja,

“Toyu tarif etmeye de gerek yok sanıyorum; çünkü onun nasıl olduğunu hepiniz bilirsiniz. Bizde toydan bol bir şey yok. Bayram günleri toy, birisi kızını verirse toy, çocuk doğarsa toy. İstedğin fazlasıyla yerine gelirse toy, yurt dışından meşhur biri gelirse toy, yurt dışına meşhur biri giderse toy, karacılar günü, denizciler günü, pilotlar günü, metalciler günü, inşaatçılar günü, sporcular günü, madenciler günü ve daha başka adını söylemediğimiz bir sürü özel günlerin hepsinde toy. Allah’a şükür toydan geri kalmayız.” demekle Kazak insanının eğlenceye düşkünlüğünü, gönlü genişliğini, bir arada olma kültürünü yansıtmaktadır.

Eserin ilk paragrafıyla dönemin kimlik meselesine, Türklerin “ad koyma” geleneğine ve bu konudaki hassasiyetlerine Koja’nın üzerinden değinen yazar, ilerleyen bölümlerde de konuya vurgu yapmıştır. Nitekim, Berdibek Sokpakhbayev hikâye kahramanlarına seçtiği adlarda Türk kültürünün eski dönemlerinden beri süregelen ad verme geleneğine dikkat etmiş ve millî değerleri çağrıştıracak anlamlar yüklemeyi başarmıştır (İbragim 2008 : 53).

Koja ve hikâyenin terbiyesizliğiyle anılan, okulu bırakmış başıboş hayta kahramanı Sultan, kımız içmek için küçük bir çocuğu kandırdıkları sırada aralarında şu konuşma geçmektedir:

- Hey, adın ne?

- Devlet.

- Ooo adın çok güzelmış. Devlet harika bir isim. Benim ağabeyimin de adı Devlet.

...

Rızkı bol, sofrası zengin, eli açık olsun diye koymuşlar belli ki.

Yazar B. Sokpakhbayev, hikâyenin ana fikirlerinden kabul edebileceğimiz, şüphesiz en can alıcı cümlesini, Koja’nın tarih öğretmeni Ospanov aracılığıyla bizlere aktarır.

Bir gün Koja, okulun koridorunda dolaşırken kapısı açık bir sınıftan tarih öğretmeni Ospanov’un sesini duyar:

“Azınlık milletler bağımsızlığına kavuşmak, millî değerlerini korumak isterlerse birleşmeleri gerekir. Aksi hâlde acımasız emperyalistler onlara ses bile çıkarttırmazlar.”

Olay örgüsü arasına öylece sıkıştırılmış gibi görünen bu çarpıcı söz dönemin şartları düşünüldüğünde oldukça cesur bir söylemdir.

Çalışmamızda, ilk olarak 1957 yılında Almatı’da kaleme alınmış *Meniñ Atım Koja* adlı eserin 2003 yılında Atamura yayınları tarafından yayımlanan (ISBN 9965-05-889-X) baskısı kullanılmıştır. Yazarın, “Balalıq Şaqqa Sayaxat” (Çocukluk Çağına Seyahat) adlı eserinin de yer aldığı baskının ilk 97 sayfasında *Meniñ Atım Koja* hikâyesi yer almaktadır. Kiril harfleriyle yazılmış eserin dili Kazak Türkçesi’dir. Yazıldıktan hemen sonra büyük yankı uyandıran ve çok geçmeden, 1963’te Kazakistan’da beyaz perdeye uyarlanan film altı yıl sonra, 1969 yılında Cannes Film Festivalinde tekrar gösterime girmiştir. B. Sokpakhbayev’in

yaratıcılığı ve dili kullanmadaki kabiliyetiyle dikkat çeken eser daha sonra Rusça, Ukraynaca, Fransızca, Litvanca, Letonca ve Özbek Türkçesine çevrilmiştir.

2. ÎNCELEME

2. SES BİLGİSİ

2.1. Ünlüler

2.1.1. Kazak Türkçesindeki Ünlülerin Genel Özellikleri :

Ünlüler hiçbir engel ve zorlamayla karşılaşmadan çıkarılan seslerdir. Kazak Türkçesinde 9 ünlü yer almaktadır (/a/, /ä/, /e/, /ı/, /i/, /u/, /ü/, /o/, /ö/). Bu ünlüler belirli temel özelliklere göre şu şekilde sınıflandırılabilir:

2.1.1.1. Kazak Türkçesindeki Ünlülerin Sınıflandırılması:

Kazak Türkçesindeki ünlüleri çıkış noktalarına, ağzın açıklığına ve dudakların durumuna göre üç başlıkta inceleyebiliriz.

Çıkış noktalarına göre ünlüler, dil ve damağın ön veya arka tarafında oluşmalarına göre, kalın ve ince veya art damak ve ön damak olmak üzere ikiye ayrılırlar. Buna göre Kazak Türkçesinde 4 kalın yani art damak, 5 ince yani ön damak ünlü bulunur. Kalın ünlüler /a/, /ı/, /o/, /u/, ince ünlüler ünlüler ise /ä/, /e/, /i/, /ü/, /ö/ sesleridir.

Ağzın açıklığına göre ünlüler, geniş ve dar olmak üzere ikiye ayrılırlar. Çenenin daha açık ve aşağıda bulunduğu durumlarda çıkan seslere geniş, çenenin daha az bir düşüklükte, daha kapalı bir durumda telaffuz edilen seslere ise dar ünlü adı verilir. Buna göre geniş ünlüler /a/, /ä/, /e/, /o/, /ö/; dar ünlüler ise /ı/, /i/, /u/, /ü/ sesleridir.

Dudakların durumuna göre ünlüler, düz ve yuvarlak olarak sınıflandırılırlar. Kazak Türkçesinin düz ünlüleri, /a/, /ä/, /e/, /ı/, /i/; yuvarlak ünlüleri ise /o/, /ö/, /u/, /ü/ şeklindedir.

Bu açıklamalar doğrultusunda Kazak Türkçesindeki ünlüleri aşağıdaki tabloda çeşitli yönleriyle görmek mümkündür:

1. Tablo: Kazak Türkçesindeki Ünlüler

	Geniş	Yarı Geniş		Dar	
Kalın	a		o	u	ı
İnce	ä	e	ö	ü	i
	Düz		Yuvarlak		Düz

Tabloda yer alan ünlülerin özellikleri sırasıyla şu şekildedir:

/a/ ünlüsü: Dilin arka kısmında, arka damakta, ağzın olabildiğince açılmasıyla telaffuz edilir.

aspaz “aşçı” (1326)

at “at” (1030)

batpaq “batak” (1043)

qalta “cep” (909)

tabanda “hemen” (10)

/ä/ ünlüsü: Oluşumu ve yapısı bakımından /a/ ünlüsüne benzeyen /ä/ fonemi, /a/ya göre damağın daha önünde oluşur. Oluşumu sırasında dil ucu arkaya doğru çekilirken dilin arka kısmı yükselir. Kazak Türkçesinin ince ünlüleri arasında gösterilen bu ses kalın ünlülere en yakın sestir. Kazak Türkçesinde diğer ünlülere göre daha seyrek rastlanılan bu ünlü daha çok alıntı sözlerde ve genellikle kelimelerin ilk hecesinde karşımıza çıkmaktadır.

ädemo “güzel” (897)

äyel “hanım, eş” (424)

käne “hadi” (929)

pärmen “güç, kuvvet” (447)

sätti “başarılı” (1378)

Özellikle /a/ ünlüsü ile başlayan bazı sözlerin yardımcı fiillerle birleşerek oluşturdukları bazı fiil ve edat yapılarında başta /ä/ ünlüsüne rastlanılır. Bunlar /a/ ünlüsünden gelişen, ikincil seslerdir. Burada /a/ ünlüsü bittiği ince sıradaki sözlerin ünlüsüne uyarak ön damağa doğru geçiş yapar (Koç-Doğan, 2004: 23).

äkel- “alıp gelmek, getirmek” (906)

äket- “alıp gitmek, götürmek” (1148)

äper- “alıp vermek” (48)

äytpese “yoksa” (1503)

/e/ ünlüsü: Ön damakta yarı geniş, düz ve açık şekilde ağzın orta miktarda açılmasıyla telaffuz edilir. /a/ ünlüsüne göre dil ucu öne çekilir ve öndeki alt dişlere yaklaşır, çene açıklığı diğer ünlülere göre daha fazladır. Bu sesin telaffuzunda söz başında bir /y/ türemesi gerçekleşir. Ancak bu ses türemesi yazı çevriminde gösterilmez /e/ sesi, yuvarlak ünlülerden sonra geldiğinde ö'ye yakın telaffuz edilir (Koç-Doğan, 2004: 25).

egin “ekin” (7501)

eki “iki” (51)

elüw “elli” (23),

endi “şimdi” (95)

eñbek “emek” (1600)

/ı/ ünlüsü: Diğer tüm Türk lehçelerinde olduğu gibi ünlüler arasında diğerlerine göre telaffuzu en kısa olan ünlüdür. Bu ses, dil ile çenenin çok az bir hareketle yukarı kaldırılması neticesinde çıkar.

ıdıs “kapacak” (2138)

ırım “ritüel” (1778)

ıstıq “sıcak” (1443)

ışqın- “direnmek” (2116)

ışqır “uçkur” (893)

/i/ ünlüsü :

Kazak Türkçesinde diğer pek çok Türk lehçesine göre daha kısa olan /i/ sesi neredeyse /ı/ya yakın bir yerde oluşur. Telaffuzunda dilin orta kısmı hafifçe yukarı kalkar ve öne doğru gelir, ağız boşluğu tamamen daralır, ses organının arkası genişler. Yuvarlak ünlülerden sonra geldiğinde ü sesine yakın bir söyleniş vardır. Bunun yanı sıra Kazak

Türkçesinde bir /i/ sesi daha vardır. Daha uzun telaffuz edilen bu ses Kazak Türkçesi sözcüklerinde “ıy”, “iy”, Rusça sözcüklerde ise /i/ sesini ifade etmektedir.

izşi “araştırmacı” (2472)

iste- “işlemek” (1921)

iriñ “zehir” (2205)

iye “sahip” (737)

iyt “köpek” (803)

/o/ ünlüsü: Dilin arka damağa doğru hareket etmesiyle kalın ünlü grubuna dâhil edilen bu ses yuvarlak, yarı geniş bir ünlüdür. Dilin daha geriye doğru çekilmesi ve dudakların öne daha çok uzaması ile /u/ ünlüsünden ayrılır. Kazak Türkçesindeki /o/ ünlüsü, Türkiye Türkçesindeki /o/ ünlüsünden çok daha yuvarlak bir şekilde telaffuz edilir. Öyle ki bu ünlünün söz başında telaffuzu sırasında başta bir çift dudak v (w) sesi işitilmektedir. Bazı araştırmacılar tarafından bunun /o/ önünde türeyen bir /u/ ünlüsü olduğu ve bir diftong gerçekleştirdiği fikri desteklense de sesin /w/ olduğu aşikârdır (Ercilasun, 2009: 14). Kazak yazı dilinde ancak ilk hecede bulunması Kazak Türkçesini Kırgız Türkçesinden ayıran özelliklerden biridir.

oq “ok” (1916)

orın “yer” (40)

orta “orta” (479)

oquwlıq “ders kitabı” (314)

oñbay “sert” (536)

/ö/ ünlüsü : /o/ sesinin ince şekli olan /ö/ sesi dilin ön damağa doğru hareket etmesiyle çıkarılan yuvarlak, yarı geniş bir ünlüdür.

körkem “güzel” (2088)

köz “göz” (809)

köşe “sokak” (421)

öleñ “şiiir” (1393)

ölşe- “ölçmek” (88)

/u/ ünlüsü : Arka damakta, dar-yuvarlak ve kapalı olarak telaffuz edilir. Telaffuzunda dudaklar büzüşüp öne doğru uzar, ağız boşluğu genişler ve dilin arka kısmı yumuşak damağa doğru yükselir. Kazak Türkçesindeki diğer yuvarlak ünlüler gibi yalnızca ilk seste bulunur. Eğer önünde yuvarlak ünlü varsa, ikinci hecedeki /ı/ sesinin /u/ sesine yakın telaffuz edildiği görülür. Bu özellik sadece konuşma dilinde olup, yazıda görülmez. Master eki olan /-w/ sesinin önünde /u/ ünlüsünün olması ise istisnadır.

juwan “kalın” (1004)

jut- “yutmak” (804)

quyrıq “kuyruk” (29)

suluw “güzel” (212)

suraq “soru” (112)

/ü/ ünlüsü : /u/ foneminden tek farkı ince sırada bulunmasıdır. Çıkarılması sırasında dudakların u sesine nazaran daha önde büzüştüğü görülür ve diğer ünlüler arasında en yuvarlak olan ünlüdür. Ön damakta, dar-yuvarlak ve kapalı olarak telaffuz edilir.

jügen “yular”(637)

küyew “eş, koca” (63)

müyiz “boynuz” (2105)

süy- “sevmek” (1266)

ün “ses” (174)

2.2. Ünsüzler

2.2.1. Kazak Türkçesindeki Ünsüzlerin Genel Özellikleri

Ünsüzler, ses organlarının aldığı çeşitli şekillerle ses yollarında belli engellere takılarak çıkarılan, tek başlarına hece kurma özelliğine sahip olmayan seslerdir. Kazak Türkçesindeki ünsüzlerin sayısı hakkında farklı görüşler bulunmaktadır.

Kazak Tiliniñ Fonetikası ve Kazirgi Kazak Tili – Leksika Fonetika adlı eserlerde ünsüzlerin sayısı 25 olarak gösterilmiştir: /b/, /v/, /g/, /ğ/, /d/, /j/, /z/, /y/, /k/, /q/, /l/, /m/, /n/, /p/, /r/, /s/, /t/, /w/, /h/, /ts/, /f/, /x/, /ç/, /ş/, /ñ/ (Mırzabekov, 1993; Keñesbayev-Musabayev, 1993: 241).

Kazak Grammatikası adlı eserde ise g-ğ ve k-q ünsüzlerini allafon olarak değerlendirilerek bir ses kabul edilmiş ve Rusça etkisiyle Kazak Türkçesine giren ünsüzler fonem sayılmayarak toplamda 17 ünsüz gösterilmiştir: /b/, /d/, /g/-/ğ/, /j/, /z/, /y/, /k/-/q/, /l/, /m/, /n/, /ñ/, /p/, /r/, /s/, /t/, /w/, /ş/ (Janpeyisov, 2002: 31).

Kazak Türkçesi Grameri'nde ise Rusça etkisiyle Kazak Türkçesine giren /ç/, /v/, /ts/, /şç/ gibi ünsüzler fonem kabul edilmeyerek 22 ünsüzün olduğu belirtilmiştir : /b/, /d/, /g/, /ğ/, /j/, /z/, /y/, /k/, /q/, /l/, /m/, /n/, /ñ/, /p/, /r/, /s/, /t/, /w/, /ş/, /f/, /x/, /h/ (Koç-Doğan, 2004: 30).

Buna göre alıntı sözlerdeki ünsüzlerde dâhil olmak üzere Kazak Türkçesi ünsüzlerini özelliklerine göre şu şekilde sınıflandırabiliriz :

2.2.1.1. Kazak Türkçesindeki Ünsüzlerin Sınıflandırılması:

Çıkışı sırasında harcanan güce göre ünsüzler, tonlu ve tonsuz olmak üzere ikiye ayrılır.

Tonlu (Sedalı) Ünsüzler: /b/, /d/, /g/, /ğ/, /j/, /l/, /m/, /n/, /ñ/, /r/, /v/, /v/, /y/, /z/

Tonsuz (Sedasız) Ünsüzler: /f/, /h/, /x/, /k/, /q/, /p/, /s/, /ş/, /t/, /ç/

Kazak Türkçesinde birbirinin karşılığı olan tonlu ve tonsuz ünsüzler şu şekildedir:

2. Tablo: Kazak Türkçesinde Birbirinin Karşılığı Tonlu ve Tonsuz Ünsüzler

Tonlu	b	d	g	ğ	z	j
Tonsuz	p	t	k	q	s	ş

Çıkış yerine göre ünsüzler, dudak, diş-dudak, diş-diş eti, diş-damak, ön damak, arka damak ve gırtlak ünsüzü olmak üzere 7 bölüme ayrılır.

Dudak Ünsüzleri: /b/, /m/, /p/, /w/

Diş-Dudak Ünsüzleri: /f/, /v/

Diş-Diş Eti Ünsüzleri: /d/, /t/, /n/, /s/, /z/

Diş-Damak Ünsüzleri: /ç/, /j/, /ş/

Ön Damak Ünsüzleri: /l/, /r/, /g/, /k/, /y/

Arka Damak Ünsüzleri: /ğ/, /x/, /q/, /ñ/

Gırtlak Ünsüzü: /h/

Temas Derecelerine Göre Ünsüzler

Temas derecesi tam olanlara süreksiz (patlayıcı) ünsüzler, diğerlerine ise sürekli (sızıcılı) ünsüzler adı verilmektedir.

Süreksiz (Patlayıcı) Ünsüzler : /b/, /ç/, /d/, /g/, /ğ/, /k/, /q/, /p/, /t/

Sürekli Ünsüzler : /f/, /h/, /x/, /j/, /s/, /ş/, /v/, /v/, /z/, /l/, /m/, /n/, /ñ/, /r/, /y/

Sürekli ünsüzler süreklilik seviyelerine göre 2'ye ayrılır.

Sızıcılı (Dar Geçitli) Sürekli Ünsüzler : Oluşumları sırasında hava akımı zor ve dar geçitten sızarak geçer. /f/, /h/, /x/, /j/, /s/, /ş/, /v/, /z/ sesleri Kazak Türkçesinin sızıcılı ünsüzleridir.

Akıcı (Geniş Geçitli) Sürekli Ünsüzler : Oluşumları sırasında hava akımı geniş geçitten rahatlıkla dışarı çıkar. /l/, /m/, /n/, /ñ/, /r/, /y/ sesleri Kazak Türkçesinin akıcı

ünsüzleridir. Bunlar arasında /m/, /n/ ve /ñ/ geniz akıcıları, /l/, /r/, /y/ ünsüzleri ise ağız akıcılarıdır.

Nazal (burun yollu) Ünsüzler, akciğerden gelen havanın burun boşluğuna yönelmesiyle burada oluşan seslerdir. Kazak Türkçesindeki nazal (burun yollu) ünsüzlerin sayısı 3'tür. Bu ünsüzler /m/, /n/ ve /ñ/ sesleridir. Bunlardan /m/ dudak, /n/ diş, /ñ/ ise arka damak nazalıdır. Bunların dışındaki ünsüzler nazal olmayan (ağız yollu) ünsüzlerdir: /b/, /g/, /ğ/, /d/, /j/, /z/, /y/, /k/, /q/, /l/, /p/, /r/, /s/, /t/, /v/, /h/, /f/, /x/, /ş/, /ç/, /v/.

Yapılan sınıflamalara göre Kazak Türkçesinin ünsüzleri şu şekilde gösterilebilir.

3. Tablo: Kazak Türkçesinin Ünsüzleri

	Tonlu		Tonsuz	
	Sürekli	Süreksiz	Sürekli	Süreksiz
Dudak	/m/, /w/	/b/		/p/
Diş-dudak	/v/		/f/	
Diş-diş eti	/n/	/d/	/s/, /z/	/t/
Diş-damak	/j/		/ş/	/ç/
Ön damak	/l/, /r/, /y/	/g/		/k/
Arka damak	/ñ/	/ğ/	/x/	/q/
Gırtlak			/h/	

Tablodaki teşekkül şekilleri dikkate alınarak Kazak Türkçesi ünsüzlerinin her birinden ayrı ayrı söz edilecektir.

2.2.1.1.1. Dudak ünsüzleri:

/b/ ünsüzü: Tonlu, patlayıcı, süreksiz, çift dudak ünsüzüdür. Ciğerden gelen havanın alt ve üst dudaklardan p sesine göre daha geniş bir alandan daha az bir şiddetle

dışarı bırakılması suretiyle telaffuz edilir. Başta, ortada ve alıntı kelimelerde sonda kullanılan bir ünsüzdür.

klub “kulüp” (2780)

bağa “not” (1809)

bala “çocuk” (1102)

şubat- “uzatmak” (2264)

şübälan- “şüphelenmek” (605)

/m/ ünsüzü : Tonlu, sürekli, nazal bir çift dudak ünsüzüdür. Çıkarılması açısından b ve p seslerine benzese de hava akımı burun yolundan geçtiğinden sürekli ve akıcı bir sestir. Türkçe ve alıntı kelimelerde başta, ortada ve sonda görülür.

jaman “kötü” (6421)

mıltıq “tüfek” (1765)

bölim “bölüm” (315)

mañday “alın” (1282)

min- “bin-” (595)

/p/ ünsüzü : Tonsuz, patlayıcı, süreksiz, çift dudak ünsüzüdür. Bu ses telaffuz edilirken ciğerden gelen hava alt ve üst dudaklardan /b/ sesine göre daha şiddetli çıkar. Söz başında, ortasında ve sonunda bulunabilir.

oppa “bataklık” (2387)

jappa “çadır” (1207)

pisir- “pişirmek” (1701)

qnopqa “mühür” (1244)

köp “çok” (938)

/w/ ünsüzü: Tonlu, sürekli, akıcı bir çift dudak ünsüzüdür. Telaffuzu iki dudak arasında sağlandığından çift dudak v'si olarak adlandırılır. Rusçada /u/ ünlüsünün karşılığı olan (y) harfiyle gösterilen ünsüz, Kazak Türkçesi için uw, üw seslerini de karşılar.

jaw “düşman” (560)

jawap “cevap” (523)

awızşa “sözlü” (1807)

uwaqıt “vakit” (1124)

añqaw “saf” (621)

2.2.1.1.2. Diş-Dudak Ünsüzleri:

/v/ ünsüzü : Tonlu, sızıcı bir diş-dudak ünsüzüdür. Türkçede asli olarak bulunmayan /v/ sesi Kazak Türkçesine Rusça’dan geçmiş kelimelerde başta, ortada ve sonda görülür.

avtor “yazar” (1071)

vagon “vagon” (1023)

voleybol “voleybol” (1296)

pedsovet “kurul” (2197)

povest “hikâye” (91)

/f/ ünsüzü : /v/’nin tonsuzu, sızıcı bir diş dudak sesidir. Oluşumu sırasında dişler /v/ sesine göre dudağın daha alt kısmına değer ve içerideki hava daha şiddetli bir şekilde dışarıya çıkar. Türkçe sözcüklerde bulunmayan /f/ ünsüzü, Kazak Türkçesinde yalnızca alıntı kelimelerde görülür. Başta, ortada ve sonda bulunur.

şkaf “dolap” (137)

ferma “çiftlik” (379)

galiyfe “bir tür pantolon modeli.” (779)

flot “donanma” (1104)

telegraf “telgraf” (1276)

2.2.1.1.3. Diş-Diş Eti Ünsüzleri:

/d/ ünsüzü: /t/ sesinin tonlusu, patlayıcı, süreksiz bir diş-diş eti ünsüzüdür. Türkçe kelimelerin başında çok az bulunmakla birlikte daha çok iç seste görülür. Söz sonunda yalnızca alıntı kelimelerde görülür. Fakat söz sonundaki bu /d/’ler söyleyişte /t/ olarak telaffuz edilir.

düniye “dünya” (15)

dawıs “ses” (674)

şiderlewli “zincirli” (2387)

otryad “takım” (1300)

awdar- “dikkat etmek” (861)

/t/ ünsüzü: Süreksiz bir diş-diş eti ünsüzü olup /d/ sesinin tonsuzu, patlayıcı bir sestir. Kazak Türkçesinde kelime başında en çok karşılaşılan ünsüzlerden biridir. Söz başında bulunmasının yanında söz ortasında ve sonunda da görülür.

kenet “ansızın, birden” (1145)

töñker- “çevirmek” (1506)

tölem “ücret” (2179)

qatın “kadın” (2168)

artqı “arka” (1593)

/n/ ünsüzü: Genizden çıkan akıcı, tonlu bir diş- diş eti ünsüzüdür. Kazak Türkçesinde “ne” soru sözü ve bu sözcükten türeyen kelimeler ve ön ünlüsü düşmüş nan- “inanmak” sözü dışında kelime başında görülmez. Söz başında n ünsüzü Kazak Türkçesinde alıntı sözlerde görülür. Daha çok kelime ortasında ve sonunda rastlanır.

nazar “dikkat” (860)

paluwan “pehlivan” (1300)

salqın “serin” (394)

qaynat- “kaynatmak” (1028)

tunıq “temiz, parlak” (1263)

äriyne “elbette” (116)

/z/ ünsüzü: Tonlu, sızıcı bir diş-diş eti ünsüzüdür. Türkçe kelimelerde yalnızca ortada ve sonda bulunur. Alıntı kelimelerde söz başında da görülür.

zäre “korku” (1713)

zırla- “fırlamak, hızla geçip gitmek” (1257)

özen “nehir” (643)

uzın “uzun” (498)

müyiz “boynuz” (2105)

/s/ ünsüzü: /z/’nin tonsuzu sızıcı bir diş-diş eti ünsüzüdür. asli /s/ ünsüzleriyle birlikte Kazak Türkçesinin karakteristik ses değişimlerinden biri olan Ana Türkçedeki /ş/ sesinin de /s/ye dönüşmesi ile, Kazak Türkçesinde en çok karşılaşılan seslerden biridir.

suwıq “soğuk” (2402)

sas- “şaşırmak” (1478)

tiyisti “ait, ilgili” (41)

kümis “gümüş” (1661)

esik “kapı” (1028)

2.2.1.1.4. Diş-Damak Ünsüzleri:

/j/ ünsüzü: Tonlu ve sızıcı bir sestir. Kazak Türkçesinin karakteristik ses hadiselerinden olan kelime başı /y/ > /j/ değişimi sebebiyle çok sayıda kelimede bu sese rastlanır. Söz başı dışında genellikle alıntı sözlerde karşımıza çıkar.

jaqın “yakın” (47)

jawap “cevap” (523)

kümilji- “gevelemek” (873)

äje “nine” (123)

mäjilis “meclis” (2469)

/ç/ ünsüzü: Tonsuz, süreksiz bir diş eti-ön damak ünsüzüdür. Ana Türkçedeki /ç/ ünsüzünün Kazak Türkçesinde /ş/ye dönüşmesi sebebiyle bu ses yalnızca alıntı sözlerde görülür.

poçta “posta” (1241)

paçka “paket” (792)

oçerk “makale” (2000)

fortoçka “havalandırma” (2455)

Çex “Çekoslovakyalı, Çek” (1999)

/ş/ ünsüzü: Tonsuz, sızıcı bir diş eti-ön damak ünsüzüdür. Kazak Türkçesinde alıntı sözler dışındaki bütün /ş/ler, /ç/ ünsüzünden dönüşmüştür.

şaması “galiba, herhâlde” (1079)

eşkim “hiçkimse” (229)

şındıq “gerçek” (882)

tamaşa “harika” (983)

küşti “güçlü” (1171)

şaş “saç” (78)

2.2.1.1.5. Ön Damak Ünsüzleri:

/l/ ünsüzü: Tonlu, sürekli, akıcı bir ön damak ünsüzüdür. Alıntı kelimeler ve yansıma sözcükler dışında Kazak Türkçesinde kelime başında /l/ sesi bulunmaz. Söz ortası ve sonunda görülür.

laqtır- “fırlatmak, atmak” (2301)

listok “liste” (1230)

tügel “hepsi” (2423)

awıl “köy” (1019)

beles “tümsek” (1282)

/r/ ünsüzü: Tonlu, titreşimli, akıcı bir ön damak ünsüzüdür. Türkiye Türkçesine göre dil, daha sert bir kuvvetle ön damağa değeri ve titreşir. Alıntı sözcüklerin dışında söz başında bulunmaz. Söz ortası ve sonunda görülür.

möldir “berrak” (1263)

jürdek “hızlı giden, yürük” (1274)

raport “rapor” (1313)

ret “kez” (42)

awır “ağır” (1354)

/y/ ünsüzü: Tonlu, sürekli, akıcı bir ön damak ünsüzüdür. Ana Türkçedeki /y/ sesi Kazak Türkçesinde /j/ye döndüğünden alıntı kelimeler dışında söz başında görülmez. Söz ortasında ve sonunda kullanılır.

yağny “yani” (172)

qalay “nasıl” (224)

üy “ev” (420)

nayza “yıldırım” (2398)

keyin “ sonra” (111)

/g/ ünsüzü: /k/ ünsüzünün tonlusu, süreksiz, patlayıcı bir ön damak ünsüzüdür. Söz başında ve sonunda yalnızca alıntı kelimelerde görülür. Söz ortasında rahatça kullanılır.

gazet “gazete” (1233)

gül “çiçek” (574)

jigit “yiğit” (107)

partorg “parti organizatörü” (1231)

jügir- “koşmak” (1716)

/k/ ünsüzü: Tonsuz, süreksiz, patlayıcı bir ön damak ünsüzüdür. Kazak Türkçesinde söz başında, ortasında ve sonunda görülür.

körşi “komşu” (106)

kölşik “gölet” (2247)

jibek “ipek” (2780)

öreskel “tuhaf” (1537)

jelke “ense” (827)

2.2.1.1.6. Arka Damak Ünsüzleri:

/ğ/ ünsüzü: /q/ ünsüzünün tonlu karşılığı olup, sürekli, sızıcı bir arka damak ünsüzüdür. Türkiye Türkçesindeki /ğ/ sesinden farklıdır. Söz konusu /ğ/ ünsüzü, kalın /g/'nin süreklileşerek sızıcı hâle gelmiş hâlidir. Söz sonunda görülmeyen /ğ/ sesi, alıntı sözlerin dışında kelime başında da görülmez. Söz içinde kullanılır.

ağa “ağabey” (1284)

bosağa “eşik” (891)

ğılımıy “ilmî” (635)

ğaşık “aşık” (406)

şuñğıl “çukur” (1297)

/q/ ünsüzü: Tonsuz, süreksiz, patlayıcı bir art damak ünsüzüdür. Türkiye Türkçesine göre daha geride telaffuz edilir. Kazak Türkçesinde söz başında, içinde ve sonunda sıkça kullanılan bir sestir.

quşaq “kucak” (1264)

qızıl “kızıl” (2750)

şındıq “gerçek, hakikat” (1374)

baqan “sopa” (860)

jılqışı “seyis” (1200)

/x/ ünsüzü: Tonsuz ve sürekli bir art damak ünsüzüdür. Alıntı kelimelerde görülür. Ayrıca, Ana Türkçedeki /q/ sesinin sızıcılaşarak /x/ye döndüğü sözlerde ikincil olarak bu ünsüze rastlanır.

xat “mektup” (2590)

raxat “rahat” (380)

xan “han” (194)

kolxoz “kolhoz” (1254)

texniyka “araç” (120)

/ñ/ ünsüzü: Tonlu, akıcı bir art damak ve geniz ünsüzüdür. Söz başında bulunmaz. Söz ortası ve sonunda görünür.

añgime “hikâye” (1078)

aňǵar- “farketmek” (2019)

eñ “en” (1264)

öleñ “şiiir” (1393)

qoñqaaq “kalkık” (1130)

2.2.1.1.7. Gırtlak ünsüzü:

/h/ ünsüzü: Tonsuz, sürekli bir gırtlak ünsüzüdür. Kazak Türkçesinde yalnızca yansıma söz ve alıntı sözlerde bulunur. Yerini çoğu zaman /q/ sesine bırakan bu sesin kullanım alanı oldukça dardır.

qaharlı “kahırlı, öfkeli” (1199)

künähar “günahkâr” (2341)

jihaz “süs eşyası” (2780)

uh “rahatlama belirten bir söz, oh” (1006)

2.2.1.1.8. Rusça Alıntılarda Bulunan Diğer Ünsüzler:

/ts/ ünsüzü : Latin alfabesinde çift sesle karşılanılan /ts/ (тс) ünsüzü, tonsuz ve sürekliye yakın bir diş ünsüzüdür. Kazak Türkçesinde yalnızca Rusça asıllı kelimelerde görülür.

mototsikl “motosiklet” (1026)

sotsıyalistik “sosyalist” (1238)

militsiya “polis” (2156)

direktsiya “müdür” (2547)

dissertatsiya “tez” (2480)

/şç/ ünsüzü : Latin alfabesinde çift sesle karşılanılan /şç/ (шч) ünsüzü, tonsuz ve sürekliye yakın bir diş eti-ön damak ünsüzüdür. Kazak Türkçesinde yalnızca Rusça asıllı

kelimelerde görülür. Kazak Türkçesinde birkaç sözcükte çift ş /şş/ , sesini karşılamak için de kullanılır.

pedüçilişçen “pedagoji” (1793)

aşşı “keskin” (2353)

2.3. Ses Uyumları

2.3.1. Ünlü Uyumları

2.3.1.1. Damak Uyumu (Kalınlık-İncelik Uyumu): Bu uyum Türkçe fonolojinin, ses ahenginin yapı taşıdır. Genel olarak, yalın veya eklerle uzatılmış Türkçe kelimelerde, ilk hecede bulunan ünlünün taşıdığı kalınlık- incelik özelliğinin diğer hecelerde de devam etmesi kuralıdır (Korkmaz, 2008: 51). Büyük ünlü uyumu olarak da bilinen bu uyum sayesinde Türkçenin bütün sözlerini kalın ve ince olmak üzere iki kısma ayırmak mümkündür.

2.3.1.1.1. Türkçe Sözlerde Damak Uyumu

Kalın Ünlüler:

/a/: İlk hecede /a/ ünlüsü varsa onu takip eden hecelerde de /a/ veya /ı/ ünlüsü bulunur:

arman “hayal” (651)

saqal “sakal” (1001)

qamşı “kamçı” (158)

jalınış “yalvarış” (1159)

jamıra- “bağrıışmak” (1454)

/ı/: İlk hecede /ı/ ünlüsü varsa sonraki hecelerde de /ı/ veya /a/ ünlüsü bulunur:

jıyırma “yirmi” (1099)

mına “bu” (1038)

sıyır “sığır” (1053)

sızıq “çizik” (1777)

sırğana- “kaymak” (500)

/o/: Sözüñ ilk hecesinde /o/ sesi varsa, sonraki hecelerde /a/, /ı/, /u/ ünlüleri bulunabilir.

joldas “arkadaş” (541)

qoñır “kahverengi” (2711)

qoyan “tavşan” (2108)

oquwşı “öğrenci” (278)

otır- “oturmak” (166)

/u/: İlk hecede /u/ ünlüsü olduğunda sonraki hecelerde /u/, /a/, /ı/ ünlüleri bulunabilir:

suluw “güzel” (212)

burış “köşe” (101)

juwan “kalın” (1004)

jumbaq “bulmaca” (1511)

murın “burun” (260)

İnce Ünlüler:

/ä/: Türkçe sözlerde sınırlı sayıda örnekle karşımıza çıkan bu sesin damak uyumunun korunduğunu, yani /ä/ ünlüsünden sonra ön damak ünlülerinden biri geldiği görülür. Bu sesin alıntı sözlerdeki damak uyumu ile birleşik sözlerdeki durumuna daha sonra değinilecektir.

äje “nine” (123)

äke “baba” (46)

māñgilik “sonsuz” (2343)

bäri “hepsi” (1080)

närse “şey” (803)

/e/: İlk hecesinde /e/ ünlüsü bulunan kelimelerin, onu takip eden hecelerinde /e/ veya /i/ ünlüsü bulunabilir.

eñse “ense” (270)

jelke “ense” (827)

esik “kapı” (1028)

keyip “şekil, görünüş” (263)

jetis- “sevinmek” (1382)

/i/: Sözü ilk hecesinde /i/ sesi varsa sonraki hecelerde /i/ veya /e/ sesi bulunur:

diyirmen “değirmen” (1671)

birese “bazen” (1197)

tigil- “dikilmek” (2469)

jibek “ipek” (2780)

iyi “koku” (817)

/ö/: İlk hecede /ö/ ünlüsü varsa takip eden hecelerde /e/ veya /i/ ünlüleri görülür:

körikti “güzel” (2069)

sözsiz “şüphesiz” (494)

ölim “ölüm” (1171)

döñgelek “tekerlek” (667)

tölem “ücret” (2179)

/ü/: İlk hecesinde /ü/ ünlüsü bulunan kelimelerin diğer hecelerindeki ünlüler /ü/, /e/ veya /i/ olur:

üşkil “üçgen” (437)

tüzüw “düz” (700)

tülki “tilki” (1933)

büyrek “uzun” (1000)

büyir “böğür” (270)

2.3.1.1.2. Alıntı Sözlerde Damak Uyumu

Kalınlık-incelik veya büyük ünlü uyumu da olarak adlandırılan damak uyumu ilk hecede bulunan ünlünün kalınlık-incelik niteliğinin diğer hecelerde de devam etmesi kuralıdır. Kazak Türkçesinde diğer Türk lehçelerinde olduğu gibi damak uyumu çok güçlü bir şekilde görülmektedir. Alıntı kelimeler de büyük ölçüde damak uyumuna sokulur. Alıntı sözlerin büyük ünlü uyumuna sokulmasında Kazak Türkçesine özgü /ä/ ünlüsü büyük rol oynar.

Metinde uyuma giren alıntı sözlerden bazıları şunlardır:

mekân > meken “mekân” (1260)

hisâb > esep “hesap” (2758)

hazîne > qazına “hazine” (2479)

ihtimâl > ıqtıymal “ihtimal” (1780)

haber > xabar “haber” (2474)

fâide > payda “fayda” (62)

pehlevân > paluwan “pehlivan” (1112)

Metinde uyum dışında kalan alıntı sözlerden bazıları ise şu şekildedir:

kitap “kitap” (1071)

kaströl “tencere” (934)

maxambet “aşk” (1269)

kabinet “oda” (2399)

ideya “fikir” (1752)

beynetqor “çilekeş” (123)

beyşara “çaresiz” (778)

2.3.1.1.3. Birleşik Sözlerde Damak Uyumu

Kazak Türkçesinde farklı ses yapısında olan bazı kelimeler birleştiğinde damak uyumuna uyarlar. Alıntı sözlerde olduğu gibi, birleşik sözlerin damak uyumuna girmesinde de /ä/ sesinin büyük bir etkisinin olduğu görülür. İlk sözün ilk hecesinde yer alan, arka damakta düz-geniş olarak telaffuz edilen /a/ ünlüsü, ikinci sözdeki ince ünlülerin etkisiyle daha öne gelerek kendine en yakın ünlü olan /ä/ sesine dönüşür. Bunun yanı sıra damak uyumunun bulunmadığı örnekler de vardır.

Uyuma girmiş olanlar:

äke < ata eke “baba” (1651)

äkel- < ap kel- < alıp kel- “alıp gelmek, getirmek” (1714)

äket- < ap ket- < alıp ket- “alıp gitmek, götürmek” (1933)

äper- < ap per- < ap ber- < alıp ber “alıp vermek, teslim etmek (49)

söyt- < solay et- “şöyle yapmak (2745)

büyt- < bulay et- “böyle yapmak” (1711)

bıltır < bir yıldır “geçen yıl” (2207)

munday < munı teg “böyle” (580)

bıyıl < bu yıl “bu yıl” (1411)

osınday < osı-n teg “böyle” (2261)

sonday < sol-nı teg “çok, sayısız” (1616)

Uyum dışında kalanlar:

qaytse < qalay et-se “ne yapmak, ne etmek”(306)

kişkentay < kiş kene tay < kiç kiñe tay. “küçük, minik” (2276)

2.3.1.2. Dudak Uyumu :

Düzlük-yuvarlaklık, küçük ünlü uyumu olarak da bilinen dudak uyumu, Türkçe sözlerin ilk hecelerindeki ünlü düz ise düz, yuvarlak ise dar-yuvarlak veya geniş-düz ünlünün gelmesi kuralıdır (Korkmaz 2008: 104). Kazak Türkçesinde konuşma dilinde sağlanmış dudak uyumu yazıda gösterilmemektir. Bu sebeple Kazak Türkçesinde tartışmalı bir konu olan dudak uyumu incelemenin dışında bırakılmıştır.

2.3.1.3 Ünsüz Uyumu:

Tonlu ünsüzlerden sonra tonlu, tonsuz ünsüzlerden sonra tonsuz ünsüz gelmesi kuralına dayanan ünsüz uyumu Kazak Türkçesinde tamdır.

oquwlıq+tar “kitaplar” (303)

şabıt+pen “keyifle” (1961)

Qazaq+pız “Kazağız” (1406)

dop+tay “top gibi” (893)

joldas+tıq “arkadaşlık” (2769)

2.4 Ses Olayları

2.4.1. Ünlü Değişimleri:

2.4.1.1. Ünlü İncelmesi

a > ä: Arka damakta düz geniş olarak telaffuz edilen /a/ ünlüsünün ön damağa geçerek /ä/ ünlüsü şeklinde telaffuz edilmesi olayıdır. Alıntı sözlerdeki ve Türkçe söz birleşmelerindeki ilk söze ait /a/ > /ä/ değişimi buna örnek gösterilebilir.

alıp kel- > äkel- “getirmek” (771) (Birleşik yapılarda)

barı > bări “hepsi” (1080)

adet > ädet “âdet” (1721)

hazır > äzir “hazır” (563)

hareket > äreket “hareket” (1782)

a > e: Arka damak düz geniş ünlüsü /a/ nın ön damağa geçerek e ünlüsüne dönüşmesi olayıdır. Bu değişime daha çok ünlüleri inceltici etkiye sahip /ş/, /y/, /j/ ünsüzlerinin bulunduğu Türkçe sözlerde rastlanmaktadır. Birleşik yapılarda benzeşme yoluyla gerçekleşen değişim, alıntı sözlerde dudak uyumuna girme çabası sonucunda görülür.

dünyâ > düniye “dünya” (15)

mekân > meken “mekân” (1631)

bela > bäle “bela” (342)

yana > jäne “ve, ile” (84)

aran > äreñ “zar zor, güçlkle” (891)

ı > i: Kalın sıradaki arka damak dar düz ünlüsünün ön damağa geçerek incelmesi olayıdır.

tatlı > tätti “tatlı” (651)

hazır > qazir “şimdi” (1187)

u > ü: Kalın sıradaki arka damak dar yuvarlak ünlüsü /u/ nun ön damağa geçerek incilmesi olayıdır. Türkçe sözlerdeki örnekleri az olmakla birlikte bunlarda inceltici ünsüzlerin etkisi görülür:

uçun > üşin “için” (1073)

2.4.1.2. Ünlü Kalınlaşması:

Daha çok alıntı sözlerin damak uyumuna uydurulması çabasıyla ünlü kalınlaşması görülmektedir.. Seyrek olarak Türkçe kelimelerde de görülmektedir.

e > a: Ön damak düz geniş /e/ ünlüsünün arka damak düz geniş /a/ ünlüsüne dönüşmesi olayıdır.

âdem > adam “insan” (305)

ecel > ajal “ecel” (2392)

gayret > qayrat “gayret” (2605)

osı+n+teg > osınday “böyle” (1640)

kişken+teg > kişkentay “küçük”(2276)

i > ı: Ön damak /i/ ünlüsünün arka damak /ı/ ünlüsüne dönüşmesidir.

issi+lik > ıstık “ısı, sıcak” (1261)

asıl > asıl “asil” (2178)

ihtimâl > ıqtıymal (1780)

ö > o: Geniş yuvarlak /ö/ ünlüsünün arka damak /o/ ünlüsüne dönüşmesidir.

cömert > jomart “cömert” (1636)

2.4.1.3. Ünlü Yuvarlaklaşması:

Kıpçak Türkçesinin en önemli ses olaylarından biri olan düz ünlülerin yuvarlaklaşmasına Kazak Türkçesinde de rastlanır.

a > o: /w/ ünsüzünün yuvarlaklaştırıcı etkisiyle düz geniş /a/ ünlüsünün /o/ya dönüşmesidir.

vaqı'a > oqıyğa “olay” (478)

e > ö: Dudak ünsüzlerinin yuvarlaklaştırıcı etkisiyle düz geniş /e/ ünlüsünün /ö/ye dönüşmesi olayıdır.

kebelek ~ kebek > köbelek “kelebek” (1367)

e > o: /w/ ünsüzünün yuvarlaklaştırıcı etkisiyle düz geniş /e/ ünlüsünün /o/ya dönüşmesidir.

vebâl > obal “günah” (41)

vefâ+sızlık > opasızdık “vefasızlık” (1768)

e > ü: Düz geniş /e/ ünlüsünün yuvarlaklaşarak /ü/ye dönüşmesidir.

tegül > tügil “değil” (1397)

tebe > tewe > *tüve > tüye “deve” (2074)

ebir- > ewir- > *üvir > üyir- “çevirmek, sallamak” (848)

eb > ew > *üv > üy “ev” (420)

ı > u: Eski Türkçede son seste bulunan /ğ/ ünsüzünün önce /w/ye dönüşüp yanındaki ünlüyü yuvarlaklaştırması hadisesidir. Genellikle ilk hece dışında gerçekleşen bu değişimin en yaygın görüldüğü yer mastar ekleridir.

aç-ıg > aş-uw “kızgınlık” (1152)

ağrıg > awruw “hastalık” (2777)

bar-ıg > bar-uw “gitmek” (409)

jaz-ıg > jaz-uw “güzel” (212)

i > ü: Eski Türkçede son seste bulunan /g/ ünsüzünün önce /w/ye dönüşüp yanındaki ünlüyü yuvarlaklaştırması hadisesidir. Genellikle ilk hece dışında gerçekleşen bu değişimin en yaygın görüldüğü yer mastar ekleridir.

elig > elüw “elli” (329)

ber-ig > ber-üw “vermek” (2006)

tep-ig > tep-üw “tekme” (1555)

tip > tüp “dip” (123)

2.4.1.4. Ünlü Daralması:

a > ı : Kazak Türkçesi ve diğer Kıpçak grubu lehçeleri için yaygın bir ses değişikliği değildir. Daha çok ilk hecede görülür.

hayal > qıyyal “hayal (2787)

a > u : Düz geniş a ünlüsünün yuvarlaklaşarak /u/ya dönmesi olayıdır. İlk hecede görülür.

ağu > uw+lı “zehir(li)” (807)

e > i : /y/, /j/, /ş/ seslerinin daraltıcı etkisiyle düz geniş /e/ ünlüsünün daralarak /i/ye dönmesi olayıdır.

bedük > biyik “yüksek” (1584)

edgü > iygi “iyi” (1837)

ked- > kiy- “giy-” (2361)

tegirmen > diyirmen “değirmen” (1671)

o > u: Yuvarlak geniş /o/ ünlüsünün daralarak /u/ya dönmesidir. Tatar Türkçesinin karakteristik ses olaylarından biri olan bu değişim Kazak Türkçesi için düzensiz olsa da örneğine çokça rastlanmaktadır. o > u değişimine, genellikle kelimelerin ilk hecesinde rastlanmaktadır.

oğul > uvul > ul “oğul” (1182)

qow- > quw- “kovmak” (1015)

sor(a)- > sura- “sormak” (1223)

toğ- > tuw- “doğmak” (112)

yol- > jol- > jul- “yolmak” (995)

ö > ü: Yuvarlak geniş /ö/ ünlüsünün daralarak /ü/ya dönmesidir. Tatar Türkçesinin karakteristik ses olaylarından biri olan bu değişim Kazak Türkçesi için düzensiz olsa da örneğine çokça rastlanmaktadır. ö > ü değişimine, genellikle kelimelerin ilk hecesinde rastlanmaktadır.

közetçi > küzetşi “bekçi” (2368)

ögren- > üyren- “öğrenmek” (793)

ördek > üyrek “ördek” (2388)

2.4.1.5. Ünlü Genişlemesi:

i > a : Alıntı sözlerde görülür.

fulân > pälen “filan” (2468)

i > e : Düz dar ünlü /i/nin genişleyerek /e/ ünlüsüne dönmesi olayıdır. Türkçe ve alıntı sözlerde rastlanılan bu değişim genellikle ilk hecede görülür. Bunun yanında eklerde de i > e değişimine rastlanır.

bî-çâre > beyşara “biçare” (41)

birlen > bilen > binen > benen > menen ~ men “vasıta hâli, bağlama edatı.” (575)

hîç > eş “hiç” (192)

iki > eki “iki” (1712)

idi > iye “sahip” (2648)

kidin > keyin “sonra” (2295)

u > o : Yuvarlak dar /u/ ünlüsünün genişleyerek /o/ya dönmesidir. Tatar Türkçesinin karakteristik ses olaylarından biri olan bu değişime Kazak Türkçesinde az rastlanır.

uz- > oz- “geçmek, ilerlemek” (892)

çumıl- > şomıl- “suya dalmak” (98)

tûfan > topan “çok yoğun, su, sel” (1693)

ü > ö : Yuvarlak dar /ü/ ünlüsünün genişleyerek /ö/ye dönmesidir. Tatar Türkçesinin karakteristik ses olaylarından biri olan bu değişime, Kazak Türkçesinde az rastlanır.

hüner > öner “hüner” (530)

2.4.1.6. Ünlü Türemesi:

/a/ türemesi : Kazak Türkçesinde ünsüzle biten köklerin sonunda geniş düz /a/ ünlüsünün türediği görülür. Herhangi bir ses sistemine bağlanamayan bu değişikliğe çok az örnekte rastlanır.

bur- > bura- “döndürmek, çevirmek”

sor- > sura- “sormak” (521)

/e/ türemesi : Kazak Türkçesinde ünsüzle biten köklerin sonunda ve söz içinde /e/ türemesi görülür. Söz sonunda türemesi herhangi bir ses sistemine bağlanamayan bu ses değişikliğine çok az örnekte rastlanır.

ten > dene “vücut, ten” (2299)

tiz > tize “diz” (879)

/ı/, /i/ türemesi: Genellikle çift ünsüzle biten alıntı kelimelerde görülen bir ses hadisesidir.

harf > ärip “harf” (2581)

ķork- > qorıq- “korkmak” (2672)

ķıvanķ > quwanıķ “sevinç” (1956)

mülk > mülık “mülk, eşya” (2239)

tınķ > tınıķ “sakin” (609)

Metinde istisnai bir örneğe rastlanmıştır.

ma'na > mağına “mana” (155)

/o/ türemesi: Kazak Türkçesindeki /r/ ile başlayan alıntı kelimelerin önünde görülen bir ses olayıdır.

Orıs “Rus” (1790)

2.4.1.7. Ünlü Düşmesi:

a > Ø : Düz geniş /a/ ünlüsüyle biten Rusça asıllı çoğu sözcüğün Kazak Türkçesine geçtiğinde, sondaki /a/ sesinin düştüğü görülür.

gazeta > gazet “gazete” (144)

minuta > minut “dakika” (156)

sekunda > sekund “saniye” (1798)

ı > Ø : Dar düz /ı/ ünlüsünün düşmesidir.

jıyına- > jıyna- “toplamak” (367)

jumısa- > jumsa- “bir işi yapmasını istemek, görevlendirmek” (1435)

qudırıq > quyırıq “kuyruk” (1554)

orın+ına > ornına “yer” (933)

awız+ı > awzı “ağız” (782)

î > Ø : Dar düz /ı/ ünlüsünün düşmesidir.

keyipi > keypi “hâl, görünüş” (457)

esti-üwge > estüwge “işitmek” (9)

mühür > mör “mühür” (249)

u > Ø : Dar yuvarlak /u/ ünsüzünün düşmesidir.

Uş ol > sol “o” (1127)

ulaq > laq “oğlak” (2744)

ü > Ø : Dar yuvarlak /ü/ ünsüzünün düşmesidir.

küdegü > küyew “güvey, damat” (59)

2.4.2. Ünsüz Değişmeleri:

2.4.2.1. Ünsüzlerdeki Düzenli Ses Değişmeleri

ç > ş: Patlayıcı /ç/ ünsüzünün sızıcılaşarak /ş/ ünsüzüne dönüşmesidir. Kazak Türkçesinin en karakteristik özelliklerinden biridir. Alıntı sözler de dâhil olmak üzere tüm kelimelerin başında, içinde ve sonunda bu değişikliğe rastlanır.

çaķır- > şaqır- “çağırmaq” (2364)

çık- > şıq- “çıkmak” (130)

köç- > köş- “geçmek” (90)

oçak > oşaq “ocak” (1773)

üç > üş “üç” (970)

ş > s: Kazak Türkçesinin en karakteristik özelliklerinden biridir. Söz başında içinde ve ortasında görülür.

aç- > aş- “açmak” (2552)

ķaraş > qaras “bakış, nazar” (2767)

yumşak > jumsaq “yumuşak” (1256)

töşek > tösek “döşek” (1088)

tüş- > tüş- “inmek, düşmek” (336)

f > p: Türkçede bulunmayan alıntı sözlerdeki /f/ sesi Kazak Türkçesinde /p/ye dönüşür. Bu dönüşmeye sözün her yerinde rastlanabilir.

fayda > payda “fayda” (61)

sefer > sapar “sefer” (1225)

farz > parız “görev, sorumluluk” (139)

fıkr > pikir “fikir” (2541)

g > y: Kıpçak grubu lehçeleri için karakteristik olan bu değişim söz içinde ve sonunda görülür.

teg- > tiy- “değmek” (207)

tegi > deyın “dek, kadar” (1055)

tegirmen > diyirmen (1670)

tügme > tüyme “dügme” (758)

ğ > y: Kıpçak grubu lehçeleri için karakteristik olan bu değişim söz içinde ve sonunda görülür.

sığır > sıyır “sığır” (1052)

sığ- > sıy- “sığmak” (69)

bağla- > bayla- “bağlamak” (884)

yığ- > yığ- “toplamak” (1220)

y > j : Kazak Türkçesi için karakteristik bir ses değişikliğidir. Söz başında görülür. Bazı alıntı kelimelerde değişimin görülmediği istisnai durumlar vardır.

yaman > jaman “kötü” (1061)

yetim > jetim “yetim” (54)

yırtıl- > jırtıl- “yırtılmak” (2063)

yok > joq “yok, hayır” (186)

yol > jol “yol” (1152)

Metinde istisna olan alıntı sözcüklerin bir örneğine rastlanmıştır.:

ya’ni < yağny “yani” (62)

ğ, g > w : Ana Türkçede art ünlülü kelimelerde /ğ/, ön ünlülü kelimelerde /g/ olarak görülen sesin Kazak Türkçesinde /w/ye dönmesi olayıdır.

ağır > awır “ağır” (2422)

ağız > awız “ağız” (167)

ağu > uw “zehir” (806)

bağır > bawır “bağır” (838)

yazığ > jazığ > jazuw “yazı” (1528)

tep-ig > tebüv “tekme, tepik” (1555)

h > Ø: Kazak Türkçesinde alıntı kelimelerin başındaki gırtlak ünsüzü /h/ düşer.

hakikat > aqıyqat “hakikat” (1247)

harf > ärip “harf” (2581)

her > är “her” (113)

hükûmet > ükimet “hükümet” (1563)

2.4.2.2. Ünsüzlerdeki Düzensiz Ses Değişmeleri:

2.4.2.2.1. Benzeşme:

l > d :

aqıl+lı > aqıldı “akıllı” (2393)

etaj+lı > etajdı “katlı” (2671)

qıyın+lıq > qıyındıq “zorluk” (2096)

qız+lar > qız+dar “kızlar” (1971)

oyın+ların > oyındarın “oyunlarını” (1307)

sekil+li > sekildi “gibi” (1148)

som+lık > som+dıq “somluk” (768)

tolqın+lar > tolqındar “dalgalı” (2603)

l > t .:

at+lar > attar “atlar” (642)

balıq+ları > balıktardı “balıkları” (1735)

sabaq+larıñ > sabaqtarıñ “derslerin” (1677)

qandıydət+lıq > qandıydattıq “yüksek lisans derecesinde” (1436)

xat+tar > xattar > “mektuplar” (550)

m > b :

salın-ma-ğan > salınbağan “yapılmayan” (1348)

oñ-ma-ğan > oñbağan “serseri, yaramaz” (232)

sen-me-gen+dey > senbegendey “inanmamış gibi” (1310)

qaldıñ ma > qaldıñ ba “kaldın mı?” (1356)

jaman ma > jaman ba “kötü mü?” (1704)

keldiñ me > keldiñ be “geldin mi?” (2240)

m > p :

ayt-ma > aytpa “söyleme” (708)

damıt-makşı mın > damıtpakşı mın “geliştireceğim” (2076)

emes me > emes pe “değil mi?” (2096)

jarat-ma-ğan > jaratpagan “hoşlanmayan” (133)

joq ma > joq pa “yok mu?” (957)

qus ma > kus pa “kuş mu?” (1931)

toqmaş ma > tokmaş pa “dayak mı?” (1440)

n > d :

awtor+nıñ > awtordıñ “yazarın” (1070)

awıl+nı > awıldı “köyü”(165)

olar+ıñ> olardıñ “onların” (378)

oquw+nıñ > okuwdıñ “eğitimin” (1727)

qaz+nı > qazdı “kazı” (2178)

köziñ+ni > köziñdi “gözünü” (2156)

özim+ni > özimdi “kendimi” (2172)

üy+nıñ > üydiñ “evin” (2168)

n > t :

aqıyqat-nıñ > aqıyqattıñ “hakikatin” (1247)

döñgelek+ni > döñgelekti “tekerlek” (103)

dürmek+nıñ > dürmektiñ “kalabalığın” (110)

jalınış+nı > jalınıştı “yalvarışı” (1158)

jazıq+nıñ > jazıqtıñ “yaylanın” (986)

mektep+ni > mektepti “okulu” (2289)

2.4.2.2.2. Tonlulaşma:

q > ğ :

artıq-imen > artığimen “fazlasıyla” (1101)

barlıq+ın > barlığın “hepsini” (1927)

qılıq-ım > qılığım “davranışım” (1537)

quwlıq+ıñ > quwlığın “kurnazlığın” (770)

saqın- > sağın- “özlemek” (1419)

k > g :

bilek+inde > bileginde “bileğinde” (1200)

ekin+niñ > eginniñ “ekin” (202)

esik+in > esigin “kapıyı” (849)

jürek+im > yüregim “yüreğim” (2013)

süyek+i > süyegi “kemiği” (680)

p > b:

töpe > töbe “tepe” (1397)

küp+iniñ > kübiniñ “yayığının” (122)

köp+i > köbi “çoğu” (2385)

dop+ım > dobım “topum” (245)

tertip+ime > tertibime “davranışına” (355)

t > d :

te- > de- “demek, söylemek” (54)

tegirmen > diyirmen “değirmen” (2385)

tegin > deyin “gibi, kadar, deyin” (743)

ten > dene “ten, vücut” (2299)

top > dop “top” (246)

2.4.2.2.3.Tonsuzlaşma:

b > p :

aşbaz > aspaz “aşçı” (1326)

bela > pāle “bela” (603)

bıçak > pışak “bıçak” (662)

azab > azap “azap” (1706)

acaib > ğajayıp “muhteşem, şahane” (1622)

g > k :

günahkâr > künâhar “günahkâr” (2341)

ğ > q :

ğayret > qayrat “güç, kuvvet” (2605)

z > s :

tapjılmaştan “kıpırdamadan” (1377)

bolmas “olmaz” (2015)

ayamastan “acımadan” (1476)

2.4.2.2.4. Süreklileşme:

b > m :

ben > men “ben” (1010)

beñgülük > mǎñgilik “sonsuz, ebedî” (2343)

bol > mol “bol, çok” (1051)

buñ > muñ “sıkıntı” (60)

boyun > moyın “boyun” (951)

ç > s : Söz başında ve sonunda görülür.

çizik > sızık “çizgi” (2404)

avuç > uwıs “avuç” (547)

2.4.2.2.5. Süreksizleşme:

h > q:

hazine > qazına “hazine” (2479)

hidmet > qızmet “hizmet” (1472)

hazır > qazır “şimdi” (235)

hüda > quday “hüda” (2118)

sihr > sıyqır “sihir” (924)

aħmak > aqımaq “ahmak” (802)

raħmet > raqmet “teşekkür” (1605)

baħt > baqıt “talih” (1455)

ervah > ärüwaq “ruh” (2310)

f > p :

fayda > payda “fayda” (704)

fikir > pikir “fikir” (1247)

fedâ > pida “feda” (1973)

farz > parız “görev” (140)

falan > pälen “filanca, falanca” (2466)

sefer > sapar “sefer” (1226)

vefa > opa “vefa” (1768)

saf > sap “sıra, saf” (1309)

2.4.2.2.6. Sızıcılışma:

c > j :

can > jan “can” (1378)

cezâ > jaza “ceza” (2738)

cinli > jındı “deli” (1515)

cömert > jomart “cömert” (1636)

acaib > ğajayıp “muhteşem” (28)

ecel > ajal “ecel” (814)

renci- > renji- “incinmek” (2058)

2.4.2.2.7.Ünsüz Düşmesi:

Düzenli ünsüz değişimleri başlığında verilen h > Ø ünsüz düşmesinin yanı sıra başka ünsüzlerin de Kazak Türkçesinde düştüğü görülür:

t > Ø:

rast > ras “doğru” (87)

mest > mǎz “mest” (457)

dost > dos “dost” (1439)

r > Ø :

kurtul- > qutıl- “kurtulmak” (17)

er-ti > e-di “idi” (699)

g, ğ > Ø :

qattıĝ > qattı “pek, çok, sert” (331)

kiçig > kişi “küçük” (927)

y > Ø :

yığış > ağış “ağaç” (436)

yuva > uya “yuva” (1758)

3. METİNLER

СОҚПАҚБАЕВ

Бердібек

Менің
Атым
Қожа

Повестер

АЛМАТЫ
«АТАМУРА»
2003

ББК 84 Каз 7-44
С 63

Соқпақбаев Бердібек
С 63 Менің атым Қожа. Повестер.—Алматы: “Атамұра”,
2003.— 304 бет.

ISBN 9965-05-889-X

Көрнекті балалар жазушысы Бердібек Соқпақбаевтың бұл кітабына “Менің атым Қожа”, “Балалық шаққа саяхат” атты оқырман қауым арасына кең тараған екі повесі еніп отыр. Бұларда ауыл өмірі, ауыл балаларының мінез-құлық, арман-мақсаты шынайы да шырайлы бейнеленген.

С $\frac{4702250201-329}{418(05)-2003}$ Хабарландырусыз—2003 ББК 84 Каз 7-44

ISBN 9965-05-889-X

© Соқпақбаев Б., 2003
© “Атамұра” баспасы, 2003

БІРІНШІ ТАРАУДА

*Оқушы шығарманың бас кейіпкерімен,
яғни менімен танысады.*

Менің атым...

Атымды айта бастамасам, тілім таңдайыма жабысып қалғандай болады да тұрады. Адамның атының сүйкімді болуы да зор бақыт па деймін. Мәселен, Мұрат, Болат, Ербол, Бақыт деген аттарды алып қараңдаршы. Айтуға да ықшам, естір құлаққа да жағымды. Әрі мағына жағынан да, қазақ тілінен сабақ беретін Майқанова төтейше айтқанда, бұлар жоғары идеялы есімдер. Мұндайлар өз атын кәдімгідей мақтанып көріп, біреумен таныса қалса, мәнерлеп, көтеріңкі дауыспен айтады. Ал енді айтуға да, естуге де қолайсыз есімдер бар. Өзге түгіл өзіңе де ұнамайды-ақ. Өттең қолдан келсе, табанда өзгертіп, өдемі аттардың бірін иемденіп алар едің. Бірақ амалың нешік, сен қызылшақа болып, жөргекте жатқанда, сондағы ақымақтығымды пайдаланып, әке-шешен немесе шілдеханаға келіп, дуылдап отырған басқа біреу солай атап жіберген. Өкембайдың баласына Тыңжыртар деп ат қойған секілді өзге қызу жұрт сол арада ду қостап, осы болсын баланың аты, осы болсын, мұнан жақсы атты дүниені шырқ айналсақ та таппаймыз дескен. Міне сол күннен, сол мезеттен бастап, өлгі ат сенімен бірге туғандай маңдайыңа шапталған да қалған. Енді одан көзің тіріде қашып құтыла алмайсың. Ұнатпасаң да, мойныңа іліп жүре бересің.

Өмірде осы тәрізді әділетсіздіктер толып жатыр. Жұырда мен газеттен оқыдым: қытайлардың ат қоюы қызық болады екен. Бала бес-алты жасқа толғанша, оның тәуелді аты болмайды. “Ортаншым”, “кенжем”, “сүйіктім”, “жұпарым” деген секілді шартты атаумен атап жүреді. Ал есі кіріп, бес-алты жасқа толғаннан кейін, бала өзіне қандай есім ұнаса, соны таңдап алады. Міне, әділдік деген. Осы дұрыс емес пе?

Жарайды, өткенге өкініш жоқ дегендей, істің турасы-

на көшелік. Менің атым Қожа. Көріп отырсындар, пәлендей әйдік ат емес.

Шынын айтсам, бұл о баста Қожа емес, Қожаберген екен. Туу куәлігінің өзінде солай деп жазылған. Бірақ дүниеде не қилы ғажайып құбылыстар бола беретіні тәрізді, бертін келе “Қожабергеннің” құйрығы үзіліп түсіп қалыпты. Бұл құбылыстың дәл қай жылы, қай айда, қай күні болғанын тап басып ешкім де айтып бере алмайды.

Сонымен мен өзім ес білгелі Қожамын. Ауыл-аймақтың бәрі солай атайды.

Біз бір класта екі Қожа бармыз. Сүттібайдың үлкен баласының аты да Қожа. Оқушылар екеумізді шатастырып алмас үшін өңімізге қарап, мені Қара Қожа, оны Сары Қожа деп атайды.

Әуел баста мен бұған да шамданып қалатын едім. Бірақ жүре-бара құлағым үйреніп, дағдыланып кеттім. “Қара Қожа” дегендерге “әу” деп, жалт қарайтын болдым.

Жантас тәрізді қужақтар осының өзін де дұрыс айтпайды, әдейі бұзып, келемеждеп, “Қара Қожа” деудің орнына “Қара Көже” дейді. Мен байқамай қалып “әу!” деймін. Бірақ бұл қылығы үшін, бейшараның обалы нешік, тиісті сыбағасын менен талай рет алды...

Фамилиям Қадыров. Бір кезде “Қадырұлы” деп те жазып жүрдім. Бірақ жұрттың бәрі “ов” болып жатқанда менің олардан ала-бөтен жырылып шыққаным жарамас дедім де, “Қадыровқа” қайтып келдім.

Қадыр — менің әкем. Ех, шіркін дүние-ай, десеңші! “Әке” деген сөзді айтқанда, жүрегім қарс айрыла жаздайды-ау. Қандай жақын, қандай ыстық. Балалар менің әкем өйтті, менің әкем бұйтті. Менің әкем ананы сатып әперетін болды деп, менің әкем мынаны сатып әперетін болды деп, мақтаныш етіп жатады. Ал мен болсам, әкемнің қандай адам екенін де білмеймін. Өйткені ол, майданға аттанғанда мен екі жастамын. Екі жасар ақымақ не біледі, не түсінеді? Сол кеткеннен абзал әкем мол кетті, оралмады...

Ех, қайран әкем. Егер сен тірі болсаң, мүмкін мен бұдан гөрі басқадай болар ма едім. Кім біледі, жер әлемді шулатып, сотқар Қожа атанып жүргенім әкесіз жетім өскендігімнен де шығар.

Кімге де болса бір әке әбден керек. Тіпті селкілдеген шалдардың өздері кейде “жарықтық, әкем анандай еді, әкем мынандай еді” деп, еске алып, армандап отырмай ма?

Ал, күйеу керек пе әйелге? Меніңше, әбден керек. Кейде Миллат мамам әкемнің суреттерін ақтарып қарап отырады да, мұңға батып, бір түрлі егіліп кеткендей болады. Кірпігі жасқа шыланады... Мен сол кезде маматайымды керемет аяп кетем. Бірақ аяғанмен не пайда, білем, сезем неге күйзелетінін.

Егер оның күйеуі, яғни менің әкем тірі болса, Қаратай ұятсыз мамама өзеуреп сөз айтпақ түгіл, оның маңынан жүре алар ма еді.

Сөйтіп, мен сендерге өзімнің аты-жөнімді айттым. Ал көркем шығармада кейіпкердің кім екені аталып қана қоймай, сырт бейнесі қоса сыйпатталатын дәстүр бар ғой. Енді соған көшейін. Тоқтаңыз, бұл үшін әуелі өзімді өзім айнадан байыптап қарап алайын... Мынау, міне, мұрным. Әжем кейде менің атымды атамай “тампыш неме” дейді. Оның айтқаны ып-рас екен ғой. Екі танауыма екі саусағым еркін сыйып кетерлік, қосауыз мылтықтың аузындай үңірейіп тұр. Екі шекемнің шығыңқылығы болмаса, басым қарбыз тәрізді доп-домалақ, тап-тақыр. Шашымды Әубәкір шал кеше ғана ұстарамен сыпырып алып тастаған.

Ох, менің шашым! Қаттылығы, қайраттылығы шошқаның қылшығынан бір кем емес. Осы ауылда оны алуға жарайтын бір ғана ұстара бар — ол Әубәкірдікі. Оның өзі де алғаш салған бетте тұтқырланып, жүрмей қалады. Шашымды өр алған сайын Әубәкір мені бірінші рет кездестірген адамдай таң қалып бітеді.

— Япыр-ай, мұндай да шаш біте береді екен-ау! Мынау шаш емес, тікенек қой. Тікенек. Мінезіңнің шатақтығы осыдан-ақ көрініп тұр.

Сыпатталмаған енді нем қалды? Қаралығымды әуел баста-ақ айтқанмын. Сол жақ құлағымның астына таман бір түйір қалым бар. Бәтшағардың бітпейтін жерге бітуін қарашы. Одан да бетімнің ұшына таман болсашы. Сонда әдемірек көрінер ме едім. Бір азуымды былтыр... жә, оны айтудың қажеті де болмас. Кімнің тісін күрт жемейді дейсің және ол былай қарағанда көрінбейді де.

Ал бойымды біреулер орта бойлы дейді. Әжем болса, әкең тәрізді сұңғақ боласың дейді. Кімдікі рас екенін құдайым білсін. Өткен күзде мектепте дәрігер қарап өлшегенде, бір жүз отыз тоғыз сантиметр шыққан едім. Егер шашым болса, жүз қырық шығуы сөзсіз еді. Тақыр бас жүргеннің осындай залалы да бар. Жасым он екіде. Бесінші класты бітіріп отырмын.

Повестің бірінші тарауын осымен доғарамын да, келесі тарауға көшемін.

ЕКІНШІ ТАРАУДА

Қаратай жайында айтылады.

Күні бойы футбол ойнап, әбден қалжырадым. Ойын үстінде шаршағаның онша аңғарылмайды. Енді міне делсал болып, өзімді өзім әрең сүйреп келе жатырмын. Аяққа қонған шаңды қарашы, бір елі. Шіркін-ай, осы бойда барып, күмп етіп, өзенге қойып кетер ме еді.

Өзен бойына көз тіксем, қыздар шомылып жүр екен. Мейлі, шомыла берсін, оларға да салқындау керек қой. Ал мен әуелі тамақтанып алайын, ішім итше қыңсылап, түйені түгімен, нарды жүгімен жұтып жібере жаздап келе жатқам жоқ па.

Қораның бұрышын айнала бергенім сол еді — көзім есік алдындағы тажалға түсті. Жүрегім дір етіп, бойымды дереу жиып алғандай болдым. Тажал тапжылар емес. Ежелгі дағдысы бойынша біздің босағаны иіскеп, мелшиіпті де қалыпты.

Тажал деп отырғаным сыры көше бастаған, жағал-жағал үш дөңгелекті, көкшіл көне мотоцикл. Әр жексенбі сайын оның көрген күні осы, біздің қорадан шықпайды.

Мотоциклдің иесі — көрші колхоздағы комбайншы жігіт Қаратай. Жігіт деймін-ау, қайдағы жігіт. Беті әжім-әжім, сақалы тікенектей көрі біреу.

Қаратайды мен қандай жексұрын көрсем, жағал мотоциклді сондай жексұрын көрем. Өйткені оны құстай ұшырып, зырылдатып, лезде алып келетін осы антұрған емес пе.

Бұдан бір жыл бұрын Қаратайдың әйелі дүние салған екен. Әйелі дүние салды деген сөз, өзі бойдақ қалды деген сөз. Ал өзі бойдақ қалғаннан кейін тағы да үйленбекші. Осы арада кімге деген сұрақ туады. Дүниеде өзге әйел құрып қалғандай Қарайтайдың есек дәме көңілі менің Миллат мамама ауатын тәрізді. Жағал мотоциклдің әр жексенбі сайын біздің босағаны иіскеп, қаңтарылып тұруындағы гөп міне, осы.

Әрине, бұл мәселе жөнінде менен ақыл-кеңес сұрап жатқан ешкім жоқ. Бірақ мен Қаратайға іштей кіжінемін де, атаңның басы менің мамам тиер саған, деген сөзді айтатын.

Үйге кіре беріп, мен мотоцикл дөңгелегін теуіп жібердім. Кім иемденсе, соған құлшылық ететін меңіреу техника бұған не жауап қатсын. Зырқ етіп, бір тербелді де, үнсіз қала берді.

Ауыз үйде әжем күбі пісіп тұр екен. Ертеден қара кешке бір тыным алмайтын бейнетқор әжем-ай. Күмпілдетіп піскенде, қарашы, күбінің түбін түсіре жаздайды. Орамалы сырғып, желкесіне түсіп кеткен. Көпті көрген бурыл басы бусанып, тер иісі келеді. Қолымдағы допты тарс еткізіп, босағаға тастай бердім де, мен сол екпініммен төр үйге қарай беттедім.

Жұмысын дереу доғарды да:

— Әй, мына түріңмен қайда барасың? Онда кісі отыр,— деді әжем.

Өзі қызық кісі, кім отырғанын мен білмейді деп ойлама екен.

— Кісі болса қайтушы едім!

Даусым қатты шығып кетті. Мейлі, естісе, ести берсін. Есікті жұлқып ашып, кіріп келдім. Қаратай мен мамам терезе алдындағы столда, әдеттегіше, бетпе-бет әңгімелесіп отыр. Екеуі бірдей маған қарады. Қаратайдың жүзінде менің келуімді жаратпаған абыржу бар. Ал мамамның тіксініп шытына қараған қабағынан мына тасыр жүрісімнің оған да ұнамағанын бірден аңғардым.

Осы бойда бұрыштағы шкафыма қарай өтіп бара жатыр едім, Қаратай күлімсіреген дауыспен:

— Әй, Қожатай, сәлем қайда?— деді.

Жасы үлкен таныс адамға сәлем бермеу — көргенсіздіктің белгісі деп, мамам мені талай баулыған. Сол парызымды амалсыз өтеп:

— Саламатсыз ба,— дей салдым.

Үлкендердің үстіне бұйымтайсыз, етқызулықпен кіріп келгендіктен, енді амалсыздан бірдеңе істеуім керек болды. Ту сыртымды мамам мен Қаратайға беріп, шкафтың ең төменгі сөресіндегі газет-журналдарды мақсатсыз ақтарып, күйбеңдеп жатырмын. Нені іздеп, нені таба алмай жатқанымды бір құдай өзі біледі. Ал екі құлағым мамам мен Қаратайда.

— Иә, биылғы көктем жауынды болды,— деп баста-

ды Қаратай ендігі әңгімесін.— Біздің “Коминтерннің” астығы да белуардан кеп, жайқалып тұр. Енді күзгі бұршақ-нөсерден аман болса, жұрт рызығы жаман бола қоймас.

Әңгіме желісінен жалт беріп, Қаратайдың не болса соны айтып кеткенін мен бірден түсіндім де, тағы не дер екен деп, еңсемді көтерместен, өзіммен өзім болғансып, күйбендей бердім.

— Жаман бола қоймас,— деп қоштады мамам Қаратайды бейқам үнмен. Оның даусынан: “Ех, Қаратай, менің баламды өйтіп алдарқата алмайсың. Ол бәрін де сезеді, бәрін де түсінеді” деген мағына аңғарылатын еді.

Арада бірнеше минут үнсіз өтті. Кенет мамамның:

— Балам,— деген қатқыл үні естілді,— сенің сонша күйбендеп, таба алмай жатқаның не зат?

Бұл сөз маған алты өрме қамшымен жоталата тартып жібергендей әсер етті. Әсіресе, “балам” деген сөздің зәрі күшті-ақ еді. Өйткені жайшылықта мамам менің атымды атайтын. “Балам” деген мынау ресми үні “үлкендердің сөзіне тыңшылық істемек болған бұл сасық қулығыңды таста” деп, жекіргенмен бірдей еді. Соны тез ұқтым да, қолыма тиген бір журналды ұстап, тайып отырдым.

Қаратай бұл күні біздікіне кей-кейдегідей ұзақ отырып алған жоқ. Менің соңымнан кешікпей ол да шықты. Басқа уақытта, кетерінде, әжеммен көңілді қоштасып, маған да бірнеше жылы қалжың, ойын сөздер айтып, жаратпағаныма қарамастан арқа-басымнан қағып аттанатын. Кейде: кел, отыр, ауылды бір айналдырып, серуендетіп әкелейін деп, жалбақтап, көңілімді тапқысы келетін. Бұл жолы олай емес, қара сұр жүзі онан өрмен күреңітіп, еңсесі түсіп шықты. Ауыз үйдің төрінде тамақ ішіп отырған мені қою қасты салбыраған ауыр қабағының астынан солғын ғана бір шолды да, үндемеді. “Бәйбіше, хош болыңыз”,— деп, әжеме арнаған сөзін де әйтеуір міндет санап, иегінен оздырмай, жүрдім-бардым айтып, бөгелместен шығып кетті. Енді бір сәтте мотоциклдің пырс-пырс етіп, шашала от алған үні, оның соңынан мылтық атылғандай патырлап, құлақ тесерлік жайсыз бір іртік дауыстар естілді. Біздің қорадан суырыла шыққан осы үн үсті-үстіне жиіліп, көшенің басына қарай алыстап бара жатты.

ҮШІНШІ ТАРАУДА

*Мен өз ойымнан хабар беремін
және құмдағы із жайлы сөз болады.*

Қаратайдың тез жөнелгеніне жабырқап, жөнелгеніне мен қуанышты едім. Осы кеткеннен қарасы біржолата өшсе.

Мамамның Қаратайға шынымен күйеуге шыққысы келе ме? Мүмкін емес. Бөтен біреуге... тікенек сақал көпкөрі Қаратайға... жо, жо, ол оған шықпайды күйеуге. Тіпті жас болсын, қандай болса, сондай болсын, мамама керегі не бөтен күйеудің? Біз, әжем үшеуіміз, құдайға тәуба, онсыз да жаман тұрмаймыз ғой. Қарнымыз тоқ, көйлегіміз көк. Мен өлі оқу бітіріп, ер жетемін, университетке түсем. Жазушы болам. Міне, сол кезде мен мамама, егер ажалы жетіп, өліп қалмаса әжеме де, өмірдің нағыз бақытын көрсетемін.

Осы ойымды түп-түгел ақтарып, мамама айтқым келеді. Бірақ қалай айтарсың, ұят бір түрлі. Жоқ, мамамнан ондай қылық шығуы мүмкін емес. Қаратайды ол жай сыйлайтын шығар. Менің ержетіп қалғам балам бар, мен күйеуге тимеймін деп, басалқы айтып, түсіндіретін болар. Бірақ Қаратайдың оны түсінгісі, ұққысы келмейді. Көлеңкедей еріп, мамамның соңынан екі елі қалмайды. Ух, осы бір сұғанақ, тәртіпсіз еркектерді ме...

Жоқ, менің мамам күйеуге шығуы мүмкін емес. Ол бізді ешуақытта да тастамайды. Ол ақылды, тәрбиелі адам. Ауылдың үлкен-кішісінің бәрі бірдей алдынан қия басып өтпей, хан көтеріп, құрметтеп тұратыны да сол мінезінен емес пе. Онсыз мамамды екі бірдей сайлауда қатарынан аудандық советке депутат етіп сайлар ма еді.

Бұның бәрі менің басыма тыңқиып тойып алғаннан кейін келген ойлар. Аш қарынға данышпан болып жетістірмейсің.

Шомылайын деп, өзенге келе жатырмын. Күн көкжиекке төніп барып қалса да, ыстық өлі қайтпаған, иығым мен шекемнің бір жағын қарып, күйдіріп барады. Төменгі егінжай жаққа көз жіберсем, темір пештің жалынындай лапылдап, дарияша жөңкілген ұшы-қиырсыз сағым толқыны. Егіннің арасындағы қара жолмен шаңды аспанға бұрқыратып зырлап кетіп бара жатқан, дәу де болса, өлгіндегі Қаратайдың тап өзі. Бар сол тойғаныңмен. Ех,

шіркін, егер маманның орнында мен болсам, оған не айтуды білер едім. Сосын Қаратай маңыма жоламақ түгіл, қарамды да көрмес еді.

Күн ыстықта су да тартылып, азайып қалады. Әншейінде көгілдірленіп, аспан түстес болып жататын. Айтпақшы, әлгінде осы арада қыздар шомылып жүр еді ғой. Іштерінде Жанар да болған шығар. Жанар атың қандай әдемі. Сендердің бұл қызбен танысып қоюларың керек. Осы повестің бас кейіпкерінің бірі болуға Жанар, біріншіден... кластағы ең бір ақылды қыз. Екіншіден, сұлу. Әсіресе қызыл береткасын киіп жүргенде, сондай құлпырып, жайнап кетеді. Даусы қандай шіркіннің, ән салғанда тыңдасаң. Басына үкілі тақия киіп, мың бұратылып, Қамажайға билегенін көрсең. Барып тұрған өнерлі қыз. Класстағы бірінші үздік оқушы.

Ал енді айтып көр оны повестің басты кейіпкерінің бірі бола алмайды деп.

Жанарды ойыма алсам, менің ішім гүл жайнап кеткендей болады.

Мейлі, біздің класс жетекшіміз Майқанова мені жамандай берсін, сотқар деп, ұрса берсін. Мен өзімнің көкейтесті арманымды, жанымның түпкірінде маздап жанған құпиямды Жанарға бір жөні келгенде ақтарып айтып берсем, менің кім екенімді ол таныр еді. “Е, бәсе, Қожа осындай екен ғой. Талант деген түбінде жарып шықпай қоймайды”, — дер еді. Шіркін-ай, былай болса: адам әуелі үлкен болып жаралса. Өмірдегі өзіне тиісті қызмет мамандығын атқарып болғаннан кейін барып, балаға айналса. Сонда маған Майқанова қалай қарар еді. Үлкен кезінде ол әйгілі жазушы болған, оның есімі бүкіл дүние жүзіне мәлім. Олай болса, менің оған әкіреңдей бергенім жарамас, жазушыны сыйлау керек деп, тәубасына келер еді.

Бірақ амал қанша, өмірде бұлай болмайды, болмақ емес. Әуелі беделсіз, білімсіз бала болып жараласың. Сенің үлкейгенде қандай адам болатыныңда ешкімнің шаруасы жоқ. Екінің бірі саған ақыл айтып, үстемдік жүргізбекші болады. Ақ, қараңды айырып, жаныңның түкпірінде не бар, не жоғына үңілмейді.

— Қожа тәртіпсіз!

— Қожа оңбаған!

Осылайша шу көтеріп, даңғазалап алып кеп жөнеледі. Су жағасы жайдақ, құмдауыт. Тырс етіп, менен өзге бір баланың келмеуін көрдің бе. Жалғыздан-жалғыз шомылу

да көңілсіз. Судың шетіндегі дымқыл құмда біреудің жалаң аяқ ізі сайрап жатыр. Мүмкін, осы Жанардың ізі шығар. Тани қоятын адамдай еңкейіп, үңіліп тұрып қараймын. Иә, Жанардың ізі. Ақырын ептеп қана аяғымды салып байқаймын. Із аздап кішілеу келеді. Иә, бұл Жанардың ізі болуға тиіс. Бойымды тәтті бір сезім жайлайды да, со күйде қимылдамастан тұрып қаламын.

ТӨРТІНШІ ТАРАУДА

*Жантасқа пионер лагеріне баруға жолдама беріліп,
маған берілмеу жайы,
менің шақ-шәлекей ашулануым айтылады.*

Таңертеңгі шайымды ішіп алғаннан кейін аяңдап, мектептің спорт алаңына қарай келе жаттым. Қолтығымда добым бар. Біздің “Спартак” кеше қайраттықтардан жеті де бес болып ұтылған еді. Бүгін оларды қалайда жеңуіміз керек. Команданың капитаны ретінде соған қатты шырығып, іштей дайындықпен келе жатырмын.

Мектептің қасында Жантас ұшыраса кетті. Қолында мөр басылған бір жапырақ жазулы қағазы бар. Соны шертіп-шертіп қойып:

— Қара көже, мынаның не екенің білесің бе?— дейді.

— Ол не?

— Лагерге жолдама. Біз лагерьге баратын болдық. Ал, сен көшедегі иттерді тәртіпке салуға ауылда қалатын болдың.

Тілінің қыршаңқылығы үшін Жантасты мытып алғым келіп бір тұрдым да, әуелі жолдама жайын тиянақтамақшы болдым.

— Оны саған кім берді?

— Кім беруші еді. Майқанова апай берді. Бірақ сен жоқсың тізімде.

“Неге жоқпың?” Жантастан Майқанованың қайда екенін сұрап едім, мектепте деді.

Бұдан былай біреуді келемеждеп сөйлеудің қандай екенін білуі үшін Жантасты мұрынға сырт еткізіп бірді шерттім де, жүгіре жөнелдім. Сол бойда екпіндеген қалпыммен мұғалімдер бөлмесіне алқынып кіріп бардым.

Майқанова бірдеңе жазып, жалғыз отыр екен, маған басын көтеріп алып, таңырқаған кейіппен қарады:

— Не болды? Не болды, Қадыров?

— Лагерьге жолдама беріңізші маған.

— Саған бұл жолы жолдама берілмейді. Екінші кезекте барасың.

— Неге?

— Неге болушы еді: барлық оқушыға бірден жетіспейді. Ал екіншіден, ең әуелі біз лагерьге үлгілі, тәртіпті оқушыларды жібереміз.

— Жантас немене... менен артық болғаны ма?

Майқанова екі бүйірінен біреу қысып қалғандай еңсесін кілт көтеріп алды:

— Сен немене? Мені тергегелі тұрсың ба?

Майқанованың көкшіл көзі шатынай бастады. Оның бір ашуланса шапылдап, жуық арада толас бермейтінін білем.

— Бермесеніз, қойыңыз,— дедім де, жалт бұрылып, есікті бар күшіммен тарс жауып, жөнеле бердім. Осындай әділетсіздікке қаның қалай ғана қайнамайды. Жантас, біреуді біреуге атыстырып, от тастап жүретін қу, сабақ үстінде сыбырлап-сыпсыңдағыш, өзі тақтаға шыққанда көрінгенге құлақ түргіш Жантас үлгілі оқушы болғаны да, мен үлгісіз болғаным. Менің сабақ үлгеруім одан көш ілгері екені, екпінділігім ешқандай есеп емес.

Соңымнан ілесе шықты Майқанова:

— Қадыров! Бері кел.

Мен бұрылып та қарамадым.

— Қадыров!

Есіктен жүгіріп шығып кеттім.

Турникке сүйеніп, жылмия қарап Жантас тұр. Зығырданым одан бетер қайнап кетті.

— Немене, жолдама алдың ба?— деп сиқырланып жолымды тосқауылдай қалыпты.

— Алдым,— дедім.

— Көне, көрсетші?

Сарт еткізіп танаудан тағы бірді шерттім.

— Міне.

Түстен кейін төсегімде демалып жатып, ойға қалдым: бағана Майқановаға істегенім тұрпайылық болды-ау, деймін. Әрине, Жантасқа жолдама беріп, маған бермеген оныкі де әділдік емес. Ызамды осы келтірді. Дегенмен Майқанова мұғалім, класс жетекшісі. Жә,

қазір оқу кезі емес қой, каникул. Ол маған не істей алады? Үш айға дейін кім бар, кім жоқ. Мүмкін, жаңа оқу жылында біздің класс жетекшіміз басқа біреу болар. Онда мен Майқанованың шеніне де жолай қоймаспын.

Өмір дегенді ойлап отырсаң, қызық нәрсе. Бірі мен бірінің қалайда тұзы жараспайтын кереғар жаралған адамдар болады. Майқанова екеуіміз соның дәл өзі секілдіміз. Біздің кикілжіңіміз күзде ол осында мұғалім болып келген бетте-ақ басталды. Былай болды. Жаңа оқулықтар, дәптерлер сатып жатыр дегенді естідім де, әжемнен ақша ала салып, замғап дүкенге келдім. Рас, сатып жатыр екен. Бірақ адам деген лық толы. Кезектің соңы далаға шығып кетіпті.

Қайтсем екен деп біраз ойлап тұрдым да, тәуекел деп, ішке кезексіз кірмекші болдым. Өйткені соңындағыларға жетпей қалатын азабы да болушы еді. Сонан соң көрінгеннің оқулығына міңгесіп, жалынасың да жүресің, бұл — күн емес. Өзге ештеңе болмаса да, әуелі оқулықтарың сай болсын. Мен былай деп мақалдаған болар едім: оқулығы сай бала — көңілі жай бала.

Сығылысып есіктен енді кіре берсем, бойы менің бойымдай ғана, тықылдаған бейтаныс көк көз келіншек алдымды тосқауылдап жібермейді.

— Қайда кимелеп барасың? Кезекке тұр,— дейді.

Осы арада тілі құрғыр өтірікті менің еркімнен тыс айтып салды:

— Мен оқулық емес, қант аламын,— дедім. Өйткені магазиннің арғы азық-түлік сататын бөліміне қарай адамдар еркін өтіп жатыр.

Көк көз келіншек мені жіберді. Мен сыр бермеймін деген оймен әуелі қант сататын жаққа өтіп кеттім. Бірақ қанттың қазір маған түкке керегі жоқ. Маған қажеті бесінші кластың оқулықтары. Прилавканы жағалап, адамдардың арасымен ептеп, кітап сатып жатқан жаққа қарай сырғи бастадым. Енді бір ұмтылғанда жетіп те қалатын едім. Кенет әлгі көк көз келіншек желкемнен бүріп ұстап:

— Сен адасып барасың. Қант ана жақта сатылады,— деді.

— Сіздің не шаруаңыз бар, қоя беріңіз,—деп, жұлқынып қалдым да, прилавкаға бір-ақ барып жеттім.

Көк көз келіншек сатушыға дауыстап жатыр:

— Анау сұр кепкалы балаға бермеңіз. Ол кезексіз кіріп кетті.

Ол бұл сөзді айтып үлгергенше, Қожекең сұр кепканы қойынға сүңгітіп жіберіп, тақыр бас қара бала болып шыға келді. Балалар ананы-мынаны сұрап, азан-қазан болып жатқанда мен ләм деместен сақ еткізіп, елу сомдықты сатушының қолына ұстата салдым. Сөйтіп, қажетті оқулық-дәптерлерімді бір құшақ етіп алып, шыға бердім. Есік алдында көк көз келіншек нығымнан қатты ұстап (қолы мұндай қатты бола ма!):

— Ой, ұятсыз. Қай класта оқисың?— деп, бір жұлқып қалды.

Мен оған жөнімді айтып жатырмын!

Бірнеше күн өткеннен кейін оқу жылы басталды. Мәссаған керек болса, өнеугі маған дүкенде жекіретін көк көз келіншек тыпың-тыпың етіп, қағаздарын қолтықтап, біздің класқа кіріп келе жатыр. Қожекеңнің сол мезет қандай күйге түскенін көрсеңіз. Бірақ бойымды тез жиып ала қойдым да, сыр бермеуге тырыстым. Мүмкін, ол мені танымас деп ойлады.

Жаңа оқытушы бізді оқу жылының басталуымен құттықтады, өзін таныстырды. Собира Майқанова. “Мен сендерге қазақ тілінен сабақ беремін және класс жетекшілерің боламын”,— деді.

Соңғы сөзі Қожекеңді тағы бір сілкіп алды. “Ал бәлем, сақтана бер” дегендей болдым өзіме-өзім.

Майқанова бір-бірлеп, тізім бойынша оқушылармен таныса бастады. Кезек маған келді.

— Қадыров.

— Мен.

Майқанова тесірейе қарап тұрып қалды.

Біз екеуіміз таныс пығармыз деймін?

Мен еріксіз жымып күлдім.

— Мүмкін.

Мен сенімен әлі сөйлесемін дегендей Майқанова:

— Отыр,— деді зілді дауыспен.

Міне осыдан кейін Майқанова маған қымс етсе, қаһарын тігіп тұратын болды. Қанша рет қыс бойы директордың алдына сүйреп алып барды. Ақыры жыл аяғында тәртібіме де “төрттік” баға қойып отыр.

Осының бәрі мені, әрине ашуландырады.

БЕСІНШІ ТАРАУДА

*Менің Жанармен дойбы ойнауым және
қиял құсының самғап ұшатын бір шағы айтылады.*

Екі күннен кейін бір топ бала думандатып, пионер лагеріне жүріп кетті. Мен іпім күйіп ауылда қалдым. Түстен кейін бригадир келіп түр есік алдына.

— Қара Қожа үйдемісің? — деп дауыстады.

— Үйдемін. — Есік алдына шықтым.

— Киім-кешек, төсек-орнынды дайындап, әзірленіп тұр, — дейді бригадир, — шөп шабысқа барасың. Ауылдағы балалардың бәрі барады. Шөп жинайсыңдар.

— Бармаймын, — дедім мен.

— Неге?

— Мен үлгісіз, тәртіпсіз оқушымын. Ештеңеге де жарамаймын.

Менің ренішімнің жай-жапсарын білгеннен кейін бригадир:

— Ой, жолың болғыр, жігіт адам соны да сөз дей ме екен. Не бар дейсің сол лагерьде. Қызықтың көкесін сен шөп шабыста көресің. Біз онда сендерге көңіл көтеретін барлық жағдайды жасаймыз, — деп, үгіттей бастады.

Үгітте, үгіттеме Қожакең айтқанынан қайтпайды. Әрі шөп шабысқа Майқанова да барады дегенді естідім. Жок, Майқанова жүрген жерде мен жүре алмаймын. Тым құрса, жазғы демалыста одан құлағым тыныш болсын.

Мамамның колхозда сауыншы болып істейтінін мен сендерге айтқан жоқпын ба? Олардың фермасы осыдан бірнеше күн бұрын ғана жайлауға кеткен болатын. Жайлауды көрмегеніме бірнеше жыл болды, одан да сонда барғаным рахат емес пе деген ойға келдім. Ол үшін көлік керек, оны қайдан алам? Бригадирден сұрағанмен бермейді. Шіркін-ай осындайда меншікті бір атыңның болғаны абзал емес пе. Қалаған жағыңа соқтырып жөнелер едің. “Ер қанаты — ат” деп, қазекем бекер айтпаған ғой.

Сонымен, атты қайдан табамын?

Отырып, отырып, кенет шапалақпен саныма салдым. Осы да сөз болып па? Қазір бұрынғы жеке меншіктің заманы емес. Колхоз малы — менің малым. Соның біреуіне мінемін де кетемін. Белсенділердің әрқайсысында бірнеше аттан бар. Үстеріне өздерінен басқа шыбын жорғалатпайды. Жазда жайлауға қоя беріп, семіртеді де, қыстыгүні

қанжырдай етіп жаратып, қасқыр, түлкі қуып шығады. Сонда олар бұл үшін қолхозға төлей ме бірдеңе? Түк те төлемейді. Әкем Қадыр осы колхоз құрылған күннен бастап, ұста болып істеді, маман сауыншы. Бір аттың бір күндік терін пайдалануға менің неге қақым жоқ.

Шешім қабылданды, өзен бойындағы жайылымнан бетіне тура қараған аттың бірін ұстап мінеді де, Қожекең түнгі салқынмен жайлауға тартып отырады. Сонан соң бригадир бар, Майқановасы бар, таңертең менің ізімнің қалай қарай кеткенін тауып көрсін.

Тамақтанып болып, тысқа шықтым. Көз байланып қалған екен. Маужыраған қоңыр кештің құшағында, қора аузындағы сырғауыл қашаның үстінде, қонақтаған тауықтай шоппайып отырмын. Ойымда Жанар. Түнделетіп жайлауға кетіп қалатын болсам, көпке дейін оны көре алмаймын, сағынамын-ау!

Мен кейде сұрақ қоям өзіме өзім: “Жанарды неге ойлай берем? Оны көрмесем ала көңілденіп, тынышым кетіп тұратыны несі? Әлде осының өзі өлгі жұрт айтатын, кітаптарда жазылатын не... емес пе?” Япыр-ай, осы бір сөзді ойға алғанның өзіне селк ете қалам-ау. Егер мұны Майқанова білсе ғой. Не болар еді онда күнім? “Ә, Қадыров. Қаршадайыңнан қызға ғашық болып! Қарай гөр мұны! Бұл сұмдықты саған кім үйретті, ө?” Нағыз масқара, міне, сонда болар еді.

Менің Жанарға ләм деп, бірдеңе айтпақ түгіл, тіпті оның қасына баруға жүрексініп тұратын себебім міне, осы.

Жанар үйі көшенің басына таман, өзенге таяу. Әкесі Балабек бригадир болып істейді. Мамасы Қырымға курортқа кеткен. Үйде өзінен басқа мені онша ұната қоймайтын қытымыр әжесі ғана бар. Қолыма таяқ алып, өлдекімдерге еліктеп сылти басып, солай қарай келе жатырмын. Жанардың төбесін анадайдан бір көрсем де дөтке қуат емес пе. Мүмкін ол ұшырасып та қалар. Жайлауға баратынымды айтам. Менің қайда екенімді ол да біліп, ойлап жүрсін. Жанар мені жайшылықта ойлай ма екен, ойламай ма екен, ө?

Бұл үйде Жанардың әжесінен бетер сескенетін тағы бір қорқынышым — осы үйдің антұрған қабаған қара төбеті. Атты кісінің омырауына шапшитын жауыз төбет. Ол бос болса, үй маңынан тірі жанды қия бастырып өткізбейді.

Жоқ, қара төбет байлаулы екен. Арғы көше жақтан

келген біреуге арс-арс үріп, жүлқынып тұр. Мен бергі қора жақтағы ағаш шарбаққа жақындай түстім. Осы кезде үйден Жанар жүгіріп шығып:

— Ақтөс, жат! Бар орныңа!— деп, зеки бастады.

Қақпаның ар жағынан әйел даусы естілді:

— Жанаржан, әжең үйде ме?

— Әжем бағана тауық фермадағы Сүйінбай атамдікіне кетіп еді. Әлі келген жоқ.

Жанардың үйде жалғыз екенін білгенде, қуанышым қойныма сыймады. Не де болса, бірер ауыз тілдесіп қалуға бел байладым.

— Жанар!— деп дауыстадым, ол жүгіре басып, бері қайтып келе жатқанда. Үнім бейне бір шошыған немесе аяқ астынан ғажайып бір қымбат зат тауып алған адамдай жарқын шығып кетті.

Селк етіп, тоқтай қалды Жанар. (Үй маңдайшасына электр шам орнатылғандықтан есік алды сүттей жарық еді.) Дауыстың қайдан шыққанын түспалдай алмай, төңірегіне жалтақ-жалтақ қарап барып, көрді мені.

— Кеш жарық, Жанар.

Жанардың танданған жүзі дереу күлімсіреді. Қасыма жүгіріп келіп, ағаш шарбақтың үшкіл басынан ұстап бет-бет тұра қалды.

— Кеш жарық, Қожа. Неғып жүрсің?— деп сұрады ол.

— Мен түнделетіп жайлауға кетем.

— Мамаңа барасың ба?

— Иә, сен неге лагерьге бармадың?

— Мамам келгенше үйде болып, әжеме көмектесем. Майқанова апай лагерге келесі кезекке жолдама берем деді.

Жанар осыны айтты да:

— Қожа, менің әжем үйде жоқ. Жүр, дойбы ойнайық,— деді.

Өзегімді нұрлы сезім жарып өтіп, қолтығыма қанат біткендей болды, қаншаға пәрменіммен секіріп шықтым да, ар жағына топ ете түстім. Сол кезде шынжырын сылдыратып, қара төбет те арсылдап, тұра ұмтылды. Иттен қорыққансып, Жанардың білегінен қысып ұстап, жабыса түстім. Ит есік алдына жете алмастай етіп байланған екен. Екеуіміз иық түйістіре жүгірген бойда үйге кіріп кеттік.

— Сен дойбыны жақсы ойнаймысың?— деп сұрады Жанар.

— Жоқ, онша емес,— деп, сыпайы жауап қайтардым. Ал шындығында, өзім теңдес балалардың көбін ұтушы едім.

Жанардың бетпе-бет отырған сүйкімді жүзіне, иығына төгіліп көмірдей қап-қара әсем қолаң шашына алаң-елең қарап, толқып отырып, бірінші ойынды қалай ұтқызып алғанымды байқамай қалдым. Ол маған үш бұзау айдатты. Бірақ Жанардың мәз болған кейпіне қарап бұл ұтылғанымға өзім іштей қуандым да.

Екінші ойынды әлгіндей емес, сағырақ ойнауға тырыстым. Үнемі қыздан жеңіліс таба беруге болмайды ғой. Бірақ үш-төрт жүрістен кейін Жанар менің үш пешкамды бірден қырып салғаны.

— Әллуі!— деп, жағымды шапалақпен бір салып, отырдым да қалдым. Берекесі бір ұшқан ойынның мәні болама. Лезде тағы ұтылып қалдым. Бұл жолы топырлатып, алты-жеті бұзау айдатты.

— Байыдың, байыдың!— деп, Жанар онан әрмен мәз бола түсті. Енді менің намысым келе бастады.

— Қазір ұтамын,— дедім сенімді үнмен.

— Ұтпасаң не боласың?

— Не бол десең, со болайың.

— Дүние жүзіндегі барып тұрған мақтаншақтың өзі боламысың?

— Жарайды.

Үшінші ойын шиеленісіп басталды. Әу дегеннен-ақ екі пешкадан қарпысып алдық. Бірақ біраздан кейін ойынның ара салмағы тағы өзгере бастады. Бір-екі жерде мүлт жіберіп алдым. Жанардың екі пешкасы тағы артып кетті.

— Әй, бәлем, көрермін жеңілмегенінді,— деп, қанаттанып, оның мерейі аса түсті.

Менің ендігі үміт артқаным оң жақ шеттегі бір пешкам еді. Түпкірлетіп отырып, соны биге алып шықтым. Қырғидай тиіп, жайпармын-ау енді бәлем.

Бірақ тап осы кезде майдан даласында мен ойламаған ғаламат бір оқиға болды. Айлакер Жанар орта шенде елеусіз тұрған бір пешкасын маған жегізді де, басқа бір пешкасымен менің әлгі батырымды белден басып, биге өтіп кетті. Онымен де тынбады. Әлгі биімен менің өзге үш жауынгерімді тағы жайпап салды.

— Ура! Ұтылдың! Мақтаншақ Қожа. Мен енді сені бұдан былай мақтаншақ Қожа деп атаймын.

— Тоқта, қалай... қалай боп кетті?

— Міне, былай... Сен менің мына пешкамды жедің бе?

Жедің. Онан соң мен былай жеп, биге шықтым. Одан кейін міне былай... былай... былай жедім. Әй, мақтаншақ Қожа. Ұтамын деп мақтанып едің.

— Тоқта. Менің өлі де бір биім бар ғой.

— Оның қолынан не келеді?

— Көрерміз. Сен өлі ұтқан жоқсың. Жүріс кезегі менікі ме?

Менің бір биіме қарсы Жанардың төрт пешкасы қалды. Оның да біреуі би. Ал қалғандары да енді еш бөгетсіз біртіндеп биге шығуы даусыз. Сосын төрт қара би менің жалғыз сары биімді аш бөрідей ортаға алып, тырп еткізбей бассалуы сөзсіз. Осы қатер айдай анық танылып тұрғандықтан бірден-бір жан сауғалайтын орын — ұзақ жолға шығып кеттім.

Бұл пиғылымды түсіне қойған Жанар:

— О, қорқақ!— деп, ызаландыра түсті.— Састың ба, бөлем. Сонан соң қайда барар екенсің.

— Жан-жағымның бөрі қатер, қайда барушы едім. Ұзын жолдан қия бассам, мерт кететінім сөзсіз. Сондықтан тақтайдың ол шетінен бұ шетіне ілгері-кейін сырғанап, жүрдім де отырдым.

— Бұның ойын емес, шық ұзын жолдан.

— Өз еркім. Шыққым келсе, шығам, шыққым келмесе, шықпаймын.

— Жоқ, шық ұзын жолдан.

— Шықпаймын.

— Ендеше сен жеңілдің.

— Жоқ, жеңілгем жоқ.

— Жеңілдің.

— Жеңілгем жоқ.

— Жеңілдің. Бұдан былай мен сені мақтаншақ Қожа деп атаймын.

Жанар екеуіміз осы арада көдімгідей қызыл кеңірдек болып қалдық. Ол жеңілдің дейді, мен жеңілгем жоқ, көне ойын аяқталғанша ойнаймыз деймін. Ендеше ұзын жолдан шық дейді ол. Шықпаймын деймін мен. Ақыры:

— Ойнамаймын сенімен,— деп, Жанар ұртын бүрти-тып, дойбыны жинап алды.

— Ойнамасаң қой,— дедім мен де есемді жібергім келмей.

Осы кезде қақпа алдындағы қара төбет арс-арс үріп барып басылды. Шықылдап дарбаза ашылғандай болды.

— Әжем келді ғой деймін,— деп, Жанар сыртқа жүгіре жөнелді. Мен соңынан шықтым.

Қақпаға кіріп келе жатқан әжесі Жанарға:

— Ой шыбыным, жалғыз отырмысың?— дей берді де, мені көріп,— мына бала Қожа ма?— деп сұрады.

Кемпірдің үнінде мені жаратпағандық бар еді.

— Иә,— деп жауап берді. Жанар маған бұртия қарап.

— Бұ неғып жүр мұнда?

— Екеуіміз дойбы ойнап отырдық.

— Балам, бар үйіңе,— деді кемпір маған.— Жанаржан, ит қауып алмасын, шығарып жіберші.

Мен итті шабаландырып, қақпаны айналып жүрмей-ақ шарбақтан секіріп жөнелгім келді. Мейлі, дойбыдан салуым болмаса да тәуір физкультурашы екенімді Жанар тағы бір рет көрсін. Осындай орайы кеп тұрғанда сондай өнеріммен болса да оған ұнап кеткім келді.

— Сау болыңыздар.

Жүгіріп келем шарбаққа қарай. Секірдім... Қойсаңдаршы, адамды қырсық шалайын десе оп-оңай ғой. Осы арада ойламаған жерден масқараға ұшырап, абиырым айрандай төгілді де қалды. Не болды дейсіңдер ғой. Бір балағым сырғауылдың үшкіл басына ілініп қалып, созылған күйде ұзынымнан түспесім бар ма. Оңбай жығылдым. Бірақ өлімнен ұят күшті деген емес пе, жалмажан тез түрегелдім де, алды-артыма қарамастан зытып отырдым.

Жанар мен әжесі қарқылдап күліп қала берді.

* * *

“Япыр-ай, Жанарды ренжітіп кеттім-ау. Соншалық неге егестім. Әй, осы қайсарлық мінезім мені абиырға жолдас етпейді ғой. Ұзын жолдан шығып, жеңіле салсам, нем кететін еді”.

Жанардың өкпелі пішінмен бұртия қараған кейпі көз алдыма келеді. “Кешіріңші, кешіріңші, Жанар, тұрпайылық істеппін. Кінә менде”.

Үйге кіріп бара жатқанда, иттен қорыққансып, Жанардың жұп-жұмсақ білегінен қысып ұстап, жабыса түскенімді ойлағанда, бойымды тәтті бір сезім жайлағандай болды. Сол сүйкімді білек қазір де уысымда тұрғандай, өз алақанымды өзім құшырлана қысамын...

Басыма қилы-қилы ойлар сапырылысып келеді. Оныңшыны бітірген соң армияға шақырылам. Ал Жанар бола-

тын болса, институтқа оқуға түседі. Сонда, бөлем, мен оған өлеңдетіп тұрып, неше алуан ғажап хаттар жазармын-ау.

Сөз жоқ, Жанар да жауап жазады. “Жаным Қожа”, — деп бастар, мүмкін. Қандай сүйкімді сөз.

...Көзге түртсе көргісіз тастай қараңғы. Сабалап жаңбыр құйып тұр. Жентектелген қою қара бұлт аспан төрінде дарияша сыпырылысады. Күн күркіреп, найзағай шартылдап, көзді шағып, құлақты тұндырады. Күркіреп тасып аққан көкбурыл тау өзенінің жағасында табиғаттың долы мінезін елең қылмай, қаруын кезеп ұстап сұсты шекарашы тұр. Бұл жауынгерлік борышымды өтеп тұрған мына менмін.

Мүмкін ауа райының осы қарбаласын пайдаланып, зұлым жау елімізге қанды шеңгелін салмақ болар. Қасиетті совет шекарасын бұзуға әрекеттенер. Бірақ, мен қасық қаным қалғанша онымен алысуға әзірмін. Өне, жау танктері зәулім ағаштарды шөптей ұмтылып келеді. Мен бір бұтаның түбінде танк бұзатын гранаталарды қасыма ыңғайлап қойып, аңдып жатырмын. Алғашқы танк құлаш жетер жерге келіп те қалды. Орнымнан көтеріле беріп, лақтырдым гранатаны. Дәл тиді маңдайдан. Жарылды.

Екінші, үшінші танктер де осының аяғын құшты.

Басқыншы жау қия баса алмай, жер жастанды.

Менің армиядан батыр атанып, орден тағып келе жатырмын. Көпір аузында шоқ-шоқ гүл бумаларын ұстаған нөпір жұрт жолымды тосып тұр. Солардың ішінен көзіме оттай басылып, Жанар ұшырай кетеді. Аңсап көріскен Қозы мен Баяндай бір-бірімізге құшақ жая ұмтыламыз.

— Жанар!

— Қожа!

Мектеп директоры Ахметов бастаған бір топ мұғалім қасыма келеді. “Жарайсың, Қожа. Жігіт-ақ екенсің. Біз сенің мұндай ержүректігіңді білмей, баяғыда бекер ұрсалды екенбіз ғой. Кешір”, — дейді Ахметов. “Иә, талқыдан-талқыға сап, күн көрсетпеуші едіңіздер, — деймін мен. — Әсіресе әлгі Майқанова апай...”

Майқанова маған батып келе алмай, бір шетке таман ыңғайсызданып тұрады. “Сіз неге оқшауланып тұрсыз, бері таман келіңіз” деймін. Ол қалтырай басып, жақындай түседі. “Кешір, Қожа... Баяғыда мен саған пионер лагеріне жолдама бермегенімді ұмытпаған боларсың”. “Иә, ұмытқаным жоқ”. “Кешір, кешір айналайын, Қожатай”.

Кешіремін бе, қайтем? Жоқ, өзгеге кешірсем де, Майқановаға кешірмеймін. Өйткені оның ызасы әбден өтіп бітті. Ахметовты оңаша шығарып алам да “Майқанованы шығарыңыз мұғалімдіктен”, — деймін. Сонымен бітіп жатыр. Совет Одағы Батырының айтқанын Ахметов орындамай көрсін.

Ех, шіркін ұшқыр қиял адамға не істетпейді.

АЛТЫНШЫ ТАРАУДА

*Әжем жөнінде бірер сөз, менің ат ұрлап мінбекші
болған әрекетім және Сұлтанмен кездесуім айтылады.*

Ел аяғы басылуын күтіп, кітап оқып отырдым. Әжем төсек сала бастап еді.

— Маған төсек салмаңыз, мен бүгін жайлауға кетемін, — дедім.

— Бүгінің қалай. Осы жетіқараңғы түнде ме?

— Иә, түнде. Күндіз ыссы ғой. Салт атпен жол жүргенге түн тиімді емес пе.

— Көлікті қайдан таптың?

— Қайдан тапсам да таптым. Көлік даяр, — дедім.

— Әй, сен оңбағыр тағы бір пәле шығарғалы жүргеннен саумысың?

— Не пәле шығарушы едім. Осы сіз-ақ маған ылғи шүбәланып тұрады екенсіз.

— Шүбәланбай қайтейін, өзің тыныш жүрмейсің.

Әжем тағы да тұрып алып, құлағымды талай сасытқан дағдылы өнегесін айта бастады:

— Шыбыным, әйтеуір ешкімге тимей, ұрынбай, жайыңа жүр. Тек жүрсең, тоқ жүресің дейді атаң қазақ. Сенің тентектігіңді менен басқа ешкім де көтермейді. Әйтеуір саған айтар ақылым, — тыныш жүр балам, тыныш жүр. Біреудің ала жібін аттаушы болма. Мешкей жеген жақсы ат емес.

Осы үлкендер деген қызық халық. Бір менің әжем емес, қай-қайсы да балаларға шетінен өсиет айтқыш, жөн сілтегіш, ақылғөй келеді. Олай етпе, бұлай ет, ананы істеме, мынаны істе деп, тәптіштеп тұрғанда, таңдайларынан шаң көтеріледі. Ал енді өздеріне қараңдаршы. Не қилы жаман мінез, жөнсіздік осы үлкендердің арасынан шықпай ма? Ұрлық істеп сотталып жататындар кімдер? Үлкендер. Мас

болып, қатын-баласының үрейін алып, үйінде шұрқан шығаратын кімдер? Үлкендер. Бәлеқорлар, жемқорлар, жалақорлар — бәрі үлкендерден шығады. Ендеше олар бізге, балаларға ақыл айтып, жөн сілтемес бұрын әуелі өздерін өздері түзеп алса, қандай жақсы болар еді.

Әжем менің қызық адам. Тұрмыстың қарапайым қағидасына бұдан жүйрік кісі осы ауылда сірә да табыла қоярма екен. Сөйте тұрып ол көп мәселе жөнінде сәбидей аңқау. Қараңғы болған соң аңқау болмай қайтсін. Мен қанша әуреленсем де оған осы күнге дейін жердің домалақ екенін ұғындыра алмай-ақ қойдым. Айтысып-айтысып келеді де, қолын бір-ақ сілтейді.

— Бар аулақ. Жер домалақ емес, сен домалақсың.

Басымды қатырмай, бар, — дейді.

Кейде екеуіміз құдай жөнінде керісіп қаламыз.

— Құдай жоқ болса, дүниені кім жаратады? — деп сұрайды әжем.

— Дүниені ешкім де жаратқан жоқ, өзі жаралды.

— Сен немене, сонда қасында қарап тұрып па едің, дінсіз неме?

— Қарап тұрғаным жоқ, кітаптан білем.

— Ал адамды кім жаратты?

— Адам маймылдан жаралған.

— Тәйт, сандалған неме. Сандалмай бар онда ана ормандағы маймыл әке-шешеңе.

Әжем екеуіміздің ғылыми таласымыз әрқашан осындай алауыздықпен бітеді.

Ел аяғы басылды-ау деген кезде тысқа шықтым. Ай қараңғы, қораға кірдім де, белгілі жерде ілулі тұрған жүгенді алдым. Ауыздығы сыбдырламастай етіп, қолтығыма қыстым да, үй артындағы теректердің арасымен өзенге қарай жөнелдім.

Шіркін-ай, жалғыз кетпей, қасымда Жанар болса қандай жақсы болар еді. Маужыраған барқыт түн, иесіз дала. Жол үсті, екеуден екеу ғанамыз. Әрқайсымыздың көкейтесті арманымыз жөнінде, болашақ өмір жөнінде сыр шертіскен болар едік...

Ауылдағы мініс аттар түнге қарай өзен бойына жіберіледі. Менің көздеп келе жатқаным соның бірі. Әне, шеткі бір жылқының қарасы көрініп те қалды. Жақындап келсем, Алшабай шалдың жекеменшік тор биесі екен. Аяғында Алшабайдың өзіндей қасарысқан сом шойын кісен. Қасында құлыны жайылып тұр.

Әрменірек тағы бір-екі жылқы шөпті бырт-бырт үзіп, жайылып тұр. Соның біреуіне тақап келдім. Міне, берді құдай тілегімді. Колхоз председателінің жирен жорғасына дөп келгенімді көрдің бе. “Шіркін, тақымыма бір тиер ме едің” деген тәтті арман таңдайымды бұрыннан қуырып жүруші еді. Енді сол арманымды жүзеге асыратын болдым.

Жирен қасқа алдыңғы екі аяғынан шідерлеулі екен. Өзінің мінезі жаман деуші еді. Мен жақындай бергенде, құлағын тігіп, осқырынып қарсы алды.

— Тр-р-р, жануар, тр-р-р, — деп қолымды созып, мойнын сипағым келген ишарат білдірдім. Бірақ бұған алданып жирен ат емес. Жолаушы болма, жоласаң берем сазайыңды дегендей құйрығын бұрып, құлағын жымқыра бастады.

— Тәйт әрі! Мына ақымақ қайтеді, — деп, Сатыбай жылқышыға еліктеп, зекіп тастадым.. — Так, так жануар, так, так...

Бәрібір жирен ат жолатар емес. Зекімек түгіл бақырсам да тілге келетін ниеті жоқ. Құйрығын бұрып, құлағын жымқырып, қосаяқтап тебуге дайын тұр.

Егескенге егесетін менде де бір сайтан бар. “Қап, пышаққа ілінгір иттің ғана малы. Ызаң ба сенің. Тақымыма бір тисең, тарттырар ем-ау сазайыңды” деп, оны қалай еткенде де мінбей тынбауға бел байлады. Әттең, жалына қолым бір ілінсе.

Ақыры айланқтап жүріп, бір ыңғайлы кілтеңі келгенде, шап беріп, жирен аттың жалына жармаса кеттім. Қорс етіп, үркіп ала жөнелді. Аяғым анда бір тиіп, мында бір тиіп, дөңгелек ұшып келем. Сонда да айырылар емеспін. Мұндай да жауыз мал болады екен, тоқтамайды. Ақыры бір кезде саусағым салдырап талып, жазылып кеп кетті. Анадая жерге ұшып түстім. Жирен ат жалт беріп кеп, қосаяқтап бірді тепті. Мына оң жақ саныма сақ ете түсті тұяғы. Шоқ басқан күшіктей қаңсылап, дөңгелендім де қалдым. (Құдай сақтағанда, қаға тиіпті. Егер дөп тигенде, жілігімнің күлпаршасын шығарар ма еді, қайтер еді.)

Бір уақытта дәл қасымнан:

— Бұл кім ей? Кім бұл? — деген дауыс естілді.

Селк етіп, бебеулеуімді дереу қоя қойдым. Қолында жүгені бар кепкалы біреу төніп келеді. Тани кеттім Сұлтан. Ол маған еңкейіп, үңіліп қарады да:

— Өй, Қара Көжемісің? Не болды? Неғып дөңгелеп жатырсың?

— Ат теуіп жіберді.

— Қай ат?

— Анау, — деп мен жирен атты нұсқадым.

— Қай жерінді тепті? Сүйегің сау ма сынғаннан?

— Сау ғой деймін, — дедім мен аяғымды созып байқап.

— Көне, мен көрейін, — деп, Сұлтан қолындағы жүгенін жерге қоя салды да, менің аяғыма жармасты.

— Ойбай ақырын! — деп, шыңғырып жібердім.

— Өй, су жүрек неме, жанының тәттісін қарай гөр. Тоқтай тұр. Өлмейсің. Сынған түгіл дөнеңе де етпеген. Тек көк еті ауырып қалған қой. Қазір барысымен дереу сужапырақ тартсаң, ештеңе етпейді, басылып кетеді. Мен жылан шағып алған біреу ме деп қалсам. Бұл сұмпайы жиреннің сырын білмеуші ме едің. Оған неғып ұрынып жүрсің?

— Қасынан өтіп бара жатыр едім, теуіп жіберді.

— Өй, қара бассың сені, — деп, Сұлтан мені мазақтай бастады. — Қара басқыр-ау, алдындағы таудай атты көрмей не қара басты сені.

Мен бұл сөзге жауап таба алмағандықтан аяғымның ауырғанымен әлек болғансып, одан бетер ойбайлап, қинала түстім.

— Түрегел, бір мүшені қирап қалған немедей шойырылмай, — деп, Сұлтан мені ойбайлағаныма қарамастан сүйрелеп тұрғызды. — Көне, басып көрші аяғыңды. Тағы да бір атта. Айттым ғой, қирамақ түгіл дөнеңе де болмаған. Ат тепкенге де аяқ сынушы ма еді. Өлмейсің. Жүр кеттік. Шойнаңдамай түзу бас.

Сұлтанның жасы менен екі-үш жас үлкен. Әкесі Сүгір жылқы бағады. Өзі осыдан біраз жыл бұрын оқуды тастап кеткен. Содан бері бұрынғының серілері құсап, әкесінің арқасында сәйгүліктен сәйгүлікті тандап мініп, ылғи жортуылдайды да жүреді. Кейде айлар бойына зым-зия көрінбей кетеді, сонан соң қайтадан пайда болады. Не істеп, не тындырып жүргенін бір құдайым өзі білсін. Сұлтаннан:

— Қайдан келдің? — деп сұрап едім.

— Жайлаудан келдім, — деді.

— Жайлау қандай екен?

— Айтпа. Тамаша. Шөптің биылғы шығымын көрсең, белуардан келеді.

- Барайын десем, көлік жоқ,— дедім Сұлтанға.
- Мен алып кетейін. Ертең таңертең қайта жүремін.
- Қалай алып кетесің? Басы артық көлігің бар ма?
- Онда жұмысың болмасын. Таңертең дайындалып, күтіп отыр. Ер-тоқымың бар ғой?
- Бар.
- Ендеше бітті. Келістік.
- Сұлтан мені есік алдына дейін сүйреп әкелді де:
- Қара Көже, сені бір жерге ертіп барсам, серік болуға жарайсың ба?— деп сұрады.
- Қайда?
- Жоқ, сен шойнақты жолдас етемін деп, басыма пөле тауып алармын. Хош. Мен кеттім. Ал таңертең дайындалып тұр.
- Мақұл.

ЖЕТІНШІ ТАРАУДА

*Сұлтан екеуіміздің бір атқа екі ер ерттеп мінуіміз,
Сұлтанның мені шылым тартуға баулуы, оның
аяғы немен тынганы сөз болады.*

- Ертеңгі шайды ішіп бола бергенде, есік алдына салт атпен тасырлатып Сұлтан жетіп келді.
- Қара Көже, бармысың?
 - Бармын.
 - Дайынбысың?
 - Дайынмын.
 - Алып шық ер-тоқымыңды.
 - Ер-тоқымымды көтеріп, есік алдына шықтым. Жарау құла дөненнің үстіне шіреніп Сұлтаным отыр. Жетегінде ат түгіл сайтан жоқ.
 - Көлігің қайсы маған әкелген?
 - Мынау көлік емес пе?— дейді Сұлтан құла дөненін сауырға қағып.— Сал ерді.
 - Қайда салам?
 - Сал мына менің артыма. Құла дөнен аман болса екеуімізді жайлау түгіл Алматыға апарады.
 - Сонда, бір атқа екі ер ерттемекпіз бе?
 - Оның несіне танданасың? Тамаша болады.
- Бір атқа екі ер ерттеп мінген қазақты мен бұған дейін көрген жоқ едім. Сұлтанның мына ақылы, шынында да ойға қонымды, қызық көрініп кетті. Салдым ерді оның

артына. Тарттым тартпаны. Міңгестім. Осы кезде үйден әжем шыға келді.

— Әкем-ау, мыналары несі...— деді әжем қолымен көзін көлегейлей таңдана қарап.— Әй, көгермей кеткір, қу Сұлтан, сен ғой осыны шығарып жүрген.

Атқа жайдақ мінгеннен де бұл тамаша болады екен. Аяғың салақтамайды, әркімнің өз үзеңгісі бар. Әрі құла дөнен майда жүрісті жануар болып шықты.

Соқтырғаннан соқтырып отырып, Сұлтан дүкеннің алдына келіп бір-ақ тоқтады. Аяғын аттың жалынан асыра жерге секіріп түсіп, тізгінді маған тастады.

— Мә, ұста мынаны. Ақшаң бар ма?

— Оны қайтесің?

— Қанша сомың бар?

— Бес сомым бар, оны қайтесің?

— Сол ғана ма, мейлі, әкел бері.

Сұлтанға тәуелді боп, артына міңгесіп отырған соң, бермеймін деп қалай айтайын. Төс қалтамның түймесін жайлап ағытып, амалсыздан қол сала бастадым.

— Ей, болсаңшы, сонша неғып күйбеңдеп кеттің?

Күйбеңдейтін жөнім болған соң күйбеңдеймін де...

— Тоқтай тұр, таба алмай жатырмын.

— Мүмкін, басқа қалтаңда шығар?

— Жоқ, осы қалтамда болатын.

Мені мұнша күйбеңге салған төс қалтамдағы екі шытырлақ қағаз еді. Саусағымның соқырлығынан соның қайсысы бес сомдық екенін тани алмай жатырмын ғой. Ақыры тәуекел деп, біреуін суырып алдым. О масқара! Шеті көзіме шалынғанда-ақ жүрегім су етіп, ішім удай ашып кетті. Бұл алып шыққаным бақандай он сомдық еді.

— Өй, мынауың он сом ғой?— деп қуанды Сұлтан,— өй қу. Қара Көже-ай, қулығың қалмайды-ау осы сенің. Мейлі, он сом болса да әкел бері.

— Мен мұны бес сом екен десем, он сом екен ғой,— деп, ұятымды қымтап, мен де білмегенсіп жатырмын.

Сұлтан ақшаны алып дүкенге кіріп кеткенде, қалтама қайта қол салып, екінші шытырлақ қағазды суырып алдым. Бұл бес сомдық. Әлгі мені шатастырып, ұятқа қалдырып жүрген міне осы қу ғой. Ызасына өзін төрт бөліп, лақтырып жіберсем бе екен деп, кіжініп бір тұрдым да, бірақ онсыз да талай көресіні көріп, умаждалып, иі түсіп біткен бейшара болғандықтан жаным ашыды. Қалтама қайта салып қойдым.

Сұлтан магазиннен галифе шалбарының екі қалтасы тырсыып, ұрты шодырайып шайнаңдап шықты.

Не сатып алдың?

— Золдың қамы,— деді Сұлтан аузы сөйлеуге өзер келіп. Онысы “жолдың қамы” дегені. Сұлтан тізгінді қолына алды да, ерге қайтадан қарғып мінді. “Ал, енді кеттік” деп, мен асығыстық білдірем. Сұлтанның артына жарбиып мінгесіп кетіп бара жатқан мына түрімді Жанар көрмесе екен деймін.

Ауылдан былай шыға беріп, Сұлтан маған қалтасынан пряник алып берді. Екеуіміз қытырлатып жеп келе жатырмыз. Құла дөненнің тағасы тастақ жолға шық-шық соғылады.

Бір кезде Сұлтан артына бұрылып:

— Сен шылым шегесің бе?— деп сұрады.

— Жоқ.

Ол ерге қырындап отырған күйі аттың тізгінін тежеді де, қалтасынан бір пачка сигарет суырып алды. Аузын ашты да, маған ұсынды:

— Мә, үйрен.

— Өзің тарта бер,— дедім мен.

— Осы күнге дейін шылым шегуді үйренбей неғып жүрсің?— деді Сұлтан мені кінәлай сөйлеп.— Мә, тарт.

Алдым. Сұлтан оттық жағып ұсынды. Тұтаттым да, бұрқылдатып тарта бастадым. Аузыма түтіннің жап-жаман ыс дәмі келеді.

— Ой, сауатсыз,— деді Сұлтан менің шылымды қалай шегіп келе жатқанымды көріп.— Сөйтіп те тарта ма екен. Жап-жақсы сигаретті босқа қор етуін қарашы. Ішке тарт. Міне, былай. Аузыңа түтінді толтырып ал да, жұтып кеп қал.

Бала десе бәрімізге тиеді, бізден өткен ақымақ жан жоқ қой. Кейде қайдағы бір залалды нәрсеге соның сол залалдығын біле тұра иттей әуес келеміз. Осы арада маған: кәне, жұтсам жұтып көрейінші,— деген ой келді,— не болар екен.

Ал енді болғанын бұл бақытсыздықты бастан кешірген болсаңдар, өздерің де біліп отырған шығарсыңдар. Аузымды түтінге толтырып алып, жұтып кеп қалғаным сол екен, бір керемет улы газ өңешімнен шеңгелдеп, ала кеп түсті. Тынысым бітеліп, қақалдым да қалдым. Көзімнен жасым ыршып кетті... Енді бір шақта көзім бұлдырап, жер-дүние төңкеріліп бара жатты.

— Ойбай, тоқта!

Аттан ауып түсіп, қылжия кеттім жол шетіне. Жүрегім лобылып, құса алмай қиналып жатырмын.

Менің бұл аянышты халіме жаны ашудың орнына Сұлтан оңбаған мазақ етіп тұр:

— Қайран Қара Көжем-ай, ажалыңнан үш күн бұрын өлетін болдың-ау. Миллат апайға не бетімді айтып барар екем. Тым құрыса жайлауға жетіп те өлмей, әуреке сала-тын болдың-ау.

Міне, содан бері темекіні аузыма алмақ түгіл иісі мұрныма келсе зытып жөнелемін.

СЕГІЗІНШІ ТАРАУДА

Оқушы жаңа кейіпкер Дәулетпен танысады.

Құла дөненді желе аяндатып отырып, түс ауа тау ішіне келіп кірдік. Бұл араның ауа райы мен жер келбеті төменгі жазыққа еш ұқсамайды. Ызың еткен шыбын жоқ, сап-салқын. Беталдымыздағы тау аңғары жақтан қоңыржай самал жел есіп қоя берді. Құбылып жайқалған жасыл шалғын, гүл-бөйшеншек.

Ат үстіндегі ұзақ жүріс мені шаршатайын деді. Өйткені атқа екі адам мінгескенде, артқысы көп түйгіштеледі екен. Сұлтан болатын болса, күнге күйген желкесі қып-қызыл болып, кепкасын көзіне түсіре киген күйі бүлк ететін емес. Масатыдай құлпырған жер келбетін көргенде, бұлақ жағасындағы көгалға менің рахаттанып, аунай кеткім келді.

— Сұлтан, осы араға ат шалдырып, демалып алсақ қайтеді?

— Шаршадың ба?

— Шөлдеп кеттім.

— Енді біраз жүрсек, малшылардың үйлері кездеседі. Қымызға жетіп, бір-ақ демалайық, — деді Сұлтан.

Айтқандай-ақ, келесі тұмсықты айнала бергенде, оң қол жағымыздағы беткейде бір киіз үй көрінді. Көне тартқан қараша туырлықтың үстіне өпшақ жаңа түндік жабылған. Есік алдындағы ши сөреде жас құрт жаюлы тұр. Үй маңы мал қиы, сары ала тепсең; ескі жұрт екені бесенеден белгілі. Әріректе желіде екі құлын байланыпты. Оның бірі кер құлын, таңы жарқырап, бауырын күнге қақатап, тыпыр етпестен серейіп жатыр. Қасындағы қара-

кер құлын жерден тың тыңдағандай басын төмен салып мүлгіпті де қалыпты.

— Құдай тілегімізді берді, қымыз ішетін болдық,— деп Сұлтан ат басын солай қарай бұрды.

Алдымыздан анталап үш ит үріп шықты. Үлкендігі танадай шұнақ құлақ, ақтөс қара төбет қарлыққан қалың дауыспен арс-арс етіп кеп, аттың тура басына секіре бастады. Ал, екінші бір сұңғыла қара каншық үйге жібермеймін дегендей құла дөненің құйрығынан тартқылап жүр.

Сұлтекеңнің мінезі иттен де жаман. Қамшысын оңды-солды үйіріп, иттерді одан әрмен өшіктіріп, азан-қазан шулатқан бойда есік алдына бір-ақ келіп тоқтады. Сол кезде үйдің түсірулі тұрған есігін серпіп ашып, жасы он бір, он екі шамасында секпіл бет сары бала шыға келді. Басында шекарашылардың жасыл картузы. Кең болғандықтан әлде қандай олақ қол оның артын қабыстырып, қара жіппен баттитып көктеп қойған.

Бөгде келіп, иттер абалап үргендегі баланың дағдылы қызметі осы болу керек — ол бізге назар аудармастан дереу босағада жатқан ақ бақанға жармасты да, иттерді қуа бастады.

— Кет! Кет, Алыпсоқ. Жат орныға барып.

Алыпсоқ төбет баланы дереу тыңдады. Шабандап, көмейінен қырқ-қырқ барлығып сарқып үріп, бізге ала көзбен бұрылшақтай қарап, тайып отырды. Оған ілесіп өзге ит те жым болды. Бақан сүйреткен бала бізге назарын енді аударды.

— Бұл кімнің үйі?— деп сұрады Сұлтан секпіл бет баладан ат үстінде тұрып.

— Жұмағұлдың үйі.

— Жұмағұл не істейді?

— Қой бағады.

— Кім бар үйде?

— Ешкім жоқ.

— Шешең қайда?

— Ана белдің астындағы сиырлы ауылға кетті.

— Қымыз бар ма?

— Қымыз жоқ. Бағана кісілер кеп ішіп кеткен.

— Түк қалдырмады ма?

— Қалған жоқ,— деп күмілжіді бала.

— Неге өтірік айтасың? Жүктің астында керегеге байлаулы тұрған бір мес қымызды қайда қоясың?

— Оны саған кім айтты?

— Жолда қой жайып жүрген Жүмекеңе кездесіп едік, сол айтты. Жүктің астында бір мес қымыз байлаулы тұр. Содан төкпей-шашпай бір-бір кеседен құйып ішіндер деді.— Сұлтан осыны айтты да, сыр берме деген ишарамен менің тіземді мытып қойды.

Көпте ерні таңырқай ашылған қалпы секпіл бет таңтамаша кейіпте тұрып қалды. Сұлтанның оспақ сөзі шындықтың төбесінен түскен болу керек. Мынау соның байыбына бара алмай тұр.

Секпіл беттің солқылдай бастағанын көрген Сұлтан:

— Түсейік,— деп ат басын мама ағашқа қарай бұрды. Түсіп, атты байладық та, үйге бет алдық. Секпіл бет әлгі орнынан тапжылмай мыналар қайтеді дегендей бізді көзімен бағып, көңіліндегі күдігін не айтпай, не Сұлтанның айтқанына сене алмай дел-сал болып тұр.

Үй іші ала көлеңкелеу, салқын екен. Сұлтан тап бір нағашысынікіне келгендей төр алдына сұлай кетті де, үй иесі кіргенге дейін жүктің астын ашып жіберіп, қарап та үлгерді. Тырсиған бір мес қымыз, шынында да, байлаулы тұр екен.

Бізден сескенгендей табалдырықты әрең аттап секпіл бет кірді. Босағадан озбай тұрып қалды. Жуа-жуа шираған қалпы болса керек, үстіндегі көк сәтен көйлектің етегі тылтиып қарнына шығып кеткен. Ышқыр мен екі аралықтан үрген доптай тырсиған тоқ қарынның бір шеті жылтырап көрінеді.

— Ей, атың кім сенің,— деп сұрады Сұлтан.

— Дәулет.

— Атың әдемі екен. Дәулет деген тамаша ат. Менің ағайымның аты да Дәулет.

Ағасы түгіл Сұлтанның сайтаны да жоқ еді. Өтірігімді шығарма деп, менің санымды тағы шымшып қойды да, сөйлей берді.

— Дәулеті мол, дастарқаны бай, алақаны кең болсын деп қойған ғой. Ей, Дәулет, біз асығып отырмыз. Сен бізге бір-бір кеседен қымыз бер.

— Апам ұрсады. Оны ауылға беріп жібереміз деген.

— Нені?

— Жүктің астындағы қымызды.

— Жүмекең өзі айтты ғой, бір-бір кесе құйып ішіндер деп. Әкел, кесе әкелші.

— Апам ұрсады...

— Ұрыспайды, біз саған ақша төлейміз.

Сұлтан қалтасынан қобыратып, бірнеше бір сомдық сарықұлақтарды суырып алды. Дәулет шын ақша ма дегендей сүзіле қарап қалды.

— Иә, төлейміз,— дедім мен Сұлтанды қоштап. Ашық ауыз Дәулетті алдап ішкеннен гөрі адамшылыққа бұл бір табан жақын еді.

— Мамам кеп қалса, қайтем?

Бұл Дәулеттің көнгені еді.

— Келмейді,— деп, Сұлтан орнынан ұшып түрегелді.

— Қай жақтан келуші еді. Мынау,— Сұлтан мені нұсқады,— киіздің жыртығынан бақылап тұрсын. Екеуіміз тездетіп құйып жіберейік.

Дәулет қолын созды.

— Әуелі ақша бер.

— Мә, деп, Сұлтекең Дәулетке бір сомды ұстата берді.

— Мынауың жыртық, ескі ақша ғой.

— Ендеше мынаны ал, мә.— деп Сұлтан оның қолындағы шытырлаған су жаңа бір сомдыққа айырбастап берді.

Ақшаның сиқыр күші Дәулеттің шырайын күрт өзгертті. Енді оның көзінде қуаныш ұшқыны тіріліп, бізге үйірсектеп қарай бастады.

Сұлтекеңнің қимылына көз ілеспейді. Жүктің астындағы месті дереу суырып алып, аузын шешіп жатыр. Дәулет өрешенің ішінен бұрын ішіне қымыз құйылған кішірек бір көк кострюльді алып шықты.

— Көне, тос.

Сұлтекең сар еткізіп, орта кострюльден аса қымызды бір-ақ құя салды.

— Көп боп кетті!— деп, шыж ете қалды Дәулет.

— Ештеңе етпейді.

Месті Сұлтекең көз ілеспейтін шапшаңдықпен орнына қайта байлап қойды. Екеуіміз кострюльдағы қымызды кесемен көсіп алып, кезектесіп сіміре бастадық.

Босаған кострюльді өреше ішіне апарып қойған соң Дәулет:

— Тағы бір сом бер,— деп, қолын созды.

— Не үшін.

— Сендер екі кесе емес, көп іштіңдер ғой.

— Өй, жолың болғыр,— деп кейіді Сұлтан,— біз оны ішейік деп іштік пе. Мамаң кеп қалса, сені құртады екен деп, саған жанымыз ашыған соң іштік қой. Бекер ішкен екем. Қарнымды сыздатып кетті.

Дәулет не дерін білмей, бедірейіп қалды.

— Сен, онан да бізге жейтін бірдеңе бер. Қымыз ішімізді ашыта бастады,— деді Сұлтан.

Дәулет созған қолын енді ғана тартып алды.

— Нан жейсіндер ме?

— Әкеле бер. Май бар ма? Оны да әкел.—Сұлтан Дәулетпен қабаттасып, өрешеге бірге кіріп кетті. — Мына біреу піскен омыртқа ма?

Саудадан пайда тауып қалған Дәулет.

— Тамаққа да ақша төлендер,— деп, ескертті.

Әлдекім шала мүжіп тастаған мойын омыртқаны қомағайлана тістелеп жатып:

— Жарайды, төлейміз,— дейді Сұлтан.

— Қазір төле.

Сұлтан Дәулетке тағы бір сом берді. Бір-бір жапырақ нанға май жағып, соғып алдық.

— Ал кеттік,— деді Сұлтан.

Дәулет менің алдымды тосқауылдай қалды:

— Бәкінің керегі жоқ па?

— Көне, қандай бәкі,— дедім мен.

Дәулет қалтасынан бәкісін алып көрсетті. Темір сапты кішкентай арзанқол бәкі екен. Ұнатпадым.

— Белбеу керек емес пе?

— Қайсы?

— Дәулет жейдесін түріп жіберіп, сапақ-сатпақ кір қарнын алдыма тосып, беліндегі белбеуін көрсетті.

— Өзің қайтесің? Шалбарың түсіп кетпей ме?

— Түспейді. Қайыспен байлап алам.

Мен Дәулетті неге екенін аяп кеткендей болдым. Оның ең соңғы белбеуіне дейін тонап әкету оңбағандық болар еді.

— Керегі жоқ, хош бол.

Дәулет амалсыз қоштасқандай ыңғай танытты.

— Хош болыңдар.

Дереу атқа қондық та, үш итті улатып-шулатып жөне-ле бердік. Ақтөс төбет аттың омырауына шапшып, сұңғыла қара қаншық құйрығынан тартқылап, иттік мінездерін тағы көрсете бастады. Сұлтекең қара төбетті қамшымен түмсыққа бір тартуға құштар болып, бастырмалатып келеді. Бірақ әккі төбеттің оңайлықпен ұрғыза қоятын түрі жоқ. Қамшының ұшы жетер-жетпес жерден арс-арс етіп, өршеленіп, қалмай келе жатыр. Мен артыма бұрылып қарасам, көкжасыл кепкасы қалқиып, жейдесінің етегі

өрге қарай таңқия түсіп, Дәулет саудагер үй сыртында бізді көзімен ұзатып әлі қарап тұр екен.

ТОҒЫЗЫНШЫ ТАРАУДА

*Не жөнінде айтылатынын оқып шығып
өздерің білесіңдер.*

— Қара Көже, қарашы мынаған.

— Мұны қайдан алдың?

— Тамаша малақай болмай ма?

Сұлтанның қолындағы көк қаракөл аспаннан түсті ме, қайдан пайда бола қалды?

Ұстап көрсем, жібектей мап-майда. Илеуінде мін жоқ, ақ қағаздай.

— Әй, мұны қайдан алдың?

— Құдай берді.

Егер құдай тағала пендесіне бірдеңе бере қалғандай болса, ондай мейірімділігін Сұлтаннан бастай қоймас.

— Жөніңді айтшы, бұл қайдан пайда болды?

— Өзі ұнай ма саған?

— Әдемі екен.

— Сұлтекең оны-пұны затпен әуестенбейді. Оны сен біліп қой.

Кенет алдымыздағы өзекшеде атын жаяу жетелеп, қой жайып тұрған қойшы көрінді. Сұлтекең менің қолымдағы қаракөлді жалма-жан жұлып алды да, артындағы былғары сумкаға сүңгітіп жіберді.

— Дымың ішінде болсын, Қара Көже.

Лүп етіп, қауіп көлеңкесі жүгірді менің көңілімде. “Мына қу бұны әлгі үйден жымқырып кеткеннен сау ма екен”.

Қойшы соқпақ жолдың дәл үстінде тұр екен. Жақындап келіп байқадық: бүйрек бет, шошқа сақал, орта жастағы адам. Басында күнге күйіп көнерген ақ қалпағы бар.

— Салаумалайком, қария.

— Әлейкүмсалам. Балалар, оттарың бар ма?

Сұлтан қалтасынан сіріңке алып ұсынды. Шалдың жуан етіп орап, қалпағының бүкпесіне тығып қойған дайын шылымы бар екен. Соны жалма-жан тұтатты да, қомағайланып сорып-сорып жіберіп, демін бір-ақ күрсініп шығарды:

— Уһ, жетісіп қалдым ғой көсегең көгергірлер. Сіріңкем

таусылып қап, бағанадан бері қаңсып тұр едім. Қай колхоздың балалары боласындар?

Сұлтан мені шынтағымен түртіп қалды да:

— Калининнің балаларымыз, — деп, өтірікті соғып қалды. Мен таң-тамашамын. Неге өтірік айтады? Өзіміздің “Жаңа өмірде” неге атамайды.

— Ой, “Калининнің балаларымыз” дегенің не? Неге өтірік алдайсың? — деп сұрады.

— Әй, ақымақ Қара Көже. Қайдан білдің, мүмкін жаңағы біз қымыз ішкен үйдің қожасы Жұмағұл тап осының өзі шығар. Қаракөлін жоқтап іздей қалса, қуып кеп, әкемізді танытпай ма? Ал енді бізді тауып көрсін сонау Калининге барып.

* * *

Менің мамам сауыншы болып істейтін бірінші бригада кезенді асып түскен жерде, Қабанды деп аталатын ну қарағайлы жалпақ сайдың аузында екен. Бұл өзі сырттан қарағанда бүтін бір ауыл тәрізді: бірнеше боз үй, жаппа, шатырлар аралас он шақты түтін шоғырлана қоныс теуіпті. Олардан оқшауырақ, сырғауылдан айдап жасалған мал қора-жайлары көрінеді. Төбесіне желбіреп қызыл жалау қадалған, қабырғаларына қызыл матаға жазылып, ұран, плакаттар ілінген вагонқос, сірә да, бригаданың кеңсесі болу керек. (Соңынан білдім, бұл әрі кеңсе, әрі қызыл бұрыш екен.)

Өзенге таман шеткерірек тігілген бір жаппаның қасында үш дөңгелекті мотоцикл тұр. Жүрегім дір ете қалғандай болды. “Бұл тағы да Қаратай қу шығар. Дәу де болса, мынау мамамның жаппасы”.

Ойлағаным келді. Мамам есік алдында самаурын қайнатып жүр екен. Бізді көріп, таңырқай қарап тұрып қалды. Сұлтан онымен самбырлап амандаса келіп тоқтады:

— Амансың ба, Миллат төтей. Балаңыз ат таппай қаражаяу отыр екен. Міне, міңгестіріп алып келдім.

Есік алдындағы мотоциклді мен бірден таныдым — Қаратайдікі. Жаппаның ашық тұрған есігінен үп-үлкен керзі етік киген аяқ көрініп жатыр. Оның да иесі сол бір адам. Көсіліп жатқан аяқ біздің дабырымызды естіп, бүгіліп жинала түсті.

— Лагерьге бармадың ба? — деп сұрады мамам менен.

— Жоқ.

Біздің мына ала бөтен жүрісімді ұнатпады-ау деймін,

мамамның қас-қабағы салқын еді. Сұлтан соны андады ма, түспеді.

— Ертең келем. Мен саған ат тауып әкелем,— деді. — Мақұл.

Сұлтан кеткен соң мамам:

— Өзіңе серік болатын адамды жаңа тапқан екенсің. Бұл сені бір күні батпаққа жығып кетер,— деді.

— Өз жөнімді мен өзім білем,— дедім.

— Иә, біліп жүрсің.

Жаппаға кірдім. Төр алдында шынтақтап Қаратай жатыр. Осылай қарай жұмыста жүріп, тартып отырған болу керек, үстінде май-май көне комбинезон. Бірақ тікендей болып, сояулап тұратын сақалы бүгін жып-жылмағай. Қаратай еңсесін көтеріп малдас құрып отырды. Әдетінше шекесін қасып-қасып алып, ұртына күлкі қыстыра сөйлеп, менімен жылы амандасып, іші-бауырыма еніп барады.

— Жайлауға демалайын деп келдің бе? Дұрыс болған. Мұнда қымыз мол, рахат емес пе,— деді.

Үшеуіміз отырып, шай іштік. Шайдан соң мамам сиыр саууға дайындала бастады. Қаратай хош айтысты да, мотоцикліне отырып, кетіп қалды. Көк шалғынды жапыра қап-қара етіп із тастап, жолсызбен зырғып бара жатқан оның соңынан мен бірғауымға дейін қарадым да тұрдым. — “Япыр-ау, бұл неге келе береді? Не керек оған? Бөрібір мамам оған ешқашан да күйеуге шықпайды ғой. Ал егер шыға қалса...”

Бұл ойым маған құбыжықтай қорқынышты. Оны басыма жолатпауға тырысам. Аулақ. Аулақ жаман ой. Мен одан да алыста, таудың ар жағында қалған Жанарды ойыма алам. Жанар. Мен “Жанар!” деп, дауыстағанда, сен әуелі үннің қайдан шыққанын білмей аңтарылып тұрып қалып едің... Жайлауға қалай келіп жеткенімді айтып, Жанарға хат жазсам ба екен. Қаратай... тфу, қабаттасып ойымнан осы шықпайтын болды-ау. Бәлем, ойламаймын сен жөнінде, әдейі ойламаймын, қайтер екенсің...

ОНЫНШЫ ТАРАУДА

*Жақсымен жолдас болсаң, жетерсің мұратқа,
жаманмен жолдас болсаң қаларсың ұятқа.*

Өзінің тырнақалды прозалық туындысын шағын повесть түрінде бастап отырғанын автор бір де минутке есінен

шығармайды. Сондықтан да ол әр адамның басынан күнде кешетін тұрмыстың ұсақ-түйек құбылыстарынан онша жүгіне бермейді. Онда автордың бұл еңбегі мүмкін шағын повесть емес, кітап магазині полкасының белін қайыстыруға жаралық нән романға айналар еді. Жоқ, Аяз әліңді біл, құмырсқа жөніңді біл дегендей роман жазу қайда бізге. Ол үшін құшақ-құшақ қағаз, құрығанда бірер бөтелке сия керек. Артыңды столға желімдеп тастап, айлар-жылдар бойына тапжылмай отыруың шарт. Ал, сосын сабаққа кім барады, үйге берілетін тапсырмаларды кім орындайды? Бұзауды кім тауып әкеледі. Жо, Жо, роман жазу менің жасымда тіпті де қол емес.

Бұлар сөз арасында айтылып жатқан жайлар. Енді әңгіме желісіне қайта оралайын. Біз жайлауға келгелі табаны трактордай бір ай шамасы уақыт өтті. Өткенде көңілді өтті. Соның бәрі Сұлтекеңнің арқасы. Бір де бір күн көліксіз болып көргем жоқ. Нелер жорға-жүйрік сәйгүліктерді сол тауып әкеледі. Ертте мынаны дейді, ерттеймін. Кеттік дейді, — ілесіп берем. Қайда барамыз деп сұрамаймын да. Не керек, Сұлтекеңнің арқасында ат мініп, асыр салып, жетісіп жүрмін.

Бір күні жайлауда малшылар күніне арналып, ұлан-асыр той болды. Той десе, қу бас домалайды. Ал Сұлтан екеуіміздің басымыз піскен алмадай торсиған майлы бастар. Біз қалай шыдап қалайық. Тойдың жақпыртын естігеннен бастап-ақ делебеміз қозып, күтіп жүрдік. Көкпарға түсеміз деп, ат жаратқан боламыз.

Той болады деген күні таңертең мамам сиыр саууға кетіп, мен төсекте шынтақтап “Робинзон Крузоны” оқып жатыр едім. Есік алдына кеп қалған ат дүбірі, сонымен қабаттасып Сұлтанның айқайы естілді.

— Қара Көже, бармысың?

— Бармын.

Сұлтан аттан торс етіп секіріп түсіп, үйге кіріп келді.

— Ой, қара басқыр, әлі жатырмысың. — Сұлтан менің қолымдағы кітапқа жармасты. — Осы сенің-ақ қолыңнан кітап түспейді екен. Тасташы былай. Немене, бүгін той екенін ұмыттың ба?

— Тоқта, тоқта, келген жерімді белгілеп қояйын.

— Мына бір мылтық ұстаған адам ба, албасты ма, осы бетке келіпсің. Жүз жиырма төртінші бет. Көне, тұр жылдам. Киін, тойға барамыз.

Тойды сыпаттап жатуды және артық деп санаймын.

Өйткені оның қалай болатынын бәрің де білесіңдер. Осы күні тойдан көп нәрсе жоқ. Мейрам күндер — той; біреу қыз ұзатса — той; бала туса — той; жоспар артығымен орындалса — той; шет елден мықты біреу келе қалса — той, шетелге мықты біреу бара қалса — той, артиллерияшылар күні, флот күні, ұшқыштар күні, металшылар күні, құрылысшылар күні, физкультурашылар күні, — тағы басқа аты аталмаған толып жатқан қастерлі күндердің бәрінде той. Құдайға шүкір, әйтеуір тойдан кенде емеспіз.

Бір шеті сонау Алматы болып қилы дәрежелі қонақтар қатысқан, “ЗИМ”, “ЗИС”, “Волга”, “Победалар” қаздай тізілген, (“Москвичтер” мен Қаратайдың мотоциклі тәрізді үш дөңгелекті салдырлақ мотоциклдерді машина санатына қосып та отырған жоқ) іргелес екі ауданның қара қорым малшылары түгел бас қосқан ұлы дүрмектің нағыз қызған шағы еді. Палуандар күресі болып жатқан. Бір кезде ортадағы тойбасы тағы бір соны дабыл тастады:

— Ендігі кезек балалардікі. Балалар күресін бастаймыз.

Бағанадан бері күрескендерге қарап, делебем қозып тұр еді.

— Мен күресемін, — деп ортаға жүгіріп шықтым.

— Кел. Жүрегіңнің оты бар бала көрінесің, — деп, тойбасы арқамнан қағып, мақтап қойды. Күрес аудан мен аудан болып жүріп жатқан. Тойбасы қарсы жаққа дауыстады:

— Ұйғыр ауданы, шығарыңдар палуандарыңды.

— Ұйғыр ауданы бойы сорайған, менен де өткен қапқара, қоңқақ мұрын бір баланы шығарып еді. Мына жақта тұрғандар жамырап кетті.

— Өй, мыналарың бала емес, жігіт қой.

— Қаршадай балаға жігіт шығарғандарың қалай?

— Өз теңін әкеліңдер!

— Бұл әділдік емес!

Басы-көзі өрттей қызарып, лепіріп тұрған тойбасы бұған құлақ аспады:

— Күш атасын танымайды. Көне, күресіңдер, — деп, қоңқақ мұрын екеуімізді құшақтастыра салды.

Мен іштен қайыра шалып жығуға машық едім. Әу дегеннен-ақ сол әдісіме салуға тырысып бақтым. Бірақ қоңқақ мұрынның ұзын сирақтары көстиіп анадайда жатыр. Аяғымды шолтаң-шолтаң сермегенмен жуымайды.

Менің пиғылымды түсіне қойған қоңқақ мұрын аяғын онан әрмен алып қашып, денесінің бар салмағымен үстіме шойырылып жатып алды. Олай-бұлай ырғап көрсем, қозғалта алар емеспін. Ал оның бар сенгені қол күші болу керек. Мені көтеріп алып, қойып қалмақ болады. Бірақ қалай тастаса да, тарбиып, аяғыммен түсем.

Кенет менің ойыма бір қулық әдіс сап ете қалды. Ылдиға таман ыңғайланып келдім де, бір жамбасыма жата қап, қоңқақ мұрынды лақтырдым. Әлгі байғұстың мұны күтпегені соншалық, тартынуға мұршасы келмей қалды да, асып барып, мойны астынан кеп, гүрс ете түсті. Бұлт беріп, үстіне қона кеттім. Халық ду ете қалды.

— Ой, жарайсың!

— Міне жігіт!

— Жасың ұзақ болсын!

Тойбасы бөйгіме деп, Гайдардың екі томдық жинағын қолыма ұстата берді.

Екі езуім екі құлағымда, көңілім тасып, әлгіндегі орныма қарай жөнеле бердім. Тойбасы айқайын салып, күреске басқа балаларды шақырып жатыр. Кенет өкпе тұсымдағы иін тірескен халықтан маған қарай ақ қалпақты біреу жүгіре шығып келеді. Мен оған мән де бере қоймап едім, әлгі келген бетте білегімнен шап беріп ұстай алды:

— Ә, залым бала! Қолға түстің бе!

Басқа ештеңе деместен іс-міс жоқ әлгі мені қаңбақтай ұшырып, сүйреп әкетіп барады. Беті-жүзі өйтеуір бір таныс секілді. Бірақ қайда көргенімді жөпелдемеде есіме түсіре алмадым.

— Не... Не... керек сізге?

Топтың сыртына шыққаннан кейін шошқа сақалды ашудан дір-дір етіп, тістеніп, әлгі мені алқымнан қылғындыра ұстап, сілкіп-сілкіп жіберді.

— Мойныңды үзіп жіберейін бе! Баламды алдап, қымызымды рәсуа етіп ішкендеріңмен қоймай, қаракөлімді неге ұрлайсыңдар?

Арқамнан тасбақа сырғанап түскендей, дір ете қалдым. Көзінен ашу шатынап тұрған ақ қалпақтыны енді таныдым. Бұл анада бізден шылым тұтатып тартатын, жол үстінде кездескен қойшы еді.

— Ақсақал, қаракөліңізді мен алған жоқпын, — дедім жалынышты үнмен.

— Енді кім алды?

Мына масқара оқиғадан мен өзімді дереу ақтап алуым керек болды. Шынымды айттым:

— Қасымдағы бала алыпты.

— Ол қайда? Ол кім дегеннің баласы?— деп әкірендейді шошқа сақал.

— Сұлтан деген бала, анда... ана жерде тұр.

Шошқа сақалды ертіп, әлгінде Сұлтан екеуіміз тұрған жерге келдім, жоқ. Сұлтаным зым-зия зытып отырған түрі бар.

— Қайда? Көне?

Әлгінде осы арада тұрған.

Сол арада бір талай әуесқой жұрт: не болды? Не? Бұл не істеді?— деп, күресті қойып, бізге назар аудара бастады. Өлімнен ұят күшті дегендей не істерімді білмеймін.— Сұлтан! Әй, Сұлтан!— деп, дауыстаймын. Кенет біреудің:

— Сұлтан өне. Атына мініп, зытқалы жатыр,— деген үні саңқ ете қалды.

Ол нұсқаған жаққа жалт бұрылып қарасам, Сұлтекең ат үстінде қонып та қалған екен.

— Сұлтан!— деп айқайлап жібердім. Бірақ ол тыңдамады, атына қамшыны бір басып, тік төмен қарай құйғытып, тартып отырды.

— Кетті! Өне кетті!— дедім шошқа сақалға.

— Қап...

* * *

Баяндалған оқиғадан кейін менің қандай халге түскенімді сезіп отырған боларсыңдар. Тойға мамам да барып еді. Абиыр болғанда, шаршы топтың алдында жалғыз ұлының қандай масқараға душарланғанын ол көре қойған жоқ. Ол кезде мамам артистер ойын қойып жатқан жақта болатын. Кірмегенім қара жер, өзім өз болғалы еңсем мұндай түсіп көрмеген шығар. Той-думан жайына қалды, ұрыдай сусып келіп, атыма міндім де, Сұлтанның соңынан тартып отырдым.

Мен қазір Сұлтанды көзіме көріне қалса, жеп қойғалы келе жатырмын. Оның опасыздық қылығына қалай ыза болмайын. Қолмен істеген нәрсесін мойнымен көтеруге жарамау ер адам үшін неткен пасықтық. Мен Сұлтанның мұншалық жаны төтті жарғанат екенін біле қойған жоқ едім.

Жақсымен жолдас болсаң, жетерсің мұратқа.

Жаманмен жолдас болсаң, қаларсың ұятқа, — деп, қазақ атам осындайдан айтқан екен ғой.

Жүрген бойда жылқылы ауылға келдім. Сұлтанның өзі тұрғай ізі де жоқ. Одан өзіміздің фермаға келдім. Мұнда да тырс еткен пенде көрінбейді. Жұрттың бәрі тойда жүр. Атымды мама ағашқа байладым да, жаппаға кіріп, сұлай кеттім. Ех, шіркін өмір. Неткен қызық нәрсе едің... Біресе шаттандырып, күлдіресің, біресе бүлдіресің. Соның бәріне адам өзі кінәлі.

Мазасыз ой тепкісінде басым қатып жатып, қалғып кеткен екенмін.

— Әй, шық бері!— деген қаһарлы дауыстан селк етіп, шошып ояндым. Атып шықсам, Сұлтанның әкесі Сүгір жылқышы келіп тұр. Астында түйедей қызыл ат, білегінде іліп алған құрығы бар.

— Сұлтан қайда?

— Білмеймін.

— Неге білмейсің? Әй, ант атқан алаяқ немелер! Бірін-бірі тануын бұлардың.

Сүгір мені домбытып қойғысы келді ме, жоқ әлде шынымен ұрмақ болды ма, атын тебініп, қамшысын тік көтеріп, ұмтыла берді. Жалт беріп, жаппаға қайта сүңгіп кеттім. Ойнақшыған қызыл ат жаппаны омырауымен қағып, енді бір тебінсе тіпті басып, таптап өтуден тайынар емес.

Сүгір босағаны қамшымен сарт еткізіп, бір тартып қалды.

— Ерін ал да, қоя бер ана атты!

Маған берген бұйрығын Сүгір өзі орындады. Мама ағашта байлаулы тұрған аттың ерін алды да, анадай жерге тарс еткізіп тоқымын шашып, лақтырып тастады. Сонан соң аттың жүгенін сыпырды да, сауырға бірді салып, айдап жіберді. Еркіндік алып рахатқа батқан ат құйрығын желбірете тігіп, пырт-пырт жел шығарып, қуана кісінеп, ойнақтап тартып отырды. Қарына ілген құрығы жер сызып, оның соңынан алды-артына қарамастан Сүгір жосылтып жөнелді.

Жығылған үстіне жұдырық — зығырданымды қайнатқан Сұлтанның қылығына мынау қосымша болды. Қара жаяу қалды деген осы.

Мамама сыр бермейін деп, ер-тоқымды әкеп босағаға жиып қойдым.

Кешқұрым мамамдар келді. Ол әлі де ештеңе сезе қоймаса керек.

- Сендер неге ерте кетіп қалдыңдар?— деп сұрады.
- Шаршадық, шаршаған соң кетіп қалдық...

ОН БІРІНШІ ТАРАУДА

Менің ауылға қайтқан сапарым баяндалады.

Ойламаған жерден жайлау қызығы осылайша тамам болды. Мұнда көліксіз күнің күн емес, серіксіз одан да жаман. Қожекен соның екеуінен де жүрдай болды. Бірер күн ферма басында боламын деп, зерігуден ішім жарылып, өліп кете жаздадым. Бар бітіргенім, бір ғана “жауынгерлік листок” шығарып бердім. Оның өзін парторг оқып көріп, түкке жаратпай тастады. Кілең өлең-сықақпен толтырып жіберіпсіңдер, маңызды бір де бір саяси мақала жоқ, осы да газет пе деп, парша-паршамызды шығарып сынады. “Газет деп, ана екінші бригаданың газетін айтыңдар. барып оқып көріңдерші. Міне, “жауынгерлік листокті” солай шығару керек. Солардан үлгі алыңдар” деді.

Парторг кеткеннен кейін мен әдейі ол мақтаған газетті көрмекке екінші бригадаға бардым. Сөйтсем олар бүйтіпті: “Социалистік Қазақстанның” “Мал шаруашылығын өркендете берейік” деген басмақаласын алыпты да, бастан-аяқ сықпыртып түгел көшіріп жазыпты. Оның соңында редколлегия мүшелері деп, үш адамның фамилиясы тұр. Одан төменгі бұрышта почта жәшігінің суреті салынып: “Жолдастар, қанша ескертсе де, бірде біреулеріңіз мақала бермейсіздер. Келесі номерлерімізге мақала беріңіздер” деген сөз жазылған. Одан төменірек газетті бекіткен кнопка. Міне, бұдан басқа мен ештеңе де көре алған жоқпын. Парторгке осы газеттің соншалықты несі ұнағанын мен, әрине, біле бермеймін. Ал, менің ойымша, біздің газет бұл газеттен он есе артық. Бұл, әрине, менің өз пікірім, ал парторгтің пікірі өлгідей. Мен бұған таңдана да қоймаймын, өйткені, пікір қайшылығынсыз ешбір ақиқаттың беті ашылуы мүмкін емес деген сөзді бір ақылды кітаптан өз көзіммен оқығаным бар. Нақты қай кітаптан оқығанымды ұмытып қалыппын, ол үшін оқушыдан кешірім сұраймын.

Бір кеште мамам:

— Балам, босқа сенделмей ауылға қайт. Ана өзге балалар қатарлы колхозда жұмыс істе. Осы қыдыруың жетеді, — деген сөз айтты.

— Өзім де қайтам, — дедім мен.

Ертесінде өзіміздің колхоздың екі тонналық бір машинасы жем алып келе қалған екен. Шофері Қайыпжан дейтін ақ көңіл жақсы жігіт. Соның қасына кабинаға отырып, жайлаумен хош айтысып, тартып отырдым.

Жұпар атқан кең жазықтың төсінде жұмсақ қара жолмен жүрдек машина барыныша зырлап келе жатқанда, үшқыр қиял шіркін де тұғырында тоқырап қала алмайды-ау. Қанатын қағып-қағып жіберіп, дауылпаздай шарқырып, ол да самғап ұшады. О, ата мекенім, қазақ жері. Сенің шет-шегіне қиялдан өзге не жетіп үлгереді. Сол алып өлкеңнің бір пұшпағын ыстық көзбен, бар адал сезіміммен аймалап, елеусіз бір перзентің мен келе жатырмын. Мынау асқар тау, жасыл жазық, мөлдір өзен, қалықтаған анау ақша бұлттар, тұнық аспан — осының бөр-бөрің егер құшағым жетсе, ең қымбат, аяулы анамдай аймалап құшар едім, сүйер едім. Япыр-ай, неге сонша ыстық болдың туған жер!

Мен табиғатты сүйемін. Мен шынайы поэзияны сүйемін. Абай мен Қасымды қанша оқысам да менің сусыным қанбайды. Қайталап оқи бергім келеді, оқи бергім келеді. Мен Құрманғазы мен Дәулеткерейдің күйлерін тыңдағанда өзімді өзім ұмытып кетемін. Махамбет жырының өр сөзінің астынан дүрсілдеген ат дүбірін, қарып-құрып сілтескен найза, қылыш үндерін естігендей болам. О, қасиетіңнен айналайын, қазақ жері. Осының бөрі сенің топырағыңда өсіп, өнген кереметтер емес пе?..

Машина жолы кезеңнен біздің ауылға қарай тура аса алмайды. Тұзкөлді айналып жүреді. Бұл төте жолдай емес, өлдеқайда ұзақ. Бірақ, жүрдек машина жер апшысын қуырып, шыдатар емес. Әлгінде ғана мұнартып көз ұшында көрінген қара тұмсық енді міне сырғанап артта қалып барады. Жол шетіндегі телеграф бағаналары бірін-бірі қуалап, қарсы жүгіріп келе жатқандай болады. Өне, алдан Тұзкөл көрінді жалтырап. Қара жол соның сортаң жиегімен өтеді. Бір мезетте көл де сырғып кейін қалды. Жол қасқайып шығысқа қарай тура тартты. Спидометрдің қылт-қылт еткен жебесі шұғыл ойысып, елуге тақап бар-

ды. Одан да асыңқырап, алпысты шоқыр-шоқымас болып, дірілдеп тұр.

Кенет бір белеске көтеріле беріп, Қайыпжан машина маңдайын жолсызбен тауға қарай бұрды.

— Аға, қайда барамыз?

— Мынау сайда шөпші балалар бар. Соларды ауылға ала кетеміз,— деді Қайыпжан.

Бұл сөз менің жаныма оңша жайлы тие қойған жоқ. Майқановада осында болу керек, Жантас та. Менің оларды қазір көргім, дұрысырақ айтқанда, оларға көрінгім келмейді. Анада олар бөрі шөпке кетіп бара жатқанда, менің бармай қалғаным оқушыға мөлім. Майқанова мені көрісімен мүйіздеп ала жөнелуі айқын. Бірақ амалым қанша, машина менің билігімде емес. Ех, жалған, бір басыңа бір машинаң болмаған соң құрсын да.

Тау сағасына жете бергенде, алдымызда сарқырама шағын өзеншенің бойында бір боз үй және бір ақ шатыр көрінді. Боз үйдің төбесінде кішірек қызыл жалау желбіреп тұр. Индиялықтар тәрізденіп қара қайыстай болып күнге күйген бір топ бала волейбол ойнап жүр. Машина қостың деңгейіне келіп тоқтады. Өзен арнасы теңкиген қой тастарға толы, шұңғыл еді. Көпір көрінбейді. Қайыпжан машинадан шығып:

— Әй, балақайлар, мынадан қалай өтуге болады?— деп, дауыстады.

Бір топ бала бері су бойына жүгіріп келді. Бұлардың ішінде биыл жетіншіні бітірген атақты палуан Батырбек, менімен бірге оқитын, отряд советінің председателі болған Темір бар еді. Өне, Жантас қу жүгіріп келе жатыр. Газеттен пилотка жасап киіп алыпты.

— Өткел төменде қалды. Бұл арадан өте алмайсыз,— деп шуласты балалар.

— Олай болса, жығындар үйлерінді. Бері тасып өкеліп тиендер машинаға.

Батырбек бригадир екен балаларға. Жалаңаш білегіне қызыл шүберек байлаған бір балаға ол:

— Кезекші, бригаданы сапқа тұрғыз!— деп, команда берді.

Кезекші жүгіріп шатырға кіріп кетті де, күнге шағылысқан аппақ горнды құйқылжытып ойнап, қайта шықты. Сол сол-ақ екен, доп ойнап жүрген балалар ойындарын дереу доғарып, өп-сөтте шатыр алдындағы сызықшаны бойлап сап түзей қалды. Өз көзіме өзім сенбегендей,

мен таң-тамашамын. Тәртіп деп осыны айт. Құдды әскер тәрізді.

— Жолдас бригадир! Бригада мүшелері сіздің бұйрығыңыз бойынша сапқа тұрды,— деп, кезекші Батырбектің алдында қаздыып, рапорт беріп тұр.

Балалар жапырлап киіз үйді, шатырды жығып жинай бастады.

Мен болсам, кабинаның есігіне жабыса түсіп, ешкімнің көзіне шалынбауға тырысып, мықшиып отырмын. Басаяғы бірнеше минуттың ішінде ғана көз алдымда болған әлгі әсерлі көріністер бір жағынан бойымды шымырлатып, делебемді қоздырса, екіншіден өкіндіреді. Қап, анада жайлауға барғанша, осылармен бірге шөп шабысқа неге келмедім?

Балалар әлдеқайдан жалпақ бір қалың тақтай тауып әкеліп, арнаға көпір етіп салды да, соның үстімен жүкті таси бастады. Өзгеден бұрын мені Жантас қу байқап қалды:

— Сен қайдан жүрсің, дезертир?

— Шаруаң қанша.

Абиыр болғанда, мұғалімдерден мұнда ешкім жоқ екен. Майқанова ертемен ауылға кетіп қалыпты. Әп-сәтте жүк тиеліп болды. Рюкзактарын арқалап, улап-шулап балалар машинаға мінді. Кабинадағы орнымды аспаз қыздарға беріп, мен де кузовқа шықтым. Машина жайлап бұрылып, әлгінде келген ізімен төменгі жолға қарай тартып отырды.

Ауылға әндетіп, думандатып келіп кірдік. Колхоз кеңсесінің алдында ішінде артель председателі бар бірнеше адам бізге қарап әңгімелесіп тұр екен. Машина солардың қасына келіп тоқтады. Сабырбаев председатель қолын шаттана көтеріп:

— Ой, еңбеккерлерім, амансыңдар ма?— деп, жарқын қарсы алды.

Бұл өлкедегі жұрттан өзгешелеу, күзеген байталдай шұнтыып киінген шетен қалпақты ашаң қараторы жігіт мойнындағы фотоаппаратын оңтайлап, қарбаласып жатыр:

— Балалар, машинадан түспей суретке түсіргелі жатса, аяймыз ба тұмсықты. Мен кузовтың орта шенінде едім, кимелеп алға қарай шықтым да, тұра қалдым қасқайып. Бейтаныс жігіт бір емес, екі рет шырт еткізіп, суретке түсіріп алды.

ОН ЕКІНШІ ТАРАУДА

*“Жанар, сені сағындым” дейтін өлеңнің
дүниеге келу тарихы айтылады.*

Жол бойы менің ойымнан Жанар шықпады. Мен оны көрмегеніме бір ай емес, көп-көп уақыт өткен тәрізді. Қазір ол қайда екен, ә? Үйінде ме екен, жоқ әлде екінші кезектегі лагерьге кетті ме екен?

Машинадан түскен бойда мен әдейі орағытып, Жанар үйі тұрған көшемен өттім. Міне, олардың үйі. Қоражайдың төңірегін қаулап өскен қалақай, алабота басып кетіпті. Қақпаның маңдайшасында бірнеше суық торғай қонақтап жырлап отыр. Тырс еткен пенде жоқ, жым-жырт.

Қораның сырт жағын айналып көз тастадым, есікке құлып салынбаған. Қабырғаға шапталған жас тезектер бұл үйдегі қытымыр қара кемпірдің осында екенін баяндап тұр. Кенет құлағымның дәл түбінен:

— Кімді іздеп жүрсің?— деген суық үн саңқ ете қалды.

Жалт қарадым — Жантас қу. Жүрегім су етіп, сасып қалдым.

— Неғыласың?— деген сөз аузымнан абайсыз шығып кетті.

Жантастың бір иығында ауыр рюкзак. Қағаз пилотканың астынан қоңыр көздері жылт-жылт етеді. Көңтііп жарылып кеткен еріндерін жалап қойып:

— Сағынып қалдың ба?— дейді.

— Кімді? Нені?— деп, Жантасқа айбаттана бұрылдым. Жантас қу саусағын жебеп тайқи берді.

— Білем, білем кімді қарап тұрғаныңды...

— Білсең, біле бер.

Ох, бұл сөзді мен қалай батыл айтып салдым десеңші. Қай мағынада айтқанымды аңдап өзім селк ете қалғандай болдым. Не болса, со болсын, бұным ерлік болды. “Мейлі Жантас қуға сол керек”.

Соңынан білдім, Жанар ауылда жоқ екен, лагерьге кетіпті. Құлазыған далада жалғыз қалғандай болдым. Екі иінімнен зіл батпан көңілсіздік басты.

Түн. Төргі бөлмеде өлең дәптерімді алдыма жайып қойып, жападан-жалғыз өзім отырмын. Бірнеше жынды көбелек қалдыраңдап, айнала ұшып, шамның шынысына соғылды. Келші бермен, шабытым! Қайдасың! Кеудем

толы сезімді сүйкетейін жыр етіп. Бүгінгі жырымның тақырыбы Жанар. Жол ортасына әдемілеп “Жанар, сені сағындым” деп жазып қойдым. Бірінші шумақ көкейімде күндізден сайрап жүр еді, мөлдіреп түсе қалды заматта:

Жанар, сені сағындым,
Келші, келші тезірек,
Жатпай-тұрмай ойлаймын,
Іші-бауырым елжіреп.

Бірнеше қайталап оқимын, жаман шықпаған тәрізді. Мүмкін, көркемдігі пәлендей жүйрік бола қоймас, бірақ шындық бар, сезім бар. Әлде көптен қолыма қалам ұстамағандықтан кеудем жырға толып кеткен бе, әлде Жанарға деген сағыныш сезімнің тасқындап құйылған түрі осы болды ма, шүпілдеген екі бет өлеңді тапжылмастан ешбір қиналыссыз жазып тастадым. Өте-мөте сәтті шыққаны соңғы қорытынды шумағы болды:

Жанар, сендей жан тумас,
Туса, туар, артылмас.
Бір өзіңнен басқаға
Сағынышым айтылмас.

Шіркін-ай, мойынға алған жұмысыңды тындырып тастап, рахатқа бататын кездерің де болды-ау! Сондай бір жетіскен халде орнымнан түрегелдім, сағатқа қарасам, он бір болып қалыпты. Ұйықтайтын уақытым болған екен. Тысқа шығып келдім де, жатып қалдым. Бірақ, мұндайда ұйқы келе қоя ма. Жанар шықпайды ойымнан. “Мақтаншақ Қожа. Мен енді сені бұдан былай мақтаншақ Қожа деп атаймын”. Осыны айтып, қолын қуана шапалақтап, Жанардың дөңгелене жөнелген кейпі көз алдыма келеді. Жаңағы оған арнап жазған өлеңім түп-түгел тілімнің ұшында тұр. Жатталып қалыпты. Қараңғы үйде шалқамнан жатып алып, соны бастан-аяқ сықпыртып, мылқау фильм тәрізді үнімді шығармай тақпақ етіп айтам.

Жанар, сені сағындым...

Кенет өлеңнің соңғы шумағын көкейімде тағы бір қайталап айта бергенімде, “тоқта!” деген бір сұрақ көмейіме көлденең тұра қалғандай болды. “Бұл өлең сенікі емес тәрізді ғой?” дейді әлгі сұрау шұбаланып. “Енді кімдікі”. “Ойланып көрші”. Ойланамын. “Иә, шынында да... Кенет көзім бақырайып, тынысым бітіп қалғандай болды. Мәссаған! Әкем-ау, мынауым Абай өлеңі ғой! Дәл өзі.

“Айттым сәлем қаламқас” деп басталатын Абай атамыздың өлеңі.

Өркімнен ұрлап-қарлап ақын болу деген менің ойым түгіл түсіме кірмейтін сұмдық нәрсе. Өзімнің мына қылығыма төбе шашым тік тұрып кеткендей болды. Әрине, ұрлық дейді бұның атын. Жай ұрлық емес, әдеби ұрлық. Оны әлгі... не деуші еді... бірдеңе деген термині де бар.

Әлгі арада ұшып түрегеліп, Абай атамнан ауысып кеткен шумақты сызып тастамақ болып бір тұрдым да, тағы ойға қалдым. Бұған, біріншіден, дәптер былғанады. Ал, екіншіден, Абай болса, ұлы ақын. Мен тәрізді жас талапкер оның бір шумақ өлеңін кәдеге жаратқан екен, одан ұлы ақынның шалқар мұрасы, немене, азайып қала ма? Мен оны бәрібір, баспаға ұсынып жатқан жоқпын. Сондықтан тұра берсін, сызбаймын. Сайып келгенде, Абай кім, мен кім? Екеуіміз де қазақпыз, екеуіміз де ақынбыз. Ақын — ақынға қарайласпасын, жәрдемдеспесін деп, еш-жерде жазылмаған.

ОН ҮШІНШІ ТАРАУДА

“Қызыл бұзау” деп атаса да болар еді.

Оқу жылы басталатын мезгіл жақындап қалды. Биыл алтыншыға барамын. Орта мектепті бітіргенге дейін әлі де болса төрт, төрт емес-ау сойылдай бес жыл бар. Ой, қандай ұзақ. Адам болып шығу деген ойлап отырсың машақат нәрсе екен ғой.

Оқулықтарымның бәрін дайындап қойдым. Мамам Қайыпжан шоферге ақша беріп жіберген екен, Алматыдан ол су жаңа форма әкеліп берді. Амандық болса, бірінші сентябрь күні Қожекең жарқ етіп, көшеге бір-ақ шығады сонымен.

Енді оқу жылының басталуын шыдамсыздана күтемін. Адам деген қызық қой. Оқып жүргенде, демалысты аңсайсың. Енді міне, демалыста жүріп, оқуды сағына бастадым. Жаздығүні қыс болса екен дейсің, қыста жазды көксейсің. Бұл неліктен, а? Адам баласының бабын қалай табуға болады.

Дегенмен менің оқуды аңсауымда сап-салмақты себеп бар. Оқу басталды деген сөз — Жанармен бірге боламын деген сөз. Айтпақшы, ұмытып барады екенмін ғой. Бүгін

лагерьдің жабылатын күні деген. Олай болса, Жанар келеді. Ура, Жанар келеді! Жанар!

— Қожатай, үйдемісің?

— Мүмкін, үйде шығармын. Қарап көріңіз,— деймін қыздардай сызылған үнмен.

— Үйде болсаң, әлгі қызыл бұзауды тауып әкеп, қораға кіргізіп қойшы. Мына ыстықта енді ол жайылар деймісің.

— Егер үйде болмасам қайтем?

— Үйде болмасаң да бар,— деп әжем шорт кеседі. Мен оның қитығына тие түсуге құмармын.

— Үйде болмасам, қалай барам? Сіздің жұмсағаныңызды естіген жоқпын ғой?

— Әй, қылжақтамай бар деймін, бар деген соң.

— Айталық бармадым, әже. Онда не болады?

— Бармасаң тоқмаш жейсің.

— Піскен тоқмаш па, шикі тоқмаш па?

Менің қылжағым тойғыза бастағандықтан әжем енді үндемейді.

Бұзаулар жайылатын жаққа қарай жайлап басып келе жатырмын. Лүп еткен леп жоқ, қапырық. Күннің бір шоқ ыстығы менің шекеме жабысып қалғандай күйдіріп, тесіп барады. Қызған жерді сипалап, басып-басып қоямын. Шошқаның жалындай сояу қайратты шашым алақаныма ып-ыстық болып басылады.

Селоның шетіне шығып қалып едім. Сол кезде қарсы алдымнан шаңды бұрқыратып зырлап келе жатқан жүк машинасы көрінді. Кузовы толған бала. Галстуктері желбіреп, шулап өлеңдетіп келеді. Машина жақындап келгенде таныдым — лагерьден қайтып келе жатқан өзіміздің балалар екен. Әне, анау Жанар. Маңдай шашы желбіреп, маған қарап жайлап күлімсірейді. Екі қолымды бірдей жебелеп, мәз-мейрам болдым да қалдым.

— Сәлем, Қожа!

— Қара Көже!

— Қожа!— деген бірнеше дауыс қатарынан жамырап, ағызып өте шықты.

Жанардың төбесін бір көргенім өлшеусіз бақытқа кенелгенмен пара-пар болды. Машина соңынан далбақтап тұра жүгіруден өзімді өзім әзер ұстап қалдым.

Осы кезде қабақтан маңқиып келе жатқан өзіміздің қызыл бұзауды көрдім. Іс-міс жоқ тырғайлатып қуып ала жөнелдім. Қолды-аяққа тұрмайтын бейне бір құйын тәріздімін, бұзауды басып озып, жосылтып, о жағынан бір

шығам, бұл жағынан бір шығам. Не боп қалғанын түсіне алмай сасқалақтаған қызыл бұзау тасырлатып, шеткі бір үйдің қорасына қойып кетті.

Қызыл бұзауды одан жетелеп алып шықтым. Сол арада сап етіп, басыма бір ой келе қалды. Егер де қызыл бұзау адам тілін түсінетін болса, мен оның мойнынан айналап, алдына тізерлеп отыра қалып, өтініш жасаған болар едім, сүйкімді қызыл бұзауым: мен қазір сені тағы да тұра қуған болайын. Сен ұстатпай қашқан бойда Жанар үйінің қорасына кіріп кет. Соңыңнан мен жетейін қиқулап. Сонан соң абалап ит үреді, үйден Жанар жүгіріп шығады. Мен оны бір айдан бері көрген жоқпын ғой. Мен оған бірдеңе айтармын, ол да маған бірдеңе айтар. Жанармен сол арада біраз сөйлесіп, сұқбаттасып қалайын.

Қызыл бұзау бұны қайдан ұқсын. Қоя берсем болды, үйге қарай безгелі тұр. Жоқ, үйді қоя тұр. Сен маған әуелі қызмет істе. Мен бұзауды ноктасынан жетелеп, Жанар үйінің алдына әкелдім. Ешкім қарап тұрған жоқ па деп, төңірегіме көз саламын, тым-тырыс. Ашық тұрған қақпадан бұзауды қораға қарай айдасам, бөтен аулаға жолағысы келмейді. Сол арадан жіңішке бір шыбық тауып алдым да, сауырға аямастан осып-осып жібердім. Шіркінге жан керек екен, төргі бұрышқа бір-ақ барып жетті. Сүйеулі тұрған легенді құлатып, итті абалатып, ауланың әлек-шөлегін шығарды. Ойлағаным болып, сол кезде үйден Жанар жүгіріп шықты. Адам сасқанда не айтарын білмей қалады екен ғой.

— Жанар, ана бұзауды бері қуып жіберші!— деппін. Бұдан басқа ештеңе айта алмадым. Иттен үркіп, тырағайлап шыққан бұзаудың соңынан қуып кете бардым.

ОН ТӨРТІНШІ ТАРАУДА

*Менің республика жұртышылығына қалай
танылғаным жайлы айтылады.*

— Уа, кім бар?

Даусы пошташы Көштібай қарттікі еді.

— Мен бар!— деп, жүгіріп шықтым есік алдына.

Мен жыл сайын бірнеше газет-журнал жаздырып аламын. Қажет болса, атап берейін: “Пионер” журналы, “Қазақстан пионері”, “Пионер правдасы”, “Лениншіл жас”

газеттері. Ал мамам “Қазақстан әйелдерін” алдырады. Мен әуелгіде бұны әйелдер журналы болғаннан кейін онша менсінбейтін едім, сөйтсем нағыз қызық журнал сол екен.

Көштібай маған “Қазақстан әйелдері” журналы мен “Қазақстан пионері” газетін ұстата берді.

— Басқа газеттер келген жоқ па?

— Жоқ.

Есік алдындағы орындыққа отыра қалып, әуелі “Қазақстан пионеріне” көз жүгірте бастадым. Менің газетті соңғы бетінен бастап оқитын әдетім бар (басқалар да сөйтетін шығар деймін). Әйткені қызықты әңгіме, фелъетондар, сықақ өлеңдер соңғы бетке басылады. Бұдан соң үшінші, екінші беттерге ауысамын. Бұлай қарай жүрген сайын газет мазмұны қоңырлай береді. Ал бірінші бетте не жазылғанын тақырыбын оқып-ақ біліп аламын.

Осыған қарап мен газет шығарып отырған құрметті ағайлар оқушының мүддесін ескере бермей ме деп ойлаймын. Әйтпесе, газеттің ең соңғы бетіндегі материалдарды бірінші бетіне, ал бірінші беттегіні ең соңғы бетіне басса, қандай тамаша болар еді. Газетті алған бетте төңкеріп әуреленіп жатпас едің. “Қазақстан пионерінің” соңғы беті мені біраз бөгеп қалды. Аты мәлім С. С. дейтін балалар жазушысының “Көркейген көшелер” дейтін әңгімесі басылыпты. Атына қарағанда және суреттерінің аңғартуынша балалардың көшеге ағаш отырғызуы айтылатын тәрізді. Иә, маңызды тақырып, керек тақырып, “Көркейтейік көшені” дейтін менің бұл тақырыпқа жазылған өлеңім де бар.

Тағы біраз сықақ өлең, жұмбақтар, қытай халқының әзілдері басылған екен. Одан соң кейін қарай сырғып, келесі бетке (газеттің үшінші бетіне) ауыстым. Жоғарыдағы бір сурет көзіме жылы ұшырап барады. Шатырлы үйдің бір пұшпағы, жүк машина, кузов толған, қолдарына айыр-тырма ұстаған жарқын жүзді балалар. Астындағы жазуына көз жүгірте бастадым да, орнымнан атып түрегелдім жынды адамдай. Сосын ас үйге қарай тұра жүгірдім.

— Әже, ау әже!

— О, не.

— Қарашы, газетке менің суретім шығыпты. Қарашы. Міне, мынау ортада тұрған менмін. Міне, міне.

Әжемнің көзі онша жетіңкіремейді.

— Қайсы? Мынау көп адам төрізді ғой жапырлаған.

— Мен мынау... ең алда тұрмын ғой қасқая қарап. Осы менмін. Дәл өзім.

— Басқалар кім.

— Өзіміздің балалар. Мынау міне, Темір, мынау қолына тырма ұстаған Батырбек, мынау басы қылтиып тұрған Жантас... Көрдіңіз бе. “Жаңа өмір” колхозы жеті жылдық мектебінің оқушылары жазғы демалыстарында артель шаруашылығына айтулы көмек тигізді. Суретте колхоздың шөп шабу науқанында үлгілі еңбек еткен бір топ оқушы...”

Ім...м...м... суреттің астындағы жазуды әжеме дауыстап ақырын оқып берсем де, кенет тілімді тістеп алғандай болдым. Аяғымды ұшынан басып, сыртқа зытып отырдым. “Мәссаған! Мен бұның байыбына бармай, мақтан көріп жатырмын. Ұят-ай! Қандай ұят іс болған! Шөп шабыс науқанына мен қашан қатыстым? Қашан үлгілі еңбек еттім?” Өлімнен ұят күшті деп, бекер айтылмаған ғой. Осы оймен қабаттасып, бетіме қаным теуіп шыққанын сезінемін. Суретке қайта қараймын, сол қалпы. Бәрін бір өзі тындырғандай қақ ортада қасқиған баяғы Қожа. Батырыңның ойына түк кіріп шықсайшы. Танауы делдиіп, көріңдер мені дегендей кеудесін алға тосып, қасындағы басқа балалардан өрескел тұр. Әй, сығыр, өзімнің де оңатын қылығым жоқ қой. Тым құрыса, бір жақ шетке таман қағаберіс тұрсамшы. Кимелеп алға шығатын не әкемнің құны бар десеңші. Қысылғаннан маңдайымнан бүрк етіп, тер шығып кетті. Енді балалар басы Жантас қу болып, мені күлкі ететін болды.

Кенет басымда қуанышты бір ой жалт ете қалды. Ура! Ақыл табылды. Суреттің астындағы жазуын сиямен танылмастай етіп, өшіріп тастаймын. Сонан соң құйынша зырлап, бүкіл ауылды аралап көрсетіп шығуға болады. Тфу, неткен ақымақпын. Газет осы бір ғана дана болып шығып па екен? Қазір оны балалардың бәрі алып, оқып жатқан шығар.

Айтып, айтпай не керек, осы сурет мені талай төлкекке жем қылды. Бірақ біраздан соң мен де мойымайтын болып алдым. Балаларға: “бөлем, енді мені жазда колхозда жұмыс істеген жоқ деп, айтып көріңдерші. Айта алмайсыңдар. Менің жұмыс істегеніме “Қазақстан пионерінің” өзі куә, деп кеудемді қағамын.

Республика жұртшылығына мен осылай танылдым.

ОН БЕСІНШІ ТАРАУДА

*Менің Жантасты құйрыққа бір тебуімнің
жай-жапсары айтылады.*

Бүгін сентябрьдің бірі. Парадтағы солдаттай жаңа формамды қатып киініп, мектепке келе жатырмын. Қолымда су жаңа сары портфель, мойнымда желбіреген қызыл галстук. Кепкамның қалай тұрғаны тәуір болар екен деп, әлгінде айна алдында бірталай машақат шегіп, ақыры оң жақ шекеме таман сырғытып киіп едім. Соны байқамаққа көлеңкеме көз қиығымды салып қоям. Көлеңкем үп-ұзын болып, созыла түсіп, қалмай келе жатыр. Оның бір аяғы екінші аяғынан қысқа. Кепкамның сиқы да пәлендей әсерлі емес, төбесі қодырайып шығып кеткен.

Әне, алдымда Жанар үйі көрінді. Жүрегім лүпілдеп бұлқына соғып кеткендей болды. Жанар мектепке кетті ме екен, кетпеді ме екен. Бұл үйдің алдынан үкімет басшылары тұрған трибунаның қасынан өткендей кеудемді кере түсіп, сіресіп өтіп барам. Қайдан білейін, мүмкін терезеден Жанар қарап тұрған шығар. Жоқ, көз қиығымды тастап байқаймын, Жанардың қарасы көрінбейді.

Алдымдағы көлденең көшеден папка қолтықтаған ақ көйлекті бір қыз шыға келді. Майқанова. Ойламаған жерден кездескен соң абдырап қалдым. Күзге дейін кім бар, кім жоқ деп, елемей кететін оқу жылының аяғы емес. Басымдағы кепкамды жұлып алып амандастым:

— Сәлеметсіз бе, тәтей.

— Қалай Қадыров, жақсы демалдың ба, — деп сұрады Майқанова.

Ішім қып ете қалды. Қазір ол Сұлтан екеуіміздің жайлаудағы масқара қылықтарымыз жайлы айтатын шығар.

— Жаман емес, — деп күмілжідім.

— Сен жаздай қайда болдың?

— Жайлауда болдым.

— Бәсе, жайлаудан келгенің көрініп-ақ тұр. Күнге жақсы күйіпсің, — Майқанова күле сөйлеп, — нағыз Қара Қожа енді болыпсың, — деді.

“Уһ” деп, демімді қайта шығарғандай болдым. Майқанова ештеңе сезбейтін тәрізді.

Мен онымен қатарласып келе жатып, өзімнің мықты өсіп кеткенімді байқадым. Бойым Майқанованың бойы-

мен деңгейлесіп қалыпты. Әлде Майқанова аласарып кетті ме? Жоқ, мүмкін емес. Қайта оның қазіргі киіп келе жатқаны биік өкше туфли. Жіңішке қисық аяқтары маймаң-маймаң етіп, көйлегінің етегі сирағына оралғыштап келеді.

Мектепке кірдім. Бірінші кластан бастап оқып келе жатқан осы мектеп маған туған анамдай ыстық та бауырмал. Жаңадан сырланған мұнтаздай еден, терезе жадырап күліп тұрған тәрізді. Мынау біздің класс, әлі ешкім келе қоймаған түрі бар. Орынды қай жерден алсам екен деп, біраз ойланып тұрдым. Мұғалімнің қарсы алдына отырсам қалай болады. Жоқ, одан да ең арты тиімді. Сабақ зеріктіріп жібергенде, партаны ашып қойып, кітап оқып отыруыңа немесе өлең жазуыңа болады. Бірақ, әдетте, артқы парталарға сабақты нашар үлгеретін балалар әуес келеді. Өзіне сенімі күштілер қасқайып алда отырады. Немене, мен солардан кеммін бе? Ең алға, мұғаліммен бетпе-бет отырайын деген шешімге келдім.

Менің ендігі күткенім Жантастың, (Тфу, бұл оңбағанның аты аузыма қалай түсіп кетті) Жанардың келуі. Қасымдағы орынды оған ұсынбақпын. Сосын жыл бойы Жанар екеуіміз қатар отырамыз.

Балалар біртін-біртін келіп, кіріп жатыр. Жанар жоқ. Есік алдынан қыздардың үні естілсе, сол шығар деп ойлап қалам. Бірақ ол болмайды.

Бір кезде Жантас оңбаған кіріп келді. Оның үстінде де жаңа форма, көрдіңдер ме дегендей аяғын ширатыла басады. Жантас қолын көтеріп:

— Сәлем еңбек еріне!— деді. “Қазақстан пионеріне” суретім басылғалы бері ол мені өстіп тәлкек етуді шығарған.— Қасың бос па, Қара Көже.

Кекесін дауыспен:

— Саған сақтап отырмын,— дедім.

— Қамқорлығыңа рахмет!— деп, Жантасым елпеңдеп келеді. Партаның шетіне қарай сырғып, тосқауылдай қалдым:

— Бос емес.

— Кім бар мұнда?

— Түсінемісің қазақша айтқанды. Бос емес.

— Жанарға сақтап отырмысың.

Ал, енді, қымбатты оқушым, кінәласаң кінәла, кінәламасаң өзің біл, мен өзімді бұдан әрі ұстай алмадым. Жантастың шақпа тілі бір ғана сәттің ішінде мені үш рет

түйреп үлгерді. “Еңбек ері” деп, бір көкітті. Оның артында “Қара Көже” деп, атымды төлке етті. Жанарды және сөзге қыстырып отыр. Зығырданым қайнап кеткені соншалық, орнымнан ұшып түрегелдім де, Жантасты иығынан ұстап, жалт бұрылып, “жұмсақ жеріне” әдемілеп бір тептім.

Қойсаңшы, еркек болғаны құрсын да Жантастың. Маған біреу әлгіндей істесе, әлім келсін-келмесін, сол арада қолында өлем. Сондай бір ашынғандық Жантастан да шығар деп ойлап едім. Мен онда бөлемнің түте-түтесін шығарып, жеп жіберуім қақ еді. Бірақ Жантас өйтпеді, сазарып үндемей қалды. Бар тіс жарып айтқаны:

— Мен ойнап айтсам...— дейді. Байғұстың даусы да біртүрлі бейшараланып шықты. Қайрат, қарсылықтан жүрдай еді.

Осы кезде класқа Жанар кіріп келді. Басында маған ғажап ұнайтын қызыл береткасы. Менің онымен мынадай әбігер халде тұрып, амандасуға да мұршам келмеді. Жанар орта шендегі басқа бір партаға отырғалы жатыр.

Оңбаған Жантастың кесірінен жоспарым күл-парша болды.

ОН АЛТЫНШЫ ТАРАУДА

*Сұлтан екеуіміздің қайта табысып, татуласуымыз,
Қарасудан балық аулауымыз сөз болады.
Тараудың аяғы серттесумен тынады.*

Мен Сұлтанды жайлаудан келгелі бері көргенім жоқ. Қайда екенін де білмеймін. Төңіректің төрт бұрышының Сұлтекеңе бәрі мекен, бәрі өріс. Бірді бірге ұрып, жүрген болар жосылтып.

Әй, Сұлтан, Сұлтан. Сенің бойыңда кісі қызығарлық өнер-қабілеттер толып жатыр-ау. Асауға шалманы қалай дәл тастайсың. Неше саққа жүгіртіп, құйқылжытып, қалай тамаша ысқырасың. Бие сауғанда шөпілдетіп жібересің. Жолдасыңа қоң етінді ойып беруден тартынбайтын батылсың да, жомартсың. Бірақ арамдығың да бар: өтірік айтасың, ұрлық істейсің. Егер оқуды тастамасаң, әлгі айтылған лас қылықтарыңнан ада болсаң, сенен түбінде жаман азамат шықпас еді.

Менің Сұлтан жөніндегі пікірім осындай.

Сұлтанды мен жиі ойлаймын. Одан ажырасқалы бері өзімді жартыкеш қалғандай, бірдеңем жетіспейтіндей сезінемін. Ал Сұлтекеңнің қасында уақыттың қалай зымырап өткені білінбеуші еді.

Бір күні мен мектептен қайтып келе жаттым. Қора бұрышын айнала бергенім сол еді, бір ит оқыстан “ыр-р-р” деп, ала кеп түсті тақымымнан. Баж етіп, артыма жалт бұрылдым. Қарасам, ит түгіл сайтан да жоқ, шидің түбінен сылқ-сылқ күліп, Сұлтаным шығып келеді!

— Ой, мықтап бір қатырдым-ау, Қара Көже. Нағыз сужүректің өзі екенсің ғой. Үйге барып, тезірек шалбарыңды ауыстыр. Ха-ха!

Мен Сұлтанның мұндай көңілді келісті күтпеп едім. Жайлаудағы тойда оны Жұмағұлға ұстатып бермек болған “опасыздық” қылығымнан кейін ол маған тісін басып жүрген шығар, бір ыңғайын тауып, бәлем, әкемді танытар ма екен деп, қауіптенетін едім. Жоқ олай емес бұрынғы жолдастығымыз сол бәз-баяғы қаз-қалпынан бұзылмағандай, қаймағы шайқалмағандай. Сұлтаным күлкіге шашалып, сықылықтап тұр. Реңінен жаулық ойлағандай ештеңе танылмайды. Бұны көріп, мен бойымды тез жинап ала қойдым. Сұлтанға көңілімде дық сақтап жүрген адамдай өңімді суыққа салып:

— Сен менен аулақ жүр,— дедім.

— Не боп қалды Қара Көже?

— Аанада мені неге тастап қашып кеттің? Соның адамгершілікке жата ма?

— Жә, жә, Қара Көже. Соны әлі ұмытпай жүрмісің? Жұмағұлмен мен есептестім. Оған мынау деген өдемі күміс темекі сауыт апарып бердім. Бері қара, одан да сен қазір балыққа барасың ба? Сонау жоғарыдағы Киікбайдың өткелі тұсынан ар жақтан мен ғажап бір қара су таптым. Балық деген саған өтірік, маған шын, бықып жүр. Бардық болды, сүзіп аламыз.

— Торың бар ма?

— Диірменші Иванның торын аламыз. Ол менің досым, береді.

Балық аулау тәрізді жаным құмар істен бас тартуға маған қиын еді.

— Жарайды, мен тамақтанып алайын,— дедім.

Сұлтан қанжырдай бір тор атты біздің қораға кіргізіп байлап қойыпты. Соған баяғыша екі ерді ерттедік те, мінгесіп алып, тартып отырдық. Шіркін, рахат-ау ат үсті.

Еңсем көтеріліп, көңілім бірден гүл-гүл жайнап кеткендей болды. Жолдан диірменге соқтық. Диірменші Иван қарт Сұлтанмен шұрқырап көрісті. Екеуі темекі тартысып, бір-бірінен жаңалықтар сұрасып, жетісіп қалды.

— Сіз бізге ауыңызды беріңізші. Балық аулайық деп едік,— деді Сұлтан. Иван ләм-мим деп, бір ауыз сөз айтпады.

— Ау өне, үйдің үстінде тұр. Ала бер,— деді.

Ауды алып ап, өрмен қарай жөнелдік. Қалың тоғайдың ішіндегі ескі сұрлеумен сыпылдатып келеміз. Кей жерлерден бөстектей ұйысып бүлдірген сабақтары ұшырысады. Сол сабақтардың ара-арасынан қып-қызыл боп, маржанжай жылт-жылт етіп, бүлдіргеннің өзі көрініп қалады. Түсе қап, теріп жегім келіп, аузымның суы құрып кетеді. Бірақ оған Сұлтан көнбейді, оның жаны балыққа жетпей жай табар емес.

Сұлтан айтқан қара су жыныс тоғайдың ішінде екен. Арнасы шұңғыл, тор салуға қолайлы. Атты анадай жерге талға байлап қойдық та, өзіміз жаяулап, аяғымыздың ұшынан басып келдік. Бықып жүрген балығы қайсы деп, еңкейіп, мойнымды созып қараймын. Сол кезде Сұлтан “кис!” деп, пробка тәрізді серіппелі жағаны бір теуіп қалып еді, кілең бір ұп-ұзын қара балық өріп шыға келді. Зу-зу етіп, жоғары-төмен безіп-безіп барады.

— Ту! Көбін-ай балықтың!—деп, айқайлап жіберіппін.

— Тс-с-с, айғайлама!— деді Сұлтан.

Екеуіміз тепе-тез шешіндік те, қара судың аяқ жағынан бастап сүзуге кірістік. Маған Сұлтекең бір қылтаға торды ұстатып қойды. Өзі ұзын ашабас шыбықпен судың астан-кестенін шығарып, күмпілдетіп келеді.

— Көтер!

Ботала-топан лай судың ішінен торды жалма-жан тік көтеріп алдым да, ап-ауыр күйінде көгалдың үстіне сүйретіп тастай бердім. Бірін-бірі сабалап шоршақтаған көп балық шүпірлеп, үйіліп түсті.

— Ура!

Қара судың басы онша алыс емес, төбешіктенген саздан шығады екен. Бас-аяғы бір сағаттай уақыттың ішінде сүзе-сүзе көмейіне жеттік. Ұстаған балығымыз бір шөме-ле болды.

Енді міне, Сұлтан екеуіміз пейіштің нақ төрінен орын алғандай отты маздатып жағып тастап, жетісіп балық пісіріп жеп отырмыз. Нан, тұз, балық асып жейтін ыдыс ала

келмегенімізге өкінеміз. Сұлтекең кепканы теріс айналдырып киіп алған. Бір жақ қабырғасы қап-қара болып, қарылып піскен ыстық балықты күйелеш-күйелеш ұртына жөнелтіп жатып:

— Қара Көже айтшы, осылай өмір сүрген жаман ба,— деді. Мен ойымдағыны айттым:

— Рақат, нағыз рақат.

— Ендеше оқу оқып не азабым бар. Таста оқуды.

— Онда мені мамам өлтіреді.

— Өлтірмей қалсын. Кісі өлтірудің оңайын-ай, ө. Бұрнағы жылы жәкем де маған: оқуды тастайтын болсаң, жота теріңнен таспа тілмесем неғылсын, онда екі қолымды төбеме қойып беземін сенен деп, ант су ішуші еді. Сол да түк істеген жоқ қой. Белбеуімен жотама екі осқанда, өзенге қарай тұра жүгіріп ем, екі көзі шарасынан шығып, өзінің зәресі ұшты. Артымнан қуып жетіп, құшағына алып: оқымасаң, оқымай-ақ қой, әйтеуір тірі жүр қу жалғыз деп, аймалап, сүйіп, үйге әкелді. Содан бері қарай ләм деп, аузын ашпайтын болды. Ал егер мамаң саған қол тигізетін болса, онда милицияның тура өзіне жүгір. Баланы ата-анасы ұрсын деген заң жоқ бізде. Бұл үшін олардың көкесін танытып жібереді.

“Мамам мені өлтіреді” дегенім, әрине, жай сөзім. Мүмкін, сәби кезімде ұрса, ұрған шығар. Бірақ ес білгелі ол маған қол тигізіп көрген емес. Қандай реніші болса да сөзбен айтады, қас-қабағымен білдіреді. Қымс етсе, “әй тоқмаш жейсің!”, “тоқмаш берем!” деп, күш көрсететін ол әжемнің әдеті ғой. Бірақ оның “тоқмашы” да жапырайған аузынан ұзап көрген емес.

Оқуды тастау менің пәруейімде жоқ нәрсе.

— Жоқ, мен оқуды тастай алмаймын,— дедім үзілді-кесілді.

— Оның да дұрыс екен,— деп иланды Сұлтан.— Сен оқуды тастасаң, маған ілесіп тастады деп, екеуімізді бірдей қудалап пәле қылады. Оқи бер. Оқудың түбіне сен-ақ жет. Мүмкін кейін дырдай бастықтың бірі болып шығарсың. Сонда маған шапағатың тиер. Машинаңды бере тұршы деп, барсам, қалайша бермейсің.

— Мен бастық болмаймын,— дедім.

— Енді кім болсаң?

Мен өзімнің үлкейгенде жазушы болатындығыма кәміл сенемін. Бірақ тап қазір Сұлтанға немесе басқа біреуге солай деп айтып көрші,— жатып кеп келеке қылады.

— Кім болатындығымды өзім білем.

Біраз қаужандап әлденіп алғаннан кейін Сұлтан екеуіміз балықтарды соя бастадық. Күн кешкіріп, тоғай ішін көлеңке басып кетті. Ызындаған біз түмсық сармалар көбейді. Балықтың ішін жарып жіберген бетте Сұлтан оның торсылдағын алып, тарс еткізіп, маңдайына бірді соғып қалады. Өстіп-өстіп оның маңдайы сап-сары ала болып боялды.

Сұлтан кенет:

— Қара Көже, қарақшы болғың келе ме?— деп сұрады.

— Қайтіп?

— Осы араның бір жерінен көрінбейтін етіп күрке жасап аламыз. Балықты мол етіп кептіріп жайып тастаймыз. Кейде мүмкін, жолға шығып, кісі тонаймыз. Бұрынғы қарақшылар қайтіп өмір сүрсе, біз де сөйтеміз.

— Біздің ыдыс-аяқ, мылтық ештеңеміз де жоқ қой?

— Оның бәрін үйден әкеліп аламыз,— деді Сұлтан.— Бұл бір керемет болар еді ғой.

— Мен оқуды қайтемін?

— Оқуынды оқи бер. Біз күндіз емес, түнде қарақшылық істейміз.

Сұлтанның идеясы мені қызықтырып жіберді. Иә, бұл шынында да, ғажап болар еді-ау. Шіркін, бір түнде Жанарды да ұрлап әкелер едік. Ол бізге ас пісіріп, кірімізді жуып берер еді.

Балықтарды сойып болғаннан кейін әдемілеп тұрып шыбыққа тіздік. Содан кейін маңайдан күрке жасайтын ыңғайлы жер іздей бастадық. Ондай ыңғайлы жер судың дәл жағасынан табыла кетті. Ит түмсығы батпайтын жыныс көк талдың арасы. Талдың желкілдеген ұштарын шырмап, айнала тоқып тастап едік, іші ұядай ғана әдемі қуыс пайда болды. Оның оймақтай аузынан бір кісі еңбектеп азар сыяды.

Үңгірге Сұлтан рақаттана қарап тұрып:

— Қарашы, Қара Көже, тамаша емес пе. Бұл арада жүз жыл тұрсаң да, төбеңнен дәл келіп түспейінше, жан адам таба ала ма?— дейді.

— Таба алмай қалсын. Тіпті дәл келіп түскен адамның өзі бұның асты қуыс деп еш ойламайды.

— Қатып кетті. Өмір деп, міне осыны айт. Мылтық әкелеміз. Менің келіскен финкам бар, оны әкелеміз. Ех, Қара Көже. Өмір бойы көрмеген рақатынды көрсететін

болдым-ау. Бірақ, Қара Көже, біз мынаған келісейік: ендігөрі бір-бірімізге жаздағыдай опасыздық істемейік. Шын адал дос болайық. Қарақшылар бірі үшін бірі жанын қиюға тиіс. Көне, әкел қолыңды!

Сұлтан екеуіміз қол алыстық, шынашақ ілмелестірдік. Сұлтан оны сол қолының алақанымен қырынан бір қойып үзді де:

— Тоқта, біткен жоқ,— деп, шөпшек ағашпен жерге дөңгелек сыза бастады.

— Бұл не?

— Бұл қызыл ошақ. Кім де кім сертті бұзатын болса, о дүниеде дозақта шыжғырылады.

Дөңгелектің ортасын айқастыра Сұлтан сызықтар жүргізді. Сонан соң етпетінен жата қалып, сол сызықтардың түйіскен жеріне маңдайын тигізді. Бұл ырымды мен де істедім.

ОН ЖЕТІНШІ ТАРАУДА

*Жан сезім құбылысының әр оқушының басында
кездесуі ықтимал бір сәтті кезі сипатталады.*

Кешегі күні бойғы әрекеттен кейін тұяқ серіппей қатып ұйықтап қалыппын. Әжем жұлқылап оятты.

— Қожа, Қожатай. Әкем-ау, сен бүгін сабағыңа бармаушы ма едің?

Көзімді ашып алып, қабырға сағатқа қарасам, сегізге он бес-ақ минут қалған екен. Атып түрегеліп, тез киіндім де, беті-қолымды шайып жіберіп, бір кесе айранды тікемнен тік тұрған күйде қотара салдым. Кеше титықтап келіп, сабақ қарауға мұршам болмап еді. Бүгінгі болатын пәндерді сумкама асығыс салып алдым да, мектепке жүгірдім.

Қоңырау соғылып кетіпті. Бірінші сабақ орыс тілі болатын. Анфиса Михайловна класқа жаңа кіріп барады екен, тасырлатып жүгіріп келе жатқан мені көріп, тоқтай қалды. Мұғалімдердің ішінде бұл өзі алтын адам. Былтыр біздің мектепке педучилищені бітіріп келген. Жазда барып, институтқа сырттан оқуға түсіпті.

— Қадыров, немене, ұйықтап қалғансың ба? Тоқта, галстугіңді түзе.

Омырауымды сипалап таппаған галстугім, сөйтсем,

иығыма шығып кеткен екен. Бұрып әкеп, орнына қойдым да, зып беріп, класқа кірдім. Балалар дүр етіп түрегелді. Маған емес, әрине, артымда келе жатқан оқытушыға құрмет көрсеткендері ғой. Бірақ мен оны басқаша қабылдадым. Бір секундқа кідіріп, мұрнымды көкке шүйіріп, маңғаздана қалдым да, қолымды кеудеме қойып, төжім еттім. Бұным балалардың құрметіне сыпайыгершілікпен қайтарылған жауап болды да шықты. Балалар ду күліп жіберді. Анфиса Михайловнаның қасқабағын аңдамаққа, артыма жалт бұрылып қарап едім, оның да күлімсіреген жүзін көрдім. “Әй, Қадыров, шығармайтының жоқ-ау” дегендей Анфиса Михайловна жымып, басын шайқап қойды.

Адам жанын ол керемет түсінеді.

Мақтанғаным емес, кластағы орыс тілін тәуір біледі дейтін оқушының бірі менмін. Өткен жылдың барлық тоқсанында да бұл пәннен ауызша, жазуша ылғи “бестік” бағалар алдым.

Анфиса Михайловнаның мені тәуір көретіндігіне, мүмкін, бұл да себеп шығар.

Жаңа сабақты түсіндіріп болғаннан кейін ол:

— Ал, балалар, Пушкиннің “Қысқы кешін” жаттап келдіңдер ме?— деді.

— Жаттап келдік.

— Төтей, мен айтайыншы!

— Мен айтам!

— Анфиса Михайловна, менен сұраңыз,— деген дауыстар бірін-бірі баса-көктеп, жамырап кетті.

Сендер дәл осы сәттегі Қожекеннің халін білсеңдер етті. Менің кеше сабақ қарауға мұршам болды ма? Үйге ел орынға отыра келіп жеттік. Одан кейін Сұлтан ат тұсап келейік деп, жайылымға ертіп барды. Содан соң Хасеннің Мәрзиясын қай жігіт айналдырып жүргенін білеміз деп, ел жатқанға дейін бостан босқа Хасеннің үйін торуылдадық.

— Кім айналдырса, сол айналдырсын. Бізге оның керегі қанша?— деймін Сұлтанға.

— Керегі бар,— дейді Сұлтан.

— Не керегі бар?

Жауап беру орнына Сұлтан ауыр күрсінеді.

— Қара Көже, саған бұны түсінуге әлі ерте,— дейді. “Бопты, сен-ақ түсін”.

“Қысқы кешті” жаттап келмек түгіл мен ондай тап-

сырма берілгенін ұмытып та кеткен екем. Есіме мұғалім айтқанда ғана түсіп, бүйірімнің түп жағы қып ете қалды. “Масқара!” Сұрай қалса, масқара болдым -ау!”

Анфиса Михайловна тақтаға шақырып сұрай бастады. Әуелі “Балабекова” деп, Жанарды атады. Жанар сабаққа дайындалмай келуші ме еді.

Буря мглою небо кроет,
Вихри снежные крутя,—
деп, бастады да, сыдыртып, тоқталмай айтып шықты.
—Жарайсың, Балабекова, отыр.

Жарайсыңды Жанарға ішімнен мен де айтып жатырмын. “Япыр-ай, енді мені шақырып қалмаса игі еді. Жазған басым, кеше осы өлеңді бір жапырақ қағазға көшіріп, балыққа ала кетсем ғой, ерігіп, демалып отырғанда, тептез-ақ жаттап алам”.

— Тұрсынбаев, — деді мұғалім.

Менің желкемнен қылқиып, арт жағымда отыратын Жантас орнынан түрегелді.

Буря мглою...

— Тақтаға шығып айт.

— Бөрібір емес пе?

Ох, сұмпайы Жантас. Сұмпайысын қарай гөр. Парта-ның астына кітапты ашып қойып, бір көзі мұғалімде болса, бір көзімен соны сығалап тұрмақшы ғой. Өйтіп көрген күнім құрсын да. Жантастың пасық қулығына жем бола қоятын адам Анфиса Михайловна емес.

— Тәртіп жұрттың бөріне бірдей. Тақтаға шығып айт,— деп, ол дегенінен қайтпады.

Жантас мұрнын уқалап, тырп-тырп басып, тақтаға шықты.

— Ал енді айт.

— Буря мглою...— Жантас осыны айтты да, жым болды.

— Дальше?

— Мұғалім, мен жаттамай келіп едім...

— Неге жаттамадың?

— Диірменге барам деп... уақытым болмай...

Анфиса Михайловна Жантасқа біраз қарап тұрды да:

— Мүмкін, орныңа барып айтатын шығарсың?— деді. Біз ду күліп жібердік.

— Отыр, Тұрсынбаев. Осымен, міне, екінші рет “екілік” баға алып отырсың. Үйге берілген тапсырманы орында-

май келгеніңмен қоймай, қулыққа басып, мұғалімді алдамақ боласың. Бұның жаман. Бұдан былай мұндай қылығыңды маған көрсетпейтін бол. Білсең, білемін деп, білмесең, білмеймін деп, шыныңды айт.

Сол керек залым Жантас. Кірмегенің қара жер, сауап болды. Біреуді атыстырып, зымияндық ойлағанша, сабақ оқысаң болмас па еді.

Бір ойым осылайша Жантасты табалап, жетісіп жатса, екінші ойым төбемнен тас құлауын күткендей үрейлі халде. “Қазір тақтаға сені шақырса қайтесің? Сен не деп сылтау айтасың. Сұлтан екеуіміз балық аулап, қарақшылық өмірдің қамын жасаумен болдық демекшімісің?”

— Жақанов, — деді мұғалім.

Тағы бір қатерден жаным қалғандай “Уһ” деп, демімді шығардым. Менің байқауымша, әр мұғалімнің сабақ сұрау тәсілі әр түрлі. Мәселен, Майқанова тізімнің басынан төмен қарай қуалап сұрайды. Онысы біз үшін рақат. Өзіңе дейін неше оқушы қалғанын, сенен қашан сұрауы мүмкін екенін біліп отырасың.

Ал, Анфиса Михайловна өйтпейді. Алфавитті қуаламай, тәртіп сақтамай сұрайды. Қазір тізімнің басындағы біреуді атаса, одан соң соңғы жағынан біреуді атайды. Бүгін сұраған адамнан ертең, тағы да сұрауы мүмкін. Қысқасы, ол кімнен сұрағысы келсе, содан сұрайды. Оның ой-пиғылын күні ілгері аңдау мүмкін емес.

Менің ендігі бар үміт артқаным қоңырау үні болды. Шіркін-ай, сол сыңғырлап қоя берсе, жаным қалар еді-ау. Келесі жолы “Қысқы кешті” қатырып жаттап келіп, бірінші болып айтар едім. Өне, мұғалімдер бөлмесінің есігі ашылғандай болды. Дәуде болса, бұл шыққан кезекші әйел. Жұдырықтай ғана сүйкімді сары жез қоңырау соның қолында. Қазір сыңғырлап қоя береді.

Жоқ, бұл шыққан кезекші емес көрінеді. Басқа біреу болды. Япыр-ай, қырық бес минут уақыт ендігі өтсе керек еді ғой. Бұл мұнша неғып созылып кетті? Әлде кезекші әйел тысқа шығып кетіп, біреумен сөйлесіп, тұрып қалды ма. Өне қоңырау... Жоқ, бұл арба екен өтіп бара жатқан.

Жақанов та зулатып айтып шықты. Бұның бәрі бүгін тез айтқыш болып кеткен екен. Мұғалім еңкейіп, оған баға қойып жатыр. Жаным қылпылдап тырнағымның ұшына келді. “Енді кімді шақырар екен?”

— Қадыров...

Төбемнен шатыр етіп, жай түскендей болды. Не істерімді білмеген меңіреу халде орнымнан сүйретіліп түрегеле бердім. Маңдайымнан бұрқ етіп, суық терім шығып кетті. Ох, шіркін-ай. Адам өмірінде сыпаттап айтуға тілің жетпейтін неше алуан бақытты минуттар бола береді-ау. Соның бірін мен дәл осы сәтте бастан кештім. Мен ләм деп үлгергенімше, дәлізден қоңырау үні сыңғырлап қоя бергені. “Уһ!”

— Жарайды, отыр Қадыров. Сенен басқа жолы сұраймын,— деді Анфиса Михайловна.

Буын-буынымнан әл кетіп, орныма сылқ ете қалдым.

ОН СЕГІЗІНШІ ТАРАУДА

Повестегі ең кішкентай тарау.

Мектептен келе жатып Сұлтанды көрдім. Біздің қашаға сүйеніп, қолына бүктеп ұстаған дырау қамшыны етігіне ұрғыштап, тықыршып, менің жолымды тосып тұр. “Жоқ, тоғайға бүгін бармаймын,— деген ойға келдім.— Сабақ оқимын. Ертең “Қысқы кешті” жаттап баруым керек. Одан басқа да тапсырмалар толып жатыр”.

— Қара Көже, таста кітабыңды. Кеттік.

— Мен бүгін бара алмаймын.

— Неге?

— Сабаққа дайындаламын. Үйге тапсырманы сондай көп берді.

— Ой, Қара Көже. Сол да сөз бе екен. Жүрші, мен саған не әкелгенімді көрсетейін.— Сұлтан мені қораға ертіп кірді. Тор ат байлаулы тұр. Жеп-жеңіл бүктеме шиті мылтық ердің қасында ілулі. Теңкиген былғары қоржынның екі басы тола картоп, нан. Қанжығада дөңгелек қара шелекше.— Міне, не керектің бәрін тауып әкелдім. Оқ дегенің жетеді.— Сұлтан қалтасынан шүпілдеген бір қорап оқ алып көрсетті.— Елу оқ. Тағы біреу жүз оқ тауып берем деп уәде қылды.

Мен солқылдай бастадым. Мынаның бәрін көре тұрып қалайша солқылдамассың.

—Онда біз кешке ертерек қайтып келейік. Мен үйге берілген тапсырмаларды орындауым керек.

— Жарайды, орындарсың.

Тор аттың сып-сып еткен аяңымен тоғай ішіне келіп кірдік. Қоян, қырғауыл көрінсе атпақшы болып, Сұлтан мылтығын оқтап, дайын ұстап келеді. Бірақ, сауысқаннан басқа ештеңе кездесе қоймады. Сұлтан екеуіміз кезектесіп ат үстінен сауысқан атқылай бастадық. Тигізе алмадық.

Мынау міне, кешегі балық аулаған қара суымыз. Атттан түсіп, тал үңгірімізге кірдік. Торымыз бен ұстаған балығымыздың барлығын кеше осында қалдырып кеткенбіз. Мәссаған, талға тізіп қойған балығымызды қи-сыпыр етіп, бір нәрсе түгін қалдырмай жеп кетіпті. Бас сүйектер мен қылтанақтың жұғын-жұрнағы ғана шашылып жатыр. Не жеуі мүмкін? Ит пе, құс па? Қасқыр ма, түлкі ме? Басымызды қанша қатырып ойласақ та, байыбына бара алмадық. Әйтеуір адам алмағаны ақиқат. Адам бүйтіп, бүкіл балықты шикілей жемеген болар еді және ол торды да қоса өкетер еді. Ойламаған жерден жолыққан бұл жағдай бізді секемдендіре түсті.

Шешініп тастап, тағы да тор сала бастадық. Міне қызық, кешегі өріп жүрген көп балық бүгін көрінбейді. Азайып қалғаны ма, жоқ әлде басқа жаққа ауып кетті ме? Еңбегіміз жанбады, мардымсыз азғантай ғана балық ұстадық. Бірақ оның рақаты кешегіден артық болмаса, кем болған жоқ. Жылымсыған түзсыз құр балықты отқа пісіріп жегендей емес, картоп турап, қатырып сорпа жасап іштік.

— Балық болса, жоқ. Енді не күн көреміз?— дедім Сұлтанға.

— Қоян, қырғауыл аулаймыз.

— Ол да жоқ қой.

— Неге жоқ. Осы тоғайдың арасы толған қоян мен қырғауыл. Тіпті елік те бар. Бірақ оларды не таң азаннан өйтпесе кешкі салқында жайылымға шыққанда аулау керек. Күндіз олар қыбыр етпей бұта-бұтаның түбінде, шіліктің арасында жатып алады.

Біз мынаған келістік: ертең күн — сенбі. Төсеніп-жамылатын бірдеңелерімізді алып, қонуға осында келеміз. Түней жатып, кешінде тоғайдан аң аулаймыз. Түнде қара жолға шығып, қарақшылық істейміз — жүргіншілерді тонаймыз.

— Келістік қой?

— Келістік.

ОН ТОҒЫЗЫНШЫ ТАРАУДА

Бір сөзбен “қызғаныш” деп атаса да болар еді.

Майқанова науқастанып қалыпты, сабағы болмады. Бұған, әрине, біз пәлендей қайғыра қойған жоқпыз. Қайта жек көретін мұғалім ауырып, сабаққа келмей қалса, балаларда одан үлкен қуаныш бар ма? Кластың іші мәзмейрам улап-шулаған дауысқа толып кетті. Добымызды алып, дүркіреп, волейбол алаңына қарай жүгірдік. Класста бірімен бірі бақас екі команда бар. Орын-орнымызға тұра қалдық та, ойынды дереу бастап жібердік.

Егер сенбесендер, келіп көрулеріңе болады, мен волейболды жаман ойнамаймын. Ал бұл жолы ерекше бір шабытпен ойнадым. Талай қыңыр доптарды қиырдан қағып алып, жалт-жұлт етіп, жан таппай жүрмін. Мүмкін, тобымен келіп, біздің ойнымызға қыздар қарап тұрғандықтан осылай шығар. Жанардың алдында нашар ойнауға менің қандай қақым бар. Кейбір шебер қимылдарым өзге түгіл өзімізді де сүйсіндіреді. Бір рет қиын бір допты жығылып жатып алғанымды қайтерсің. Етпетімнен төрт тағандап дік ете қалдым, бірақ допты аспандата қағып та үлгердім.

— Өй, жарайсың.

— Өлме, Қара Қожа!

— Молодец!— деген дауыстар жамырап кетті.

Орнымнан лып етіп, тез түрегелдім де, қыздар жаққа көз салдым. Олар да мәз. Жанар... Япыр-ау, Жанар қайда? Мыналардың ішінде Жанар жоқ қой. Бағанадан бері мен Жанар қарап тұр екен деп, жанымды пида етіп ойнап жүрсем...

— Сегіз де — сегіз. Тепе-тең. Допты оң жақ береді.

Доп беру менің кезегім екен. Аяқ астынан еңсемді әлдеқандай көңілсіздік басты да, қалай болса, солай ұра салдым. Доп торға барып тиді.

— Өй, саған не болды?

— Не қара басты, Қара Көже?

— Мұның не-ей. Аш өзегіңе түсіп кетті ме?

— Қолымнан шығып кетті,— деп сылтаураттым.

Біздің команда ұтылып қалды.

— Мен ойнамаймын,— дедім. Орныма жүгіріп барып, басқа бір бала тұра қалды.

Жанар қайда? Оның класта орнынан тапжылмай кітап оқып отыратын бір әдеті болушы еді. Қолымның шаңын

шарт-шұрт қағып, мектепке қарай бет алдым. Кластарда сабақ жүріп жатыр. Жетінші кластың есігі сәл ашық тұр екен. Тарихшы Оспановтың даусы саңқылдап естіледі. “Аз ұлттар теңдік алғысы, өздерінің ұлттық қасиеттерін сақтап қалғысы келсе, бірігулері керек. Қорқау империалистер онсыз олардың дыбысын да шығармайды...”

Өзіміздің класқа кірдім. Кірдім де, сілейіп тұрып қалдым. Көргенімнен де менің мұны көрмегенім артық еді ғой. Класта Жанар мен Жантас екеуі ғана отыр. Басқа ешкім жоқ. Отырғанда жайдан жай отырған жоқ. Бір партада — Жанардың партасында біріне-бірі тақала түсіп, әлдеқандай бір суретті журнал оқып отыр. Беріліп оқып отырғандары соншалық, бастары түйісіп кеткен. Маған бір-бір көз тастады да, екеуі өздерімен өздері бола берді. Оқып отырған Жантас еді.

— Не оқып отырсыңдар?— деп, мен қастарына келдім. Назар аудармайды. Көзімді салып байқасам, олардың мұнша қадалып отырғандары чех саяхатшылары Зигмунд пен Ганзелктің Африка туралы жазған очерктері екен. Барын салып, мәнерлеп, құбылтып оқиды Жантас қу. Жанар оны ұйып тыңдап отыр.

Не істерімді білмей, сілейіп тұрдым да қалдым. Ішімде әлдеқандай бір отты құйын көтерілгендей болды. Мен Жанармен бір де бір бұлай отырып көрген жоқпын. Неткен ақымақпын десеңші, сабақ болмай қалғанда, өстіп қызық бір журнал тауып әкеліп, Жанарға оқып беру бұған дейін ойыма неге келмеді екен. Жантастың қуын...

— Жүр волейбол ойнаймыз,— деп, Жантасты иығынан жұлдым. Сол кезде Жанар шытына қарап:

— Қожа, бөгет жасамашы,— дегені бар емес пе. Мәссаған керек болса. Мен оның аузынан осындай сөз естимін деп ойлап па едім. Төбемнен ыстық су құйып жібергендей жидіп түстім.

Өз орныма бардым. Портфелімді алып, ақтара бастадым. Не іздегенімді өзім де білмеймін. Жүрегім дүрс-дүрс етіп, қабына соғады. Мисызбын-ау, мисызбын! Ештеңе ойлап табуды білмеймін. Қашан да басқалардың ісіне қызығып, қызғанып тұрам. Менің де басым жұмыс істейтін заман болар ма екен, болмас па екен.

Портфелімді орнына қайта қойып, сыртқа шығып бара жатырмын. Жанар мен Жантас әдейі қарамауға, оларға мен де назар аудармауға тырыстым. Дегенмен, есіктен шыға беріп, көз қиығымды бір тастап өттім. Дәл осы минутта

Жанардың да маған қабағының астынан сүзіле қарап қалғанын аңғардым. Көздеріміз бір сәтке түйісіп өтті. Қателеспесем Жанар күлімсіреген тәрізді болды. Маған күлімсіреді ме, жоқ әлде тыңдап отырған очерктің қызығына елтіді ме. О жағын мен талдап, пайымдай алған жоқпын. Жанар күлімсірегенде, мен ашу шақырып, қабақ шытқандай бір қыр таныттым да, есіктен сыздап, тығылып шығып кеттім.

ЖИЫРМАСЫНШЫ ТАРАУДА

Екі нәрсені жазудың қиындығы айтылады.

Жоқ, мен Жанарға айтуым керек. Мүмкін ол менің оған шын не екенімді... Япыр-ай осы бір сөздің қорқынышы-ай... Мейлі, ауруды жасырғанмен өлім өшкере қылады дейді ғой. Бүгін жасырғанмен, ертең есейген кезде бәрібір өшкере болады. Сондықтан не де болса оқушыға турасын айтуға тиіспін. Менің оған шын... ғашық екенімді, мүмкін, Жанар білмес. Білсе ол Жантаспен неге солай отырады. Сондықтан мен оған айтуым керек бәрін де. Үлкейгенде кім болатындығымды, менен басқа ешкімді Жанар сүймеуі керектігін — бәр-бәрін жасырмай айтуға тиіспін. Айтамын. Тап қазір сабақтан тарасымен онымен үйге бірге қайтамын да, жол-жөнекей:— Жанар, ғафу ет. Менің саған айтатын сөзім бар. Ол мынау...— деп, түк қалдырмай айтып берем. Немене, қолымнан келмей ме? Келеді. Мен сужүрек емеспін. Айта алмасам бар ғой... не деп ант ішсем екен.

Міне, соңғы сабақ та аяқталды. Жанарды иықтап, сыртқа қатарласып-ақ шықтым. Жүрегім лүп-лүп етіп, артыма қарасам, Жантас қу ілесіп келеді екен. Оның көзқарасы маған: айт, айтам деп, кіжінген соң, айтпайсың ба енді? Батыр болсаң айт!— деп, әрі келемеждеп, әрі аңдып келе жатқандай көрінді. Бойым тітіреп, дірілдеп кеткендей болдым. Жантас қана емес, балалардың бәрі Жанар екеуімізге қарап, бұлар не сөйлер екен деп, құлақ түріп бара жатқан тәрізді.

“Жоқ, одан да, хат етіп, жазып берейін. Міне осым жөн, осы дұрыс” деген ойға келдім. “Ауызша айтқанда, мүмкін, бірдеңелерді ұмытып, айта алмай қалармын. Ал хатта қатырып, тәптіштеп тұрып, бәрін де жазуға болады”.

Күн райы бүгін бұзылыңқы. Күз болғанын білдіргісі келгендей желдетіп, қабақ түйіп тұр. Талайдан бері мөлдіреген ашық еді, сірә, жауатын түрі бар. Жасарын бұрынырақ жасап болып, үзіліп түскен бірлі-жарым қуаң сарғыш жапырақтар байқалады көшеде.

Мен тамақтанып отырғанда, тысырлап күн жауа бастады. Жынды бір құйын есік алдында зыр қағып, ана босағаға бір, мына босағаға бір соғылды, шаңдатып жіберді. “Мына қан жауғыр қайтеді” деп, әжем есікті жабуға ұмтылып еді, құйын оны одан бетер ызаландырмақ болғандай лезде аяғының дәл астынан келіп шықты да, көйлегін дөңгелентіп кеуектей түріп жіберді.

Кешегі уәдеміз бойынша Сұлтан келіп қалар деп күтіп едім. Келмеді. Тап қазір оның келмегеніне мен қуанбасам, ренжігем жоқ. Төр үйге кіріп, столыма жайғасып отырдым да, Жанарға хат жазбақшы болдым. Сағат қазір бір жарым.

Сағат екі болды...

Екі жарым болды...

Үш болды...

Столымның үсті қиқымдалып жыртылған қағазға толып кетті. Осының бәрі Жанарға жазылған хаттар. Жазамын, ұнамайды — жыртамын. Тағы жазам — тағы жыртам, бір дәптерді тауысуға айналдым. Жай сөзбен де жазып көрдім, өлеңдетіп те жазбақшы болдым. Болмайды, көңілімдегі лықсып тұрған көрікті ой қағазға түскенде өңезіп, өңі қашып кетеді. Жай ғана әсерсіз бірдеңе болып шығады.

“Жанар, мен сені керемет жақсы көрем!”

Тфу, осы да сөз бе. Жақсы көрудің кереметі, керемет емесі бола ма екен?

“Жанар, мен сүйем сені!”

Қандай тұрпайы — құдды кинодағы секілді.

“Ж... Қозы мен Баян секілді болайық”.

Жо, бұл да емес. Іс-міс жоқ, түйеден түскендей етіп, бұл ненің қисыны. Әуелі бас жағын былай... жұқалап жазу керек емес пе. Содан біртін-біртін дамытып... сонда қалай жұқалап, қалай дамытпақшымын?

Екі нәрсені жазудың қиындығына менің көзім әбден жетіп болды. Бірі — қызға хат жазу, екіншісі — шығарма. Өлең жазғандай емес, мұның машақаты да жетерлік көрінеді. Мінекей, осы повесті жаза бастағаным екі-үш айдың жүзі болды. Қашан аяқтаймын, немен аяқтаймын,

ол жағы маған әлі мәлім емес. Не де болса, бір тиянаққа тезірек келіп, бас-аяғын көмкеріп, ал халайық ендігі төрешісі өздерің болыңдар. Мен қолымнан келгенін істедім. Бағасын өздерің беріңдер деп, жұртшылық талқысына ұсынғанша асықпын-ақ.

Әрине, мен бұл повесті ойдан шығарып, немесе басқа біреу туралы жазып отырсам, онда тағы қанша жазарымды, оның немен тынарын да күні ілгері тұспалдап білген болар едім ғой. Менің қазіргі мүмкіндігім ондай емес. Өз басымнан кешкен оқиғаларды тізбектеп отырған хатшы тәріздімін. Бірақ сол іркес-тіркес оқиғаларды біріне-бірін қалай болса солай матап, жапсыра бергенмен ол көркем шығарма бола ма. Әрине, болмайды. Сыншылар айтатындай, оны жазушылық електен өткізіп өңдеуім, сұрыптауым, бір желінің бойына маржандай етіп тізе білуім қажет. Творчестволық еңбектің осы нәзік жақтары менің қолымнан келіп жатыр ма, келмей жатыр ма? Құрметті оқушымыды жалықтырып жіберген жоқпын ба, неғұрлым ілгерілей түскен сайын сені осы жай қатты толқытып, жүрексіндіреді.

Бірақ, достарым, бейнетсіз еңбекте зейнет бола ма? Арзанның жілігі тати ма? Қиындыққа құлаш сермеу біздің салтымыз емес пе? Бастап қалған екенмін бұл еңбекті — жеті қабат терім сылынса да, аяқтап шығуға міндеттімін.

ЖИЫРМА БІРІНШІ ТАРАУДА

Біздің қарақшылық өміріміздің бірінші және ең соңғы күні сыпатталады.

Кеше кешке дейін күннің көз жасы тыйылмады. Біз тоғайға келе алмадық. Бүгін таңертең тұрып қарасақ, аспан мөлдіреп тұр.

— Кеттік!— деді Сұлтан.

— Кеттік.

Тор атқа баяғыша екі ер ерттеп міндік те, жөнеп бердік.

Екеуіміз де қарулымыз. Мен Сұлтанның мүйіз сапты кездігін беліме тағып алдым. Ал Сұлтанның тақымында шиті мылтық. Құдай жолды оңғарса деп, бұл біздің аң аулап шыққан бетіміз.

Түске дейін сандалып, ештеңе де ата алмадық. Бірер жерден қоян кездесіп еді, орғып безіп бара жатқанда, адам

тіпті көздеп үлгеретін емес. Әйтеуір бетке алып, тұспалдап, атқан оғымыз лағып, тимей кетті.

Ұнжырғамыз түсіп, шаршап келе жатсақ, өзен жағасында бір топ қаз жайылып жүр екен. Бұл ара ауылдан алыстау, едәуір жер. Сұлтан оқтаулы келе жатқан мылтығын кезеп:

— Мына қаздың біреуін жалпасынан түсірейін бе?— деді.

— Қой, пәлесіне қаламыз.

Сөйткенше болмады, Сұлтекең басып салды. Қаздың бірі жалп етіп құлап қалды. Тыпыр-тыпыр етіп, тұра алмай жатыр. Аяғын серейте қарыстырып бір ышқынды да, қаз өліп қалды.

— О, құдай атсын! Пәле болды ғой. Енді қайттік?

— Ешкім көрген жоқ. Күркеге апарып, пісіріп жейміз.

Қазды алып, соқтырып отырып, күркемізге келдік. Келсек, мына қызыққа қараңыз, күркеміздің іші тағы да әптер-тәптер. Азық-түлігімізді салып, аузын буып, тығып кеткен дорбамыз пәре-пәресі шығып, жыртылып жатыр. Бірдеңе нанымызды жеп, картобымызды шашып кетіпті.

— Бұл, мен білсем, түлкі сұмпайының істеп жүргені,— деді Сұлтан.

Қарнымыз әбден ашып кетіп еді, ас істеп ішудің қамына кірістік. Сұлтан бұрқылдатып қаздың жүнін жұла бастады. Мен шөпшек теріп, от жақтым.

Қаз семіз екен. Сұлтекең теңкитіп, сирағынан ұстап, үйітіп отыр.

Кенет дәл беталдымыздағы талдың арасынан сумаң етіп, бір салт атты шыға келді. Сұлтан екеуіміз қазды тықпақ түгіл, қас қағып та үлгермей қалдық. Салт атты мектеп директоры Ахметовтың әкесі Ахмет шал еді.

— Оу, балалар, бұларың не?

— Жай... мына бір қаз атып алып едік, пісіріп жейік деп отырмыз,— деді Сұлтан.

— Қайдан атып алдыңдар?

— Ұшып бара жатқанда атып алдық,— деп Сұлтан аспанға қарап қойды.

— Қой, сендер қаз атып алсаңдар... мынау жабайы қаздай емес, үлкен ғой тегі.

— Әдейі үлкенін тандап аттық,— деді Сұлтан.

Шал біздің шашылып жатқан ыдыс-аяқ киім-кешегімізге, аузы үңірейген күркемізге, осы араны сары қоныс етіп, жайлап алған түрімізге қарап, одан бетер шүбәлана түсті.

— Сендер өздерің осы араны жайлап алған түрлерің бар ғой?

— Бұл біздің балық аулайтын жеріміз,— дедім мен.

— Тұсаулы жирен ат көздеріңе түсті ме?

— Жоқ, байқамадық.

Атының басын бұрып, кете беріп, шал:

— Сұмпайылар, әлдекімді сорлатқан екенсіңдер. Мыналарың атып алған жабайы қаз емес. Қаз атып алу сендерге қайдан келсін. Егер қазым жоғалды дейтін пенде болса, мен сендердің сазайларыңды бергіземін,— деді.

Пәле болды деген бір қауіп менің ішімде қып ете қалды.

Осы араны қорда етіп, қарақшылық істемек болған “тапқыр” ойымыздан табанда бас тартуға тура келді. Ондай кәсіптің неге апарып соғуы мүмкін екенін жаңағы Ахмет шалдың тап болуы аңғартып кетті. Қиырдағы барса келместің аралына бекініп алғандай ауылдың дәл іргесіндегі тоғайдан күрке сайлап, оны жан адам таба алмайды деп жүрген біз неткен ақымақтармыз... Жалпы, қарақшы дегеннің өзі осы кезде ақылға сыя ма. Қарақшылар бұрын байларды, көпестерді тонаған. Біз кімді тонамақшымыз. Тонамақ түгіл осы күні біреуге қолыңды көтеріп көрші. Милиция апарып, көзіңді жылтыратып, қамап қойсын.

Қарақшылық өмір жайында Сұлтан екеуіміз енді осылай топшыладық.

Семіз қаздың еті бір-ақ салып асуға шелегімізге сыймады. Екі бөліп асып, өзер жеп тауыстық. Арасында балық ауладық. Суға түстік. Бүлдірген теріп жедік. Сонымен күнді батырдық та, ыдыс-аяқ, торымызды артынып-тартынып, қас қарая үйге келдік. Бұл біздің қарақшылық өміріміздің бірінші және ең соңғы күні болды.

ЖИЫРМА ЕКІНШІ ТАРАУДА

*Бақа мен қаздың шуы, жайлаудан маманның келуі,
әжемнің мені қорғауы сөз болады.*

“Бір айналдырғанды құдай шыр айналдырады” деген сөз бар. Соңғы екі-үш күннің ішінде басымнан кешкен оқиғалар мені есімнен тандырды. Майқанованы талды-

рып түсірген бақаның шуына Әбдібайдың шатағы ұласты. Біз жеген қаз дүкенші Әбдібайдікі екен. Оның көкбет қатыны келіп, біздің үйдің әлегін аспанға шығарды. Шіркіннің айтпаған сөзі, атпаған оғы қалсайшы: “Ұрысың! Қарақшысың! Баскесерсің! Қаршадайыңнан осыны істеп жүрсің, жүре бара кім болам ғой дейсің. Әлі біреудің басын кесіп, сотталасың. Ит жеккенге айдаласың”. Мен өзімді өзім онша біліңкіремей жүреді екем, Әбдібайдың қатынының айтқандарына қарап, төбе шашым тік тұрып кетті. “Япыр-ай, шынымен-ақ осындаймын ба?” деген ойға қалдым.

Әйелінің соңынан түтігіп Әбдібайдың өзі келіпті. Жұрт оны жұмыртқадан жүн қырыққан Әбдібай, қу бастан қуырдақтық ет алған Әбдібай, шық татырмас шығайбай Әбдібай — деп бекер айтады деймісің. — “Қазым — қаз емес еді. Асыл тұқымды қаз еді. Ондай қазды бұл аудан түгіл облыс көлемінен таппайсың” деп, оның төлемі үшін біздің бағлан қара қозыны алып кетті. Бұнымен де тынбады, мені желкелеп директорға алып барды.

Ахметов қатал адам. Шынымды айтсам, мен оның алдына барған сайын қалтырап тұрам. Сусылдаған қызыл-күрең шашы желп-желп етіп қабағы түксііп, шүйлігіп қарағанда сұп-суық көздері адамның өңменінен өтеді. Майқанованы талдырып түсірген бақаның кесірінен мен кеше осы кабинетте бір сағаттан артық болып, жарты өмірімді беріп шығып едім. Енді міне, түн айналмай тағы бір шұрқан арқалап және мәлиіп келіп тұрмын.

Әбдібай қайдағы жоқ пәлені көкітіп, қаздың оқиғасын есірте баяндап берді. Ахметов сызданған қалпы, үнсіз отырып тыңдады. Оқта-текте көзін ғана бұрып, маған қарап қояды. Мен еріксізден жерге қараймын.

Әбдібайды тыңдап боп, Ахметов стол үстіндегі телефонның тұтқасын бұрай бастады. Жайлауды сұрады. Одан сатылап сүт фермасы, бірінші бригадамен жалғасты. Телефонға мамамды шақырып алды.

— Бұл кім. Саламат боларсыз, Миллат апай. Шаруаңыз күйлі ме. Бұл Ахметов қой, мектептен. Аманшылық, түгел аман. Миллат апай, сізге айтайын дегенім мынау еді: сіз ертең қалайда ауылға келіп кетсеңіз. Маңызды бір шаруа болып тұр. Қожа жайында. Біз ол жөнінде өзіңізді қатыстыра отырып, педсоветте арнаулы мәселе қарамақшымыз. Балаңыз нағыз бір оңбаған жолға түсіп алған...

Менің өзегіме шығжылдап қайнап тұрған ыстық майды қотарып құйып жібергендей болды. Арқа-басым шымыр-

лап, терлеп кетті. Тап қазір алдымдағы жер тесік болса, көзімді шарта жұмып, күмп берген болар едім...

Ахметов ұзақ сөйлесті мамаммен. Сонан кейін трубка-ны орнына қойды да:

— Жайлаудан шешен келеді, сонан соң сөйлесеміз, бар,— деді маған.

Мектептен құр сұлдерімді сүйретіп шыққандай болдым. Байғұс мамам, әлгі әңгімеден кейін қандай күйге түспекші. Ішкені ірің, жегені желім болады ғой. Онсыз да көңілі жарым адамды азапқа салып өлтіретін болдым-ау. Қожа өйтіп қойды, Қожа бүйтіп қойды, Қожа бүлдірді деп, былтыр да жыл бойына Майқанова оның құлағын талай сасытып еді. Енді міне, оқу басталғанына бір ай болмай жатып, тағы басталды...

Біздің қораның төбесінде жуырда ғана үйілген жас жоңышқа бар еді. Келген бойда үйге кірместен соның үстіне шықтым да иттің ұясындай шұқырлап алып, етпетімнен жатып қалдым. Ешкімді көргім, ешкімге көрінгім келмейді. Сан-сапалақ ойлар басыма бірі кіріп, бірі шығады. “Педсоветте қарағанда, не айтпақшы? О, тәңірім, осы бір шұрқан-шулығаннан құлағым демалыс алатын, менің де тыныштық табатын күнім бола ма, жоқ па. Осы аурудан жаным қалса, ендігі аурудың алдымен кетер едім, деген екен біреу. Сол айтпақшы, осы жолы бір жайлы болсам, бұдан былай қой аузынан шөп алмайтын момақан болып жүрер едім-ау”.

Осындайда сүйеу болудың орнына Сұлтан досым қарасын көрсетпестен тағы да зым-зия жоғалды. Оңбаған өтірікші диірменші Иванның торын әкеліп берем деп алып еді, апарып берген де жоқ, тор өне, біздің үйдің төбесінде жатыр. Адамшылық дегеннен жұрдайсың-ау, Сұлтан. Енді сенің маңыңа да жолай қоймаспын.

Әрқилы мазасыз ой тепкісінде қалжырап жатып, ұйықтап кеткен екенмін. Тұмсығымның дәл астынан трт-трт-трт-трт деген дауыстан селк етіп ояндым. Көзімді ашып алсам, төңірек ала көлеңке, кеш батып қалыпты. Мен жатқан кез бесін шені еді. Қалай көп ұйықтағанмын.

Есіктің дәл алдына босағаны тірей келіп тоқтаған үш дөңгелекті мотоциклді көрдім. Одан екі адам түсіп жатыр. Бірі еркек, бірі әйел. Мотоциклдің иесін танып, әлгіден бетер селк ете қалдым, Қаратай еді. Қасындағы менің мамам.

Көше жақтан қолына ошақ ұстап, әжем келе жатыр.

— Миллатпысың. Ат-көлігің аман ба.

Мотоциклге мініп келген адамға әжемнің “ат-көлігің аман ба” деуі маған сөкеттеу көрініп кетті.

— Мына ошағыңыз не, — деп сұрады мамам.

— Балалар тиіскен бе, бір сирағын түсіріп тастапты. Соны бағана ұстаға апарып тастап едім.

— Әй, жарықтық-ай, не керегі бар мұның. Пайдаланып жатпаған соң тастамайсыз ба лақтырып.

— Неге тастаймын. Мүлік емес пе. Әкем марқұмнан қалған бір көз ғой. Жайша келдің бе?

— Жұмысты тастап, жайша адам келуші ме еді. Өлгі жер-өлемді шулатып, өрт қойып жүрген бұзақы баланың өлегі.

— Бұзақы болып ол не істепті. Ел тонап, кісі өлтіріп пе, — деді әжем.

— Біреудің қазын ұрлап сойып жеу — ел тонаған емес пе екен. Сабақ үстінде мұғалімді шошытып талдырып жыққан адам тұра бара кісі өлтіруден де тайынбас.

— Бақа әкел деген өздері көрінеді ғой. Бір Қожа емес, осында өзге балалар да мұғалім әкел деді, соямыз деп, көлшіктен бақа ұстап алып жүрген. Енді соның бөріне баяғы аты шулы Қожа кінәлі.

— Сонда әкелген бақаны оған мұғалімнің сумкасына салып қой деп пе?

— Әдейі салды деймісің, тарбандаған неме өзі кіріп кетті де.

Оңбай кетейін, әжемнің сөзі мені елжіретіп жіберді. Балапанын қорыған мекиендей шыр-шыр етіп, сотқар немересін қамқорына алуын қарашы. Әй, жаным әжем, қайырымды әжем, менің кінәлі екенімді біле тұрып өстесің-ау.

— Балаға қоруыш болғанның жөні осы деп, оның терісін де дұрыс, дұрысын да дұрыс деп, сіз бүлдіріп жүрсіз. Бір мезгіл жазғырып, қатал ұстасаңыз ол мұндай жолға түспеген болар еді, — деді мамам.

— Менің Қожашым тірі болса, ешкімнен кем болмайды. Өсе келе өзі-ақ түзеліп кетеді. Сабырбек нағашысына тартқан. Ол да жас кезінде осы секілді шығаннан шыққан сотанақ еді. Бұл қайта оқу оқып, мұғалімдердің айтқанын орындап, кейде өтіншік боп жүр ғой. Ал Сабырбек нағашысы осындай күнінде молданы қақ басқа таяқпен бір салып қашқан болатын. Кейін есейіп, балалы-шағалы

бола бастағанда, өзі-ақ түзеліп кетті. Қожатай да сөйтеді. Бала күнінде баланың бәрі тентек,— деп әжем шұбатып ала жөнелді.

— И-и-и-и, жарықтық-ай,— деп мамам қолын бірақ сілтеді.— Сіздің мына өсиетіңізді тыңдап өскен бала қалай оңсын.

ЖИЫРМА ҮШІНШІ ТАРАУДА

Кітаптағы ең бір қайғылы тарау болар деймін.

— Келесі сабақта қайсың бақа ұстап әкелесіңдер?— деп сұрады зоология пәнінің мұғалімі Оспанов.

— Мен әкелем,— дедім.

— Қадыров, сен әкелесің. Ұмытып кетпе бірақ.

— Ағай, неше бақа әкелейін?

— Бір... екеу әкелсең жетеді.

Мен бір, екеудің орнына тіс порошогінен босаған қаңылтыр қобдишаға толтырып, бес бақа әкелдім. Оның біреуі ғана үлкендеу еді де, басқалары кішкентай ұсақ бақалар болатын.

Бірінші сабақ қазақ тілі. Класқа Майқанова кірді де, класс журналы мен сумкасын менің алдыма стол үстіне қалдырып, өзі тысқа шығып кетті. Қоңырау әлі бола қоймаған. Сол кезде сап етіп, басыма бір қызық ой келе қалды. Кішкентай бақаның бірін Майқанованың сумкасына сүңгіттім де жібердім. Не болар екен?

Қоңырау соғылды, сабақ басталды. Тізім шақырып болғаннан кейін Майқанова сумкасын ашып, қол орамалын суырып алды. Сол кезде кішкентай қара сұр бақа қол орамалмен қоса секіріп шығып, секемшіл мұғалімнің қолының дәл үстіне қонбасы бар ма. Майқанованың шаңқ еткен даусы бір-ақ шығып үлгерді. Өңі құп-қу болып, сылқ етіп құлап бара жатыр...

Майқанова содан сабаққа екі күн бойына келмеді. Шошынып ауырып қалыпты. Жұмысқа бүгін ғана шығып отыр. Бүкіл мектепті даңғазға қылған бақа оқиғасының мән-жайы міне осындай.

...Көз байланып кетті. Жоңышқаның төбесінде дөңбекшіп әлі жатырмын. Не істеймін? Қалай көрінемін мамама. Мынау Қаратай деген... мұндай да жабысқақ пәле болады екен. Көлеңкеше еріп, мамамның соңынан бір

қалар емес. Япыр-ай, мамам осыған шынымен-ақ күйеуге шықпақшы ма? Жоқ, мүмкін емес.

Бірсыпыра уақыттан кейін үйден Қаратай мен мамам шықты. Қаратай мотоциклін от алдырып, тұмсығын көшеге қарай бұрды. “Кет. Жоғал. Тезірек кет!” мен оны көңіліммен желкелеймін. Бірақ Қаратай кете қоймады, мамаммен сөйлесіп тұрып алды. Олардың сөздерін трт-трт еткен мотор үні маған жөндеп естіртпейді. Сөйлесе тұрып, Қаратайдың қалқиған денесі мамама біртін-біртін жақындап, тақала түсетін тәрізді. “Токта! Қайда кимелеп барасың?” Мен Қаратайды желкеден бүріп ұстаймын да, бар күшіммен жұлқылап, лақтырамын көшеге қарай. Өлген мысық тәрізденіп көшенің май шаңына барып, ол топ ете түседі.

Бұл да менің ойымда болып жатқан құбылыс.

Қаратай әрең дегенде “хош сау бол” айтысып, мотоцикліне отырып зырғыта жөнелді. Мамам оның соңынан біраз үнсіз қарап тұрды да үйге кіріп кетті.

Әр нәрсенің шегі бар, мен қашанға жата берейін. Тәуекел деп, үйге кірмекші болдым. Қораның арт жағынан түсіп, үстімнің шөбін қағып, бойымды тәртіпке келтіріп алдым. Жүрегім лүп-лүп етіп, алқымыма тығылады.

Есікті аша бергенімде тынысым мүлде бітіп жүрегімнің соғуы тоқтап қалғандай болды. Сол кездегі келбетім көлденең көзге тірі аруақ тәрізді қыбырлаған бірдеңеге ұқсар деймін. Ауыз үйден әжем ұшырасып:

— Сен қайда қаңғып жүрсің? Шешең келді, — деп төр үйді нұсқады. Сонан соң құлағыма сыбырлап: — Байқа, шешең саған ашулы, — деді.

Төр үйге кірдім. Мамам киімшен күйі өз төсегінде бір уыс болып, әрі қарап, бүк түсіп жатыр.

— Мама.

Мамам жауап қатпады. Мен жақындай түсіп, оның уысында көзіне басып алған қол орамалы бар екенін көрдім. Жүрегімді біреу ұстарамен тіліп жібергендей болды.

— Мама, сен жылап жатырмысың?

Мамам басын жайлап көтерді де, маған қарай бұрылды. Жасқа шылаған қоңыр көздері бір түрлі бөтен, суық.

— Иә, жылап жатырмын, — деді ол. Даусы қарлығып, бітіп шықты. — Қайтейін жыламай. Құдай бағын ашпаған мен сорға жылаудан өзге не бұйырған. Қу жалғыз, сенің-ақ күйігіңді тартып өлетін болдым ғой. Осы сен не боп

барасың күннен күнге. Бұл не сұмдық? Жүрген жеріңе шөп шықпағыр боп барасың ғой. Ұялмайсың ба бір мезгіл елден-жұрттан. Қу жалғыз-ау, айтшы, не болды мұнша саған бұзылып? Өлтірдің ғой мына сорлы анаңды. Неге тыныш жүрмейсің. Осы саған не жетпейді.

— Маматай, қойшы. Ендігәрі...

Мамам менің жалбарына созған қолымды қағып жіберді:

— Жолама. Мама деуші болма мені. Құдайдың сендей бала беріп, азапқа сап қойғанынан да, қу бас тастағаны артық еді ғой.

— Қойшы маматай... Ең соңғы рет кешіріші. Ант етемін...

Мамамның тізесін құшақтай жығылған қалпым еңіреп жылап жібердім.

ЖИЫРМА ТӨРТІНШІ ТАРАУДА

Педсовет жайлы сөз болады.

Жұмыр жер күндегі дағдысы бойынша тынбастан зырлап, кіндігін және бір айналып шықты. Тарих тағы бір тәулікке ұзарды. Осы бір тәуліктің, яғни жиырма төрт сағаттың ішінде мынау ығы-жығы күнаһар дүниеде кімнің басынан не көшіп үлгермеді дейсің. Қанша адам өмірге жаңадан келіп қосылды, қанша адам оларға орын босатып, о дүниедегі мәңгілік мекендеріне сапар шекті. Осы бір тәуліктің ішінде қаншама бақытты кеудеде қуаныштың оты маздап жанбады, қатал тағдыр қаншама басы жұмыр пендесін қайғының қара суығында бүрсендетпеді. Осы соңғы топқа мен де қосыламын.

Мен өзімнің он үш жыл өмірімнің ішіндегі ең бір қатыгез күнді бастан кештім.

Тыста қараңғы, ауыл үсті тыныштық. Ақымақ иттер ғана әр жерден әуп-әуп үріп басылады. Көшенің басынан бір ит шәу ете қалса, соңынан оған басқа бір ит үн қосады. Сонан соң үшінші, төртінші иттер әупілдесіп, о не, не боп қалды? дегендей ауылдың бүкіл иті улап-шулап кететін сәт те болады. Оның ішінде айбарынан да айғағы көп, шіңкілдек күшік үндері, маңтөбеттердің қарлыққан қалың дауыстары, қаншық иттердің құлақ кесетін ащы шаңқылдаулары — бәрі аралас. О, иттер. Қалың иттер.

Мұншама көп боларсыңдар ма. Түрлі-түрлі боларсыңдар ма. Бей-берекет үргенді, тақымнан үндемей келіп ала түскенді қашан қояр екенсіңдер.

Мамам екеуіміз мектепке педсоветке келе жатырмыз. Күздің салқын кеші тоңазыта ма, жоқ әлде үрейленуден бе, іші-бауырым қалтырап келеді.

Мектептің алдында біреу шылым шегіп тұр. Мен оны көкшіл аспан айнасындағы келбетінен анадайдан таныдым — Ахметов. Галифе шалбар киген жіңішке аяқтары сидиып, шашы қақ жарыла желбіреп, қаздиып тұр. Сізді күтіп отырмыз деп, мамамды қолтықтап дереу ішке өкетті. Маған өзіміз шақырамыз, осы арада күте тұр деді.

Саябанға көтерілдім де, сол арадағы тақтай орындықта тосып отырдым.

Осы кезде үй пұшпағынан біреудің келе жатқан тысыры естілді. Тырп-тырп басқан аяқ дыбысына тық-тық қадалған аяқ үні қабаттасады. Көп ұзамай аяқ пен таяқтың қожасы да көрінді. Мектеп күзетшісі Сәйбек қарт. Сәйбек кілт тоқтай қалып, шекарадағы сақшыдай қатал үн қатты:

— Бұл кім?

— Мен ғой, ата.

— Менің кім?

— Мен, Қожамын.

— Мұнда неғып отырсың?

— Педсоветке келдім.

— Онда сенің не шаруаң бар?

— Мен жөнінде мәселе қарап жатыр.

— Мәселе. Қандай мәселе? Сені мұғалім етеміз дей ме?

— Директор етеміз дейді.

— Онда тіптен жақсы. Жалақың көп болады.— Сәйбек менің қасыма келіп отырды.— Әй, Қожа. Сенің өкең марқұм азамат еді ғой. Оған тартсаң, директор түгіл, одан үлкені боласың. Бірақ оған тартпағансың.

Мен сенің өкеңе қарыздар адаммын. Менің мойнымда оның тиын емес, теңге емес, бақандай бір қарасы жүр. Қалай дейсің ғой. Міне былай, алғаш колхоздасқан жылдың күзінде мен,— оның келіскен бір жорға күрең аты бар еді,— ол кезде жұрттың көбі қара жаяу,— соны диірменге мініп барып, сазға батырып, өлтіріп қойдым. Суып, қаңсып тұрған атты суармай отқа қоям деп, өзімнен болды. Аяғы шідерлеулі еді. Су ішем деп барып, оппаға

түсіп кетіпті. Ертесінде қарасам, суға сүңгіген үйректей арт жағы ғана көрініп, тоңқайып жатыр. Он шақты жігіт жабылып, арқан сап әрең суырып алдық. Міне басқа біреу болса, соны қыңқ еткізбестен төлетіп алар еді ғой. Ал Қадыр марқұмның кеңпейілдігі соншалық, сіз қас қып өлтірген жоқсыз ғой, ажалы солай тура келген шығар деп, үнсіз қоя салды. Міне, әкең осындай парасатты, ақылды жігіт еді.— Сәйбек осыны айтты да, сәл ойланып барып:— ал, сен... сен ғана емес-ау, қазіргі осы оқып жүрген балалар, көбің ақымақсың,— деді.— Неге дейсің ғой. Ақымақ емей немене, тәртіпті жүр, оқуыңды жақсы оқы, адам бол десе, сендер соның бәрін керісінше істейсіңдер.

Осы кезде іштен Оспанов шығып:

— Қадыров, қайдасың,— деп, дауыстады.

— Бар, өне шақырып жатыр. Әй сотанағым...

Директор кабинетіне осы мектепте бір оқушы ең көп бас сұқса, сол мен болармын деймін. Майқанова талай сүйреп әкеп, ендігәрі қой аузынан шөп алмай жүруге талай рет уәдемді берген үйреншікті орын ғой. Бірақ бұл жолы мен мұнда шын мәнінде күйзеліп, тебіреніп кірдім де, босағадағы суық голлан пешіне сүйеніп тұрып қалдым. Төрде сарғыш шапы қақ айырыла желбіреп Ахметов отыр. Түсі өрт сөндіргендей, қасының арасындағы қатарынан тіке тартылып түскен екі сызық әдеттегіден терең де қалың.

— Берірек кел,— деді ол қолындағы автоқаламымен бөлменің ортасын нұсқап. Алдымда қақпан құрулы тұрғандай жыбырлап бір-екі аттадым. Екі жақ қабырғада тізіліп отырған мұғалімдердің барлық көзі жаң-жағымнан найзағайдай түйреп, қадалып барады. Әсіресе, оң жақта, директорға таман отырған Майқанованың сұсы қатал да сұрапыл көрініп кетті.

— Қадыров, сені біз мұнда не үшін шақырып отырмыз, білесің бе?— деді Ахметов.

— Білемін,— дедім.

— Не үшін шақырып отырмыз?

— Тәртіпсіздігім үшін шақырып отырсыздар.

Екі-үш жерден мырс етіп күлген үндер естілді.

— Сені мектеп өмірі тойдырды ма. Бұдан былай оқығың келмей ме?— деп сұрады Ахметов.

— Жоқ, оқығым келеді.

— Ендеше неге қоймайсың тәртіпсіздікті!

Ахметов “неге” деген сөзді бар даусымен шегелей ай-

тып, столды үлкен ауыр алақанымен сарт ұрып, ұшып түрегелгенде, мен ғана емес, бүкіл отырғандар түгел селкете қалды.

— Қоямын енді... кешіріңіздер...

— Бұл нешінші... Жүзінші рет уәде беруің бе?— деп киіп кетті Майқанова.

— Бұдан былай ешқашан да тәртіп бұзбаймын.

Менің қазіргі талқыға салып отырған тәртіпсіздік қылықтарымның қай-қайсының да себебі бар еді. Қазды атқан мен емеспін, Сұлтан. Ал бақаны мен сумкаға Майқанова талып жығылып қалсын деп, оның соншалық шошымал адам екенін біліп салған жоқпын. Тіпті, бұның ақыры не болады деп, ойлап та жатпадым, салғым келді — салдым. Осындай бір ақымақтық кейде ақылға мұрша бермей дедектетіп әкететіні бар. Істеп алып, соңынан бармағыңды тістейсің.

Осының бәрі осылай бола тұрса да, мен өзімді ақтап, бір ауыз сөз айтпадым. Ақталудың тіпті қисыны бар ма? Бәрін мойындадым. Бар айтқаным: Кешіріңіздер. Соңғы рет тағы бір кешірім жасап, сынап көріңіздер. Бұдан былай қарай тәртіпсіздік істейтін болсам, қандай жаза қолдансаңыздар да ризамын!

— Жоқ, Қадыров түзелмейді. Ол уәдесін бізге талай берген. Қадыровты оқудан шығару керек,— деді Майқанова.

* * *

Маңдайдан буым бұрқырап есік алдына шықтым. Сәйбек көрінбейді. Омырауымды ағытып, желпініп, ойланып тұрмын. “Не деп шешер екен? Мектептен шынымен-ақ шығара ма? Онда не істеймін?”

Қайта барып, есіктегі кілттің орнына құлағымды тосып мұғалімдердің не айтып жатқанын тыңдағым келеді. Әрине, Майқанова мені құрту, оқудан шығару жағында болар. Ал басқа мұғалімдер не айтады? Анфиса Михайловна, Оспанов, Дәуірбаев... бұлар мені жақсы көретін мұғалімдер емес пе? Ахметовтың өзі де осыдан он шақты күн бұрын ғана аудандық оқу бөлімінен келген инспекторға мені: “Мынау біздің мектептің ақыны, болашақ Сәбит Мұқановымыз”,— деп дәріптемеді ме? Сөйте тұрып, мені оқудан қалайша шығарады?

Есікке барып тыңдағаным жарамас, мұғалімдердің біреуі шыға келуі мүмкін ғой деген оймен, үйді айналып,

педсовет өтіп жатқан бөлменің терезесіне келдім. Үйдің бұл ойпаң тұсы, фундаменті биік. Терезеге бойым түгіл ұсынсам қолым өзер жетеді. Форточка ғана ашық тұр, не сөйленіп жатқаны күмбірлеп жөнді естілмейді.

Терезенің тұсында мектептің бағы бар. Осыдан бес-алты жыл бұрын өз қолымызбен отырғызылған қайың-теректер бұ күнде қолдың саласындай тізіліп, асқақтап тұр. Шарбақтың көп кетігінің бірінен зып беріп осы баққа кірдім де, бір теректің басына маймылша өрмелеп, шығып алдым. О, бұл арадан мұғалімдер үйінде не болып жатқаны сайрап көрінеді: өне, Ахметов сөйлеп тұр. Екі қолын кеңінен сермеп, ара-тұра жұдырығымен столды ұрып та қояды. Басын біресе оңға, біресе солға бұрып сөйлейді. Егер мен оның желкесінен қарап отырмасам, не айтып жатқанын мүмкін емеуірінінен түсінген болар едім.

Ахметовтың сол жағында Оспанов столға жабысып алып сүйкетіп жазып жатыр. Бас алмай жазуына қарағанда тегі мәжіліс хат жүргізіп отырған болар. Осындай да осындай, пәленінші жылы, пәлен айдың пәлені күні, пәлендей бір мәжіліс болды. Онда алтыншы класс оқушысы Қожа Қадыровтың тәртіпсіздік қылықтары туралы арнайы мәселе қаралып пәлен-пәлендер сөйлеп, мынанымынаны айтты... Бірнеше адамның қолтаңбасы қойылып бекітілген осы мәжіліс хат қатырма тысты жуан папкалардың біріне тігіледі де, тарихқа жөнелтіледі. Архивтің алтын қорына айналады. Зырғып жылдар өтеді, дәуір көшіп, заман өзгереді. Мен жөнінде жазылып жатқан осы мәжіліс хаты күндердің бір күнінде әдебиет зерттеуші, ізшілердің бірінің қолына түседі. Сонда ол жерден жеті қоян тапқандай қандай мәз болып қуанады десейші. Газеттер ең семіз деген әріптерімен дүрілдетіп хабарлар басады: “Атақты жазушы Қожа Қадыров жөніндегі жаңа деректер!” Кітаптар жазылады мен жөнінде, кандидаттық, докторлық диссертациялар қорғалады. “Қадыров Қожа және оның ұстаздары”, “Қадыров Қожа және Майқанова”, “Қадыров Қожа және бақа оқиғасы”, “Қадыров Қожа және қаз оқиғасы” т. т. с. с. Әдебиеттану ғылымының шалқар қорына мұншалық бағалы қазынаның қосылуына сонда осы жазылып жатқан мәжіліс хат мұрындық болады. Оспанов ағай! Сіз сондықтан да асықпай-саспай, тыңғылықты етіп жаза көріңіз. Тарих үшін қандай ұлы жұмыс атқарып жатқаныңызды біліңіз.

Бұл айтылғандар менің басыма кейіннен келген ойлар еді. Ал қазір қонақтаған қарғадай ағаш басында секиіп отырып, қиырдағы келешекті шарлап, қиялданбай қалайын ба. Осы сәттегі менің назарым да, ойым да мұғалімдер бөлмесіндегі көріністе. Ахметов өлі сөйлеп тұр. Мылқау фильм тәрізді мен оның қимылын ғана көремін, сөзі естілмейді. Бірақ соның өзінен де не айтып жатқаны аңғарылатын тәрізді. Өне, ол столды тағы бір қойып қалды. Түсінікті — “бұл бұзақыны мектептен қуу керек!”

Ахметов сөзін бітіріп отырды. Мамам түрегелді. Балажан байғұс анам, мен үшін отқа да, суға да түседі шырылдап. Оның қазіргі кейпі: айналайындар, баламды оқудан шығара көрмендер, тағы бір жолға кешірім жасаңдар деп, жалбарына сөйлеп тұрған тәрізді.

Мен мамамды ғажап аяймын. Ойпыр-ай, неге мұндай тынымсыз, сотанақ болып тудым! Темір секілді жер қозғалса да қозғалмайтын, маңқиып жайына жүретін момын болып неге тумадым?

Майқанова сөз алды. Оның не айтатыны маған былай да белгілі. “Қадыровты шығару керек мектептен!” “Мұндай баукеспе оңбағанға біздің тату коллективіміздің арасында орын болмауға тиіс!” Отырғандардың бәрі күлді. Тісі жарқырап, мамам да езу тартты. Неге күледі? Иығы селк-селк етіп, Анфиса Михайловна басқалардан өзгеше мәз. Мысыққа ойын, тышқанға өлім деген осы да.

Тағы да мамам тұрып, басын изеп, мақұлдап бірдеңе айтты: “Шығарсаңдар, шығарыңдар мектептен! Кетсін қаңғып. Менің де жүйкемді жүн етіп, құртып бітті бұл оңбаған!”

Сөйлеушілердің не деп жатқанын мен өзімше осылай жорамалдаймын.

Педсовет аяқталды, жұрт тарай бастады. Мен ағаштан тезірек түсіп кетпекші болып едім, бір бәтіңкем екі бұтақтың арасына кептеліп қалып, шыға қойсыншы. Жүлқи тартып қалғанымда, мәссаған, табаны дыр етіп, қақырап түсті...

Мұғалімдердің алды тысқа шығып та үлгерді. Дымымды ішіме бүгіп, теректің діңіне жабысып, қаттым да қалдым. Ахметов пен Майқанова оқшауланып бермен қарай бұрылды. Екеуі мен тұрған теректің тура түбінен өтіп бара жатыр.

— Қадыров түбінде адам болатын бала,— дейді Майқанова.

— Оты бар,— деп, қостады Ахметов.

Екеуі былай ұзай беріп, мен жөнінде тағы бірдеңелерді сөйлесіп бара жатты, бірақ мен анықтап ести алмадым. Әлгі естігенімнің өзі қолқа-жүрегімді солқ еткізгендей әсер қалдырды. Мен Майқанованы қас дұшпаным санап жүрсем, ол мені “түбінде адам болатын бала” деп, директорға мақтап бара жатқаны қалай? Ап-айқын, тап осылай деді. Міне жұмбақ...

ЖИЫРМА БЕСІНШІ ТАРАУДА

Класс жиылысы сөз болады.

Мен байыбына бара алмаған жұмбақтың шешуін үйге келгеннен кейін мамам айтты:

— Балам, сен класс жетекшіңе бекер ренжисің. Майқанова маған өш, мені жек көреді, қыр соңыма түсіп алды дегеніңнің бәрі бос сөз,— деді мамам. Жек көрген адам педсоветте саған жаны ашып, қорғап сөйлемеген болар еді. Ол сені жек көрмек түгіл жақсы көреді, осыны біл. Оған ұнамайтыны сенің тентектік қылықтарың. Жасында жетімдік өмірдің тауқыметін көп тартып, жүйкесі жұқарып өскен адам тарынғыш, ашуланшақ болады. Сендердің әрбір жөнсіз қылықтарың оның миына инедей қадалып тұрады. Майқанованың шыж-быж етіп ұрса жөнелетіні осы себептен. Мінезі әлгіндей адамға сендер секілді жүгенсіз асаулармен арпалысу жеңіл тимейді. Сен ақымақтар осыны түсінулерің, мұғалімді аяуларың керек.

Мамамның Майқанова жөнінде айтқандары маған ой салды. Шынында да, оның менімен өш боларлықтай алты аласы, бес бересісі бар ма? Шырылдаса, ұрысса, бізді адам болсын, жаман жолға түсіп кетпесін дейтін шығар. Иә, мамам айтпақшы біз бала деген ақымақ халықпыз, шолақ ойлаймыз.

Мен Майқанованың жетім өскендігін білмеуші едім. Енді оған бір түрлі аяныш көзбен қарай бастағандаймын. Бәсе, денесі де сондай нәзік, киімі де жұпыны, қыстан бүрсеңдеп, жұқа пальтомен шықты. Оқу бітіргеніне бір ғана жыл болған, қайтсін енді. Сонымен тақасып, өй, Қара Қожа, ақымақсың, шикісің өлі. Қарбызыңның ішінде судан басқа дәнеңе жоқ.

Менің Майқанова жөніндегі пікірімнің оңы сол, солы — оң болып өзгере бастады.

— Педсовет, педсовет немен тынды?

— Сабыр ет, оқушым, қазір айтып берем. Педсоветтің тиянағы мынадай: Қадыров жөніндегі мәселе класс жиналысында қаралсын. Егер алтыншы класс оқушылары Қадыров Қожаның бұдан былай ешқандай тәртіпсіздік істемеймін, түзелемін деген уәдесіне сеніп, дирекция алдында кепілдік беретін болса, онда Қадыров осы мектепте сынға қалдырылсын. Ал егер олар ондай кепілдік бермесе, Қадыров Қожа осы аудандағы өзге мектептердің біріне ауыстырылсын.

Педсоветтің мен жөніндегі қаулысы осындай.

Класс жиналысы дүйсенбі күні сабақ соңынан шақырылды. Ахметов өзі де қатысты. Жиылысты ашып, басқарған Майқанова. Ол оқушыларды педсоветтің қаулысымен таныстырды. Сонан соң мені алға шығарды да:

— Мына жолдастарыңа не айтасың?— деді.

Не айтушы едім, педсовете айтқанымды мұнда да қайталадым: ең соңғы рет кешіріңіздер. Бұдан былай тәртіпсіздік істесем, не шара қолдансаңыздар да ризамын,— дедім.

Бұдан соң сөз оқушыларға берілді.

Класта кім маған кім дос, кім қас — өзіме аян. Кім не айтуы мүмкін екенін күн ілгері топшылаймын. Соным, негізінен, тура шықты. Класком Темір сөйлеп, әуелі мені сынап алды да, сөзінің соңында түзеледі деген сенім білдірді.

— Егер біз Қадыровты бұл мектептен шығаратын болсақ, онда біз кім болғанымыз? Оған осы отырған бәріміздің ешқандай ықпал жасай алмағанымыз ба? Жоқ әлде жолдасқа жаны ашымайтын тасбауыр болғанымыз ба?— деді Темір. Сөздері кітап сөзіндей мығым, әсерлі шықты.

— Біз Қадыровты тәрбиелеуіміз керек, менің ұсынымым оған ең соңғы рет қатты сөгіс берілсін. Мектепке қалдырылсын,— деді Темір.

Бұдан кейін үш-төрт адам сөйлеп еді. Бәрінің сөз сарыны осыған сайды. Темір оларға жол сызып, арна тартып кеткен тәрізді.

“Іс оңына басты” деген оймен мен жадырап сала бердім. Тағы кімнің сөйлегісі келеді.

— Мен.

Қол көтерген Жантас еді.

Жантас орнынан түрегеле беріп, сампылдай жөнелді:— Қадыровты оқудан шығару керек. Ол уәдесін бергенмен орындамайды, былтыр да талай рет уәде берген. Майқанова апайды шошытып, өлтіріп қоя жаздады... Ол... ол... қыздарға хат жазады...

Соңғы сөз менің жүрегімді қақ айырып тіліп түскендей болды. Бүкіл класс мені жаңа көргендей аңтарыла маған қарап қалыпты. Не істерімді білместен дуылдап, өртеніп бара жатырмын.

— Қай қызға хат жазады?— деп сұрады Майқанова.

— Білмеймін... Басына “Ж” деген әріп қойып, “екеуіміз Қозы Көрпеш пен Баян сұлудай болайық” деп, жазып отырған.

Мен есімді жаңа жинап:

— Өтірік!— деп, дауыстап жібердім.

— Өтірік емей-ақ, рас. Әнеугүні сабақ үстінде, партаның астына жасырып жазып отырғансың.

— Өтірік!

Мен Жанарға жазған хатымның бірін Жантас қу қолына түсіріп алған екен ғой деп, шошып едім. Олай болмағанға “yh” деп, өзіме өзім келгендей болдым. Жанар жаққа көз тастап едім, оның жүзін байқай алмадым, маңдайын қос қолдап таянған қалпы төмен қарап отыр.

Абиыр болғанда, хат жайына ешкім мән бермеді. Сірә, өсекші Жантастың тағы бір зу еткізгені деп ойлап қалса керек.

— Тағы кім сөйлейді?— деді Майқанова. Басқа сөйлеуші болмады.

Ақыры мәселе дауысқа салынды.

— Бірінші ұсыныс: Қадыров мектептен шығарылсын, ең соңғы қатты сөгіс беріліп, қалдырылсын!

Көпшілік.

— Екінші ұсыныс: Қадыров мектептен шығарылсын!

Бір ғана адам қол көтерді, ол — Жантас.

ЖИЫРМА АЛТЫНШЫ ТАРАУДА

Жиырма жетінші тарауға бастап апарады.

Астын-үстіне келтіріп, дауыл сапырған көк теңіздің тепкісінде жалғыз қайықшы қаңғалақ ойнайды. Бірін-бірі тықсырған арқырауық ақжал толқындар әлгіні бірде жаң-

қадай ұшырып, аспанға алып шығады да, бірде теңіздің шыңырау түбіне тастап келіп жібереді. Қайықшы байғұстың қайраты сарқылған, амалы таусылған. Төніп келген қатерге бақырая қарап тосып алғаннан басқа шарасы жоқ. Тағдырының немен тынарына көзі жетпей жегідей жеген күйзеліс минуттары...

Мен өзімнің соңғы күндері бастан кешкен халімді көз алдыма осылай әкелемін. Дауыл сапырып өтті, жан қалды. Енді ес жиып ойлауыма, өзіме-өзім есеп беріп, толғануыма болады!

Әрине, бәріне өзім айыптымын. Осының бәрі тәртіпсіздіктің, мінез-құлқымның нашарлығының кесепаты. Әйтпесе, ана Темір құсап өзімді өзім үлгілі ұстап, тек жүріп, тек тұрсам, мұндай жағдай болар ма еді. Аяулы алтын мамам арып-талып жайлаудан жұмысын тастап келер ме еді! Қасірет шегіп, қапаланар ма еді? Жоқ, жетеді! Ақымақтықты енді доғаруым керек! Түзелуім керек.

Бұл менің түзелемін деп, өзіме-өзім бірінші рет уәде беруім емес. Талай рет уәде бердім, шындап бердім. Бірақ қанша тыныш жүрейін деп, тырыссам да, олай болмай шығады. Не етқызуыммен, не басқа бір себеппен тәртіпсіздік істеп қойғанымды өзім де байқамай қалам. Жоқ, енді олай болмауға тиіс!

Таңертең мамам жайлауға қайтпақшы болды. Атын әкеп, ерттеп бердім. Ол менің басымнан сипап тұрып:

— Ал, Қожатай, ақылың бар баласың. Бәрін өзің түсінуің керек. Егер сен тағы бір шулыған шығаратын болсаң, онда маған өкпелеме. Осы көрген азабым да жетеді, өмір бойы сенің күйігіңді тартып жүре алмаймын енді мен. Әкеңнен қалған үй мүлікке өзің ие бол, мен бұл үйден кетемін,— деді.

Бұл сөзді естігенде, менің көз алдыма жағал мотоциклімен Қаратай елестеп келе қалды. Ол маған мұртынан күліп, масаттана қарайды: иә, әкетемін мамаңды. Сен әжең екеуің осы үйді бағып қаласындар.

Мамамды құшақтай алдым:

— Жоқ, маматай кетпеші, кетпеші, жаным мама. Ендігәрі тәртіпсіздік істесем, оңбай, көгермей кетейін...— Көңілім босап, көзіме жас қаймақшып келіп қалды.

Мамам қолын иығыма салды.

— Сен жақсы жүрсең, мен ешқайда да кетпеймін.

— Күйеуге тимеші, маматай...

— Адыра қалсын күйеуі... Мен үшін сенің адам болғаныңнан артық ешқандай да бақыт жоқ,— деді мамам.

Мамам жайлауға жүріп кетті. Мен мектепке келе жатырмын. Көңілім көтеріңкі, бойым сергек. Мамамның: “Адыра қалсын күйеуі. Мен үшін сенің адам болғаныңнан артық ешқандай да бақыт жоқ”, — деген сөзі құлағымнан кетер емес. “Сенші маған, маматай. Адам боламын, қалай да адам болам. Мынау деген жазушы болып шықпасам неғыл дейсің. Мен енді кешегі Қожа емеспін, басқа Қожамын. Өзгерген Қожамын. Бүгін менің жаңа өмірімнің бірінші күні”.

Нұрила кемпірдің үйінің алдында қара қаншық сүйек кеміріп жатыр. Оған байқатпай, жерден жұдырықтай тасты іліп алдым. Тұсынан өте беріп, қаңқ еткізіп дәл бүйірден жіберіп қалмақшымын. Кенет сап етіп, бір ой келді басыма: “Япыр-ау, бұл ит маған не істеді? Мен оны неге ұрамын? Сосын үйдің иесі шықпай ма жүгіріп. Қарғап, тілдемей ме мені? Тәртіпсіздік деген міне осындайдан туады екен ғой”.

Қолымдағы тасты былай лақтырып тастап, өзімді-өзім іштей сөгіп, жөніме кете бардым.

Келесі көшеге бұрылғанда, алдымда Жанар кетіп бара жатқанын көрдім. Қоңыр көйлектің етегі дөңгелене төгіліп, шағын бойына жарасып барады. Басында мен ұнататын қызыл беретка. Қолтығымнан қанат біткендей жеделдей басып, Жанарды лезде қуып жеттім. Ол менің сыбысымды естіп, жалт бұрылып қарады.

— Саламатсың ба, Жанар?

— Амансың ба.

Жанардың сол жақ иығына жұққан болмашы әк көзіме шалына кетті.

— Жанар, иығыңды былғап алыпсың ғой?

— Көне?

— Міне.

Шертіп-шертіп жіберіп едім, әк кетіп қалды. Және сүрткілеп жатырмын. Жанардың жұп-жұмыр өдемі иығы алақаным біліне түскен сайын айырылғым келмейді.

— Рақмет, — деді Жанар.

Екеуіміз қатарласып келе жатырмыз.

— Кеше сен қорықтың ба, оқудан шығарады екен деп?

— Неге қорқам, шығарса, Сартоғайдағы нағашымдікіне барып оқитын едім. Сен білесің бе, ондағы мектептің қандай екенін?

— Қандай?

— Екі этажды. Физкультура залын көрсен ол мектептің...

Не болса соны сөйлеп бара жатқанымды сезе қойдым. Біраз мүдіріп, төңірегіме қарап алдым да, кенет:

— Жанар,— дедім.

— Не?

— Менің кешегі хатты кімге жазғанымды білесің бе?

— Қай хатты?

— Жиылыста Жантас айтқан хатты...

Жанардың жүзі қып-қызыл болып кетті:

— Кімге жазып едің?

Өкпем аузыма тығылды.

— Жай... ойнап айтам...— дедім.

ЖИЫРМА ЖЕТІНШІ ТАРАУ

Құпия кеңес жайы сөз болады, повесть осымен аяқталады.

Кешкі астан кейін төр үйге кіріп, стол шамды жақтым да, сырттан ештеңе көрінбестей етіп, терезе перделерін түсірдім. Бұрышта кісі бойы үлкен айна тұр. Столымды соның дәл алдына тақап қойдым да, дүниені шулатып, сойқандап жүрген қылмыскер Қожамен бетпе-бет келіп отырдым.

— Қадыров Қожаның жеке бас құпия кеңесі ашық деп жариялаймын. Күн тәртібінде бір-ақ мәселе — тәртіпті, үлгілі оқушы болу үшін мен бұдан былай не істеуім керек?

Күн тәртібін протоколға мәнерлеп жаздым да, қылмыскердің жүзіне қарадым:

— Ал сөйле, батырым?

Ол арсыз бұның бәрін қалжың деп ойлайтын болу керек, күледі маған қарап. Көзін бағжитып, ернін шығарып, аузын қисайтып, келекелейді өзімді. Оның бұл қылығына менің ызам келіп, ашуым қайнап кетті. Қабағымды қарс түйіп, Ахметовке еліктеп, столды тарс еткізіп қойып қалдым:

— Түрегел!

Батырыңа жан керек, ұшып түрегелді.

— Отыр!

Қайта отырды.

— Неге шақырдың, Қожатай?— деп әжем кіріп келе жатыр.

— Шақырғам жоқ, ары барыңыз.
— Дауыстағандай болдың ғой?
— Сізге емес... жайша. Мұнда құпия кеңес өтіп жатыр.
Бөгет жасамаңыз.

— Кеңесі несі?
— Кеңес дегеннің не екенін түсінбейсіз бе? Жиылыс, жиылыс өтіп жатыр.

Әжем бір сәтке аңырып, үрке қарап қалды.

— Әкем-ау, мынау не айтады? Жиылысы несі? Столды айнаның алдына неге қойдың?

— Ту, жарықтық-ай — деп, кейідім мен, — өзіңізге тиісті емес нәрседе не шаруаңыз бар. Мен құпия кеңес өткізіп жатырмын. Өзім, өзім туралы мәселе қарап жатырмын. Сізге қатынасуға болмайды.

Әжем менің қасыма келді. Шарасы қызғылттанып, жасаураған қоңыр көздері өңменімнен өтіп барады.

— Қожатай, шыбыным... сен... бисмилла деші. Бисмилла деші, шыбыным... Түнде де ұйықтап жатып, жиылыс ашық, талқылаймын деп, бірдеңелерді айтып шығып едің, шошымалданып жүрсің ғой деймін. Бисмилла деші...

Ыза болғаным соншалық:

— Бисмилла! Бисмилла! Бисмилла! — деп, нығарлап үш рет айттым. — Болды ма? Жоқ тағы айтайын ба?

— Шыбыным... жалғыздан жалғыз отырып та адам жиналыс өткізе ме екен? Түн болса, сарылып көп оқисың. Осы сенің ұйқың қанбай жүр ғой деймін?

Мен орнымнан ұшып түрегелдім.

— Айналайын әжетай, барыңызшы. Бөгет жасамаңызшы.

Тартыншақтағанына болмай әжемді шығарып жібердім де, есікті іліп алдым.

...Құпия кеңес бір сағаттай уақытқа созылды. Ақыры төмендегідей тұжырымға кеп, бір ауыздан қаулы қабылданды.

ҚАУЛЫ. Қадыров Қожаның жеке бас тәртібіне байланысты мәселені талқылай кеп, құпия кеңес мынадай қаулы алады:

“**БІРІНШІ.** Тәртіпсіздік кісіні жексұрын көрсетіп бітеді екен. Оған көзім әбден жетті. Әрі бұл адамның келешегі үшін зиян. Тәртіпсіз болсаң, комсомолға да алмай қоюы мүмкін. Сондықтан қалай еткенде де тәртіпті болуым керек. Ол үшін:

а) Бұдан былай ешкімге тиіспей жайыма жүремін. До-

сым болсын, қасым болсын, бейбіт қатар өмір сүруге тырысамын.

ЕСКЕРТУ! Егер тиісуші мен болмай, басқа болса, оған: “Аулақ жүр, жақсылық көрмейсің” деген тәрізді ескертпелер жасауым керек. Онда да тыңдамай баса-көктеп келе жатса, мұндай жағдайда, қажет деп тапсам, қол да жұмсау арқылы қорғануға еріктімін деп санаймын.

б) Осыдан осылай ешқандай тәртіпсіз, тұрпайы сөзді аузыма алмаймын. Үлкенді аға, кішіні іні деп тұрам.

ЕКІНШІ. Әрбір тәртіпсіздік қылығы үшін дер кезінде аяусыз жазаланып тұруым тиіс. Жазаның түрі төмендегіше болады:

а) Егер біреуге өзім тиісіп, шатақтассам, ол күні бір мезгіл ас ішпеймін.

б) Біреуді жазықсыз тілдейтін болсам, кезекті демалысымда ешқайда қия басып шықпаймын, үйде отырам. Яғни өзімді үйге қамаймын деген сөз.

в) Сабақ үстінде тыныш отырмағандықтан мұғалімнен ескерту еститін болсам, ол жолғы үзілісте тысқа шықпай, орнымда отырамын.

г) Егер біреу-біреудің лақ-қозысы, тауық, қазы, иті біздің үйдің маңына жолап кетсе, аямай ұрып қуалайтын жыным бар. Алмастың қызыл қоразын сөйтіп өлтіріп қойдым. Бұным да жарамайды, жай айдап жіберуіме де болушы еді ғой. Ендігәрі бұндай қылықтарым қайталанса, жоғарғы тауық базға демалмастан екі рет жүгіріп барып келем.

ҮШІНШІ. Сұлтанмен жолдастық қарым-қатынасым бұдан былай үзіледі. Ол екеуіміздің сертіміз бүгіннен бастап күшін жояды. О дүниедегі қызыл ошақ жайына келетін болсақ, мен құдайға сенбеймін, сондықтан мені дозақ оты сескендіре алмайды.

ТӨРТІНШІ. Сабақты жақсы оқу — үлгілі оқушының бірінші белгісі. Мен осы тоқсанның ішінде қалай еткенде де озат оқушылардың қатарына қосылуым керек. Ол үшін:

а) Сабақтан бір сағат та себепсіз қалмаймын.

б) Үйге берілген тапсырманы мезгілінде орындап отырам.

БЕСІНШІ. Жоғарыда қабылданған міндеттемелердің мүлтіксіз орындалуын қамтамасыз ету үшін күн сайын ұйықтар алдында өзіме-өзім есеп беріп, жақсы, жаман қылықтарымды осы дәптерге тізіп жазып отырамын.

Осы айтылғандарды жүзеге асыру мен үшін ұлы сын.

Егер осы сыннан өте алмайтын болсам, онда маған бұдан былай оқу оқып қажеті жоқ. Анам байғұсқа күйігімді тартқыза бермей адам болатын басқа бір жолды іздеп жоғалуым керек”.

Қаулы бір ауыздан қабылданды.

Осы кезде ауыз үйден тысырлаған аяқ сыбысы, біреулердің сөздері естілді. Есікті тартқылап қаға бастады.

— Қожатай, аша ғой, шыбыным...

Түрегеліп барып есікті аштым. Әжем мен Әубәкір шал тұр. Көзқарастары бір түрлі үрейлі, жұмбақ.

— Салаумәлейком, қария.

— Саламат бол, балам. Сен немене, жападан-жалғыз есікті іліп алып отырғаның?

— Жайша... Сабақ оқып отырғаным ғой.

— Қожатай, мына атаңа тамырыңды ұстатшы, шыбыным,— дейді әжем. Шошып қалдым.

— Неге? Не бопты?!

— Түнде ұйқысырап, сөйлеп шығып едің. Кім біледі... Мына атаң ұстап көрсін тамырыңды. Өңің де бір түрлі балбырап тұрған тәрізді.

Мен еріксізден күліп жібердім.

— Әй, әжем, қараңғы әжем, мені ауру ғой деп тұрмысыз. Ауру түгіл дәнеңем де жоқ. Сап-саумын.

Әжемнің әжімді маңдайынан шөп еткізіп, бір сүйдім де, жүгіріп тысқа шығып кеттім. Шіркін, бүгінгі кеш қандай әсем еді. Ай жарық. Аспанның түп-тұнық көк жібек шатыры бар жиһазын тағынып мөлдіреп тұр. Клуб жақтан гармонь үні, балалардың шуылдап ойнаған дауыстары естіледі. Бойымда керемет бір жігер оты лапылдап, солай қарай бет алдым. Ай нұрынан орнаған күміс көпір белдеулеп бет алдымда, ауылдың дәл іргесінде өзен жатыр жарқырап. Мөп-мөлдір мына ғажайдүние... “Ұш! Самға!” деп, қолтығымнан қанат бітіретін, арман нысанасына қарай алып ұшатын тәрізді. Лаула! Лаула жігер оты! Самға қиял құсы! Асығатыным да, аңсайтыным да ертеңгі болашағым.

Москва, 1956 ж.

Алматы, 1959 ж.

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

<u>Kiril</u>	<u>Latin</u>	<u>Kiril</u>	<u>Latin</u>
А а	A a	Р р	R r
Ә ә	Ä ä	С с	S s
Б б	B b	Т т	T t
В в	V v	У у	-uw/ -üw/-w
Г г	G g	Ү ү	U u
Ғ ғ	Ğ ğ	Ү ү	Ü ü
Д д	D d	Ф ф	F f
Е е	E e	Х х	X x
Ё ё	Yo yo	Һ һ	H h
Ж ж	J j	Ц ц	Ts ts
З з	Z z	Ч ч	Ç ç
И и	-iy/-iy/-i	Ш ш	Ş ş
Й й	Y y	Щ щ	Şç şç
К к	K k	Ъ ъ	Ayırma İşareti
Қ қ	Q q	Ы ы	I ı
Л л	L l	İ і	İ i
М м	M m	Ь ь	İnceltme İşareti
Н н	N n	Э э	E e
Ң ң	H h	Ю ю	Yu, yu
О о	O o	Я я	Ya, ya
Ө ө	Ö ö		
П п	P p		

1	BİRİNŞİ TARAUDA Oquwşı şıǵarmanıń bas keyipkerimen, yaǵnıy menimen tanısadı. Meniń atım... Atımdı ayta bastasam, tilim tańdayıma jabısıp qalǵanday boladı da turadı. Adamnıń atınıń süykimdi boluwı da zor baqıt pa deymın. Mäselen, Murat,
5	Bolat, Erbol, Baqıt degen attardı alıp qarańdarşı. Aytuwǵa da ıqşam, estir qulaqqa da jaǵımdı. Äri maǵına jaǵınan da, qazaq tilinen sabaq beretin Mayqanova täteyşe aytqanda, bular joǵarı ideyalı esimder. Mundaylar öz atın kädimgidey maqtanış körip, birewmen tanısa qalsa, mänlerlep, köterińki dawıspen aytadı. Al endi aytuwǵa da, estüwge de qolaysız esimder bar. Özge tügil, öziñe de unamaydı-aq.
10	Ätteñ, qoldan kelse, tabanda özgertip, ädemi attardıń birin iyemdenip alar ediñ. Biraq amalıñ neşik, sen qızıl shaqa bolıp jörgekte jatqanda, sondaǵı aqımaqtıǵıñdı paydalanıp, äke-şeşeñ nemese şildexanaǵa kelip, duwıldap otırǵan basqa birew solay atap jibergen. Öskembaydıń balasına Tıñjırtar dep at qoyǵan sekildi, özge qızuw jurt sol arada duw qostap: «Osı bolsın balanıń atı, osı bolsın,
15	munan jaqsı attı duniyeni şırq aynalsaq ta tappaymız» desken. Mine, sol künnen, sol mezetten bastap, älgi at senimen birge tuwǵanday mańdayıña şaptalǵan da qalǵan. Endi odan köziñ tiride qaşıp qutıla almaysıñ. Unatpasañ da, moynıña ilip jüre beresiñ. Ömirde osı tärizdi ädiletsizdikter tolıp jatır. Juwırda men gazetten oqıdım: qıtaylardıń at qoyuı qızıq boladı eken. Bala bes-altı jasqa tolǵanşa, onıń taweldi atı bolmaydı. «Ortanşım», «Kenjem», «Süyiktım», «Juparım» degen sekildi şarttı atawmen atap jüredi. Al esi kirip bes-altı jasqa tolǵannan keyin, bala özine qanday esim unasa, sonı tańdap aladı.
20	Mine, ädildik degen. Osı durıs emes pe? Jaraydı, ötkenge ökiniş joq degendey, istiñ tuwrasına köşelik. Meniń atım Qoja. Körip otırsıñdar, pälendey äydik at emes.
25	Şının aytсам, bul o basta Qoja emes, Qojabergen eken. Tuwuw küwäliginiñ özinde solay dep jazılǵan. Biraq duniyede ne qıylı ğajayıp qubılıstar bola beretini tärizdi, bertin kele Qojabergenniñ «quyrıǵı» üzilip tüsip qalıptı.
30	Bul qubılıstıñ däl qay jılı, qay ayda, qay küni bolǵanın tap basıp eşkim de ayıp bere almaydı. Sonimen, men özim es bilgeli Qojamın. Awıl-aymaqtıñ bari solay ataydı. Biz bir klasta eki Qoja barmız. Süttibaydıñ ülken balasınıñ atı da Qoja.

35	Oquwşılar ekewimizdi şatastırıp almas üşin, öñimizge qarap, meni Qara Qoja, onı Sarı Qoja dep ataydı. Äwel basta men buğan da şamdanıp qalatın edim. Biraq jüre-bara qulağım üyrenip, dağdılanıp kettim. «Qara Qoja» degenderge «äw» dep, jalt qaraytın boldım. Jantas tärizdi qıljaqtar osınıñ özin de durıs aytpaydı, ädeyi buzıp,
40	kelemejdep, «Qara Qoja» dewdiñ ornına «Qara Köje» deydi. Men bayqamay qalıp, «äw!» deymın. Biraq bul qılığı üşin, beyşaranıñ obalı neşik, tiyisti sıbağasın menen talay ret aldı... Familiyam Qadırov. Bir kezde «Qadırolı»m dep te jazıp jürdim. Biraq jurttıñ bäre «ov» bolıp jatqanda, meniñ olardan alaböten jırılıp şıqqanım jaramas dedim de, «Qadırovqa» qaytıp keldim.
45	Qadır — meniñ äkem. Ex, şirkin dünüye-ay deseñşi! «Äke» degen sözdi aytqanda, jüregim qars ayrıla jazdaydı-aw. Qanday jaqın, qanday ıstıq! Balalar: «Meniñ äkem öytti, meniñ äkem büytti. Meniñ äkem ananı satıp äperetin boldı, meniñ äkem mınanı satıp äperetin boldı» dep maqtanış etip jatadı.
50	Al men bolsam, äkemniñ qanday adam ekenin de bilmeymin. Öytkeni ol maydanğa attanğanda, men eki jastamın. Eki jasar aqımaq ne biledi, ne tüsinedi? Sol ketkennen abzal äkem mol ketti, oralmadı... Ex, qayran äkem! Eger sen tiri bolsañ, mümkün, men budan göri basqaday bolar ma edim. Kim biledi, jer-älemdi şuwlatıp, sotqar Qoja atanıp jürgenim äkesiz jetim öskendigimnen de şıǵar.
55	Kimge de bolsa bir äke äbden kerek. Tipti selkildegen şaldardıñ özderi keyde: «Jarıqtıq, äkem ananday edi, äkem mınanday edi» dep eske alıp, armandap otırmay ma? Al küyew kerek pe äyelge? Meniñşe, äbden kerek. Keyde Millat mamam äkemniñ süwretterin aqtarıp qarap otıradı da, muñǵa batıp, birtürli egilip ketkendeı boladı. Kirpigi jasqa şılanadı... Men sol kezde mamatayımdı keremet ayap ketem. Biraq ayağanmen ne payda, bilem, sezem nege küyzeletinin.
60	Eger onıñ küyewi, yaǵnıy meniñ äkem tiri bolsa, Qaratay uyatsız mamama özewrep söz aytpaq tügil, onıñ mañınan jüre alar ma edi. Söytip, men senderge özimniñ atı-jönimdi ayttım. Al körkem şıǵarmada keyipkerdiñ kim ekeni atalıp qana qoymay, sırt beynesi qosa sıypattalatın дәstür
65	

70	bar ğoy. Endi soğan köşeyin. Toқтаңыз, bul үшін әweli өзimdi өзim aynadan bayıptap qarap alayın... Mınaw, mine, murnım. Äjem keyde meniñ atımdı atamay, «tampış neme» deydi. Onıñ aytqanııp-ras eken ğoy. Eki tanawıma eki sawsağım erkin sıyıp keterlik, qosawız mıltıqtıñ awzınday üñireyip tur. Eki şekemniñ şıǵıñqılıǵı bolmasa, basım qarbız tärizdi dop-domalaq, tap-taqır. Şaşımdı Äwbäkir şal keşe ğana ustaramen sıpırıp alıp tastağan.
75	Ox, meniñ şaşım! Qattılıǵı, qayratlıǵı şoşqanıñ qılışǵınan bir kem emes. Osı awılда onı aluwğa jaraytın bir ğana ustara bar — ol Äwbäkirdiki. Onıñ özi de alǵaş salǵan bette tutqırlanıp, jürmey qaladı.
80	Şaşımdı әr alǵan sayın, Äwbäkir meni birinşi ret kezdestirgen adamday tañ qalıp bitedi. — Yapır-ay, munday da şaş bite beredi eken-aw! Mınaw şaş emes, tikenek qoy. Tikenek. Mineziñniñ şataqtıǵı osıdan-aq körinip tur.
85	Sipattalmağan endi nem qaldı! Qaralıǵımdı әwel basta-aq aytqanmın. Sol jaq qulaǵımnıñ astına taman bir tüyir qalım bar. Botşaǵardıñ bitpeytin jerge bitüwin qaraşı. Odan da betimniñ uşına taman bolsaşı.
90	Sonda әdemirek köriner me edim. Bir azuwımdı bılır... jä, onı aytuwdıñ qajeti de bolmas. Kimniñ tisin qurt jemeydi deysiñ jäne ol bılay qaraǵanda körinbeydi de.
95	Al boyımdı birewler orta boylı deydi. Äjem bolsa, äkeñ tärizdi suñǵaq bolasıñ deydi. Kimdiki ras ekenin qudayım bilsin. Ötken küzde mektepte däriger qarap ölşegende, bir jüz otız toǵız santimetr şıqqan edim. Eger şaşım bolsa, jüz qırıq şıǵuwı sözsiz edi. Taqır bas jürgenniñ osınday zalalı da bar. Jasım on ekide. Besinşi klastı bitirip otırmın. Povestiñ birinşi tarawın osımen doǵaramın da, kelesi tarawğa köşemin. EKIHŞI TARAUDA Qaratay jayında ayıladı. Küni boyı futbol oynap, әbden qaljıradım. Oynıñ üstinde şarşaǵanıñ onша аңǵarılmaydı. Endi, mine, del-sal bolıp, өзimdi өзim әreñ süyrep kele jatırmın. Ayaqqa qonǵan шаңdı qaraşı, bir eli. Şirkin-ay, osı boyда барıp, күмп etip özenge qoyıp keter me edi. Özen boyına көз tiksem, qızdar şomılıp жүр eken. Meyli, şomıla bersin, olarğa da salqındaw kerek qoy. Al men әweli tamaqtanıp alayın, işim itşe

100	qınsılap, tüyeni tügimen, nardı jügimen jutıp jibere jazdap kele jatqam joq pa. Qoraniñ burışın aynala bergenim sol edi, közim esik aldındağı tajalğa tüsti. Jüregim dir etip, boyımdı derew jıyıp alğanday boldım. Tajal tapjılar emes. Ejelgi dağdısı boyınşa bizdiñ bosağanı iyiskep, melşiyipti de qalıptı. Tajal dep otırğanım — sırı köşe bastağan, jağal-jağal üş döñgelekti, kökşil
105	köne mototsıyql. Är jeksenbi sayın onıñ körgen küni osı, bizdiñ qoradan sıqpaydı. Mototsiykldiñ iyesi — körşi kolxozdağı kombaynşı jigit Qaratay. Jigit deymın-aw, qaydağı jigit. Beti äjim-äjim, saqalı tikenektey kări birew. Qarataydı men qanday jeksurın körsem, jağal mototsiykldi sonday jeksurın körem. Öytkeni onı qustay uşırıp zırıldatıp, lezde alıp keletin osı anturğan emes pe.
110	Budan bir jıl burın Qarataydıñ äyeli dñniye salğan eken. Äyeli dñniye saldı degen söz — özi boydaq qaldı degen söz. Al özi boydaq qalğannan keyin, tağı da üylenbekşi. Osı arada kimge degen suraq tuwadı. Dñniyede özge äyel qurıp qalğanday, Qarataydıñ esek dñme köñili meniñ Millat mamama awatın tñrizdi. Jağal mototsiykldiñ är jeksenbi sayın bizdiñ bosağanı iyiskep, qañtarılıp
115	turuwındağı gāp, mine, osı. Äriyne, bul mñsele jñninde menen aqıl-keñes surap jatqan eşkim joq. Biraq men Qaratayğa iştey kijinemin de, «Atañnıñ bası, meniñ mamam tiyer sağan!» degen sözdi aytamın. Üyge kire berip, men mototsıyql döñgelegin tewip jiberdim. Kim
120	iyemdense, soğan qulşılıq etetin meñirew texnika buğan ne jawap qatsın. Zırq etip bir terbeldi de, ünsiz qala berdi. Awız üyde äjem kübi pisip tur eken. Erteden qara keşke bir tñım almaytın beynetqor äjem-ay. Kümpildetip piskende, qaraşı, kübiniñ tübin tñsire jazdaydı. Oramalı sırğıp jelkesine tñsip ketken. Köpti körgen buwrıl bası buwsanıp, ter iyisi
125	keledi. Qolımdağı doptı tars etkizip bosağağa tastay berdim de, men sol ekpinimmen tor üyge qaray bettedim. Jumısın derew doğardı da: - Äy, mına tñriñmen qayda barasıñ? Onda kisi otır, — dedi äjem. Özi qızıq kisi, kim otırğanın men bilmeydi dep oylay ma eken.
130	- Kisi bolsa, qaytñwşı edim! Dawısım qattı şığıp ketti. Meyli, estise, estiy bersin. Esikti julqıp aşıp, kirip keldim. Qaratay men mamam tereze aldındağı

	stolda, ädettegişe, betpe-bet añgimelesip otır. Ekewi birdey mağan qaradı.
135	Qarataydıñ jüzinde meniñ kelüwimdi jaratpağan abırjuw bar. Al mamamnıñ tiksinip şıǵına qarağan qabatınan mına tasır jürisimniñ oǵan da unamağanın birden añǵardım. Osı boyda burištaǵı kitap ş kafıma qaray ötip bara jatır edim, Qaratay külimsiregen dawıspen: - Äy, Qojatay, sälem qayda? — dedi.
140	Jası ülken tanıs adamǵa sälem bermew — körgensizdiktıñ belgisi dep mamam meni talay bawlıǵan. Sol parızımdı amalsız ötep: - Salamatsız ba, — dey saldı.
145	Ülkenderdiñ üstine buyımtaysız, et qızuwlıqpen kirip kelgendikten, endi amalsızdan birdeñe istewim kerek boldı. Tuw sırtımdı mamam men Qaratayǵa berip, şkaftıñ eñ tömengi söresindegi gazet-jurnaldardı maqsatsız aqtarıp, küybeñdep jatırın. Neni izdep, neni taba almay jatqanımdı bir Quday özi bileidi. Al eki qulaǵım mamam men Qaratayda.
150	- Iyä, bıylǵı köktem jawındı boldı, — dep bastadı Qaratay endigi añgimesin. — Bizdiñ «Komıynternniñ» astıǵı da belüwardan kep, jayqalıp tur. Endi küzgi burşaq nöserden aman bolsa, jurt rızıǵı jaman bola qoymas. Äñgime jelisinen jalt berip, Qarataydıñ ne bolsa, sonı aytıp ketkenin men birden tüsindim de, taǵı ne der eken dep, eñsemdi kötermesten, özimmen özim bolǵansıp, küybeñdey berdim.
155	- Jaman bola qoymas, — dep qostadı mamam Qarataydı beyqam ünmen. Onıñ dawısınan: «Ex, Qaratay, meniñ balamdı öytip aldarqata almaysıñ. Ol bärin de sezedi, bärin de tüsinedi» degen maǵına añǵarılattın edi. Arada birneşe mıynüwt ünsiz ötti. Kenet mamamnıñ: - Balam, — degen qatqıl üni estildi, —seniñ sonşa küybeñdep, taba almay jatqanıñ ne närse?
160	Bul söz mağan altı örme qamşımen jorǵalata tartıp jibergendey äser etti. Äsirese «balam» degen sözdiñ zäri küşti-aq edi. Öytkeni jayşılıqta mamam meniñ atımdı ataytın. «Balam» degen mınaw resmiy üni «ülkenderdiñ sözine tıñsılıq istemek bolǵan bul sasıq quwlıǵıñdı tasta» dep jekirgenmen birdey edi. Sonı tez uqtım da, qolıma tiygen bir jurnaldı ustap, tayıp otırdım.
165	Qaratay bul küni bizdikinde key-keydegidey uzaq otırıp alǵan joq. Meniñ soñımnan keşikpey ol da şıqtı. Basqa waqıtta, keteriñde, äjemmen köñildi qoştasıp, mağan da birneşe jılı qaljıñ, oyın sözder aytıp, jaratpağanıma qaramastan,

170	arqa-basımnan qağıp attanatın. Keyde: «Kel, otur, awıldı bir aynaldırıp, serüwendetip äkeleyin», — dep jalbaqtap, könilimdi tapqısı keletin. Bul jolı olay emes, qarasur jüzi onan ärmen küreñitip, eñsesi tüsip şıqtı. Awız üydiñ törinde tamaq işip otırğan meni qoyu qastı, salbırağan awır qabağıniñ astınan solğın ğana bir şoldı da, ündemedi. «Bäybişe, qoş bolıñız» dep, äjeme arnağan sözün de, äytewir mindet sanap, iyeginen ozdırmay, jürdim-bardım aytıp, bögelmeñten şığıp ketti. Endi bir sätte mototsiyklidiñ pırs-pırs etip şaşala ot alğan üni, onıñ soñınan mıltaq atılğanday patırlap qulaq tesarlik jaysız bir irtik dawıstar estildi. Bizdiñ qoradan suwırıla şıqqan osı ün üsti-üstine jiyilep, köşeniñ basına qaray alıstap bara jattı.
175	ÜŞİNŞI TARAUDA Men öz oyımnan xabar beremin jāne qumdağı iz jaylı söz boladı. Qarataydıñ tez jönelgenine men quwanıştı edim. Osı ketkennen qarası birjolata össe. Mamamniñ Qaratayğa şınımen küyewge şıqqısı kele me?
180	Mümkin emes. Böten birewge... tikenek saqal, káp-käri Qaratayğa... jo, jo, ol oğan şıqpaydı küyewge. Tipti jas bolsın, qanday bolsa, sonday bolsın, mamama keregi ne böten küyewdiñ? Biz, äjem üşewimiz, Qudayğa täwba, onsız da jaman turmaymız ğoy. Qarnımız toq, köylegimiz kök. Men äli oquw bitirip, er jetemin, universitetke tüsem. Jazuwşı bolam. Mine, sol kezde men mamama, eger ajalı
185	jetip, ölip qalmasa, äjeme de ömirdiñ nağız baqıtın körsetemin. Osı oyımdı tüp-tügel aqtarıp mamama aytqım keledi. Biraq qalay aytarsıñ, uyat birtürli. Joq, mamamnan onday qılıq şıǵuwı mümkin emes. Qarataydı ol jay sıylaytın şıǵar. «Meniñ erjetip qalğan balam bar, men küyewge tiymeymin» dep basalqı aytıp, tüsindiretin bolar. Biraq Qarataydıñ onı tüsingisi, uqqısı kelmeydi. Köleñkedey erip, mamamniñ soñınan eki eli qalmaydı. Uwx, osı bir suǵanaq, tärtpsiz erkekterdi me...
190	Joq, meniñ mamam küyewge şıǵuwı mümkin emes. Ol bizdi eş waqıtta da tastamaydı. Ol aqıldı, tärbiyeli adam. Awıldıñ ülken-kіşisiniñ bāri birdey aldınan qıyya basıp ötpey, xan köterip, qurmettep turatını da sol minezinen emes pe. Onsız mamamdı eki birdey saylawda qatarınan awdandıq sovetke depüwtat etip saylar ma edi.
195	Buniñ bāri meniñ basıma tıñqıyıp toyıp alǵannan keyin kelgen oylar. Aş qarınǵa danıspan bolıp jetistirmeysiñ.

200	Şomılayın dep, özenge kele jatırmın. Kün kökjiyekke tönip barıp qalsa da, ıstıq äli qaytpağan, ıyığım men şekemniñ bir jağın qarıp, küydirip baradı. Tömengi eginjay jaqqa köz jibersem, temir peştiñ jalınınday lapıldap, darıyyaşa jöñkilgen uşı-qıyırsız sağım tolqını.
205	Eginniñ arasındağı qara jolmen şaǵdı aspanğa burqıratıp zırlap ketip bara jatqan, dāw de bolsa, älgindegi Qarataydıñ tap özi. Bar sol toyğanıñmen. Ex, şirkin, eger mamamniñ ornında men bolsam, oğan ne aytuwdı biler edim. Sosın Qaratay mañıma jolamaq tügil, qaramdı da körmes edi.
210	Kün ıstıqta suw da tartılıp, azayıp qaladı. Äñşeyinde kögildirlenip, aspan tüstes bolıp jatatın. Aytpaqşı, älginde osı arada qızdar şomılıp jür edi ğoy. İşterinde Janar da bolğan şıǵar. Janar! Atıñ qanday ädemi.
215	Senderdiñ bul qızben tanısıp qoyularıñ kerek. Osı povestiñ bas keyipkeriniñ biri boluwğa Janar tatıytın qız. Ekewimiz birge oqıymız. Janar, birinşiden, klastağı eñ bir aqıldı qız. Ekinşiden, suluw. Äsirese qızıl beretkasın kiyip jürgende, sonday qulpırıp, jaynap ketedi. Dawısı qanday şirkinniñ, än salğanda tıñdasañ! Basına ükili taqıyya kiyip, mıñ buralıp «Qamajayğa» biylegenin körseñ. Barıp turğan önerli qız. Klastağı birinşi üzdik oquwşı.
220	Al endi aytıp kör, onı povestiñ bastı keyipkeriniñ biri bola almaydı dep! Janardı oyıma alsam, meniñ işim gül jaynap ketkendey boladı. Meyli, bizdiñ klass jetekşimiz Mayqanova meni jamanday bersin, sotqar dep ursa bersin. Men özimniñ kökeytesti armanımdı, janımniñ tükpirinde mazdap janğan qupiyamdı Janarğa bir jöni kelgende aqtarıp aytıp bersem, meniñ kim ekenimdi ol tanır edi. «E, bāse, Qoja osınday eken ğoy. Talant degen tübinde jarıp şıqpay qoymaydı», — der edi. Şirkin-ay, bılay bolsa: adam äweli ülken bolıp jaralsa. Ömirdegi özine tiyisti qızmet mamandıǵın atqarıp bolğannan keyin barıp balağa aynalsa. Sonda mağan Mayqanova qalay qarar edi? «Ülken kezinde ol äygili jazuwşı bolğan, onıñ esimi бүkil dүniye жүzine мәlim. Olay bolsa, meniñ oğan äkireñdey bergenim jaramas, jazuwşını sıylaw kerek» dep, täwbasına keler edi.
230	Biraq amal qanşa, ömirde bulay bolmaydı, bolmaq emes. Äweli bedelsiz, bilimsiz bala bolıp jaralasıñ. Seniñ ülkeygende qanday adam bolatınıñda eşkimniñ şaruwası joq. Ekiniñ biri sağan aqıl aytıp, üstemdik жүргізбекші болadı. Aq, qarañdı ayırıp, janıñniñ tükpirinde ne bar, ne joǵına üñilmeydi.

	- Qoja tärtipsiz! - Qoja oñbağan! Osılayşa şuw köterip, dañğazalap alıp kep jöneledi.
235	Suw jağası jaydaq, qumdawıt. Tırs etip, menen özge bir balanıñ kelmewin kördiñ be. Jalğızdan-jalğız şomıluw da köñilsiz. Suwdıñ şetindegi dımqıl qumda birewdiñ jalañ ayaq izi sayrap jatır. Mümkın, osı Janardıñ izi şıtar. Tanıy qoyatın adamday eñkeyip üñilip turıp qaraymın. İyä, Janardıñ izi. Aqırın eptep qana ayağımdı salıp bayqaymın. İz azdap kişilew keledi.
240	İyä, bul Janardıñ izi boluwğa tiyis. Boyımdı tätti bir sezim jaylaydı da, so küyde qıymıldamastan turıp qalamın. TÖRTİNŞİ TARAUDA Jantasqa piyoner lagerine baruwğa joldama berilip, mağan berilmew jayı, meniñ şät-şälekey aşuwlauwım ayıladı.
245	Tañerteñgi şayımdı işip alğannan keyin, ayañdap mekteptiñ sport alańına qaray kele jattım. Qoltığımda dobım bar. Bizdiñ «Spartak» keşe qayratıqtardan jeti de bes bolıp utılğan edi. Bügin olardı qalayda jeñüwimiz kerek. Komandanıñ kapitanı retinde soğan qattı şıyrığıp, iştey dayındıqpen kele jatırmın.
250	Mekteptiñ qasında Jantas uşırasa ketti. Qolında mör basılğan bir japıraq jazuwlı qağazı bar. Sonı şertip-şertip qoyıp: - Qara köje, mınanıñ ne ekenin bilesiñ be? — deydi. - Ol ne? - Lagerge joldama. Biz lagerge baratın boldıq. Al sen köşedegi itterdi tärtipke saluwğa awılda qalatın boldıñ.
255	Tiliniñ qırşañqılığı üşin Jantastı mıtıp alğım kelip bir turdım da, äweli joldama jayın tıyanaqtamaqşısı boldım: - Onı sağan kim berdi? - Kim berüwşi edi. Mayqanova apay berdi. Biraq sen joqsıñ tizimde. «Nege joqpın?». Jantastan Mayqanovanıñ qayda ekenin surap edim, mektepte dedi.
260	Budan bılay birewdi kelemejdep söylewdiñ qanday ekenin bilüwi üşin, Jantastı murıñğa sırt etkizip birdi şerttim de, jügire jöneldim. Sol boyda ekpindegen qalpımмен muğalimder bölmesine alqınıp kirip bardım. Mayqanova birdeñe jazıp, jalğız otır eken, mağan basın köterip alıp, tañırqağan keyippen qaradı: - Ne boldı? Ne boldı, Qadırov?

265	- Lagerge joldama beriñizşi mağan. - Sağan bul jolı joldama berilmeydi. Ekinşi kezekte barasıñ. - Nege? - Nege bolıwşı edi: barlıq oquwşığa birden jetispeydi. Al ekinşiden, eñ äweli, biz lagerge ülgili, tärtpiti oquwşılardı jiberemiz.
270	- Jantas nemene... menen artıq bolğanı ma? Mayqanova eki büyirinen birew qısıp qalğanday eñsesin kilt köterip aldı: - Sen nemene? Meni tergegeli tursıñ ba? Mayqanovanıñ kökşil közi şatınay bastadı. Onıñ bir aşuwlansa, şapıldap, juwıq arada tolas bermeytinin bilem.
275	- Bermeseñiz, qoyıñız, — dedim de, jalt burılıp, esikti bar küşimmen tars jawıp, jönele berdim. Osınday ädiletsizdikke qanıñ qalay tana qaynamaydı. Jantas birewdi birewge atıstırıp, ot tastap jüretin quw, sabaq üstinde sıbırlap-sıpsıñdağış, özi taqtağa şıqqanda köringenge qulaq türgiş Jantas ülgili oquwşı bolğanı da, men ülgisiz bolğanım. Meniñ sabaq ülgerüwim odan köş ilgeri ekeni, ekpindiligim eşqanday esep emes.
280	Soñımnan ilese şıqtı Mayqanova: - Qadırov! Beri kel. Men burılıp ta qaramadım. - Qadırov! Esikten jügirip şıǵıp kettim.
285	Turnikke süyenip, jılmıyya qarap Jantas tur. Zıǵırdanım odan beter qaynap ketti. - Nemene, joldama aldıñ ba? — dep sıyqırlanıp, jolımdı tosqaılıday qalıptı. - Aldım, — dedim.
290	- Käne, körsetşi? Sart etkizip tanawdan taǵı birdi şerttim. - Mine. Tüsten keyin tösegimde demalıp jatıp, oyğa qaldım: Baǵana Mayqanovağa istegenim turpayılıq boldı-aw deymın. Äriyne, Jantasqa joldama berip, mağan bermegen onki de ädildik emes. Izamdı osı keltirdi. Degenmen, Mayqanova muǵalim, klass jetekşisi. Jä, qazir oquw kezi emes qoy, kanikul.
295	Ol mağan ne istey aladı? Üş ayğa deyin kim bar, kim joq. Mümkın, jaña

300	oquw jılında bizdiñ klass jetekşimiz basqa birew bolar. Onda men Mayqanovanıñ şenine de jolay qoymaspın. Ömir degendi oylap otırsañ, qızıq närse. Birimen biriniñ qalay da tuzı jaraspaytın kereğar jaralğan adamdar boladı. Mayqanova ekewimiz sonıñ däl özi sekildimiz. Bizdiñ kiykiljiñimiz küzde ol osında muğalim bolıp kelgen bette-aq bastaldı.
305	Bılay boldı: jaña oquwlıqtar, дәpterler satıp jatır degendi estidim, әjemnen aqşa ala salıp, zamğap дүkenge keldim. Ras, satıp jatır eken. Biraq adam degen lıq tolı. Kezektiñ soñı dalağa şıғıp ketipti. Qaytsem eken dep biraz oylap turdım da, täwekel dep, işke kezeksiz kirmekşi boldım. Öytkeni soñındağıларға jetpey qalatın azabı da boluwşı edi. Sonan soñ köringenniñ oquwlıғına mingesip, jalınasıñ da жүresіñ, bul — күn emes. Özge eşteñeñ bolmasa da, әweli oquwlıqtarıñ say bolsın. Men bılay dep
310	maқaldağan bolar edim: oquwlıғı say bala — көñili jay bala. Sıғılısıp esikten endi kire bersem, boyı meniñ boyımday ғana, tıқildağan beytanıs көк көз kelinşek aldımdı tosқawıldap jibermeydi. - Qayda kiymelep barasıñ? Kezekke tur, — deydi. Osı arada tili qurғır ötirikti meniñ erkimnen tıs aytıp saldı: - Men oquwlıq emes, qant alamın, — dedim. Öytkeni magazinniñ artı azıqtүlik satatın бөlimine qaray adamdar erkin ötip jatır.
315	Kök көз kelinşek meni jiberdi. Men sır bermeyin degen oymen әweli qant satatın jaqqa ötip kettim. Biraq qanttıñ qazır mağan түkke keregi. joq. Mağan qajeti besinşi klastıñ oquwlıqtarı. Prilavkanı jaғalap, adamdardıñ arasımen eptep, kitap satıp jatqan jaqqa qaray sırғыy bastadım. Endi bir umtıлғанда jetip te qalatın edim. Kenet әлgi көк көз kelinşek jelkemnen бүrip ustap: - Sen adasıp barasıñ. Qant ana jaqta satıladı, — dedi. - Sizdiñ ne şaruwañız bar, qoya berіñiz, — dep julqınıp qaldım da, prilavkaға bir-aq barıp jettim.
320	Kök көз kelinşek satuwşıға dawıstap jatır: - Anaw sur kepkalı balaға bermeñiz. Ol kezeksiz kirip ketti. Ol bul sözdi aytıp үlgergeñse, Qojekeñ sur kepkanı qoyıңға sүñgitip jiberip, taқır bas qara bala bolıp şıға keldi. Balalar ananı-mınanı surap, azan-qazan bolıp jatqanda, men lām demesten saq etkizip elүw somdıqtı satuwşınıñ qolına
325	ustata saldım. Söytip, qajetti oquwlıqdәpterlerimdi bir quşaq etip alıp şıға berdim.
330	

	Esik aldında kök köz kelinşek iyıǵımnan qattı ustap (qolı munday qattı bolar ma!): - Oy, uyatsız. Qay klasta oqıysıñ? — dep bir julqıp qaldı. Men oǵan jönimdi aytıp jatırmin!
335	Birneşe kün ötkennen keyin oquw jılı bastaldı. Mässaǵan kerek bolsa, änewgi maǵan dükende jekiretin kök köz kelinşek tıpıñ-tıpıñ etip, qaǵazdarın qoltıqtap, bizdiñ klasqa kirip kele jatır. Qojekeñniñ sol mezet qanday küyge tüskenin körseñiz. Biraq boyımdı tez jıyıp ala qoydım da, sır bermewge tırıstım. Mümkın, ol meni tanımas dep oyladım.
340	Jaña oqıtuwşı bizdi oquw jılıñ bastaluwımen quttıqtadı, özin tanıstırdı. Säbira Mayqanova. «Men senderge qazaq tilinen sabaq beremin jäne klass jetekşileriñ bolamın», — dedi.
345	Soñǵı söz Qojekeñdi taǵı bir silkip aldı. «Al bälem, saqtana ber» degendey boldım özime özim, Mayqanova bir-birlep, tizim boyınşa oquwşılarmen tanısa bastadı.
350	Kezek maǵan keldi. - Qadırov. - Men. Mayqanova tesireye qarap turıp qaldı. - Biz ekewimiz tanıs şıǵarmız deymın? Men eriksiz jımıyıp küldim. - Mümkın. «Men senimen äli söylesemin» degendey, Mayqanova: - Otır, — dedi zildi dawıспен.
355	Mine, osıdan keyin Mayqanova maǵan qıms etse, qaharın tigip turatın boldı. Qanşa ret qıs boyı direktordıñ aldına süyrep alıp bardı. Aqır, jıl ayaǵında tärtibime de «törttik» bata qoyıp otır. Osınıñ bäri meni, äriyne, aşıwlandıradı. BESİNŞI TARAUDA
360	Meniñ Janarmen doybı oynawım jäne qıyyal qusınıñ samǵap uşatın bir şaǵı aytıladı. Eki künnen keyin bir top bala duwmandatıp piyoner lagerine jürıp ketti. Men işim küyip awılда qaldım. Tüsten keyin briygadıyr kelip tur esik aldına.

365	- Qara Qoja, üydemisiñ? — dep dawıstadı. - Üydemin. — Esik aldına sıqtım. - Kiyim-keşek, tösek-ornıñdı dayındap, äzirlenip tur, — deydi briygadıyr, — şöp şabısqa barasıñ. Awıldağı balalardıñ bäre baradı. Şöp jıynaysıñdar. - Barmaymın, — dedim men. - Nege?
370	- Men ülgisiz, tärtipsiz oquwşımın. Eşteñege de jaramaymın. Meniñ renişimniñ jay-japsarın bilgennen keyin, briygadıyr: - Oy, joliñ bolğır, jigit adam sonı da söz dey me eken. Ne bar deysiñ sol lagerde. Qızıqtıñ kökesin sen şöp şabısta köresiñ. Biz onda senderge köñil köteretin barlıq jağdaydı jasaymız, — dep ügittey bastadı.
375	Ügitte, ügitte, Qojakeñ aytqanına qaytpaydı. Äri şöp şabısqa Mayqanova da baradı degendi estidim. Joq, Mayqanova jürgeñ jerde men jüre almaymın. Tım qursa, jazğı demalıda odan qulağım tınış bolsın. Mamamniñ kolxozda sawınşı bolıp isteytinin men senderge aytqan joqpın ba? Olardıñ ferması osıdan birneşe kün burın ğana jaylawğa ketken bolatın.
380	Jaylawdı körmegenime birneşe jıl boldı, odan da sonda barğanım raxat emes pe degen oyğa keldim. Ol üşin kölik kerek, onı qaydan alam? Briygadıyrdan surağanmen, bermeydi. Şirkin-ay, osındayda menşikti bir atıñniñ bolğanı abzal emes pe. Qalağan jataña soqtırıp jöneler ediñ.
385	«Er kanatı — at» dep qazekem beker aytpağan ğoy. Sonimen, attı qaydan tabamın?
390	Osı da söz bolıp pa? Qazir burıñğı jeke menşiktiñ zamanı emes. Kolxoz malı — meniñ malım. Sonıñ birewine minemin de ketemin. Belsendilerdiñ ärqaysısında birneşe attan bar. Üsterine özderinen basqa şıbın jorğalatpaydı. Jazda jaylawğa qoya berip semirtedi de, qıstıgünü qanşırday etip jaratıp, qasqır, tülki quwıp şıǵadı. Sonda olar bul üşin kolxozğa töley me birdeñe? Tük te tölemeydi. Äkem Qadır osı kolxoz qurılğan künnen bastap usta bolıp istedi, mamam sawınşı. Bir attıñ bir kündik terin paydalanuwğa meniñ nege qaqım joq.
395	Şeşim qabıldandı, özen boyındağı jayılman betine tuwra qarağan attıñ birin ustap minedi de, Qojakeñ tüngi salqınmen jaylawğa tartıp otıradı. Sonan soñ, briygadıyr bar, Mayqanovası bar, tañerteñ meniñ izimniñ qalay qaray ketkenin tawıp körsin.

	Tamaqtanıp bolıp, tısqa şıqtım. Köz baylanıp qalğan eken. Mawjırağan qoñır keştiñ quşağında, qora awzındağı sırğawıl qaşanıñ üstinde, qonaқтаған tawıqtay şoşayıp otırmin. Oyımda Janar.
400	Tündeletip jaylawğa ketip qalatın bolsam, köpke deyin onı köre almaymın, sağınamın-aw! Men keyde suraq qoyam özime özim: «Janardı nege oylay berem? Onı körmesem, ala köñildenip, tınışım ketip turatını nesi? Älde osınıñ özi älgı jurt aytatın, kitaptarda jazılatın ne... emes pe?». Yapır-ay, osı bir sözdi oyğa alğannıñ
405	özine selk ete qalam-aw. Eger munı Mayqanova bilse ğoy. Ne bolar edi onda künim? «Ä, Qadırov, qarşadayıñnan qızğa ğaşıq bolıp! Qaray gör munı! Bul sumdıqtı sağan kim üyretti, o?!». — Nağız masqara, mine, sonda bolar edi.
410	Meniñ Janarğa lām dep birdeñe aytpaq tügil, tipti onıñ qasına baruwğa jüreksinip turatın sebebim, mine, osı. Janar üyi köşeniñ basına taman, özenge tayauw. Äkesi Balabek briygadıyr bolıp isteydi. Maması Qırımğa kurortqa ketken. Üyde özinen basqa, meni onşa unata qoymaytın qıtımır äjesi ğana bar. Qolıma tayaq alıp, älekimderge eliktep sılıty basıp, solay qaray kele jatırmin. Janardıñ töbesin anadaydan bir körsem de
415	dätke qüwat emes pe. Mümkın, ol uşırasıp ta qalar. Jaylawğa baratınımdı aytam. Meniñ qayda ekenimdi ol da bilip, oylap jürsin. Janar meni jayşılıqta oylay ma eken, oylamay ma eken, ä? Bul üyde Janardıñ äjesinen beter seskenetin tağı bir qorqınışım — osı üydiñ anturğan qabağan qara töbeti. Attı kisiniñ omırawına şapşıytın jawız töbet. Ol bos
420	bolsa, üy mañınan tiri jandı qıyya bastırıp ötkizbeydi. Joq, qara töbet baylawlı eken. Artı köşe jaqtan kelgen birewge ars ürip, julqınıp tur. Men bergi qora jaқтаğı ağaş şarbaqqa jaqınday tüstim. Osı kezde üyden Janar jügirip şıǵıp: - Aqtös, jat. Bar ornıña! — dep zekiy bastadı.
425	Qaqpanıñ ar jağınan äyel dawısı estildi: - Janarjan, äjeñ üyde me? - Äjem bağana tawıq fermadağı Süyinbay atamdikine ketip edi. Äli kelgen joq. Janardıñ üyde jalğız ekenin bilgende, quwanışım qoynıma sıymadı. Ne de bolsa, tildesip qaluwğa bel bayladım. - Janar! — dep dawıstadım, ol jügire basıp beri qaytıp kele jatqanda.

430	Ünim beyne bir şoşığan nemese ayaq astınan ğajayıp bir qımbat zat tawıp alğan adamday jarqın şığıp ketti. Selk etip, toqtay qaldı Janar. (Üy mañdayşasına elektr şam ornatılğandıqtan, esik aldı süttej jırıq edi.). Dawıstıñ qaydan şıqqanın tuspalday almay, töniregine jaltaq-jaltaq qarap barıp kördi meni.
435	- Keş jırıq, Janar. Janardıñ tañdanğan jüzi derew külimsiredi. Qasıma jügirip kelip, ağaş şarbaqtıñ üşkil basınan ustap, betpe-bet tura qaldı.
440	- Keş jırıq, Qoja. Neğip jürsiñ? — dep suradı ol. - Men tündeletip jaylawğa ketem. - Mamaña barasıñ ba?
445	- İyä, sen nege lagerge barmadıñ? - Mamam kelgenşe üyde bolıp, äjeme kömektesem. Mayqanova apay lagerge kelesi kezekke joldama berem dedi. Janar osını ayttı da: - Qoja, meniñ äjem üyde joq. Jür, doybı oynayıq, — dedi.
450	Özegimdi nurlı sezim jarıp ötip, qoltığıma qanat bitkendey boldı, qaşağa pärmnimmen sekirip şıqtım da, ar jağına top ete tüstim. Sol kezde şıñjırın sıldırlatıp qara töbet te arıldap, tura umtıldı. İtten qorıqqansıp, Janardıñ bileginen qısıp ustap, jabısa tüstim. İt esik aldına jete almastay etip baylanğan eken. Ekewimiz iyıq tüyistire jügirgen boyda üyge kirip kettik.
455	- Sen doybını jaqsı oynaymısıñ? — dep suradı Janar. - Joq, onşa emes, — dep sıpayı jawap qaytardım. Al şındığında, özim teñdes balalardıñ köbin utuwşı edim. Janardıñ betpe-bet otırğan süykimdi jüzine, iyığına tögilip tüsken kömirdey qap-qara äsem qolañ şaşına alañ-eleñ qarap tolqıp otırıp, birinşi oyındı qalay utqızıp alğanımdı bayqamay qaldım. Ol mağan üş buzaw aydattı. Biraq Janardıñ mäs bolğan keypine qarap, bul utılğanıma özim iştey quwandım da.
460	Ekinşi oyındı älgindey emes, sağıraq oynawğa tırıstım. Ünemi qızdan jeñilis taba berüwge bolmaydı ğoy. Biraq üş-tört jüristen keyin Janar meniñ üş peşkamdı birden qırıp salğanı. - Ällüwi! — dep, jağımdı şapalaqpen bir salıp, otırdım da qaldım. Berekesi bir uşqan oyınıñ mäni bola ma. Lezde tağı utılıp qaldım. Bul jolı

	topırlatıp, altı-jeti buzaw aydattı.
465	- Bayıdın, bayıdın! — dep, Janar onan ärmen mäs bola tüsti. Endi meniñ namısım kele bastadı. - Qazır utamın, — dedim senimdi ünmen. - Utpasañ, ne bolasıñ? - Ne bol deseñ, so bolayın.
470	- Düniye jüzindegi barıp turğan maqtanşaqtıñ özi bolamısıñ? - Jaraydı. Üşinşi oyın şiyelenisip bastaldı. Äw degennen-aq eki peşkadan qarpısıp aldıq. Biraq birazdan keyin oyınınıñ ara salmağı tağı özgere bastadı. Bir-eki jerde mült jiberip aldım. Janardıñ eki peşkası tağı artıp ketti.
475	- Äy, bälem, körermin jeñilmegeniñdi, — dep qanattanıp, onıñ mereyi asa tüsti. Meniñ endigi ümit artqanım oñ jaq şettegi bir peşkam edi. Tükpirletip otırıp, sonı biyge alıp şıqtım. Qırğıyday tiyip, jayparmın-aw endi, bälem.
480	Biraq tap osı kezde maydan dalasında men oylamağan ğalamat bir oqıyğa boldı. Aylaker Janar orta şende elewsiz turğan bir peşkasın mağan jegizdi de, basqa bir peşkasımen meniñ älgi batırımdı belden basıp, biyge ötip ketti. Onımen de tınbadı. Älgi biyimen meniñ özge üş jawıngerimdi tağı jaypap saldı.
485	- Uwra! Utıldıñ! Maqtanşaq Qoja. Men endi seni budan bılay maqtanşaq Qoja dep ataymın. - Toqta, qalay... qalay bop ketti? - Mine, bılay... Sen meniñ mına peşkamdı jediñ be? Jediñ. Onan soñ men bılay jep, biyge şıqtım. Odan keyin, mine, bılay... bılay... bılay jedim.
490	Äy, maqtanşaq Qoja. Utamın dep maqtanıp ediñ. - Toqta. Meniñ äli de bir biyim bar ğoy. - Onıñ qolınan ne keledi? - Körmiz. Sen äli utqan joqsıñ. Jüris kezegi meniki me?
495	Meniñ bir biyime qarsı Janardıñ tört peşkası qaldı. Onıñ da birewi biy. Al qalğandarı da endi eş bögetsiz birtindep biyge şıǵuwı dawsız. Sosın tört qara bıy meniñ jalǵız sarı biyimdi aş bōridey ortaǵa alıp, tırp etkizbey bas saluwı sözsiz. Osı qater ayday anıq tanılıp turǵandıqtan, birden-bir jan sawǵalaytın orın — uzaq jolǵa şıǵıp kettim.

	Bul pıyğılımdı tūsine qoyğan Janar: - O, qorqaq! — dep ızalandıra tūsti. — Sastıñ ba, bālem. Sonan soñ qayda barar ekensiñ.
500	- Jan-jağımñıñ bāri qater, qayda barüwşı edim. Uzun joldan qıyya bassam, mert ketetinin sözsiz. Sondıqtan taqtaydıñ ol şetinen bu şetine ilgerikeyin sırğanap, jürdim de otırdım.
	- Bunıñ oyın emes, şıq uzun joldan.
	- Öz erkim. Şıqqım kelse, şığam, şıqqım kelmese, şıqpaymın.
	- Joq, şıq uzun joldan.
	- Şıqpaymın.
505	- Endeşe, sen jeñildiñ.
	- Joq, jeñilgem joq.
	- Jeñildiñ.
	- Jeñilgem joq.
	- Jeñildiñ. Budan bılay men seni Maqtanşaq Qoja dep ataymın.
510	Janar ekewimiz osı arada kädimgidey qızıl keñirdek bolıp qaldıq. Ol «jeñildiñ» deydi, men: «Jeñilgem joq, köne, oyın ayaqталғанша oynayмыз» deymin. «Endeşe, uzun joldan şıq» deydi ol. «Şıqpaymın» deymen men.
	Aqırı: - Oynamaymın senimen, — dep, Janar urtın burtıytıp, doybını jıynap aldı.
515	- Oynamasañ, qoy, — dedim men de esemdi jibergim kelmey.
	Osı kezde qaqpa aldındağı qara töbet ars-ars ürip barıp basıldı.
	Şıyqıldap darbaza aşılganday boldı.
	- Äjem keldi ğoy deymen, — dep, Janar sırtqa jügire jöneldi. Men soñınan şıqtım.
520	Qaqpağa kirip kele jatqan äjesi Janarğa: - Oy, şıbınım, jalğız otırmısıñ? — dey berdi de, meni körip: — Mına bala Qoja ma? — dep suradı. Kempirdiñ üninde meni jaratpağandıq bar edi.
	- Iyä, — dep jawap berdi Janar mağan burtıyya qarap.
	- Bu neğip jür munda?
525	- Ekewimiz doybı oynap otırdıq.
	- Balam, bar üyiñe, — dedi kempir mağan. — Janarjan, it qawıp almasın, şıǵarıp jiberşi. Men itti şabalandırıp, qaqpanı aynalıp jürmey-aq, şarbaqtan sekirip

530	jönelgim keldi. Meyli, doybidan saluwım bolmasa da, täwir fizkülturaşı ekenimdi Janar tağı bir ret körsin. Osınday orayı kep turğanda, sonday önerimden bolsa da oğan unap ketkim keldi. - Saw bolıñızdar. Jügirip kelem şarbaqqa qaray. Sekirdim... qoysañdarşı, adamdı qırsıq şalayın dese, op-oñay ğoy. Osı arada oylamağan jerden masqarağa uşırap, abroyım
535	ayranday tögildi de qaldı. Ne boldı deysiñder ğoy. Bir balağım sırğawıldıñ üşkil basına ilinip qalıp, sozılğan küyde uzınımnan tüspesim bar ma. Oñbay jıǵıldım. Biraq ölimgen uyat küşti degen emes pe, jalma-jan tez türegeldim de, artıma qaramastan zıtıp otırdım. Janar men äjesi qarqıldap külip qala berdi.
540	«Yapır-ay, Janardı renjitip kettim-aw. Sonşalıq nege egestim. Äy, osı qaysarlıq minezim meni abroyğa joldas etpeydi ğoy. Uzun joldan şıǵıp, jeñile salsam, nem ketetin edi». Janardıñ ökpeli pişinmen burtıyqa qarağan keypi köz aldım keledi.
545	«Keşirşi, keşirşi, Janar, turpayılıq isteppin. Kinä mende». Üyge kirip bara jatqanda, itten qorıqqansıp, Janardıñ jup-jumsaq bileginen qısıp ustap, jabısa tüskenimdi oylağanda, boyımdı tätti bir sezim jaylağanday boldı. Sol süykimdi bilek qazır de üwısmında turğanday, öz alaқанımdı özim quşırılana qısamın...
550	Basıma qıylı-qıylı oylar sapırılısıp keledi. Onıñsını bitirgen soñ, armıyqa şaqırılam. Al Janar bolatın bolsa, institutqa oquwğa tüsedı. Sonda, bälem, men oğan öleñdetip turıp neşe aluwan ğajap xattar jazarmınaw.
555	Söz joq, Janar da jawap jazadı. «Janım Qoja» dep bastar, mümkün. Qanday süykimdi söz. ...Közge türtse körgisiz tastay qarañǵı. Sabalap jañbır quyıp tur.
560	Jentektelgen qoyu qara bult aspan törinde darıyqa sapırılısadı. Kün kürkirep, nayzağay şartıldap, közdi şaǵıp, qulaqtı tundıradı. Kürkirep tasıp aqqan kök buwrıl taw özeniniñ jaǵasında tabıǵattıñ dolı minezin eleñ qılmay, qaruwın kezep ustap sustı şekaraşı tur. Bul jawıngerlik borışımdı ötep turğan mına menmin. Mүmkin, awa rayınıñ osı qarbalasın paydalanıp, zulım jaw elimizge qandı şeñgelin salmaq bolar.

	Qasiyetti elimiz şekarasin buzüwğa ärekettener. Biraq men qasıq qanım qalğanşa onımen alısüwğa äzirmin. Äne, jaw tankteri zäwlim ağaştardı şöptey japırıp, biriniñ soñınan biri jantalasıp alğa umtılıp keledi.
565	Men bir buğanıñ tübinde tank buzatın granatalardı qasıma iñğaylap qoyıp, añdıp jatırmin. Alğaşqı tank qulaş jeter jerge kelip te qaldı. Ornımnan köterile berip, laqtırdım granatanı. Däl tiydi mañdaydan. Jarıldı. Ekinşi, üşinşi tankter de osınıñ ayağın quştı.
570	Basqınşı jaw qıyya basa almay, jer jastandı.. Meniñ dañqım osı küni-aq бүkil elge jayıladı. Gazetter, mümkün, süwretimdi de basıp şığarar. Sonda Janar ne küyge tüser eken?
575	Men armıyyadan batır atanıp, orden tağıp kele jatırmin. Köpir awzında şoq-şoq gül buwmaların ustağan nöpir jurt jolımdı tosıp tur. Solardıñ işinen közime ottay basılıp, Janar uşıray ketedi. Añsap körisken Qozı men Bayanday bir-birimizge quşaq jaya umtılamız. - Janar! - Qoja! Mektep direktorı Axmetov bastağan bir top muğalim qasıma keledi.
580	«Jaraysıñ, Qoja. Jigit-aq ekensiñ. Biz seniñ munday erjürektiğiniñdi bilmey, bayağıda beker ursadı ekenbiz ğoy. Keşir», — deydi Axmetov. «İyä, talqıdantalqığa sap, kün körsetpewşi ediñizder, — deymen men. — Äsirese älgi Mayqanova apay...» Mayqanova mağan batıp kele almay, bir şetke taman iñğaysızdanıp turadı. «Siz nege oqşawlanıp tursız, beri taman keliñiz», — deymen.
585	Ol qaltıray basıp, jaqınday түsedı. «Keşir, Qoja... Bayağıda men sağan piyoner lagerine joldama bermegenimdi umıtpağan bolarsıñ». «İyä, umıtqanım joq». «Keşir, keşir, aynalayın Qojatay».
590	Keşiremin be, qaytem? Joq, özgege keşirsem de, Mayqanovağa keşirmeymin. Öytkeni onıñ ızası äbden ötip bitti. Axmetovtı oñaşa şığarıp alam da: «Mayqanovanı şığarıñız muğalimdikten», — deymen. Sonımen bitip jatır. Sovet Odağı Batırınıñ aytqanın Axmetov orındamay körsin! Ex, şirkin, uşqır qıyyal adamğa ne istetpeydi. ALTINŞI TARAUDA

595	Äjem jöninde birer söz, meniñ at urlap minbekşi bolğan äreketim jäne Sultanmen kezdesüwim ayıladı. El ayağı basıluwın kütip, kitap oqıp otırdım. Äjem tösek sala bastap edi. - Mağan tösek salmañız, men bugün jaylawğa ketemin, — dedim. - Büginiñ qalay? Osı jeti qarañğı tünde me?
600	- İyä, tünde. Kündiz ıssı ğoy. Salt atpen jol jürgenge tün tiyimdi emes pe. - Kölikti qaydan taptıñ? - Qaydan tapsam da taptım. Kölik dayar, — dedim. - Äy, sen oñbağır, tağı bir päle şığarğalı jürgennen sawmısıñ? Ne päle şığarüwşı edim. Osı siz-aq mağan ılğıy şübälanıp turadı ekensiz.
605	- Şübälanbay qayteyin, öziñ tınış jürmeysiñ. Äjem tağı da turıp alıp, qulağımdı talay sasıtqan dağıdılı önegesin ayta bastadı: - Şıbınım, äytewir, eşkimge tiymey, urınbay, jayıña jür. «Tek jürseñ, toq jüresiñ» deydi atañ qazaq. Seniñ tentektigiñdi menen basqa eşkim de kötermeydi. Äytewir, sağan aytar aqılım, — tınış jür, balam, tınış jür.
610	Birewdiñ ala jibin attawşı bolma. Meşkey degen jaqsı at emes. Osı ülkender degen qızıq xalıq. Bir meniñ äjem emes, qay-qaysısı da balalarğa şetinen ösiyet aytqış, jön siltegiş, aqılğöy keledi. «Olay etpe, bulay et, ananı isteme, mınanı iste» dep täptiştap turğanda, tañdaylarınan şań köteriledi. Al endi özderine qarañdarşı. Ne qıylı jaman minez, jönsizdik osı ülkenderdiñ arasınan
615	şıqpay ma? Urlıq istep, sottalıp jatatındar kimder? Ülkender. Mas bolıp, qatın-balasınıñ üreyin alıp, üyinde şurqan şığaratın kimder? Ülkender. Bäleqorlar, jemqorlar, jalaqorlar — bəri ülkenderden şığadı. Endeşe, olar bizge, balalarğa, aqıl aytıp, jön siltemes burın, äweli özderin özderi tüzep alsa, qanday jaqsı bolar edi.
620	Äjem meniñ qızıq adam. Turmıstıñ qarapayım qağıydasına budan jüyrik kisi osı awılда sirä de tabıla qoyar ma eken. Söyte turıp, ol köp мәsele jöninde säbiydey añqaw. Qarañğı bolğan soñ, añqaw bolmay qaytsın. Men qanşa äwrelensem de, oğan osı küнге deyin jerdiñ domalaq ekenin uğındıra almay-aq qoydım. Aytısıp-aytısp keledi de, qolın bir-aq silteydi.
625	- Bar, awlaq. Jer domalaq emes, sen domalaqsıñ. Basımdı qatırmay, bar, — deydi. Keyde ekewimiz Quday jöninde kerisip qalamız. - Quday joq bolsa, duniyeni kim jaratadı? — dep suraydı äjem.

630	- Düniyeni eşkim de jaratqan joq, özi jaraldı. - Sen, nemene, sonda qasında qarap turıp pa ediñ, dinsiz neme? - Qarap turğanım joq, kitaptan bilem. - Al adamdı kim jarattı? - Adam maymıldan jaralğan. - Täyt, sandalğan neme. Sandalmay, bar onda ana ormandağı maymıl äkeşeşeñe.
635	Äjem ekewimizdiñ ğılımıy talasımız ärqaşan osınday alawızdıqpen bitedi. El ayağı basıldı-aw degen kezde tısqa sıqtım. Ay qarañğı, qorağa kirdim de, belgili jerde ilüwli turğan jügendi aldım. Awızdığı sıbdırlamastay etip, qoltıǵıma qıstım da, üy artındağı terekterdiñ arasimen özenge qaray jöneldim.
640	Şirkin-ay, jalǵız ketpey, qasımda Janar bolsa, qanday jaqsı bolar edi! Mawjırağan barqıt tün, ıyesiz dala. Jol üsti, ekewden ekew ğanamız. Ärqaysımızdıñ kökeytesti armanımız jöninde, bolaşaq ömir jöninde sır şertisken bolar edik...
645	Awıladağı minis attar tünge qaray özen boyına jiberiledi. Meniñ közdep kele jatqanım sonıñ biri. Äne, şetki bir jılqınıñ qarası körinip te qaldı. Jaqındap kelsem, Alşabay şaldıñ jeke menşik tor biyesi eken. Ayağında Alşabaydıñ özindey qasarısқан som şoyın kisen. Qasında qulını jayılp tur. Ärmenirek tağı bir-eki jılqı şöpti birt-birt üzip, jayılp tur.
650	Sonıñ birewine taqap keldim. Mine, berdi Quday tilegimdi. Kolxoz törağasınıñ jiyren jorğasına döp kelgenimdi kördiñ be. «Şirkin, taqımına bir tiyer me ediñ!» degen tätti arman tañdayımdı burınnan quwırıp jürüwşi edi. Endi sol armanımdı jüzege asıratın boldım.
655	Jiyren qasqa aldıñğı eki ayağınan şiderlewli eken. Öziniñ minezi jaman dewşi edi. Men jaqınday bergende, qulağın tigip, osqırınıp qarsı aldı. - Tr-r-r, januwar, tr-r-rr, — dep qolımdı sozıp, moynın sipağım kelgen iyşarat bildirdim. Biraq buğan aldanatın jiyren at emes. «Jolawşı bolma, jolasañ, berem sazayındı» degendey quyırğın burıp, qulağın jımqıra bastadı.
660	- Täyt äri! Mına aqımaq qaytedi, — dep, Satıbay jılqışıǵa eliktep, zekip tastadım. — Taq, taq, januwar, taq, taq... Bäribir jiyren at jolatar emes. Zekimek tügil, baqırsam da tilge keletin

	niyeti joq. Quyrıǵın burıp, qulaǵın jumqırıp, qosayaqtap tebüwge dayın tur.
665	Egeskenge egsetin mende de bir saytan bar. «Qap, pısaqqa ilingir ittiñ ğana malı. Izañ ba seniñ! Taqımına bir tiyseñ, tarttırar em-aw sazayındı» dep, onı qalay etkende de minbey tınbawǵa bel bayladım. Ätteñ, jalına qolım bir ilinse. Aqır, aynalsoqtap jürüp, bir ıñǵaylı kilteñi kelgende, şap berip, jiyren attıñ jalına jarmasa kettim. Qors etip, ürkip ala jöneldi. Ayaǵım anda bir tiyip, mında bir tiyip, döñgelek uşıp kelem. Sonda da ayırılar emespin. Munday da jawız mal boladı eken, toqtamaydı. Aqır, bir kezde sawsaǵım saldırap talıp, jazılıp kep ketti. Anaday jerge uşıp tüstim.
670	Jiyren at jalt berip kep, qosayaqtap birdi tepti. Mına oñ jaq sanıma saq ete tüsti tuyaǵı. Şoq basqan küşiktey qıñsılap, döñgeledim de qaldım. (Quday saқтаǵanda, qata tiyipti. Eger döp tiygende, jiligimniñ külparşasın şıǵarar ma edi, qayter edi.) Bir waqıtta däl qasımnan: - Bul kim, ey? Kim bul? — degen dawıs estildi.
675	Selk etip, bebewlewimdi derew qoya qoydım. Qolında jügeni bar, kepkalı birew tekıp keledi. Tanıy kettim — Sultan. Ol maǵan eñkeyip, üñilip qaradı da: - Öy, Qara Köjemisiñ? Ne boldı? Neǵıp döñgelep jatırsıñ? — dedi. - At tewip jiberdi. - Qay at?
680	- Anaw, — dep men jiyren attı nusqadım. - Qay jeriñe tepti? Süyegi saw ma sınǵannan? - Saw ğoy deymen, — dedim men ayaǵımdı sozıp bayqap. - Käne, men köreyin, — dep, Sultan qolındaǵı jügenin jerge qoya saldı da, meniñ ayaǵıma jarmastı.
685	- Oybay, aqırın! — dep şıñǵırıp jiberdim. - Öy, süwjürek neme, janınıñ tättisin qaray gör. Toqtay tur. Ölmeysiñ. Sınǵan tügil, däneñe de etpegen. Tek kök eti awırıp qalǵan ğoy. Qazır barısımen derew suwjapıraq tartsañ, eşteñe etpeydi, basılıp ketedi. Men jılan şaǵıp alǵan birew me dep qalsam. Bul sumpayı jiyrenniñ sırın bilmewşi me ediñ. Oǵan neǵıp urınıp jürsiñ?
690	- Qasınan ötip bara jatır edim, tewip jiberdi. - Öy, qara bassın seni, — dep, Sultan meni mazaqtay bastadı. — Aldıñdaǵı tawday attı körmey, ne qara bastı seni.

695	Men bul sözge jawap taba almağandıqtan, ayağımniñ awırğanimen älek bolğansıp, odan beter oybaylap, qıynala tüstim. - Türegel, bir müşeñ qıyrıp qalğan nemedey şoyırılma, — dep, Sultan meni, oybaylağanıma qaramastan, süyrelep turğızdı. — Käne, basıp körşi ayağıñdı. Tağı da bir atta. Aytım ğoy, qıyramaq tügil, däneñe de bolmağan.
700	At tepkenge de ayaq sınıwşı ma edi. Ölmeysiñ. Jür, kettik. Şoyñañdamay, tüzüw bas.
705	Sultannıñ jası menen eki-üş jas ülken. Äkesi Sügir jılqı bağadı. Özi osıdan biraz jıl burın oquwdı tastap ketken. Sodan beri burınğınıñ serileri qusap, äkesiniñ arqasında säygülikten säygülikti tañdap minip, ılğıy jortuwıldaydı da jüredi. Keyde aylar boyına zım-ziya körinbey ketedı, sonan soñ qaytadan payda boladı. Ne istep, ne tındırıp jürgenin bir Qudayım özi bilsin. Sultannan: - Qaydan keldiñ? — dep surap edim.
710	- Jaylawdan keldim, — dedi. - Jaylaw qanday eken? - Aytpa. Tamaşa. Şöptiñ bıyılğı şıǵımın körseñ, belüwardan keledi. - Barayın desem, kölik joq, — dedim Sultañğa. - Men alıp keteyin. Erteñ tañerteñ qayta jüremin. - Qalay alıp ketesiñ? Bası artıq köligiñ bar ma? - Onda jumısıñ bolmasın. Tañerteñ dayındalıp, kütip otır. Ertoqımıñ bar ğoy?
715	- Bar. - Endeşe, bitti. Kelistik. Sultan meni esik aldına deyin süyrep äkeldi de: - Qara Köje, seni bir jerge ertip barsam, serik boluwğa jaraysıñ ba? — dep suradı.
720	- Qayda? Sultan derew aynıdı: - Joq, sen şoynaqtı joldas etemin dep, basıma päle tawıp alarmin. Qoş. Men kettim. Al tañerteñ dayındalıp tur. - Maqul. JETİNŞİ TARAUDA
725	Sultan ekewimizdiñ bir atqa eki er erttep minüwimiz, Sultannıñ meni şılım tartuwğa bawluwı, onıñ ayağı nemen tıñanı söz boladı.

730	Erteñgi şaydı işip bola bergende, esik aldına salt atpen tasırlatıp Sultan jetip keldi: - Qara Köje, barmısıñ? - Barmin. - Dayınbısıñ? - Dayınmın. - Alıp şıq er-toqımıñdı. Er-toqımımday köterip, esik aldına şıqtım. Jaraw, qula dönenniñ üstinde şirenip Sultanım otır. Jeteginde at tügil, saytan da joq.
735	- Köligiñ qaysı mağan äkelgen? - Mınaw kölik emes pe? — deydi Sultan qula deneniñ sawırğa qağıp. — Sal erdi.
740	- Qayda salam? - Sal mına meniñ artıma. Qula dönen aman bolsa, ekewimizdi jaylaw tügil, Almatığa aparadı. - Sonda, bir atqa eki er erttemekpiz be!? - Onıñ nesine tañdanasıñ? Tamaşa boladı. Bir atqa eki er erttep mingen qazaqtı men buğan deyin körgeñ joq edim. Sultanniñ mına aqılı, şınında da, oyğa qonımdı, qızıq körinip ketti.
745	Saldım erdi onıñ artına. Tarttım tartpanı. Mingestim. Osı kezde üyden äjem şığa keldi. - Äkem-aw, mınaları nesi... —dedi äjem qolımen közin kölegeyley tañdana qarap. — Äy, kögermey ketkir, quw Sultan, sen ğoy osını şıǵarıp jürgen. Atqa jaydaq mingennen de, bul tamaşa boladı eken. Ayağıñ salaqtamaydı, ärkimniñ öz üzeñgisi bar. Äri qula dönen mayda jüristi janıwar bolıp şıqtı.
750	Soqtırğannan soqtırıp otırıp, Sultan dükeniñ aldına kelip bir-aq toqtadı. Ayağıñ attıñ jalınan asıra jerge sekirip tüsip, tizgindi mağan tastadı: - Mä, usta mınanı. Aqşañ bar ma?
755	- Onı qaytesıñ? - Qanşa somıñ bar? - Bes somım bar, onı qaytesıñ? - Sol ğana ma, meyli, äkel beri. Sultañğa täweldi bop, artına mingesip otırğan soñ, bermeymin dep qalay aytayın. Tös qaltamniñ tüymesin jaylap ağıtıp, amalsızdan qol sala bastadım.

760	- Ey, bolsañşı, sonşa neğip küybeñdep kettiñ? - Küybeñdeytin jönim bolğan soñ küybeñdeymin de... Toqtay tur, taba almay jatırmın. - Mümkın, basqa qaltañda şıǵar? - Joq, osı qaltamda bolatın.
765	Meni munşa küybeñge salğan tös qaltamdağı eki şıtırlaq qağaz edi. Sawsağımñıñ soqırılıǵınan sonıñ qaysısı bes somdıq ekenin tanıy almay jatırmın ğoy. Aqırı, täwekel dep, birewin suwırıp aldım. O, masqara! Şeti közime şalıñǵanda-aq jüregim suw etip, işim uwday aşıp ketti. Bul alıp şıqqanıñ baqanday on somdıq edi.
770	- Öy, mınawıñ on som ğoy? — dep quwandı Sultan. — Öy, quw Qara Köjeay, quwlıǵıñ qalmaydı-aw osı seniñ. Meyli, on som bolsa da, äkel beri. - Men munı bes som eken desem, on som eken ğoy, — dep, uyatımdı qımtap, men de bilmegensip jatırmın.
775	Sultan aqşanı alıp dükenge kirip ketkende, qaltama qayta qol salıp, ekinşi şıtırlaq qağazdı suwırıp aldım. Bul bes somdıq. Älgi meni şatastırıp, uyatqa qaldırıp jürgen, mine, osı quw ğoy. Izasına özin tört bölip, laqtırıp jibersem be eken dep, kijinip bir turdım da, biraq onsız da talay köresini körıp, uwmajdalıp, iyi tüsip bitken beyşara bolǵandıqtan, janım aşdı. Qaltama qayta salıp qoydım.
780	Sultan magazinnen galife şalbarınıñ eki qaltası tırsıyıp, urtı şodırayıp, şaynañdap şıqtı. - Ne satıp aldıñ? - Zoldıñ qamı, — dedi Sultan awzı söylewge äzer kelip. Onısı «joldıñ qamı» degeni.
785	Sultan tizgindi qolina aldı da, erge qaytadan qarǵıp mindi. «Al endi kettik» dep, men asıǵıstıq bildirem. Sultannıñ artına jarbıyıp mingesip ketip bara jatqan mına türimdi Janar körmese eken deymin.
790	Awıldan bılay şıǵa berip, Sultan mağan qaltasınan pryantik alıp berdi. Ekewimiz qıtırlatıp jep kele jatırmız. Qula deneñniñ taǵası tastaq jolǵa şıq-şıq soǵıladı. Bir kezde Sultan artına burılıp: - Sen şılım şegesin be? — dep suradı. - Joq. Ol erge qırındap otırğan küyi attıñ tizginin tejedi de, qaltasınan bir paçka

	sigaret suwırıp aldı. Awzın aştı da, mağan usındı: - Mä, üyren.
795	- Öziñ tarta ber, — dedim men. - Osi küñge deyin şılım şegüwdi üyrenbey, neğip jürsiñ? — dedi Sultan meni kinälay söylep. — Mä, tart. Aldım. Sultan ottıq jağıp usındı. Tutattım da, burqıldatıp tarta bastadım. Awzıma tütinniñ jap-jaman ısı dämi keledi.
800	- Oy, sawatsız, — dedi Sultan meniñ şılımdı qalay şegip kele jatqanımdı körip. — Söytip te tarta ma eken. Jap-jaqşı sigaret bosqa qor etüwin qaraşı. İşke tart. Mine, bılay. Awzıña tütindi toltırıp al da, jutıp kep qal.
805	Bala dese, bärimizge tiyedi, bizden ötken aqımaq jan joq qoy. Keyde qaydağı bir zalaldı närsege, sonıñ sol zalaldıǵın bile tura, ittey äwes kelemiz. Osi arada mağan: «Käne, jutsam, jutıp köreyinşi, — degen oy keldi, — ne bolar eken».
	Al endi bul baqıtsızdıqtı bastan keşirgen bolsañdar, özderiñ de bilip otırǵan şıǵarsıñdar. Awzımdı tütinge toltırıp alıp, jutıp kep qalǵanımdı sol eken, bir keremet üwlı gaz öñeşimnen şeñgeldep ala kep tüsti.
810	Tınısım bitip, qaqaldım da qaldım. Közimnen jasım ırşıp ketti... Endi bir şaqta közim buldırıp, jer-düniye töñkerilip bara jattı.
	- Oybay, toqta!
	Attan awıp tüsip, qılıyğa kettim jol şetine. Jüregim loblıp, qusa almay, qıynalıp jatırmın.
815	Meniñ bul ayanıştı xalime janı aşuwdıñ ornına, Sultan oñbağan mazaq etip tur: - Qayran Qara Köjem-aw, ajalıñnan üş kün burın öletin boldıñ-aw.
	Millat apayǵa ne betimdi aytıp barar ekem? Tım qursa, jaylawǵa jetip te ölmey, äwrege salatın boldıñ-aw.
	Mine, sodan beri temekini awzıma almaq tügil, iyisi murnıma kelse, zıtıp jönelemin.
820	SEGİZİNŞI TARAUDA Oquwşı jaña keyipker Däwletpen tanısadı.
	Qula dönendi jele ayañdatıp otırıp, tüs awa taw işine kelip kirdik. Bul aranıñ awa rayı men jer kelbeti tömengi jazıqqa eş uqsamaydı. İzini etken şıbın joq, sap-salqın. Bet aldımızdağı taw aqtarı jaqtan qoñırjay samal jel esip qoya berdi. Qubılıp jayqalǵan jasıl şalgın, gülbäyşeşek.
825	At üstindegi uzaq jüris meni şarşatayın dedi. Öytkeni atqa eki adam

	mingeskende, artqısı köp tüygişteledi eken. Sultan bolatın bolsa, künge küygen jelkesi qıp-qızıl bolıp, kepkasın közine tüsire kiygen küyi bülk etetin emes. Masatıday qulpırğan jer kelbetin körgende, bulaq jağasındağı kögalğa meniñ raqattanıp awnay ketkim keldi.
830	- Sultan, osı arağa at şaldırıp, demalıp alsaq qaytedi? - Şarşadıñ ba? - Şöldep kettim. - Endi biraz jürsek, malşılardıñ üyleri kezdesedi. Qımızğa jetip, biraq demalayıq, — dedi Sultan.
835	Aytqanday-aq, kelesi tumsıqtı aynala bergende, oñ qol jağımızdağı betkeyde bir kiyiz üy körindi. Köne tartqan qaraşa tuwırlıqtıñ üstine appaq jaña tündik jabılğan. Esik aldındağı şıy sörede jas qurt jayulı tur. Üy mañı mal qıyı, sarıala tepseñ; eski jurt ekeni beseneden belgili. Ärirekte jelide eki qulın baylanıptı. Onıñ biri ker qulın, tañı jarqırıp, bawırın künge qaqtap, tıpır etpesten
840	sereyip jatır. Qasındağı qaraker qulın jerdey tıñ tıñdağanday basın tömen salıp mülgipti de qalıptı. - Quday tilegimizdi berdi, qımız işetin boldıq, — dep Sultan at basın solay qaray burdı.
845	Aldımızdan antalap üş it ürip sıqtı. Ülkendigi tanaday şunaq qulaq, aq tös qara töbet qarlıqqan qalıñ dawıspen ars-ars etip kep, attıñ tuwra basına sekire bastadı. Al ekinşi bir suñğıla qara qanşıq üyge jibermeymin degendey qula dönenniñ quyrıǵınan tartqılap jür.
850	Sultekeñniñ minezi itten de jaman. Qamşısın oñdı-soldı üyirip, itterdi odan ärmen öşıktirip, azan-qazan şuwlatqan boyda esik aldına bir-aq kelip toqtadı. Sol kezde üydiñ tüsirüwli turğan esigin serpip aşıp, jası on bir, on eki şamasında sekipil bet sarı bala şıǵa keldi. Basında şekaraşılardıñ jasıl kartuzı. Keñ bolǵandıqtan, äldeqanday olaq qol onıñ artın qabıstırıp, qara jippen battıyıp köktep qoyǵan.
855	Bögde birew kelip, itter abalap ürgendegi balanıñ daǵdılı qızmeti osı boluw kerek, ol bizge nazar awdarmastan, derew bosaǵada jatqan aq baqañǵa jarmastı da, itterdi quwa bastadı. - Ket! Ket, Alıp soq. Jat ornıña barıp. Alıp soq töbet balanı derew tıñdadı. Şabandap, kömeyinen qırq-qırq

	barlatıp sarqıp ürip, bizge ala közben burılşaqtaý qarap, tayıp otırdı.
860	Otan ilesip özge it te jim boldı. Baqan süyretken bala bizge nazarın endi awdardı.
	- Bul kimniñ üyi? — dep suradı Sultan sekipil bet baladan at üstinde turıp.
	- Jumağuldıñ üyi.
	- Jumağul ne isteydi?
865	- Qoy bağadı.
	- Kim bar üyde?
	- Eşkim joq.
	- Şeşeñ qayda?
	- Ana beldiñ astındağı sıyırlı awılğa ketti.
870	- Qımız bar ma?
	- Qımız joq. Bağana kisiler kep işip ketken.
	- Tük qaldırmadı ma?
	- Qalğan joq, — dep kümiljidi bala.
	- Nege ötirik aytasıñ? Jüktiñ astında keregege baylawlı turğan bir mes
875	qımızdı qayda qoyasıñ?
	- Onı sağan kim ayttı?
	- Jolda qoy jayıp jürgen Jumekeñe kezdesip edik, sol ayttı. «Jüktiñ astında
	bir mes qımız baylawlı tur. Sodan tökpey-şaşpay, bir-bir keseden quyıp işiñder»
	dedi. — Sultan osını ayttı da, sır berme degen iyşaramen meniñ tizemdi mıtıp
880	qoydı.
	Köntek erni tañırqay aşılgan qalpı, sekipil bet tañ-tamaşa keyipte turıp qaldı.
	Sultannıñ ospaq sözi şındıqtıñ töbesinen tüsken boluw kerek. Mınaw sonıñ
	bayıbına bara almay tur.
	Sekpil bettiñ solqılday bastağanın körgen Sultan: - Tüseyik, — dep at basın
885	mama ataşqa qaray burdı. Tüsip, attı bayladıq ta, üyge bet aldıq. Sekpil bet älgi
	ornınan tapjılмай, mınalar qaytedi degendey, bizdi közimen bağıp, köñilindegi
	küdigin ne aytpay, ne Sultannıñ aytqanına sene almay, del-sal bolıp tur.
	Üy işi ala köleñkelew, salqın eken. Sultan tap bir nağasısınikine kelgendey
	tör aldına sulay ketti de, üy iyesi kirgenge deyin jüktiñ astın aşıp jiberip, qarap ta
890	ülgerdi. Tırsıyğan bir mes qımız, şınında da, baylawlı tur eken.
	Bizden seskengendey tabaldırıqtı äreñ attap sekipil bet kirdi. Bosağadan

	ozbay, turıp qaldı. Juwa-juwa şıyrağan qalpı bolsa kerek, üstindegi kök säten köylektiñ etegi tıltıyıp qarnına şıǵıp ketken. Işqır men eki aralıqtan ürgeren doptay tırsıyğan toq qarınıñ bir şeti jıltırap körinedi.
895	- Ey, atıñ kim seniñ? — dep suradı Sultan. - Däwlet. - Atıñ ädemi eken. Däwlet degen tamaşa at. Meniñ aǵayımniñ atı da Däwlet.
900	Aǵası tügil, Sultanniñ saytanı da joq edi. Ötirigimdi şıǵarma dep, meniñ sanımdı taǵı şımşıp qoydı da, söyley berdi: - Däwleti mol, dastarqanın bay, alağanı keñ bolsın dep qoyğan ğoy. Ey, Däwlet, biz asıǵıp otırmız. Sen bizge bir-bir keseden qımız ber.
905	- Apam ursadı. Onı awılǵa berip jiberemiz degen. - Neni? - Jüktiñ astındaǵı qımızdı. - Jumekeñ özi ayttı ğoy, bir-bir kese quyıp işiñder dep. Äkel, kese äkelşi. - Apam ursadı... - Urıspaydı, biz saǵan aqşa töleyemiz.
910	Sultan qaltasınan qobıratıp birneşe bir somdıq sarı qulaqtardı suwırıp aldı. Däwlet şın aqşa ma degendey süzile qarap qaldı.
915	- İyä, töleyemiz, — dedim men Sultandı qoştap. Aşıq awız Däwletti aldap işkennen ğori adamşılıqqa bul bir taban jaqın edi. - Apam kep qalsa, qaytem? Bul Däwlettiñ köngeni edi. - Kelmeydi, — dep, Sultan ornınan uşıp türegeldi. - Qay jaqtan kelüwşi edi. Mınaw, — Sultan meni nusqadı, — kiyizdiñ jırıtıǵın baqılap tursın. Ekewimiz tezdetip quyıp jibereyik.
920	Däwlet qolın sozdı. - Äweli aqşa ber. - Mä, — dep, Sultekeñ Däwletke bir somdı ustata berdi. - Mınawıñ jırıtq, eski aqşa ğoy. - Endeşe, mınanı al, mä, — dep, Sultan onıñ qolındaǵını şıtırlağan suw jaña bir somdıqqa ayırbastap berdi. Aqşanıñ sıyqır küşi Däwlettiñ sırayın kürt özgertti. Endi onıñ közinde

925	quwanış uşqını tirilip, bizge üyirsektep qaray bastadı. Sultekeñniñ qıymılına köz ilespeydi. Jüktiñ astıdağı mesti derew suwırıp alıp, awzın şeşip jatır. Däwlet öreşeniñ işinen burın işine qımız quylğan kişirek bir kök kaströldi alıp şıqtı. - Käne, tos.
930	Sultekeñ cap etkizip, orta kaströlden asa qımızdı bir-aq quya saldı. - Köp bop ketti! — dep şıj ete qaldı Däwlet. - Eşteñe etpeydi. Mesti Sultekeñ köz ilespeytin şapşañdıqpen ornına qayta baylap qoydı. Ekewimiz kaströldegi qımızdı kesemen kösip alıp, kezektesip simire bastadıq.
935	Bosağan kaströldi öreşe işine aparıp qoyğan soñ, Däwlet: - Tağı bir som ber, — dep qolın sozdı. - Ne üşin? - Sender eki kese emes, köp iştiñder ğoy. - Öy, joliñ bolğır, — dep keyidi Sultan, — biz onı işeyik dep iştik pe.
940	Apañ kep qalsa, seni qurtadı eken dep, sağan janımız aşığan soñ iştik qoy. Beker işken ekem. Qarnımdı sızdatıp ketti. Däwlet ne derin bilmey, bedireyip qaldı. - Sen onan da bizge jeytin birdeñe ber. Qımız işimizdi aşta bastadı, — dedi Sultan.
945	Däwlet sozğan qolın endi ğana tartıp aldı. - Nan jeysiñder me? - Äkele ber. May bar ma? Onı da äkel. — Sultan Däwletpen qabattasıp, öreşege birge kirip ketti. — Mına birew piskem omırtqa ma?
950	Sawdadan payda tawıp qalğan Däwlet: - Tamaqqa da aqşa töleñder, — dep eskertti. Äldekim şala müjip tastağan moyın omırtqanı qomağaylana tistelep jatıp: - Jaraydı, töleyimiz, — deydi Sultan. - Qazır töle.
955	Sultan Däwletke tağı bir som berdi. Bir-bir japıraq nanğa may jağıp, soğıp aldıq. - Al kettik, — dedi Sultan. Däwlet meniñ aldımdı tosqawılday qaldı: - Bäkiniñ keregi joq pa?

960	- Käne, qanday bäki? — dedim men. Däwlet qaltasınan bäkisin alıp körsetti. Temir saptı kişkentay arzanqol bäki eken. Unatpadım.
	- Belbew kerek emes pe? - Qaysı?
965	Däwlet jeydesin türip jiberip, satpaq-satpaq kir qarnın aldım tosip, belindegi belbewin körsetti.
	- Öziñ qaytesin? Şalbarın tüsip ketpey me? - Tüspeydi. Qayıspen baylap alam.
	Men Däwletti, nege ekenin, ayap ketkendeı boldım. Onıñ eñ soñğı belbewine deyin tonap äketüw oñbağandıq bolar edi.
970	- Keregi joq, qoş bol. Däwlet amalsız qoştasqanday ıñğay tanıttı: - Qoş bolıñdar.
	Derew atqa qondıq ta, üş itti üwlatıp-şuwlalıp jönele berdik. Aqtös töbet attıñ omırawına şapşıp, suñğıla qara qanşıq quyrıǵınan tartqılap, ittik minezderin tağı körsete bastadı. Sulteken qara töbetti qamşımen tumsıqqa bir tartuwğa quştar bolıp, bastırmalıtıp keledi. Biraq äkki töbettiñ oñaylıqpen urğıza qoyatın türi joq.
975	Qamşınıñ uşı jeterjetpes jerden ars-ars etip, örşelenip, qalmay kele jatır. Men artıma burılıp qarasam, kökjası kepkası qalqıyıp, jeydesiniñ etegi örge qaray tañqıyqa tüsip, Däwlet säwdeger üy sırtında bizdi közimen uzatıp äli qarap tur eken.
980	TOĞIZINŞI TARAUDA Ne jöninde ayılatının oqıp şıǵıp özderiñ bilesiñder.
	- Qara Köje, qaraşı mınağan. - Munı qaydan aldıñ?
	- Tamaşa malaqay bolmay ma?
985	Sultanniñ qolındağı kök qaraköl aspannan tüsti me, qaydan payda bola qaldı? Ustap körsem, jibekteı map-mayda. İylewinde min joq, aq qağazday.
	- Äy, munı qaydan aldıñ? - Quday berdi.
990	Eger Quday Tağala pendesine birdeñe bere qalğanday bolsa, onday meyirimdiligin Sultannan bastay qoymas. - Jöniñdi aytşı, bul qaydan payda boldı?

995	- Özi unay ma sağan? - Ädemi eken. - Sultekeñ onı-punı zatpen äwestenbeydi. Onı sen bilip qoy. Kenet aldımızdağı özekşede atın jayauw jetelep, qoy jayıp turğan qoyşı körindi. Sultekeñ meniñ qolımdağı qaraköldi jalma-jan julıp aldı da, artındağı bılğarı suwmkağa süñgitip jiberdi.
1000	- Dımıñ işiñde bolsın, Qara Köje. Lıp etip qawıp köleñkesi jügirdi meniñ köñilimde. «Mına quw bunı älgı üyden jimqırıp ketkennen saw ma eken?». Qoyşı soqpaq joldıñ däl üstinde tur eken. Jaqındap kelip bayqadıq: büyreğ bet, şoqşa saqal, orta jastağı adam. Basında küñge küyip könergen aq qalpağı bar.
1005	- Salawmalaykom, qarıyya. - Äleykümsalam. Balalar, ottarıñ bar ma? Sultan qaltasınan siriñke alıp usındı. Şaldıñ jüwan etip orap, qalpağınıñ bükpesine tıǵıp qoyğan dayın şılımı bar eken. Sonı jalmajan tutattı da, qomağaylanıp sorıp-sorıp jiberip, demin bir-aq kürsinip şıǵardı: - Uh, jetisip qaldım ğoy, kösegeñ kögergirler. Siriñkem tawsılıp qap, bağanadan beri qañsıp tur edim. Qay kolxozdıñ balaları bolasıñdar?
1010	Sultan meni şıntağımen türtip qaldı da: - Kaliyniynniñ balalarımız, — dep ötirikti soǵıp qaldı. Men tañtamaşamın. Hege ötirik aytadı? Özimizdiñ «Jaña ömirdi» nege atamaydı? Bılayıraq şıqqan soñ Sultannan: - Öy, «Kaliyniynniñ balalarımız» degeniñ ne? Nege ötirik aldaysıñ? — dep suradım.
1015	- Äy, aqımaq Qara Köje. Qaydan bildiñ, mümkün, jañağı biz qımız işken üydiñ qojası Jumağul tap osınıñ özi şıǵar. Qarakölin joqtap izdey qalsa, quwıp kep, äkemizdi tanıtpay ma? Al endi bizdi tawıp körsin sonaw Kaliyniynge barıp.
1020	* * * Meniñ mamam sawınşı bolıp isteytin birinşi brıygada kezeñdi asıp tüsken jerde, Qabandı dep atalatın nuw qarağaylı jalpaq saydıñ awzında eken. Bul özi sırttan qarağanda bütün bir awıl tärizdi: birneşe boz üy, jappa, şatırlar aralas on şaqtı tütün şoǵırlana qonıs tewipti. Olardan oqşawıraq sırğawıldan aydap jasalğan mal qora-jayları körinedi. Töbesine jelibrep qızıl jalaw qadalğan, qabırğalarına qızıl matağa jazılıp uran, plakattar ilingen vagon-qos, sirä da, brıygadanıñ keñsesi boluw kerek.

	(Soñınan bildim, bul äri keñse, äri qızıl burış eken.).
1025	Özenge taman, şetkererek tigilgen bir jappanıñ qasında üş döñgelekti mototsıyql tur. Jüregim dir öte qalğanday boldı. «Bul tağı da Qaratay quw şıǵar. Däw de bolsa, mınaw mamamnıñ jappası».
	Oylaǵanıw keldi. Mamam esik aldında samawrın qaynatıp jür eken. Bizdi körip, tañırqay qarap turıp qaldı. Sultan onimen sambırlap amandasa kelip toqtadı:
1030	- Amansıñ ba, Millat tätey. Balañız at tappay, qara jayauw otır eken. Mine, miñgestirip alıp keldim. Esik aldındaǵı mototsıykldi men birden tanıdım — Qarataydiki. Jappanıñ aşıq turǵan esiginen üp-ülken kerzi etik kiygen ayaq körinip jatır. Onıñ da ıyesi sol bir adam. Kösilip jatqan ayaq bizdiñ dabırımızdı estip
1035	bügilip, jıynala tüsti. - Lagerge barmadıñ ba? — dep suradı mamam menen. - Joq. Bizdiñ mına alaböten jürisimizdi unatpadı-aw deymın, mamamnıñ qasqabaǵı salqın edi. Sultan sonı añdadı ma, tüspedi.
1040	- Erteñ kelem. Men saǵan at tawıp äkelem, — dedi. - Maqul. Sultan ketken soñ, mamam: - Öziñe serik bolatın adamdı jaña tapqan ekensiñ. Bul seni bir küni batpaqqa jıǵıp keter, — dedi. - Öz jönimdi men özim bilem, — dedim.
1045	- Iyä, bilip jürsiñ. Jappaǵa kirdim. Tor aldında şıntaqtap Qaratay jatır. Osılay qaray jumısta jürip tartıp otırǵan boluw kerek, üstinde may-may köne kombinezon. Biraq tikendey bolıp soyauwlap turatın saqalı bugün jıpılmaǵay. Qaratay eñsesin köterip, maldas qurıp otırdı. Ädetinşe, şekesin qasıp-qasıp alıp, urtına külki qıstıra söylep,
1050	menimen jılı amandasıp, işi-bawırına enip baradı. - Jaylawǵa demalayın dep keldiñ be? Durıs bolǵan. Munda qımız mol, raxat emes pe, — dedi. Üşewimiz otırıp şay iştik. Şaydan soñ, mamam sıyrı sawuwǵa dayındala bastadı. Qaratay qoş aytıstı da, mototsıykline otırıp ketip qaldı. Kök şalǵındı japıra
1055	qap-qara etip iz tastap, jolsızben zırǵıp bara jatqan onıñ soñınan men birqawımǵa deyin qaradım da turdım. «Yapır-aw, bul nege kele beredi? Ne kerek oǵan? Bäribir

	mamam oğan eşqaşanda küyewge şıqpaydı ğoy. Al eger şığa qalsa...». Bul oyım mağan qubıjıqtay qorqınıştı. Onı basıma jolatpawğa tırısam. Awlaq. Awlaq, jaman oy. Men odan da alısta, tawdıñ ar jağında qalğan Janardı oyıma alam. Janar. Men «Janar!» dep dawıstağanda, sen äweli ünniñ qaydan şıqqanın bilmey, añtarılıp turıp qalıp ediñ... Jaylawğa qalay kelip jetkenimdi aytıp, janarğa xat jazsam ba eken. Qaratay... tfuw, qabattasıp oyımnan osı şıqpaytın boldı-aw. Bälem, oylamaymın sen jöninde, ädeyi oylamaymın, qayter ekensiñ...
1060	
1065	ONINŞI TARAUDA Jaqsımen joldas bolsañ, jetersiñ muratqa, jamanmen joldas bolsañ, qalarsiñ uyatqa. Öziniñ tırnaq aldı prozalıq tuwındısın şağın povest türinde bastap otırğanın avtor bir de mıynüwtke esinen şığarmaydı. Sondıqtan da ol är adamniñ basınan künde keşetin turmıstıñ usaq-tüyek qubılıstarına onşa jübine bermeydi. Onda avtordıñ bul eñbegi, mümkin, şağın povest emes, kitap magazini polkasınıñ belin qayıstıruwğa jararlıq nän romanğa aynalar edi. Joq, «Ayaz äliñdi bil, qumırısqa jöniñdi bil» degendey, roman jazuw qayda bizge. Ol üşin quşaq-quşaq qağaz, qurığanda, birer bötelke sıyya kerek. Artıñdı stolğa jelimdep tastap, aylar-jıldar boyına tapjılмай otıruwıñ şart. Al sosın sabaqqa kim baradı, üyge beriletin tapsırmalardı kim orındaydı? Buzawdı kim tawıp äkeledi? Jo, jo, roman jazuw meniñ jasımda tipti de qol emes. Bular söz arasında aytılıp jatqan jaylar. Endi äñgime jelisine qayta oralayın. Biz jaylawğa kelgeli tabanı traktorday bir ay şaması waqıt ötti. Ötkende, köñildi ötti, jelip ötti. Sonıñ bări Sultekeñniñ arqası. Bir de bir kün köliksiz bolıp körgem joq. Neler jorğa-jüyrik säygülikterdi sol tawıp äkeledi. «Ertte mınanı» deydi, ertteymin. «Kettik» deydi, ilesip berem. Qayda baramız dep suramaymın da. Ne kerek, Sultekeñniñ arqasında at minip, asır salıp, jetisip jürmin. Bir küni jaylawda malşılar künine arnalıp ulan-asır toy boldı. Toy dese, quw bas domalaydı. Al Sultan ekewimizdiñ basımız pisken almaday torsıyğan maylı bastar. Biz qalay şıdap qalayıq. Toydıñ daqpırtın estigennen bastap-aq delebemiz qozıp, kütip jürdik. Kökparğa tüsemiz dep, at jaratqan bolamız. Toy boladı degen küni tañerteñ mamam sıyrı sawuwğa ketip, men tösekte
1070	
1075	
1080	
1085	

1090	şıntaqtap «Robıynzon Kruwzonı» oqıp jatır edim. Esik aldına kep qalğan at dübiri, sonimen qabattasıp Sultannıñ ayqayı estildi: - Qara Köje, barmısıñ? - Barmin. Sultan attan tors etip sekirip tüsip, üyge kirip keldi. - Oy, qara basqır, äli jatırmısıñ? — Sultan meniñ qolımdağı kitapqa
1095	jarmastı. — Osı seniñ-aq qolıñnan kitap tüspeydi eken. Tastaşı bılay. Nemene, bugün toy ekenin umıttıñ ba? - Toqta, toqta, kelgen jerimdi belgilep qoyayın. - Mına bir mıltıq ustağan adam ba, albastı ma, osı betke kelipsiñ. Jüz jıyırma törtinşi bet. Käne, tur jıldam. Kiyin, toyğa baramız.
1100	Toydı sıpattap jatıwdı jäne artıq dep sanaymın. Öytkeni onıñ qalay bolatının bäreñ de bilesiñder. Osı küni toydan köp närse joq. Meyram künderi —
1105	toy; birew qız uzatsa — toy; bala tuwsa — toy; jospar artıgımen orındalsa — toy; şet elden mıqtı birew kele qalsa — toy; şet elge mıqtı birew bara qalsa — toy; artıylleriyyaşılar küni, flot küni, uşqıstar küni, metalşılar küni, qurılışşılar küni,
1110	fizkülturaşılar küni, şaxterler küni, — tağı basqa atı atalmağan tolıp jatqan qasterli künderdiñ bärinde toy. Qudayğa şükir, äytewir, toydan kende emespiz. Bir şeti sonaw Almatı bolıp, qıylı дәrejeli qonaqtar qatısқан, «ZIM», «ZIS», «Volga», «Pobedalar» qazday tizilgen («Moskviçter» men Qarataydıñ mototsikli tärizdi üş döñgelekti saldırlaq mototsiklderdi maşıyna sanatına qosıp ta
1115	otırғанım joq) irgeles eki awdanniñ qara qorım malşıları tügel bas qosқан ulı dürmektiñ nağız qızған шағı edi. Paluwandar küresi bolıp jatqan. Bir kezde ortadağı toybası tağı bir sonı dabıl tastadı: - Endigi kezek balalardiki. Balalar küresin bastaymız. Baғанadan beri küreskenderge qarap, delebem qozıp tur edi. - Men küresem, — dep ortağa жүгіріп шıqtım. - Kel. Jüregiñniñ otı bar bala körinesiñ, — dep toybası arqamnan qağıp, maqtap qoydı. Küres awdan men awdan bolıp жүріп jatqan. Toybası qarsı jaqqa dawıstadı: - Uyғır awdanı, şıғarıñdar paluwandarıñdı. Uyғır awdanı boyı sorayған, menen de ötken qap-qara, qoñqaq murın bir
1120	balanı şıғарıp edi. Mına jaqta turғandar jamırıp ketti: - Öy, mınalardıñ bala emes, jigit qoy. - Qarşaday balağa jigit şıғarғandarıñ qalay?

	- Öz teñin äkeliñder! - Bul ädildik emes!
1125	Bası-közi örttey qızarıp lepirip turğan toybası buğan qulaq aspadı: - Küş atasın tanımaydı. Käne, küresiñder, — dep, qoñqaaq murın ekewimizdi quşaqtaştırı saldı. Men işten qayıra şalıp jıtuwğa maşıq edim. Äw degennen-aq sol ädisime saluwğa tırısıp baqtım. Biraq qoñqaaq murınnıñ uzın sıyraqtarı kestiyip anadayda jatır. Ayağımdı şoltañşoltañ sermegenmen juwımaydı.
1130	Meniñ pıyğılımdı tüsine qoyğan qoñqaaq murın ayağın onan ärmen alıp qaşıp, denesiniñ bar salmağımen üstime şoyırılıp jatıp aldı. Olaybulay ırğap körsem, qozğalta alar emespin. Al onıñ bar sengeni qol küşi boluw kerek. Meni köterip alıp, qoyıp qalmaq boladı. Biraq qalay tastasa da tarbiyıp ayağımmen tüsem.
1135	Kenet meniñ oyıma bir quwlıq ädis sap ete qaldı. İldıyğa taman ıñğaylanıp keldim de, bir jambasıma jata qap, qoñqaaq murındı köz ilespeytin jıldamdıqpen basımnan asıra laqtırdım. Älgi bayğustıñ munı kütpegeni sonşalıq, tartınuwğa murşası kelmey qaldı da, asıp barıp, moynı astınan kep, gürs ete tüsti. Bult berip, üstine qona kettim. Xalıq duw ete qaldı: - Oy, jaraysıñ!
1140	- Mine, jigit! - Jasıñ uzaq bolsın! Toybası bäygime dep Gaydardıñ eki tomdıq jıynağın qolıma ustata berdi. Eki ezüwim eki qulağımda, köñilim tasıp, älgindegi ornıma qaray jönele berdim. Toybası ayqayın salıp, küreske basqa balalardı şaqırıp jatır.
1145	Kenet ökpe tusımdağı iyin tiresken xalıqtan mağan qaray aq qalpaqtı birew jügire şığıp keledi. Men oğan män de bere qoymap edim, älgi kelgen bette bilegimnen şap berip ustay aldı: - Ä, zalım bala! Qolğa tüstiñ be. Basqa eşteñe demesten, is-mis joq, älgi meni qañbaqtay uşırıp, süyrep äketip baradı. Bet-jüzi, äytewir, bir tanıs adam sekildi. Biraq qayda körgenimdi jöpeldemede esime tüsire almadım.
1150	- Ne... Ne... kerek sizge? Toptıñ sırtına şıqqannan keyin, şoqşa saqalı aşuwdan dir-dir etip, tistenip, älgi meni alqımnan qılğındıra ustap, silkip-silkip jiberdi: - Moynıñdı üzip jibereyin be! Balamdı aldap, qımızımdı räsüwa etip işkenderiñmen qoymay, qarakölimdi
1155	nege urlaysıñdar?

1160	Arqamnan tasbaqa sırğanap tüskendey dir ete qaldım. Közinen aşuw şatınap turğan aq qalpaqtını endi tanıdım. Bul anada bizden şılım tutatıp tartatın, jol üstinde kezdesken qoyşı edi. - Aqsaqal, qaraköliñizdi men alğan joqpın, — dedim jalınıştı ünmen. - Endi kim aldı? Mına masqara oqıyğadan men özimdi derew aqtap aluwım kerek boldı. Şınımdı ayttım: - Qasımdağı bala alıptı. - Ol qayda? Ol kim degenniñ balası? — dep äkireñdeydi şoqşa saqal. - Sultan degen bala, anda... ana jerde tur.
1165	Şoqşa saqaldı ertip, älginde Sultan ekewimiz turğan jerge keldim, joq. Sultanım zım-ziya zıtıp otırğan türi bar. - Qayda? Käne? - Älginde osı arada turğan.
1170	Sol aradağı birtalay äwesqoy jurt: - Ne boldı? - Ne? Bul ne istedi? — dep, kürestı qoyıp, bizge nazar awdara bastadı. Ölimnen uyat küşti degendey, ne isterimdi bilmeymin. - Sultan! Äy, Sultan! — dep dawıstaymın. Kenet birewdiñ: - Sultan äne. Atına minip, zıtqalı jatır, — degen üni sañq ete qaldı.
1175	Ol nusqağan jaqqa jalt burılıp qarasam, Sultekeñ at üstine qonıp ta qalğan eken. - Sultan! — dep ayqaylap jiberdim. Biraq ol tıñdamadı, atına qamşını bir basıp, tik tömen qaray quyğıtıp tartıp otırdı. - Ketti! Äne ketti! — dedim şoqşa saqalğa. - Qap...
1180	* * * Bayandalğan oqıyğadan keyin meniñ qanday xalge tüskenimdi sezıp otırğan bolarsıñdar. Toyğa mamam da barıp edi. Abıyır bolğanda, şarşı toptıñ aldında jalğız ulınıñ qanday masqarağa duwşarlanğanın ol köre qoyğan joq. Ol kezde mamam artıyster oyın qoyıp jatqan jaqta bolatın.
1185	Kirmegenim qara jer, özim öz bolğalı eñsem munday tüsip körmegen şıǵar. Toy-duwman jayına qaldı, urıday suwsıp kelip, atıma mindim de, Sultannıñ soñınan tartıp otırdım. Men qazir Sultandı, közime körine qalsa, jep qoyğalı kele jatırmin. Onıñ opasızdıq qılıǵına qalay ıza bolmayın. Qolmen istegen nârsesin

1190	moynimen köterüwge jaramaw er adam üşin netken pasıqtıq. Men Sultannıñ munşalıq janı tätti jarğanat ekenin bile qoyğan joq edim. «Jaqsımen joldas bolsañ, jetersiñ muratqa, jamanmen joldas bolsañ, qalarsıñ uyatqa» dep qazaq atam osındaydan aytqan eken ğoy. Jügirgen boyda jılqılı awılğa keldim. Sultannıñ özi turtay, izi de joq, Odan özimizdiñ fermağa keldim. Munda da tırs etken pende körinbeydi.
1195	Jurttıñ bări toyda jür. Atımdı mama ağaşqa bayladım da, jappağa kirip, sulay kettim. Ex, şirkin ömir. Netken qızıq närse ediñ... Birese şattandırıp küldiresiñ, birese büldiresiñ. Sonıñ bärine adam özi kinäli. Mazasız oy tepkisinde basım qatıp jatıp, qalğıp ketken ekenmin. - Äy, şıq beri! — degen qaharlı dawıstan selk etip, şoşıp oyandım.
1200	Atıp şıqsam, Sultannıñ äkesi Sügir jılqısı kelip tur. Astında tüyedey qızıl at, bileginde ilip alğan qurıǵı bar. - Sultan qayda? - Bilmeymin. - Hege bilmeysiñ? Öy, ant atqan alayaq nemeler! Birin biri tanuwin bulardıñ.
1205	Sügir meni dombıtıp qoyǵısı keldi me, joq älde şınımen urmaq boldı ma, atın tebinip, qamşısın tik köterip, umtıla berdi. Jalt berip, jappağa qayta süñgip kettim. Oynaqşıǵan qızıl at jappanı omırawımen qaǵıp, endi bir tebinse, tipti basıp, taptap ötüwden tayınar emes.
1210	Sügir bosaǵanı qamşımen sart etkizip bir tartıp qaldı. - Erin al da, qoya ber ana attı! Maǵan bergen buyrıǵın Sügir özi orındadı. Mama ağaşta baylawlı turǵan attıñ erin aldı da, anaday jerge tars etkizip toqımın şaşıp laqtırıp tastadı. Sonan soñ attıñ jügenin sıpırdı da, sawırğa birdi salıp, aydap jiberdi. Erkindik alıp, raxatqa batqan at quyrıǵın jelbirete tigip, pırt-pırt jel şıǵarıp, quwana kisinep, oynaqtap tartıp otırdı.
1215	Qarina ilgen qurıǵı jer sızıp, onıñ soñınan aldı-artına qaramastan Sügir josılıp jöneldi.
1220	Jıǵılǵan üstine judırıq — zıǵırdanımdı qaynatqan Sultannıñ qılıǵına mınaw qosımşa boldı. Qara jayauw qaldı degen osı. Mamama sır bermeyin dep, er-toqımımdı äkep, bosaǵağa jıyıp qoydım.

1225	Keşqurım mamamdar keldi. Ol äli de eşteñe seze qoymasa kerek. - Sender nege erte ketip qaldıñdar? — dep suradı. - Şarşadıq, şarşağan soñ, ketip qaldıq... ON BİRİNŞİ TARAUDA Meniñ awılğa qaytqan saparım bayandaladı.
1230	Oylamağan jerden jaylaw qızıǵı osılayşa tamam boldı. Munda köliksiz küniñ kün emes, seriksiz odan da jaman. Qojekeñ sonıñ ekewinen de jurday boldı. Birer kün ferma basında bolamın dep, zerigüwden işim jarılıp ölip kete jazdadım. Bar bitirgenim, bir ğana «Jawıngerlik lıystok» şıǵarıp berdim. Onıñ özin partorg oqıp körip, tükke jaratpay tastadı.
1235	«Kileñ öleñ-sıqaqpen toltırıp jiberipsiñder, mañızdı bir de bir sayasıy maqala joq, osı da gazet pe» dep, parşa-parşamızdı şıǵarıp sınadı. «Gazet dep, ana ekinşi brıyadanıñ gazetin aytıñdar. Barıp, oqıp köriñderşi. Mine, «"Jawıngerlik lıystokti" solay şıǵaruw kerek. Solardan ülgı alıñdar», — dedi.
1240	Partorg ketkennen keyin, men ädeyi ol maqtağan gazetti körmekke ekinşi brıygadağa bardım. Söytsem, olar büytipti: «Sotsıyaliystik Qazaqstanıñ» «Mal şaruwşılıǵın örkendete bereyik» degen bas maqalasın alıptı da, bastan-ayaq sıqpırtıp tügel köşirip jazıptı. Onıñ soñında redkollegiyya müşeleri dep, üş adamnıñ familiyası tur. Odan tömengi burışta poçta jäşiginiñ süwreti salınıp:
1245	«Joldastar, qanşa eskertse de, bir de birewleriñiz maqala bermeysizder. Kelesi nömirllerimizge maqala beriñizder» degen söz jazılğan. Odan tömenirek gazetti bekitken knopka. Mine, budan basqa men eşteñe de köre alğan joqpın. Partorgke osı gazettiñ sonşalıqtı nesi unağanın men, äriyne, bile bermeymin. Al meniñ oyımşa, bizdiñ gazet bul gazetten on ese artıq. Bul, äriyne, meniñ öz pikirim, al partorgtiñ pikiri älgidey. Men buğan tañdana da qoymaymın, öytkeni pikir qayşılıǵınsız eşbir aqıyqattıñ beti aşıluwı mümkün emes degen sözdi bir aqıldı kitaptan öz közimmen oqıғанım bar. Naqtı qay kitaptan oqıғанımdı umıtıp qalıppın, ol üşin oquwşıdan keşirim suraymın. Bir keşte mamam: — Balam, bosqa sendelmey, awılğa qayt. Ana özge balalar qatarlı kolxozda jumıs iste. Osı qıdıruwnıñ jetedi, — degen söz ayttı. — Özim de qaytam, — dedim men. Ertesinde özimizdiñ kolxozdıñ eki tonnalıq bir maşınası jem alıp kele

1255	qalğan eken. Şoferi Qayıpjan deytin aqköñil jaqsı jigit. Sonıñ qasına kabınağa otırıp, jaylawmen qoş aytısıp, tartıp otırdım. Jupar atqan keñ jazıqtıñ tösinde jumsaq qara jolmen jürdek maşıyna barınşa zırlap kele jatqanda, uşqır qıyyal şirkin de tuğırında toqırıp qala almaydı-aw. Qanatın qağıp-qağıp jiberip, dawılpazday şarq urıp, ol da samğap uşadı.
1260	O, ata mekenim, qazaq jeri! Seniñ şet-şegiñe qıyyaldan özge ne jetip ülgeredi?! Sol alıp ölkeñniñ bir puşpağın ıstıq közben, bar adal sezimimmen aymalap, elewsiz bir perzentiñ men kele jatırmın. Mınaw asqar taw, jasıl jazıq, möldir özen, qalıqtağan anaw aqşa bulttar, tunıq aspan — osınıñ bär-bärin, eger quşağım jetse, eñ qımbat, ayauwlı anamday aymalap quşar edim, süyer edim.
1265	Yapır-ay, nege sonşa ıstıq boldıñ, tuwğan jer! Men tabıyğattı süyemin. Men şınayı poeziyanı süyemin. Abay men Qasımdı qanşa oqısam da, meniñ suwsınım qanbaydı. Qaytalap oqıy bergim keledi, oqıy bergim keledi. Men Qurmanğazı men Däwletkereydiñ küylerin tıñdağanda, özimdi özim umıtıp ketemin. Maxambet jırınıñ är söziniñ astınan
1270	dürsildegen at dübirin, qarış-qurış siltesken nayza, qılış ünderin estigendey bolam. O, qasiyetiñnen aynalayın, qazaq jeri! Osınıñ bəri seniñ toprağıñda ösip-öngen keremetter emes pe... Maşıyna jolı kezeñnen bizdiñ awılğa qaray tuwra asa almaydı. Tüzköldi aynalıp jüredi. Bul töte jolday emes, äldeqayda uzaq. Biraq jürdek maşıyna jer apşısın quwırıp, şıdatar emes. Älginde ğana munartıp köz uşıñda köringen qara tumsıq endi, mine, sırğanap artta qalıp baradı. Jol şetindegi telegraf bağanaları birin biri quwalap, qarsı jügirip kele jatqanday boladı. Äne, aldan Tüzköl körindi jaltırap. Qara jol sonıñ sortañ jiyegimen ötedi. Bir mezette köl de sırğıp keyin qaldı. Jol qasqayıp şıǵısqa qaray tuwra tarttı. Spidometrdiñ qılt-qılt etken jebesi
1275	şuğıl oyısıp, elüwge taqap bardı. Odan da asıñqırıp, alpıstı şoqır-şoqımas bolıp dirildep tur. Kenet bir beleske köterile berip, Qayıpjan maşıyna mañdayın jolsızben tawğa qaray burdı.
1280	- Ağa, qayda baramız?
1285	- Mınaw sayda şöpşi balalar bar. Solardı awılğa ala ketemiz, — dedi Qayıpjan. Bul söz meniñ janıma onşa jaylı tiye qoyğan joq. Mayqanova da osında

1290	boluw kerek. Jantas ta. Meniñ olardı qazir körgim, durısıraq aytqanda, olarğa köringim kelmeydi. Anada olar bəri şöpke ketip bara jatqanda, meniñ barmay qalğanım oquwşığa mälim. Mayqanova meni körisimen müyizdep ala jönelüwi ayqın. Biraq amalım qanşa, maşıyna meniñ biyligimde emes. Ex, jalğan, bir basıña bir maşıynañ bolmağan soñ, qurısın da!
1295	Taw sağasına jete bergende, aldımızda, sarqırma sağın özenşeniñ boyında bir boz üy jäne bir aq şatır körindi. Boz üydiñ töbesinde kişirek qızıl jalaw jelbirep tur. İndiyalıqtar tärizdenip qara qayıstay bolıp künge küygen bir top bala voleybol oynap jür. Maşıyna qostıñ deñgeyine kelip toqtadı. Özen arnası teñkiygen qoytastarğa tolı, şuñğıl edi. Köpir körinbeydi. Qayıpjan maşıynadan şığıp: - Äy, balaqaylar, mınadan qalay ötüwge boladı? — dep dawıstadı.
1300	Bir top bala beri suw boyına jügirip keldi. Bulardıñ işinde bıyl jetinşini bitirgen ataqtı paluwan Batırbek, menimen birte oqıytın, otryad sovetiniñ pırsadateli bolğan Temir bar edi. Äne, Jantas quw jügirip kele jatır. Gazetten pilotka jasap kiyip alıptı.
1305	- Ötkel tömende qaldı. Bul aradan öte almaysız, — dep şuwlastı balalar. — Olay bolsa, jıǵıñdar üyleriñdi. Beri tasıp äkelip tiyeñder maşıynağa. Batırbek briygadıyr eken balalarğa. Jalañas biletime qızıl şüberek baylağan bir balağa ol: - Kezekşi, briygadanı sapqa turǵız! — dep komanda berdi.
1310	Kezekşi jügirip şatırğa kirip ketti de, künge sağılısqan appaq gorndı quyqılıtıp oynap, qayta şıqtı. Sol sol-aq eken, dop oynap jürgen balalar oyındarın derew doğarıp, äp-sätte şatır aldındaǵı sıziqşanı boylap sap tüzey qaldı. Öz közime özim senbegendey men tañ-tamaşamın.
1315	Tärtip dep osını ayt. Quldı äsker tärizdi. - Joldas briygadıyr! Briygada müşeleri sizdiñ buyırǵıñız boyınşa sapqa turdı, — dep kezekşi Batırbektiñ aldında qazdıyıp raport berip tur. Balalar japırlap kiyiz üydi, şatırdı jıǵıp, jıynay bastadı. Men bolsam, kabinanıñ esigine jabısa tüsip, eşkimniñ közine şalınbawğa tırısıp, mıqşıyıp otırmın. Bas-ayaǵı birneşe mıynüwtiñ işinde ğana köz aldında bolğan älgı äserli körinister, bir jaǵınan, boyımdı şımırлатıp, delebemdi qozdırsa, ekinşiden, ökindiredi. Qap, anada jaylawğa barǵanşa, osılarmen birge şöp şabısqa nege kelmedim?
1320	Balalar äldeqaydan jalpaq bir qalıñ taqtay tawıp äkelip, arnağa köpir etip

1325	saldı da, sonıñ üstimen jükti tasıy bastadı. Özgeden burın meni Jantas quw bayqap qaldı: - Sen qaydan jürsiñ, dezertir? - Şaruwañ qanşa? Abıyır bolğanda, muğalimderden munda eşkim joq eken. Mayqanova ertemen awılğa ketip qalıptı. Äp-sätte jük tiyelip boldı. Ryukzaktarın arqalap, uwap-şuwap balalar maşıynağa mindi. Kabinadağı ornımdı aspaz qızdarğa berip, men de kuzovqa şıqtım. Maşıyna jaylap burılıp, älgiñde kelgen izimen tömengi jolğa qaray tartıp otırdı.
1330	Awılğa ändetip, duwmandatıp kelip kirdik. Kolxoz keñsesiniñ aldında işinde artel predsdateli bar birneşe adam bizge qarap äñgimelesip tur eken. Maşıyna solardıñ qasına kelip toqtadı. Sabırbayev predsdatel qolın şattana köterip: - Oy, eñbekkerlerim, amansıñdar ma! — dep jarqın qarsı aldı.
1335	Bul ölkedegi jurttan özgeşelew, küzegen baytalday şuntıyıp kiyingen şeten qalpaqtı aşıñ qaratorı jigit moynındağı fotoapparatın oñtaylap, qarbalasıp jatır: - Balalar, maşıynadan tüspey, tura turıñdar.
1340	Aydaladağı birew özi tilenip süwretke tüsirgeli jatsa ayaymız ba tumsıqtı. Men kuzovtıñ orta şeninde edim, kiymelep alğa qaray şıqtım da, tura qaldım qasqayıp. Beytanis jigit bir emes, eki ret şırt etkizip süwretke tüsirip aldı. OH EKIHIŞI TARAWDA «Janar, seni sağındım» deytin öleñniñ dünüyege kelüw tariyxı aytıladı. Jol boyı meniñ oyımnan Janar şıqpadı. Men onı körmegenime bir ay emes, köp-köp waqıt ötken tärizdi. Qazır ol qayda eken: üyinde me eken, joq älde ekinşi kezektegi lagerge ketti me eken?
1345	Maşıynadan tüsken boyda men ädeyi orağıtıp, Janar üyi turğan köşemen öттіm. Mine, olardıñ üyi. Qorajaydıñ töñiregin qawlap ösken qalaqay, alabota basıp ketipti. Qaqpanıñ mañdayşasında birneşe suwıq torğay qonaqtap jırlap otır. Tırs etken pende joq, jım-jırt.
1350	Qoranıñ sırt jağın aynalıp köz tastadım, esikke qulıp salınbağan. Qabırğağa şaptalğan jas tezekter bul üydegi qıtımır qara kempirdiñ osında ekenin bayandap tur. Kenet qulağımnıñ däl tübinen: - Kimdi izdep jürsiñ? — degen suwıq ün sañq ete qaldı. Jalt qaradım — Jantas quw. Jüregim suw etip, sasıp qaldım. - Ne qılasıñ? — degen söz awzımnan abaysız şığıp ketti.

1355	Jantastñ bir iyıǵında awır ryukzak. Qaǵaz pilotkanıñ astınan qoñır közderi jılt-jılt etedi. Köntiyip jarılıp ketken erinderin jalap qoyıp: - Saǵınıp qaldıñ ba? — deydi. - Kimdi? Neni? — dep, Jantasqa aybattana burıldım. Jantas quw sawsaǵın jebep tayqıy berdi.
1360	- Bilem, bilem kimdi qarap turǵanıñdı... - Bilseñ, bile ber. Ox, bul sözdi men qalay batıl ayıp saldım deseñşi. Qay maǵınada aytqanımdı ańdap, özim selk ete qalǵanday boldım. Ne bolsa, so bolsın, bunım erlik boldı. «Meyli, Jantas quwǵa sol kerek».
1365	Soñınan bildim, Janar awılда joq eken, lagerge ketipti. Qulazıǵan dalada jalǵız qalǵanday boldım. Eki iyinimnen zil batpan köñilsizdik bastı. Tün. Törgi bölmede öleñ дәpterimdi aldım jayıp qoyıp, japadanjalǵız özim otırmın. Birneşe jındı köbelek quldırańdap aynala uşıp, şamnıñ şınısına soǵıldı. Kelşi bermen, şabıtım! Qaydasıñ! Kewdem tolı sezimdi süyketeyin jır etip. Bügingi jırımñıñ taqırıbı — Janar.
1370	Jol ortasına әdemilep «Janar, seni saǵındım» dep jazıp qoydım. Birinşi şuwmaq kökeyimde kündizden sayrap jür edi, möldirep tüse qaldı zamatta: Janar, seni saǵındım, Kelşi, kelşi tezirek Jatpay-turmay oylaymın, İşi-bawrım eljirep.
1375	Birneşe qaytalap oqıymın, jaman şıqpaǵan tärizdi. Mümkın, körkemdigi pälendey jüyrik bola qoymas, biraq şındıq bar, sezim bar. Älde köpten qolıma qalam ustamaǵandıqtan, kewdem jırǵa tolıp ketken be, әlde Janarǵa degen saǵınış seziminiñ tasqındap quyılǵan türi osı boldı ma, şüpildegen eki bet eleñdi tapjılmastan, eşbir qıynalıssız jazıp tastadım.
1380	Öte-möte sätti şıqqanı soñǵı qorıtındı şuwmaǵı boldı: Janar, sendey jan tuwmas, Tuwsa, tuwar, artılmas. Bir öziñnen basqaǵa Saǵınışım ayılmas. Şirkin-ay, moyınǵa alǵan jumısıñdı tındırıp tastap, raxatqa batatın kezderiñ de boladı-aw! Sonday bir jetisken xalde ornımnan türegeldim, saǵatqa qarasam, on bir bolıp qalıptı. Uyıqtaytın waqıtım bolǵan eken.
1385	Tısqa şıǵıp keldim de, jatıp qaldım. Biraq mundayda uyqı kele qoya ma. Janar şıqpaydı oyımnan. «Maqtanşaq Qoja. Men endi seni budan bılay Maqtanşaq Qoja dep ataymın». Osını ayıp, qolın quwana şapalaqtap, Janardıñ

	döngelene jönelgen keypi köz aldıma keledi. Jañağı oğan arnap jazğan öleñim tüp-tügel tilimniñ uşında tur. Jattalıp qalıptı. Qarañğı üyde şalqamnan jatıp alıp, sonı bastan-ayaq sıqpırtıp, mılqaw film tärizdi ünimdi şıǵarmay taqpaq etip aytam.
1390	Janar, seni saǵındım...
	Kenet öleñniñ soñǵı şuwmaǵın kökeyimde taǵı bir qaytalap ayt bergenimde, «toqta!» degen bir suraw kömeyime köldeneñ tura qalǵanday boldı. «Bul öleñ seniki emes tärizdi ğoy?» deydi älgı suraw şübälanıp. «Endi kimdiki?».
1395	«Oylanıp körşi». Oylanamın. «İyä, şınında da...». Kenet közim baqırayıp, tınısım bitip qalǵanday boldı. Mässaǵan! Äkem-aw, mınawım Abay öleñi ğoy! Däl özi. «Ayttım sälem, Qalamqas» dep bastalatın Abay atamızdıñ öleñi.
	Ärkimnen urdap-qarlap aqın boluw degen meniñ oyım tügil, tüsime kirmeytin sumdıq närse. Özimniñ mına qılıǵıma töbe şaşım tik turıp ketkendeıy boldı. Äriyne, urlıq deydi bunıñ atın. Jay urlıq emes, ädebiy urlıq. Onı älgı... ne
1400	dewşi edi... birdeñe degen termini de bar.
	Älgı arada uşıp türegelip, Abay atamnan awısıp ketken şuwmaqı sızıp tastamaq bolıp bir turdım da, taǵı da oyǵa qaldım. Buǵan, birinşiden, дәpter bılǵanadı. Al ekinşiden, Abay bolsa, ulı aqın. Men tärizdi jas talapker onıñ bir şuwmaq öleñin kädege jaratqan eken, odan ulı aqınnıñ şalqar murası, nemene,
1405	azayıp qala ma? Men onı bäribir baspaǵa usınıp jatqan joqpın. Sondıqtan tura bersin, sızbaymın. Sayıp kelgende, Abay kim, men kim? Ekewimiz de qazaqpız, ekewimiz de aqınbız. Aqın aqınǵa qaraylaspasın, järdemdespesin dep eş jerde jazılmaǵan.
	ON ÜŞİNŞI TARAUDA
1410	«Qızıl buzaw» dep atasa da bolar edi.
	Oquw jılı bastalatın mezgil jaqındap qaldı. Bıyıl altınşıǵa baramın.
	Orta mektepti bitirgenge deyin äli de bolsa tört, tört emes-aw, soyılday bes jıl bar. Oy, qanday uzaq. Adam bolıp şıǵuw degen, oylap otırsañ, maşaqat närse eken ğoy.
1415	Oquwlıqtarımniñ bärin dayındap qoydım. Mamam Qayıpjan şoferge aqşa berip jibergen eken, Almatıdan ol suw jaña forma äkelip berdi.
	Amandıq bolsa, birinşi sentyabr küni Qojekeñ jarq etip köşege şıǵadı sonimen.
	Endi oquw jılıniñ bastaluwın şıdamsızdana kütemin. Adam degen qızıq

1420	qoy. Oqıp жүргende demalıstı ańsaysıñ. Endi, mine, demalısta жүrip, oquwdı saǵına bastadım. Jazdıǵını qıs bolsa eken deysıñ, qısta jazdı kökseysıñ. Bul nelikten, a? Adam balasınıñ babın qalay tabuwǵa boladı? Degenmen, meniñ oquwdı ańsawımda sap-salmaqtı sebep bar. Oquw bastaldı degen söz — Janarmen birge bolamın degen söz. Aytpaqşı, umıtıp baradı ekenmin ğoy. Bügin lagerdiñ jabılatın küni degen. Olay bolsa, Janar keledi. Üwra, Janar keledi! Janar! - Qojatay, üydemisiñ? Köñildi kezimde äjemmen de bolsa äzildesip qoyuǵa janım qumar. - Mümkın, üyde şıǵarmın. Qarap köriñiz, — deymın qızdarday sızılǵan ünmen. - Üyde bolsañ, älgı qızıl buzawdı tawıp äkep, qoraǵa kirgizip qoyşı. Mına ıstıqta endi ol jayılar deymisiñ. - Eger üyde bolmasam qaytem? - Üyde bolmasañ da bar, — dep äjem şort kesedi. Men onıñ qıytıǵına tiye
1425	tüsüwge qumarın: - Üyde bolmasam, qalay baram? Sizdiñ jumsaǵanıñızdı estigen joqpın ğoy? - Äy, qıljaqtamay, bar deymın, bar degen soñ. - Aytalıq, barmadım, äje. Onda ne boladı? - Barmasañ, toqmaş jeysıñ.
1430	- Piskın toqmaş pa, şiyki toqmaş pa? Meniñ qıljaǵım toyǵıza bastaǵandıqtan, äjem endi ündemeydi. Buzawlar jayılatın jaqqa qaray jaylap basıp kele jatırмін. Lıp etken lep joq, qapırıq. Künniñ bir şoq ıstıǵı meniñ şekeme jabısıp qalǵanday küydirip, tesip baradı. Qızǵan jerdi sıypalap, basıp-basıp qoyamın. Şoşqanıñ jalınday soyauw
1435	qayrattı şaşım alaқанıma ıp-ıstıq bolıp basıladı. Selonıñ şetine şıǵıp qalıp edim. Sol kezde qarsı aldımnan şañı burqıratıp zırlap kele jatqan жүк maşıynası körindi. Kuzovı tolǵan bala. Galstukteri jelbirep, şuwlap öleñdetip keledi. Maşıyna jaqındap kelgende tanıdım — lagerden qaytıp kele jatqan özimizdiñ balalar eken. Äne, anaw Janar.
1440	Mañday şaşı jelbirep, maǵan qarap jaylap külimsireydi. Eki qolımdı birdey jebelep, mäh-mäyram boldım da qaldım. - Sälem, Qoja!
1445	
1450	

	- Qara Köje! - Qoja! — degen birneşe dawıs qatarınan jamırap, ağızıp öte sıqtı.
1455	Janardıñ töbesin bir körgenim ölşewsiz baqıtqa kenelgenmen para-par boldı. Maşıyna soñınan dalbaqtap tuwra жүгірүwden özimdi özim äzer ustap qaldım.
1460	Osı kezde qabaqtan mañqıyıp şığıp kele jatqan özimizdiñ qızıl buzawdı kördim. İs-mis joq, tırağaylatıp älgini quwıp ala jöneldim. Qoldı-ayaqqa turmaytın beyne bir quyn tärizdimin, buzawdı basıp ozıp, josıltıp, o jağınan bir şığam, bul jağınan bir şığam. Ne bop qalğanın tüsine almay sasqalaқтаған qızıl buzaw tasırlatıp şetki bir üydiñ qorasına qoyıp ketti.
1465	Qızıl buzawdı odan jetelep alıp sıqtım. Sol arada sap etip basıma bir oy kele qaldı. Egerde qızıl buzaw adam tilin tüsinetin bolsa, men onıñ moynınan aymalap, aldına tizerlep otıra qalıp, ötiniş jasağan bolar edim: «Süykimdi qızıl buzawım, men qazır seni tağı da tura quwğan bolayın. Sen ustatpay qaşqan boyda Janar üyiniñ qorasına kirip ket. Soñıñnan men jeteyin qıyquwlap. Sonan soñ abalap it üredi, üyden Janar жүгіrip şığadı.
1470	Men onı bir aydan beri körgen joqpın ğoy. Men otan birdeñe aytarmın, ol da mağan birdeñe aytar. Janarmen sol arada biraz söylesip, suqbattasıp qalayın...».
1475	Qızıl buzaw bunı qaydan uqsın. Qoya bersem boldı, üyge qaray bezgeli tur. Joq, üydi qoya tur. Sen mağan äweli qızmet iste. Men buzawdı noqtasınan jetelep, Janar üyiniñ aldına äkeldim. Eşkim qarap turğan joq pa dep, töñiregime köz salamın, tım-tırıs. Aşıq turğan qaqpadan buzawdı qorağa qaray aydasam, böten awlağa jolağısı kelmeydi. Sol aradan jiñişke bir sıbıq tawıp aldım da, sawırğa ayamastan osıp-osıp jiberdim. Şirkinge jan kerek eken, törgi burışqa bir-aq barıp jetti. Süyewli turğan legendi qulatıp, itti abalatıp, awlanıñ älek-şälegin şığardı. Oylağanım bolıp, sol kezde üyden Janar жүгіrip sıqtı. Adam sasqanda ne aytarın bilmey qaladı eken ğoy.
1480	- Janar, ana buzawdı beri quwıp jiberşi, — deppin. Budan basqa eşteñe de ayta almadım. İtten ürkip, tırağaylap şıqqan buzawdıñ soñınan quwıp kete bardım.
1485	ON TÖRTİNŞİ TARAUDA Meniñ respüwbliyka jurtsılığına qalay tanıлғанım jaylı aytıladı. - Uwa, kim bar?

	Dawıs poštaşı Köştibay qarttiki edi. - Men bar! — dep жүгіріп şıqtım esik aldına. Men jıl sayın birneşe gazet-jurnal jazdırıp alamin. Qajet bolsa, atap bereyin: «Piyoner» jurnalı. «Qazaqstan piyoneri», «Piyoner pravdası», «Leninşil jas» gazetteri. Al mamam «Qazaqstan äyelderin» aldıradı. Men äwelgide buni äyelder jurnalı bolğannan keyin onşa mensinbeytin edim, söytsem, nağız qızıq jurnal sol eken. Köştibay mağan «Qazaqstan äyelderi» jurnalı men «Qazaqstan piyoneri» gazetin ustata berdi.
1490	
1495	- Basqa gazetter kelgen joq pa? - Joq. Esik aldındağı orındıqqa otıra qalıp, äweli «Qazaqstan piyonerine» köz жүгірте bastadım. Meniñ gazettiñ soñğı betinen bastap oqıytın ädetim bar (basqalar da söytetin şıǵar deymın). Öytkeni qızıqtı añgime, feletondar, sıqaq öleñder soñğı betke basıladı. Budan soñ üşinşi, ekinşi betterge awısamın. Bulay qaray жүрген sayın gazet mazmunı qoñırlay beredi. Al birinşi bette ne jazılğanın taqırıp oqıpaq bilip alamin.
1500	
1505	Osıǵan qarap men gazet şıǵarıp otırǵan qurmetti aǵaylar oquwshınıñ müddesin eskere bermey me dep oylaymın. Äytpese, gazettiñ eñ soñğı betindegi materiyalardı birinşi betine, al birinşi беттегі eñ soñğı betine bassa, qanday tamaşa bolar edi. Gazetti alǵan bette tönkerip äwrelenip jatpas ediñ. «Qazaqstan piyoneriniñ» soñğı beti meni biraz bögep qaldı. Atı mälim S. S. deytin balalar jazuwshısınıñ «Körkeygen köşeler» deytin añgimesi basılıptı. Atına qaraǵanda jäne süwretteriniñ añǵartuwınşa, balalardıñ köşege aǵaş otırǵızuwı ayılatın tärizdi. İyä, mañızdı taqırıp, kerek taqırıp. «Körkeyteyik köşeni» deytin meniñ bul taqırıpqa
1510	jazılǵan öleñim de bar. Tağı biraz sıqaq öleñ, jumbaqtar, qıtay xalqınıñ äzilderi basılǵan eken. Odan soñ keyin qaray sırǵıp, kelesi betke (gazettiñ üşinşi betine) awıstım. Joǵarıdağı bir süwret közime jılı uşırap baradı. Şatırlı üydiñ bir puşpağı, жүк maşıyna, kuzov tolǵan, qoldarına ayır, tırma ustaǵan jarqın жүзdi
1515	balalar. Astındağı jazuwına köz жүгірте bastadım da, ornımnan atıp türegeldim jındı adamday. Sosın as üyge qaray tuwra жүгірdim: - Äje, aw, äje! - O ne? - Qaraşı, gazetke meniñ süwretim şıǵıptı. Qaraşı. Mine, mınaw ortada

	turğan menmin. Mine, mine.
1520	Äjemniñ közi onşa jetiñkiremeydi: - Qaysı? Mınaw köp adam tärizdi ğoy jıpırılağan.- Men mınaw... eñ alda turmın ğoy qasqaya qarap. Osı menmin. Däl özim.
	- Basqalar kim?
	- Özimizdiñ balalar. Mınaw, mine, Temir, mınaw qolına tırma ustağan
1525	Batırbek, mınaw bası qıltıyp turğan Jantas... Kördiñiz be: «Jaña ömir» kolxozi jetijıldıq mektebiniñ oquwşıları jazǵı demalstarında artel şaruwaşılıǵına aytuwlı kömek tiygizdi. Süwrette kolxozdıñ şöp şabuw nawqanında ülgili eñbek etken bir top oquwşı...».
	İm... m... m... süwrettiñ astındaǵı jazüwdı äjeme dawıstap aqırın oqıp
1530	bersem de, kenet tilimdi tistep alǵanday boldım. Ayaǵımdı uşınan basıp, sırtqa zıtıp otırdım. «Mässağan! Men buniñ bayıbına barmay, maqtan körıp jatırmın. Uyat-ay! Qanday uyat is bolǵan! Şöp şabıs nawqanına men qaşan qatıstım? Qaşan ülgili eñbek ettim?». «Ölimnen uyat küşti» dep beker ayılmağan ğoy. Osı oy men qabattasıp, betime qanım tewip sıqqanın sezinemin.
1535	Süwretke qaraymın, sol qalpı. Bärin bir özi tındırǵanday qaq ortada qasqıyǵan bayaǵı Qoja. Batırñniñ oyına tük kirip sıqsayşı. Tanawı deldiyip, körinder meni degendey, kewdesin alǵa tosıp, qasındaǵı basqa balalardan öreskel tur. Äy, sıǵır, özimniñ de oñatın qılıǵım joq qoy.
	Tım qurısa, bir jaq şetke taman qağaberis tursamşı. Kiymelep alǵa sıǵatın
1540	ne äkemniñ qunı bar deseñşi. Qısılǵannan mañdayımnan burq etip ter sıǵıp ketti. Endi balalar, bası Jantas quw bolıp, meni külki etetin boldı.
	Kenet basımda quwanıştı bir oy jılt ete qaldı. Uwra! Aqıl tabıldı.
	Süwrettiñ astındaǵı jazuwın sıyyamen tanılmastay etip öşirip tastaymın.
	Sonan soñ quynşa zırlap, бүкіл awıldı aralap körsetip sıǵuwǵa boladı.
1545	Tfuw, netken aqımaqpın. Gazet osı bir ğana dana bolıp sıǵıp pa eken? Qazir onı balalardıñ bări alıp oqıp jatqan şıǵar...
	Aytıp, aytpay ne kerek, osı süwret meni talay tälkekke jem qıldı. Biraq birazdan soñ men moyımaytın bolıp aldım. Balalarǵa: «Bälem, endi meni jazda kolxozda jumıs istegen joq dep aytıp körinderşi. Ayta almaysıñdar.
1550	Meniñ jumıs istegenime «Qazaqstan piyoneriniñ» özi küwä dep, kewdemdi qağamın.

	Respüwblyka jurtşılıǵına men osılay tanıldım. ON BESİNŞİ TARAUDA Meniñ Jantastı quyırıqqa bir tebüwimniñ jay-japsarı ayıladı.
1555	Bügin sentyabrđiñ biri. Paradtaǵı soldattay jaña formamdı qatıp kiyinip, mektepke kele jatırmın. Qolımda suw jaña sarı portfel, moynımda jelbiregen qızıl galstuk. Kepkamniñ qalay turǵanı täwir bolar eken dep, älginde ayna aldında birtalay maşaqat şegip, aqırı, oñ jaq şekeme taman sırgıtıp kiyip edim. Sonı bayqamaqqa köleñkeme köz qıyığımdı salıp qoyam. Köleñkem up-uzın bolıp
1560	sozıla tüsip, qalmay kele jatır. Onıñ bir ayaǵı ekinşi ayaǵınan qısqa. Kepkamniñ sıyqı da pälendey äserli emes, töbesi qodırayıp şıǵıp ketken. Äne, aldımda Janar üyi körindi. Jüregim lüpildep bulqına soǵıp ketkendey boldı. Janar mektepke ketti me eken, ketpedi me eken? Bul üydiñ aldınan ükimet bassıları turǵan trıybüwnanıñ qasınan ötkendey kewdemdi kere tüsip, siresip ötip baram.
1565	Qaydan bileyin, mümkin, terezeden Janar qarap turǵan şıǵar. Joq, köz qıyığımdı tastap bayqaymın, Janardıñ qarası körinbeydi.
	Aldımdaǵı köldeneñ köşeden papka qoltıқтаған ақ көylekti bir qız şıǵa keldi. Mayqanova. Oylamaǵan jerdey kezdesken soñ, abdırıp qaldım.
1570	Küzge deyin kim bar, Kim joq dep, elemey ketetin oquw jılıniñ ayaǵı emes. Basımdaǵı kepkamdı julıp alıp, amandastım: - Sälemetsiz be, tätey. - Qalay, Qadırov, jaqsı demaldiñ ba? — dep suradı Mayqanova. İşim qıp ete qaldı. Qazir ol Sultan ekewimizdiñ jaylawdaǵı masqara qılıqtarımız jaylı aytatın şıǵar.
1575	- Jaman emes, — dep kümiljidim. - Sen jazday qayda boldıñ? - Jaylawda boldım. - Bäse, jaylawdan kelgeniñ körinip-aq tur. Künge jaqsı küyipsiñ. — Mayqanova küle söylep: — Naǵız Qara Qoja endi bolıpsıñ, — dedi.
1580	«Uh» dep demimdi qayta şıǵarǵanday boldım. Mayqanova eşteñe sezbeytin tärizdi. Men onımen qatarlasıp kele jatıp, özimniñ mıqtap ösip ketkenimdi bayqadım. Boyım Mayqanovaniñ boyımen deñgeylesip qalıptı. Älde Mayqanova alasarıp ketti me? Joq, mümkin emes. Qayta onıñ qazirgi kiyip kele jatqanı biyik ökşe tuflıy. Jiñişke qıysıq ayaqtarı maymañ-maymañ etip, köyleginiñ etegi

1585	sıyrağına oralğıştap keledi. Mektepke kirdim. Birinşi klastan bastap oqıp kele jatqan osı mektep mağan tuwğan anamday ıstıq ta bawırmal. Jañadan sırlanğan muntazday eden, tereze jadırap külip turğan tärizdi. Mınaw bizdiñ klass, äli eşkim kele qoymağan türi bar. Orındı qay jerden alsam eken dep, biraz oylanıp turdım. Muğalimniñ qarsı aldına
1590	otırsam, qalay boladı? Joq, odan da eñ artı tiyimdi. Sabaq zeriktirip jibergende, partanı aşıp qoyıp, kitap oqıp otıruwıña nemese öleñ jazuwıña boladı. Biraq ädette, artqı partalarğa sabaqtı naşar ülgeretin balalar äwes keledi. Özine senimi küştiler qasqayıp alda otıradı. Nemene, men solardan kemmin be? Eñ alğa, muğalimmen betpe-bet otırayın degen şeşimge keldim.
1595	Meniñ endigi kütkenim Jantastıñ (tfuw, bul oñbağannıñ atı awzıma qalay tüsip ketti), Janardıñ kelüwi. Qasımdağı orındı otan usınbaqpin. Sosın jıl boyı Janar ekewimiz qatar otıramız. Balalar birtin-birtin kelip kirip jatır. Janar joq. Esik aldınan qızdardıñ üni estilse, sol şıǵar dep oylap qalam. Biraq ol bolmaydı.
1600	Bir kezde Jantas. oñbağan kirip keldi. Onıñ üstinde de jaña forma, kördiñder me degendey ayağın sıyratıla basadı. Jantas qolın köterip: - Sälem eñbek erine! — dedi. «Qazaqstan piyonerine» süwretim basılǵalı beri ol meni östip tálkek etüwdi şıǵarǵan. — Qasıñ bos pa, Qara Köje?
1605	Kekesin dawıspen: - Sağan saqtap otırmın, — dedim. - Qamqorlıǵıña raqmet! — dep Jantasım elpeñdep keledi. Partanıñ şetine qaray sırǵıp, tosqawılday qaldım: - Bos emes.
1610	- Kim bar munda? - Tüsinemisiñ qazaqşa aytqandı? Bos emes. - Janarğa saqtap otırmısıñ? Al endi, qımbattı oquwşım, kinälasañ, kinäla, kinälamasañ, öziñ bil, men özimdi budan äri ustay almadım. Jantastıñ şaqpa tili bir ğana sätitiñ işinde meni üş ret tüyrep ülgerdi. «Eñbek eri» dep bir kökitti. Onıñ artınşa «Qara Köje» dep atımdı tálkek etti. Janardı jāne sözge qıstırıp otır.
1615	Zıǵırdanıw qaynap ketkeni sonşalıq, ornımnan uşıp türegeldim de, Jantastı ıyıǵınan ustap, jalt burıp, «jumsaq jerine» ädemilep bir teptim. Qoysañşı, erkek bolǵanı qursın da Jantastıñ. Mağan birew älgindey istese, älim kelsin-kelmesin, sol arada qolında ölem. Sonday bir aşınǵandıq Jantastan da şıǵar dep oylap edim. Men onda bālemniñ tütetütesin şıǵarıp, jep jiberüwim xaq

1620	edi. Biraq Jantas öytpedi, sazarıp ündemey qaldı. Bar tis jarıp aytqanı: - Men oynap aytsam... — deydi. Bayğustıñ dawısı da birtürli beyşaralanıp şıqtı. Qayrat, qarsılıqtan jurday edi. Osı kezde klasqa Janar kirip keldi. Basında mağan ğajap unaytın qızıl beretkası. Meniñ onimen mınaday äbiger xalde turıp amandasuwğa da murşam kelmedi. Janar orta şendegi basqa bir partağa otırğalı jatır.
1625	Oñbağan Jantastıñ kesirinen josparım külparşa boldı. ON ALTINŞI TARAUDA Sultan ekewimizdiñ qayta tabısıp, tatuwlasuwımız, Qarasuwdan balıq awlawımız söz boladı. Tarawdıñ ayağı serttesüwmen tınadı.
1630	Men Sultandı jaylawdan kelgeli beri körgenim joq. Qayda ekenin de bilmeymin. Töñirektiñ tört burışınıñ Sultekeñe bări meken, bări öpic. Birdi birge urıp, jürgen bolar josıltıp. Äy, Sultan, Sultan. Seniñ boyıñda kisi qızığarlıq öner-qabiletter tolıp jatır-aw. Asawğa şalmanı qalay däl tastaysıñ. Neşe saqqa jügirtip, quyqılıtıp, qalay tamaşa ısıqrasıñ. Biye sawğanda şöpildetip jiberesiñ.
1635	Joldasıña qoñ etiñdi oyıp berüwden tartınbaytın batılsıñ da jomartsıñ. Biraq aramdığıñ da bar: ötirik aytasıñ, urlıq isteysiñ. Eger oquwdı tastamasañ, älgi ayılğan las qılıqtarıñnan ada bolsañ, senen tübinde jaman azamat şıqpas edi.
1640	Meniñ Sultan jönindegı pikirim osınday. Sultandı men jiyi oylaymın. Odan ajırasqalı beri özimdi jartıkeş qalğanday, birdeñem jetispeytindey sezinem. Al Sultekeñniñ qasında waqıttıñ qalay zımırıp ötkeni bilinbewşi edi.
1645	Bir küni men mektepten qayıp kele jattım. Qora burışın aynala bergenim sol edi, bir it oqıstan «r-r- r» dep, ala kep tüsti taqımımnan. Baj etip, artıma jalt burıldım. Qarasam, it tügil, saytan da joq, şiydiñ tübinen sıq-sıq külip Sultanım şıǵıp keledi. — Oy, mıqtap bir qatırdım-aw, Qara Köje. Nağız süwjürektiñ özi ekensiñ ğoy. Üyge barıp, tezirek şalbarıñdı awıstır. Xa-xa!
1650	Men Sultannan munday köñildi kelisti kütpep edim. Jaylawdağı toyda onı Jumağulğa ustap bermek bolğan «opasızdıq» qılığımnan keyin ol mağan tisin basıp

1655	jürgen şığar, bir iñğayın tawıp, bālem, ākemdi tanıtar ma eken dep qawiptenetin edim. Joq, olay emes, burıñğı joldastıǵımız sol bāz-bayaǵı qaz qalpınan buzılmaǵanday, qaymaǵı şayqalmaǵanday. Sultanım külkige şaşalıp, sıqılıqtap tur. Reñinen jawlıq oylaǵanday eşteñe tanılmaydı. Bunı körip, men boyımdı tez jıynap ala qoydım. Sultańǵa köñilimde dıq saqtap jürgen adamday öñimdi suwıqqa salıp: - Sen menen awlaq jür, — dedim. - Ne bop qaldı, Qara Köje? - Anada meni nege tastap qaşıp kettiñ? Sonıñ adamgerşilikke jata ma? - Jä, jo, Qara Köje. Sonı äli umıtpay jürmisiñ? Jumaǵulmen men
1660	eseptestim. Oǵan mınaw degen ädemi kümis temeki sawıt aparıp berdim. Beri qara, odan da, sen qazır balıqqa barasıñ ba? Sonaw joǵarıdaǵı Kiyikbaydıñ ötkeli tusınan ar jaqtan men ğajap bir qarasuw taptım. Balıq degen, saǵan ötirik, maǵan şın, bıqıp jür. Bardıq boldı, süzip alamız. - Torıñ bar ma?
1665	- Diyirmenşi İyvanniñ torın alamız. Ol meniñ dosım. Balıq awlaw tärizdi janım qumar isten bas tartuw maǵan qiyın edi. - Jaraydı, men tamaqtanıp alayın, — dedim. Sultan qanjırday bir tor attı bizdiñ qoraǵa kirgizip baylap qoyıptı. Soǵan bayaǵışa eki erdi erttedik te, mingesip alıp, tartıp otırdıq. Şirkin,
1670	raxat-aw at üsti. Eñsem köterilip, köñilim birden gül-gül jaynap ketkendey boldı. Joldan diyirmenge soqtıq. Diyirmenşi İyvan qart Sultanmen şurqırap köristi. Ekewi temeki tartısıp, bir-birinen jañalıqtar surasıp, jetisip qaldı. - Siz bizge awıñızdı berıñızşı. Balıq awlayıq dep edik, — dedi Sultan. Iyvan lām-mıym dep bir awız söz aytpadı.
1675	- Aw, äne, üydiñ üstinde tur. Ala ber, — dedi. Awdı alıp ap, ärmen qaray jöneldik. Qalıñ toǵaydıñ işindegi eski sürlewmen sıpılatıp kelemiz. Key jerlerden böstektey uyısıp büldirgen sabaqtarı uşırasadı. Sol sabaqtardıñ ara-arasınan qıp-qızıl bop, marjanday jılt-jılt etip, büldirgenniñ özi körinip qaladı. Tüse qap, terip jegim kelip, awzımnıñ suwı qurıp ketedi. Biraq oǵan Sultan könbeydi, onıñ janı balıqqa jetpey jay tabar emes.
1680	Sultan aytqan qara suw jınıs toǵaydıñ işinde eken. Arnası şuñǵıl, tor saluwǵa qolaylı. Attı anaday jerge talǵa baylap qoydıq ta, özimiz jayauwlap, ayaǵımızdıñ uşınan basıp keldik. Bıqıp jürgen balıǵı qaysı dep, eñkeyip, moynımdı

1685	sozıp qaraymın. Sol kezde Sultan «kıys!» dep, probka tärizdi serippeli jağanı bir tewip qalıp edi, kileñ bir up-uzın qara balıq örip şığa keldi. Zuw-zuw etip, joğarı-tömen bezip-bezip baradı. - Tuw! Köbin-ay balıqtıñ! — dep ayqaylap jiberippin. - Ts-s-s, ayğaylama! — dedi Sultan.
1690	Ekewimiz tep-tez şeşindik te, qara suwdıñ ayaq jağanın bastap süzüwge kiristik. Mağan Sultekeñ bir qıltağa tordı ustatıp qoydı. Özi uzın aşabas şıbıqpen suwdıñ astan-kesteñin şığarıp, kümpildetip keledi. - Köter!
1695	Botana topan lay suwdıñ işinen tordı jalma-jan tik köterip aldım da, apawır küyinde kögaldıñ üstine süyretip tastay berdim. Birin biri sabalap şorşaqtağan köp balıq şüpirlep, üyilip tüsti. - Uwra!
1700	Qarasuwdıñ bası onşa alıs emes, töbeşıktengen sazdan şığadı eken. Basayağı bir sağattay waqıttıñ işinde süze-süze kömeyine jettik. Ustağan balığımız bir şömele boldı.
1705	Endi, mine, Sultan ekewimiz peyiştiñ naq törinen orın alğanday ottı mazdatıp jağıp tastap, jetisip balıq pisirip jep otırmız. Nan, tuz, balıq asıp jeytin ıdıs ala kelmegenimizge ökinemiz. Sultekeñ kepkanı teris aynaldırıp kiyip alğan. Bir jaq qabırğası qap-qara bolıp, qarılıp pisken ıstıq balıqtı küyeleş-küyeleş urtına jöneltip jatıp: - Qara Köje, aytşı, osılay ömir sürgen jaman ba? — dedi. Men oyımdağını aytım: - Raqat, nağız raqat.
1710	- Endeşe, oquw oqıp ne azabıñ bar. Tasta oquwdı. - Onda meni mamam öltiredi. - Öltirmey qalsın. Kisi öltirüwdiñ oñayın-ay, ä. Burnağı jılı jäkem de mağan: «Oquwdı tastaytın bolsañ, jota teriñnen taspa tilmesem neğılsın, onda eki qolımdı töbeme qoyıp, bezemin senen», — dep ant suw işüwşi edi. Sol da tük istegen joq qoy. Belbewimen jotama eki osqanda: «Oybay-ay, büytip ömir sürgenşe, suwğa atıp öleyin!» dep, özenge qaray tura jügirip em, eki közi şarasınan şıǵıp, öziniñ zäresi uştı. Artımnan quwıp jetip, quşağına alıp: «Oqımasañ, oqımay-aq qoy, äytewir, tiri jür, quw jalǵız», — dep aymalap, süyip, üyge äkeldi. Sodan
1715	beri qaray lām dep awzın aşpaytın boldı. Al eger mamañ sağan qol tiygizetin bolsa, onda militsiyanıñ tuwra özine jügir. Balanı ata-anası ursın degen zañ joq bizde.

	Bul үшін olardıñ kekesin tanıtıp jiberedi. «Mamam meni öltiredi» degenim, äriyne, jay sözim. Mümkün, säbiy kezimde ursa, urğan şıǵar. Biraq es bilgeli ol maǵan qol tiygizip körgen emes.
1720	Qanday renişi bolsa da sözben aytadı, qas-qabaǵımen bildiredi. Qıms etse, «äy, toqmaş jeysiñ!» «toqmaş berem!» dep küş körsetetin — ol äjemniñ ädeti ğoy. Biraq onıñ «toqmaşı» da japırayǵan awzınan uzap körgen emes.
	Oquwdı tastaw meniñ pärüweyimde joq närse.
1725	- Joq, men oquwdı tastay almaymın, — dedim üzildi-kesildi. - Onıñ da durıs eken, — dep iylandı Sultan. — Sen oquwdı tastasañ, maǵan ilesip tastadı dep, ekewimizdi birdey quwdalap, päle qıladı. Oqıy ber.
	Oquwdıñ tübine sen-aq jet. Mümkün, keyin dırday bastıqtıñ biri bolıp şıǵarsıñ. Sonda maǵan şapaǵatıñ tiyer. Maşıynañdı bere turşı dep barsam, qalayşa bermeysiñ.
1730	- Men bastıq bolmaymın, — dedim. - Endi kim bolasıñ?
	Men özimniñ ülkeygende jazuwşı bolatındıǵıma kämil senemin. Biraq tap qazır Sultańǵa nemese basqa birewge solay dep aytıp körşi, — jatıp kep keleke qıladı.
1735	- Kim bolatındıǵımdı özim bilem.
	Biraz qawjañdap äldenip alǵannan keyin, Sultan ekewimiz balıqtardı soya bastadıq. Kün keşkirip, toǵay işin köleñke basıp ketti. Izındaǵan biz tumsıq sarı masalar köbeydi. Balıqtıñ işin jarıp jiberген bette, Sultan onıñ torsılдаǵın alıp, tars etkizip mañdayına birdi soǵıp qaladı. Östipöstip onıñ mañdayı sap-sarı ala bolıp boyaldı.
1740	Sultan kenet: - Qara Köje, qaraqşı bolǵıñ kele me? — dep suradı. - Qaytip? - Osı aranıñ bir jerinen körinbestey etip kürke jasap alamız. Balıqtı mol etip keptirip jayıp tastaymız.
1745	Keyde, mümkün, jolǵa şıǵıp, kisi tonaymız. Burınǵı qaraqşılar qaytip ömir sürse, biz de söytemiz. - Bizdiñ ıdıs-ayaq, mıltıq eşteñemiz de joq qoy? - Onıñ bärin üyden äkep alamız, — dedi Sultan. — Bul bir keremet bolar edi ğoy.

1750	- Men oquwdı qaytem? - Oquwıñdı oqıy ber. Biz kündiz emes, tünde qaraqşılıq isteymiz. Sultannıñ ideyası meni qızıqtırıp jiberdi. İyâ, bul, şınında da, ğajap bolar edi-aw. Şirkin, bir tünde Janardı da urlap äkeler edik. Ol bizge as pisirip, kirimizdi juwıp berer edi.
1755	Balıqtardı soyıp bolğannan keyin, ädemilep turıp şıbıqqa tizdik. Sodan keyin mañaydan kürke jasaytın ıñğaylı jer izdey bastadıq. Onday ıñğaylı jer suwdıñ däl jağasınan tabıla ketti. İyt tumsıǵı batpaytın jınıs kök taldıñ arası. Taldıñ jelkildegen uştarın şırmap, aynala toqıp tastap edik, işi uyaday ğana ädemi quwıs payda boldı. Onıñ oymaqtay awzınan bir kisi eñbektep azar sıyadı.Üñgirge Sultan raqattana qarap turıp: - Qaraşı, Qara Köje, tamaşa emes pe. Bul arada jüz jıl tursañ da, töbeñnen däl kelip tüspeyinşe, jan adam taba ala ma? — deydi.
1760	- Taba almay qalsın. Tipti däl kelip tüsken adamnıñ özi bunıñ astı quwıs dep eş oylamaydı.
1765	- Qatıp ketti. Ömir dep, mine, osını ayt. Mıltıq äkelemiz. Meniñ kelisken finkam bar, onı äkelemiz. Ex, Qara Köje. Ömir boyı körmegen raqatıñdı körsetetin boldım-aw. Biraq Qara Köje, biz mınağan keliseyik: endigäri bir-birimizge jazdağıday opasızdıq istemeyik. Şın adal dos bolayıq. Qaraqşılar biri üşin biri janın qıyyuğa tiyis. Käne, äkel qolıñdı!
1770	Sultan ekewimiz qol alıstıq, şınaşaq ilmelestirdik. Sultan onı sol qolınıñ alağanımen qırınan bir qoyıp üzdi de: - Toqta, bitken joq, — dep, şöpşek ataspen jerge döñgelek sıza bastadı.
1775	- Bu ne? - Bul qızıl oşaq. Kim de kim sertti buzatın bolsa, o dünyede dozaqta şıǵırıladı. Döñgelektiñ ortasın ayqastıra Sultan sızıqtar жүргизdi. Sonan soñ etpetinen jata qalıp, sol sızıqtardıñ tüyisken jerine mañdayın tiygizdi. Bul ırımdı men de istedim. ON JETİNŞİ TARAUDA
1780	Jan-sezim qubılısınıñ är oquwşınıñ basında kezdesüwi, ıqtıymal bir sätti kezi sıypattaladı. Keşegi küni boyǵı äreketten keyin, tuyaq serippey qatıp uyıqtap qalıppın.

	Äjem julqılap oyattı. - Qoja. Qojatay. Äkem-aw, sen bugün sabağıña barmawşı ma ediñ?
1785	Közimdi aşıp alıp, qabırğa sağıatqa qarasam, segizge on bes-aq mıynüwt qalğan eken. Atıp türegelip, tez kiindim de, beti-qolımdı şayıp jiberip, bir kese ayrandı tikemnen tik turğan küyde qotara saldı. Keşe tıyıqtap kelip, sabaq qarawğa murşam bolmap edi. Bügingi bolatın pänderdi suwmkama asıǵıs salıp aldım da, mektepke jügirdim.
1790	Qoñıraw soǵılıp ketipti. Birinşi sabaq orıs tili bolatın. Anfisa Mixaylovna klasqa jaña kirip baradı eken, tasırlatıp jügirip kele jatqan meni körıp, toqtay qaldı. Muǵalimderdiñ işinde bul özi altın adam. Bıltır bizdiñ mektepke pedüwçiylişçeni bitirip kelgen. Jazda barıp, institutqa sırttan oquwğa tüsıpti.
1795	- Qadırov, nemene, uyıqtap qalǵansıñ ba? Toqta, galstugiñdi tüze. Omırawımdı sipalap tappağan galstugim, söytsem, ıyıǵıma şıǵıp ketken eken. Burıp äkep, ornına qoydım da, zıp berip klasqa kirdim. Balalar dür etip türegeldi. Mağan emes, äriyne, artımda kele jatqan oqıtuwşıǵa qurmet körsetkenderi ğoy. Biraq men onı basqaşa qabıldadım. Bir sekundqa kidirip, murnımdı kökke şüyirip, mañǵazdana qaldım da, qolımdı kewdeme qoyıp, täjim ettim. Bunım balalardıñ qurmetine sıpayıǵerşilikpen qaytarılğan jawap boldı da şıqtı. Balalar duw külip jiberdi. Anfisa Mixaylovnanıñ qas-qabağın añdamaqqa, artıma jalt burılıp qarap edim, onıñ da külimsiregen jüzin kördim. «Äy, Qadırov, şıǵarmaytıñ joq-aw» degendey, Anfisa Mixaylovna jımıyıp, basın şayqap qoydı.
1805	Adam janın ol keremet tüsinedi. Maqtanğanım emes, klastağı orıs tilin täwir biledi deytin oquwşınıñ biri menmin. Ötken jıldıñ barlıq toqsanında da bul pännen awızşa, jazuwşa ılgıy «bestik» baǵalar aldım. Anfisa Mixaylovnanıñ meni täwir köretindigine, mümkün, bul da sebep şıǵar.
1810	Jaña sabaqtı tüsindirip bolǵannan keyin, ol: - Al balalar, Puşkinniñ «Qısqı keşin» jattap keldiñder ğoy? — dedi. - Jattap keldik. - Tätey, men aytayınşı! - Men aytam!
1815	- Anfisa Mixaylovna, menen surañız, — degen dawıstar birin biri

1820	basaköktep, jamırap ketti. Sender däl osı sättegi Qojekeñniñ xalin bilseñder etti. Meniñ keşe sabaq qarawğa murşam boldı ma? Üyge el orınga otıra kelip jettik. Odan keyin Sultan at tusap keleyik dep, jayılımğa ertip bardı. Sodan soñ Xasenniñ Märziyyasın qay jigit aynaldırıp jürgenin bilemiz dep, el jatqanğa deyin bostan bosqa Xasenniñ üyin toruwıldadıq.
1825	- Kim aynaldırsa, sol aynaldırsın. Bizge onıñ keregi qanşa? — deymın Sultañğa. - Keregi bar, — deydi Sultan. - Ne keregi bar?
1830	Jawap berüw ornına Sultan awır kürsinedi. - Qara Köje, sağan bunı tüsinüwge äli erte, — deydi. «Boptı, sen-aq tüsin». «Qısqı keşti» jattap kelmek tügil, men onday tapsırma berilgenin umıtıp ta ketken ekem. Esime muğalim aytqanda ğana tüsip, büyirimniñ tüp jağı qıp ete qaldı. «Masqara! Suray qalsa, masqara boldım-aw!» Anfisa Mixaylovna taqtağa şaqırıp suray bastadı. Äweli Balabekova dep, Janardı atadı. Janar sabaqqa dayındalmay kelüwşi me edi.
1835	Buwrya mgloyu nebo kroyet, Vıyxriy snejniye kruwtıya, — dep bastadı da, sıdırtıp, toqtalmay aytıp şıqtı. - Jaraysıñ, Balabekova, otır. «Jaraysıñdı» Janarğa işimnen men de aytıp jatırmin. «Yapır-ay, endi meni şaqırıp qalmasa iygi edi. Jazğan basım, keşe osı öleñdi bir japıraq qağazğa köşirip, balıqqa ala ketsem ğoy, erigip demalıp otırğanda tep-tez-aq jattap alam».
1840	- Tursınbayev, — dedi muğalim. Meniñ jelkemnen qılqıyıp, art jatımda otıratın Jantas ornınan türegeldi. - Buwrya mgloyu... - Taqtağa şıǵıp ayt. - Bāribir emes pe?
1845	Ox, sumpayı Jantas. Sumpayısın qaray gör. Partanıñ astına kitaptı aşıp qoyıp, bir közi muğalimde bolsa, bir közimen sonı sıǵalap turmaqşı ğoy. Öytip körgen künim qursın da. Jantastıñ pasıq quwlıǵına jem bola qoyatın adam Anfisa Mixaylovna emes. - Tärtip jurttıñ bārine birdey. Taqtağa şıǵıp ayt, — dep, ol degeninen

	qaytpadı.
1850	Jantas murnın uwqalap, tırp-tırp basıp taqtağa sıqtı. - Al endi ayt. - Buwrya mgloyu... — Jantas osını ayttı da, jım boldı. - Dalşe? - Muğalim, men jattamay kelip edim...
1855	- Nege jattamadıñ? - Diyirmenge baram dep... waqıtım bolmay... Anfisa Mixaylovna Jantasqa biraz qarap turdı da: - Mümkin, orniña barıp aytatın şığarsıñ? — dedi. Biz duw külip jiberdik. - Otır, Tursınbayev. Osımen, mine, ekinşi ret «ekilik» bağa alıp otırsıñ.
1860	Üyge berilgen tapsırmanı orındamay kelgeniñmen qoymay, quwlıqqa basıp, muğalimdi aldamaq bolasıñ. Bunıñ jaman. Budan bılay munday qılığıñdı mağan körsetpeytin bol. Bilseñ, bilemin dep, bilmesen, bilmeymin dep, şınıñdı ayt. Sol kerek, zalım Jantas. Kirmegeniñ qara jer, sawap boldı. Birewdi atıstırıp, zımıyyandıq oylağanşa, sabaq oqısañ bolmas pa edi. Bir oyım osılayşa Jantastı
1865	tabalap jetisip jatsa, ekinşi oyım töbemnen tas qulawın kütkendey üreyli xalde. «Qazır taqtağa seni şaqırsa qaytesıñ? Sen ne dep sıltaw aytasıñ? «Sultan ekewimiz balıq awlap, qaraqşılıq ömirdiñ qamın jasawmen boldıq» demekşimisiñ? - Jaqanov, — dedi muğalim. Tağı bir qaterden janım qalğanday, «uh» dep demimdi şığardım. Meniñ
1870	bayqawımşa, är muğalimniñ sabaq suraw täsili ärtürli. Mäselen, Mayqanova tizimniñ basınan tömen qaray quwalap suraydı. Onısı biz üşin raqat. Öziñe deyin neşe oquwşı qalğanın, senen qaşan surawı mümkin ekenin bilip otırasıñ. Al Anfisa Mixaylovna öytpeydi. Alfavitti quwalamay, tärtip saqtamay suraydı. Qazır tizimniñ basındağı birewdi atasa, odan soñ soñğı jağınan birewdi
1875	ataydı. Bügin surağan adamnan erteñ tağı da surawı mümkin. Qısqaşı, ol kimnen surağısı kelse, sodan suraydı. Onıñ oy-pıyğılın küni ilgeri añdaw mümkin emes. Meniñ endigi bar ümit artqanım qoñıraw üni boldı. Şirkin-ay, sol sıñğırlap qoya berse, janım qalar edi-aw. Kelesi jolı «Qısqı keşti» qatırıp jattap kelip, birinşi
1880	bolıp aytar edim. Äne, muğalimder bölmesiniñ esigi aşılganday boldı. Däw de bolsa, bul şıqqan kezekşi äyel.

	Judırıqtay ğana süykimdi sarı jez qoñıraw soǵılǵan qolında. Qazir sıñǵırlap qoya beredi.
1885	Joq, bul şıqqan kezekşi emes körinedi. Basqa birew boldı. Yapır-ay, qırıq bes mıynüwt waqıt endigi öitse kerek edi ğoy. Bul munşa neǵıp sozılıp ketti? Älde kezekşi äyel tısqa şıǵıp ketip, birewmen söylesip turıp qaldı ma. Äne qoñıraw... Joq, bul arba eken ötip bara jatqan.
1890	Jaqanov ta zuwlatıp aytıp şıqtı. Bunıñ bări bugün tez aytqış bolıp ketken eken. Muǵalim eñkeyip, oǵan baǵa qoyıp jatır. Janım qılıpıldap tırnaǵımınñ uşına keldi. «Endi kimdi şaqırar eken?» - Qadırov...
1895	Töbemnen şatır etip jay tüskendey boldı. Ne isterimdi bilmegen meñirew xalde ornımnan süyretilip türegele berdim. Mañdayımnan burq etip suwıq terim şıǵıp ketti. Ox, şirkin-ay. Adam ömirinde sıpattap aytuwǵa tiliñ jetpeytin neşe aluwan baqıttı mıynüwttar bola beredi-aw. Sonıñ birin men däl osı sätte bastan keştim. Men lām dep ülgergenimşe, dälizden qoñıraw üni sıñǵırlap qoya bergeni. Uh!
	- Jaraydı, otır Qadırov. Senen basqa jolı suraymın, — dedi Anfisa Mixaylovna.
1900	Buwın-buwınımnan äl ketip, ornıma sılq ete qaldım. ON SEGİZİNŞİ TARAUDA Povestegi eñ kişkentay taraw.
1905	Mektepten kele jatıp Sultandı kördim. Bizdiñ qaşaǵa süyenip, qolına büktep ustaǵan dıraw qamşını etigine urǵıstap, tıqırşıp, meniñ jolımdı tosıp tur. «Joq, toǵayǵa bugün barmaymın, — degen oyǵa keldim. — Sabaq oqıymın. Erteñ «Qısqı keşti» jattap baruwım kerek. Odan basqa da tapsırmalar tolıp jatır».
1910	- Qara Köje, tasta kitabıñdı. Kettik. - Men bugün bara almaymın. - Hege? - Sabaqqa dayındalam. Üyge tapsırmanı sonday köp berdi. - Oy, Qara Köje. Sol da söz be eken. Jürşi, men saǵan ne äkelgenimdi körseteyin. - Sultan meni qoraǵa ertip kirdi. Torı at baylawlı tur. Jep-jeñil bükteme şiyti mılıtq erdiñ qasında ilüwli. Teñkiygen bılǵarı qorjınñ eki bası tola kartop,

1915	nan. Qanjıǵada döñgelek qara şelexşe. - Mine, ne kerektiñ bärin tawıp äkeldim. Oq degeniñ jetedi. — Sultan qaltasınan şüpildegen bir qorap oq alıp körsetti. — Elüw oq. Taǵı birew jüz oq tawıp berem dep wäde qıldı. Men solqılday bastadım. Mınanıñ bärin köre turıp, qalayşa solqıldamassıñ.
1920	- Onda biz keşke erterek qaytıp keleyik. Men üyge berilgen tapsırmalardı orındawım gerek. - Jaraydı, orındarsıñ. Torı attıñ sıp-sıp etken ayañımen toǵay işine kelip kirdik. Qoyan, qırǵawıl körinse, atpaqşı bolıp, Sultan mılıtıǵın oqtap, dayın ustap keledi. Biraq sawısqannan
1925	basqa eşteñe kezdesse qoymadı. Sultan ekewimiz kezektesip at üstinen sawısqañ atqılay bastadıq. Tiygize almadıq. Mınaw, mine, keşegi balıq awlaǵan qarasuwımız. Attan tüsip, tal üñgirimizge kirdik. Torımız ben ustaǵan balıǵımızdıñ barlıǵın keşe osında qaldırıp ketkenbiz. Mässaǵan, talǵa tizip qoyǵan balıǵımızdı qıy sıpır etip, bir närse tügin qaldırmay jep ketipti. Bas süyekter men qıltanaqtıñ juǵın-jurnaǵı ğana şaşılıp jatır. Ne jewi mümkin? İt pe, qus pa? Qasqır ma, tülki me? Basımızdı qanşa qatırıp oylasaq ta, bayıbına bara almadıq. Äytewir, adam almaǵanı aqıyqat. Adam büytip bükil balıqtı şiykiley jemegen bolar edi jāne ol tordı da qosa äketer edi.
1930	Oylamaǵan jerden jolıqqan bul jaǵday bizdi sekemdendire tüsti. Şeşinip tastap, taǵı da tor sala bastadıq. Mine, qızıq, keşegi örip jürgen köp balıq bugün körinbeydi. Azayıp qalǵanı ma, joq älde basqa jaqqa awıp ketti me? Eñbegimiz janbadı, mardımsız azǵantay ğana balıq ustadıq. Biraq onıñ raqatı keşegiden artıq bolmasa, kem bolǵan joq.
1935	Jılımsıǵan tuzsız qur balıqtı otqa pisirip jegendey emes, kartop tuwrap, qatırıp sorpa jasadıq.
1940	- Balıq bolsa joq. Endi ne kün köremiz? — dedim Sultañǵa. - Qoyan, qırǵawıl awlaymız. - Ol da joq qoy. - Nege joq. Osı toǵaydıñ arası tolǵan qoyan men qırǵawıl, tipti elik te bar.
1945	Biraq olardı ne tañ azannan, äytpese keşki salqında jayılımǵa sıqqanda awlaw gerek. Kündiz olar qıbır etpey, buta-butanıñ tübinde, şiliktiñ arasında jatıp aladı. Biz mınaǵan kelistik: erteñ kün — senbi. Tösenip-jamılatın

1950	birdeñelerimizdi alıp, qonağa osında kelemiz. Tüney jatıp, keşiñde toğaydan añ awlaymız. Tünde qara jolğa şığıp, qaraqşılıq isteymiz — jürğinşilerdi tonaymız. - Kelistik qoy? - Kelistik. ON TOĞIZINŞI TARAUDA Bir sözben «qızğanış» dep atasa da bolar edi.
1955	Mayqanova nawqastanıp qalıptı, sabağı bolmadı. Buğan, äriyne, biz pälendey qayğıra qoyğan joqpız. Qayta jek köretin muğalim awırıp, sabaqqa kelmey qalsa, balalarda odan ülken quwanış bar ma? Klastıñ işi mäh-mäyram uwlap-şuwlağan dawısqa tolıp ketti. Dobımızdı alıp, dürkirep voleybol alañına qaray jügirdik. Klasta birimen biri baqas eki komanda bar.
1960	Orın-ornımızğa tura qaldıq ta, oyındı derew bastap jiberdik. Eger senbeseñder, kelip körüwleriñe boladı, men voleyboldı jaman oynamaymın. Al bul jolı erekşe bir şabıtpen oynadım. Talay qıñır doptardı qıyırdan qağıp alıp, jalt-jult etip, jan tappay jürmin. Mümkın, tobımen kelip, bizdiñ oynımızğa qızdar qarap turğandıqtan osılay şıǵar.
1965	Janardıñ aldında naşar oynawğa meniñ qanday qaqım bar. Keybir şeber qıymıldarım özge tügil, özimdi de süysindiredi. Bir ret qıyın bir doptı jıǵılıp jatıp alğanımdı qaytersiñ. Etpetimnen tört tağandap dik ete qaldım, biraq doptı aspandata qağıp ta ülgerdim.
1970	- Öy, jaraysıñ! - Ölme, Qara Qoja! - Molodets! — degen dawıstar jamırıp ketti. Ornımnan lıp etip tez türegeldim de, qızdar jaqqa köz saldım. Olar da mäh. Janar... Yapır-aw, Janar qayda? Mınalardıñ işinde Janar joq qoy.
1975	Bağanadan beri men Janar qarap tur eken dep, janımdı piyda etip oynap jürsem... - Segiz de segiz. Tepe-teñ. Doptı oñ jaq beredi. Dop berüw meniñ kezegim eken. Ayaq astınan eñsemdi äldeqanday köñilsizdik bastı da, qalay bolsa, solay ura saldım. Dop torğa barıp tiydi.
1980	- Öy, saǵan ne boldı? - Ne qara bastı, Qara Köje? - Munıñ ne, ey. Aş özegiñe tüsip ketti me?

	- Qolımnan şığıp ketti, — dep sıltawrattım. Bizdiñ komanda utılıp qaldı. - Men oynamaymın, — dedim. Ornıma jügirip barıp, basqa bir bala tura qaldı.
1985	Janar qayda? Onıñ klasta ornınan tapjılmay kitap oqıp otıratın bir ädeti bolıwşısı edi. Qolımniñ şaın şart-şurt qağıp, mektepke qaray bet aldım. Klastarda sabaq jürıp jatır. Jetinşi klastıñ esigi sāl aşıq tur eken. Tariyxşı Ospanovtıñ dawısı sañqıldap estiledi. «Az ulttar teñdik alğısı, özderiniñ ulttıq qasıyetlerin saqtap qalğısı kelse, birigüwleri kerek.
1990	Qorqaw imperiyaliyster onsız olardıñ dıbısın da şığarmaydı...». Özimizdiñ klasqa kirdim. Kirdim de, sileyip turıp qaldım. Körgenimnen de meniñ munı körmegenim artıq edi ğoy. Klasta Janar men Jantas ekewi ğana otır.
1995	Basqa eşkim joq. Otırğanda, jaydan jay otırğan joq. Bir partada — Janardıñ partasında birine biri taqala tüsip, äldeqanday bir süwretti jurnal oqıp otır. Berilip oqıp otırğandarı sonşalıq, bastarı tüyisip ketken. Mağan bir-bir köz tastadı da, ekewi özderimen özderi bola berdi. Oqıp otırğan Jantas edi.
2000	- Ne oqıp otırsıñdar? — dep men qastarına keldim. Nazar awdarmaydı. Közimdi salıp bayqasam, olardıñ munşa qadalıp oqıp otırğandarı çex sayaxatşılıarı Zigmünd pen Ganzelktiñ Afriyka tuwralı jazğan oçerki eken. Barın salıp, mänlerlep, qubılıp oqıydı Jantas quw. Janar onı uyıp tıñdap otır.
2005	Ne isterimdi bilmey, sileyip turdım da qaldım. İşimde äldeqanday bir ottı quyn köterilgendey boldı. Men Janarmen bir de bir bulay otırıp körgen joqpın. Netken aqımaqpın deseñşi. Sabaq bolmay qalğanda, östip qızıq bir jurnal tawıp äkelip, Janarğa oqıp berüw buğan deyin oyıma nege kelmedi eken?! Jantastıñ quwın...
2010	- Jür, voleybol oynaymız, — dep Jantastı ıyıǵınan julqıdım. Sol kezde Janar şıtına qarap: - Qoja, böget jasamaşı, — degeni bar emes pe. Mässağan, kerek bolsa! Men onıñ awzınan osınday söz estiymin dep oylap pa edim. Töbemnen ıstıq suw quyıp jibergendey jiydip tüstim. Öz ornıma bardım. Portfelimdi alıp, aqtara bastadım. Ne izdegenimdi özim de bilmeymin. Jüregim dürs-dürs etip, qabına soğadı. Mıysızbın-aw, mıysızbın!

2015	Ešteñe oylap tabuwdı bilmeymin. Qaşanda basqalardıñ isine qızıǵıp, qızǵanıp turam. Meniñ de basım jumıs isteytin zaman bolar ma eken, bolmas pa eken. Portfelimdi ornına qayta qoyıp, sırtqa şıǵıp bara jatırmin. Janar men Jantasqa ädeyi qaramawǵa, olarǵa men de nazar awdarmawǵa tırıstım. Degenmen, esikten şıǵa berip, köz qıyıǵımdı bir tastap öttim. Däl osı mıynüwtta Janardıñ da maǵan qabaǵınıñ astınan süzile qarap qalǵanın añǵardım.
2020	Közderimiz bir sätke tüyisip ötti. Qatelespesem, Janar külimsiregen tärizdi boldı. Maǵan külimsiredi me, joq älde tıñdap otırǵan oçerktiñ qızıǵına eltidi me? O jaǵın men taldap payımday alǵan joqpın. Janar külimsiregende, men aşuw şaqırıp, qabaq şıttqanday bir qır tanıttım da, esikten şıǵıp kettim.
2025	JIYIRMASINŞI TARAUDA Eki närseni jazuwdıñ qıyındıǵı ayıladı. Joq, men Janarǵa aytuwım kerek. Mümkin, ol meniñ oǵan şın ne ekenimdi... Yapır-ay, osı bir sözdiñ qorqınışı-ay... Meyli, awruwdı jasırǵanmen, ölüm äşkere qıladı deydi ğoy. Bügin jasırǵanımmen, erteñ eseygen kezde bäribir
2030	äşkere boladı. Sondıqtan, ne de bolsa, oquwşıǵa tuwrasın aytuwǵa tiyispin. Meniñ oǵan şın ğaşıq ekenimdi, mümkin, Janar bilmes. Bilse, ol Jantaspen nege solay otıradı? Sondıqtan men oǵan aytuwım kerek bärin de. Ülkeygende kim bolatındıǵımdı, menen basqa eşkimdi Janar süymewi kerektingin — bär-bärin jasırmay aytuwǵa tiyispin.
2035	Aytamın. Tap qazır sabaqtan tarasimen onımen üyge birtе qaytamın da, jol-jönekey: — Janar, ğafuw et. Meniñ saǵan aytatın sözim bar. Ol mınaw... — dep, tük qaldırmay aytıp berem. Nemene, qolımnan kelmey me? Keledi. Men süwjürek emespin. Ayta almasam bar ğoy... ne dep ant işsem eken?
2040	Mine, soñǵı sabaq ta ayaqtaldı. Janardı ıyıqtap, sırtqa qatarlasıp-aq şıqtım. Jüregim lüp-lüp etip, artıma qarasam, Jantas quw ilesip keledi eken. Onıñ köz qarası maǵan: «Ayt, aytam dep kijingen soñ, aypaysıñ ba endi? Batır bolsañ, ayt!» — dep äri kelemejdeп, äri añdıp kele jatqanday körindi. Boyım titirep, dirildep ketkendey boldım. Jantas qana emes, balalardıñ bәri Janar ekewimizge qarap, bular ne söyleser eken dep, qulaq türip bara jatqan tärizdi.
2045	«Joq, odan da, xat etip jazıp bereyin. Mine, osım jön, osı durıs» degen oyǵa keldim. «Awızşa aytqanda, mümkin, birdeñelerdi umıtıp, ayta almay qalarmin. Al

	xatta qatırıp, täptištep turıp, bärin de jazuwğa boladı». Kün rayı bugün buzılıñqı. Küz bolğanın bildirgisi kelgendey jeldetip, qabaq tüyip tur. Talaydan beri möldiregen aşiq edi, sirä, jawatın türi bar.
2050	Jasarın burınıraq jasap bolıp, üzilip tüsken birli-jarım quwañ sarğış japıraqtar bayqaladı köşede. Men tamaqtanıp otırğanda, tısırlap kün jawa bastadı. Jındı bir quyn esik aldında zır qağıp, ana bosağağa bir, mına bosağağa bir soğıldı, şańdatıp jiberdi.
2055	«Mına qan jawğır qaytedi» dep, äjem esikti jabuwğa umtılıp edi, quyn onı odan beter ızalandırmaq bolğanday lezde ayağının däl astınan kelip şıqtı da, köylegin döñgelentip, kewektey türip jiberdi.
2060	Keşegi wädemiz boyınşa, Sultan kelip qalar dep kütip edim. Kelmedi. Tap qazır onıñ kelmegenine men quwanbasam, renjigem joq. Töp üyge kirip, stolıma jayğasıp otırdım da, Janarğa xat jazbaqsı boldım. Sağat qazır bir jarım. Sağat eki boldı... Eki jarım boldı... Üş boldı...
2065	Stolımınñ üsti qıyqımdalıp jırtılğan qağazğa tolıp ketti. Osınıñ bări Janarğa jazılğan xattar. Jazamın, unamaydı — jırtamın. Tağı jazam — tağı jırtam, bir däpterdi tawısuwğa aynaldım. Jay sözben de jazıp kördim, öleñdetip te jazbaqsı boldım. Bolmaydı, köñilimdegi lıqsıp turğan körikti oy qağazğa tüskende öñezip, öñi qaşıp ketedi. Jay ğana äsersiz birdeñe bolıp şığadı.
2070	«Janar, men seni keremet jaqsı körem!». Tfuw, osı da söz be. Jaqsı körüwdiñ keremeti, keremet emesi bola ma eken? «Janar, men süyem seni!». Qanday turpayı — quldı kinodağı sekildi. «J... Qozı men Bayan sekildi bolayıq».
2075	Jo, bul da emes. İs-mis joq, tüyeden tüskendey etip, bul neniñ qıysını. Äweli bas jağın bılay... juqalap jazuw kerek emes pe. Sodan birtin-birtin damıtıp... sonda qalay juqalap, qalay damıtıpaqsımın? Eki närseni jazuwdıñ qıyındıǵına meniñ közim äbden jetip boldı. Biri — qızğa xat jazuw, ekinşisi — şıǵarma. Öleñ jazğanday emes, munıñ maşaqatı da jeterlik körinedi. Minekey, osı povesti jaza bastağanıma eki-üş aydıñ jüzi boldı.

2080	Qaşan ayaqtaymın, nemen ayaqtaymın, ol jağı mağan äli mälim emes. Ne de bolsa, bir tıyanaqqa tezirek kelip, bas-ayağın kömkerip: «Al xalayıq, endigi töreşisi özderiñ bolıñdar. Men qolımnan kelgenin istedim. Bağasın özderiñ beriñder», — dep, jurtşılıq talqısına usınğanşa asıqpın-aq. Äriyne, men bul povesti oydan şığarıp nemese basqa birew tuwralı jazıp
2085	otırsam, onda tağı qanşa jazarımdı, onıñ nemen tınarın da küni ilgeri tuspaldap bilgen bolar edim ğoy. Meniñ qazirgi mümkindigim onday emes. Öz basımnan keşken oqıyğalardı tizbektep otırğan xatşı tärizdimin. Biraq sol irkes-tirkes oqıyğalardı birine birin qalay bolsa, solay matap, japsıra bergenmen, ol körkem şığarma bola ma. Äriyne, bolmaydı. Sınşılar aytatınday, onı jazuwşılıq elekten
2090	ötkizip öñdewim, surıptawım, bir jeliniñ boyına marjanday etip tize bilüwim qajet. Tvorçestvolıq eñbektiñ osı nāzik jaqtarı meniñ qolımnan kelip jatır ma, kelmey jatır ma? Qurmetti oquwşımdı jalıqtırıp jibergen joqpın ba, neğurlım ilgeriley tūsken sayın, meni osı jay qattı tolqıtıp, jüreksindiredi.
2095	Biraq dostarım, beynetsiz eñbekte zeynet bola ma? Arzannıñ jiligi tatıy ma? Qıyındıqqa qulaş sermew bizdiñ saltımız emes pe? Bastap qalğan ekenmin, bul eñbekti jeti qabat terim sılınsa da ayaqtap şıǵuwǵa mindettimin.
2100	JIYIRMA BİRİNŞİ TARAUDA Bizdiñ qaraqşılıq ömirimizdiñ birinşi jāne eñ soñǵı küni sipattaladı. Keşe keške deyin künniñ köz jası tıyılmadı. Biz toǵayǵa kele almadıq. Bügin tañerteñ turıp qarasaq aspan möldirep tur. - Kettik! — dedi Sultekeñ. - Kettik. Torı atqa bayaǵısha eki er erttep mindik te, jönep berdik.
2105	Ekewimiz de qaruwlımız. Men Sultannıñ müyiz saptı közdigin belime taǵıp aldım. Al Sultannıñ taqımında şiyti mılıtq. Quday joldı oñǵarsa dep, bul bizdiñ añ awlap şıqqan betimiz.
2110	Tūske deyin sandalıp, eşteñe de ata almadıq. Birer jerden qoyan kezdesip edi, orǵıp bezip bara jatqanda, adam tipti közdep ülgeretin emes. Äytewir, betke alıp tuspaldap atqan oǵımız laǵıp, tiymey ketti. Unjırǵamız tūsip, şarşap kele jatqanbız, özen jaǵasında bir top qaz jayılp jür eken. Bul ara awıldan alıstaw, edäwir jer. Sultan oqtawlı kele jatqan mılıtǵın

	kezep: - Mına qazdñ birewin jalpasınan tüsireyin be? — dedi.
	- Qoy, pälesine qalamız.
2115	Söytkenşe bolmadı, Sultekeñ basıp saldı. Qazdñ biri jalp etip qulap qaldı. Tıpır-tıpır etip, tura almay jatır. Ayağın sereyte qarıştırıp bir ısqındı da, qaz ölip qaldı.
	- O, Quday atsın! Päle boldı ğoy. Endi qayttık?
	- Eşkim körgen joq. Kürkege aparıp, pisirip jeymiz.
2120	Qazdı alıp, soqtırğannan soqtırıp otırıp, kürkemizge keldik. Kelsek, mına qızıqqa qarañız, kürkemizdñ işi tağı da äpter-täpter. Azıqtülüğimizdi salıp, awzın buwıp, tıgıp ketken dorbamız päre-päresi şıgıp, jırtılıp jatır. Birdeñe nanımızdı jep, kartobımızdı şaşıp ketipti.
	- Bul, men bilsem, tülki sumpayınıñ istep jürgeni, — dedi Sultan.
2125	Qarnımız äbden aşıp ketip edi, as istep işüwdñ qamına kiristik. Sultan burqıldatıp qazdñ jünin jula bastadı. Men şepşek terip, ot jaqtım, Qaz semiz eken. Sultekeñ teñkiytip qırağınan ustap, üytip otır.
	Kenet däl bet aldımızdağı taldñ arasınan suwmañ etip, bir salt attı şığa keldi. Sultan ekewimiz qazdı tıppaq tügil, qas qağıp ta ülgermey qaldıq. Salt attı
2130	mektep direktorı Axmetovtñ äkesi Axmet şal edi.
	- Ow, balalar, bularıñ ne?
	- Jay... mına bir qaz atıp alıp edik, pisirip jeyik dep otırmız, — dedi Sultan.
	- Qaydan atıp aldıñdar?
	- Uşıp bara jatqanda atıp aldıq, — dep Sultan aspanğa qarap qoydı.
2135	- Qoy, sender qaz atıp alsañdar... mınaw jabayı qazday emes, ülken ğoy, tegi.
	- Ädeyi ülkenin tañdap attıq, — dedi Sultan.
	Şal bizdñ şaşılıp jatqan ıdıs-ayaq, kiyim-keşegimizge, awzı üñireygen kürkemizge, osı aranı sarı qonıs etip, jaylap alğan türimizge qarap, odan beter şübälana tüsti: - Sender özderiñ osı aranı jaylap alğan türleriñ bar ğoy?
2140	- Bul bizdñ balıq awlaytın jerimiz, — dedim men.
	- Tusawlı jiyren at közderiñe tüsti me?
	- Joq, bayqamadıq.
	Atınıñ basın burıp, kete berip, şal: - Sumpayılar, äldekimdi sorlatqan
2145	ekensiñder. Mınalarıñ atıp alğan jabayı qaz emes. Qaz atıp aluw senderge qaydan

	kelsin. Eger qazım joğaldı deytin pende bolsa, men senderdiñ sazaylarıñdı bergizemin, — dedi. Päle boldı degen bir qawıp meniñ işimde qıp ete qaldı. Osı aranı qorda etip, qaraqşılıq istemek bolğan «tapqır» oyımızdan tabanda
2150	bas tartuwğa tuwra keldi. Onday kāsiptiñ nege aparıp soǵuwı mümkün ekenin jañaǵı Axmet şaldıñ tap boluwı ańǵartıp ketti. Qıyırdıǵı barsa kelmestiñ aralına bekinip alǵanday awıldıñ däl irgesindegi toǵaydan kürke saylap, onı jan adam taba almaydı dep jürgen biz netken aqımaqtarmız...
2155	Jalpı, qaraqşı degenniñ özi osı kezde aqılǵa sıyya ma? Qaraqşılar burın baylardı, köpesterdi tonağan. Biz kimdi tonamaqşımız? Tonamaq tügil, osı küni birewge qolıñdı köterip körşi. Militsiyya aparıp, köziñdi jıltıratıp qamap qoysın.
	Qaraqşılıq ömir jayında Sultan ekewimiz endi osılay topşıladıq.
2160	Semiz qazdıñ eti bir-aq salıp asuwğa şelegimizge sıymadı. Eki bölip asıp, äzer jep tawıstıq. Arasında balıq awladıq. Suwǵa tüstik. Büldirgen terip jedik. Sonımen kündi batırdıq ta, ıdıs-ayaq, torımızdı artınıptartınıp, qas qaraya üyge keldik. Bul bizdiñ qaraqşılıq ömirimizdiñ birinşi jäne eñ soñǵı küni boldı.
	JIYIRMA EKI HŞI TARA WDA
	Baqa men qazdıñ şuwı, jaylawdan mamamnıñ kelüwi, äjemniñ meni qorǵawı söz boladı.
2165	«Bir aynaldırǵandı Quday şır aynaldıradı» degen söz bar. Soñǵı ekiüş künniñ işinde basımnan keşken oqıyǵalar meni esimnen tandırdı.
	Mayqanovanı taldırıp tüsirgen baqanıñ şuwına Äbdibaydıñ şataǵı ulastı. Biz jegen qaz dükenşi Äbdibaydiki eken. Onıñ kökbet qatını kelip, bizdiñ üydiñ älegin aspanǵa şıǵardı. Şirkinniñ aytpağan sözi, atpağan oǵı qalsayşı: «Urısıñ! Qaraqşısıñ! Baskesersiñ! Qarşadayıñnan osını istep jürsiñ, jüre bara kim bolam ğoy deysiñ. Äli birewdiñ basın kesip, sottalasıñ. İtjekkenge aydalasıñ».
2170	Men özimdi özim onşa biliñkiremey jüredi ekem, Äbdibaydıñ qatınıñ aytqandarına qarap, töbe şaşım tik turıp ketti. «Yapır-ay, şınımen-aq osındaymın ba?» degen oyǵa qaldım.
2175	Äyeliniñ soñınan tütigip Äbdibaydıñ özi kelipti. Jurt onı «Jumırtqadan jün qırıqqan Äbdibay», «Quw bastan quwırdaqtıq et alǵan Äbdibay», «Şıq tatırmas Şıǵaybay Äbdibay» dep beker aytadı deymisiñ. «Qazım qaz emes edi. Asıl tuqımdı qaz edi. Onday qazdı bul awdan tügil,

2180	oblıs köleminen tappaysıñ» dep, onıñ tölemi üşin bizdiñ baǵlan qara qozını alıp ketti. Bunımen de tınbadı, meni jelkelep direktorǵa alıp bardı. Axmetov qatal adam. Şınımdı aytsam, men onıñ aldına barǵan sayın qaltırıp turam. Suwsıladaǵan qızıl küreñ şaşı jelp-jelp etip, qabatı tüksiyip, şüyligip qaraǵanda, sup-suwıq közderi adamnıñ oñmeninen ötedi. Mayqanovanı taldırıp tüsirgen baqanıñ kesirinen men keşe osı kabinette
2185	bir saǵattan artıq bolıp, jartı ömirimdi berip şıǵıp edim. Endi, mine, tün aynalmay taǵı bir şurqan arqalap jāne möliyp kelip turmın. Äbdibay qaydaǵı joq päleni kökitip, qazdıñ oqıyǵasın esirte bayandap berdi. Axmetov sızdandaǵan qalpı, ünsiz otırıp tıñdadı. Oqta-tekte közin ğana burıp, maǵan qarap qoyadı. Men eriksizden jerge qaraymın.
2190	Äbdibaydı tıñdap bop, Axmetov stol üstindegi telefonnıñ tutqasın buray bastadı. Jaylawdı suradı. Odan satılıp süt ferması, birinşi brıygadamen jalǵastı. Telefonmen meniñ mamamdı şaqırıp aldı. - Bul kim? Salamat bolarsız, Mıyllat apay. Şaruwañız küyli me? Bul Axmetov qoy, mektepten. Amanşılıq, tügel aman. Millat apay, sizge aytayın
2195	degenim mınaw edi: siz erteñ qalayda awılǵa kelip ketseñiz. Mañızdı bir şaruwa bolıp tur. Qoja jayında. Biz ol jöninde öziñizdi qatıstıra otırıp, pedsovette arnawlı мәsele qaramaqşımız. Balañız naǵız bir oñbaǵan jolǵa tüsip alǵan...
2200	Meniñ özegime şıjıldap qaynap turǵan ıstıq maydı qotarıp quyıp jibergendey boldı. Arqa-basım şımırıp, terlep ketti. Tap qazır aldımdaǵı jer tesik bolsa, közimdi şarta jumıp, kümp bergen bolar edim... Axmetov uzaq söylesti mamammen. Sonan keyin truwbkanı ornına qoydı da: - Jaylawdan şeşeñ keledi, sonan soñ söylesemiz, bar, — dedi maǵan.
2205	Mektepten qur sülderimdi süyretip şıqqanday boldım. Bayǵus mamam, älgi äñgimeden keyin qanday küyge tüspekşi. İşkeni iriñ, jegeni jelim boladı ğoy. Onsız da köñili jarım adamdı azapqa salıp öltiretin boldım-aw. «Qoja öytip qoydı, Qoja büytip qoydı. Qoja büldirdi» dep, bılır da jıl boyına Mayqanova onıñ qulaǵın talay sarsıtıp edi. Endi, mine, oquw bastalǵanına bir ay bolmay jatıp, taǵı bastaldı...
2210	Bizdiñ qoranıñ töbesinde juwırda ğana üyilgen jas joñışqa bar edi. Kelgen boyda, üyge kirmesten, sonıñ üstine şıqtım da, ittiñ uyasınday

2215	şuqırlap alıp, etpetimnen jatıp qaldım. Eşkimdi körgim, eşkimge köringim kelmeydi. San-sapalaq oylar basıma biri kirip, biri şığadı: «Pedsovette qarağanda, ne aytpaqşı? O, Täñirim, meniñ de tınıştıq tabatın künim bola ma, joq pa? «Osı awruwdan janım qalsa, endigi awruwdıñ aldımın keter edim» degen eken birew. Sol aytpaqşı, osı jolı bir jaylı bolsam, budan bılay qoy awzınan şöp almaytın momaqan bolıp jürer edimaw».
2220	Osındayda süyew boluwdıñ ornına, Sultan dosım qarasın körsetpesten, tağı da zım-ziya joğaldı. «Oñbağan ötirikşi, diyirmenşi İyvannıñ torın äkelip berem dep alıp edi, aparıp bergen de joq, tor, äne, bizdiñ üydiñ töbesinde jatır. Adamşılıq degennen jurdaysıñ-aw, Sultan. Endi seniñ mañıña jolay qoymaspın...». Är qıylı mazasız oy tepkisinde qaljırap jatıp uyıqtap ketken ekenmin. Tumsığımınñ däl astınan trt-trt-trt-trt degen dawıstan selk etip oyandım. Közimdi aşıp alsam, töñirek ala köleñke, keş batıp qalıptı. Men jatqan kez besin şeni edi. Qalay köp
2225	uyıқтағанмын. Esiktiñ däl aldına bosağanı tirey kelip toқтаған үш дөңгелекти mototsiykldi kördim. Odan eki adam tüsip jatır. Biri erkek, biri äyel. Mototsiykldiñ iyesin tanıp, älgiden beter selk ete qaldım — Qaratay edi. Qasındağı meniñ mamam.
2230	Köşe jaqtan qolına oşaq ustap äjem kele jatır: - Millatpısıñ? At-köligiñ aman ba? Mototsiyklge minip kelgen adamğa äjemniñ «at-köligiñ aman ba» dewi mağan sökettew körinip ketti. - Mina oşağıñız ne? — dep suradı mamam.
2235	- Balalar tiyisken be, bir sıyrağın tüsirip tastaptı. Sonı baғana ustaға aparıp tastap edim. - Äy, jariqtıq-ay, ne keregi bar munıñ. Paydalanıp jatpağan soñ, tastamaysız ba laqtırıp.
2240	- Nege tastaymın. Mülük emes pe. Äkem marqumnan qalğan bir köz ğoy. Jayşa keldiñ be? - Jumıstı tastap, jayşa adam kelüwşi me edi. Älgi jer-älemdi şuwlatıp, ört qoyıp jürgen buzaqı balañnıñ älegi. - Buzaqı bop, ol ne istepti? El tonap, kisi öltirip pe? — dedi äjem. - Birewdiñ qazın urlap soyıp jew — el tonağan emes pe eken? Sabaq

2245	üstinde muğalimdi şoşıtıp taldırıp jıqqan adam tuwra bara kisi öltirüwden tayınbas. - Baqa äkel degen özderi körinedi ğoy. Bir Qoja emes, osında özge balalar da muğalim äkel dedi, soyamız dep, kölşikten baqa ustap alıp jürgen. Endi sonıñ bärine bayağı atı şuwlı Qoja kinäli.
2250	- Sonda äkelgen baqanı oğan muğalimniñ suwmkasına salıp qoy dep pe? - Ädeyi saldı deymisiñ, tarbañdağan neme özi kirip ketti de. Oñbay keteyin, äjemniñ sözi meni eljiretip jiberdi. Balapanın qorığan mekiyendey şır-şır etip, sotqar nemeresin qamqorına aluwın qaraşı. Äy, janım äjem, qayırımdı äjem, meniñ kinäli ekenimdi bile turıp östesin-aw.
2255	- Balağa qoruwşı bolğannıñ jöni osı dep, onıñ terisin de durıs, durısın da durıs dep, siz büldirip jürsiz. Bir mezigil jazğırıp, qatal ustasañız, ol munday jolğa tüspegen bolar edi, — dedi mamam.
2260	- Meniñ Qojaşım tiri bolsa, eşkimnen kem bolmaydı. Öse kele özi-aq tüzelip ketedi. Sabırbek nağasına tartqan. Ol da jas kezinde osı sekildi şığannan şıqqan sotanaq edi. Bul qayta oquw oqıp, muğalimderiniñ aytqanın orındap, keyde ätinşik bop jür ğoy. Al Sabırbek nağası osınday künde moldanı qaq basqa tayaqpen bir salıp qaşqan bolatın. Keyin eseyip, balalı-şağalı bola bastağanda, özi-aq tüzelip ketti. Qojatay da söytedi.
2265	Bala künde balanıñ bäre tentek, — dep äjem şubatıp ala jöneldi. - IY-iy-iy-iy, jariqtıq-ay, — dep mamam qolın bir-aq siltedi. — Sizdiñ mına ösiyetiñizdi tıñdap ösken bala qalay oñsın. JİYIRMA ÜŞİNŞİ TARAUDA Kitaptağı eñ bir qayğılı taraw bolar deymin.
2270	- Kelesi sabaqta qaysıñ baqa ustap äkelesiñder? — dep suradı zoologiya päniniñ muğalimi Ospanov.
2275	- Men äkelem, — dedim. - Qadırov, sen äkelesiñ. Umtıp ketpe biraq. - Ağay, neşe baqa äkeleyin? - Bir... ekew äkelseñ, jetedi. Men bir, ekewdiñ ornına tis poroşoginen bosağan qañıltır qobdıyşağa toltırıp, bes baqa äkeldim. Onıñ birewi ğana ülkendew edi de, basqaları kışkentay usaq baqalar bolatın.

	Birinşi sabaq qazaq tili. Klasqa Mayqanova kirdi de, klass jurnalı men suwmkasın meniñ aldım stol üstine qaldırıp, özi tısqa şıǵıp ketti.
2280	Qoñıraw äli bola qoymaǵan. Sol kezde sap etip basıma bir qızıq oy kele qaldı. Kışkentay baqanıñ birin Mayqanovanıñ suwmkasına süñgittim de jiberdim. Ne bolar eken?
2285	Qoñıraw soǵıldı, sabaq, bastaldı. Tizim şaqırıp bolǵannan keyin, Mayqanova suwmkasın aşıp, qol oramalı suwırıp aldı. Sol kezde kışkentay qarasur baqa qol oramalmen qosa sekirip şıǵıp, sekemşil muǵalimniñ qolınıñ däl üstine qonbası bar ma. Mayqanovanıñ şañq etken dawısı bir-aq şıǵıp ülgerdi. Öñi qup-quw bolıp, sısq etip qulap bara jatır...
2290	Mayqanova sodan sabaqqa eki kün boyına kelmedi. Şoşınıp, awırıp qalıptı. Jumısqa bugün ğana şıǵıp otır. Bükil mektepti dañǵaza qılǵan baqa oqıyǵasınıñ män-jayı, mine, osınday.
2295	...Köz baylanıp ketti. Joñışqanıñ töbesinde döñbekşip äli jatırmin. Ne isteymin? Qalay körinemim mamama. Mınaw Qaratay degen... munday da jabısqaq päle boladı eken. Köleñkeşe erip, mamamniñ soñınan bir qalar emes. Yapır-ay, mamam osıǵan şınımen-aq küyawge sıqpaqsı ma? Joq, mümkün emes.
2300	Birsıpıra waqıttan keyin üyden Qaratay men mamam sıqtı. Qaratay mototsıyklin ot aldırıp, tumsıǵın köşege qaray burdı. «Ket! Joǵal! Tezirek ket!» dep men onı köñilimnen jelkeleymin. Biraq Qaratay kete qoymadı, mamammen söyleyip turıp aldı. Olardıñ sözderin trt-trt etken motor üni maǵan jöndep estirtpeydi. Söylese turıp, Qarataydıñ qalqıyǵan denesi mamama birtin-birtin jaqındap, taqala tüsetin tärizdi. «Toqta! Qayda kiymelep barasıñ?». — Men Qarataydı jelkeden bürıp ustaymın da, bar küşimnen julqıp, laqtıramın köşege qaray. Ölgen mısıq tärizdenip, köşeniñ may şañına barıp ol top ete tüsedı.
2305	Bul da meniñ oyımda bolıp jatqan qubılıs. Qaratay äreñ degende «qoş, saw bol» aytısıp, mototsıyklıne otırıp, zırǵıta jöneldi. Mamam onıñ soñınan biraz ünsiz qarap turdı da, üyge kirip ketti. Är närseniñ şeǵı bar, men qaşanǵı jata bereyin. Täwekel dep, üyge kirmekşi boldım. Qoranıñ art jaǵınan jerge tüsip, üstimniñ şöbin qaǵıp, boyımdı tärtipke keltirip aldım. Jüregim lüp-lüp etip, alqımına tıǵıladı.
2310	Esikti aşı bergenimde tınısım mülde bitip, jüregimniñ soǵuwı toqtap qalǵanday boldı. Sol kezdegi kelbetim köldeneñ közge tiri ärüwaq tärizdi

2315	qıbırlağan birdeñege uqsar deymın. Awız üyden äjem uşırasıp: - Sen qayda qañğıp jürsiñ? Şeşeñ keldi, — dep tör üydi nusqadı. Sonan soñ qulağıma sıbırlap:— Bayqa, şeşeñ sağan aşuwlı, — dedi. Tör üyge kirdim. Mamam kiymışeñ küyi, öz töseginde bir üwıs bolıp, äri qarap, bük tüsip jatır. - Mama. Mamam jawap qatpadı. Men jaqınday tüsip, onıñ uwısında közine basıp alğan qol oramalı bar ekenin kördim. Jüregimdi birew ustaramen tilip jibergendey boldı.
2320	- Mama, sen jılap jatırmısıñ? Mamam basın jaylap köterdi de, mağan qaray burıldı. Jasqa şılangan qoñır közderi birtürli böten, suwıq.
2325	- İyä, jılap jatırmin, — dedi ol. Dawısı qarlığıp, bitip şıqtı. — Qayteyin jılamay. Quday bağın aşpağan men sorğa jılawdan özge ne buyırğan. Quw jalğız, seniñ-aq küyigiñdi tartıp öletin boldım ğoy. Osı sen ne bop barasıñ künnen küнге. Bul ne sumdıq? Jürген jeriñe şöp şıqpağır bop barasıñ ğoy. Uyalmaysiñ ba bir mezigil elden-jurttan. Quw jalğız-aw, aytşı, ne boldı munşa sağan buzılıp? Öltirdiñ ğoy mına sorlı anañdı.
2330	El betine qarağısız qıldıñ ğoy. Qaytem seni? Qaytem?.. Nege tınış jürmeysiñ? Osı sağan ne jetpeydi? - Mamatay, qoyşı. Endigäri... Mamam meniñ jalbarına sozğan qolımdı qağıp jiberdi: - Jolama. Mama dewşi bolma meni. Qudaydıñ sendey bala berip, azapqa sap qoyğanınan da, quw bas tastağanı artıq edi ğoy.
2335	- Qoyşı, mamatay... Eñ soñğı ret keşirşi. Ant etemin... Mamamnıñ tizesin quşaqтай jıǵılǵan qalpım eñirep jılap jiberdim... JİYİRMA TÖRTİNŞІ ТАRAWДА Pedsovet jaylı söz boladı.
2340	Jumır jer kündegi daǵdıǵı boyınша tınbastan zırlap, kindigin jāne bir aynalıp şıqtı. Tariyx taǵı bir tawlikke uzardı. Osı bir tawliktiñ, yaǵniy jiyırma tört saǵattıñ işinde mınaw ıǵı-jıǵı künāhar dūniyede kimniñ basınan ne keşip ulgermedi deysiñ. Qanşa adam omirge jañadan kelip qosıldı, qanşa adam olarǵa orın bosatıp, o dūniyedegi māñgilik mekenderine sapar şekti. Osı bir tawliktiñ işinde qanşama

2345	baqıttı kewdede quwanıştıñ otı mazdap janbadı, qatal tağdır qanşama bası jumır pendesin qayğının qara suwıǵında bürseñdetpedi. Osı soñǵı topqa men de qosılamın. Men özimniñ on üş jıl ömirimniñ işindegi eñ bir qatıgez kündi bastan keştim.
2350	Tısta qarañǵı, awıl üsti tınıstıq. Aqımaq itter ğana är jerden äwpäwp ürip basıladı. Köşeniñ basınan bir it şaw ete qalsa, soñınan oǵan basqa bir it ün qosadı. Sonan soñ üşinşi, törtinşi itter äwpildesip, «o ne, ne bop qaldı» degendey awıldıñ bükil iti üwlap-şuwap ketetin sät te boladı.
2355	Onıñ işinde aybarınan da ayǵayı köp, şıñkildek küşik ünderi, mañ töbetterdiñ qarlıqqan qalıñ dawıstarı, qanşıq itterdiñ qulaq kesetin aşı şañqıldawları — bări aralas. O, itter. Qalıñ itter. Munşama köp bolarsıñdar ma. Türlı-türlı bolarsıñdar ma. Bey-bereket ürgendi, taqımnan ündemey kelip ala tuskendi qaşan qoyar ekensiñder.
2360	Mamam ekewimiz mektepke pedsovetke kele jatırmız. Küzdiñ salqın keşi toñazıtı ma, joq älde üreylenüwden be, işi-bawırım qaltırıp keledi. Mekteptiñ aldında birew şılım şegip tur. Men onı kökşil aspan aynasındaǵı kelbetinen anadaydan tanıdım — Axmetov. Galife şalbar kiygen, jiñişke ayaqtarı siydiyp, şaşı qaq jarıla jeltirep, qazdıyp tur.
2365	«Sizdi kütıp otırmız», — dep, mamamdı qoltıqtap derew işke äketti. Maǵan: «Özimiz şaqıramız, osı arada küte tur», — dedi. Sayabanǵa köterildim de, sol aradaǵı taqtay orındıqta tosıp otırdım. Osı kezde üy puşpaǵınan birewdiñ kele jatqan tısırı estildi. Tırtırtıp basqan ayaq dıbısına tıq-tıq qadalǵan tayaq üni qabattasadı. Köp uzamay ayaqpen tayaqtıñ qojası da körindi. Mektep küzetşisi Säybek qart.
2370	Säybek kilt toqtay qalıp, şekaradaǵı saqşıday qatal ün qattı: - Bul kim? - Men ğoy, ata. - Meniñ kim? - Men, Qojamın. - Munda neǵıp otırsıñ? - Pedsovetke keldim.
2375	- Onda seniñ ne şaruwañ bar? - Men jöninde мәsele qarap jatır.

	- Mäsele? Qanday mäsele? Seni muğalim etemiz dey me? - Direktor etemiz deydi. - Onda tipten jaqsı. Jalaqıñ köp boladı. — Säybek meniñ qasıma kelip
2380	otırdı. — Äy, Qoja. Seniñ äkeñ marqum azamat edi ğoy. Oğan tartsañ, direktor tügil, odan ülkeni bolasıñ. Biraq oğan tarpağansıñ.
2385	Men seniñ äkeñe qarızdar adamın. Meniñ moynımda onıñ tiyin emes, teñge emes, baqanday bir qarası jür. Qalay deysiñ ğoy. Mine, bılay: alğaş kolxozdasqan jıldıñ küzinde men, — onıñ kelisken bir jorğa küreñ atı bar edi, — ol kezde jurttıñ köbi qara jayauw, — sonı diyirmenge minip barıp, sazğa batırıp, öltirip qoydım. Suwıp, qañsıp turğan attı suwarmay, otqa qoyam dep, özimnen boldı. Ayağı şiderlewlı edi. Suw işem dep barıp, oppağa tüsip ketipti. Ertesinde qarasam, suwğa süñgigen üyrektey art jağı ğana körinip, toñqayıp jatır. On şaqtı jigit jabılıp, arqan sap äreñ suwırıp aldıq. Mine, basqa birew bolsa, sonı qıñq
2390	etkizbesten töletip alar edi ğoy. Al Qadır marqumnıñ keñpeyildigi sonşalıq: «Siz qas qıp öltirgen joqsız ğoy, ajalı solay tuwra kelgen şıǵar», — dep, ünsiz qoya saldı. Mine, äkeñ osınday parasattı, aqıldı jigit edi. — Säybek osını ayttı da, sāl oylanıp barıp: — Al sen... sen ğana emes-aw, qazirgi osı oqıp jürgen balalar, köbiñ aqımaqsıñ, — dedi. —
2395	Nege deysiñ ğoy. Aqımaq emey, nemene, tärtpiti jür, oquwıñdı jaqsı oqlı, adam bol dese, sender sonıñ bärin kerisinşe isteysiñder. Osı kezde işten Ospanov şıǵıp: - Qadırov, qaydasıñ? — dep dawıstadı.
2400	- Bar, äne, şaqırıp jatır. Äy, sotanağım... Direktor kabinetine osı mektepte bir oquwşı eñ köp bas suqsa, sol men bolarımın deymin. Mayqanova talay süyrep äkep, endigäri qoy awzınan şöp almay jürüwge talay ret wädemdi bergen üyrenşikti orın ğoy. Biraq bul jolı men munda şın mäninde küyzelip, tebirenip kirdim de, bosağadağı suwıq goldan peşine süyenip turıp qaldım. Törde sarǵış şaşı qaq ayırıla jılbirep Axmetov otır. Tüsi ört söndirgendey, qasınıñ arasındaqı qatarınan tike tartılıp tüsken eki sızıq ädettegiden
2405	tereñ de qalıñ. - Berirek kel, — dedi ol qolındağı avtoqalamımen bölmeniñ ortasın nusqap. Aldımda qaqpan quruwlı turğanday jıbırlap bir-eki attadım. Eki jaq qabırǵada tizilip otırğan muğalimderdiñ barlıq közi jan-jağımnan nayzaday tüyrep, qadalıp baradı. Äsirese, oñ jaqta, direktorğa taman otırğan Mayqanovanıñ susı

2410	qatal da surapıl körinip ketti. - Qadırov, seni biz munda ne üşin şaqırıp otırmız, bilesiñ be? — dedi Axmetov. - Bilemin, — dedim. - Ne üşin şaqırıp otırmız?
2415	- Tärtipsizdigim üşin şaqırıp otırsızdar. Eki-üş jerden mırs etip külgen ünder estildi. - Seni mektep ömiri toydırdı ma? Budan bılay oqıǵıñ kelmey me? — dep suradı Axmetov. - Joq, oqıǵım keledi.
2420	- Endeşe, nege qoymaysıñ tärtipsizdikti! Axmetov «nege» degen sözdi bar dawısımen şegeley aytıp, stoldı ülken awır alaқанımen sart urıp, uşıp türegelgende, men ğana emes, бүkil otırǵandar түgel selk ete qaldı. - Qoyamın endi... keşiriñizder...
2425	- Bul neşinşi... Jüzinşi ret wäde berüwiñ be? — dep kiyip ketti Mayqanova. - Budan bılay eşqaşanda tärtip buzbaymın... Meniñ qazirgi talqıǵa salıp otırǵan tärtipsizdik qılıqtarımniñ qayqaysınıñ da sebebi bar edi. Qazdı atqan men emespin, Sultan. Al baqanı men suwmkaǵa
2430	Mayqanova talıp jıǵılıp qalsın dep, onıñ sonşalıq şoşımал adam ekenin bilip salǵan joqpın. Tipti, buniñ aqırı ne boladı dep oylap ta jatpadım, salǵım keldi — saldım. Osınday bir aqımaqtıq keyde aqılǵa murşa bermey, dedektetip äketetini bar. İstep alıp, soñınan barmaǵıñdı tisteysiñ. Osınıñ bäri osılay bola tursa da, men özimdi aqtap bir awız söz aytpadım.
2435	Aqtaluwdıñ tipti qıysını bar ma? Bärin moyındadım. Bar aytqanı: - Keşiriñizder. Soñǵı ret taǵı bir keşirim jasap, sınap köriñizder. Budan bılay qaray tärtipsizdik isteytin bolsam, qanday jaza qoldansañızdar da rıyamın! - Joq, Qadırov түzelmeydi. Ol wädesin bizge talay bergen. Qadırovtı
2440	oquwdan şıǵaruw kerek, — dedi Mayqanova. * * * Mañdaydan buwım burqırıp esik aldına şıqtım. Säybek körinbeydi. Omırawımdı aǵıtıp, jelpinip, oylanıp turmın. «Ne dep şeşer eken?

	Mektepten şınımen-aq şığara ma? Onda ne isteymin?». Qayta barıp, esiktegi kilttiñ ornına qulağımdı tosıp, muğalimderdiñ ne aytıp
2445	jatqanın tıñdağım keledi. Äriyne, Mayqanova meni qurtuw, oquwdan şıǵaruw jaǵında bolar. Al basqa muğalimder ne aytadı? Anfisa Mixaylovna, Ospanov, Däwirbayev... bular meni jaqsı köretin muğalimder emes pe? Axmetovtiñ özi de osıdan on şaqtı kün burın ğana awdandıq oquw böliminen kelgen inspektorǵa meni: «Mınaw bizdiñ mekteptiñ aqını, bolaşaq Säbit Muqanovımız», — dep
2450	däriptemedi me? Söyte turıp, meni oquwdan qalayşa şıǵaradı? Esikke barıp tıñdağanım jaramas, muğalimderdiñ birewi şıǵa kelüwi mümkin ğoy degen oymen, üydi aynalıp, pedsovet ötip jatqan bölmeniñ terezesine keldim. Üydiñ bul oypañ tusı, fundament biyik. Terezege boyım tügil, usınsam, qolım äzer jetedi. Fortoçka ğana aşıq tur, ne söylenip jatqanı kümbirlep jöndi
2455	estilmeydi. Terezeniñ tusında mekteptiñ baǵı bar. Osıdan bes-altı jıl burın öz qolımızben otırǵızılğan qayıñ-terekter bu künde qoldıñ salasınday tizilip, asqaqtap tur. Şarbaqtıñ köp ketiginiñ birinen zıp berip osı baqqa kirdim de, bir terektiñ basına maymılşa örmelep şıǵıp aldım. O, bul aradan muğalimder üyinde ne bolıp
2460	jatqanı sayrap körinedi: äne, Axmetov söylep tur. Eki qolın keñinen sermep, aratura judırǵımen stoldı urıp ta qoyadı. Basın birese oñǵa, birese solǵa burıp söyleydi. Eger men onıñ jelkesinen qarap otırmasam, ne aytıp jatqanın, mümkin, emewrininen tüsingen bolar edim. Axmetovtiñ sol jaǵında Ospanov stolǵa jabısıp alıp süyketip jazıp jatır. Bas
2465	almay jazuwına qaraǵanda, tegi, мәјilis xat жүргізіп отырған bolar. «Osınday da osınday, päleninşi jılı, pälen aydıñ päleni küni, pälendeı bir мәјilis boldı. Onda altınşı klass oquwşısı Qoja Qadırovtiñ tärtipsizdik qılıqtarı tuwralı arnayı мәsele qaralıp, pälenpälender söylep, mınanı-mınanı ayttı...». Birneşe adamnıñ qoltañbası qoyılıp bekitilgen osı мәјilis xat qatırma tıstı juwan papkalardıñ birine tigiledi de,
2470	tariyxqa jöneltiledi. Arxıyvtiñ altın qorına aynaladı. Zırǵıp jıldar ötedi, дәwir köşip, zaman özgeredi. Men jöninde jazılıp jatqan osı мәјilis xatı künderdiñ bir küninde әdebiyet zerttewşi izşilerdiñ biriniñ qolına түsedi. Sonda ol jerden jeti qoyan tapqanday qanday мәз bolıp quwanadı deseysi. Gazetter eñ semiz degen әriptermen дүрildetip xabarlar basadı: «Ataqtı jazuwşı Qoja Qadırov jönindegi
2475	jaña derekter!».

2480	Kitaptar jazıladı men jöninde, kandidattıq, doktorlıq dissertatsiyalar qorǵaladı: «Qadırov Qoja jäne onıń ustazdarı», «Qadırov Qoja jäne Mayqanova», «Qadırov Qoja jäne baqa oqıyǵası», «Qadırov Qoja jäne qaz oqıyǵası», t. t. s. s. Ädebiyettanuw ǵılımınıń şalqar qorına munşalıq baǵalı qazınanıń qosıluwına sonda osı jazılıp jatqan мәjilis xat murındıq boladı. Ospanov aǵay! Siz sondıqtan da asıqpay-saspay, tıǵılıqtı etip jaza körińiz. Tariyx üşin qanday ulı jumıs atqarıp jatqanıńızdı bilińiz.
2485	Bul ayılǵandar meniń basıma keyinnen kelgen oylar edi. Al qazır qonaqtaǵan qarǵaday aǵaş basında sekiyip otırıp, qıyırdadı keleşekti şarlap, qıyyaldanbay qalayın. Osı sättegi meniń nazarım da, oyım da muǵalimder bölmesindegi köriniste. Axmetov äli söylep tur. Mısqaw film tärizdi, men onıń qıymılın ǵana köremін, sözi estilmeydi. Biraq sonıń özinen de ne aytıp jatqanı ańǵarılattı tärizdi. Äne, ol stoldı taǵı bir qoyıp qaldı. Tüsinikti — «bul buzaqını mektepten quwuw kerek!».
2490	Axmetov sözini bitirip, otırdı. Mamam türegeldi. Balajan bayǵus anam, men üşin otqa da, suwǵa da tüsedı şırıldap. Onıń qazirgi keypi: «Aynalayındar, balamdı oquwdan şıǵara körmeńder, taǵı bir jolǵa keşirim jasańdar», — dep jalbarına söylep turǵan tärizdi.
2495	Men mamamdı ǵajap ayaymın. Oypır-ay, nege munday tınımsız, soǵanaq bolıp tuwdım! Temir sekildi jer qozǵalsa da qozǵalmaytın, mańqıyıp jayına jüretin momın bolıp nege tuwmadım?
2500	Mayqanova söz aldı. Onıń ne aytatını maǵan bılay da belgili: «Qadırovtı şıǵaruw kerek mektepten!», «Munday bawkespe ońbaǵanǵa bizdiń tatuw kollektivimizdiń arasında orın bolmawǵa tiyis!». Otırǵandardıń bári küldi. Tisi jarqırıp, mamam ezüw tarttı. Nege küledi? İyǵı selk-selk etip, Anfisa Mixaylovna basqalardan özgeşe мәз. Mısıqqa oyın, tısqanǵa ölüm degen osı da.
2505	Taǵı da mamam turıp, basın ıyzep, maquldap birdeñe ayttı. «Şıǵarsańdar, şıǵarıńdar mektepten! Ketsin qańǵıp. Meniń de jüykemdi jün etip, qurtıp bitti bul ońbaǵan!». Söylewşilerdiń ne dep jatqanın men öziñse osılay joramaldaymın. Pedsovet ayaqtaldı, jurt taray bastadı. Men aǵaştan tezirek tüsip ketpekşi bolıp edim, bir batińkem eki butaqtıń arasına keptelip qalıp, şıǵa qoysınşı. Julqıy tartıp qalǵanımda, мәssaǵan, tabanı dır etip qaqrıp tüsti...

2510	Muğalimderdiñ aldı tısqa şığıp ta ülgerdi. Dımımdı işime бүгіp, terektiñ diñine jabısıp, qattım da qaldım. Axmetov pen Mayqanova oqşawlanıp, bermen qaray burıldı. Ekewi men turğan terektiñ tuwra tübinen ötip bara jatır. - Qadırov tübinde adam bolatın bala, — dedi Mayqanova. - Otı bar, — dep qostadı Axmetov. Ekewi bılay uzay berip, men jöninde tağı birdeñelerdi söylesip bara jattı,
2515	biraq men anıqtap estiy almadım. Älgi estigenimniñ özi qolqajüregimdi solq etkizgendey äser qaldırdı. Men Mayqanovanı qas duşpanım sanap жүрsem, ol meni «tübinde adam bolatın bala» dep direktorğa maqtap bara jatqanı qalay? Ap-ayqın tap osılay dedi. Mine, jumbaq...
2520	JİYİRMA BESİNŞІ TARAUDA Klass jıylısı söz boladı. Men bayıbına bara almağan jumbaqtıñ şeşüwin üyge kelgennen keyin mamam ayttı: - Balam, sen klass jetekşiñe beker renjiysiñ. «Mayqanova mağan öş, meni jek köredi, qır soñıma түsip aldı» degeniñniñ bäri bos söz, — dedi mamam. — Jek körgen adam pedsovette sağan janı aşıp, qorğap söylemegen bolar edi. Ol seni jek көrmek түgil, jaqsı köredi, osını bil. Oğan unamaytını seniñ tentektik qılıqtarıñ. Jasında jetimdik ömirdiñ tawqımetin köp tartıp, жүykesi juqarıp ösken adam tarıñğış, aşuwanşaq boladı.
2525	Senderdiñ ärbir jönsiz qılıqtarıñ onıñ mıyına iynedey qadalıp turadı. Mayqanovanıñ şıj-bij etip ursa jöneletini osı sebepten. Minezi älgindey adamğa sender sekildi жүgensiz asawlarmen arpalısuw jeñil tiymeydi. Sen aqımaqtar osını түsinüwleriñ, muğalimdi ayauwlarıñ kerek.
2530	Mamamnıñ Mayqanova jöninde aytqandarı mağan oy saldı. Şınında da, onıñ menimen öş bolarlıqtay altı alası, bes beresisi bar ma? Şırıldasa, urıssa, bizdi adam bolsın, jaman jolğa түsip ketpesin deytin şığar. İyä, mamam aytpaqşı, biz bala degen aqımaq xalıqpız, şolaq oylaymız.
2535	Men Mayqanovanıñ jetim öskendigin bilmewşi edim. Endi oğan birtürli ayanış közben qaray bastağandaymın. Bäse, denesi de sonday nәzik, kiyimi de jupını, qıstan бүрсеñdep juqa paltomen şıqtı. Oquw bitirgenine bir ğana jıl bolğan, qaytsin endi. Sonımen taqasıp, äy, Qara Qoja, aqımaqşıñ, şiykisiñ äli. Qarbızıñniñ işinde suwdan basqa дәneñe joq.
2540	Meniñ Mayqanova jönindegi pikirimniñ oñı — sol, solı oñ bolıp özgere

	bastadı. — Pedsovet, pedsovet nemen tındı? Sabır et, oquwşım, qazir aytip berem. Pedsovetiñ tıyanağı mınaday:
2545	Qadırov jönindegi мәsele klass jıynalıısında qaralsın. Eger altınşı klass oquwşıları Qadırov Qojanıñ budan bılay eşqanday tärtipsizdik istemeymin, tüzelemin degen wädesine senip, direktsiya aldında kepildik beretin bolsa, onda Qadırov osı mektepte sınğa qaldırılsın. Al eger olar onday kepildik bermese, Qadırov Qoja osı awdandağı özge mektepterdiñ birine awıstırılsın.
2550	Pedsovetiñ men jönindegi qawlısı osınday. Klass jıynalıısı düysenbi küni sabaq soñınan şaqırıldı. Axmetov özi de qatıstı. Jıylıstı aşıp, basqarğan Mayqanova. Ol oquwşılardı pedsovetiñ qawlısımen tanıstırdı. Sonan soñ meni alğa şıǵardı da: - Mına joldastarıña ne aytasıñ? — dedi.
2555	Ne aytüwşı edim, pedsovette aytqanımdı munda da qaytaladım: «Eñ soñǵı ret keşiriñizder. Budan bılay tärtipsizdik istesem, ne şara qoldansañızdar da rıyamın», — dedim. Budan soñ söz oquwşılarga berildi.
2560	Klasta maǵan kim dos, kim qas — özime ayan. Kim ne aytuwı mümkün ekenin kün ilgeri topşılaymın. Sonım, negizinen, tuwra şıqtı. Klaskom Temir söylep, äweli meni sınap aldı da, söziniñ soñında tüzeledi degen senim bildirdi.
2565	- Eger biz Qadırovtı bul mektepten şıǵaratın bolsaq, onda biz kim bolǵanımız? Oǵan osı otırǵan bärimizdiñ eşqanday ıqpal jasay almaǵanımız ba? Joq älde joldasqa janı aşımaytın tasbawır bolǵanımız ba? — dedi Temir. Sözderi kitap sözindey mıǵım, äserli şıqtı.
	- Biz Qadırovtı tärbiyelewimiz kerek, meniñ usınısım: oǵan eñ soñǵı ret qattı sögis berilsin. Mektepte qaldırılsın, — dedi Temir.
2570	Budan keyin üş-tört adam söylep edi. Bäriniñ söz sarını osıǵan saydı, Temir olarğa jol sızıp, arna tartıp ketken tärizdi. «İs oñına bastı» degen oymen men jadırıp sala berdim. - Taǵı kimniñ söylegisi keledi? - Men. — Qol kötergen Jantas edi. Jantas ornınan türegele berip, sampılday jöneldi: - Qadırovtı oquwdan şıǵaruw kerek. Ol wädesin bergenmen, orındamaydı, bılır da talay ret wäde

2575	bergen, Mayqanova apaydı şoşıtıp, öltirip qoya jazdadı... Ol... ol... qızdarğa xat jazadı... Soñğı söz meniñ jüregimdi qaq ayırıp tilip tüskendey boldı. Bükil klass meni jaña körgendey añtarla mağan qarap qalıptı. Ne isterimdi bilmesten duwıldap, örtenip bara jatırmin.
2580	- Qay qızğa xat jazdı? — dep suradı Mayqanova. - Bilmeymin... Basına «J» degen ärip qoyıp, «ekewimiz Qozı Körpeş pen Bayan suluwday bolayıq» dep jazıp otırğan. Men esimdi jıynap: - Ötirik! — dep dawıstap jiberdim. - Ötirik emey-aq, ras. Änewgünü sabaq üstinde, partanıñ astına jasırıp jazıp otırğansıñ.
2585	- Ötirik! Men Janarğa jazğan xatımnıñ birin Jantas quw qolına tüsirip alğan eken ğoy dep şoşıp edim. Olay bolmağanğa «uh» dep, özime özim kelgendey boldım. Janar jaqqa köz tastap edim, onıñ jüzin bayqay almadım, mañdayın qos qoldap tayanğan qalpı tömen qarap otır. Abıyır bolğanda, xat jayına eşkim mән bermedi. Sirä, ösekşi Jantastıñ tağı bir zuw etkizgeni dep oylap qalsa kerek.
2590	- Tağı kim söyleydi? — dedi Mayqanova. Basqa söylewşi bolmadı. Aqırı мәsele dawısqa salındı.
2595	- Birinşi usınıs: Qadırov mektepten şıǵarılmasın, eñ soñğı qattı sögis berilip, qaldırılсын! Köpşilik. - Ekinşi usınıs: Qadırov mektepten şıǵarılсын! Bir ğana adam qol köterdi, ol — Jantas.
2600	JİYİRMA ALTINŞI TARAUDA Jıyırma jetinşi tarawğa bastap aparadı. Astın üstine keltirip dawıl sapırğan kök teñizdiñ tepkisinde jalğız qayıqşı qañğalaq oynaydı. Birin biri tıqsırğan arqırawıq aqjal tolqındar älginini birde jañqaday uşırıp, aspanğa alıp şıǵadı da, birde teñizdiñ şıñıraw tübine tastap kelip jiberedi. Qayıqşı bayǵustıñ qayratı sarqılğan, amalı tawsılğan. Tönip kelgen qaterge baqıraya qarap tosıp alǵannan basqa şarası joq. Taǵdırınıñ nemen tınarına közi jetpey, jegidey jegen küyzelis mıynüwttarı...
2605	

2610	Men özimniñ soñğı künderi bastan keşken xälimdi köz aldıma osılay äkelemin. Dawıl sapırıp ötti, jan qaldı. Endi es jıyıp, oylawıma, özime özim esep berip, tolğanuwıma boladı! Äriyne, bärine özim ayıptımın. Osınıñ bəri tärtipsizdiktıñ, minezqulqımniñ naşarlıgınıñ kesapatı. Äytpese, ana Temir qusap özimdi özim ülgili ustap, tek jürip, tek tursam, munday jağday bolar ma edi. Ayauwlı altın mamam arıp-talıp jaylawdan jumısın tastap keler me edi! Qasiret şegip, qapalanar ma edi? Joq, jetedi! Aqımaqtıqtı endi doğaruwım kerek! Tüzeluwim kerek. Bul meniñ tüzelemin dep özime özim birinşi ret wäde beruwim emes. Talay ret wäde berdim, şındap berdim. Biraq qanşa tınış jüreyin dep tırıssam da, olay bolmay şıgadı. Ne et qızuwımmen, ne basqa bir sebeppen tärtipsizdik istep qoyğanımdı özim de bayqamay qalam. Joq, endi olay bolmawğa tiyis! Tañerteñ mamam jaylawğa qaytpaqşı boldı. Atın äkep, erttep berdim. Ol meniñ basımnan sipap turıp: - Al Qojatay, aqlıñ bar balasıñ. Bärin öziñ tüsinüwiñ kerek. Eger sen tağı bir şuwlığan şığaratın bolsañ, onda mağan ökpeleme. Osı körgeñ azabım da jetedi, ömir boyı seniñ küyigiñdi tartıp jüre almaymın endi men. Äkeñnen qalğan üy-mülükke öziñ iye bol, men bul üyden ketemin, — dedi. Bul sözdi estigende, meniñ köz aldıma jağal mototsıyıklımen Qaratay elestep kele qaldı. Ol mağan murtınan külip, masattana qaraydı: «İyä, äketemin mamañdı. Sen äjeñ ekewiñ osı üydi batıp qalasıñdar». Mamamdı quşaqтай aldım: - Joq, mamatay, ketpeşi, ketpeşi, janım mama. Endigäri tärtipsizdik istesem, oñbay, kögermey keteyin... — Köñilim bosap, közime jas qaymaqşıp kelip qaldı. Mamam qolın ıyığıma saldı: - Sen jaqsı jürseñ, men eşqayda da ketpeymin. - Küyewge tiymeşi, mamatay... - Adıra qalsın küyewi... Men üşin seniñ adam bolğanıñnan artıq eşqanday da baqıt joq, — dedi mamam. Mamam jaylawğa jürip ketti. Men mektepke kele jatırmın. Köñilim köteriñki, boyım sergek. Mamamniñ: «Adıra qalsın küyewi. Men üşin seniñ adam bolğanıñnan artıq eşqanday da baqıt joq» degen sözi qulağımnan keter emes. «Senşi mağan, mamatay. Adam bolamın, qalayda adam bolam.
2615	
2620	
2625	
2630	
2635	
2640	

	Mınaw degen jazuwşı bolıp şıqqasam, neğil deysiñ. Men endi keşegi Qoja emespin, basqa Qojamın. Özgergen Qojamın. Bügin meniñ jaña ömirimniñ birinşi küni».
2645	Nırıyla kempirdiñ üyiniñ aldında qara qanşıq süyek kemirip jatır. Oğan bayqatpay, jerden judırıqtay tastı ilip aldım. Tusınan öte berip, qañq etkizip däl büyirden jiberip qalmaqşımın. Kenet sap etip bir oy keldi basıma: «Yapır-aw, bul it mağan ne istedi? Men onı nege uramın?
2650	Sosın üyden iyesi şıqqay ma jügirip. Qarğap, tildemey me meni? Tärtipsizdik degen, mine, osındaydan tuwadı eken ğoy». Qolımdağı tastı bılay laqtırıp tastap, özimdi özim iştey sögip, jönime kete bardım.
2655	Kelesi köşege burılğanda, aldımda Janar ketip bara jatqanın kördim. Qoñır köylektiñ etegi döñgelene tögilip, şatın boyına jarasıp baradı. Basında men unatatın qızıl beretka. Qoltıgımnan qanat bitkendey jedeldey basıp, Janardı lezde quwıp jettim. Ol meniñ sıbısımdı estip, jalt burılıp qaradı.
2660	- Salamatsıñ ba, Janar? - Amansıñ ba? Janardıñ sol jaq ıyıǵına juqqan bolmaşı äk közime şalına ketti. - Janar, ıyıǵıñdı bılğap alıpsıñ ğoy? Janar toqtay qap, basın ıyıǵına burdı: - Käne? - Mine. Şertip-şertip jiberip edim, äk ketip qaldı. Jäne sürtkilep jatırmın. Janardıñ jup-jumır ädemi iyıǵı alaқанıma biline tüsken sayın ayırılǵım kelmeydi.
2665	- Raqmet, — dedi Janar. Ekewimiz qatarlasıp kele jatırmız. - Keşe sen qorıqtıñ ba, oquwdan şıǵaradı eken dep? - Nege qorqam, şıǵarsa, Sartoǵaydağı naǵaşımdikine barıp oqıytın edim. Sen bilesiñ be ondağı mekteptiñ qanday ekenin?
2670	- Qanday? - Eki etajdı. Fizkültura zalın körseñ ol mekteptiñ... Ne bolsa, sonı söylep bara jatqanımdı seze qoydım. Biraz müdirip, töñiregime qarap aldım da, kenet: - Janar, — dedim.

2675	- Ne? - Meniñ keşe xattı kimge jazğanımdı bilesiñ be? - Qay xattı? - Jıylısta Jantas aytqan xattı... Janardıñ jüzi qıp-qızıl bolıp ketti: - Kimge jazıp ediñ? Ökpem awzıma tıǵıldı.
2680	- Jay... oynap aytam... — dedim. JİYİRMA JETİNŞİ TARAUDA Qupıyya keñes jayı söz boladı, povest osimen ayaqталadı. Keşki astan keyin tör üyge kirip, stol şamdı jaqtım da, sırttan eşteñe körinbestey etip tereze perdelerin түsirdim. Burişta kisi boyı ülken ayıp tur.
2685	Stolımdı sonıñ däl aldına taqap qoydım da, dünyeni şuwlatıp, soyqandap jürgen qılmısker Qojamen betpe-bet kelip otırdım. - Qadırov Qojanıñ jeke bas qupıya keñesi aşıq dep jarıyyalaymın. Kün tärtibinde bir-aq мәsele — tärtipti, ülgili oquwşı boluw üşin men budan bılay ne istewim kerek?
2690	Kün tärtibin protokolğa мәнерlep jazdım da, qılmıskerdiñ jüzine qaradım: - Al söyle, batırım. Ol arsız bunıñ bärin qaljiñ dep oylaytın boluw kerek, küledi mağan qarap. Közin baǵıyıp, ernin şıǵarıp, awzın qıysaytıp, kelekeleydi özimdi. Onıñ bul qılıǵına meniñ ızam kelip, aşuwım qaynap ketti. Qabaǵımdı qars
2695	tüyip, Axmetovke eliktep, stoldı tars etkizip qoyıp qaldım: - Türegel! Batırıña jan kerek eken, uşıp türegeldi. - Otır! Qayta otırdı.
2700	- Nege şaqırdıñ, Qojatay? — dep әjem kirip kele jatır. - Şaqırǵam joq, arı barıñız. - Dawıstaǵanday boldıñ ǵoy? - Sizge emes... jayşa. Munda qupıya keñes ötip jatır. Böget jasamañız. - Keñesi nesi? - Keñes degenniñ ne ekenin түsinbeysiz be? Jıylıs, jıylıs ötip jatır.
2705	Әjem bir sätke añırıp, ürке qarap qaldı. - Әkem-aw, mınaw ne aytadı? Jıylısı nesi? Stoldı aynanıñ aldına nege

	qoydın? - Tuw, jariqtıq-ay, — dep keyidim men, — öziñizge tiyisti emes nârsede ne şaruwañız bar. Men qupiya keñes ötkizip jatırmin. Özim, özim tuwralı mâsele
2710	qarap jatırmin. Sizge qatınasuwğa bolmaydı. Äjem meniñ qasıma keldi. Qarası qızğıltanıp, jasawrağan qoñır közderi öñmenimnen ötip baradı.
	- Qojatay, şıbınım... sen... bismilla deşi. Bismilla deşi, şıbınım...
2715	Tünde de uyıqtap jatıp, jıyılıs aşıq, talqılaymın dep, birdeñelerdi aytıp şıǵıp ediñ, şoşımaldanıp jürsiñ ğoy deymın. Bismilla deşi...
	Iza bolǵanım sonşalıq: - Bismilla! Bismilla! Bismilla! — dep nıǵarlap üş ret aytım. — Boldı ma? Joq, taǵı aytayın ba?
	- Şıbınım... jalǵızdan jalǵız otırıp ta adam jıynalıs ötkize me eken?
2720	Tün bolsa, sarılıp köp oqıysıñ. Osı seniñ uyqıñ qanbay jür ğoy deymın? Men ornımnan uşıp türegeldim: - Aynalayın äjetay, barıñızşı. Böget jasamañızşı.
	Tartınşaқтағанına bolmay, äjemdi şıǵarıp jiberdim de, esikti ilip aldım.
	... Qupiya keñes bir saǵattay waqıtqa sozıldı. Aqırı tömendegidey tujırımǵa kep, birawızdan qawlı qabıldandı.
2725	Qawlı. Qadırov Qojanıñ jeke bas tärtibine baylanıstı mâseleni talqılay kep, qupiya keñes mınaday qawlı aladı: «BİRİNİŞ. Tärtipsizdik kisini jeksurn körsetip bitedi eken. Oǵan közim äbden jetti. Äri bul adamnıñ keleşegi üşin ziyan. Tärtipsiz bolsañ, komsomolǵa da almay qoyuı mümkün. Sondıqtan, qalay etkende de, tärtpiti boluwım kerek. Ol üşin: a) Budan bılay eşkimge tiyispey, jayıma jüremın. Dosım bolsın, qasım bolsın, beybit qatar ömir sürüwge tırısamın.
2730	ESKERTÜW! Eger tiyisüwşi men bolmay, basqa bolsa, oǵan: «Awlaq jür, jaqsılıq körmeysiñ» degen tärizdi eskertpeler jasawım kerek. Onda da tıñdamay, basa köktep kele jatsa, munday jaǵdayda, qajet dep tapsam, qol da jumsaw arqılı qorǵanüwǵa eriktimin dep sanaymın.
2735	ä) Osıdan osılay eşqanday tärtipsiz, turpayı sözdi awzıma almaymın. Ülkendi aǵa, kışını ini dep turam. EKİNŞİ. Ärbir tärtipsizdik qılıǵım üşin der kezinde ayauwsız jazalanıp turuwım tiyis. Jazanıñ türi tömendegişe boladı: a) Eger birewge özim tiyisip, şataqtassam, ol küni bir mezgil as işpeymın.

2740	ä) Birewdi jazıqsız tildeytin bolsam, kezekti demalısimda eşqanday qıyya basıp şıqpaymın, üyde otıram. Yağnıy özimdi üyge qamaymın degen söz. b) Sabaq üstinde tınış otırmağandıqtan muğalimnen eskertüw estiytin bolsam, ol jolğı üziliste tısqa şıqpay ornımda otıramın. v) Eger birew-mirewdiñ laq-qozısı, tawıq, qazı, iti bizdiñ üydiñ mañına
2745	jolap ketse, ayamay urıp quwalaytın jınım bar. Almastıñ qızıl qorazın söytip öltirip qoydım. Bunım da jaramaydı, jay aydap jiberüwime de bolüwşı edi ğoy. Endigäri bunday qılıqtarım qaytalansa, joğargı tawıq bazğa demalmastan eki ret jügirip barıp kelem. ÜŞİNŞİ. Sultanmen joldastıq qarım-qatınasım budan bılay üziledi.
2750	Ol ekewimizdiñ sertimiz büginnen bastap küşin joyadı. O dünüyedegi qızıl oşaq jayına keletin bolsaq, men Qudayğa senbeymin, sondıqtan meni dozaq oti seskendire almaydı. TÖRTİNŞİ. Sabaqtı jaqsı oquw — ülgili oquwşınıñ birinşi belgisi. Men osı toqsannıñ işinde qalay etkende de ozat oquwşılardıñ qatarına qosıluwım kerek. Ol
2755	üşin: a) Sabaqtan bir saǵat ta sebepsiz qalmaymın. ä) Üyge berilgen tapsırmanı mezigilinde orındap otıram. BESİNŞİ. Joğarıda qabıldanǵan mindettemelerdiñ mültiksiz orındaluwın qamtamasız etüw üşin, kün sayın uyıqtar aldında özime özim esep berip, jaqsı-jaman qılıqtarımı osı däpterge tizip jazıp otıramın.
2760	Osı ayılǵandardı jüzege asıruw men üşin ulı sın. Eger osı sınnan öte almaytın bolsam, onda maǵan budan bılay oquw oqıp qajeti joq. Anam bayǵusqa küyigimdi tartqıza bermey, adam bolatın basqa bir joldı izdep joǵaluwım kerek». Qawlı birawızdan qabıldandı. Osı kezde awız üyden tısırlaǵan ayaq sıbısı, birewlerdiñ sözderi estildi.
2765	Esikti tartqılıp qaǵa bastadı. - Qojatay, aşıa ğoy, şıbınım... Türegelip barıp esikti aştım. Äjem men Äwbäkir şal tur. Köz qarastarı birtürli üreyli, jumbaq. - Salawmäleykom, qarıyya.
2770	- Salamat bol, balam. Sen, nemene, japadan-jalǵız esikti ilip alıp otırǵanıñ? - Jayşıa... Sabaq oqıp otırǵanıñ ğoy. - Qojatay, mına ataǵa tamırınıñdı ustatşı, şıbınım, — deydi äjem.

2775	Şoşıp qaldım: - Hege? Ne boptı?! - Tünde uyqısırap söylep şığıp ediñ. Kim biledi... Mına atañ ustap körsin tamırıñdı. Öñiñ de birtürli balbırap turğan tärizdi. Men eriksizden külip jiberdim: - Äy, äjem, qarañğı äjem, meni awruw ğoy dep turmısız? Awruw tügil, däneñem de joq. Sap-sawmın. Äjemniñ äjimdi mañdayınan şöp etkizip bir süydım de, jügirip tısqa şığıp kettim. Şirkin, bügingi keş qanday äsem edi. Ay jarıq. Aspanniñ tup-tunıq kök jibek şatırı bar jıyhazın tağınıp möldirep tur. Klub jaqtan garmon üni, balalardıñ şuıldırap oynağan dawıstarı estiledi. Boyımda keremet bir jiger otı lapıldap, solay qaray bet aldım. Ay nurınan ornağan kümis köpir beldewlep bet aldımda, awıldıñ däl irgesinde özen jatır jarqırap. Möp-möldir mına ğajap düniye... «Uş! Samğa!» dep, qoltığımnan qanat bitiretin, arman nısanasına qaray alıp uşatın tärizdi. Lawla! Lawla, jiger otı! Samğa, qıyyal qusı! Asığatınım da, ańsaytınım da erteñgi bolaşağım. Mäskew, 1956 j. — Almatı, 1959 j.____

3.3. AKTARMA

BENİM ADIM KOJA

BİRİNCİ BÖLÜM

Okuyucu, eserin başkahramanıyla, yani benimle tanışacak.

Benim adım... Adımı söylemeye başlayınca dilim damağıma yapışmış gibi oluyor. Adı sevimli olan insan ne kadar bahtiyar bir insandır. Mesela Murat, Bakıt, Erbol, Bolat gibi isimlere bakın. Söylemesi de kolay, kulağa da hoş geliyor. Anlam bakımından da Kazak dili öğretmenimiz Maykonova'ya göre bunlar yüksek fikirler içeren isimlerdir. Bu insanlar kendi isimleri ile gururlanırlar ve başka birisiyle tanıştıklarında yüksek sesle söylerler. Bunun aksine işitmeye de söylemeye de ters gelen isimler vardır. Başkaları bir tarafa kendi hoşuna bile gitmez. Elinde olsa hemen değiştirip güzel isimlerden birini alırsın. Fakat ne çare? Sen yeni doğup kundakta yatarken ahmaklığından istifade eden anne ve baban veya şildehaneye gelip konuşan birisi bu ismi koyuvermiştir. Ökembay'ın çocuğuna "Tıncırtar" ismini koyması gibi, oradaki başkaları da bu isimden hoşlanarak, "Bu olsun çocuğun ismi, bu olsun! Bundan güzel ismi dünyayı dört dönsek de bulamayız!" demişlerdi. İşte o günden sonra bu isim seninle doğmuş gibi birlikte yaşamaktadır. Bu isimden ölmeden kaçıp kurtulamazsın. Hoşlanmasan da boynuna asarak beraber yaşarsın. Evet, hayat böyle adaletsizliklerle doludur. Dün gazeteden okuduğuma göre Çinlilerin ad koymaları ilginçmiş. Çocuk beş altı yaşına gelinceye kadar onun kendi ismi olmazmış. "ortancam", "küçücüğüm", "sevgilim" gibi ortak isimlerle adlandırılırlarmış. Sonra çocuk beş altı yaşına gelip aklı erdiğinde onun hoşuna giden isimlerden birini seçip verirlermiş. İşte adalet budur. Doğrusu bu değil mi?

Neyse geçmişe üzülme doğru olmaz. Asıl konumuza gelelim. Benim adım Koja. Görüyorsunuz ki o kadar güzel bir isim değil.

Doğrusunu söylemek gerekirse aslı Koja değil, Kojabergen idi. Nüfus cüzdanında da öyle yazılmış. Fakat dünyada türlü acayip değişmelerin olması gibi zaman geçince "Kojabergen" in kuyruğu kesilip sadece Koja'sı kalmış. Bu değişmenin hangi yılda, hangi ayda, hangi günde, hangi saat ve dakikada olduğunu kimse tam olarak söyleyemiyor.

İşte böyle, ben beni bildim bileli Koja'yım. Çevremdekilerin hepsi Koja diyor.

Bizim sınıfta iki Koja var. Süttibay'ın büyük oğlunun adı da Koja. Arkadaşlar ikimizi karıştırmamak için ten rengimize bakıp beni Kara Koja, onu da Sarı Koja diye çağırırlar.

Önceleri ben buna çok kızıyordum. Fakat zamanla buna da alıştım. O kadar alıştım ki birisi, "Hey, Kara Koja!" diye seslense hemen "Efendim?" diye ona dönecek hâle geldim.

Jantas gibi yaramazlar bunu bile doğru söylemiyorlar. O, benimle dalga geçmek için "Kara Koja" demek yerine "Kara Köje" der. Fakat bu davranışı yüzünden birkaç defa cezasını çektiydim zavallıya.

Soyadım Kadırov. Bir zamanlar Kadıroğlu diye yazardım. Ama hepsi "ov"a dönünce benim de onlardan ayrı kalmam hoş bir şey olmazdı. Nihayet ben de "ov"a döndüm.

Kadır, benim babam. Of, fâni dünya! "Baba" kelimesini söyleyince yüreğim paramparça oluyor. Ne kadar yakın, ne kadar sıcak. Çocuklar, "Benim babam öyle yaptı, benim babam şöyle yaptı, babam bana bunu alacak." diye gururlanırlar. Bense babamın nasıl bir insan olduğunu bile bilmiyorum. Çünkü o cepheye gittiğinde iki yaşındaymışım. İki yaşındaki ahmak ne bilir, ne anlar? Aziz babam bir daha dönmedi.

Ah sevgili babacığım! Keşke sen hayatta olsaydın. Belki ben daha farklı biri olurum. Kim bilir, belki bütün dünyayı karmakarışık eden "asi Koja" diye çağrılmamın sebebi de yetim büyümemdir.

Herkese baba lazım. Hatta elleri titreyen ihtiyar insanlar bile bazen, rahmetli babam öyleydi, babam şöyleydi, diye söylenip hayal kurarlardı.

Bir kadına da koca lazım değil mi? Tabii, bana göre çok lazım. Bazen Millat annem, babamın resimlerini karıştırır, hasret çeker, ağlamaklı olurdu. İki gözü buğulanırdı. Ben o zaman anneme çok acırdım. Fakat acımdan ne fayda? Biliyorum, hissediyorum neleri yıktığını.

Eğer onun kocası, yani babam hayatta olsaydı, utanmaz Karatay anneme yaranmaya çalışarak söz söylemesi bir tarafa, yanına bile yaklaşamazdı.

Artık ben size kendimi tanıttım. Fakat edebî eserlerde sadece kahramanın kim olduğundan haber vermekle iş bitmez. Bununla birlikte dış görünüşünü de tasvir etme geleneği vardır. Durun, önce aynadan kendi kendime iyice bakayım. İşte bu burnum. Ninem ara sıra adımı söylemeden, "tampış burun" derdi. Evet, ninem doğrusunu söylüyormuş. Burnumun iki deliği de iki parmağım sığacak kadar geniş. Çifte tüfeğin ağzı

gibi. Alnımın iki tarafı biraz ileri çıkık. Kafam karpuz gibi yuvarlak ve kel. Saçımı ihtiyar Ebubekir usturasıyla dün kesmişti.

Ah, zavallı saçlarım! Sertliği domuzun kılından aşağı kalmıyor. Bu köyde benim saçımı kesebilen bir tek ustura var, o da Ebubekir'in usturası. Bir tıraştan sonra o da kesmez olur. Ebubekir saçımı her kestiğinde böyle bir saç hayatında ilk defa görüyormuş gibi çok hayret eder,

- Yahu, böyle bir saç nasıl yetişir! Saç değil mübarek, diken! Karakterinin fitne olduğu saçlarından belli.”

Daha tasvir etmediğim neyim kaldı ki? Esmerliğimi başta söylemiştim. Kulağımın altında da bir tane benim var. Soysuzun çıktığı yere bakın. Kulağımın altına değil de yüzüme doğru çıksaydı bundan daha yakışıklı olurdu. Geçen sene bir dişimi... Bırak artık. Bunu söylemeye gerek yok. Çürümeyen diş olur mu? Fakat ağzın içinde olduğu için görünmez. Bazı insanlar bana, “Orta boylusun.” diyordu. Ninem ise, baban gibi uzunca boylu olacaksın, diyor. Geçen güz okula doktor gelip ölçtüğünde yüz otuz dokuz santimetre gelmişim. Keşke saçım olsaydı. Mutlaka yüz kırk çıkardım. Saçsız olmanın böyle zararları da var. Şimdi on iki yaşıdayım. Beşinci sınıfı tamamladım.

Povestimin birinci bölümünü böylece tamamlayıp ikinci bölüme geçiyorum.

İKİNCİ BÖLÜM

Karatay hakkında konuşacağım.

Gün boyu futbol oynamaktan yorgun düştüm. Oyun peşinde koşarken yorulduğum o kadar anlaşılmıyor. Şimdi kendi kendimi zor sürüklüyorum. Ayağımda birikmiş toza bak, bir parmak kalınlığında. Aaah, ah... Şimdi o kıyıya gidip güm diye nehre atlanmaz mı?

Nehrin kıyısına baktığımda kızlar yüzüyordu. Neyse Yüzsünler, onların da serinlemeye ihtiyacı var. Ben de önce yemek yiyeyim, karnım kurt gibi aç, deveyi hörgücüyle yutuverecek gibiyim.

Avlunun köşesini döndüğümde gözüm bahçedeki canavara ilişti. Yüreğim hop etti, hemen kendimi toplayıverdim. Canavar kıpırdamıyor. Her zaman olduğu gibi bizim kapımızın önünde yatıyor ve oradan kıpırdamıyor.

Canavar dediğim şey boyası dökülmüş üç tekerlekli mavimsi köhne motorsiklet. Hiçbir pazar bizim avludan çıkmıyor.

Motorsikletin sahibi komşu kolhozdaki biçerdöver makinisti delikanlı Karatay. Saçmaladım, ne yiğidi! Nereden yiğit oluyor! Yüzü kırış kırış, sakalı diken gibi yaşlı biri. Karatay’dan nefret ettiğim gibi motorundan da nefret ediyorum. Karatay’dan ne kadar nefret ediyorsam kirli motorsikletinden de öyle nefret ediyorum. Çünkü onu da buraya kuş hızıyla getiren o alçak değil mi?

Bundan bir yıl önce Karatay’ın karısı vefat etmiş. Karısı vefat etti demek, dul kaldı demek ve dul kaldığı için yeniden evlenecek. Bu arada, “Kiminle evlenecek?” diye bir soru doğacak. Dünyada başka kadın kalmamış gibi Karatay’ın hiç olmayacak bir hayalin peşine düşen gönlü benim Millat anama kaydı. O pis motorsikletin her perşembe bizim kapımızda yatmasının sebebi işte bu.

Tabii bu konu hakkında benim fikrimi soran hiç kimse yok. Fakat ben Karatay’a içimden, tüm öfkemle, “Nah! Benim annem seninle evlenir!” diyorum.

Eve girerken motorsikletin tekerleğine bir tekme attım. Kim sahiplenirse ona kölelik eden bu aptal, dilsiz araç bana nasıl ses çıkarabilirdi ki! Küt diye sarsılıp olduğu yerde sessizce kalıverdi.

Ninem mutfakta yayık yayıyordu. Ah, benim sabahtan akşama kadar durup dinlenmeden çalışan zavallı nineciğim!

Gümbürdete gümbürdete dövüşünü bir görseniz sanki yayığın dibini düşürecek. Başörtüsü sıyrılıp ensesine düşmüş. Görmüş geçirmiş ak başı ıslanmış, ter kokusu geliyor. Elimdeki topu pat diye kapının eşiğine atıverdim ve o hızla salona doğru yürüdüm.

Ninem elindeki işini hemen bıraktı ve:

- Hey bu hâlde nereye gidiyorsun? İçeride misafir var, dedi.

Ninem de bir tuhaf! İçeride kimin olduğunu sanki ben bilmiyor muyum?

- Ne yapayım misafir varsa!

Sesim yüksek çıktı. Aman, duyarsa duysun! Kapıyı sert bir şekilde açarak girdim. Karatay ve annem pencerenin önündeki masada, karşı karşıya oturmuş sohbet ediyorlar.

İkisi birden bana baktı. Karatay’ın yüzünde benim gelmemden rahatsızlık duyduğunu belli eden bir ifade var. Annemin gözleri de dışarı çıkmış. Bakışlarından bu paldır küldür yürüyüşümün onu da rahatsız ettiğini hemen fark ettim.

Tam o sırada köşedeki kitaplığımın doğru geçiyordum ki Karatay gülümseyen sesiyle:

- Hey Kojatay, hani selam, dedi.

Annem, yaşı büyük tanış kişilere selam vermemenin edepsizlik belirtisi olduğunu söyleyerek bu konuda beni hep tembihlerdi. Ben de bu vazifeyi yerine getirmek için mecburen:

- Selam, deyiverdim.

Büyüklerin arasına izinsizce ve paldır küldür girdiğim için şimdi mecburen bir şeyler yapmam gerekiyordu ve ben de sırtımı annemle Karatay’a dönüp kitaplığın en alt rafındaki gazete ve dergileri amaçsızca karıştırarak oyalanmaya başladım. Ne arayıp da bulamadığımı bir Allah biliyor! İki kulağım ise annemle Karatay’da.

- Evet, bu bahar yağışlı oldu, diye başladı Karatay sıradaki sözüne. Bizim kominternin mahsulü de bele kadar gelmiş sallanıyor. Artık sonbahardaki doludan kurtulursa halkın rızkı fena olmaz.

Karatay’ın biraz önce konuştukları şeyi bırakıp havadan sudan muhabbet etmeye başladığını hemen anladım ve daha neler söyleyecek diye başımı kaldırmadan kendi hâlimde uğraşıyormuşum gibi oyalanmaya ve dinlemeye devam ettim.

- Fena olmaz, diyerek onayladı annem Karatay’ı gamsız bir sesle. Onun sesinden, “Eh Karatay, benim çocuğumu böyle kandıramazsın, o her şeyi hissediyor, her şeyi de anlıyor.” gibi bir mana çıkıyordu.

Birkaç dakika sessiz geçti. Aniden annemin:

- Evladım, diyen sert sesi duyuldu. Senin o kadar kıvrınarak arayıp da bulamadığın şey ne?

Bu söz bana altı örme kırbaçla vurulmuşum gibi tesir etti. Özellikle “Evladım!” kelimesinin heybeti pek güçlüydü. Çünkü normalde, annem adımı söylerdi, “Evladım!” şeklinde resmî bir şekilde seslenmesi, “Büyüklerin konuşmasına casusluk yapan bu art niyetli düzenbazlığını bırak!” diye paylamasıyla birdi. Bunu hemen anladım ve elime geçen bir dergiyi yakalayıp kaçiverdim.

Karatay o gün bizde kimi zaman olduğu kadar fazla oturmadı. Benim peşimden çok geçmeden o da çıktı. Başka zaman giderken ninemle neşeli bir şekilde vedalaşır, bana da birkaç tatlı söz söyleyip latifeler ederek, hoşuma gidip gitmediğine bakmaksızın sırtıma vurup öyle yola çıkardı. Kimi zaman, “Gel otur, köyü bir gezdirip getireyim.” diye yaranmaya çalışarak gönlümü kazanmaya uğraşırdı.

Bu kez öyle değil; esmer yüzü kiremit rengini almış, morali bozuk bir şekilde çıktı. Mutfakta yemek yiyen bana, çatılmış koyu gür kaşlarının altından canı sıkılmış şekilde bir baktı. “Teyze, hoşça kalın.” diyerek nineme ithaf ettiği sözü de vazife gördüğü, efendiliğinden ödün vermek istemediği için üstünkörü söyleyerek oyalanmadan kaşla göz

arasında çıkıp gitti. Motorsikletin önce pırs pırs diye boğularak ateş alan, sonra silah patlamış gibi, kulağı delecek rahatsızlıktaki sesi işitildi. Bizim avludan çıkan bu ses, art arda tekrar ettikten sonra sokağın başına doğru uzaklaşmaya başladı.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Kendi düşüncelerimden bahsedeceğim ve kumdaki izden söz edilecek.

Karatay'ın hızlı bir şekilde ve asık bir suratla çıkmasına sevindim. Bu gidişinden sonra Allah onun yüzünü bir daha göstermesin.

Annem sahiden Karatay'la evlenmek istiyor mu acaba? Mümkün değil. Yabancı biriyle... Ak sakallı, ihtiyar Karatay... Yo, yo, ona varmaz. Hatta genç de olsa, nasıl olursa olsun, anneme ne gereği var yabancı bir erkeğin? Biz; ninem, üçümüz, Allah'a şükür onsuz da fena yaşamıyoruz ki! Ben daha okulu bitireceğim, büyüyeceğim, üniversiteyi kazanacağım. Yazar olacağım. İşte o zaman ben anneme, eğer eceli gelip ölüp gitmezse nineme de hayatın gerçek mutluluğunu yaşatacağım. Karnımız tok, sırtımız pek.

Bu düşüncemi anneme tastamam anlatıp söylemek istiyorum. Fakat nasıl söylersin, ayıp bir taraftan. Yok, annemin öyle bir niyetinin olması mümkün değil. O Karatay'a sadece saygı duyuyordur. "Benim yetişkin çocuğum var, ben kimseyle evlenmem." diye güzelce söyleyip anlatmış olmalı. Ama Karatay bunu anlamak istemiyor. Gölge gibi, annemin peşini bırakmıyor. Of, şu açgözlü, terbiyesiz erkekler yok mu!

Yok, benim annemin evlenmesi mümkün değil. O bizi hiçbir zaman bırakmaz. O akıllı, edepli bir insan. Köyde büyük küçük kimsenin önünden selamsız geçip gitmemesi, ona kıymet verip hürmet etmeleri de karakterinden değil mi? Öyle olmasa annemi iki seçimde arka arkaya muhtar seçerler miydi?

Bunların hepsi benim aklıma tıka basa doyduktan sonra gelen düşünceler. Aç karnına böyle aklım ermez.

Yüzmek için nehre gidiyorum. Hava kararmaya başlasa da sıcaklık daha azalmamış, omzumla alnımın bir tarafını yakıp kavuruyor. Tarlaya doğru baktığımda aşağısı demir sobanın alevi gibi alazlanıp büsbütün yanıyor. Ekinin arasındaki yoldan, tozu dumana katarak hızla giden Karatay'ın ta kendisi. Git, bir daha gelme! Ah, keşke annemin yerinde ben olsaydım, ona ne diyeceğimi bilirdim. Sonra Karatay değil yöreme yaklaşmak, yüzümü bile göremezdi.

Hava sıcakken su da çekilip azalıyor. Normalde, mavileşip gökyüzüyle aynı renk oluyordu. Aklıma gelmişken; demin burada kızlar yüzüyordu ya. Aralarında Janar da olabilir. Janar! Adın ne kadar güzel! Sizin bu kızla tanışmanız gerek.

O, bu hikâyenin başkahramanlarından biri olmaya layık; ismi de Janar. İkimiz aynı sınıfta okuyoruz. Evvela, Janar sınıftaki en akıllı kız. Bununla birlikte güzel. Özellikle kırmızı beresini taktığında o kadar güzel ve göz kamaştırıcı oluyor ki! Ah, sesi de var ki, şarkı söylediğinde bir dinleseniz! Başına tüylü şapkayı takıp “kamajanga” oynadığını bir görseniz! İşte maharetli kız! Sınıftaki en başarılı öğrenci!

Şimdi gel de ona hikâyenin başkahramanlarından biri olamaz de!

Janar’ı düşününce, benim içimde güller açmış gibi oluyor.

Olsun, bizim sınıf öğretmenimiz Maykanova beni kötölesin, yaramaz desin, kızıp bağırılsın. Ben kendi içimdeki hayalimi, kalbimin en kuytu yerinde yanıp tutuşan sırrımı Janar’a vakti zamanı geldiğinde anlatsam benim nasıl biri olduğumu anlardı.

“Aaa Koja böyle biri miymiş! İşte yetenek dediğin şey eninde sonunda ortaya çıkar.” derdi. Keşke böyle olsa; insan önce büyük olarak yaratılsa. Hayatta, kendine ait olan mesleği yapsa. Ondan sonra çocuğa dönüşse. O zaman Maykanova bana nasıl bakardı? “Büyükken o meşhur yazardı. Onun ismini bütün dünya biliyordu. Öyleyse benim ona büyüklük taslamam olmaz, yazara hürmet etmek gerek.” der tövbeye gelirdi.

Fakat ne çare, hayatta böyle şeyler olmuyor, olması da mümkün değil. Önce değersiz, cahil bir çocuk olarak yaratılırsın. Senin büyüdüğünde nasıl biri olacağın kimsenin umurunda olmaz. İki kişiden biri sana akıl verir, seni yönetmeye çalışır. Akını karasını ayırıp da kimse senin iç dünyanın derinliklerinde ne var ne yok, dikkat etmez.

- Koja yaramaz!

- Koja serseri!

Böyle diyerek herkesi ayağa kaldırırlar. Nehrin kenarı sığ, kumluk. Benden başka hiç çocuk yok. Yapayalnız suya girmek de sıkıcı. Nehrin kıyısındaki ıslak kumda birinin çıplak ayak izi göze çarpıyor. Belki de bu Janar’ın izidir. Tanı koyan adamlar gibi eğilip dikkatle bakıyorum. Evet, Janar’ın izi. Yavaşça ayağımı yaklaştırıp bakıyorum. İz biraz küçükçe geliyor. Evet bu Janar’ın izi olsa gerek. İçimi tatlı bir his kapladı ve öylece kıpırdamadan kalakaldım.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Jantas'a öğrenci kampı izin kağıdı verilip bana verilmemesi, benim buna sinirlenmem hakkında konuşulacak.

Sabah kahvaltımı yaptıktan sonra yavaş yavaş okulun spor alanına doğru gidiyordum. Koltuğumun altında topum var. Bizim Spartak, dün Kayratlılara 7-5 yenildi. Bugün onları muhakkak yenmemiz gerekiyor. Takım kaptanı olarak buna çok sinirliyim ve söyleyeceklerimi içimden tekrarlayarak yürüyorum.

Okulun yanında Jantas'la karşılaştım. Elinde mühürlü bir kâğıt vardı. Kâğıda bir fiske atarak :

- Bak Koja, bunun ne olduğunu biliyor musun?
- Ne?
- Kamp izin belgesi. Biz kampa gidecekmışız. Sen ise sokaktaki itleri terbiye etmek için köyde kalacaksın.

Sivri dili için ona bir çimdik atmak istedim ama ondan önce davetiye hakkında net bir bilgi alacaktım.

- Onu sana kim verdi?
- Kim olacak, Maykanova hoca verdi. Ama sen yoksun listede.

“Neden yokum?” Jantas'a Maykanova'nın nerede olduğunu sordum; okulda, dedi.

Bundan böyle birisiyle dalga geçmenin ne demek olduğunu ona göstermek için burnuna bir fiske atıp kaçtım. O hızla öğretmenler odasına doğru koşarak girdim. Maykanova tek başına oturmuş bir şeyler yazıyordu. Kafasını kaldırdı ve bana şaşkın bir şekilde baktı.

- Ne oldu? Ne oldu Kadırov?
- Bana kampa gitme izni verir misiniz?
- Sana bu seferlik izin yok. Sonrakine gidersin.
- Niye?
- Niye olacak; birincisi, herkese yetmedi. İkincisi ise; biz kampa sadece örnek ve terbiyeli öğrencileri gönderiyoruz.
- Jantas'ın benden üstünlüğü ne?

Maykanova birden kafasını kaldırıp:

- Sen beni sorguya mı çekiyorsun?

Maykanova'nın çakır gözleri belermeye başladı. O bir kızarsa hemen durmayacağını bilirim.

- Vermezseniz vermeyin, dedim ve kapıyı var gücümle çarpıp gittim. Böyle bir haksızlığa nasıl dayanırsın! Jantas herkesi birbirine düşürüp yangına körükle gidiyor ve ders esnasında fısır fısır dedikodu yapıyor. Kendi tahtaya çıktığında da bu kez oturanları dinlemeye çalışıyor. Şimdi Jantas örnek öğrenci oluyor da ben mi örnek olmuyorum? Benim ders başıma onunkinden daha iyi olduğu tartışılmaz.

Peşimden hemen çıktı Maykanova:

- Kadirov! Buraya gel!

Ben dönüp de bakmadım bile.

- Kadirov! Geri gel!

Kapıdan koşarak çıktım.

Turnikeye dayanarak yılışıkça bakıyordu Jantas. öfkem daha da büyüdü!

Esrarengiz bir şekilde “Ne oldu? İzin aldın mı?” diye sorarak önüme çıktı.

- Aldım, dedim.

- Hani? Göstersene.

Burnuna bir kez daha fiske atarak:

- İşte, dedim.

Öğleden sonra yatağımda uzanarak düşünceye daldım. Demin Maykanova’ya yaptığım edepsizlik oldu, diye düşünüyorum. Tabii ki, Jantas’a izin verip bana izin vermemesi de adil değil. Sinirimi bu bozdu. Ne de olsa Maykanova öğretmen, sınıf öğretmeni. Neyse, şimdi okul zamanı değil ki, tatil. O bana ne yapabilir ki? Üç ay sonra kim öle kim kala. Belki yeni okul döneminde bizim sınıf öğretmenimiz başka biri olur. İşte o zaman Maykanova’nın yanına hiç yaklaşmam bile.

Düşündüğünde; hayat dediğin tuhaf bir şey. Nasıl da birbiriyle huyu uyuşmayan, birbirinden ters yaratılmış insanlar var. Maykanova’yla ikimiz bunun ta kendisiyiz. Bizim çekişmemiz sonbaharda, o buraya öğretmen olarak geldiğinde başladı. Şöyle oldu; yeni kitaplar, defterler satılıyor, dediğini duyduğumda ninemden para alıp doğrudan dükkâna geldim. Gerçekten de satılıyormuş. Fakat dükkân insan kaynıyor. Sıranın sonu dışarı kadar çıkmış.

Ne yapsam diye biraz düşündüm ve ne olursa olsun deyip sıraya girmeden içeri girmeye çalıştım. Çünkü sondakilere kitapların yetmeme olasılığı vardı. Ondan sonra gördüğün kitaba atlayıp, isteyip yalvarırsın. Bu da hayat değil. Başka hiçbir şeyin olmasa da kitapların tam olsun. Ben bundan bir atasözü oluşturacak olsam şöyle derdim: Kitabı tam çocuk gönlü hoş çocuk.

Kapıdan sıkışarak giriverdim, boyu benim boyum gibi, vıdı vıdı konuşan, yabancı, mavi gözlü bir kadın önümde durup geçmeme izin vermedi.

- Nereye gidiyorsun? Sıraya geç, dedi.

O sırada kahrolası dilim, yalanı benim isteğim dışında söyledi. “Ben kitap değil, şeker alacağım” dedim. Çünkü insanlar dükkânın diğer tarafındaki gıda bölümüne doğru rahatça geçiyordu.

Mavi gözlü kadın geçmeme izin verdi. Ben çaktırmamak için önce şekerlerin olduğu tarafa geçtim. Ama şimdi şeker bana hiç lazım değil. Bana lazım olan 5. sınıf kitapları. Vitrine yanaşarak insanların arasından kitap satılan tarafa doğru sıyrıldım. Bir adım daha atsaydım orada olacaktım ki aniden mavi gözlü kadın ensemden sertçe tutarak:

- Sen yolunu kaybettin. Şeker diğer tarafta satılıyor, dedi.

- Size ne oluyor? Bırakın, diye silkinip kitap vitrinine doğru kaçtım.

Mavi gözlü kadın satıcıya seslendi:

- Şu gri şapkalı çocuğa vermeyin, o sıraya girmedi.

O bu sözleri söylemeye kalmadan, Kojaken gri şapkasını koynuna sokuverip kel kafalı kara bir çocuk oluverdi. Çocuklar onu bunu sorup gürültü ederken ben ağzımı açmadan elli somu satıcının eline tutuşturdum. Böylece lazım olan kitap ve defterlerimi kucaklayıverdim. Kapının önünde mavi gözlü kadın omzumdan sertçe tutup (elleri de bu kadar mı sert olur!) :

- Ey utanmaz! Hangi sınıfta okuyorsun, diyerek bir silkeledi.

Ona durumu anlattım.

Birkaç gün geçtikten sonra okul dönemi başladı. Eyvah sana, geçen beni dükkânda azarlayan mavi gözlü kadın kâğıtlarını koltuklayıp tıklar tıklar bizim sınıfa doğru geliyor. Kojaken’in o an nasıl bir hâle düştüğünü bir görseniz! Ama hemen toparlandım ve çaktırmamaya çalıştım. Belki beni tanımaz diye düşündüm.

Yeni öğretmenimiz bizi ve okul döneminin başlamasını kutladı. Kendini tanıttı. Sabira Maykanova. “Ben size Kazak dili dersini vereceğim ve aynı zamanda sınıf öğretmeninizim.” dedi.

Son söz Kojaken’i bir kez daha silkeledi. “Al sana, şimdi görürsün!” demiş gibi oldum kendi kendime.

Maykanova liste boyunca birer birer öğrencilerle tanışmaya başladı. Sıra bana geldi.

- Kadirov .

- Ben.

Maykanova gözlerini dikerek bakakaldı.

- Biz ikimiz tanışıyor gibiyiz değil mi?

Ben zoraki güldüm.

- Sanırım.

Maykanova “Ben seninle daha konuşacağım” der gibi “Otur!” dedi ağır bir sesle.

İşte bundan sonra Maykanova bir çıt çıksa, öfkesini benden çıkarıyor.

Kış boyunca kaç kere sürükleyip müdüre götürdü ve yıl sonunda davranış notuma da 4 verdi.

Bunların hepsi beni öfkeliendiriyor.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Benim Janar’la dama oynamam ve hayal kuşunun göğe yükselip uçtuğu bir zaman anlatılıyor.

İki gün sonra bir grup çocuk eğlenceli bir öğrenciler kampına gitti. Ben içim yanarak köyde kaldım. Öğleden sonra ustabaşı kapının önüne geldi.

- Kara Koja! Evde misin? diye seslendi.

- Evdeyim, diyerek kapının önüne çıktım.

- Kılık kıyafetini, yatağını döşeyini hazırla; ot kesmeye gideceksin, Köydeki bütün çocuklar gidecek ot toplayacaksınız, dedi.

- Gitmiyorum ben, dedim.

- Neden?

- Ben haylaz, terbiyesiz bir öğrenciyim. hiçbir işe yaramıyorum.

Benim sitemimi, kırgınlığımı anlayan usta:

- Eh, işi rast gitmeyen yiğit bundan söylenir miymiş hiç? Ne var ki o kampta? Eğlencenin aslını sen ot biçerken görürsün. Biz size eğlenmek için orada bütün imkânları sağlarız, diye teselli etti.

Teselli et, etme Kojaken dediğinden dönmez. Hem ot biçmeye Maykanova da gidecek diye duydum. Yok, Maykanova’nın olduğu yerde ben olamam. En azından yaz tatilinde kulağım sakın olsun.

Annemin köyde inek sağıcısı olarak çalıştığını size söylememiş miydim? Onların çiftliğindeki inekler bundan birkaç gün önce yaylaya, otlamaya gitmişti. Otlığı görmeyeli

birkaç yıl oldu. Oraya gitmem daha iyi değil mi, diye bir düşünceye kapıldım. Onun için araba lazım. Onu nereden alacağım? Ustaya sorsam da vermez. Keşke böyle durumlarda özel atım olsa, istediğim yere giderdim. “Erkeğin kanadı at.” diye Kazak’ım boşuna söylememiş.

Peki, atı nereden bulacağım?

Oturdum oturdum, aniden iki elimi bacaklarıma vurdum. Bu da laf mı! Şimdi eskisi gibi sahiplik zamanı değil. Kolhozun malı benim malım. Onlardan birine biner ve giderim. Şimdi böyle zenginlerin hepsinin birkaç tane atı var. Üstüne kendilerinden başka bir sineği bile bindirmezler. Yazın bedava yaylalara sürer otlatırlar, kışın ise rahat rahat tilki avına çıkarlar. O zaman, onlar bunun için köy kolhozuna para öderler mi? Hiç de ödemezler. Babam Kadir bu kolhoz kurulduğundan beri usta olarak çalıştı. Annem ise sağıcı. Bir atın bir günlük terinden faydalanmaya benim neden hakkım olmasın?

Karar alındı. Kojeken nehir boyundaki gördüğü atın birine biner ve akşam serinliğiyle yaylaya doğru gider. Ondan sonra ustası da Maykanova’sı da sabahleyin benim izimin ne tarafa gittiğini bulmayı denesin.

Yemek yedikten sonra dışarı çıktım. İçim geçmiş. Karanlık akşamın kucağında, ahırın dibinde duran sıırığın üstünde tünemiş tavuk gibi dikilmiş oturuyorum. Aklımda Janar. Geceleyin yaylaya gidecek olursam uzun vakit onu göremem, özlerim ki.

Ben bazen soruyorum kendi kendime; Janar’ı neden sürekli düşünüyorum? Onu görmesem neden içim huzursuz oluyor, rahatım bozuluyor? Yoksa bu herkesin söylediği ve kitaplarda yazılan şey... değil mi? Eyvah, bu kelimenin aklıma gelmesi beni ürküttü! Eğer bunu Maykanova bir öğrenirse o zaman ne olurdu hâlim! “Eh Kadırov, veletliğine bakmadan kıza âşık olmuş! Bak sen şuna! Bu rezilliği sana kim öğretti ha?” Asıl rezalet işte o zaman olurdu.

Benim Janar’a bir şey demeyi bırak, yanına gitmeye bile çekinmemin sebebi de işte bu.

Janar’ın evi sokağın başına doğru, nehre yakın. Babası Balabek, usta olarak çalışıyor. Annesi Kırım’a tatile gitti. Evde kendisinden başka bir de benden pek hoşlanmayan soğuk bir ninesi var. Elime bir sopa alıp birilerini taklit edip topallayarak o yöne gidiyorum. Janar’ın saçının telini uzaktan bile görmek teselli değil mi? Belki de o karşıma çıkar. Yaylaya gideceğimi söylerim. benim nerede olduğumu o da bilsin ve beni düşünsün. Janar beni durup dururken niye düşünsün ki! Janar beni normalde düşünüyor mu, düşünmüyor mu acaba, ha?

Bu evde Janar'ın ninesinden beter korktuğum başka şey de bu evin yaramaz, lanetli, saldırgan köpeği. Atlı birinin göğsüne saldırarak kadar canı köpek! O bağlı olmazsa canlı insanı evin etrafından adım attırıp geçirtmez.

Yok, kara köpek bağlıymış. Karşı sokaktan gelen birine havlayıp sirkeleniyor. Ben beri taraftaki ahırın ağaç çitlerine yaklaştım. Bu sırada Janar evden koşarak çıkıp:

- Aktös, yat. Git yerine, diye bağırırmaya başladı. Avlu kapısının diğer tarafından bir kadın sesi duyuldu.

- Janarcığım ninen evde mi?

- Ninem demin tavuk çiftliğindeki Süyinbay dedemlere gitmişti. Daha gelmedi. Janar'ın evde yalnız olduğunu öğrendiğimde içim içime sığmadı. Ne olursa olsun biraz sohbet etmeye niyet ettim.

- Janar! diye seslendim.

O koşarak geri dönerken sesim sanki bir şeyden korkmuş ya da birden hazine bulmuş insan gibi çıktı.

Zınk diye duruverdi Janar. (Kapı üstüne elektrik lambası yerleştirdiği için evin önü süt gibi aydınlıktı, parlaktı.) Sesin nereden geldiğini anlamaya çalışıp ürkekçe etrafa bakındı ve beni gördü.

- İyi akşamlar, Janar.

Janar'ın şaşkın yüzü hemen gülümsedi:

Yanıma koşarak geldi, ağaç çitin üçgen başından tutarak karşımda durdu.

- İyi akşamlar Koja. Ne arıyorsun burada? diye sordu.

- Ben geceleyin yaylaya gideceğim.

- Annene mi gideceksin?

- Evet. Sen niye kampa gitmedin?

- Annem gelene kadar evde durup nineme yardım edeceğim. Maykanova öğretmen, kampa sonraki sefere bilet vereceğim, dedi.

Janar bunu söyledi ve:

- Koja, benim ninem evde yok. Gel, dama oynayalım dedi.

İçimi nurlu bir his deldi. Kollarım kanatlanmış gibi oldu. Ağaç çitten var gücümle atladım ve güm diye diğer tarafa iniverdim. O anda kara köpek zincirleri çitirdatarak havlamaya başladı. Köpekten korkup Janar'ın bileğine yapıştım. Köpek evin önüne gelmeyecek şekilde bağlıymış. İkimiz omuz omza koşarak eve girdik.

- Sen damayı iyi oynar mısın? diye sordu Janar.

- Yok, çok değil, diyerek kibar ve mütevazı bir şekilde cevap verdim. Aslında akran çocukların çoğunu yeniyordum.

Janar’la yüz yüze oturup güzel yüzüne, omzuna dökölmüş kömür gibi simsiyah güzel, uzun saçlarına bakıp heyecanlanıyordum. Birinci oyunu nasıl kaybettiğimi anlayamadım. O bana deveye hendek atlattırdı ama Janar’ın mutlu olduğunu görüp yenildiğime kendim de içimden sevindim.

İkinci oyunda deminki gibi değil, daha dikkatli oynamaya çalıştım. Kıza hep yenilmek de olmuyor. Ama 3-4 hamleden sonra Janar benim 3 pulumu birden aldı.

- Eyvah! diyerek suratıma bir tokat atıp öylece kaldım. Bereketi kaçmış oyunun tadı kalır mı? Bu sefer 6-7 pul ilerletti.

Janar,

- Zengin oldum, zengin oldum!” diyerek daha da sevindi. Artık ben bozulmaya başladım. Şimdi kazanacağım, dedim emin bir sesle.

- Kazanmazsan ne olacaksın?

- Ne ol dersen o olacağım.

- Dünyadaki, yeryüzündeki en kendini beğenmiş, farfara olmaya var mısın?

- Tamam.

Üçüncü oyun gergin başladı. Başlar başlamaz karşılıklı ikişer taş yedik. Ama biraz sonra oyunun terazisi, gidişatı tekrar değişmeye başladı. Bir iki yerde kaçırđım. Janar’ın iki taşı daha arttı.

- “Vay çakal, görürüm kaybetmeyeceğini” diyerek kanatlandı, mutluluğu arttı.

Benim tek ümidim sağ tarafta, kenarda duran bir taşımdı. O taşı sonuna kadar getirdim. Şimdi seni parçalayıp geçerim akıllım.

Ama tam da o sırada savaş alanında hiç beklemediğim acayip bir olay oldu. Kurnaz Janar orta yerde duran taşını bana yedirtti ve başka bir taşını benimkinin üstünden geçirdi. Bununla da bitmedi. Başka bir taşıyla diğer 3 taşımı daha yedi.

- Oleey! Kaybettin kendini beğenmiş farfara Koja! Ben artık bundan sonra sana “ukala Koja” diyeceğim.

- Dur, nasıl... Nasıl olur?

- İşte böyle... Sen benim bu taşımı yedin mi? Yedin. Ondan sonra ben de buraya ilerledim. Ondan sonra işte böyle... Böyle... Böyle yedim. Hey, ukala Koja! Yeneceğim diye övünmüştüm.

- Bekle. Benim hâlâ bir taşım daha var.

- Onun elinden ne gelecek?

- Görürüz. Sen daha kazanmadın. Hamle sırası bende mi?

Benim 1 taşıma karşı Janar'ın 4 taşı kaldı. Onun da birisi “dama”. Diğerleri de hiç zorlanmadan peş peşe “dama” olabilir elbette. Sonra 4 kara taşın, benim yalnız, savunmasız sarı taşıma ortaya alıp göz açtırmadan saldırması da işten değil. Bu tehlikenin apaçık farkına vardığımdan canımı kurtarmak için tek yol uzak bir tarafa gitmekti.

Bu niyetimi anlayan Janar:

- Vay korkak! diyerek beni sinirlendirdi. Şaştın mı, çakal. Bundan sonra nereye gideceksin acaba?

- Etrafım tehlike, nereye gidebilirim ki? Uzun yolu kesersem öleceğim besbelli, o yüzden tahtanın bir kenarından diğer kenarına ileri geri sürüklenip kayıp durdum.

- Bu oyun değil, çık uzak yoldan.

- Kendi tercihim, ister çıkarım ister çıkmam.

- Hayır, çık uzak yoldan.

- Çıkmıyorum.

- O zaman sen yenildin.

- Hayır, yenilmedim!

- Yenildin! Bundan böyle ben sana “ukala Koja” diyeceğim.

Janar'la ikimiz bu sırada her zamanki gibi ağız dalaşı yaptık. O, yenildin, diyor ben, yenilmedim, hadi oyun bitene kadar oynayalım, diyorum. O zaman uzak yoldan çık, diyor. Çıkmıyorum, diyorum.

Sonunda Janar:

- Oynamayacağım seninle, deyip somurtarak taşları topladı.

- Oynamazsan oynama, dedim ben de kendimden ödün vermeyerek.

Bu sırada dış kapının önündeki kara köpek havlayıp sustu. Dış kapı açılmış gibi bir gıcırdama sesi geldi. Janar “Ninem geldi!” diyerek dışarı doğru koştu. Ben de peşinden çıktım. İçeri doğru gelen ninesi Janar'a:

- Oyy kuzum, yalnız mı oturuyorsun? dedi ve beni görünce:

- Bu çocuk Koja mı? diye sordu.

Kocakarının sesinden benden hoşlanmadığı belliydi. Janar, bana doğru somurtarak:

- Evet, diye cevap verdi.

- Bu ne arıyor burada?

- İkimiz dama oynadık.

- Oğlum, git evine, dedi kocakarı bana.

- Janarcığım köpek ısırmasın onu, geçir.

Ben köpeği peşimden dolandırmamak için çitlerin üstünden atlamak istedim. Tamam, oyunda başarılı olmasam da iyi bir sporcu olduğumu Janar da bir kez görsün. Böyle bir fırsat varken bu hünerimle Janar’a kendimi beğendirmek istedim.

- Hoşça kalın.

Koşuyorum çitlere doğru. Atladım...

Bu sefer beklemediğim bir anda rezil oldum. Kaşıkla topladığım itibarım kovayla döküldü. İtibarım beş para oldu. Ne oldu dersiniz? Bir paçam çitin ucuna takıldı mı, boylu boyunca düştüm mü! Sert bir şekilde yığıldım. Ama denildiği gibi; utanç ölümünden daha kötüdür. Çabucak kalkıverdim, arkama bakmadan fırladım. Janar ve ninesi kahkahalarla güldüler.

Eyvah, Janar’ı incittim. O kadar niye tartıştım ki? Ah, bu keçi inadım! Beni şerefimle arkadaşlık ettirmez. Uzun yoldan çıkıp pes etseydim ne olurdu sanki?

Janar’ın öfkeli sureti ve somurtkan bakışı gözümün önünde canlanıyor. Affet, affet Janar; terbiyesizlik, edepsizlik ettim. Hata bende.

Eve girerken köpekten korkmuş gibi Janar’ın yumuşacık bileğini sıkarak ona yaklaştığımı düşününce vücuduma, bedenime tatlı bir his yayılıyor. O güzel bileği şimdi de avucumdaymış gibi kendi avucumu güçlü bir şekilde sıkıyorum.

Aklıma türlü türlü düşünceler geliyor. 10. sınıfı bitirdikten sonra askere çağırılacağım. Janar ise üniversiteye gidecek. O zaman ben ona şarkılar söyleyip satır satır mektuplar yazacağım.

Şüphesiz, Janar da cevap yazacak. Canım Koja, diye başlar belki. Ne kadar güzel bir söz!

...Göz gözü görmeyen soğuk bir karanlık... Şakır şakır yağmur yağıyor. Toplanan koyu kara bulutlar gökyüzünün üstünde birbirine büsbütün karışmış. Gök gürleyip şimşek çakıyor, gözü kamaştırıp kulağı da çınlatıyor. Gürleyip taşarak akan gri mavi nehrin kenarında, sınırdaki, tabiatın hoyrat mizacına aldırmadan silahını almış bir asker duruyor. Bu borcunu ödeyen asker, işte benim.

Belki havanın bu durumundan faydalanarak zalim düşman yurdumuza kanlı pençelerini çıkarır. Kutsal Sovyet sınırını bozmaya hareketlenir. Ama ben bir kaşık kanım kalana dek çarpışmaya hazırım. İşte bu düşman tankları büyük ağaçları ot gibi eziyor. Ben bir ağacın dibinde tankları patlatan el bombasını yanıma koyup gelmelerini bekliyorum. İlk tank bir adım öteye kadar geldi. Yerimden kalkıp fırlattım el bombasını. Tam alnına geldi, patladı.

İkinci, üçüncü tanklar da aynı akıbete kavuştu.

Baş düşman hareket edemeyip öldü.

Ben ordu tarafından kahraman ilan edildim ve madalyamı takıp geliyorum. Köprünün başında buket buket gül desteleri, kalabalık halk yolumu bekliyor. Onların içinden gözümde tüten Janar görünüyor. Hasretle kavuşan Leyla ve Mecnun gibi kucak açarak birbirimize koşuyoruz.

- Janar!

- Koja!

Başında okul müdürü Ahmetov'un bulunduğu bir grup öğretmen yanıma geliyor. "Aferin Koja! İyi etmişsin! Biz senin bu cesur yürekliliğini bilmeden önce sana boşuna kızmışız, affet." diyor Ahmetov. Evet, yerden yere vurup gün göstermiyordunuz, diyorum ben. Hele o Maykanova hoca!

Maykanova yanıma gelmeye cesaret edemeyip bir kenarda mahcup bir şekilde duruyor. "Siz neden öyle uzakta tek başına duruyorsunuz? Buraya doğru gelin." diyorum. Titreyerek yaklaşıyor.

- Affet Koja! Eskiden seni öğrenci kampına göndermediğimi unutmamışsındır.

- Evet unutmadım.

- Affet, affet kuzum Kojatay!

Affetsem mi ne yapsam? Yok, hayır. Başkasını affetsem de Maykanova'yı affetmem. Çünkü onun kızgınlığı beni iyice hiddetlendirdi. Ahmetova'yı yanıma çağırarak "Maykanova'yı öğretmenlikten çıkarınız." dedim. İşte bu kadar! Ahmetov Sovyet Birliği kahramanının dediğini bir yerine getirmeye görsün!

Hey gidi! Bu hayaller de ne yaptırır insana!

ALTINCI BÖLÜM

Ninem hakkında birkaç söz, benim atı kaçııp binmeye çalışmam ve sultanla karşılaşmamız anlatılacak.

El ayak kesilmesini beklerken kitap okuyordum. Ninem yatakları hazırlamaya başladı. Benim yatağımı yapmayın, ben bugün yaylaya gideceğim, dedim. Nasıl bugün, bu zifiri karanlıkta mı?

- Evet gece. Gündüz sıcak. Ata binip yola çıkmak için en uygun zaman gece değil mi?

- Atı nereden buldun?
- Nereden bulduysam buldum. Araç hazır, dedim.
- Ey seni serseri! Yine bir bela mı çıkarmaya çalışıyorsun?
- Ne bela çıkaracakmışım! İşte siz hep benden şüpheleniyorsunuz!
- Şüphelenmeyip ne yapayım? Sen rahat durmuyorsun!

Ninem her zaman kulağımı pek çok kez çınlatan nasihatlerini etmeye başladı:

- Kuzum, kimseye çatmadan, bulaşmadan kendi hâlinde ol. “Tek olursan, tok olursun.” demiş ataların. Senin yaramazlığını benden başka kimse çekmez. Sana edecek nasihatim; rahat dur oğlum, rahat dur. Kimsenin nasibine atlama. Ağgözlülük dediğin iyi şey değil.

Bu büyükler tuhaf insanlar. Bir tek benim ninem değil, hepsi de çocuklara birer nasihat ustası, yol gösterici, bilgiç. Öyle etme, böyle et; onu yapma bunu yap, diyerek açıklamaya çalışırken dillerinde tüy bitiyor. Şimdi onlara bir bakın; bir sürü kötülük, usulsüzlük bu büyüklerden çıkmıyor mu? Hırsızlık yapıp hapse düşenler kimler; büyükler. Sarhoş olup eşini çocuğunu korkutan, evde huzursuzluk çıkaran kimler; büyükler. Kavgacı, rüşvetçi, iftiracı... Hepsi büyüklerden çıkıyor. Onlar bize; çocuklara akıl vermek, yol göstermekten önce kendilerini düzeltse ne iyi olurdu.

Benim ninem tuhaf insan. Ev, bağ bahçe işlerinde bu kadar akıllı, marifetli, yetenekli birini bu köyde bulamazsın, buna rağmen çoğu zaman çocuk gibi saf. Cahil olduğu için saf olmayıp da ne yapsın! Ben ne kadar uğraşsam da ona bugüne kadar yeryüzünün yuvarlak olduğunu anlatamadım. Tartışıp tartışıp elini sallar, gider.

- Uzak dur. Dünya yuvarlak değil, sen yuvarlaksın.

Aklımı karıştırma, git, der.

Bazen ikimiz Tanrı hakkında tartışırız. Allah yoksa dünyayı kim yarattı, diye sorar ninem.

- Dünyayı kimse yaratmadı, kendisi meydana geldi.
- Sen nereden biliyorsun? Dünya yaratılırken seyrediyor muydun? Dinsiz seni!
- Gördüğüm yok, kitaptan biliyorum.
- Peki insanı kim yarattı?
- İnsan maymundan yaratıldı.
- Hoşt, hadi oradan! Boş boş konuşma, git o zaman ormandaki anne babana.

Ninemle ikimizin ilmî tartışması her zaman böyle kavgayla biter.

El ayak çekildiği zaman dışarı çıktım. Ay karanlık, ahıra girdim ve malum yerde asılı duran yuları aldım. Ağızlığı şıkırdamasın diye koltuğumun altına kısırdım ve evin arkasındaki ağaçların arasından nehre doğru yol aldım.

Ah, keşke yalnız gitmeseydim de yanımda Janar da olsaydı, ne kadar güzel olurdu. Uykulu kadife gece, her yer ıssız. Yol üstünde sadece ikimiziz. İçimizi dolduran hayallerimiz hakkında, gelecekteki hayatımız hakkında konuşur, dertleşirdik.

Köydeki binek atlar geceye doğru nehir kıyısına gönderiliyor. Benim gözüme kestirdiğim onlardan biri. İşte, uzaktaki bir atın karartısı görünmeye başladı. Yaklaşınca ihtiyar Alşabay'ın yanına yaklaştım ama Alşabay'ın kendine ait kırsığıymış. Ayağında, Alşabay'ın kendisi gibi inatçı, sağlam kelepçesi var. Yanında da yavrusu yayılmış.

Biraz ötede birkaç at daha otu birt birt kopararak yiyor. Onlardan birinin yanına yaklaştım. İşte, verdi Allah dileğimi! Tam da kolhoz başkanının atının yanına geldim gördün mü! Ah, sana bir eyer geçirebilseydim, diye kurduğum tatlı hayal eskiden beri içimi gıcıklıyordu. Artık o hayalimi gerçekleştireceğim.

Kızıl atın ön iki ayağı zincirliymiş. Kendisinin huyu kötü diyorlardı. Beni kulaklarını dikerek ve burnundan ses çıkararak karşıladı.

- Şşşt, hayvancık, şşşt!” diyerek elimi uzatarak boynunu okşamak istediğimin işaretini verdim. Ama buna kanacak at değil. Yaklaşma, yaklaşırsan gelirim hakkından, der gibi kuyruğunu döndürüp, kulağını oynatmaya başladı.

- Höst öteye! Bu ahmak ne yapıyor, diye Satıbay seyise benzemeye çalışarak kızıverdim. Höst, hayvancık, höst...

Nasıl olsa kızıl atın yaklaştıracığı yok. Kızmayı bırak bağırısam da yola gelmeye niyeti yok. Kuyruğunu döndürüp, kulaklarını büküp çift ayağıyla tekmelemeye hazır duruyor.

Bende de inada inat bir şeytanlık var. Vay, geberesice, senin sinirine! Eyerimi sana bir geçirsem, çekeceğin var elimden diyerek ona ne yapıp edip binmeye karar verdim. AAh, atın yelesi elime bir gelse!

Nihayet, dönüp dururken bir fırsatını bulup aniden atın yelesine yapıştım. Fırt diye, ürküp kaçtı. Ayağım bir oraya bir buraya değe değe tekerlek gibi yuvarlanıyorum. Yine de bırakacak değilim. Böyle de kötü bir hayvan olur mu, durmuyor. Sonunda parmaklarım

yorulup bir anda açılıverdi. Yere düştüm. Kızıl at hemen dönüp arka ayaklarıyla bir kez tekmeledi. şu sağ baldırıma pat diye indi toynağı. Köze basmış köpek yavrusu gibi inleyerek yuvarlandım kaldım. (Allah korudu ki sıyırdı, eğer tam isabet etseydi... Kemiğimi paramparça mı ederdi, ne olurdu...!)

Bir anda tam yanımdan:

- O kim, hey? Kim o? diye bir ses duyuldu.

Silkinip, inlemeyi hemen kestim. Elinde yularıyla şapkalı biri yaklaşıyor. Tanıdım. Sultan. O bana eğilerek dikkatlice baktı ve:

- Hey, Kara Köje? Ne oldu? Neden kıvranıp duruyorsun?

- At tekmeledi.

- Hangi at?

- Oradaki diyerek kızıl atı gösterdim.

- Nerene tekme attı? Kemiğin sağlam mı, kırık mı?

- Sağlamdır, dedim, ayağımı uzatmayı deneyerek.

- Hani, ben de bakayım, diye Sultan elindeki dizgini yere koydu ve benim ayağıma yapıştı.

- Ahhh! Yavaş! diye çığlık atıverdim.

- Hey korkak seni! şunun tatlı canına da bak sen! Dur bir, ölmezsin. Kırılmayı bırak, hiçbir şey yok. Sadece morarmış. şimdi gittiğin gibi hemen yaş yaprak sarsan bir şey olmaz, geçiverir. Ben birini yılan sokmuş zannettim. Bu sevimsiz atın sırrını bilmiyor muydun? Ona niye sataştın ki?

- Yanından geçiyordum, tekme atıverdi.

- Hay karalar düşsün başına, diyerek Sultan benimle dalga geçmeye başladı. Önündeki dağ gibi atı görmeyen karabaş seni.

Ben bu lafa cevap bulamadığım için ayağımla uğraşıyormuş gibi daha beter “Ahhh!” diyerek sızlanmaya başladım.

- Kalk, bir yerin kırılmış gibi kıvranma, diyerek beni çığlıklarına aldırmandan çekip kaldırdı Sultan.

- Hadi, bas bakayım ayağını. Bir adım daha at. Dediğim gibi kırık değil, hiçbir şeyin yok. Atın tekme atmasıyla da bacak kırılır mı? Ölmezsin, yürü gidelim. Topallamadan düz bas.

Sultan'ın yaşı benden iki üç yaş büyük. Babası seyis. Kendisi bundan birkaç yıl önce okulu bırakıp gitti. O günden beri eskilerin delikanlısı gibi babasının sayesinde istediği atı seçip koşturuyor. Bazen aylar boyunca gözükmez sonra da bir yerden peyda olur. Ne yapıp neler çevirdiğini Allah bilir. Sultan'a:

- Nereden geldin? diye sormuştum.
- Yayladan geldim, dedi.
- Yayla nasılmış?
- Sorma, mükemmel.
- Otun bu yılki mahsulünü görsen, bele kadar geliyor.
- Gitmek için aracım yok, dedim Sultan'a.
- Ben götürüyim. Yarın sabah tekrar gideceğim.
- Nasıl götürceksin? Boşta olan aracın var mı?
- O seni ilgilendirmez. Sabah hazırlanıp bekle. Eyer takımın var mı?
- Var.
- O hâlde anlaştık.

Sultan beni kapının önüne kadar taşıyarak getirdi ve “Kara Köje seni bir yere götürsem bana eşlik edebilir misin?” diye sordu.

- Nereye?

Sultan hemen caydı:

- Yok, senin gibi topalı arkadaş edeceğim diye başıma bela alırım. Hoşça kal. Ben gidiyorum. Sen de sabaha hazır ol.

- Olur.

YEDİNCİ BÖLÜM

Sultan'la ikimizin bir ata iki eyer takımıyla binmemiz ve Sultan'ın beni sigara içmeye özendirmesinin sonunun neyle bittiğinden söz edildi.

Sabah kahvaltımı bitirdiğimde kapıya atıyla patırtı çıkararak Sultan geldi.

- Kara Köje orada mısın?

- Buradayım.

- Hazır mısın?

- Hazırım.

- Eyer takımını al çık.

Eyer takımını alıp kapıya çıktım. Beygirin üstünde havalı Sultan'ım oturuyor. Yanında yedeği değil, şeytanı bile yok.

- Bana getirdiğin aracın nerede?

- Bu araç değil mi? dedi Sultan.

- Nereye koyacağım?

- Benim arkama koy.

- At dayanıklıysa ikimizi yaylayı bırak Almatı'ya da götürür.

- O zaman bir ata iki takım mı eyerleyeceğiz?

- Bunun nesine şaşırıyorsun? Çok da iyi oluyor.

Bir ata iki eyer takan Kazak'ı da daha önce hiç görmemiştim. Sultan'ın bu akli gerçekten de mantıklı, ilgi çekici göründü.

- Koydum eyeri onun arkasına. Çektim yularından, bindim. Bu sırada ninem evden çıkıverdi. “Bu da ne?” dedi. Eliyle gözüne gölge yapıp şaşkın bir şekilde bakarak:

- Ah, gebermeyesice, düzenbaz Sultan! Sensin bunları çıkaran.

Ata hiçbir şeysiz binmektense bu daha iyi oluyormuş. Bacaklarım sarkmıyor. Herkesin kendi üzengisi var. Hem at aheste yürüyen hayvan çıktı. Kamçılıya kamçılıya Sultan dükkânın önüne kadar geldiğinde durdu. Ayağını atın yelesinden aşırıp yere atlayarak indi. Dizgini bana attı.

- Al, tut bunu. Paran var mı?
- Ne yapacaksın?
- Kaç somun var?
- 5 somum var, ne yapacaksın?
- O kadar mı, olsun, ver bana.

Sultan'a bağımlı olup arkasına bindikten sonra nasıl vermeyeceğim, diyeyim. Gömlek cebimin düğmesini yavaşça açıp çaresiz elimi soktum.

- Hey, hadi, ne diye o kadar uğraşıyorsun?
- Uğraşacak durumdayım da ondan uğraşıyorum... Dur, bulamıyorum.
- Belki başka cebindedir?
- Hayır bu cebimdeydi.

- Beni bu kadar sıkıntıya sokan arka cebimde şıkırdayan iki kâğıttı. Parmaklarımın körlüğünden onlardan hangisinin 5 som olduğunu anlayamıyorum ki! Sonunda ya nasip,

deyip birini çıkardım. Eyvah! Rezillik! Ucu gözüme çarpınca yüreğim ağzıma geldi, içim yandı. Bu çıkardığım koskaca 10 som idi.

- Eee bu 10 som ki! diye sevindi Sultan. Vay çakal kara Köje, kurnazlığın hiç eksik olmuyor senin. Olsun, 10 som olsa da ver hadi.

- Ben bunu 5 som sandım, 10 som muymuş, diyerek utancımı gizleyip bilmiyormuş gibi davranıyorum. Sultan parayı alıp dükkâna girdiğinde cebime elimi tekrar sokup, ikinci çıtırdayan kağıdı çıkardım. Bu 5 somluk. Demin beni yanıltıp utandıran kurnaz işte bu! Sinirden kendisini dörde ayırıp atıversem mi acaba diye öfkelen dim ama zaten çok çekmiş, buruşmuş zavallı bir hâlde olduğundan içim acıdı, cebime geri koydum. Sultan dükkândan pantolonun iki cebi dolu, yanakları şişmiş bir şekilde ağzında bir şeyler çiğneyerek çıktı.

- Ne aldın?

- Zol azığı, dedi dolu ağzıyla konuşmaya çalışarak. Oysaki “yol azığı” demek istedi.

Sultan dizgini ele alarak tekrar ata bindi. “Hadi şimdi gidelim!” diyerek ben acele ettiğimi gösterdim.

Sultan’ın arkasına yapışmış bu hâlimi aman Janar görmese diyorum. Köyden çıkınca Sultan bana kurabiye uzattı. İkimiz kıtırdatarak yiyoruz. Atın nalı taşlı yola tak tak diye çarpıyor. Bir müddet sonra Sultan arkasına dönüp:

Sen sigara içiyor musun? diye sordu.

- Hayır.

O, eyere yan oturmuş hâlde at dizginini frenledi ve cebinden bir paket sigara çıkardı. Paketi açtı ve bana uzattı.

- Al, öğren.

- Sen kendin iç, dedim ben.

- Bugüne kadar sigara içmeyi öğrenmedin de ne yaptın? dedi Sultan beni kınayarak.

- Al iç.

Aldım. Sultan çakmağı yakıp uzattı. Tutuşturdum ve tütürerek içmeye başladım. Ağzıma tütünün kötü sıcak tadı geliyor.

- Vay cahil, dedi. Sultan benim sigarayı nasıl içtiğime bakarak. Öyle de içilir mi, güzelim sigarayı nasıl boşa ziyan ettiğine bakın. İçine çek. Bak böyle, ağzına dumanı doldur ve yutuver.

Çocuk desem hepimize laf gelir. Bizden öte ahmak yok ki. Bazen herhangi bir zararlı bir şeyin zararlı olduğunu bildiğimiz hâlde köpek gibi ona hevesleniyoruz. Bu arada bana “hadi bakalım yutayım” diye bir düşünce geldi. Ne olacak acaba?

Böyle bir bahtsızlığı yaşamış olanlarınız bilir. Ağzımı dumanla doldurup yutuvermiştim. Müthiş bir zehirli gaz boğazımı pençeledi. Nefesim sıkıştı, boğulup kaldım. Gözyaşlarımı tutamadım... Bir anda gözlerim bulanıklaştı, bütün dünya tersine döndü.

- Eyvah dur! Attan düşüp yığılıp kaldım yol kenarına. Midem bulandı ama kusamayıp kıvranıyorum. Benim bu zavallı hâlime acımak yerine Sultan terbiyesizce dalga geçiyor.

- Ah kara Köje, ecelinden üç gün önce ölecektin. Millat teyzeye ne yüzle gideceğim acaba? En azından çiftliğe ulaşmadan ölme ki beni zahmete sokma. İşte bundan sonra bırak sigarayı ağzıma almayı, kokusu burnuma gelince kaçır oldum.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Okuyucu yeni kahraman Devlet’le tanışacak.

Atın ağır ağır yürümesiyle öğlen olunca dağ içine girdik. Buranın havası ve yerin şekli aşağıdaki yaylaya hiç benzemiyor. Vızıldayan sinek yok, sepserin. Önümüzde yatan dağın vadisinden serin serin esiverdi. Dalgalı yayılan yeşil çayır, bahar çiçeği.

At üstündeki uzun yürüyüş beni yordu. Zira ata iki kişi binince arkadaki çok sarsılıyormuş. Sultan ise güneşte kavrulmuş ensesinin kıpkırmızı olmasını, şapkasının gözüne düşmüş hâlini umursar değil. İpek gibi göz kamaştırıcı yeri görünce nehrin kenarındaki çimlere uzanıp yuvarlanasım geldi.

- Sultan, burada at otlatıp biraz dinlensek nasıl olur?

- Yoruldun mu?

- Susadım.

- Şimdi biraz yürüyünce çobanların evleri karşımıza çıkacak. Kımız içerken dinlenelim, dedi Sultan.

Söyleyediği gibi sonraki tepeyi dönüverince sağ taraftaki yamaçta keçe bir ev görüldü. Eskimeye yüz tutmuş karaca keçenin üzerine de bembeyaz yeni güneşlik kapatılmış. Kapı önündeki hasır tahtada yaş kurutlar serilmiş. Evin etrafı hayvan tezeği sarı düzlük, eski bir yerleşim yeri olduğu besbelli. Biraz ileride iki tay bağlanmış. Onlardan biri; güneşe dönmüş kıpırdamadan yatıyor. Yanındaki tay, başını aşağıya salmış uyukluyor.

Allah dileğimizi verdi. Kımız içeceğiz diye Sultan atın kafasını oraya doğru çevirdi. Önümüze havlayarak üstümüze yürüyen üç köpek çıktı. Büyüklüğü dana gibi, yatık kulaklı, ak döşlü kara köpek gür sesiyle havlayarak atın tam kafasına atlamaya başladı. Havlayan diğer kurnaz kara köpek ise eve giremeyeceğimi söyler gibi atın kuyruğundan çekip duruyor.

Sultaki'nin huyu köpekten de kötü. Kamçısını sağa sola sallayıp köpekleri daha beter kışkırtıp patır kütür ses çıkarırken kapının önüne kadar geldik. O anda evin inecek gibi duran kapısını sertçe açan, 11- 12 yaşlarındaki çilli yüzlü sarışın çocuk çıkıverdi.

Başında sınır askerlerinin yeşil kasketi... Şapkası geniş olduğundan beceriksiz bir el onun arkasını kıvrarak siyah iple kabaca teyellemiş. Yabancı biri gelip köpekler havladığında çocuğun da alışlagelmiş davranışı bu olsa gerek. Bize hiç bakmadan hemen eşikte duran sopaya yapıştı ve köpekleri kovalamaya başladı.

- Git! Git, Alp Sok, yat yerine!

Alp Sok köpek, çocuğu hemen dinledi. Yavaşça hırlayıp var gücüyle havlayarak bize yan yan baka baka kaçıp gitti. Onunla birlikte diğer köpek de kayboldu. Sopayı sürükleyen çocuk bizi nihayet fark etti.

- “Bu kimin evi?” diye sordu Sultan, çilli çocuğa at üstünde oturarak.

- Jumagül'ün evi.

- Jumagül ne iş yapar?
- Koyun bakıyor.
- Kim var evde?
- Kimse yok.
- Anan nerede?
- O taraftaki dağın eteğindeki sığırlı köye gitti.
- Kımız var mı?
- Kımız yok. Biraz önce insanlar gelip içip gitti.
- Hiçbir şey kalmadı mı?
- Kalmadı, diyerek geveledi bana.
- Neden yalan söylüyorsun? Eşyaların altında çadıra bağlı duran kımız tulumuna ne diyeceksin?
- Onu sana kim söyledi?
- Yolda koyunları otlatan Jumekey'le karşılaşmıştık. O söyledi. Yükün altında bir tulumumuz bağlı duruyor. Ondan döküp saçmadan birer kâse koyup için dedi.

Sultan bunu söyledi, çaktırma, diye işaret ederek dizimi çimdikledi.

Çocuğun koca dudağı şaşkınlıkla açılmış bir hâlde, çilli suratı hayretle donakaldı. Sultan'ın imalı sözü gerçeğin tam üstüne düşmüş olsa gerek. Çilli suratın tereddüt ettiğini gören Sultan inelim diye atın kafasını ağaca doğru çevirdi.

İnelim, deyip atı bağladık ve eve doğru yöneldik. Çilli surat yerinden kıpırdamadan, bunlar ne yapmaya çalışıyor, der gibi bizi gözüyle takip ederek ne içindeki şüpheyi söyleyebildi ne Sultan'ın dediğine inanmadan yapması gerekeni bilebildi.

Evin içi alacakaranlık, serinmiş. Sultan tıpkı bir akrabasına gelmiş gibi boylu boyunca uzanıverdi ve ev sahibi girene kadar yükün altını açıp baktı. Tıka basa bir dolu kımız gerçekten de bağlı duruyormuş.

Çilli surat, bizden şüphelenmiş gibi eşikten zoraki atlayıp girdi. Kapıdan içeri girmeyip kaldı. Yıkana yıkana küçülmüş olsa gerek. Üstündeki mavi saten gömleğin eteği göbeğine çıkmış. Uçkuruyla ikisi arasından çıkmış, top gibi şişmiş tok göbeğinin bir kenarı parlayıp görünüyordu.

- Hey, adın ne? diye sordu Sultan.

- Devlet.

- Ooo adın güzelmış. Devlet harika bir isim. Benim ağabeyimin de adı Devlet.

Bırak ağabeyi, Sultan'ın şeytanı bile yoktu. Yalanımı çaktırma, diye bacağımdan bir kez daha çimdikledi ve devam etti:

- Rızkı bol, sofrası zengin, eli açık olsun diye koymuşlar belli ki. Hey Devlet, bizim acelemiz var. Sen bize birer kâse kımız ver.

- Annem kızar. Onu köye göndereceğiz, demişti.

- Neyi?

- Yükün altındaki kımızı.

- Jumaken kendisi söylemişti birer kâse koyup için, diye. Getir, kâse getir.

- Annem kızar.

- Kızmaz, biz sana para ödeyeceğiz.

Sultan cebini karıştırarak birkaç somluk sarı kâğıdı çekip aldı.

Devlet, gerçek para mı, dercesine süzerek baktı.

- Evet, öderiz, dedim ben Sultan'ı destekleyerek. Ağzı açık Devlet'i kandırıp içmektense bu, insanlığa bir adım daha yakındı.

- Annem gelirse ne yapacağım?

Bu, Devlet'in ikna olması anlamına geliyordu.

- Gelmez, diyerek Sultan yerinden fırladı.

- Ne taraftan gelecekti? Bu, (Sultan beni göstererek) çadırın yırtığından gözetlesin. İkimiz çabucak koyuverelim.

Devlet elini uzattı.

- Önce para ver.

- Al, diyerek Sulteken Devlet'e bir som tutuşturuverdi.

- Bu yırtılmış, eski para.

- O zaman bunu al, diyerek Sultan onun elindekini şıkırdayan yeni bir soma değiştirdi.

Paranın sihirli gücü Devlet'in yüzünü bir anda değiştirdi. Artık gözünde mutluluk kıvılcımları parlayarak bize cana yakın davranmaya başladı. Sultaki'nin hızına göz yetişmez. Yükün altındaki tulumu hemen çıkarıp ağzını açıyor. Devlet, dolabın içinden önce içine kırmızı koyulan küçücük bir mavi tencere çıkardı.

- Hadi, tut.

Sultekin pat diye döküp tencerenin yarısından fazlasını dolduruverdi.

- Çok fazla gitti! diyerek çılgılık attı Devlet.

- Bir şey olmaz.

Tulumu Sulteken göz yetişmeyecek şipşaklıkla yerine geri bağladı. İkimiz tenceredeki kırmızı kâseyle alıp sırayla içmeye başladık.

Boşalan tencereyi dolabın içine götürüp koyduktan sonra Devlet, 1 som daha ver, diyerek elini uzattı.

- Ne için?

- Siz iki kâse değil, çok içtiniz.

- Hay Allah iyiliğini versin, diyerek çıkıştı Sultan. Biz onu içmek istediğimiz için mi içtik? Annen gelirse seni öldürecek diyerek sana acıdığımızdan içtik ki. Boşuna içmişim. Midemi sızlattı.

Devlet ne diyeceğini bilmeyerek donup kaldı.

- Sen iyisi mi bize yiyecek bir şey ver. Kımız midemizi ekşitmeye başladı, dedi Sultan.

Devlet, havada kalan elini çekti.

- Ekmeğe yer misiniz?

- Getiriver. Tereyağı var mı? Onu da getir. Sultan Devlet'in yanında dolaba gitti.

- Bu pişen et mi?

Alışverişten fayda gören Devlet, yemek için de para ödeyin, diye uyardı. Yarım yamalak sıyrılmış omurgayı eline alıp ısırırken:

- Tamam öderiz, dedi Sultan.

- Şimdi öde.

Sultan Devlet'e bir som daha verdi. Birer dilim ekmeğe tereyağı sürüp götürdük.

- Hadi gidelim, dedi Sultan.

Devlet benim önüme durarak:

- Çakı lazım mı?

- Hani? Nasıl bir çakı, dedim ben.

Devlet cebinden çakısını çıkarıp gösterdi. Demir saplı küçük, ucuzdan bir çakı imiş. Beğenmedim.

- Kemer lazım mı?

- Hani?

Devlet gömleğini kaldırıp, pis göbeğini önüme koyup belindeki kemerini gösterdi.

- Peki sen ne yapacaksın, pantolonun düşmez mi?

- Düşmez. Kayışla tuttururum.

Ben Devlet'e nedense acımış gibi oldum. Onu en son kemerine kadar da soyup gitmek alçaklık olurdu.

- Gerek yok, hoşça kal.

Devlet çaresiz vedalaşmış gibi yaptı.

- Hoşça kalın.

Hemen ata atladık ve 3 köpeği azdırıp ortalığı birbirine katarak ayrıldık.

Ak gövdeli köpek atın göğsüne atılıyor, kara kancık da kuyruğunu çekiştirip itlik yapıyor. Sulteken kara köpeğin ağzına vurmak isteyip kamçıyla ve hızla geliyor ama köpeğin öyle kolaylıkla kendini dövdürtecek hâli yok. Kamçının ucu değer değmez bir mesafeden havlayarak inatla peşinden geliyor.

Ben arkama dönüp baktığımda mavi yeşil şapkası göze çarpan, hırkasının eteği yukarı doğru kalkan tüccar Devlet, evin dışında bizi gözüyle uğurluyormuş.

DOKUZUNCU BÖLÜM

Ne hakkında konuşulduğunu okuyunca kendiniz anlarsınız.

- Kara Köje baksana şuna!

- Bunu nereden aldın?

- Harika şapka olmaz mı?

Sultan'ın elindeki mavi yün kumaş gökten mi indi? Nereden çıkıverdi? Dokuması ipek gibi incecik, dövmesinde kusur yok, kâğıt gibi.

- Hey! bunu nereden aldın?

- Allah verdi.

Eğer Allahuteala kuluna bir şey verecek olursa böyle bir iyiliğe Sultan'dan başlamaz.

- Doğruyu söyle, bu nereden çıktı?

- Sen beğendin mi?

- Güzelmiş.

Sulteken öylesine şeylerle heveslenmez. Onu bilmiş olun.

Aniden önümüzdeki akarsu yatağında, atını yanında gezdirerek koyunları yayan çoban görüldü. Sultaki benim elimdeki yün kumaşı hemen çekip aldı ve arkadaki deri çantaya atıverdi.

- Ses çıkarma kara Köje.

Tehlikenin gölgesi sıçrayıp benim içime düştü. Bu düzenbaz sahiden bunu deminki evden mi çaldı acaba?

Çoban patika yolun tam üzerinde duruyormuş. Yaklaşınca fark ettik ki uzunca suratlı, keçi sakallı orta yaşlı bir adam. Kafasında güneşte yanmış, yıpranmış beyaz kalpağı var.

- Selamünaleyküm amca!

- Aleykümselam çocuklar ateşiniz var mı?

Sultan cebinden kibrit alıp uzattı. İhtiyarın kalın sarılmış kalpağının bükümüne sakladığı, hazırda bulunan bir sigarası varmış. Onu hemen tutuşturdu ve açgözlü bir şekilde çekip çekip “Oh!” diyerek nefesini bıraktı.

- Oh, rahatladım be! Muradınıza erin! Kibritim bitmiş, deminden beri damağım kurumuş duruyordum. Hangi kolhozun çocuklarısınız?

Sultan beni dirseğiyle dürttü ve:

- Kalinin’in çocuklarıyız, diyerek yalanı atıverdi.

Ben şaşırıp kaldım. Neden yalan söylüyor? Bizim “Yeni Ömrü” neden söylemiyor? Dışarı çıktıktan sonra Sultan’a:

- Hey, “Kalinin’in çocuklarıyız” da ne? Neden yalan söylüyorsun? diye sordum.

- Ey ahmak kara K je! Nereden biliyorsun, belki bu deminki kımız içtiğimiz evin sahibi Jumagül’un ta kendisidir. Y n  yoklayıp ararsa peğimizden gelip, bize günümüzü göstermez mi? Şimdi bizi bulmayı denesin ta Kalinin’e gidip.

Dediği yer, benim annemin sağıcı olarak çalıŐtıĐı 1. vardiya geçtiğimiz yerde “Kabandı” diye adlandırılan oldukça g r, ormanlık, uçsuz bucaksız bir vadinin giriŐindeymiŐ.

Burası dışarıdan bakıldığında tam bir köy gibi. Birkaç ev, barınak, çadır karışık; 10’a yakın ocak gruplar h linde yerleşmiş. Onlardan daha ötede çitlerden dokunarak yapılmış ahır görünüyor. Tepesine dalgalanan kırmızı bayrak dikilmiş, duvarlarına kırmızı kumaŐa yazılmış sloganlar, pankartlar asılmıŐ vagonlar var, herh lde birigadanın ofisi olsa gerek.

Nehre doğru daha ücra bir yerde dikilen bir çadırın yanında 3 tekerlekli motorsiklet duruyor. Yüreğim yerinden oynamıŐ gibi oldu. Bu da yine Karatay d zenbazı çıkar. Bu da kesin annemin  adırıdır. Düşündüğüm oldu. Annem kapı önünde semaver kaynatıyormuŐ. Bizi görünce Şaşkınlıkla bakakaldı. Sultan onunla yüksek sesle merhabalaŐarak durdu.

- İyi misin Millat Teyze? OĞlunuz at bulamayıp bineksiz oturuyormuş. Ben de getirdim.

Bahçedeki motorsikleti ben hemen tanıdım. Karatay’ın.

O barınağın açık duran kapısında koskocaman postal giyen ayaklar görünüyor. Onun da sahibi bu adam. UzanmıŐ ayak bizim sesimizi duyunca toplanmaya başladı.

- Kampa gitmedin mi? diye sordu annem bana.

- Hayır.

Bizim bu beklenmedik geliŐimizi beğenmedi diye düşünüyorum. Annemin bakışları soğuktu. Sultan onu fark etti ve inmedi.

- Yarın geleceğim, ben sana at bulup getireyim, dedi.

- Tamamdır.

Sultan gittikten sonra annem:

- Sen de adamını bulmuşsun, bu seni bir gün çamura itip gider, dedi.

- Kendi yolumu kendim biliyorum, dedim.

Tabii, bilirsin. Çadıra girdim. İçeride Karatay dirseğini dayamış yatıyor. Bu tarafa doğru iş çıkışı gelmiş olsa gerek. Üstünde yağlı yağlı eski tulum... Ama diken gibi uzun sakalları bugün sinekkaydı, pasparlak. Karatay başını kaldırıp bağdaş kurdu. Genelde şakağını kaşıyarak suratına gülücük kondurup benimle sıcak bir şekilde selamlaşıp gönlümü kazanmaya çalışır.

Yaylaya dinleneyim diye mi geldim? İyi olmuş. Burada kımız çok. Güzel değil mi? Üçümüz oturup çay içtik. Çaydan sonra annem sığır sağmak için hazırlanmaya başladı. Karatay vedalaştı ve motorsikletine binip gitti. Yeşilliğe kapkara iz bırakarak fırlayıp giden Karatay'ın arkasından ben bir yere kadar baktım. Off yaa, o neden gelip duruyor? Ne lazım ona? Zaten annem onunla hiçbir zaman evlenmez ki! Ya evlenirse...

Bu düşüncem beni öcü gibi korkuttu. Onu yanıma yaklaştırmamaya çalışacağım. Uzaklaş, uzaklaş kötü düşünce. Ben onun yerine uzakta, dağın diğer tarafında kalan Janar'ı düşüneceğim. Janar. Ben sana "Janar!" diye seslendiğimde sen önce sesin nereden geldiğini anlamamış, bakıp kalmıştın. Şimdi yaylaya nasıl ulaştığımı söyleyip Janar'a mektup mu yazsam acaba? Karatay... Püf, aklımdan çıkmaz oldu. Görürsün, düşünmeyeceğim senin hakkında, inadına düşünmeyeceğim. Ne yapabilirsin...

ONUNCU BÖLÜM

İyiyle arkadaş olursan erersin murada,

kötüyle arkadaş olursan olursun rüsva

Kendisinin ilk mensur eserine kısa hikâye türünde başladığını yazar bir dakika bile aklımdan çıkarmaz. Bu yüzden de o her insanın başından geçen günlük, ufak tefek yaşantılara dikkat etmez. O zaman yazarın bu eseri belki küçük hikâye değil, kitapçı raflarının belini bükecek kocaman romana dönüşürdü. Hayır, "Ayaz gücünü bil, karınca yolunu bil." dendiği gibi roman yazmak bizde nerede? Onun için kucak kucak kâğıt, en

az birer şişe mürekkep lazım. Poponu masaya yapıştırıcıyla yapıştırıp aylar, yıllar boyu hiç kıpırdamadan oturman şart. Eeee sonra, okula kim gidecek? Ev ödevlerini kim yapacak? Danayı kim bulup getirecek? Yoo, yoo, roman yazmak benim yaşımda hiç de uygun değil.

Bunlar söz arasında konuşulan şeyler. Şimdi hikâyeye geri dönelim. Biz yaylaya geleli koca bir aya yakın vakit geçti. Geçerken de çok eğlenceli geçti. Bunun hepsi Sulteken'in sayesinde. Bir gün bile bineksiz geçmedi. Yorga ve yürük atları o bulup getiriyor. Eyerle bunları, diyor, eyerliyorum. Gidelim, diyor, peşinden gidiyorum. Nereye gideceğiz, diye sormuyorum bile. Ne gerek, Sultaken'in sayesinde at binip güle oynaya yaşayıp gidiyordum.

Bir gün yaylada çobanlar gününe özel muazzam bir toy düzenlendi. Toy, şenlik denildiğinde herkes yuvarlanarak gider. Bizim Sultan'la ikimizin kafası ise pişmiş elma gibi koca yağlı kafa. Biz nasıl dayanalım buna? Toyun haberini duyduğumuzdan beri yerimizde duramayıp hevesle bekledik. Kökpara katılacağız diye at hazırladık.

Toy olacak, dendiği günün sabahı annem sığır sağmaya gidince ben yatakta dirseğimin üzerinde uzanarak Robinson Crusoe'u okuyordum. Kapı önüne gelen at sesi ve onunla birlikte Sultan'ın bağırması duyuldu.

- Kara Köje! Orada mısın?

- Buradayım.

Sultan attan pat diye atlayıp eve girdi.

- Hay seni karalar bassın, hâlâ yatıyor musun?

Sultan benim elimdeki kitaba yapıştı.

- Senin elinden kitap da hiç düşmüyormuş. Bırak buraya. Ne oldu, bugün toyolduğunu unuttun mu?

- Dur, dur kaldığım yeri işaretleyeyim.

- Bu tüfek tutan insan mı, yoksa albastı mı ne? Bu sayfaya gelmişsin. 124. Sayfa. Hadi çabuk ol, giyin, toya gideceğiz.

Toyu tarif etmeye de gerek yok sanıyorum; çünkü onun nasıl olduğunu hepiniz bilirsiniz. Bizde toydan bol bir şey yok. Bayram günleri toy, birisi kızını verirse toy,

çocuk doğarsa toy. İstedğin fazlasıyla yerine gelirse toy, yurt dışından meşhur biri gelirse toy, yurt dışına meşhur biri giderse toy, karacılar günü, denizciler günü, pilotlar günü, metalciler günü, inşaatçılar günü, sporcular günü, madenciler günü ve daha başka adını söylemediğimiz bir sürü özel günlerin hepsinde toy. Allah’a şükür toydan geri kalmayız.

Bir ucu taa Almatı’ya uzanan türlü mertebeli konukların katıldığı “Zim”, “Zis”, “Volga”lar kaz gibi dizilmişti (“Moskviç” ve Karatay’ın motoru gibi 3 tekerlekli patırdayan motorsikletleri arabadan saymıyorum.) Komşu iki ilçenin bütün çobanlarının toplandığı büyük kalabalığın tam kızışmaya başladığı sıradaydı. Pehlivanlar güreşiyordu.

Biraz sonra ortadaki toy sahibi yine bir davulu vurdu:

- Şimdiki sıra çocukların. Çocuklar güreşe başlıyoruz. Deminden beri güreşenlere imrenerek bakıyor ve yerimde duramıyordum.

Ben güreşeceğim diyip koşarak ortaya çıktım.

- Gel, cesur bir çocuk gibi görünüyorsun, diyerek toy sahibi sırtıma vurdu ve beni methetti.

Güreş ilçeler arası devam ediyordu.

Toy sahibi karşı tarafa seslendi:

- Uygur ilçesi! Çıkarın güreşçinizi!

Uygur ilçesi boyu uzun, benden de beter kapkara kalkık burunlu bir çocuğu çıkarmıştı. Benden taraftakiler karşı çıktı, isyan etti.

- Bu çocuk değil ki, delikanlı! Küçücük çocuğun karşısına delikanlı adamı çıkarmak da ne! Kendi dengini getirin. Bu adalet değil.

Başı gözü ateş gibi kızarıp ölçüsüzce hareketlerde bulunan toy sahibi buna hiç kulak asmadı.

Güç babasını bile tanımaz. “Hadi güreşin!” diyerek kalkık burunla ikimizi kucaklaştırıverdi.

Ben önce içten onu çelmeleyerek yıkmaya hazırlanıyordum. Başlangıçta bu taktiği uygulamaya çalıştım. Ama kalkık burnun uzun bacakları taa o tarafta. Ayağımı oraya uzatmaya çalıştığımda da yetişmiyordu. Benim niyetimi anlayan kalkık burun ayağını daha da uzaklaştırarak vücudunun bütün ağırlığıyla üstüme abandı. Oraya buraya sallamaya çalışsam da yerinden kıpırdatamam. İşte onun bütün güvendiği şey de kollarının bu gücü olsa gerek. Beni kaldırarak yere çalıyordu fakat nasıl atarsa atsin ayağımın üstüne düşüyordum.

Birden aklıma bir kurnazlık geliverdi. Aşağıya doğru uygun bir pozisyonunu bularak kalçamın bir tarafına yatarak kalkık burnu kaşla göz arasında başımın üstünden geçirerek fırlattım. O zavallı bunu beklemediğinden yerinden kıpırdamaya bile gücü yetmeyip boynu üstüne pat diye düştü . Hızlı bir dönüş yaparak üzerine atladım. Millet tezahürat yaptı.

- Aferin!

- İşte yiğit!

- Ömrün uzun olsun!

Toy sahibi ödül diye “Gaydar”ın iki ciltlik setini elime tutuşturdu, sevinçten ağzım kulaklarıma varmış, içim içime sığmamıştı. Bir şekilde deminki yerime doğru ilerledim. Toy sahibi bağırarak güreşe başka çocukları çağırıyordu.

Aniden yan taraftaki topluluğun arasından kalpaklı biri bana doğru koşmaya başladı, ben ona hiç dikkat etmemiştim. Gelir gelmez bileğimi tutuverdi.

- Hey sinsi çocuk! Düştün mü elime?

Başka hiçbir şey beni hızla sürüklemeye başladı. Yüzü gözü sanki tanıdık gibi. Fakat nerede gördüğümü hemen hatırlayamadım.

- Ne... Ne lazım size?

Kalabalık dışına çıktıktan sonra Kabasakal sinirden titreyip dişlerini sıkarak beni boğazımdan tutup silkeledi.

- Boynunu koparayım mı? Çocuğumu kandırıp kımızımı içtiğiniz yetmemiş gibi yünümü niye çaldınız? Dut yemiş bülbül gibi kalakaldım.

Gözünden sinir fışkıran ak kalpaklıyı şimdi tanıdım. Bu geçen bizden sigara yakmak için çakmak isteyen, yol üstünde karşılaştığımız çobandı. “Ak sakal, yününüzü ben almadım.” dedim. Yalvaran bir sesle:

- Öyleyse kim aldı? dedi.

Bu yaşanan rezaletten kendimi hemen aklamam gerekiyordu. Gerçeği söyledim:

- Yanımdaki çocuk almış.

- O nerede? O kimin çocuğu? diyerek horozlandı Kabasakal.

- Sultan denen çocuk orada... Orada.

Yanıma Kabasakal’ı aldım ve demin Sultan’la ikimizin bulunduğu yere geldim, yok. Sultan çaktırmadan kaçmış olmalı.

- Nerede? Hani?

Demin burada duruyordu.

Bu arada bir sürü meraklı insan, “Ne oldu? Bu ne yaptı?” gibi sorularla güreşi bırakıp dikkatlerini bize çevirdi. Utanç ölümünden beter, derler ya! Ne yapacağımı bilemedim.

- Sultan! Hey, Sultan! diye sesleniyorum. Aniden birinin:

- Sultan orada. Atına binip kaçmaya çalışıyor, diyen sesi duyuldu.

Onun gösterdiği tarafa dönüp baktığımda Sulteki çoktan ata binmişti bile.

- Sultaan! diye bağırıverdim. Ama o dinlemedi. Atı kamçılıyarak yokuş aşağı doğru gitti.

- Gitti. Bak işte gitti! dedim keçi sakala.

- Tüh!

Anlatılanlardan sonra benim ne hâle düştüğümü anlamışsınızdır. Toya annem de gitmişti. Şansıma o kadar kalabalığın önünde oğlunun nasıl maskara olduğunu görmedi. O sırada annem artistlerin gösteri yaptığı taraftaydı. Bir yerin dibine girmediğim kaldı,

ben ben olalı boynum bu kadar bükülmemiştir. Düğün, toy bir tarafta kaldı, hırsız gibi sıvışıp atıma bindim ve Sultan'ın peşine düştüm.

Şimdi Sultan gözüme görünse yiyecek gibiyim. Onun hainliğine nasıl sinirlenmeyeyim? Eliyle yaptığı şeyin hesabını veremeyen erkek için ne kadar da alçaklık! Ben Sultan'ın bu kadar ödleğ olduğunu bilmiyordum.

“İyiyle arkadaş olursan erersin murada, kötüyle arkadaş olursan olursun rüsva.” diyen Kazak atam bunu kastetmiş demek ki.

Derken atla köye geldim. Sultan'ın değil kendi, izi bile yok. Oradan kendi çiftliğimize geldim. Burada da bir Allah'ın kulu yok.

Herkes toyda. Atımı ağaca bağladım ve çadıra girip uzandım. Hey gidi hayat, ne kadar değişik bir şeysin! Bazen birden mutlu edip güldürüyorsun, bazen mahvediyorsun. Bunların hepsi insanların kendi suçu. Karışık düşüncelerle kafamı yorarken içim geçmiş, uyuyakalmışım.

- Hey, çık dışarı! diyen öfkeli sestten sıçrayıp korkuyla uyandım. Sultan'ın babası Sügir seyis gelmiş. Altında deve gibi kıvıltı at, bileğinde takılı sırığı var.

- Sultan nerede?

- Bilmiyorum?

- Niye bilmiyorsun? Hey sizi düzenbazcı şeyler. Bulmuşsunuz birbirinizi.

Sügir beni korkutmak mı yoksa gerçekten dövmek mi istedi? Atı tepip kamçısını kaldırarak üstüme geldi. Fırt diye çadıra giriverdim. Yerinde duramayan kıvıltı at çadıra göğsüyle vurup bir tekme atarak ezip geçmekten çekinmeyecek sanki.

Sügir kapının girişini şırak diye kamçılıyordu.

- Eyerini al da salıver şu atı.

Bana verdiği emri Sügir kendisi yaptı. Koca ağaçta bağlı duran atın eyerini aldı ve eyer takımını yere pat diye atıp fırlattı. Ondan sonra atın yularını çözdü ve sağrısına vurup salıverdi. Serbest kalıp rahatlayan at kuyruğunu sallayarak pırt pırt diye yellenip sevine oynaya gitti. Onun ardından koluna astığı sırıkla yeri çizerek önüne arkasına bakmadan Sügir de hızlıca gitti.

Düşenin üstüne tekme... Sinirimi bozan Sultan'ın yaptıklarına bu da eklendi. Yaya da kaldım. Anneme sır vermeyeyim diye eyer takımını aldım, toplayıp kapının önüne koydum. Akşama doğru anneler geldi. O daha hiçbir şey anlamamış olsa gerek.

- Siz neden erkenden gittiniz? diye sordu.
- Yorulduk. Yorulduğumuz için gittik.

ON BİRİNCİ BÖLÜM

Benim köye dönüş yolculuğum anlatılacak.

Beklemediğim şekilde yayla eğlencesi böylece son buldu. Burada bineksiz gün, gün değil. Arkadaşsızlık ondan da kötü. Kojeken onların ikisinden de oldu. Birkaç gün çiftlik başında duracağım diye sıkıntıdan içim patlayacak gibi oldum. Bütün yaptığım bir sayfa asker gazetesi çıkarmak. Onu da parti organizatörü okuyup hiçbir işe yaramaz, diyerek attı.

“Şiirle mizahla doldurmuşsunuz, bir tane önemli siyasi makale yok. Bu da gazete mi?” diyerek bizi lime lime edip eleştirdi. “Gazete diye o ikinci birigadanın gazetesine denir. Gidip okuyup görün. İşte ‘asker gazetesi’ni böyle çıkarmak gerek. Onlardan örnek alın.” dedi.

Parti organizatörü gittikten sonra ben sırf onun övdüğü gazeteyi görmek için ikinci brigadaya gittim. Meğerse, onlar şöyle yapmış; “sosyalist Kazakistan’ın hayvancılığını daha da geliştirelim” diyen baş makaleyi almış ve baştan sona yalanlarla doldurup hepsini bir yerlerden kopya etmiş. Sonunda da yayın kurulu üyeleri diye 3 kişinin soyadı duruyor. Alt köşesinde posta kutusu resmi çizilip “Arkadaşlar ne kadar uyardıysak da hiçbiriniz makale vermiyorsunuz. Gelecek sayılarımıza makale gönderiniz.” diye yazı var. Onun aşağısında gazeteyi tasdikleyen mühür. İşte ben bundan başka hiçbir şey de göremedim. Parti organizatörü bu gazetenin nesini beğendi kesinlikle anlamadım. Benim düşüncem ise bizim gazete bu gazeteden on kat daha iyi. Bu elbette benim kendi fikrim. Parti organizatörünün fikri ise demin bahsettiğim gibi. Ben buna şaşırıyorum da; çünkü “fikirler çatışmadan hiçbir gerçek gün yüzüne çıkmaz” diye bir yazıyı akıllı bir kitaptan kendi gözümle okumuşluğum var. Tam olarak hangi kitaptan okuduğumu unutmuşum. Bu yüzden okuyucudan özür diliyorum.

Bir akşam annem:

- Yavrum, boş boş durma, köye dön. Orada başka çocuklar gibi kolhozda çalış. Bu gezdiğin yeter, dedi.

Kendim de “Döneceğim.” dedim.

Ertesi gün kendi kolhozumuzun iki tonluk bir arabası yem alıp gelmişti. Şoförü Kayıpjan gönlü geniş, iyi bir adam. Onun yanına oturup çiftlikle vedalaştım. Yola çıktık. Güzel kokular salan yaylanın yamacında yumuşak karayolunda hızlı giden araba var gücüyle bağırırken uçuşan hayaller de yerinde duramaz ki!

Kanadını çırparak, bir davulcu gibi hiç durup dinlenmeden o da göğe yükselerek uçar.

Ah, ana vatanım, Kazak ilim! Senin sınırlarına hayalden başka ne ulaşabilir? O koskoca toprağının her bir karışını sıcacık bakışım, bütün samimi hislerimle kucaklayıp sıradan bir evladın, bendeniz geliyorum. Bu yüce dağ, yeşil ova, berrak nehir, süzülen şu beyaz bulutlar, parlak gökyüzü; bunların hepsini eğer kucağıma sığdırabilseydim en kıymetlim gibi, annem gibi sarılıp öper, koklar severdim. Ah niye bu kadar sıcaksın memleketim!

Ben doğayı seviyorum. Ben içten bir şiiri seviyorum. Abay’ı ve Kasım’ı ne kadar okursam okuyayım doyamıyorum. Tekrar tekrar okuyasım geliyor. Ben Kurmangazi ve Devletkereyin bestelerini dinlediğimde kendimden geçiyorum. Mahambet Destanı’nın her satırının altında gümbürdeyen at sesleri, kırş kurş eden mızrak, kılıç seslerini duyar gibi oluyorum. Ah, taşına toprağına kurban olayım Kazak ili! Bunların hepsi senin toprağında yetişmiş harikalar değil mi!

Araba yolu dönemecinden bizim köye doğru direkt geçiş yok. Tuz Gölü’nü dolanarak geçiyor. Kestirme yol değil, daha uzun. Ancak hızlı araba asfaltı kavurarak onun canını çıkarıyor. Daha demin puslu bir şekilde gözümüze ilişen kara tümsek şimdi ise yanımızdan hızlıca kayıp arkamızda kalıyor. Yol kenarındaki telgraf direkleri birbirine karşı koşuyorlarmış gibi oluyor. İşte önümüzde Tuz Gölü göründü parlayarak. Kara yolu tuzlu arazinin kıyısından geçiyor. Bir anda göl de kayıp geride kaldı. Yol kıvrılarak doğuya doğru düz devam etti. Hız göstergesinin tık tık ses çıkaran oku aniden bükülüp elliye dayandı. Onu da geçerek altmışa doğru yaklaşım titriyor.

Kayıpjan aniden yukarı çıkarak arabanın önünü dağ yoluna doğru çevirdi.

- Ağabey, nereye gidiyoruz?

- Bu vadide ot toplayan çocuklar var. Onları da alıp köye gideceğiz, dedi Kayıpjan.

Bu dediği benim içime sinmedi. Maykanova da burada olsa gerek, Jantas da. Ben onları şimdi görmek, daha doğrusu onlara görünmek istemiyorum. Geçen onların hepsi ot toplamaya giderken benim gitmediğimi okuyucu biliyor. Maykanova'nın beni görür görmez boynuzuyla koşacağı malum. Ama ne çare, araba benim kontrolümde değil. Ey, bu yalan dünya, başında bir araba olmadıktan sonra, kahrolsun!

Dağ deltasına yaklaşınca önümüzde küçük bir nehir boyunda bir boz ev ve bir beyaz çadır görüldü. Boz evin tepesinde küçük kırmızı bayrak dalgalanıyor. Hintlilere benzeyen, kara kayış gibi güneşten yanan bir grup çocuk voleybol oynuyor. Araba grubun yanına gelip durdu. Nehir kanalı iri taşlarla dolu çukurdu. Köprü görünmüyor. Kayıpjan arabadan inip:

- Hey çocuklar, buradan nasıl geçilir? diye seslendi.

Bir grup çocuk bu tarafa, suyun kenarına doğru koşup geldi. Onların içinde bu yıl yedinci sınıfı bitiren ünlü güreşçi Batırbek, benimle beraber okuyan Sovyet takımının başkanı olan Demir vardı. İşte Jantas haylazı da koşarak geliyor. Gazeteden şapka yapıp giymiş.

- Köprü aşağıda kaldı. Buradan geçemezsiniz, diye bağıştı çocuklar.

- Öyleyse yıkın evlerinizi, buraya taşıyıp yükleyin arabaya.

Batırbek takım başkanymış çocukların. Çıplak bileğine kırmızı kumaş parçasını bağlayan çocuğa “Nöbetçi, takımı sıraya diz!” diye komut verdi. Nöbetçi koşarak çadıra girdi ve güneş ışıklarıyla parlayan bembeyaz korno yine içli bir şekilde ses çıkardı.

O solakmış. Top oynayan çocuklar oyunlarını hemen bırakıp çadırın önündeki çizgiye dizildiler. Gözlerime inanamamış gibi şaşırdım. Tertip diye buna denir. Tıpkı askerler gibi.

- Komutan arkadaş! Takım üyeleri sizin komutunuzla sıraya dizildiler, diyerek nöbetçi, Batırbek'in önünde tekmil verdi.

Çocuklar toplanıp çadır evi yıkıp toplamaya başladılar. Ben ise loca kapısına yapışıp kimseye görünmemeye çalışarak saklanarak oturuyorum. Altı üstü birkaç dakika içerisinde gözümün önüne gelen görüntüler beni bir taraftan sinirlendirip öbür taraftan pişman ediyor. Keşke çiftliğe gitmektense bunlarla beraber ot toplamaya gelseydim. Çocuklar bir yerden geniş, kalın bir tahta bulup kanala köprü yaptılar. Ve üstünden yükleri taşımaya başladılar. Diğerlerinden önce beni Jantas haylazı fark etti.

- Sen ne arıyorsun, kaçak?

- Sana ne?

Şansıma öğretmenlerden kimse yokmuş. Maykanova erkenden köye gitmiş. Çarçabuk eşyalar yüklenmiş. Çocuklar, çantalarını sırtlarına alıp patırtı gürültüyle arabaya bindi. Locadaki yerimi aşçı kızlara verip ben de arka kasaya bindim. Araba yavaşça dönüp geldiği patikadan aşağı doğru devam etti. Köye güle oynaya girdik. Kolhoz ofisinin önünde içlerinden biri topluluk başkanı olan birkaç adam bize bakarak konuşuyorlarmış. Araba onların yanına gidip durdu. Sabırbayev başkan ellerini havaya kaldırarak :

- Ey, emekçilerim, nasılsınız! diyerek neşeli bir şekilde selamladı.

Bu bölgedeki insanlardan farklı, kırılmış at gibi küçülüp çekmiş hasır şapkalı, zayıfça, esmer delikanlı, boynundaki fotoğraf makinesini ayarlamaya uğraşıyor.

- Çocuklar, arabadan inmeyin.

Resmimizi çekmek istiyorsa çeksin, neyimiz eksilir? Ben kasanın orta tarafındaydım. Kalabalığı yarararak öne doğru çıktım ve donuk bir şekilde kaldım. Yabancı adam bir değil, birkaç kere fotoğrafımızı çekti.

ON İKİNCİ BÖLÜM

“Janar Seni Özledim” şiirinin ortaya çıkış hikâyesi anlatılacak.

Janar yol boyu aklımdan çıkmadı. Ben onu görmeyeli bir ay değil, çok çok vakit geçmiş gibi. Şimdi o nerede acaba? Evinde mi yoksa ikinci kampa mı gitti? Arabadan

iner inmez özellikle dolaşarak Janar'ın oturduğu evin sokağından geçtim. İşte onların evi. Samanlığın etrafını ısırgan otu basmış. Dış kapının önünde birkaç serçe konmuş cıvıldıyor. Ortalıkta çıt çıkaran bir Allah'ın kulu yok, sepsessiz. Ahırın etrafını dolaşıp göz attım. Kapı kilitlenmemiş. Duvara yapışmış yaş tezekler olması bu evde haşin çok yaşlı bir ninenin olduğunu gösteriyor. Aniden kulağımın tam da dibinde:

- Kimi arıyorsun? diyen soğuk bir ses yükseldi. Dönüp baktım Jantas haylazı. Yüreğim ağzıma geldi, şaşakaldım.

“Ne yapacaksın?” cümlesi istemsizce ağzımdan çıkıverdi. Jantas'ın bir omzunda ağır sırt çantası, kâğıt şapkasının altından kahve gözleri parıl parıl parlıyor. Çatlamış kalın dudaklarını yalayarak:

- Özledin mi? dedi.

- Kimi? Neyi? diye Jantas'a heybetlenerek döndüm. Jantas haylazı büyüklük taslayarak parmağını sallayıp:

- Biliyorum, biliyorum kime baktığını.

- Bilirsen bil.

Off, bu lafı ben nasıl cesaret edip söyledim ki. Hangi manada söylediğimi anlayıp bir silkindim. Ne olursa olsun! Bu yaptığım yiğitlik oldu. Olsun, Jantas haylazına bu gerek. Sonradan öğrendim, Janar köyde değilmiş, kampa gitmiş. Terk edilmiş bozkırda yapayalnız kalmış gibi oldum. İki omzuma birden ağırlık çöktü, bir keyifsizlik bastı.

Gece. Odada şiir defterimi önüme sermiş yapayalnız oturuyorum. Birkaç gece kelebeği fırtına gibi uçarak şamdan camına çarptı. Gel ilham perim! Neredesin? İçim dopdolu, duygularımı şiirle kağıda döküvereyim. Bugünkü şiirimin konusu Janar. Defterin ortasına “Janar, seni özledim” diye yazdım. Birinci dörtlük bütün gün içimde şakıyordu, safça dökülüverdi bir anda:

“Janar, seni özledim.

Gel, gel çabucak

Yatıp kalkıp seni düşünüyorum

İçim ciğerim yanarak”

Birkaç kez tekrarlayarak okuyorum fena olmamış gibi. Belki sanatsallığı o kadar da başarılı olmayabilir ama bir hakikat var, duygular var. Ya da uzun zamandır elime kalem almadığımdan içim şiirle mi doldu? Janar’a olan özlem duygumun taşması hâinden mi doldurduğum iki sayfa şiiri hiç zorlanmadan yazıverdim? En başarılısı en son dörtlük idi.

“Janar sen gibi can doğmaz,

Doğsa da sen gibi olmaz ,

Senden başkasına

Özlemim anlatılmaz.”

Vay be, omzuna aldığın işi bitirip rahatlamak da varmış. Çok mutlu bir hâlde yerimden kalktım. Saate baktım on bir olmuş. Yatma vaktim gelmiş. Dışarı çıkıp geldim ve yattım. Ancak bu durumda uyku mu gelir?

Janar çıkmıyor aklımdan. “Ukala Koja, ben sana bundan böyle ukala Koja diyeceğim.” Bunu söyleyip ellerini sevinçle çırparak, dönerek dans etmesi gözümün önüne geliyor. Demin ona armağan ettiğim şiirin tamamı dilimin ucunda duruyor. Ezberlenmiş. Karanlık evde sırt üstü yatarak ona baştan sona kesintisiz sessiz film gibi içimden şiir okudum. Janar seni özledim.

Şiirin son dörtlüğünü içimden bir kez daha tekrarlariken, dur, diyen bir soru boğazıma takılmış gibi oldu. Bu şiir senin değil gibi, diyor deminki soru şüphelenerek. O zaman kimin? Düşün bakalım. Düşünüyorum. Evet gerçekten de... “Aniden gözlerim büyüdü, nefesim kesilmiş gibi oldu.” Eyvah bu Abay’ın şiiri ya! Ta kendisi! “Dedim selam, Kalamkas” diye başlayan Abay dedemizin şiiri.

Herkesten çalıp çırparak şair olmak benim aklıma değil, rüyama da girmemiş bir rezillik. Bu yaptığım, saçlarımı diken diken etti. Tabii ki hırsızlık derler bunun adına. Sadece çalmak değil, edebî hırsızlık. Onun adına... Ne diyorlardı... Bir şey diye terimi de var. O sırada fırlayarak kalktım. Abay atamdan aldığım dörtlüğü karalamak istedim ve tekrar düşünceye daldım. Bunu yaparsam evvela defter kirlenir, sonra Abay büyük şair. Benim gibi genç bir yeteneğin onun bir dörtlük şiirini kullanması onun büyük şairliğinden bir şeyi mi eksiltir? Ben onu zaten yayınlamayacağım ki. O yüzden

duruversin, karalamıyorum. Kıyaslamaya gelirsek Abay kim, ben kim? İkimiz de Kazak'ız, ikimiz de yazarız. Yazar yazara bakmasın, yardım etmesin diye hiçbir yerde yazmıyor.

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Kızıl dana dese de olurdu.

Okul döneminin başlamasına az kaldı. Bu yıl 6'ya gideceğim. Ortaokulu bitirene kadar daha dört değil, koskaca beş sene var. Off ne kadar uzun! Adam olmak dediğin, meşakkatli şeymiş. Kitaplarımın hepsini hazırladım. Annem şoför Kayıpjan'a para göndermiş, Almatı'dan o, jilet gibi yepyeni okul forması getirdi. Sağlık olursa 1 Eylül'de Kojeke sokağa parlayarak onunla çıkacak.

Şimdi okul yılının başlamasını sabırsızlıkla bekliyorum. İnsan dediğin tuhaf şey. Okurken tatili beklersin. Şimdi ise tatildeyken okulu özlemeye başladım. Yazın kış olsa dersin, kışın yazı beklersin. Bu nedendir, ha? İnsanoğlunun dilinden nasıl anlarsın? Yine de benim okulu özlememin çok sağlam sebebi var. Okul başladı, demek Janar'la beraber olacağım, demek. Bu arada az kaldı unutuyordum. Bugün kampın kapanış günü demişlerdi. Öyleyse Janar gelecek. Oleeeyy, Janar gelecek! Janar!

- Kojatay evde misin?

Keyfim yerindeyken ninemle bile şakalaşmayı seviyorum.

- Belki evdeyimdir. Bir bakınız, diyorum kız gibi tiz, uzayan bir sesle.

- Evdeysen o kızıl danayı bulup ahıra sok. Bu sıcakta artık o yayılır mı dersin?

- Eğer evde değilsem ne yapayım?

- Evde olmasan da git, deyip kestirip attı ninem.

Ben onu gıcık etmeyi seviyorum.

- Evde değilsem nasıl gideceğim? Sizin beni gönderdiğinizizi, görevlendirdiğinizi duymadım ki!

- Hey! Dalga geçme, git diyorsam git.

- Diyelim ki gitmedim nine, o zaman ne olacak?

- Gitmezsen sopayı yersin.

- Pişmiş sopa mı, çiğ sopa mı?

- Benim şakam kabak tadı vermeye başladı, ninem artık bir şey demiyor.

Danaların yayılacağı tarafa doğru yavaştan gidiyorum. Yaprak kımıldamıyor, çok sıcak. Güneşin bir kısmı benim şakağıma yapışmış gibi yakıp deliyor. Kızgın yere bastırarak dokunuyorum. Domuzun kuyruğu gibi dikenli sert saçım avucuma sımsıcak geliyor.

Köyün dışına doğru çıktım. O sırada karşı tarafımdan tozu dumana katarak gelen kamyon görüldü. Kasası çocuk dolu. Kravatları sallanarak şarkı söyleye söyleye geliyorlar. Araba yaklaşıncaya tanıdım; kamptan dönen bizim çocuklar imiş. İşte oradaki de Janar. Kâkülü dalgalandı, bana bakıp yavaşça gülümsedi. İki elimi çırparak sevindim.

- Selam Kojal! Kara Köje!

“Kojal!” diyen bir ses peş peşe duyuldu. Janar’ın saçının telini bile görmem paha biçilmez bir mutluluğa eş oldu. Arabanın peşinden koşturmamak için kendimi zor tuttum. Bu esnada uçurumun kenarından pervasızca çıkan bizim kızıl buzağıyı gördüm. İşim gücüm yok onu durdurmadan, durmasına fırsat vermeden kovaladım. Eli ayağı durmayan bir kasırğa gibiyim. Danayı koşup geçerek, onu hızlı bir şekilde bir o tarafından bir bu tarafından çıkararak kovalıyorum. Ne olup bittiğini anlamayıp şaşkınlıktan kızıl dana patırtıyla köşedeki bir evin ahırına doğru kaçıp gitti.

Kızıl danayı oradan sürükleyip çıkardım. O anda aklıma pat diye bir fikir geldi. Eğer kızıl dana insan dilinden anlasa ben onun boynundan okşayıp önünde diz çökerek yalvarırdım; sevimli kızıl danam, ben şimdi seni tekrar kovalayayım. Sen yakalanmayıp Janar’ın evinin ahırına kaç. Sonra peşinden bağırarak ben geleyim. Sonra da köpek havlar. Evden Janar koşarak çıkar. Ben onu bir aydan beri görmedim ki. Ben ona bir şey söylerim. O da bana bir şey söyler. Janar’la o arada biraz konuşup sohbetleşirim. Kızıl dana bunu nereden anlasın? Bırakıversem yeter. Eve doğru kaçmaya hazır. Hayır, şimdilik evi bırak. Sen bana önce iyilik yap ben danayı yularından çekip Janar’ın evinin

önüne getirdim. Kimse yok mu diye etrafıma bakıyorum. Hiç kimse yok. Açık duran avlu kapısından danayı ahıra doğru sürüyorum yabancı avluya girmek istemiyor. Oradan ince bir çubuk buldum ve acımadan arkasına vura vura yolladım. Zavallının da canı yokmuş ki koşarak içeri doğru girdi. Dayalı duran leğeni düşürüp köpeği havlatıp avluyu birbirine kattı. Düşündüğüm gibi bu sırada evden Janar koşarak çıktı. İnsan şaşırınca ne diyeceğini bilmiyormuş.

“Janar, o danayı buraya doğru kovalar mısın?” demişim. Bundan başka hiçbir şey diyemedim. Köpekten korkup kaçan dananın peşinden koştum.

ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Benim ülke kamuoyunca nasıl tanındığımdan bahsedilecek.

- Hey, kim var?

Ses postacı ihtiyar Köştebay'inkiydi.

- Ben varım, diyerek koşarak çıktım kapı önüne.

Ben her sene birkaç gazete dergiyi yazdırıp alıyorum. Gerekirse isimlerini sayayım. Piyoner, Kazakistan Piyoneri dergisi, Piyoner Pravdası, Leninci Genç gazeteleri. Annem ise Kazakistan Kadınları'nı aldırırdı. Ben önceden bunu kadınlar dergisi olduğu için pek sevmezdim. Meğerse asıl enteresan dergi buymuş. Köştibay elime Kazakistan Kadınları dergisini ve Kazakistan Piyoneri gazetesini tutuşturuverdi.

- Başka gazeteler gelmedi mi?

- Hayır.

. Kapı önündeki sandalyeye oturup önce Kazakistan Piyoneri'ne göz atmaya başladım. Benim, gazeteyi okumaya son sayfasından başlama gibi bir huyum var. Başkaları da öyle yapıyordur, diye düşünüyorum. Çünkü ilginç sohbetler, hicivler, kısa şiirler son sayfada basılır. Ondan sonra üçüncü ikinci sayfalara bakarım.

Sayfaları geçtikçe gazetenin içeriği sadeleşiyor.

İlk sayfada ne yazıldığını başlığını okuyarak da anlıyorum. Buna bakarak ben, gazete çıkaran değerli ağabeyler okuyucunun isteklerini dikkate almıyorlar mı, diye düşünüyorum. Ya da gazetenin en son sayfasındaki materyalleri ilk sayfaya ilk sayfadakileri ise en sona basarsa ne harika olurdu! O zaman gazeteyi alır almaz sayfaları çevirmekle uğraşmazdım. Kazakistan Piyoneri'nin son sayfası beni biraz oyaladı.

Adı malum C.C. adlı çocuk yazarın “Görkemli Sokaklar” adlı hikâyesi basılmış. İsmine ve resimlerine bakarsan çocukların sokağa ağaç dikmeleri anlatılacak gibi. Evet, önemli konu. Benim bu konuda “Güzelleştirelim Sokağı” diye yazılmış bir şiirim de var.

Birkaç dörtlük daha sonra bulmacalar ve Çin halk fıkraları basılmış. Bundan sonra geriye gidip gazetenin üçüncü sayfasına geçtim. Yukarıdaki bir resim gözüme güzel görünüyor. Çadırli evin bir parçası, kamyon, dolu kasa, tırmık, çatal alan güler yüzlü çocuklar. Altındaki yazıya göz attım ve deliler gibi yerimden fırladım. Sonra mutfağa doğru koştum.

- Hey! Nineee!

- Ne oldu?

- Bak gazetede benim resmim çıkmış! Bak! İşte, ortadaki benim! İşte, orada!

Ninemin gözü seçemiyor.

- Hangisi? Burada çok kişi toplanmış.

- Ben burada, en önde duruyorum göze çarparak. İşte bu benim!

- Diğerleri kim?

- Bizim çocuklar. Bu da Demir. Eline tırmık alan da Batırbek. Kafası görünen Jantas, gördün mü? Yeni hayat kolhozunun yedi yıllık okul öğrencileri yaz tatilinde bir grup işçiye yardımda bulundu. Resimde kolhozun ot biçmede çalışan, örnek bir grup öğrencisi...

Im...m...m... Fotoğrafın altındaki yazıyı nineme sesli ve yavaş bir şekilde okurken birden dilimi ısırması gibi oldum. Ayağımın ucuyla dışarıya kaçtım. Eyvah! Ben farkına varmadan övünüyorum! Rezalet! Çok ayıp bir şey! Ot biçme işine ben ne zaman katıldım? Ne zaman örnek çalışma yaptım? Ölümünden beterdir utanç, diye boşa denmemiş. Bu düşünceyle yüzümün kıpkırmızı olduğunu hissettim. Fotoğrafa tekrar bakıyorum aynı. Her şeyi tek başına halletmiş gibi, kabak gibi tam ortada duran Koca. Bir de kahraman gibi orada duruyor. Burnu havada, görün beni, der gibi göğsünü gererek yanındaki diğer çocuklardan daha tuhaf duruyor. Ey, kısık göz, kendimle övünecek de bir durumum yok. Hiç olmazsa bir kenarda dursaydım. Kalabalığı yarıp öne çıkacak kadar babanın neyi var desene? Utancımın alnımdan şıp diye ter akıverdi. Şimdi çocuklar, başta Jantas haylazı olmak üzere benimle dalga geçecekler.

Aniden kafamda güzel bir düşünce parladı. Oleeyy! Fikir bulundu! Resmin altındaki yazıyı mürekkeple anlaşılmayacak şekilde karalayacağım. Ondan sonra fırtına gibi fırlayıp bütün köyü gezip gösterebilirim. Üff ne kadar ahmağım! Gazete sadece bir tane mi çıkmıştı? Şimdi onu çocukların hepsi almış okuyordur. Söylemeye gerek yok; bu resim beni herkese yem etti. Fakat az sonra cesaretimi topladım. Çocuklara “Ha haaay, şimdi bana kolhozda çalışmadın deyin de göreyim. Diyemezsiniz. Benim çalışmama Kazakistan Piyoneri’nin kendisi şahit.” diye göğsümü gerdim. Ülke kamuoyuna ben böyle tanıtıldım.

ON BEŞİNCİ BÖLÜM

Benim Jantas’ın poposuna tekme atma hadisem anlatılacak.

Bugün Eylül’ün biri. Geçit törenindeki askerler gibi yeni üniformamı giyip okula gidiyorum. Elimde yepyeni çanta, boynumda sallanan kırmızı kravat. Şapkamı nasıl takarsam iyi olur, diye aynanın karşısında bir süre uğraştım. Sonunda sağ şakağıma doğru çevirerek taktım. Ona bakarken gölgemi fark ettim. Gölge upuzun sünerek peşimden geliyor. Onun bir bacağı diğer bacağından kısa. Şapkamın da ondan iyi görünür bir tarafı yok. Tepesi kabarıp potlaşmış. Orada, önümde Janar’ın evi göründü. Yüreğim hop edip çarpmış gibi oldu. Janar okula gitmiş midir gitmemiş midir? Bu evin önünden, sanki hükümet yöneticilerinin durduğu protokolün yanından geçer gibi kasılarak geçiyorum. Nereden bileyim; belki pencereden Janar bakıyordur. Hayır, göz ucuyla bakıyorum, Janar’ın gölgesi bile görünmüyor.

Önümü kesen sokaktan dosyasını koltuğunun altına almış beyaz elbiseli bir kadın çıkıverdi. Maykanova. Beklemediğim yerden çıkınca şaşakaldım. Güze kadar kim öle kim kala diye umursamayacak kadar çok vaktim kalmadı. Başımdaki şapkayı çıkarıp selamlaştım.

- Merhaba hocam.

- Nasıl Kadırov, iyi dinlendin mi? diye sordu Maykanova.

Kalbim güm ediverdi. Şimdi o Sultan’la ikimizin yayladaki rezil davranışlarımız hakkında konuşacak belki.

- Fena değil diye gülümsedim.

- Sen yazın neredeydin?

- Yayladaydım.

- Evet, yayladan geldiğin belli oluyor. Güneşte iyi yanmışsın.

Maykanova gülümseyerek devam etti:

- Asıl kara Koja şimdi olmuşsun, dedi.

“Ohh!” diye tekrar nefes almış gibi oldum. Maykanova hiçbir şey duymamış gibi.

Ben onunla yan yana yürürken bayağı büyüdüğümü hissettim. Boyum Maykonava’nın boyuna yaklaşmış. Yoksa Maykanova mı kısalmış? Hayır, mümkün değil. Tam aksine onun ayağında yüksek topuklu ayakkabı var. İnce çarpık bacaklarıyla paytak paytak yürürken elbisesinin eteği bacaklarına dolanıyor. Okula girdim. Birinci sınıftan beri okuduğum bu okul bana öz annem gibi sıcak ve yakın. Yeni boyanmış tertemiz döşemeler, pencere şenlenmiş, sanki gülümsüyor gibi. Burası bizim sınıf. Henüz kimsecikler yok gibi. Nereye otursam, diye biraz düşündüm. Öğretmenin karşısına otursam nasıl olur? Yok, onun yerine en arkaya geçeyim daha iyi. Ders sıkıcı gelirse masayı açıp kitap okusan ya da şiir yazsan da olur. Fakat genelde arka sıralara dersleri kötü olan öğrenciler hevesli olur. Kendine güveni tam olanlar önde oturur. Ne yani, benim onlardan neyim eksik? En öne, öğretmenle yüz yüze oturmaya karar verdim.

Benim artık beklediğim Jantas'ın (üff bu serserinin adını ağzıma nasıl da aldım), Janar'ın gelmesi. Yanımdaki yeri ona sunacağım. Sonra yıl boyunca Janar'la ikimiz yan yana otururuz. Çocuklar birer birer gelip giriyorlar. Janar yok. Kapı önünden kızların sesi gelince o mu, diye düşünüyorum. Ama o değil. Biraz sonra Jantas serserisi girdi. Onun üstünde de yeni üniforma, gördünüz mü, dercesine ayağını göstere göstere basıyor. Jantas elini kaldırarak:

- Selam emekçi erine! dedi.

Kazakistan Piyoneri'ne resmimin çıkmasından beri benimle böyle dalga geçmeye başladı.

- Yanın boş mu kara Köje?

Alaycı bir sesle:

- Sana saklıyorum dedim.

- Düşündüğün için sağ ol, diyerek hopluya zıplaya geliyor. Sıranın kenarına doğru kaydım:

- Boş değil.

- Kim var burada?

- Kazakça söyledim anlamıyor musun? Boş değil.

- Janar'a mı saklıyorsun?

Şimdi değerli okuyucum. Suçlarsan suçla, suçlamazsan da kendin bilirsin; ben kendimi daha fazla tutamadım. Jantas'ın sivri dili beni bir kerede üç kez soktu. "Emekçi!" diyerek laf attı. Ardından "kara Köje" diye ismimle dalga geçti. Janar'ı da laf arasına sıkıştırıyor.

O kadar öfkelen dim ki yerimden fırlayıp Jantas'ı omzundan tutarak döndürüp yumuşak yerine sağlam bir tekme attım. Bırakın Jantas'ın erkekliğini, bana biri bu şekilde yapsa gücüm yetsin yetmesin o anda utançtan elinde ölürüm. Öyle bir kızgınlığın Jantas'tan da çıkacağını düşünmüştüm. Ben böyle bir durumda o belalıyı parça parça ederek yiyebilirdim. Ama Jantas öyle yapmadı, tek bir söz bile etmedi. Tek

söylediği “Ben şakasına demiştim.” oldu. Zavallının sesi de bir garip çıktı. Zorbalık yapmadı. Bu sırada sınıfa Janar girdi. Başında benim çok beğendiğim kırmızı beresi. Benim bu hâlde onunla selamlaşmaya bile yüzüm yoktu. Janar orta sıradaki başka bir sıraya oturmaya çalışıyor. Serseri Jantas’ın yüzünden planlarım suya düştü.

ON ALTINCI BÖLÜM

Sultan’la tekrar buluşup barışmamız,

Karasu’dan balık tutmamızdan söz edilecek.

Bölümün sonu ant içmekle biter.

Ben Sultan’ı yayladan geldiğimden beri görmedim. Nerede olduğunu da bilmiyorum. Etrafın dört köşesi de Sultan’a hepsi mekân, hepsi otlak. Her yeri birbirine katıp geziyordur.

Hey, Sultan, Sultan. Sende insanın imreneceği kadar hüner, kabiliyet de çoktur. At yularını nasıl da denk getiriyorsun. Ne kadar değişik güzel ılık çalıyor. Kısarak sağarken nasıl da hızla şapırdatıyorsun. Arkadaşınla kendi etini paylaşmaktan çekinmeyecek kadar cesur ve cömertsin. Ama kötülüğün de var: Yalan söylersin, hırsızlık yaparsın. Eğer okulu bırakmasan, deminki söylenen pis davranışlarından arınsan senden sonunda kötü bir adam çıkmazdı. Benim Sultan hakkındaki fikrim böyle.

Sultanı ben sürekli düşünürüm. Ondan ayrıldığımdan beri kendimi yarım kalmış gibi, bir şeyler eksikmiş gibi hissediyorum. Sulteki’nin yanında ise vaktin nasıl bir hızla geçtiği anlaşılmıyordu. Bir gün ben okuldan dönüyordum. Ahırın köşesinden dönüverdiğimde bir köpek aniden “Hırrr!” diye çıkıverdi. Çılgılık atıp arkama döndüm. Baktım, köpek değil şeytan da yok. Sazların arkasından kah kah gülererek Sultan’ım çıkıp geldi.

- Oy, öyle bir korkuttum ki kara Köje! Tavşan yürek! Korkağın ta kendisiymişsin. Eve gidip çabucak pantolonunu değiştir. Ha ha!

Ben Sultan’dan böyle bir eğlenceli şaka beklemiyordum. Yayladaki düğünde onu Jumagül’e yakalatan hain hareketimden sonra o bana öfkeli. Bir fırsatını bulup bana günümü gösterir mi diye korkuyordum. Yok, öyle değil. Eski arkadaşlığımız basbayağı

bozulmamış gibi, kaymağı karışmamış gibi Sultan'ım kahkahalara boğulup gülüp duruyor. Görünüşünde düşmanlık besleyen bir hâl yok. Bunu görüp kendimi hemen toparladım. Sultan'a gönül koymuş gibi suratımı asarak

- Sen benden uzak dur, dedim.

- Ne oldu kara Köje?

- Geçende beni neden bırakıp kaçtın? Bu insanlığa sığar mı?

- He he, kara Köje onu hâlâ unutmadın mı? Jumakul'la ben hesaplaştım. Ona seçtiğim güzel gümüş sigara tablasını götürdüm. Bana bak, şimdi onu bırak da sen balığa gidecek misin? Taa yukarıdaki Kiyikbay'ın geçiti istikametinin öteki tarafında ben güzel bir gölet buldum. İster inan, ister inanma; balık kaynıyor. Gittik mi hemen avlarız.

- Ağın var mı?

- Değirmenci İvan'ın ağını alırsınız. O benim arkadaşım, verir.

Balık avlamak gibi sevdiğim bir şeyden vazgeçmek benim için zordu.

- Tamam ben yemeğimi yiyeyim, dedim.

Sultan, tilki gibi bir av atını bizim ahıra götürüp bağlamış. Ona eskisi gibi iki eyeri yerleştirdik ve binip gittik. Oh, atın üstünde olmak çok keyifli. Keyfim yerine geldi, içimde çiçekler açmış gibi oldu. Giderken değirmene uğradık. Değirmenci ihtiyar İvan Sultan'la sevinçle kucaklaştı. İkisi sigara içerek birbirlerinin hâl hatırlarını sorup hasret giderdiler.

- Siz bize ağını verirsiniz? Balık avlayalım demiştik, dedi Sultan. İvan hiçbir şey söylemedi.

- Orada, evin üstünde duruyor. Alabilirsiniz, dedi. Ağı alıp biraz öteye doğru ilerledik. Kalın çalılıkların içindeki eski patikadan hızlıca geçiyoruz. Bazı yerlerde yün gibi birbirine girmiş çilek saplarıyla karşılaştık. O sapların arasından kıpkırmızı mercan gibi parlayan çileklerin kendisi görünüyor. İnip toplayıp yiyesim geliyor, ağzımın suyu akıyor. Ama buna Sultan ikna olmuyor. O balığa gitmeden rahatlamaz.

Sultan'ın söylediği Karasu ormanının içindeymiş. Yatağı çukur, ağ atmaya elverişli. Atı oradaki ağaca bağladık ve kendimiz yürüyerek ayağımızın ucunda geldik.

- Hani kaynayan balıklar? diye eğilerek kafamı uzatıp baktım. O sırada Sultan “kış” diyerek tıpa gibi sert bir kenara tekme attı. Yalnızca upuzun bir kara balık çıkıverdi. Yukarı aşağı gidip geliyor.

- Vay! Balıkların çokluğuna bak! deyip bağırıvermişim.

- Şşşş, bağırma, dedi Sultan.

İkimiz çabucak soyunduk ve nehrin sonundan ağı çekmeye giriştik. Sulteken bana nehrin bir boğazına ağı tutturdu. Uzun çatal başlı bir çubukla suyun altını üstüne getirerek gümbürdetiyor.

- Kaldır!

Çamurlu kirli suyun içinden ağı yukarı kaldırarak o ağır hâliyle yeşilliğin üstüne sürükleyip bıraktım.

Birbiriyle çarpışıp zıplayan balıklar dökülüp saçıldı.

- Oleey!

Karasu’nun başı o kadar uzak değil. Biriken sazlıktan çıkıyormuş. Hepsini bir saat içerisinde çekerek sonuna geldik. Tuttuğumuz balıklar bir yığın oldu. Şimdi de Sultan’la ikimiz cennetin tam köşesinden yerimizi almış gibi ateş yakarak balık pişirip yiyoruz. Ekmek, tuz, balık pişireceğimiz bir kap alıp gelmediğimize pişmanız. Sulteken şapkasını ters çevirip giydi. Bir yanı kapkara olup yanmış sıcak balığı kömürden kara olmuş ağzına götürürken:

- Kara Köje söyler misin, böyle yaşamak fena mı? dedi.

Ben düşüncemi söyledim:

- Keyifli, gerçekten keyifli.

- O zaman okumanın ne anlamı var? Bırak okulu.

- O zaman annem beni öldürür.

- Öldürmesin. İnsan öldürmek kolay mı?

- Önceki senelerde babam da bana “Eğer okulu bırakacak olursan sırt derini yüzmezsem ne olayım, o zaman elimden çekeceğin var!” diye ant içerdı. Sonra da bir şey yapmamıştı. Kemerıyla sırtıma iki tane vurunca “eyvah böyle yaşamaktansa suya atlayıp öleyim” diye nehre doğru koştuğumda iki gözü yuvasından çıktı, ödü patladı. Peşimden gelip beni kucağına alıp “Okumazsan okuma, yeter ki sağ ol, benim birtanecik yavrucağım!” diyerek bağına basıp seve okşaya eve getirdi. O zamandan beri ağzını açmıyor. Eğer annen sana el kaldıracak olursa o zaman direkt polise koş. Çocuğu ebeveyni dövsün diyen yasa yok bizde. Öyle olursa onları haşlarım.

Annem beni öldürür, demek elbette lafın gelişi. Belki küçüklüğümde dövmüşse dövmüştür. Ama kendimi bildim bileli o bana hiç elini kaldırmadı. Ne kadar küskünlüğü olsa da sözle söyler, kaşıyla gözüyle belirtir. Çıt çıksa “sopa yersin”, “sopa atarım” diye güç göstermek ninemin âdetidir. Fakat onun sopası da laftan öteye geçmez. Okulu bırakmak benim aklımın ucundan bile geçmez.

- Hayır, ben okulu bırakamam dedim kestirip atarak.

- O da doğru, diye itimat etti Sultan. Sen okulu bırakırsan bana uyararak bıraktın diye ikimizin de canına okurlar, okuyuver. Okumanın dibine sen vur. Belki ileride büyük bir yönetici olup çıkarsın. O zaman bana bir faydan dokunur. Arabanı verir misin diye gelsem nasıl vermezsin!

- Ben yönetici olmayacağım, dedim.

- O zaman ne olacaksın?

Ben büyüyünce yazar olacağımdan çok eminim. Ama şimdi Sultan’a ya da başka birine böyle desem yere yatarak gülerler.

- Ne olacağımı kendim bilirim.

Biraz kendimize gelip toparlandıktan sonra Sultan’la ikimiz balıkları temizlemeye başladık. Akşam olunca ormanı karanlık bastı. Vızıldayan sivri burunlu sarı sinekler çoğaldı. Balığın içini yardığimiz anda Sultan onun hava kesesini alıp şak diye alına yapıştırdı.

Böylece onun alını sapsarıya boyandı.

Sultan aniden:

- Kara Köje, haydut olmak ister misin? diye sordu.

- Nasıl?

Buranın bir yerine görülmeyecek bir şekilde kulübe yaparız. Balıkları çoğaltıp serip kuruturuz. Bazen belki yola çıkıp adam soyarız. Eskiden haydutlar nasıl yaşarsa biz de öyle yaparız.

- Bizde tabak çanak, tüfek, hiçbir şey yok ki.

- Onların hepsini evden getiririz, dedi Sultan.

- Bu mükemmel olurdu. Ama ben okulu ne yapacağım?

- Okuluna devam et. Biz gündüz değil, gece haydutluk yaparız.

Sultan'ın fikri benim ilgimi çekti.

Evet bu gerçekten de mükemmel olurdu. Bir gece Janar'ı da kaçırır getirildik. O bize yemek yapar, çamaşırlarımızı da yıkardı. Balıklarımızı kestikten sonra güzelce çubuğa dizdik. Ondan sonra etraftan kulübe yapacak uygun bir yer aramaya başladık. Öyle rahat bir yer suyun kenarında bulunuverdi. Balta girmemiş ormandaki yeşil ağaçların arası. Dalların sallanan uçlarını dolayıp örmüştük. İçi yuva gibi güzel bir oyuk oluştu. Onun yüksük gibi ağzından bir kişi emekleyerek zor sığacak. Mağaraya Sultan zevkle bakarak:

- Bak kara Köje, harika değil mi? Burada yüz sene yaşasan da tepene düşmedikçe bir Allah'ın kulu seni bulabilir mi? diyor.

- Bulamasın. Hatta tam üstümüze düşen adam bile bunun altının çukur olduğunu hiç düşünmez.

- Harika oldu. Hayat işte budur. Tüfek getireceğiz. Benim güzel bir finkam var onu getiririz. Eh, kara Köje! Ömrün boyunca görmediğin keyfi göstermiş olurum sana. Ama kara Köje biz bu konuda anlaşalım. Biz bundan sonra birbirimize yazınki gibi vefasızlık yapmayalım. Gerçek, sadık dost olalım. Haydutların birbirleri için canını vermeleri lazım. Hadi, ver elini!

Sultan’la ikimiz el sıkıştık, serçe parmaklarımızı tutuşturduk. Sultan bunu sol elinin avucunu yan bir biçimde tutup çekerek çözdü ve:

- Dur, bitmedi, diyerek ağaç dalıyla yere halka çizmeye başladı.

- Bu ne?

- Bu kızıl ocak. İkimizden kim yemini bozacak olursa öbür dünyada cehennemde kavrulacak.

Sultan halkanın ortasından çaprazlamasına çizgiler çizdi. Ondan sonra yüzüstü yatarak çizgilerin birleştiği noktaya alnını değdirdi. Bu batıl inanca ben de uyudum.

ON YEDİNCİ BÖLÜM

Her öğrencinin başından geçmesi ihtimal şanslı bir an anlatılacak.

Dün gün boyunca süren koşturmadan sonra bacağımı kımıldatamayacak kadar yorulup uyuyakalmışım. Ninem silkeleyerek uyandırdı:

- Koja. Kojatay. Nineciğim, sen bugün dersine gitmeyecek miydin?

Gözümü açıp duvar saatine baktım, 8’e 15 dakikacık kalmış. Fırlayıp çabucak giyindim ve elimi yüzümü yıkayıp bir kâse ayrıntı diktığım gibi devirdim. Dün hâlsiz düşüğüm için ders çalışmaya fırsatım olmamıştı. Bugünkü ders kitaplarını çantama aceleyle koyup okula koştum.

Zil çalmış bile. İlk ders Rusçaydı. Anfisa Mihaylovna sınıfa biraz önce girmiş. Benim paldır küldür koşarak geldiğimi görüp duruverdi. Öğretmenlerin arasındaki en altın kişi. Geçen sene bizim okula pedagojiyi bitirip gelmiş. Yazın üniversitede açıköğretimi kazanmış.

Kadırov, ne oldu? Uyuya mı kaldın? Dur, kravatını düzelt. Göğsüme dokunup bulamadığım kravatım meğersem omuzlarıma doğru çıkmış. Çevirerek yerine koydum ve sınıfa fırladım. Sınıf ayağa kalkıverdi. Bana değil tabii ki, arkamdan gelen öğretmene hürmet gösterdiklerinden. Ama ben onu yanlış anladım. Bir saniye durakladım. Burnumu yukarı kaldırarak kibirlendim ve elimi göğsüme koyup eğilerek saygıyla selamladım. Bu çocukların hürmetine karşılık vermek için saygıyla verilmiş bir cevap

oldu. Çocuklar gülüverdi. Anfisa Mihaylovna'ya kaşlarını çatı mı diye arkama dönüp baktığımda onun da gülümseyen yüzünü gördüm. “Eh Kadırov, sen de bir âlemsin!” dermiş gibi Anfisa Mihaylovna gülümseyip başını iki yana salladı. O insanın içinden iyi anlar.

Övündüğümünden değil, sınıfta Rusçayı iyi biliyor, denilen öğrencilerden biri benim. Çünkü yılın her döneminde bu dersten sözlüden, yazılıdan hep beşlik notlar aldım. Anfisa Mihaylovna'nın beni iyi görmesine belki bu da sebeptir. Yeni dersi anlattıktan sonra o :

- Haydi çocuklar, Puşkin'in “Kış Akşamı” nı ezberlediniz mi? dedi.

- Ezberledik.

- Öğretmenim, ben söyleyeyim!

- Ben söyleyeceğim!

- Anfisa Mihaylovna bana sorun, diyen sesler birbiriyle yarıştı.

Siz bu sırada Kojeken'in hâlini bir bilseydiniz! Benim dün ders çalışacak fırsatım oldu mu? El ayak çekilince eve geldim. Sonra da Sultan atı bağlayıp gelelim, diye otlağa götürdü. Ondan sonra Hasan'ın Marziya'sını hangi yiğidin ayarttığını öğreniriz, diye el ayak çekilene kadar boşu boşuna Hasan'ın evini gözetledik. Kim ayarttıysa ayarttı. Bize ne yararı var, diyorum Sultan'a.

- Yararı var, dedi Sultan.

- Ne yararı var?

Cevap vermek yerine, Sultan derin bir “Ah!” çekti.

- Kara Köje, senin bunu anlamın için daha erken, dedi.

Neyse, sen anla. “Kış Akşamı”nı ezberlemeyi bırak, ben öyle bir ödevin verildiğini de unutmuşum. Öğretmen söylediğinde aklıma geldi, kalbim güm etti. Rezalet! Sorarsa rezil oldum!

Anfisa Mihaylovna tahtaya çıkarmaya başladı. Önce Balabekova deyip Janar'ı söyledi. Janar derse hazırlanmadan gelir miydi?

“Fırtına gökyüzünü karanlıkla kaplıyor

Karlı boran döndürerek...” diye başladı ve takılmadan, durmadan söyledi.

- Aferin Balabekova, otur.

Janar'a ben de içimden “Aferin!” diyorum.

Eyvah, şimdi de beni çağırmasa iyi! Aptal kafam! Dün bu şiiri bir kâğıda yazıp balığa götürseydim. Boş dinlenip otururken çabucak ezberlerdim.

Tursınbayev, dedi öğretmen. Benim arkamda oturan uzun boylu Jantas yerinden kalktı.

- “Fırtına gökyüzünü karanlıkla kaplıyor...”

- Tahtaya çıkıp söyle.

- Fark eder mi?

Heey, alçak Jantas! Alçaklığa bak! Sıranın altına kitabı açıp koyarak bir gözüyle öğretmene bir gözüyle kitaba bakarak söylemeye çalışıyor. Öyle yapmaktansa günüm gün olmasın. Jantas'ın bu ahmak kurnazlığına Anfisa Mihaylovna yem olacak kişi değil.

- Kural herkes için aynı. Tahtaya çıkıp söyle, diyerek dediğinden dönmedi.

Jantas burnunu okşayarak tıpış tıpış tahtaya çıktı.

- Evet şimdi söyle.

- Fırtına...

Jantas bunu dedi ve sustu.

- Devamı?

- Öğretmenim, ben ezberlememiştim.

- Neden ezberlemedin?

- Değirmene gideceğim diye... Vaktim olmadı.

Anfisa Mihaylovna, Jantas’a bir süre baktı ve belki yerine geçince söylersin, dedi. Biz de gülüştük.

- Otur Tursınbayev, bununla ikinci kez 2’lik not alıyorsun. Ev ödevini yapmadığın yetmemiş gibi kurnazlık yapıp öğretmeni kandırmaya çalıştın. Bu yaptığın kötü. Bir daha bana böyle bir şey yaptığını görmeyeyim. Biliyorsan biliyorum, bilmiyorsan da bilmiyorum, deyip gerçeği söyle.

İşte budur Jantas! Hak ettin zalim Jantas. Yerin dibine girmen müstahak oldu. Birilerini birbirine düşürüp kötülük düşünmektense dersini çalışsan olmaz mıydı? Bir yanım Jantas’ın başarısızlığına sevinse de diğer yanım tepemden taş düşeceğini beklermiş gibi tedirgin. Şimdi tahtaya seni çıkarırsa ne yapacaksın? Sen ne gibi bir bahane bulursun? “Sultan’la ikimiz balık tutup haydutluk hayatının hazırlıklarını yapmakla meşguldük.” mü diyeceksin?

Jakanov, dedi öğretmen. Yine bir tehlike atlatmış gibi “Uhh!” diye nefes aldım. Benim anladığım kadarıyla her öğretmenin ödev kontrol yöntemi farklı. Mesela Maykanova listenin yukarisından aşağı doğru sorar. O bizim işimize gelen bir yöntem. Sana kaç öğrenci kaldığını, ne zaman sıra geleceğini biliyorsun. Anfisa Mihaylovna ise öyle yapmıyor. Alfabeye ve listeye göre sormuyor. Şimdi listenin başından birini söylerse ondan sonra listenin sonundan birini söyler. Bugün sorduğu kişiye yarın yine sorabilir. Kısaca o kime sormak isterse ona sorar. Onun düşüncesini, niyetini önceden anlamak mümkün değil.

Benim şu anki bütün ümidim zil sesi. Ah o bir çalıverse canım kurtulurdu. Bir dahaki sefere “Kış Akşamı”nı iyice ezberleyip ilk olarak söyledim. İşte öğretmenler odasının kapısı açılmış gibi oldu. Bu çıkan nöbetçi kadın. Yumruk kadar sevimli, sarı bakır zil elinde, şimdi çalır. Yok, bu çıkan nöbetçi değil gibi. Başka biri. Eyvah, kırk beş dakikalık vaktin artık dolması gerekmiyor muydu? Bu neden bu kadar uzadı? Yoksa nöbetçi kadın dışarı çıkıp birisiyle mi konuşuyor? İşte zil... Hayır bu at arabasıymış geçen.

Jakanov da okudu. Bunların hepsinin bugün hızlı okuyası tuttu. Öğretmen eğilerek ona notunu veriyor. Canım burnumun ucuna geldi. Şimdi kimi çağıracak acaba?

- Kadırov...

Başımdan aşağı kaynar sular döküldü. Ne yapacağımı bilmeden alık bir hâlde yerimden sürüklenerek kalktım. Alnımdan ter aktı. Of Allah'ım! İnsanın hayatında tarif etmeye sözlerin yetmeyeceği birkaç mutlu anı oluyor. Onlardan birini ben o an yaşadım. Ben ağzımı açana kadar koridordan zil sesi duyuldu. Oh!

- Tamam otur Kadırov. Seni başka sefer kaldırırım, dedi Anfisa Mihaylovna.

Canımdan can gitti, yerime pat diye oturuverdim.

ON SEKİZİNCİ BÖLÜM

Hikâyedeki en küçük bölüm.

Okuldan gelirken Sultan'ı gördüm. Bizim çitlere yaslanıp elinde bükerek tuttuğu büyük kamçıyı çizmesine vurup tıkırdatarak benim yolumu bekliyor. Hayır, ormana bugün gitmeyeceğim, diye bir düşünceye vardım. Ders çalışacağım. Yarın “Kış Akşamı”nı ezberleyip gitmem gerek. Bundan başka da dolu ödevim var.

- Kara Köje, bırak kitabını, gidiyoruz.

- Ben bugün gidemeyeceğim.

- Neden?

- Ders çalışacağım. Öyle çok ödevim var ki!

- Hey, Kara Köje, o da laf mı? Gel ben sana ne getirdiğimi göstereyim.

Sultan beni ahıra götürdü. Doru at bağlı duruyor. Hafif katlanmış uzun tüfek eyerinin yanında asılı. Şişmiş deri torbanın iki başı patates ekmek dolu. Eyerin terkinde yuvarlak siyah kova.

- İşte ne gerekiyorsa hepsini bulup getirdim. Ok dersin fazlasıyla.

Sultan cebinden taşan bir kutu oku gösterdi. Elli ok. “Yüz ok bulurum.” diye de söz verdi.

Ben tereddüt etmeye başladım. Bunların hepsini görüp de nasıl tereddüt etmezsin.

- O zaman akşam daha erken dönelim. Benim ödevlerimi yapmam lazım.

- Tamam yaparsın.

Doru atın tıkır tıkır aheste yürüyüşüyle ormanın içine girdik. Tavşan, sülün görürsek atarız, diye Sultan tüfeğini hazır tutuyor. Ama saksığandan başka bir şeye rastlamadık. Sultan'la ikimiz sırayla at üstünde saksığanı vurmaya başladık. Iskaladık. İşte bu dünkü balık avladığımız Karasu'muz. Attan inerek ağaç mağaramıza girdik. Ağımızla tuttuğumuz balıkların hepsini dün burada bırakıp gitmiştik. Eyvah! Bir şey dallara dizdiğimiz balıkları silip süpürüp hiçbir şey bırakmadan yemiş. Kafatası ve kılçıklarından birkaç parça saçılmış. Ne yemiş olabilir? Köpek mi kuş mu? Kurt mu tilki mi? Kafamızı ne kadar yorup düşünsek de bulamadık. Sonuç olarak insanın yemediği belli. İnsan böyle bütün balıkları çiğ yiyemezdi ve o ağı da yanında götürürdü.

Beklemediğimiz anda düştüğümüz bu durum bizi kuşkuya düşürdü. Soyunup tekrar ağı salmaya başladık. İlginç! Dün sürüyle yüzen balıklar bugün yok. Azaldı mı? Yoksa başka bir yere mi gitti? Emegimize değmedi. Azıcık balık tuttuk. Ama onun keyfi dünkünden fazla olmasa da az da değildi. Tatsız tuzsuz kuru balığı ateşte pişirip yemedik, içine patates doğrayıp çorba yapıp içtik.

- Balık da yok. Şimdi ne yapacağız? dedim Sultana.

- Tavşan sülün avlarız.

- O da yok ki.

- Neden yok? Bu ormanın arası hep tavşan sülün dolu. Hatta geyik bile var. Ama onları ya sabah ezanında ya da akşam serinliğinde otlamaya çıkınca avlamak gerek. Gündüzleri onlar kıpırdamadan ağaçların dibinde, çalılarının arasında yatarlar.

Biz bunda anlaştık. Yarın günlerden cumartesi. Yatacak bir şeyler alıp akşamleyin kalmaya buraya geleceğiz. Burada kalıp akşam ormanda ava çıkarız. Geceye doğru yola çıkıp haydutluk yaparız. Yolcuları soyarız.

- Anlaştık mı?

- Anlaştık.

ON DOKUZUNCU BÖLÜM

Tek kelimeyle “kıskançlık” dense de olur.

Maykanova rahatsızlanmış, dersi olmadı. Buna, elbette biz o kadar da kaygılanmadık. Tam tersine; nefret ettiği öğretmen hastalanıp derse gelmezse öğrenci için bundan büyük sevinç var mı? Sınıfın içi bayram sevinciyle doldu. Topumuzu alıp paldır küldür voleybol alanına doğru koştuk. Sınıfta birbirine rakip iki takım var. Yerlerimizi aldık ve oyuna hemen başladık. Eğer inanmazsanız gelip görebilirsiniz. Ben voleybolu fena oynamıyorum. Bu sefer ise ayrı bir keyifle oynadım. Bir sürü çapraz topu kenardan yakalayarak, oradan oraya nefes almadan koşturuyorum. Belki bizim oyunumuzu kızlar topluca izledikleri için böyledir.

Janar’ın önünde kötü oynamaya benim nasıl hakkım olabilir? Bazı usta hareketlerim sadece başkalarını değil, beni bile etkiliyor. Bir seferinde zor bir topu yere yatarak yakaladığıma ne dersin? Yüzüstü yere yapışıp kaldım ama topu havalandırmayı da başardım.

- Ooo, aferin!

- Yaşa, kara Koja!

- Aferin, diyen sesler geldi.

Yerimden pat diye kalktım ve kızların olduğu tarafa göz attım. Onlar da sevinçli. Janar... Eyvah Janar nerede? Bunların arasında Janar yok ki! Deminden beri ben Janar bakıyordur diye canımı feda edip oynuyordum.

- Sekize sekiz. Eşit. Topu sağ taraf gönderecek. Topu gönderme sırası benimmiş. Aniden üstüme nereden geldiği bilinmeyen bir keyifsizlik çöktü. Ve rastgele topa vuruverdim. Top fileye değdi.

- Hey sana ne oldu?

- Ne düştü başına kara Köje?

- Bu yaptığın ne, hey! Açlık başına mı vurdu?

- Elimden kaydı diyip geçiştirdim.

Bizim takım kaybetti.

- Ben oynamayacağım, dedim. Yerime gittim, başka bir çocuk geçti.

Janar nerede? Onun sınıfta yerinden kıpırdamadan kitap okuma gibi bir âdeti vardı. Elimdeki tozu çırparak okula doğru yol aldım. Sınıflarda ders işleniyor. 7. sınıfın kapısı azıcık aralık kalmış. Tarihçi Ospanov'un sesi net bir şekilde duyuluyor. "Azınlık milletler bağımsızlığına kavuşmak, millî değerlerini korumak isterlerse birleşmeleri gerekir. Aksi hâlde acımasız emperyalistler onlara ses bile çıkarttırmazlar."

Kendi sınıfıma girdim. Girdim ve şaşırıp kaldım. Benim bunu görmemem daha iyiydi. Sınıfta Jantas ve Janar; tek ikisi oturuyormuş. Başka hiç kimse yok. Otururken de boşboş oturmuyorlar. Bir sırada; Janar'ın sırasında, birbirlerine yaklaşmış, resimli bir dergiyi okuyorlarmış. Öyle eğilmiş, öyle kendilerini vererek okuyorlar ki kafaları birleşmiş. Bana bir göz atıp kendi hâllerinde devam ettiler. Okuyan Jantas'tı.

Ne okuyorsunuz, diye yanlarına geldim. Dikkate almadılar. Ne okuduklarına baktım, onların böyle gözlerini dikip okudukları Çek seyahatçiler Zigmund ve Ganzelkt'in Afrika hakkında yazdıkları makaleymiş. Dikkatini vermiş güzelce okuyor Jantas haylazı. Janar da onu can kulağıyla dinliyor. Ne yapacağımı bilmeden donakaldım. İçimde tarifsiz, ateşten bir kasırğa yükselmiş gibi oldu. Benim Janar'la hiç böyle bire bir oturmuşluğum olmamıştır. Ne kadar da aptalım! Ders olmadığı zamanlarda böyle enteresan bir dergiyi getirip Janar'a okumak bu zamana kadar aklıma neden hiç gelmedi? Jantas'ın kurnazlığı...

Gel, voleybol oynayacağız, diye Jantas'ın omzundan çekiştirdim. Bu kez Janar sinirli bir şekilde bakıp:

- Koja, rahatsız etme! demez mi?

Hoppalaa, ben ondan böyle bir laf duyacağımı düşünmemiştim. Başımdan aşağı kaynar sular dökülmüş gibi oldum. Moralim bozuldu, yerime geçtim. Çantamı alıp kurcalamaya başladım. Ne aradığımı kendim de bilmiyorum. Kalbim güm güm çarpıyor. Beyinsizim işte, beyinsiz! Hiçbir şeyi düşünmeyi bilmiyorum. Hep başkalarının yaptığına imrenip onları kıskanıyorum. Benim de kafamın çalışacağı zaman gelir mi acaba?

Çantamı tekrar yerine bırakıp dışarı çıkıyorum. Janar'la Jantas'a özellikle bakmamaya, onları dikkate almamaya çalıştım... desem de kapıdan çıkarken bir göz

atıp geçtim. Tam bu sırada Janar'ın da bana kaşlarının altından baktığını fark ettim. Gözlerimiz bir an kesişti. Bana gülümsedi mi yoksa dinlediği yazıya mı mest oldu, orasını anlayamadım.

Janar gülümsediğinde ben sinirlenip kaş çatar gibi yaptım ve kapıdan çıktım.

YİRMİNCİ BÖLÜM

İki şeyi yazmanın zorluğu anlatılacak.

Yok, benim Janar'a söylemem gerek. Belki o benim ona gerçekten şey olduğumu... Eyvah! Bu kelimenin korkunçluğu... İşte, hastalığı gizlesen de ölüm onu ortaya çıkarır, derler. Bugün saklasan da yarın büyüdüğünde nasılsa her şey ortaya çıkar. O yüzden ne olsa da okuyucuya doğruyu söylemeliyim. Benim ona gerçekten âşık olduğumu belki Janar bilmiyor. Bilse o Jantas'la niye öyle otursun? O yüzden benim ona söylemem gerek her şeyi. Büyüdüğümde ne olacağımı, benden başka kimsenin Janar'ı sevmemesi gerektiğini, bütün her şeyi saklamadan söylemem gerek.

Söyleyeceğim. Tam da şimdi okul çıkışında onunla beraber eve döneceğim ve yol boyunca:

- Janar, affedersin, benim sana söyleyecek sözüm var; o da bu... diye hiçbir şey bırakmadan söyleyeceğim.

Ne var, elimden gelmez mi, gelir. Ben tavşan yürekli değilim. Söylemezsem var ya... Ne diye ant içsem acaba? İşte son ders de bitti. Janar'la omuz omuza dışarı çıktık. Kalbim güm güm diye atıyor. Arkama baktığımda Jantas haylazının peşimizden geldiğini gördüm. Onun bakışları bana “Öyle söyleyeceğim diye öfkelendikten sonra söylemeyecek misin, erkeksen söyle!” der gibi, hem dalga geçiyor hem de takip ediyormuş gibi göründü. Vücudum titrer gibi oldu. Sadece Jantas değil, çocukların hepsi Janar'la ikimize bakıp “Bunlar ne konuşacak acaba?” diye kulaklarını dikmiş gibiydiler. Hayır, onun yerine mektup olarak yazayım. İşte en doğrusu bu olur, diye düşündüm. Sözlü söylersem belki bir şeyleri unutur söyleyemem. Mektupta ise her şeyi ayrıntısıyla yazabilirim.

Hava bugün bozuk. Sonbaharın geldiğini gösterir gibi eserek kaşlarını çatıyor. Uzun zamandan beri pırıl pırıl açıktı. Şimdi yağmur yağacak gibi bir hâli var. Yaşayacağını önceden yaşamış, koparak düşen birkaç kuru sararmış yaprak görünüyor sokaklarda.

Ben yemek yerken şakır şakır yağmur yağmaya başladı. Delice bir kasırga kapı önünü hızla turlayıp bir o taraftaki eşiğe bir bu taraftaki eşiğe vurarak tozunu çıkardı. Bu ne yapıyor böyle, diyerek ninem kapıyı kapatmaya çalıştı ki kasırga onu daha beter sinirlendirmek ister gibi çabucak ayağının altından geçerek elbisesini yukarı doğru döndürdü ve kaldırdı.

Dünkü yeminimize göre Sultan gelir diye beklemiştim. Gelmedi. Şu anda onun gelmediğine sevinmesem de gücenmem. İçeri girip masaya yerleştim ve Janar'a mektup yazmak istedim. Saat şimdi bir buçuk.

Saat iki oldu...

İki buçuk oldu...

Üç oldu...

Masamın üstü parçalanıp yırtılan kâğıtlarla doldu. Bunların hepsi Janar'a yazılan yazılar. Yazıyorum, beğenmiyorum, yırtıyorum. Tekrar yazıyorum, tekrar yırtıyorum. Bir defteri bitirmeye yaklaştım. Sade sözlerle de yazdım, şiir olarak da yazmayı denedim.

Olmuyor, içime sığmayan güzel düşünceler kâğıda dökülünce rengi sararıp soluyor. Basit, etkisiz bir şey olup çıkıyor.

Janar, ben seni müthiş seviyorum. Püff, bu da söz mü? Sevmenin müthiş müthişsizliği olur muymuş? Janar, ben seviyorum seni.

Ne kadar kaba. Sanki filmlerdeki gibi.

Leyla ile Mecnun gibi olalım.

Yo, bu da değil. Emek, uğraş yok, deveden düşmüş gibi, bu neyin mantığı? Önce baş kısımlarını sadeleştirip yazmam gerekmez mi? Sonra yavaş yavaş geliştirerek... Ondan sonra nasıl sadeleştirip nasıl geliştireceğim?

İki şeyi yazmanın zorluğuna iyice emin oldum. Bir tanesi, bir kıza mektup yazmak. İkincisi eser. Şiir yazmak gibi değil. Bunun zorluğu yeterince ortada. İşte bu hikâyeyi yazmaya başlamam iki üç ayı buldu. Ne zaman bitireceğim, nasıl sonlandıracağım? Orası bana henüz malum değil. Ne de olsa çabucak bir sonuca ulaştırıp baştan sona tekrar gözden geçirerek “Evet millet, artık hükmü siz verin. Ben elimden geleni yaptım. Notunu kendiniz verin.” diyerek insanların eleştirisine sunmak için acele ediyorum.

Tabii, ben bu hikâyeyi kafamdan uydurarak ya da başka biri hakkında yazsaydım o zaman daha ne kadar yazacağımı, nasıl biteceğini de önceden tahmin edebilirdim. Benim şu anki durumum böyle değil. Kendi başımdan geçen olayları sıralayan kâtip gibiyim. Ama gerçek olayları birbirine düzensiz bir şekilde bağlamakla hiç güzel bir eser olur mu? Tabii ki olmaz.

Eleştirmenlerin söylediği gibi, yazarlık için elekten geçirip düzeltip seçip çubuğa inci gibi dizmeyi bilmem lazım. Yazarlığın bu ince tarafları benim elimden geliyor mu gelmiyor mu?

Değerli okuyucumu sıkmadım değil mi? Ne kadar ilerlersem o kadar heyecanlandırıp korkutuyor bu durum beni.

Ama dostlarım, zahmetsiz emeğin karşılığı olur mu? Ucuz kemiğin tadı olur mu? Zorlukları aşmak bizim kültürümüz değil mi? Madem bu esere başlamışım, yedi kat terim çıksa da bu eseri bitirmeye mecburum.

YİRMİ BİRİNCİ BÖLÜM

Bizim haydutluk hayatımızın ilk ve son günü anlatılacak.

Dün akşama kadar havanın gözyaşı dinmedi. Biz ormana gelededik. Bugün sabah kalkıp bakınca gökyüzü apaçık duruyor.

- Gidelim, dedi Sultan.

- Gidelim.

Doru ata her zamanki iki eyeri yerleştirip bindik ve yola çıktık. İkimiz de silahlayız. Ben Sultan’ın boynuz saplı dürbününü belime taktım. Sultan’ın eyer takımında ise uzun tüfek. Bu, bizim, Allah yolumuzu açık etsin, ava çıkmış hâlimiz.

Öğleye kadar boş boş hiçbir şey vuramadan dolaştık. Bir iki yerden karşımıza tavşan çıkmıştı. Zıplayıp kaçarken hiç nişan alamazsın. Nihayet nişan alıp attığımızda okumuz ıskalayarak göremediğimiz bir yere gitti. Keyfimiz kaçmış, yorularak gezinirken nehrin kenarında bir grup kazın yayıldığını gördük. Burası köyden epey uzak bir yer. Sultan oklu tüfeğini nişan alarak :

- Bu kazların birisini düşüreyim mi? dedi.

- Bırak, belamızı bulmayalım.

Demeye kalmadı Sulteke vuruverdi. Kazların biri pat diye düştü. Yalpalayıp yerinden kalkamadı. Ayağını da boylu boyunca uzatıp kasılarak var gücüyle direndi ve öldü.

- Off Allah kahretsin! Belamızı bulduk. Şimdi ne yapacağız?

- Kimse görmedi. Mağaraya götürüp pişirip yeriz.

Kazı alıp hızlı bir şekilde mağaraya geldiğimizde, şu tuhafliğa bakın, mağaramızın içini yine darmadağın bulduk. Erzaklarımızı koyduğumuz, ağzını bağlayıp gittiğimiz torbamız perperişan olup yırtılmış. Bir şey ekmeğimizi yiyip pateteslerimizi dağıtıp gitmiş. Bu benim tahminime göre tilki alçağının yaptığı bir şey, dedi Sultan. Karnımız çok acıkmıştı. Yemek yapıp yemenin derdine düştük. Sultan gayretle kazın tüylerini yolmaya başladı. Ben çalı çırpı toplayıp ateş yaktım. Kaz semizmiş. Sulteken şişirip dikkatlice tutarak ütüyor.

Aniden tam karşımızdaki ağacın arasından pat diye atlı biri çıkıverdi. Sultan'la ikimiz kazı saklamayı bırak, gözümüzü bile kırpamadık. Atlı kişi okul müdürü Ahmedov'un babası ihtiyar Ahmet idi.

- Ee çocuklar bu da ne?

- Hiiiç bu kazı vurmıştık. Pişirip yiyelim dedik, dedi Sultan.

- Nasıl vurdunuz?

- Uçarken vurduk, diyerek göğe baktı Sultan.

- Bırakın, siz kazı vurduysanız... Bu yabani kaz gibi değil, büyük ki.

- Özellikle büyüğünü seçip vurduk, dedi Sultan.

İhtiyar bizim dağılmış kap kacak ve kılık kıyafetimizi, ağzı açık kulübemizi ve buraya kurulduğumuzu görünce daha beter şüphelendi.

- Sizin buraya yerleşmiş gibi bir hâliniz var sanki.

- Bu bizim balık avladığımız mekanımız, dedim ben.

- Bağlı atı gördünüz mü?

- Hayır, görmedik.

İhtiyar, atının kafasını çevirerek:

- Alçaklar, birinin malına kastetmişsiniz! Bu vurduğunuz yabani kaz değil. Kazı vurmak sizin neyinize? Eğer kazım kayboldu, diyen biri çıkarsa ben sizin canınızı okurum, dedi.

Belamızı bulduk, diyen bir kurt benim içime düşüverdi. Burayı tezekleyerek haydutluk yapmaya çalıştığımız “parlak” düşüncemizden çabucak vazgeçmek zorunda kaldık. Böyle bir işin sonunun nereye varacağı Ahmet denen ihtiyarla karşılaşmamızla anlaşıldı. Sanki gidilse geri dönülemeyecek uzaklıkta bir adaya kapanmışız. Köyün tam karşısındaki ormana kulübe yapıp onu bir Allah’ın kulu bulamaz, diye düşünen biz ne ahmakmışız!

Genel olarak haydutluk bu zamanda akla mantığa sığacak bir şey mi? Haydutlar eskiden zenginleri, tüccarları soymuşlar. Biz kimi soyacağız? Soymayı bırak, günümüzde birine elini kaldırmayı dene. Polis götürüp gözünün yaşına bakmadan içeri tıksın. Haydutluk hayatı hakkında Sultan’la ikimiz artık böylece fikir sahibi olduk. Semiz kazın eti bir seferde pişirmeye kovamıza sığmadı. İkiye bölerek pişirip zar zor yiyerek bitirdik. Arada balık tuttuk. Suyu girdik. Çilek toplayıp yedik. Böylece günü bitirdik ve tabak çanağımızı, ağıımızı yükleyip karanlık çökerken eve geldik. Bu bizim haydutluk hayatımızın ilk ve son günü oldu.

YİRMİ İKİNCİ BÖLÜM

Kurbağa ve kazın tantanası, çiftlikten annemin gelmesi, ninemin beni korumasından söz edilecek.

“Bir döndürdüğünü Allah pir döndürür ki” diye bir söz var. Son iki üç gün içerisinde başımdan geçen olaylar benim başımı döndürdü.

Maykanova’yı bayıltıp düşüren kurbağanın tantanasına Abdibay’ın da yaygarası karıştı. Bizim yediğimiz kaz, bakkal Abdibay’ın imiş. Onun yüzsüz karısı gelip bizim evi darmaduman etti. Demediği laf, etmediği hakaret kalmadı. “Hırsızsın, haydutsun, canisin. Bu çocuk hâlinle bunları yapıyorsan ileride ne olacaksın? Birinin başını kesmekle yargılanacaksın. Sibirya’ya sürüleceksin.”

Ben kendimi o kadar da tanıımıyormuşum. Abdibay’ın karısının dediklerine bakınca tüylerim diken diken oldu. Eyvah, gerçekten de böyle biri miyim, diye düşünceye kapıldım. Karısının peşine düşüp Abdibay’ın kendisi de gelmiş. Herkes ona yumurtadan tüy kıran Abdibay, kemikten kavurmalık et çıkaran Abdibay, toz kondurmayan pinti Abdibay diye boşuna söylemiyor. “Kazım kaz değildi. Asil, soylu kazdı. Öyle bir kazı bu köyü değil, bütün şehri gezsene bulamazsın.” diyerek onun bedeli olarak bizim kara kuzuyu aldı götürdü. Bununla da yetinmedi beni ensemden tutup müdüre götürdü.

Ahmetov sert adam. Gerçeği söylemek gerekirse ben onun önüne her gittiğimde korkudan titrerim. Kızıla dönük kestane rengi saçları, kaşları çatılıp soğuk soğuk ok gibi bakan gözleri insanı delip geçiyor. Maykanova’yı bayıltan kurbağa yüzünden ben dün bu odada bir saatten fazla durarak ömrümün yarısını verip çıkmıştım. Gün bitmeden yine bir belayı sırtıma almış, zavallı, medet uman gözlerle bakıyorum. Abdibay önemsiz şeyleri büyütüp kaz meselesini abartarak anlattı. Ahmedov öfkeli bakışlarla sessiz bir şekilde dinledi. Ara sıra gözünü çevirerek bana bakıyor. Bense çaresiz yere bakıyorum.

Abdibay’ı dinledikten sonra Ahmetov masa üstündeki telefonu çevirmeye başladı. Çiftliği aradı. Ondan sonra süt fabrikası, 1. ekiple devam etti. Telefona annemi çağırttı.

- Kimsiniz? Merhaba Millat Hanım, işleriniz yolunda mı? Ben Ahmedov. Okuldan. İyilik, herkes iyi. Her şey yolunda. Millat Hanım size söylemek istediğim şu, siz yarın bir şekilde köye gelseniz, önemli bir mevzu var. Koja hakkında. Biz onun hakkında sizin katılımınızla öğretmenler kurulunda meseleyi görüşeceğiz. Oğlunuz ciddi bir yaramazlık yapmış.

Başımdan aşağı kaynar sular dökülmüş gibi oldu, bütün vücudum zangırdadı, ter içinde kaldı. Tam da şimdi önümdeki yer çukur olsa gözümü kapatıp güm diye atlamıştım. Ahmedov annemle uzunca konuştu. Sonra ahizeyi yerine koyarak:

- Çiftlikten annen gelecek, o zaman konuşuruz. Git, dedi bana.

Okuldan kemiklerimi sürükleyerek çıkmış gibi oldum. Zavallı annem, o konuşmadan sonra ne hâle düşecek? Yediği içtiği zehir olacak. Zaten gönlü yarım insanı azap çektirerek öldüreceğim. Koja öyle yaptı, Koja böyle yaptı, Koja mahvetti, diyerek geçen sene boyunca Maykanova onun başının etini yemişti. Şimdi de okul başladıktan sonra bir ay olmadan yeniden...

Bizim ahırın tepesinde, geçenlerde toplanmış taze yonca vardı. Gelir gelmez eve girmeyip oraya çıktım ve köpeğin yuvası gibi eşeleyip yüzüstü yatıverdim. Kimseyi görmek, kimseye görünmek istemiyorum. Saçma sapan düşünceler aklıma bir girip bir gidiyor. Öğretmenler kurulunda ne konuşacaklar? Aman Tanrım, böyle bir tantanada kulağımı dinlendirecek, benim de sükûnete kavuşacağım bir günüm olacak mı? Bu hastalıktan ölmezsem sonraki hastalığın önünden geçeceğim, demiş birisi. Onun söylediği gibi; bu sefer atlatırsam bundan sonra kimsenin tavuğuna “kışt” demeyen uysal biri olurum. Öyle bir durumda destek olmak yerine, Sultan arkadaşım yüzünü göstermeden yine sessizce ortadan kayboldu. Serseri yalancı! Değirmenci İvan’ın ağını getireceğim diye almıştı, geri götürmedi. Ağ orada, bizim evin tepesinde duruyor. İnsanlıktan yoksunsun Sultan. Artık senin yanına yörene yaklaşmam.

Bir sürü karışık düşüncenin tekmeleri içinde hâlsiz düşüp uyuyakalmışım. Burnumun tam altından “tırt tırt tırt tırt” diyen ses yüzünden pat diye uyandım. Gözümü açtığımda etraf alacakaranlıktı. Ben yattığımda beş civarıydı. Ne kadar da çok uyumuşum. Kapının tam önünde duran üç tekerlekli motorsikleti gördüm. Oradan iki kişi iniyor. Biri erkek, biri kadın. Motorsikletin sahibini tanıdım ve deminkinden daha beter ürktüm. Karatay idi. Yanındaki de benim annem.

Sokak tarafından elinde ateş tutarak ninem geliyor:

- Millat sen misin? Bineğin sağlam mı?

Motorsiklete binip gelen adama ninemin “Bineğin sağlam mı, iyi mi?” demesi bana tuhaf geldi.

- Bu ateş ne? diye sordu annem. Çocuklar mı elledi?

- Bir ayağını düşürmüşler. Onu ustaya götürmüştüm.

- Ah, ne gereği var bunun? İşe yaramadıktan sonra atsaydınız.

- Niye atacakmışım? Eşya değil mi? Babam rahmetliden kalma bir emanet.

- Öylesine mi geldin?

- İşini bırakıp insan öylesine gelir mi?

İşte dünya âlemi birbirine katıp fitili ateşleyen yaramaz çocuğun derdi.

- Yaramazlık yapıp ne kabahat işledi. Eli soyup birini mi öldürmüş, dedi ninem.

Birisinin kazını çalıp yolup yemek birini soymak değil mi? Ders sırasında öğretmeni korkutup bayıltan insan daha ileri gidip birini öldürmekten de çekinmez.

“Kurbağayı getir.” diyen kendileri değil mi? Bir tek Koja değil, burada diğer çocuklar da “Hoca getir dedi, keseceğiz” diye göletten kurbağa tutuyorlardı. Ama içlerinden sadece adı çıkmış Koja suçlu oldu. Peki, getirdiği kurbağayı ona öğretmenin çantasına mı koy demişler? Bilerek mi yapmış sanki? Zıplayan şey, kendisi girmiştir.

Allah ıslah etmesin ki ninemin dedikleri benim içimi eritti. Cıvcivini korumaya çalışan horoz gibi çırpınıp yaramaz torununu kanatlarının altına almasına bakın. Ayy, canım ninem, merhametli ninem, benim suçlu olduğumu bildiğin hâlde böyle yapıyorsun.

- Çocuğu koruyacağım diye yanlışını da doğrusunu da “doğru” diyerek siz bozuyorsunuz. Biraz da kızıp sert davransaydınız o bu yollara düşmezdi, dedi annem.

- Benim Kojacığım yaşadıkça kimseden kötü olmaz. Büyüdükçe kendi düzelir. Sabırbek dayısına benzemiş. O da küçükken bunun gibi çığırından çıkmış yaramazdı. Bu en azından okula gidip öğretmenlerinin dediklerini yapıp bazen de geçiştiriyor. Sabırbek dayısı ise bu yaşlarında imama sopayla vurup kaçıyordu. Sonra büyüyüp evli çocuklu olunca kendisi de düzeldi. Kojatay da öyle olacak. Çocukken çocukların hepsi yaramaz, diye ninem lafı uzattı.

- Eyyy, canım anacığım neyse, diyerek annem elini salladı. Sizin bu öğütlerinizi dinleyen çocuktan ne olsun?

YİRMİ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Kitaptaki en üzücü bölüm olacak sanırım.

- Sonraki derste hanginiz kurbağa getireceksiniz? diye sordu Zooloji dersinin öğretmeni Ospanov.

- Ben getireceğim, dedim.

- Kadırov, sen getireceksin. Unutma ama.

- Öğretmenim, kaç tane kurbağa getireyim?

- Bir iki tane getirsen yeterli.

Ben bir iki yerine diş tozundan boşalmış teneke kutuya beş tane kurbağa doldurup getirdim. Onlardan sadece bir tanesi biraz büyüktü. Diğerleri küçücük, minnacık kurbağalar idi.

. İlk ders Kazakça. Sınıfa Maykanova girdi ve sınıf defteri ve çantasını benim önümdeki masaya bırakarak çıkıp gitti. Zil daha çalmamıştı. Bu sırada pat diye aklıma ilginç bir fikir geldi. Küçük kurbağalardan birini Maykanova'nın çantasına bırakıverdim. Ne olacak acaba?

Zil çaldı ders başladı. Yoklamayı aldıktan sonra Maykanova çantasını açıp mendilini çıkardı. O sırada küçük karaca kurbağa mendille beraber atlayarak kuşkucu öğretmenin tam da elinin üstüne konuvermesin mi! Maykanova'nın "Ayyy! diyen sesi birden çıkıverdi. Beti benzi attı, güm diye düştü. Maykanova ondan sonra derse iki gün boyunca gelemedi. Korkup hastalanmış. İşe daha bugün başladı. Bütün okulun ağzında dolanan kurbağa hikâyesinin durumu işte böyle.

İçim geçti. Yoncanın üstünde sağa sola dönerek yatıyorum. Ne yapacağım? Nasıl çıkacağım annemin karşısına bu Karatay denen... Böyle de yapışkan bela olur muymuş? Gölge gibi, annemin peşini bırakacak gibi değil. Eyvah! Annem onunla gerçekten

evlenecek mi? Hayır, mümkün değil. Bir süre sonra evden Karatay ve annem çıktı. Karatay motorsikletini çalıştırıp direksiyonu yola doğru çevirdi. Git, defol! Çabuk git. Ben onu içimden def ediyorum. Ama Karatay gidemedi. Annemle konuşup durdu. Onların konuşmasını “tırt tırt” yapan motorun sesi bana doğru dürüst duyurmadı. Konuşurken Karatay’ın bedeni yavaş yavaş anneme yaklaşıyor gibiydi.

- Dur, nereye yanaşıyorsun?

Ben Karatay’ın omzundan tutarak onu var gücümle silkeleyip atıyorum yola doğru. Ölmüş kedi gibi sokağın ortasına güm diye düşüyor. Bu da benim aklımdan geçen bir düşünce. Karatay zar zor hoşçakal diyerek motorsikletine binip hızla uzaklaştı. Annem onun arkasından biraz sessiz baktı ve eve girdi. Her şeyin bir sınırı var. Ben ne zamana kadar yatacağım? Şansa, deyip eve girecek oldum. Ahırın arka tarafından inip üstümdeki otları çırpıp üstümü düzelttim. Kalbim güm güm boğazımda atıyor.

Kapıyı açıverdiğimde nefesim tamamen bitip kalp atışım duracak gibi oldu. O andaki hâlim yaşayan bir ruh gibi. Mutfaktan ninem çıkarak:

- Sen nerede geziyorsun? Annen geldi, diyerek içeriyi gösterdi. Ondan sonra kulağıma fısıldayarak “Dikkat et, annen sana kızgın.” dedi.

İçeriye girdim. Annem kıyafetleriyle kendi yatağının üstünde bir avuç olmuş, toplanmış yatıyor.

- Anne.

Annem cevap vermedi. Ben yaklaşınca onun avucunda gözüne bastığı mendilinin olduğunu gördüm. Yüreğimi birisi usturayla kesmiş gibi oldu.

- Anne sen ağlıyor musun?

Annem kafasını yavaşça kaldırdı ve bana doğru döndü. Yaşlarla dolan kahve gözleri bir başka, yabancı ve soğuk.

- Evet ağlıyorum, dedi. Sesi boğuk çıktı. Ağlamayayım da ne yapayım? Allah, bahtını açmadığı benim gibi zavallıya ağlamaktan başka ne buyurur? Bir başıma senin derdini çekeceğim diye öleceğim. Gün geçtikçe ne oluyor sana? Bu ne felaket! Bastığın yerde ot bitmez oldu. Hiç mi utanmıyorsun elalemnden? Söylesene, sana ne oldu da bu

kadar bozuldun? Öldürdün bu zavallı anneni. El yüzüne bakamaz ettin. Ne yapayım seni? Ha ne yapayım? Neden uslu durmuyorsun. Sana ne yetmiyor?

- Anneciğim, tamam. Bir daha...

Annem benim yalvararak uzattığım elimi itti.

- Yaklaşma. Anne deme bana. Allah'ım senin gibi bir evlat verip azap çektireceğine tek bıraksaydı daha iyiydi.

- Lütfen anneciğim... Son kez affet. Yemin ederim...

Annemin dizlerine kapanarak hüngür hüngür ağladım.

YİRMİ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Öğretmenler kurulundan söz edilecek.

Dünya gündelik alışkanlığıyla durmadan, hızlı bir şekilde yine ekseni etrafındaki dönüşünü tamamladı. Tarih yine bir gün daha ilerledi. Bu bir günde, yani 24 saat içerisinde bu hınca hınç dolu günahkâr dünyada kimin başından neler geçmiştir kim bilir? Kaç kişi yakın zamanda dünyaya gelip iştirak etti? Kaç kişi onlara yerini bırakıp öbür dünyadaki sonsuz mekânına göç etti. Bu bir günün içerisinde kaç talihlinin içinde sevinç ateşi yanmadı? Zalim kader kaç insanoğlunu üzüntünün kara soğuşunda titretmedi? Bu son gruba ben de dâhilim.

Ben on üç yıllık hayatım içerisindeki en acımasız günü başımdan geçirdim. Dışarısı karanlık. Köy sakın. Sadece ahmak köpekler her yerden “Hav hav!” diye havlayıp duruyorlar. Sokağın başından bir köpek “Hav!” deyiverse peşinden ona başka bir köpek de katılıyor. Ondan sonra üçüncü, dördüncü köpeklerin havladığı, o ne, ne oluyor, dercesine köyün bütün köpeklerinin gürlediği zamanlar da oluyor.

Onların içine heybetinden çok gürültüsü olan tiz enik sesleri, bekçi köpeklerinin çatallı kalın sesleri, kancık köpeklerin kulak tırmalayıcı keskin çığlıkları, hepsi karışmış. Köpekler... Sürüsüyle köpekler... Bu kadar çok musunuz? Çeşit çeşit

misiniz? Böyle yerli yersiz havlamayı, peşimden sessizce gelivermeyi ne zaman bırakacaksınız?

Annemle ikimiz öğretmenler kuruluna geliyoruz. Güzün serin akşamı üşütüyor mu yoksa korkudan mı bilmem, içim titriyor.

Okulun önünde biri sigara içiyor. Ben onun masmavi gökyüzü altındaki görünüşünü uzaktan tanıdım. Ahmedov'muş. Galife pantolon giyen ince bacakları uzayıp giderken tam ortadan ayrılmış saçları uçuşarak kazık gibi dikiliyor.

- Sizi bekliyoruz, diyerek annemin koluna girdi, onu hemen içeri götürdü.

Bana:

- Biz seni çağırırız, sen burada bekleyedur, dedi.

Çardağa gittim ve oradaki tahta sandalyede oturup bekledim.

Bu sırada binanın etrafından birinin ayak sesi duyuldu. Pat pat diye basan ayak seslerine tık tık diyen sesler karışıyor. Bir süre sonra ayak ve bastonun sahibi de göründü. Okul güvenliği ihtiyar Saybek. Saybek aniden durup sınır muhafızları gibi sertçe seslendi.

- Kimsin?

- Benim, dedim.

- Ben de kim?

- Ben Koja'yım.

- Burada ne yapıyorsun?

- Kurula geldim.

- Orada senin ne işin var?

- Benim hakkımda mesele görüşülüyor.

- Mesele? Hangi mesele? Seni öğretmen mi yapacaklar?

- Müdür yapacaklar.

- O zaman çok iyi. Maaşın çok olur.

Saybek benim yanıma gelip oturdu. Ey Koja! Senin rahmetli baban yiğit adamdı. Ona çekersen müdür değil, ondan da büyük adam olursun. Ama ona çekmemişsin.

Ben senin babana borçluyum. Benim üzerimde onun kuruş değil, lira değil koskoca bir emeği var. Nasıl mı dersin? İşte böyle:

İlk kolhozlaşan yılın güzünde ona yakışan bir yorga kızıl atı vardı. O zamanlarda halkın çoğu yaya. Ona binip değirmene giderken onu bataklığa sokup öldürdüm. Susayıp dili damağına yapışan ata su vermeyip otlamaya bıraktığım için oldu. Benim yüzümden oldu. Ayağı bağlıydı. Su içeceğim diye bataklığa düştü. Ertesi gün baktığımda suya dalan ördek gibi sadece kuyruğu görülür biçimde domalmış yatıyor. On kadar kişiyle birlikte asılıp halatla güç bela çekip çıkardık. İşte başka biri olsa onu ne olursa olsun ödettirirdi.

Rahmetli Kadir o kadar alçakgönüllü ki siz kasten öldürmediniz ki eceli gelmiştir, deyip ses etmedi. İşte baban böyle bir anlayışlı, düşünceli adamdı. Saybek bunu söyledi ve biraz düşünüp:

Sen ise... Bir sen değil şimdiki okuyan çocuklar, çoğunuz ahmaksınız, dedi. Neden, diyeceksin. Ahmak olma veya terbiyeli ol, okulunu güzel oku, adam ol, denince siz bunların hepsini ters yapıyorsunuz. Bu sırada dışarıdan Ospanov çıkarak:

- Kadırov, neredesin? diye seslendi.

- Git, oraya çağırıyorlar. Ah yaramazım!

Müdür odasına bu okulda en çok giren biri varsa o da benimdir. Maykanova'nın beni defalarca kez sürükleyerek getirdiği ve bundan sonra asla bir olaya karışmayacağıma defalarca kez yemin etmeye alıştığım yer. Ama bu sefer ben buraya gerçek anlamda üzüntü duyarak, duyarlı bir şekilde girdim ve kapının önündeki soğuk "Goldan" sobasına dayanıp kaldım. İçeride sarı saç ikiye ayrılmış dalgalanan Ahmedov oturuyor. Rengi yangın söndürmüş gibi. Kaşlarının arasındaki arka arkaya iki dikey çizgi her zamankinden derin ve kalın.

- Buraya gel, dedi, elindeki dolma kalemiyle odanın ortasını işaret ederek.

Önümde tuzak kurulmuş gibi kımıldayıp bir iki adım attım. Duvarın iki tarafına dizilip oturan öğretmenlerin bütün gözleri üzerime yıldırım gibi çarpıyor. Özellikle arka tarafta müdüre yakın oturan Maykanova'nın soğuk yüzü sert ve hiddetli göründü.

- Kadırov, biz seni buraya niçin çağırdık biliyor musun? dedi Ahmedov.

- Biliyorum, dedim.

- Ne için çağırdık?

- Terbiyesizliğim için çağırdınız.

Birkaç yerden gülme sesleri geldi.

- Sana okul hayatı yetti mi? Artık bundan sonra okumak istemiyor musun? diye sordu Ahmetov.

- Yok, okumak istiyorum.

- O zaman neden bırakmıyorsun terbiyesizliklerini?

Ahmedov “neden” kelimesini bütün sesiyle bastıra bastıra söyleyerek, masaya büyük, ağır avuçlarıyla pat diye vurup kalkınca sadece ben değil, oturanların hepsi sıçradı.

- Bırakacağım artık... Affediniz.

- Bu kaçınıcı? Yüzüncü yeminin mi? diye müdahale etti Maykanova.

Bundan sonra hiçbir zaman düzen bozmayacağım. Benim şimdiye kadar sorguya çekilen terbiyesiz davranışlarımın hepsinin bir sebebi vardı. Kazı vuran ben değilim, Sultan. Kurbağayı ise ben çantaya Maykanova düşüp bayılsın diye koymadım. Onun o kadar korkacağını bilmiyordum. Hatta bunun sonu ne olacak, diye düşünmedim bile. Koymak istedim koydum. Böyle bir ahmaklık bazen akla fırsat vermeden hızlıca giriveriyor. Yapıp sonradan dizlerini döversin.

Bunların hepsi böyle olmasına rağmen ben kendimi aklamak için bir çift söz bile etmedim. Aklanmanın hiç mantığı var mı? Hepsini göğüsledim. Bütün söylediğim:

- Affedin. Son bir kez daha affedip şans verin. Bundan sonra herhangi bir terbiyesizlik yaparsam nasıl cezalandırırsanız da razıyım, oldu.

- Yok, Kadırov düzelmez. Bize çok söz verdin. Kadırov'u okuldan atmak lazım, dedi Maykanova.

Alnımdan ter akarak dışarı çıktım. Saybek görünmüyor. Düğmelerimi çözüp serinleyip düşünüyorum. Ne karar verecekler acaba? Okuldan gerçekten de atarlar mı? O zaman ne yapacağım? Tekrar gidip kapıdaki kilidin yerine kulağımı dayayıp öğretmenlerin ne konuştuklarını dinlemek istiyorum. Tabii ki Maykanova beni yok etme, okuldan atma taraftarıdır. Ya diğer öğretmenler ne derler? Anfisa Mihaylovna, Ospanov, Devirbayev... Bunlar beni seven öğretmenler değil mi? Ahmetov'un kendisi de bundan on gün kadar önce ilçeden gelen müfettişe beni bu bizim okulumuzun yazarı, gelecekteki Sabit Mukanov'umuz, diye övmedi mi? Böyle yaparken beni nasıl okuldan atarlar?

Kapıya gidip dinlemem yakışmaz, öğretmenlerden birisi çıkıverir belki düşüncesiyle binayı dönerek kurulun geçtiği odanın camına geldim. Binanın çukur temeli yüksek, pencereye boynum değil elim zor uzanır. Sadece havalandırma açık duruyor. Ne konuşulduğu uğultudan doğru düzgün duyulmuyor.

Pencerenin olduğu yerde okulun bahçesi var. Bundan beş altı sene önce kendi ellerimizle diktiğimiz kayın fidanları şimdi bir elin parmakları gibi dizilip uzamışlar. Çitlerin geniş gedikli olanının birinden bahçeye atladım ve bir ağacın tepesine maymun gibi tırmanıp çıktım. Ooo, buradan öğretmenler odasında ne olup bittiği apaçık görünüyor. İşte Ahmedov konuşuyor. İki elini alabildiğine sallayarak ara sıra yumuruğuyla masaya vuruyordu. Başını bir sağa bir sola döndürerek konuşuyor. Eğer ben onun arkasında kalmasam ne konuştuğunu belki dolaylı yoldan anlardım.

Ahmedov'un sol tarafında Ospanov masaya yapışarak çalakalem yazıyor. Kafasını kaldırmadan yazdığına göre meclis katipliği yapıyor olmalı. Böyle böyle, filanca yılı, filan ayın filan günü filanca bir toplantı yapıldı. Orada 6. sınıf öğrencisi Koj Kadırov'un terbiyesiz davranışları hakkında hususi mesele görüşülüp, filan falanlar konuşulup, şunlar bunlar söylendi. Birkaç kişinin imzası alınıp karara varılan bu meclis mektubu mukavva kaplı kalın dosyalardan birine zımbalanacak ve arşive gönderilecek. Arşivin altın sermayesine dönüşecek. Hızlı bir şekilde yıllar geçecek. Devran dönüp

zaman değişecek. Benim hakkımda yazılan bu meclis kararı günlerden bir gün edebiyat araştırmacılarından birinin eline düşecek. İşte o zaman orada yedi tavşan bulmuş gibi mutlu olup sevinecekler desene. Gazetelerde en büyük harflerle yankı uyandıracak haberler basılacak. nl yazar Koja Kadırov hakkındaki yeni havadisler!

Kitaplar yazılacak benim hakkımda; yüksek lisans, doktora tezleri savunulacak. “Kadırov Koja ve Onun statları”, “Kadırov ve Maykanova”, “Kadırov Koja ve Kurbağa Hikâyesi”, “Kadırov Koja ve Kaz Hikâyesi” ve daha diğerleri... Edebî ilimlerin engin servetine böyle kıymetli bir hazinenin eklenmesinde işte bu yazılan meclis kararları n ayak olacak. Ospanov hocam! Siz o yüzden acele etmeden özenle yazınız. Tarih için ne kadar da yüce bir iş yaptığınızı bilin. Bu söylenenler benim aklıma sonradan gelen düşüncelerdi. şimdi tneyen karga gibi ağaç üstünde hareketsiz durarak uzaklardaki geleceğe gidip nasıl da hayal kurmayayım? şu an benim dikkatim de düşüncem de öğretmenler odasındaki görüntüde. Ahmedov hâla konuşuyor. Sessiz sinema gibi; ben onun hareketlerini görebiliyorum, söyledikleri ise duyulmuyor. Ama o hareketlerden de ne söylediği anlaşılıyor gibi. İşte, o masaya yine vurdu. Anlaşıldı. Bu serseriye okuldan atmak lazım. Ahmedov sözünü bitirerek oturdu. Annem ayağa kalktı. Sevecen, ana, zavallı annem, benim için ateşe de suya da atlar hop diye. Onun şu anki hâli ocuğumu okuldan atmayın bu seferlik yine affedin, diye yalvararak konuşuyor gibiydi. Ben anneme hiç kıyamıyorum. Yaa, neden bu kadar yerinde duramayan, yaramaz biri olarak doğdum? Demir gibi, yer sallansa da yerinden kıpırdamayan, umursamaz, kendi hâlinde, uysal biri olarak neden dünyaya gelmedim?

Maykanova söz aldı. Onun ne diyeceği zaten belli. “Kadırov’u okuldan atmak lazım. Böyle it kopuk serserinin bizim dostça birliğimizin arasında yerinin olmaması lazım.” Oturanların hepsi güldü. Dişleri parlayarak annem de gülümsedi. Neden gülüyorlar? Omuzları hoplayan Anfisa Mihaylovna ise diğerlerinden ayrıca mutlu. “Kediye oyun, fareye ölüm” dedikleri bu.

Yine annem ayağa kalkıp kafasını sallayıp onaylayarak bir şey söyledi.

“Atarsanız atın okuldan. Gitsin başboş dolaşsın. Benim de sinirimi bozup mahvetti bu serseri.” Konuşanların ne dediklerini ben kendimce böyle tahmin ettim. Kurul sona erdi. Herkes dağılmaya başladı. Ben ağatan çabucak inecektim ki ayakkabımın biri iki dalın arasına sıkışmasın mı! ekiverdiğimde, eyvah, tabanı “tırt” diye ortadan ayrıldı.

Öğretmenler dışarı çıktılar bile. Nefesimi içimde tutup ağaca yapışıp kalakaldım. Ahmedov ve Maykanova ayrılarak bu tarafa doğru döndüler. İkisi de benim olduğum ağacın tam dibinden geçiyor.

Kadırov sonunda adam olacak çocuk, dedi Maykanova. Işık var diye katıldı Ahmedov. İkisi uzaklaşarak benim hakkımda yine bir şeyler konuşmaya devam ettiler. Fakat ben tam olarak duyamadım. Demin duyduklarım da kalbimi titretmiş gibi etki bıraktı. Ben Maykanova'yı has düşmanım sanırken onun beni sonunda adam olacak çocuk, diye müdüre övmesi de nasıl iş? Apaçık, tam da böyle dedi. İşte size bilmece...

YİRMİ BEŞİNCİ BÖLÜM

Sınıf toplantısından söz edilecek.

Benim çözemediğim bilmecenin cevabını eve geldikten sonra annem söyledi:

- Oğlum, sen sınıf öğretmenine boşuna kıızıyorsun. Maykanova bana gıcık, benden nefret ediyor, benim peşimi bırakmıyor, dediklerinin hepsi boş laf, dedi annem. Nefret eden insan toplantıda sana acıyıp seni koruyak konuşmazdı. O senden nefret etmeyi bırak, seni seviyor. Bunu bil. Onun sevmediği senin yaramaz hareketlerin. Zamanında yetimliğin zorluklarını çekerek sabrı tükenen insan gergin ve sinirli olur. Sizin yersiz davranışlarınız onun beynine iğne gibi batıyor. Maykanova'nın parlayıp kızması da bu sebepten. Onun gibi karakterli insanlara sizin gibi edepsiz asilerle uğraşmak kolay değil. Siz ahmakların bunu anlaması ve öğretmeninize acıması gerekir.

Annemin Maykanova hakkındaki sözleri beni düşündürdü. Gerçekten de onun bana kin tutacak kadar alıp veremediği mi var? Kızıp bağırırsa da biz insan olalım, adam olalım, kötü yola düşmeyelim diyer. Evet, annemin dediği gibi, biz çocuklar ahmak insanlarız. Yarım yamalak düşünürüz. Ben Maykanova'nın yetim büyüdüğünü bilmiyordum. Artık ona acıyan gözlerle bakmaya başladım gibi. Evet, vücudu nazik, kıyafeti de basit, kışı titreyerek ince montla geçirdi. Okulu bitireli daha bir sene oldu, ne yapsın? Öylece takışarak ey kara Koja, ahmaksın. Çiğsin hâlâ. Karpuzunun içinde sudan başka hiçbir şey yok. Benim Maykanova hakkındaki fikrimin solu sağ, sağ da sol olarak değişmeye başladı.

Kurul, kurul neyle sonlandı? Sabret okuyucu, şimdi anlatacağım. Kurulun sıralanması? Şöyle; Kadırov hakkındaki mesele sınıf toplantısında görüşülsün. Eğer altıncı sınıf öğrencileri Kadırov Koja'nın bundan sonra hiçbir şekilde terbiyesizlik yapmayacağım, düzeleceğim, sözüne inanıp müdürün önünde ona kefil olursa Kadırov'a bir şans daha verilsin. Eğer onlara öyle bir garanti vermezse Kadırov bu kasabadaki diğer okullardan birine nakledilsin.

Kurulun benim hakkımdaki kararı böyle. Sınıf toplantısı pazartesi günü derslerden sonra yapıldı. Ahmedov kendisi de katıldı. Toplantıyı başlatıp yöneten Maykanova. O, öğrencilere kurulun kararını bildirdi. Ondan sonra beni öne çıkardı ve bu arkadaşlarına ne söyleyeceksin, dedi. Ne söyleyecektim ki? Kurulda söylediklerimi burada da tekrarladım. Son kez affedin, bundan sonra edepsizlik yaparsam ne ceza verirsiniz razıyım, dedim. Sonraki söz hakkı öğrencilere verildi.

Sınıfta bana kim dost kim düşman belli. Kimin ne söyleyeceğini önceden tahmin ediyorum. Tahminim aslında doğru çıktı. Sınıf başkanı Temir konuşarak önce beni değerlendirdi ve sözünün sonunda, düzelecek, diye inancını bildirdi. “Eğer Kadırov’u biz bu okuldan atacaksak o zaman biz ne oluruz? Onun için yapabileceğimiz hiçbir şey yok mu? Yoksa dostuna içi acımayan taş kalpli insanlar mıyız?” dedi Temir. Sözleri kitap sözü gibi güçlü ve etkileyiciydi.

“Bizim Kadırov’u terbiye etmemiz lazım. Benim teklifim, ona son defa sert bir kınama cezası verilsin, okulda kalsın.” dedi Temir. Ondan sonra üç dört kişi konuştu. Hepsinin konuşması da buna benzerdi. Temir onlara yol gösterip kanal açmış gibiydi. İş halloldu düşüncesiyle ben sevinmeye başladım.

Başka kim konuşmak istiyor?

- Ben.

Parmak kaldıran Jantas idi. Jantas yerinden kalkıverip yüksek sesle konuşmaya başladı. Kadırov’u okuldan atmak lazım. O sözünü veriyor ama yerine getirmiyor. Geçen sene de pek çok kez söz vermişti. Maykanova hocayı korkutup az kalsın öldürüyordu. O... O... Kızlara mektup yazar.

Son sözü benim kalbimi ikiye bölüp ayırmış gibi oldu. Bütün sınıf beni ilk kez görmüş gibi şaşkın bakakaldı. Ne yapacağımı bilmiyor, alev gibi yanıyorum.

- Hangi kıza mektup yazıyor? diye sordu Maykanova.

- Bilmiyorum. Baş harfine J koyup ikimiz “Kozı Körpeş ve Bayan Sulu” gibi olalım, diye yazmıştı.

Ben kendimi toplayıp:

- Yalan! diye sesleniverdim.

- Yalan değil, gerçek. Geçen gün ders esnasında sıranın altına saklayıp yazıyordun.

- Yalan!

Benim Janar’a yazdığım mektuplardan birini Jantas haylazı eline geçirdi diye korkmuştum. Öyle olmadığını anlayıp “ohh” diyerek kendime geldim. Janar’ın tarafına göz attım, onun yüzünü göremedim. Alnını iki eliyle tutarak aşağı bakıyor. Şansıma mektup olayına kimse önem vermedi. Herhalde dedikoducu Jantas’ın yine bir safsatası, diye düşünmüş olsalar gerek. Başka kim konuşacak, dedi Maykanova. Başka konuşmacı olmadı. Sonunda mesele oylandı.

Birinci teklif; Kadırov okuldan atılmasın, sert bir şekilde yargılanıp bırakılsın. Çoğunluk.

İkinci teklif; Kadırov okuldan atılsın. Sadece bir kişi parmak kaldırdı. O da Jantas.

YİRMİ ALTINCI BÖLÜM

Yirmi yedinci bölümle ilişkilendirilecek.

Altını üstüne getirip dalgalanan mavi denizin hiddetinde yalnızca kayıkçı motoru sallanıyor. Birbirini kovalayan coşkulu beyaz dalgalar kayığı yonga gibi uçurarak bir göğe çıkarıyor bir denizin dibine atıveriyor. Zavallı kayıkçının gücü tükenmiş, mecali kalmamış. Yaklaşan tehlikeyi karşılamaktan başka çaresi yok. Kaderinin nasıl sonlanacağını bilmeyip insanı verem eden sıkıntılı dakikalar...

Ben son günlerde başımdan geçenleri gözümün önünde bu şekilde canlandırıyorum. Fırtına alt üst edip geçti. Can kaldı. Artık kendimi toparlayıp kendi kendime hesap verip

düşünüp taşınabilirim. Tabii ki her şeyde ben suçluyum. Bunların hepsi terbiyesizliğimin, huyumun suyumun kötülüğünün felaketi. Yoksa Temir gibi tek dolaşıp, tek otursam böyle bir durum olur muydu? Kıymetli altın annem koştura koştura yayladaki işini bırakıp gelir miydi? Acı çekip üzülür müydü? Yok, yeter. Ahmaklığı artık bırakmam gerek. Düzelmem gerek.

Bu benim, düzeleceğim, diye kendi kendime ilk kez söz vermem değil. Çok kez söz verdim ve canla başla uğraştım. Ama ne kadar kendi hâlimde olacağım diye çalışsam da öyle olmuyor. Ya kızgınlığımla ya da başka bir sebeple terbiyesizlik yaptığımı kendim de fark etmiyorum. Yok artık öyle olmaması lazım. Sabahleyin annem yaylaya dönecekti. Atını getirip eyerleyiverdim. O benim başımı okşayarak:

- Hadi Kojatay, akıllı çocuksun. Her şeyi senin anlamam gerek. Eğer sen bir kez daha yaygara çıkaracak olursan o zaman bana surat asma. Bu çektiğim sıkıntı da yeter. Ömür boyu senin çileni çekemem artık ben. Babandan kalan bu mal mülke kendin sahip çık. Ben bu evden gidiyorum, dedi.

Bu sözü duyduğumda benim gözümün önünde pis motorsikletiyle Karatay canlanıverdi. O bana bıyıklarının altından gülerek, keyiflenerek bakıyor. “Evet, götüreceğim anneni. Seninle ninen bu evde kalacaksınız.” Annemi kucakladım.

- Hayır anneciğim gitme, gitme, canım annem. Bir daha terbiyesizlik yaparsam ıslah olmayayım. Gönlüm boşanıp gözüme yaş doldu. Annem elini omzuma koydu. Sen düzgün olursan ben hiçbir yere gitmem.

- Evlenme anneciğim.

- Adı batsın evliliğin! Benim için senin adam olmandan başka hiçbir mutluluk yok, dedi annem.

Annem yaylaya yola çıktı. Ben okula doğru geliyorum. Moralim düzeldi, içim rahat. Annemin, “Başından kalsın evliliği, benim için senin adam olmandan başka mutluluk yok.” diyen sözleri kulağımdan gitmiyor. İnan bana anneciğim, adam olacağım. Hem de nasıl olacağım. Bu dediklerimle yazar olmazsam ne olayım! Ben artık çünkü Koja değilim, başka Koja’yım. Değişen Koja’yım. Bugün benim yeni hayatımın ilk günü.

Nurilla teyzenin evinin önünde kara köpek kemik kemiriyor. Ona çaktırmadan yerden yumruk kadar taşı aldım. Yanından geçerken tak diye tam böğürüne fırlatacaktım. Aniden pat diye bir fikir geldi aklıma. Yahu bu köpek bana ne yaptı ben ona niçin vurayım? Sonra evin sahibi çıkmayacak mı koşarak? Beddua edip kızmayacak mı bana? Edepsizlik işte bunlardan doğuyormuş demek. Elimdeki taşı kenara atarak kendime içten içe kızıp yoluma devam ettim.

Sonraki sokağı döndüğümde önümde Janar'ın gittiğini gördüm. Kahve elbisesinin kıvrılarak dökülen eteği minik boyuna yakışıyor. Başında benim beğendiğim kırmızı bere. Koltuğum kanatlanmış gibi hızlanarak Janar'ı yakaladım. O benim sesimi duyunca hemen dönüp baktı.

- Merhaba Janar?

- İyi misin?

Janar'ın sol omzuna bulaşan küçük bir kireç lekesi gözüme çarptı.

- Janar, omuzunu kirletmişsin.

- Hani?

- İşte.

Çırttım. Çırttım. Leke gitti ve sildim.

Janar'ın yusuvarlak, güzel omzu avucuma değdikçe bırakasım gelmedi.

- Sağ ol, dedi Janar.

İkimiz yan yana yürüyoruz.

- Sen dün korktun mu okuldan atacaklar diye?

- Niye korkacağım, atarlarsa Sartogay'daki akrabalarım gidip okurdum. Sen biliyor musun oradaki okulun nasıl olduğunu?

- Nasıl?

İki katlı. Spor salonunu görsen o okulun... Boş boş konuştuğumun farkına vardım. Biraz duraksayıp etrafıma baktım ve birden:

- Janar, dedim.
- Ne?
- Benim dünkü mektubu kime yazdığımı biliyor musun?
- Hangi mektubu?
- Kurulda Jantas'ın bahsettiği mektup.

Janar'ın yüzü kıpkırmızı kesildi.

- Kime yazmıştın?
- Kalbim ağzıma geldi.
- Hiç... Şakasına söyledim, dedim.

YİRMİ YEDİNCİ BÖLÜM

Sır toplantıdan söz edilecek, hikâye bununla sonlanacak.

Akşam yemeğinden sonra salona geçip masa lambasını açtım ve dışarıdan kimse görmeyecek şekilde camın perdelerini indirdim. Köşede büyük boy aynası duruyor. Masamı onun tam karşısına koydum ve kargaşa yaratıp dünyayı ayağa kaldıran suçlu Koja'yla yüz yüze geldim.

Kadırov Koja'nın şahsi sır toplantısının açılışını ilan ediyorum. Gündemdeki tek mesele terbiyeli, örnek öğrenci olmak için benim bundan sonra ne yapmam gerektiği. Gündemi protokole güzelce yazdım ve suçlunun yüzüne baktım. Şimdi söyle yiğidim.

Bu arsız, olanları bir şaka diye düşünmüş olsa gerek, bana bakıp gülüyor. Gözlerini açarak, dudaklarını büzüp ağzını yamultarak dalga geçiyor benimle.

Onun bu hareketine ben sinirlendim ve kan beynime sıçradı. Kaşlarımı çatıp Ahmedov'u taklit ederek masaya pat diye vuruverdim.

- Kalk ayağa!

Yiğide can lazımmiş, uçarak kalktı.

- Otur!

Tekrar oturdu.

- Neden çağırdım Kojatay? diye ninem giriyor.

- Çağırmadım, gidin.

- Seslenmiş gibi oldun?

- Size değil, öylesine. Burada gizli toplantı yapılıyor. Engel olmayınız.

- Ne toplantısı?

- Toplantının ne olduğunu anlamıyor musunuz? Toplantı toplantısı yapılıyor.

Ninem bir an şaşırıp bakakaldı.

- Nineciğim, ne diyorsun sen? Toplantı da ne? Masayı aynanın önüne neden koydun?

- Uff nine, diye çıkıştım ben. Sizi ilgilendirmeyen şeylere niye karışıyorsunuz? Ben gizli toplantı yapıyorum. Ben kendim hakkında bir meseleyi görüşüyorum. Siz katılamazsınız.

Ninem benim yanıma geldi. Yüzü kızarmış, yaş dolan kahve gözleri aklımdan geçiyor.

- Kojatay, kuzum... Sen... Besmele çeker misin? Bismillah de kuzum. Geceleyin de uyurken toplantı açılışı, değerlendireceğim, diye bir şeyler söylemiştin. Korktun herhalde. Bismillah de.

O kadar sinir oldum ki:

- Bismillah bismillah bismillah, diye ağzımı doldurarak üç kere söyledim. Oldu mu? yoksa yine mi söyleyeyim?

- Kuzum... Tek başına oturup da insan toplantı yapar mıymış? Gece olunca kapanıp çok okuyorsun. Bu yüzden sen uykunu alamıyorsun galiba.

Yerimden fırladım.

- Canım nineciğim, lütfen gider misiniz, engel olmayın.

Çekiştirerek ninemi çıkarıp kapıyı kilitledim.

Gizli toplantı bir saate kadar uzadı. Sonunda aşağıdaki gibi sonuca varıp hep bir ağızdan karar verildi. Kadırov Koja'nın şahsi edebine bağlı meseleyi değerlendirerek gizli kurul şöyle bir karar aldı:

Birincisi; edepsizlik insanı itici gösteriyormuş. Onu artık iyice anladım. Hem bu insanın geleceği için zararlı. Edepsiz olursan Komünist Partisi gençlik kollarına da almayabilirler. O yüzden ne yapıp edip terbiyeli olmak gerek. Onun için:

a) Bundan böyle kimseye ilişmeden yoluma bakacağım. Dostum olsun, düşmanım olsun huzur içinde yaşamaya çalışacağım.

UYARI! Eğer ilişen ben değil başkası olursa ona, uzak dur, sonra kötü olur tarzında uyarılar yapmam gerek. Onun da dinlemeyip hassasiyet göstermemesi durumunda gerek duyarsam güç kullanarak korunmaya hakkım var, diye düşünüyorum.

BİRİNCİ

Bundan böyle hiçbir şekilde edepsiz, kaba bir sözü ağzıma almayacağım. Büyüğü ağabey küçüğü kardeş bileceğim.

İKİNCİ

Her edepsiz davranışım için acımasızca cezalandırılmalıyım. Cezanın türleri aşağıdaki gibi :

a) Eğer birine kendim sataşırsam o gün bir öğün yemek yemeyeceğim.

b) Birine suçsuz yere laf söylersem sıradaki hafta sonu tatilimi hiçbir yere adım atmadan evde oturarak geçireceğim. Yani kendimi eve kapatacağım.

c) Ders sırasındaki uslu durmamaktan dolayı öğretmenden uyarı alacak olursam o dersin teneffüsünde dışarı çıkmayacağım, yerimde oturacağım.

d) Eğer birinin mirinin oğlağı, kuzusu, tavuğu, köpeğı bizim evin yanından geçerse acımadan kovalayıp vurma gibi bir deliliğim var. Almas'ın kızıl horozunu öyle öldürmüştüm. Bu yaptığım olmadı, sadece kovalasam da olurdu. Bundan sonra böyle davranışlarım tekrarlanırsa yukarıdaki tavuk kümesine dinlenmeden iki kere koşarak gidip geleceğim.

ÜÇÜNCÜ

Sultan'la arkadaşlığımı bundan böyle keseceğim. Onunla ikimizin andı bugünden başlayarak sona erecek. Öbür dünyadaki kızıl ateş mevzusuna gelecek olursak ben Allah'a inanmıyorum, o yüzden beni cehennem ateşi korkutamaz.

DÖRDÜNCÜ

Derslerinde iyi olmak başarılı bir öğrencinin ilk işareti. Benim bu dönem içerisinde ne yapıp edip başarılı öğrencilerin arasına katılmam gerek. Onun için:

a) Derse bir saat bile mazeretsiz gecikmeyeceğim.

b) Eve verilen ödevleri zamanında yapacağım.

BEŞİNCİ

Yukarıda kabul edilen taahhütnamenin eksiksiz bir şekilde yerine getirilmesini garantiye almak için her gün uyumadan önce kendi kendime hesap vererek, iyi kötü davranışlarımı bu deftere sırayla yazacağım.

Bu dediklerimi gerçekleştirmek benim için büyük bir sınav. Eğer bu sınavı geçemezsem o zaman benim bundan sonra okumamın gereğı yok. Zavallı anneme çile çektirmektense adam olmanın başka bir yolunu bulmam gerek.

Karar oy birliğiyle kabul edildi.

Bu sırada mutfaktan gelen ayak sesi, birilerinin konuşması duyuldu. Bir el kapıyı sürekli olarak vurmaya başladı.

- Kojatay açar mısın kuzum?

Ayağa kalkıp kapıyı açtım. Ninem ve ihtiyar Evbekir. Bakışları değişik, ürkütücü, gizemli.

- Selamünaleyküm, amca.

- Selam çocuğum. Sen neden yapayalnız kapıyı kilitlemiş oturuyorsun.

- Öylesine... Ders çalışıyorum.

- Kojatay bu dedene nabzını ölçtürür müsün kuzum? dedi ninem. Korktum.

- Niye ne olmuş?

- Gece uyku sersemi konuşmuştun. Kim bilir, bu deden ölçsün nabzını. Rengin de bir tuhaf olmuş gibi.

Ben istemeden gülüverdim.

- Ey, cahil ninem! Beni hasta mı sanıyorsun? Hastalık değil, hiçbir şeyim yok, sağ salimim.

Ninemin buruşmuş alnından şap diye öpüp sevdim ve koşarak dışarı çıktım. Ah, bu akşam ne kadar da güzel! Ay ışığı... Gökyüzünün berrak, mavi, ipek çadırı bütün süsünü takınmış parlıyor. Kulüp tarafından gelen akordeon sesi, çocukların cıvıdayarak oynayan sesleri duyuldu. İçimde müthiş bir cesaret ateşi yanarak oraya doğru yol aldım. Ay ışığından oluşan gümüş köprü... Hemen köyün tam yakınında nehir yatıyor parlayarak. Apaçık, aydınlık, bu harika dünya! “Uç! Havalan!” diyerek kanat takıp koltuğumdan, beni hayalime doğru uçuracak gibi.

Yan, yan, cesaret ateşi! Havalan hayal kuşu!

Sabırsızlandığım da arzuladığım da yarınki geleceğim!

4. DİZİNLER

4.1. GRAMATİKAL DİZİN

-A-

a : Soruyu güçlendiren, pekiştiren ünlemdir.

a. 1421

abala - : Havlamak.

a.- p 854, 1467

abalat - : Havlatmak.

a.- ip 1477

Abay : Özel ad.

a. 1266, 1395, 1396, 1401, 1403, 1406

abaysız : Farkında olmadan.

a. 1353

abdıra - : Şaşırmak.

a.- p qaldım 1569

abırjuw : Endişe.

a. 134

abıyır bol - : Neyse ki.

a.- ğanda 1181, 1324, 2590

abıroy : onur, şeref.

a.+ ğa 541

abroyını ayranday tögil - : Utanç verici duruma düşmek, rezil olmak.

abroyım a. t. - di 534

abzal : Aziz, kıymetli.

a. 52, 382

ada bol - : Arınmak.

a.- sañ 1638

adal : Samimi, sadık, güvenilir.

a. 1261, 1768

adam : İnsan.

a. 193, 222, 229, 305, 372, 619, 632, 825, 1001, 1034, 1098, 1149, 1189, 1197, 1330, 1419, 1464, 1478, 1520, 1761, 1792, 1805, 1846, 1893, 1932, 2109, 2152, 2181, 2227, 2241, 2342, 2395, 2430, 2524, 2527, 2568, 2599, 2635, 2638, 2718

a.+ dar 300, 316

a.+ dardıñ 319

a.+ day 76, 238, 431, 1516, 1656

a.+ dı 533, 631, 1042, 2206

a. ekenin 50

a.+ ğa 139, 593, 2232, 2530

a.+ mın 2382

a.+ nan 1875

a.+ nıñ 04, 1069, 1241, 1763, 2183, 2468, 2727

adam balası : İnsanoğlu.

a.+ nıñ 1422

adam bol - : Adam olmak.

a.- am 2640

a.- amın 2640

a.- atın 2512, 2517, 2762

a.- ip şıquw 1413

a.- sın 2534

adamgerşilikke jat - : Adamlığa sığmak.

a.- a 1659

adamşılıq : İnsanlık.

a. 2220

a.+ qa 912

adas-: Yolunu şaşırmak.

a.- ip barasıñ 322

adıra qalsın : “Mahrum kalsın, adı batsın!” anlamında beddua.

a. 2635, 2638

Afrika : Afrika, özel ad.

a. 2000

ağa : Ağabey.

a. 1284, 2736

a.+ sı 899

ağaç : Ağaç.

a. 422, 436, 1508, 2484

a.+ qa 885, 1195

a.+ pen 1771

a.+ ta 1212

a.+ tan 2506

a.+ tardı 563

ağay : Ağabey.

a. 2273, 2480

a.+ ımın 897

a.+ lar 1502

ağıt - : Çözmek, gevşetmek.

a.- ıp 759, 2442

ağız - : Çok hızlı gitmek.

a.- ıp öte 1454

ajal : Ecel.

a.+ ı 2392

a.+ ınnan 814

ajalı jet - : Eceli gelmek.

a.- ıp 184

ajıras - : Ayrılmak.

a.- qalı 1641

aq : Pekiştirme.

a. 79, 80, 302, 324, 471, 580, 604, 623, 768, 833, 835, 849, 855, 930, 985, 1006, 1087, 1095, 1127, 1157, 1476,

1501, 1714, 1727, 1785, 1827, 1838, 2173, 2258, 2263, 2294, 2325, 2443, 2688

asıqpın a. 2083

aynalıp jürmey a. 528

edi a. 159

körinip tur a. 1578

şıqtım a. 2039

uğındıra almay qoydım a. 622

unamaydı a. 09

aq - : Akmak.

a.- qan 557

aq : Ak, beyaz.

a. 844, 1001, 1145, 1294, 1568

a.+ tarı 823

aq qaranı ayır - : Haklıyı haksızı ayırmak, doğruyu yanlış ayırmak.

aq qarañdı a.- ıp 230

aqıl : 1. Akıl.

a.+ ğa 2432

a.+ ı 744

a.+ ın 2622

2. Fikir, nasihat, faydalı düşünce.

a. 1542

a.+ ım 609

aqıl ayt - : Akıl vermek.

a.- ıp 230, 617

aqıl keñes sura - : Akıl danışmak.

a.- p jatqan 116

aqıldı : Akıllı.

a. 193, 212, 1248, 2393

aqılğöy : Bilgin.

a. keledi 612

aqılğa sıy - : Akla mantığa sığmak.

a. -a 2154
aqımaq : Ahmak.
a. 51, 658, 802, 1014, 2349, 2395, 2535
a.+ pın 1545, 2005
a.+ sını 2394, 2539
a.+ tar 2531
a.+ tarmız 2153
aqımaqtıq : Ahmaklık.
a. 2432
a.+ iñdi 12
a.+ tı 2615
aqın : Ozan, şair.
a. 1397, 1403, 1407
a.+ bız 1407
a.+ ğa 1407
a.+ ı 2449
a.+ nıñ 1404
aqır : Son.
a.+ ı 2431
aqırı : Sonunda, nihayet.
a. 356, 513, 665, 668, 767, 1559, 2594, 2723
aqırım : Yavaş.
a. 238, 685, 1529
aqıyqat : Hakikat, gerçek.
a. 1932
a.+ tıñ 1248
aqjal : Bembeyaz.
a. 2603
aqköñil : Gönlü geniş.
a. 1255
aqsaqal : Ak sakal.
a. 1159

aqşa (I) : Para.
a. 304, 908, 910, 919, 921, 949, 1415
a.+ nı 774
a.+ nıñ 924
a.+ ñ 753
aqşa (II) : Beyaz renkli, akça.
a. 1263
aqta - : Aklamak.
a.- p 2434
a.- p aluwım 1161
aqtal - : Aklanmak.
a.- uwdıñ 2435
aqtar - : Bir şeyin içini açarak aramak, karıştırmak, dökmek.
a.- a 2012
a.- ıp 144, 186
a.- ıp qarap otıradı 60
aqtarıp ayt- : İçini dökmek, anlatmak.
a.- ıp bersem 220
aqtös : Ak döşlü.
a. 423, 971
al (I) : 1. Karşılaştırma bildirir.
a. 50, 59, 86, 99, 111, 134, 146, 216, 252, 267, 342, 492, 550, 613, 631, 722, 784, 846, 1057, 1075, 1086, 1245, 1246, 1403, 1500, 1642, 1873, 1961, 2106, 2261, 2393, 2429, 2446, 2483, 2548
2. Bir olayın gidişatını öğrenmek için kullanılır.
a. 22
3. Cümle başında ama, fakat, oysa ki anlamında kullanılır.

a. 08, 65, 452, 1715, 2391

4. Birinin dikkatini çekmek için söylenir.

a. 805, 1132, 1610, 2081

5. Buyruk ve dilek bildirmek için söylenir.

a. 956, 1016, 1810, 1851, 2691, 2622

al (II) : Ön.

a.+ da 1521, 1594

a.+ ğa 1337, 1537, 1539, 1594, 2553

al - : **1.** Almak, elle tutmak, hakim olmak.

a. 922, 1211

a.- a ber 1675

a.- a kelmegenimizge 1702

a.- a ketemiz 1285

a.- a ketsem 1838

a.- a salıp 304

a.- am 381, 1060

a.- amın 315

a.- amız 1666

a.- dı 784, 1160

a.- dım 289, 637, 797, 2630

a.- dıñ 287, 982, 986

a.- ğan 1381, 1505, 2176

a.- ğan joqpın 1159

a.- ğanday 1700

a.- ğısı 1988

a.- ıp 05, 413, 477, 493, 711, 712, 774, 787, 1004, 1130, 1546, 1676, 1713, 1738, 1917, 1948, 1957, 2012, 2120, 2180, 2220, 2785

a.- ıp kele qalğan 1255

a.- ıp keletin 109

a.- ıp ketti 2179

a.- ıp körsetti 959

a.- ıp şıq 732

a.- ıp şıqadı 2604

a.- ıp şıqqanım 768

a.- ıp şıqtı 928

a.- ıpsıñ 2659

a.- ıptı 1162, 1239

a.- mağanı 1932

a.- maq 817

a.- may qoyuwı 2728

a.- sam 1590

a.- uwğa 74

2. Asıl fiile –p gerundiyum ekiyle bağlanarak hareketin öznenin kendisi için olduğunu veya yapıldığını ifade eder.

toltırıp a. 801

kelip a.- a 2356

quwıp a.- a 1459

müyizdep a.- a 1290

şeñgeldep a.- a 807

şubatıp a.- a 2264

ürkip a.- a 666

boyımdı jıyıp a.- a qoydım 337

jıynap a.- a qoydım 1656

jatıp a.- adı 1946

tañdap a.- adı 23

jattap a.- am 1838

şığarıp a.- am 589

bilip a.- amın 1501

jazdırıp a.- amın 1488

äkep a.- amız 1748

jasap a.- amız 1743
süzip a.- amız 1664
iyemdenip a.- ar 10
töletip a.- ar 2390
basıma pälə tawıp a.- armın 721
qarap a.- ayın 68
tamaqtanıp a.- ayın 99, 1668
jatıp a.- dı 1131
jıynap a.- dı 514
köterip a.- dı 270
qır soñıma tüşip a.- dı 2523
sınap a.- dı 2561
silkip a.- dı 342
söylesip turıp a.- dı 2298
suwırıp a.- dı 793, 909, 2284
suwretke tüşirip a.- dı 1338
şaqırıp a.- dı 2192
tartıp a.- dı 945
atıp a.- dıq 2134
bolıp a.- dıq 510
qarpısıp a.- dıq 471
suwırıp a.- dıq 2389
bolıp a.- dım 1548
ilip a.- dım 2645, 2722
köterip a.- dım 1693
mült jiberip a.- dım 473
qarap a.- dım 2673
örmelep şıqıp a.- dım 2459
salıp a.- dım 1788
suwırıp a.- dım 767, 775
taqıp a.- dım 2105
tawıp a.- dım 1475
tärtipke keltirip a.- dım 2307
atıp a.- dındar 2133

jantalasıp a.- ğa 564
jaylap a.- ğan 2140
jolğa tüşip a.- ğan 2198
kiyip a.- ğan 1702
atıp a.- ğan 2145
ilip a.- ğan 1201
qolına tüşirip a.- ğan 2587
baylap a.- ğan 466
şaqıp a.- ğan 688
tawıp a.- ğan 430
otırıp a.- ğan joq 163
bekinip a.- ğanday 2152
boyımdı jıyıp a.- ğanday 102
tistep a.- ğanday 1530
jıǵılıp jatıp a.- ğanımdı 196
utqızıp a.- ğanımdı 456
şayımdı işip a.- ğannan 245
tıñqıyıp toyıp a.- ğannan 197
tosıp a.- ğannan 2606
mıtıp a.- ğım kelip 254
aşıp a.- ıp 1785
atıp a.- ıp 2132
ilip a.- ıp 2770
istep a.- ıp 2432
jabısıp a.- ıp 2464
julıp a.- ıp 1571
kösip a.- ıp 934
köterip a.- ıp 262, 1133
qaqıp a.- ıp 1962
qasıp a.- ıp 1049
mingesip a.- ıp 1670
suwırıp a.- ıp 927
şalqamnan jatıp a.- ıp 1388
şuqırlap a.- ıp 2212

turıp a.- ıp 606
süyrep a.- ıp bardı 355
ustap a.- ıp jürgen 2247
miñgestirip a.- ıp keldim 1031
dañğazalap a.- ıp kep 234
quşaq etip a.- ıp şıqa berdim 330
jetelep a.- ıp şıqtım 1463
kiyip a.- ıptı 1302
sıdırıp a.- ıp tastağan 72
şatastırıp a.- mas 34
ıyt qawıp a.- masın 526
tüzep a.- sa 618
atıp a.- sañdar 2135
aşıp a.- sam 2223
demalıp a.- saq 830
atıp a.- uw 2145
aqtap a.- uwım 1161

3. Asıl fiile -a/-e; -y gerundiyum ekleriyle bağlanarak hareketi gerçektirmeye muktedir olmayı, gücü yetmeyi ifade eder.

tapa a.- a 1761
qozğalta a.- ar 1132
jüre a.- ar ma edi 64
ustay a.- dı 1147
köre a.- ğan 1244
payımday a.- ğan 2022
bayıbına bara a.- madiq 1932
ata a.- madiq 2108
kele a.- madiq 2100
ayta a.- madım 1481
bayqay a.- madım 2589
esime tüsire a.- madım 1150
estiy a.- madım 2515

özimdi ustay a.- madım 1611
bayıbına bara a.- mağan 2521
jawap tapa a.- mağandıqtan 694
ıqpıl jasay a.- mağanımız 2563
ayta a.- masam 2038
batıp kele a.- may 583
qıyya basa a.- may 570
qusa a.- may 811
sene a.- may 887
tuspalday a.- may 433
tüsine a.- may 1461
tura a.- may jatır 2116
tanıy a.- may jatırmin 766
tapa a.- may jatırmin 762
tapa a.- may jatqanımdı 145
tapa a.- may jatqanıñ 157
jüre a.- maymın 376
ayta a.- may qalarmin 2046
tapa a.- may qalsın 1763
uğındıra a.- may qoydım aq 622
bayıbına bara a.- may tur 883
asa a.- maydı 1273
aytıp bere a.- maydı 31
bola a.- maydı 216
seskendire a.- maydı 2752
tapa a.- maydı 2152
toqırıp qala a.- maydı 1258
bara a.- maymın 1908
köre a.- maymın 400
küyigiñdi tartıp жүre a.- maymın 2624
tastay a.- maymın 1724
aldarqata a.- maymın 154
qutıla a.- maymın 17

ayta a.- maysıñdar 1549
öte a.- maysız 1303
öte a.- maytın 2760
ala : Ala, alaca renk.
a. 838, 1740
ala köleñke : Alacakaranlık.
a. 2224
ala köleñkele- : Alacakaranlık olmak.
a. -w 888
ala köñilden - : Huzursuz olmak.
a.- ip 403
ala közben burılşaqıtay qara - : Yan gözlerle bakmak, yan yan bakmak.
a.- p 859
alabota : Koyun sarmaşığı.
a. 1345
alaböten : Farklı, ayrı.
a. 44, 1038
alaqan : Avuç içi, aya.
a.+ ıma 1445, 2663
a.+ ımdı 547
a.+ imen 1771, 2422
alaqanı keñ : Eli açık.
a. 901
alañ : Alan, meydan.
a.+ ına 245, 1957
alañ-eleñ : Şafak vakti.
a. 455
alasar - : Kısalmak.
a.- ip ketti 1584
alawızdıq : Anlaşmazlık.
a.+ pen 635
alayaq : Düzenbaz.
a. 1204

albastı : Albastı.
a. 1098
alda : Önde, ileride.
a.+ n 1277
alda - : Kandırmak, aldatmak.
a.- maq 1861
a.- p 911, 1154
aldan - : Kanmak, aldanmak.
a.- atın 656
aldarqat- : Kandırmak, aldatmak.
a.- a almaysıñ 154
aldı : Ön.
a. 433, 995, 1213, 2509
a.+ ma 963, 1366, 2279, 2627
a.+ mda 1316, 1562, 2407, 2652
a.+ mdağı 1568, 2200
a.+ mdı 312, 957
a.+ men 2215
a.+ mızda 1293
a.+ mızdağı 994
a.+ mızdan 844
a.+ mnan 1446
a.+ na 355, 363, 365, 449, 717,
727, 733, 751, 849, 1090, 1465, 1473,
1487, 2181, 2226, 2441, 2685, 2706
a.+ nan 193, 1564, 1599
a.+ nda 331, 1028, 1182, 1313,
1329, 1558, 1964, 2053, 2360, 2547,
2644, 2758
a.+ ndağı 101, 132, 516, 837,
1032, 1309, 1496
a.+ ñdağı 692
aldı-artı : Önü arkası, çevre etraf.
a.+ na 1217

aldır - : Aldırmak, getirtmek.

a.- adı 1490

alfavit : Alfabe.

a.+ ti 1873

alğış : İlk, birinci.

a. 2383

a. salğan 75

alğışqı : İlk, başlangıç.

a. 566

alıp : Alp, yiğit, kahraman.

a. 1261

Alıp Soq : Özel ad.

a. 857, 858

alıs : Uzak.

a. 1697

a.+ ta 1059

alıs - : Çarpışmak, savaşmak.

a.- uwğa 563

alısta - : Uzaklaşmak.

a.- p bara jattı 175

a.- w 2112

alqım : Boğaz.

a.+ ıma 2308

a.+ nan 1153

alqın - : Koşmak.

a.- ıp 261

alma : Elma.

a.+ day 1086

Almas : Özel ad.

a.+ tıñ 2745

Almatı : Özel ad.

a. 1107

a.+ dan 1416

a.+ ğa 740

alpıs : Altmış.

a.+ tı 1280

Alşabay : Özel ad.

a. 645

a.+ dıñ 646

altı : Altı.

a. 20, 22, 158, 2456

a.+ nşı 2467

a.+ nşığa 1411

altı alası bes beresisi bar ma : “Alıp veremediği mi var?” anlamında bir deyim.

a. 2533

altı-jeti : Altı yedi.

a. 463

altın : Altın.

a. 1792, 2470, 2613

altınşı : Altıncı.

a. 594, 2545

amal : Çare.

a. 228

a.+ ı 2605

a.+ ım 1291

a.+ ıñ 11

amalsız : Gönülsüz, mecburi.

a. 140, 970

a.+ dan 143

amalsızdan : Çaresizlikten, mecburiyetten.

a. 759

aman : Sağ salim, esen.

a. 149, 739, 2194, 2231, 2232

a.+ sıñ 1030, 2657

a.+ sıñdar 1332

amandas - : Selamlaşmak.

a.- a kelip 1029

a.- ip 1050

a.- tım 1571

a.- uwğa 1623

amandıq : Sağlıq.

a. 1417

amanşılıq : İyilik.

a. 2194

ana (I) : Bu, şu, o.

a. 322, 633, 869, 1211, 1234,
1251, 1480, 2053, 2612

a.+ nı 48, 328, 613

ana (II) : Anne.

a.+ m 2490, 2761

a.+ mday 1264

a.+ ñdı 2328

ana jer : Ora.

a.+ de 1164

anada : Geçende, o gün, o zaman.

a. 1157, 1289, 1318, 1659

anaday : 1. Anlatana ve söyleyene göre
biraz uzakta olan bir yeri belirtmek için
kullanılır.

a. 669, 1213

a.+ da 1128

2. Geçende, o gün, o zaman.

a. 1682

anadaydan : Uzaktan, göz göreceğ
yerden.

a. 414, 2361

ananday : Bk. anaday.

a. edi 57

anaw : Şu, o.

a. 325, 680, 1263, 1449

anda : Orada, o yerde.

a. 666, 1164

Anfisa Mixaylovna : Özel ad.

a. 1790, 1803, 1815, 1830, 1847,
1857, 1873, 1898, 2446, 2501

a.+ nıñ 1801, 1808

anıqtap : Tam olarak.

a. 2515

ant atqan : bk. anturğan.

a. 1204

ant et - : Yemin etmek.

a.- emin 2335

ant iş - : Yemin etmek.

a.- sem 2038

ant suw iş - : Ant içmek.

a.- üwşi 1710

antala - : Çepeçevre kuşatıp üstüne
yürümek.

a.- p 844

anturğan : Sözünde durmaz, kalleş.

a. 109, 419

añ awla - : Av avlamak.

a.- p şıqqan 2107

a.- ymız 2107

añda - : Anlamak.

a.- dı 1039

a.- maqqa 1801

a.- p 1362

a.- w 1877

añdı - : Takip etmek, gözlemek.

a.- p kele jatqanday 2042

ıñğaylap qoyıp a.- p jatırmin 565

añğar - : Fark etmek.

a.- dım 136, 2019
aňgarıl - : Farkedilmek.
a.- atın 155, 2488
a.- maydı 95
aňgart- : Farkettirmek.
a.- ıp 2151
a.- uwinşa 1508
aňır- : Şaşkına dönmek.
a. -ıp 2705
aňqaw : Her denilene inanan, saf.
a. 621
aňsa - : Özlemek, arzulamak.
a.- p 575
a.- wımda 1423
a.- ysiñ 1420
a.- ytınım 2787
aňtarıl - : Şaşırmak.
a.- a 2578
a.- ıp turıp qalıp 1061
ap : Hop sesi.
a. 1676
ap-awır : Apağır, çok ağır.
a. 1693
ap-ayqın : Apaçık, çok açık.
a. 2517
apa : Anne.
a.+ m 903, 907, 913
a.+ ñ 940
apar - : Götürmek, ulaştırmak, yanında eşlik etmek.
a.- adı 740
a.- ıp 1661, 2119, 2150, 2156, 2220
a.- ıp qoyğan 935

a.- ıp tastap 2236
apay : Hoca hanım, hanım öğretmen.
a. 256, 442, 583, 2193, 2194
a.+ dı 2575
a.+ ğa 815
appaq : Apak, bembeyaz.
a. 836, 1307
ar jaq : Diğer taraf, öteki taraf.
a.+ ına 447
a.+ inan 424
a.+ ında 1059
a.+ tan 1663
ara : Ara, arasında.
a.+ sı 1758, 1944
a.+ simen 320, 638
a.+ sina 2507
a.+ sinan 614, 2128
a.+ sında 1078, 1946, 2159, 2499
a.+ sındağı 203, 2404
ara-arasınan : Arada bir, ara sıra.
a. 1678
ara salmağı : Ağırlık oranı, terazi.
a. 472
ara-tura : Ara sıra.
a. 2460
arada : Arada, arasında.
a. 14, 156, 804, 1401, 1463, 1470, 1617, 1761
aral : Ada.
a.+ ına 2151
arala - : Gezmek.
a.- p 1544
aralas : Karışık.
a. 1019, 2355

aralıq : Aralık, esafe, ara.

a. tan 893

aramdıq : Kötülük, sahtekarlık.

a.+ iñ 1637

arba : At arabası.

a. 1887

arǵı : Karşı.

a. 421

arı : Öte, uzak.

a. 2700

arıp-talıp : Apar topar.

a. 2613

arqa : 1. Sırt.

a.+ mnan 1116, 1156

2. Saye, vasıta.

a.+ sı 1080

arqa bas : Tüm vücut, üst baş.

a.+ ım 2200

a.+ ımnan 166

arqala - : Sırtına alarak taşımak, sırtlanmak.

a.- p 1325

arqan : Halat.

a. 2389

arqasında : Sayesinde.

a. 703, 1083

arqılı : Aracılığıyla.

a. 2733

arqırawıq : Coşmak.

a. 2603

arman : Hayal.

a. 651, 2785

a.+ ım.dı 219

a.+ ımdı 652

a.+ ımız 641

armanda - : Hayal kurmak.

a.- p 58

armıyya : Ordu.

a.+ dan 573

a.+ ğa 549

arna : Nehir yatağı, kanal.

a.+ ğa 1320

a.+ sı 1296, 1681

arna - : İthaf etmek, tahsis etmek.

a.- ğan 170

a.-p jazğan 1387

arna tart - : Kanal açmak.

a.- ıp ketken 2569

arnal - : Mahsus olmak, tahsis edilmek.

a.- ıp 1085

arnawlı : Özel, şahsa mahsus, hususi.

a. 2197

arnayı : Mahsus, özel olarak, hususi olarak.

a. 2467

arpalı - : Uğraşmak.

a.- uw 2530

ars ars et - : Havlamak.

a.- ıp 845, 975

ars ars ür - : Havlamak.

a.- ıp 421

a.- ıp barıp 516

arsılda - : Havlamak.

a.- p tura 448

arsız : Arsız.

a. 2692

art : Önün zıddı, arka.

a. 1840, 2307

a.+ ı 315, 1591
a.+ ıma 537, 739, 976, 1646,
1802, 2040
a.+ ımda 1797
a.+ ımnan 1713
a.+ ın 852
a.+ ına 745, 758, 785, 790
a.+ ındağı 995
a.+ ta 1276
2. Kuyruk sokumu bölgesi, kaba
et.
a. 2388
a.+ ıñdı 1074
art - : Artmak.
a.- ıp ketti 473
a.- qanım 476
artel : Grup, topluluk.
a. 1330, 1526
artıq : Fazla, artık, üstün.
a. 269, 712, 1100, 1246, 1938,
1992, 2185, 2334, 2635, 2639
a.+ imen 1102
artıl - : Çoğalmak.
a.- mas 1379
artındağı : Arkasındaki.
a. 638
artınıp-tartın - : Yüklenmek, sırtlamak.
a.- ıp 2160
artınşa : Ardından, hemen sonra.
a. 1612
artilleriyaşı : Karacı askerler.
a.+ lar 1104
artist : Artist.
a.+ er 1183

artqı : Sonraki, arkadaki.
a. 1593
a.+ sı 826
arxiv : Arşiv.
a.+ tiñ 2470
arzan : Ucuz.
a.+ nıñ 2095
arzanqol : Kalitesiz.
a. 959
as : Yemek.
a. 1753
a.+ tan 2683
as – (I) : Aşmak, geçmek.
a.- a 930
a.- a almaydı 1273
a.- a tüsti 475
a.- ıp 1138
as – (II) : Pişirmek.
a.- ıp 1701, 2158
a.- uwğa 2158
as iste - : Yemek yapmak.
a.- p 2125
as iş - : Yemek yemek.
a.- peymin 2739
as üy : Mutfak.
a.+ ge 1516
asaw : Asi, huysuz.
a.+ ğa 1634
a.+ larmen 2530
asıq - : Acele etmek.
a.- atınım 2787
a.- ıp otırmız 901
a.- pın aq 2083
asığs : Acele.

a. 1788
asıǵıstıq : Acelecilik.
a. 785
asıqpay-saspay : Acele etmeden.
a. 2481
asıl : Asil, kıymetli, değerli.
a. 2178
asıñqıra - : Aşmak, geçmek.
a.- p 1280
a.- p túsken 1017
asır - : Aşırmak, geçirmek.
a.- a 752, 1137
asır sal - : Gülüp oynamak.
a.- ıp 1084
asqaqta - : Uzamak.
a.- p tur 2457
asqar : Yüce.
a. 1262
aspan : Gökyüzü.
a. 207, 556, 1263, 2101, 2360
a.+ ǵa 203, 2134, 2169, 2604
a.+ nan 984
a.+ nıñ 2779
aspandat - : Yukarı kaldırmak.
a.- a 1967
aspaz : Aşçı.
a. 1326
ast : Alt.
a.+ ina 2584
a.+ ında 1200
astan kesteñin şıǵar - : Altını üstüne getirmek.
a.- ıp 1691
astı : Alt.

a. 1763
a.+ daǵı 926
a.+ n 889
a.+ na 81, 1844
a.+ nan 169, 1138, 1269, 1354, 2019, 2055, 2223
a.+ nda 874, 877
a.+ ndaǵı 869, 905, 1515, 1529, 1543
astıq : Tahıl, mahsul.
a.+ ı 148
astın üstine keltir - : Altını üstüne getirmek.
a.- ıp 2602
aş : Aç.
a. 198, 493, 1980
aş - : Açmak.
a.- a 2766
a.- a bergenimde 2309
a.- ıp 132, 1785, 2223, 2284, 2552
a.- ıp jiberip 889
a.- ıp qoyıp 1592, 1844
a.- tı 793
a.- tım 2767
aşabas : Çatal başlı.
a. 1690
aşañ : İnce, zayıf.
a. 1334
aşı : Keskin.
a. 2354
aşı - : Acımak, rahatsızlık vermek.
a.- ıp ketip 2125
aşıq : Açık.

a. 1033, 1474, 1987, 2049, 2454,
2687

aşıq awız : Ağzı açık.

a. 911

aşıl - : Açılmak.

a.- ğan 881

a.- ğanday 517, 1880

aşınğandıq : Kızgınlık.

a. 1617

aşıt - : Ekşitmek.

a.- a 943

aşuw : Kızgınlık, sinir, öfke.

a.+ dan 1152

aşuw şaqır - : Sinirlenmek.

a.- ıp 2023

aşuwı qayna - : Kan beynine sıçramak.

a.+m q.- p ketti 2694

aşuwlan - : Sinirlenmek.

a.- sa 272

aşuwlandır - : Kızdırmak.

a.- adı 357

aşuwlanşaq : Çabuk öfkelenen, sinirli.

a.- adı 2527

aşuwlı : Sinirli.

a. 2313

at : Ad, isim.

a. 16, 610, 897

a. emes 26

a.+ ı 14, 20, 33, 897, 1105, 1506,
1596

a.+ ım 03, 25

a.+ ımdı 03, 68, 160, 1613

a.+ ın 07, 1399

a.+ ına 1507

a.+ ınıñ 04

a.+ ıñ 209, 895, 897

a.+ tardı 05

a.+ tardıñ 10

a.+ tı 15

at : At.

a. 384, 595, 656, 660, 670, 678,
679, 699, 734, 825, 842, 862, 884, 1030,
1040, 1083, 1088, 1090, 1174, 1200,
1208, 1215, 1270, 1670, 1818, 1925,
2142, 2230, 2232

a.+ ı 2384

a.+ ıma 1185

a.+ ımdı 1195

a.+ ın 994, 1207, 2621

a.+ ına 1173, 1176

a.+ ınıñ 2144

a.+ ıñnıñ 382

a.+ qa 725, 741, 743, 749, 825,
971

a.+ tan 388, 811, 1093, 1927

a.+ tar 643

a.+ tı 385, 680, 693, 885, 1211,
1669, 1682, 2386

a.+ tıñ 392, 393, 665, 752, 792,
845, 972, 1213, 1214

at – 1. Ateş etmek, patlatmak.

a.- a almadıq 2108

a.- ıp aldıq 2134

a.- ıp aldıñdar 2133

a.- ıp alğan 2145

a.- ıp alıp 2132

a.- ıp alsañdar 2135

a.- ıp aluw 2145

a.- qan 2429
a.- paqşı 1924
a.- tıq 2137
2. Atmak.
a.- qan 1256
a.- ıp 1712
a.- ıp şıqsam 1200
a.- qan 2110
a.- pağan 2169
3. Atılmak, fırlamak.
a.- ıp 1515, 1786
at qoy - : Ad koymak .
a.- ğan 13
a.- uwı 20
at şaldır - : At otlatmak.
a.- ıp 830
ata : Ata, soy, ced.
a. 1260, 2370
a.+ ğa 2772
a.+ m 1192
a.+ mdikine 425
a.+ mızdın 1396
a.+ mnan 1401
a.+ ñ 608, 2774
a.+ sın 1126
ata – : **1.** Ad koymak, adlandırmak.
a.- p jiberen 13
a.- p jüredi 22
a.- sa 1410
a.- wmen 22
a.- ymın 483, 509
2. Adını söylemek, çağırmak.
a.- dı 1831
a.- may 68

a.- maydı 1011
a.- ytın 160
a.- p bereyin 1488
a.- sa 1874, 1953
a.- ydı 32, 35, 1875
a.- ymın 1386
ata-ana : Ebeveyn.
a. +sı 1716
ataqtı : Ünlü.
a. 1300, 2474
atal - : Adlandırılmak.
a.- atın 1018
a.- ıp qoymay 66
a.- mağan 1105
atan - : Çağırılmak, ilan edilmek.
a.- ıp 573
a.- ıp jürgenim 54
atañnıñ bası : Birinin söylediği söze alaycı bir şekilde verilen karşılık.
a. 117
atı-jöni : Adı-soyadı.
a.+ mdi 65
atı şuwlı : Adı duyulmuş, ünlü, namılı.
a. 2248
atıstır - : Birbirine düşürmek.
a.- ıp 1863
atqar - : Yapmak, icra etmek.
a.- ıp jatqanıñızdı 2481
atta - : Adımlamak, yürümek.
a. 698
a.- dım 2407
a.- p 891
attan - : **1.** Yola çıkmak.
a.- atın 166

2. Savaşa katılmak, sefere çıkmak.

a.- ğanda 51

attı : Atlı.

a. 419

avtoqalam : Dolmakalem.

a.+ imen 2406

avtor : Yazar.

a. 1069

a.+ dıñ 1071

aw (I) : Sürpriz, şüphe, varsayım, pişmanlık vb. duyguları ifade etmek için kullanılır.

a. 107, 294, 401, 477, 552, 636, 663, 771, 814, 1038, 1063, 1382, 1412, 1516, 1634, 1648, 1675, 1753, 1803, 1830, 1894, 2013, 2221, 2254, 2327, 2394

aw (II) : Ağ.

a.+ dı 1676

a.+ ıñızdı 1673

aw - : 1. Kaymak, ağmak.

a.- ıp tüşip 811

2. Göçmek, gitmek.

a.- ıp ketti 1936

awa : Hava.

a. 821

awa rayı : Hava durumu, hava olayları.

a. 822

a.+ nıñ 560

awdan : İlçe, bölge.

a. 1117, 2178

a.+ dağı 2549

a.+ ı 1118, 1119

a.+ nıñ 1110

awdandıq : İlçeyle ilgili, ilçeye has.

a. 195, 2448

awdar - : Dikkat etmek.

a.- dı 861

awıl : Köy.

a. 1019, 2349

a.+ da 74, 253, 620, 1364, 362

a.+ dağı 367, 643

a.+ dan 787, 2112

a.+ dı 166, 1544

a.+ dıñ 193, 2152, 2352, 2783

a.+ ğa 869, 903, 1193, 1226, 1251, 1273, 1285, 1325, 1329, 2195

awıl aymaqtı : Çevre, etraf.

a.+ ñ 32

a.- ıp 811

awır : Ağır.

a. 169, 1354, 2422

awır – : Hastalanmak.

a.- ğanımen 694

a.- ıp 1955

a.- ıp qalıptı 2288

awır kürsin - : Ah çekmek.

a.- edi 1826

awıs - : Değiştirmek.

a.- amın 1499

a.- ıp ketken 1401

a.- tım 1513

awıst - : Değiştirmek.

a.- ır 1649

awıstırıl - : Nakil olmak.

a.- sın 2549

awız : 1. Ağız.

a. 168

a.+ ı 782
a.+ ıma 798, 817, 2679
a.+ ımdı 806
a.+ ımnan 1353
a.+ ın 793, 927, 2693
a.+ ınan 1759, 2010
a.+ ında 1018
a.+ ınday 70
a.+ ıña 801
2. Giriş yeri.
a.+ ın 2122
a.+ ında 573
a.+ ındağı 398
awız üy : Mutfak.
a.+ de 122
a.+ den 2311, 2764
awızdıq : Ağızlık.
a.+ ı 637
awızşa : Sözlü, şifahî.
a. 1807, 2046
awla : Avlu.
a.+ ğa 1475
a.+ nıñ 1477
awla - : Avlamak.
a.- w 1945
a.- ymız 1942
awlaq : Uzak.
a. 624, 1058, 1059, 1657
awlaq jür - : uzak durmak.
a. 2731
awna - : Yuvarlanmak.
a.- y 829
awruw : Hastalık.
a. 2777

a.+ dan 2215
a.+ dı 2028
a.+ dıñ 2215
a. turmısız 2776
awzı üñireygen : Ağzı açık, saf.
a. 2138
awzına alma - : Ağzına almamak,
sözünü etmemek.
awzıma a.- ymın 2735
awzına tūs - : Diline dolanmak.
awzıma a.- ip ketti 1597
awzınıñ suwı qurı - : Ağzının suyu
akmak.
awzımınıñ a.- p ketedi 1679
awzınan japıray - : Diline yerleşmek.
a.- ğan 1722
awzınan şöp alma- : Hiç konuşmamak,
hiçbir yere karışmamak.
a.- y jürüwge 2400
a.- y tın 2216
awzınan uzap körgen emes : Laftan
öteye geçmemek.
a. 1722
Axmet : Özel ad.
a. 2130, 2151
Axmetov : Özel ad.
a. 579, 581, 591, 2181, 2188,
2190, 2194, 2202, 2361, 2403, 2412,
2418, 2421, 2460, 2486, 2490, 2510,
2513, 2551
a.+ ke 2695
a.+ tı 589
a.+ tıñ 2130
a.+ tiñ 2447, 2464

ay (I) : 1. Ay, senenin on ikide biri.

a. 1079, 1341, 2209

a.+ da 30

a.+ dan 1469

a.+ dıñ 2079, 2466

a.+ ğa 297

a.+ lar 704

2. Ay, kamer.

a. 636, 2779, 2782

ay (II) : Eklendiği kelimeni anlamını pekiştiren, güçlendiren ünlem.

a. 123, 771, 1687, 1708, 2028, 2237, 2265, 2708

aya - : Acımak.

a.- ğanmen 62

a.- mastan 1476

a.- may 2745

a.- p ketem 61

a.- p ketkendey 967

a.- wlarıñ 2531

a.- ymın 2494

a.- ymız 1336

ayağın tın - : Ayağını kesmek, bir yere gitmez olmak, uğramamak.

a.- ğanı 726

ayağımın tūs - : Ayakları üstüne düşmek.

Ayağımın t. - em 1134

ayağın quş - : Sonuçlanmak.

a.- tı 569

ayağında : Sonunda.

a. 356

ayaq : Ayak.

a. 237, 699, 1033, 1034, 2367, 2764

a.+ ı 1561, 2387

a.+ ım 666

a.+ ıma 684

a.+ ımdı 239, 682, 1129, 1530

a.+ ımızdın 1683

a.+ ımın 694

a.+ ın 752, 1130, 1601, 2116

a.+ ınan 653, 1561

a.+ ında 646

a.+ ımın 2055

a.+ ın 749

a.+ ındı 697

a.+ qa 96

a.+ pen 2367

a.+ tarı 1585, 2361

2. Son, sonu.

a. 1689

a.+ ı 1570, 1629

ayaq astınan : Aniden.

a. 430, 1976

ayaqta - : Bitirmek, sona ermek, tamamlanmak.

a.- p şıquwğa 2097

a.- ymın 2080

ayaqtal - : Sonlanmak, tamamlanmak.

a.- adı 2682

a.- dı 2039, 2506

a.- ğanşa 511

ayan : Ayan, belli.

a. 2559

ayanış : Acıma.

a. 2537

ayarıştı : Zavallı.

a. 813

ayañ : Ağır yürüyüş.

a.+ imen 1923

ayañda - : Ağır bir şekilde yürümek .

a.- p 245

ayawlı : Değerli, kıymetli.

a. 1264, 2613

ayawsız : Acımasız.

a. 2737

ayaz : Ayaz.

a. 1072

aybar : Heybet.

a.+ inan 2353

aybattan - : Heybetlenmek.

a.- a 1357

ayda - : İlerlemek, sürmek, taşımak.

a.- p jiberdi 1214

a.- p jiberüwime 2746

a.- sam 1474

a.- ttı 463

2. Dokumak, örmek.

a.- p 1020

ayday anıq : Apaçık, besbelli.

a. 494

ayğay : Gürültü.

a.+ ı 2353

ayğayla - : bk. ayqayla- .

a.- ma 1688

ayıptı : Suçlu.

a.+ mın 2611

ayır : Dirgen.

a. 1514

ayırbasta - : Bir şeyi ikincisiyle değiştirmek, takas etmek.

a.- p 923

ayırlı - : Ayrılmak, bir yerden uzaklaşmak.

a.- ar 667

a.- ğım kelmeydi 2664

2. Bölünmek, parçalanmak.

a.- p 2577

ayqastıra : Çapraz.

a. 1776

ayqay : Normalden daha yüksek ses çıkarmak, bağırma.

a.+ ı 1091

a. salıp 1144

ayqayla - : Bağırma .

a.- p jiberdim 1176

a.- p jiberippin 1687

ayqın : Malum.

a. 1291

aylaker : Kurnaz.

a. 479

aylar-jıldar : Aylar yıllar.

a. 1074

aymala - : Sevgiyle kucaklamak.

a.- p 1262, 1264, 1465, 1714

ayna : Ayna.

a. 1558, 2684

a.+ dan 67

a.+ nıñ 2706

a.+ sındağı 2360

aynal - : Dönmek, dolanmak .

a.- a 1367, 1758

a.- a bergende 835

a.- a bergenim 101, 1644

a.- adı 2470

a.- r 1072

a.- ıp 1348, 2452

a.- ıp jüredi 1274

a.- ıp jürmey aq 528

a.- ıp şıqtı 2339

a.- may 2185

a.- sa 224

2. Bir durumdan başka bir duruma geçmek.

a.- dım 2065

aynalayın : Canım, kuzum, yavrum anlamında büyüklerin küçüklere kullandığı bir tür sevgi ifadesi.

a. 587, 1271, 2720

a.+ dar 2491

aynaldır - : Döndürmek, çevirmek.

a.- adı 2165

a.- ğandı 2165

a.- ıp 166, 1702

2. Ayartmak.

a.- ıp jürgenin 1820

a.- sa 1822

a.- sın 1822

aynalsoqta - : Dönüp durmak, civarında dolaşmak.

a.- p jürip 665

aynı - : Sözünden caymak.

a.- dı 720

ayran : Ayran.

a.+ dı 1787

ayt - : Söylemek.

a. 1311, 1765, 1842, 1848, 1851, 1862, 2041

a.- a 03, 606

a.- a almadım 1481

a.- a almasam 2038

a.- a almay qalarımın 2046

a.- a almaysıñdar 1549

a.- a bergenimde 1391

a.- adı 08, 1010, 1720, 2177, 2446, 2706

a.- am 415, 1814, 2041, 2680

a.- amın 118, 1880, 2035

a.- ar 609, 1470

a.- ar-sıñ 186

a.- arın 1478

a.- arın 1469

a.- asıñ 874, 2554

a.- atın 404, 1574, 1858, 2036

a.- atınday 2089

a.- atını 2497

a.- ayın 759, 2194, 2717

a.- ayınşı 1813

a.- iñdar 1234

a.- ıp 165, 189, 1062, 1386, 1547, 1733, 2421

a.-ıp berem 2037, 2544

a.-ıp bere almaydı 31

a.- ıp jatırımın 333, 1836

a.- ıp jatqanı 2487

a.- ıp jatqanın 2444, 2462

a.- ıp ketkenin 150

a.- ıp kör 216

a.- ıp köriñderşi 1549

a.- ıp saldı 314

a.- ıp saldı 1361
 a.- ıp şıqıp 2714
 a.- ıp şıqtı 1834, 1888
 a.- ıp ülgergenşe 327
 a.- qan 378, 1192, 1681, 2677
 a.- qanda 07, 47, 1288, 1829,
 2046
 a.- qandarı 2532
 a.- qandarına 2173
 a.- qanday 835
 a.- qandı 1608
 a.- qanı 69, 1619
 a.- qanım 2435
 a.- qanımdı 1362, 2555
 a.- qanın 591, 2260
 a.- qanına 887
 a.- qanının 375
 a.- qanmın 80
 a.- qım keledi 186
 a.- qış 1888
 a.- pa 709
 a.- pağan 384, 2169
 a.- paqşı 2214, 2216, 2534
 a.- pay 887, 1547
 a.- paydı 39
 a.- paysıñ 2041
 a.- sam 27, 1620, 2181
 a.- şı 990, 1704, 2327
 a.- tı 444, 876, 877, 879, 906,
 1252, 1852, 2393, 2468, 2502, 2522
 a.- tım 65, 698, 1162, 1396, 1705,
 2717
 a.- uwdı 205
 a.- uwdıñ 83

a.- uwğa 05, 09, 1893, 2030,
 2034
 a.- uwı 2559
 a.- uwım 2027, 2032
 a.- uwşı 2555
aytalıq : Diyelim, farzet ki.
 a. 1438
aytıl - : Söylenmek.
 a.- adı 93, 244, 360, 596, 1340,
 1484, 1555, 2026
 a.- atın 1508
 a.- atının 980
 a.- ğan 1638
 a.- ğandar 2483
 a.- ğandardı 2760
 a.- ıp jatqan 1078
 a.- mağan 1533
 a.- mas 1380
aytı - : Tartışmak, münakaşa etmek .
 a.- ıp 623, 2304
 a.- ıp keledi 623
aytqı : Hitabeti güçlü, söz ustası.
 a. 612
aytpaqşı : Bu arada, aklıma gelmişken.
 a. 208, 1424
aytuwlı : Değerli.
 a. 1526
azamat : Vatandaş, insan.
 a. 1638, 2380
azan : Ezan.
 a.+ nan 1945
azan-qazan : Gürültü patırtı, karışıklık.
 a. 328, 849
azap : Sıkıntı.

a.+ ı 307
a.+ ın 1706
azapqa sal- : Acı çektirmek.
a. s. -ıp 2206
a. s. -ıp qoy-ğanınan 2333
azap kör - : Azap çekmek.
a.- gen 2624
azar : Zor.
a. 1759
azay - : Azalmak.
a.- ıp qala 1405
a.- ıp qaladı 207
a.- ıp qalğanı 1936
azdap : Azıcık, biraz.
a. 239
azğantay : Azıcık, biraz.
a. 1937
azıq-tülük : Yiyecek, gıda, erzak.
a. 315
a.+ imizdi 2121
az ult : Azınlık.
a. u. + tar 1988
azuw : Azı dışı.
a.+ ımdı 83

-Ä-

ä : Anlaşılmayan bir sözü tekrarlatmak veya sözün anlaşıldığını belirtmek için kullanılan ünlem.

ä. 406, 417, 1147

äbden : Tamamen, büsbütün, iyice, çok.

ä. 56, 59, 94, 589, 2077, 2125,

2727

Äbdibay : Özel ad.

ä. 2176, 2177, 2187

ä.+ dı 2190

ä.+ dın 2167, 2172, 2175

ä.+ diki 2168

äbiger : Telaş.

ä. 1623

ädebiy : Edebi.

ä. 1399

ädebiyet : Edebiyat.

ä. 2472

ädebiyettanuw ǵılım : Edebî bilimler.

ä.+ ınıñ 2479

ädemi : Güzel.

ä. 10, 209, 897, 992, 1661, 1759, 2663

ä.+ rek 83

ädemile - : Güzelleşmek, güzel hâle gelmek.

ä.- p 1370, 1615

ä.- p turıp 1755

ädet : Adet, alışkanlık.

ä.+ i 1721, 1985

ä.+ im 1497

ädetinşe : Alışkanlığa göre, alışlageldik şekilde.

ä. 1049

ädette : Genelde.

ä. 1592

ädettegi : Her zamanki.

ä.+ den 2404

ä.+ şe 133

ädeyi : Özellikle, kasten, bilerek.

ä. 39, 1064, 1237, 1344, 2017,
2137, 2250

ädildik : Adalet.

ä. 24, 295, 1124

ädiletsizdik : Adaletsizlik.

ä.+ ke 275

ä.+ ter 19

ädis : Taktik.

ä. 1135

ädisine sal- : Taktik uygulamak.

ädisime sal-uwğa 1127

äje : Nine, büyük anne.

ä. 1438, 1516

ä.+ m 68, 86, 122, 123, 128, 182,
425, 444, 518, 595, 597, 606, 611, 619,
627, 635, 745, 747, 1434, 1441, 1783,
2054, 2230, 2243, 2253, 2264, 2311,
2699, 2705, 2711, 2767, 2772, 2776

ä.+ mdi 2722

ä.+ me 170, 185, 442, 1529

ä.+ mmen 164, 1428

ä.+ mnen 303

ä.+ mniñ 1520, 1721, 2163, 2232,
2251, 2778

ä.+ ñ 424, 2629

ä.+ si 413, 520, 539

ä.+ sinen 418

ä.+ tay 2720

äjim äjim : Kırış kırış.

ä. 107

äjimdi : Buruşuk, kırışık.

ä. 2778

äk : Leke, toz.

ä. 2658, 2662

äke : Baba.

ä. 46, 56

ä.+ m 46, 48, 49, 52, 53, 57, 63,
391, 2239

ä.+ mizdi 1016

ä.+ mniñ 50, 60, 1540

ä.+ ñ 86, 2380, 2392

ä.+ ñe 2382

ä.+ ñnen 2626

ä.+ si 411, 701, 1200, 2130

ä.+ siniñ 702

ä.+ siz 54

ä.- p alamız 1748

äke-şeşe : Anne baba, ebeveyn.

ä.+ ñ 12

ä.+ ñe 634

äkel - : Getirmek.

ä. 757, 771, 906, 947, 1769,
2246, 2247

ä.- di 717, 1714

ä.- dim 1473, 1916, 2276

ä.- e ber 947

ä.- edi 1076, 1081

ä.- em 1040, 2271

ä.- emiz 1765, 1766

ä.- er 1753

ä.- esiñ 2272

ä.- esiñder 2269

ä.- eyin 167, 2273

ä.- gen 735, 2249

ä.- genimdi 1911

ä.- iñder 1123

ä.- ip 1304, 1320, 1416, 2006,
2219

ä.- p (**äkep**) 1221, 1431, 1796, 2400, 2621

ä.- seň 2274

ä.- ši 906

äkem-aw : Sürpriz, şüphe, varsayım, pişmanlık vb. duyguları ifade etmek için kullanılır.

ä. 747, 1395, 1784, 2706

äkemdi tanıt - : Gününü göstermek.

ä.- ar 1652

äket - : Götürmek.

ä.- emin 2628

ä.- er 1933

ä.- etini 2432

ä.- ip baradı 1148

ä.- ti 2363

ä.- üw 968

äkireñde - : Büyüklenmek, kibirlenmek, horozlanmak.

ä.- y bergenim 226

ä.- ydi 1163

äkki : İki.

ä. 974

äl : Güç, kuvvet.

ä.+ im 1617

ä.+ iñdi 1072

älde : Yoksa, veya.

ä. 403, 1206, 1342, 1374, 1375, 1583, 1885, 1936, 2021, 2359, 2564

äldekim : Biri, herhangi biri.

ä. 951

ä. derge 413

ä. di 2144

äldeqanday : Nasıl olduğu bilinmeyen, belirsiz, nasılsa.

ä. 852, 1976, 1994, 2003

äldeqay : Herhangi bir yer.

ä.+ dan 1320

äldeqayda : Ona göre, ona nazaran.

ä. 1274

älden - : Güçlenmek, toparlanmak.

ä.- ip alğannan 1736

älek : Yaygara, gürültü.

ä.+ i 2242

ä.+ in 2169

älek bol - : Uğraşmak.

ä.- ğansıp 694

älek şälegin şığar - : Ortılığı birbirine katmak.

ä.- dı 1477

äleykümsalam : Aleykümselam.

ä. 1003

älgi : Demin, biraz önce, az önce.

ä. 16, 321, 403, 480, 481, 582, 775, 885, 998, 1137, 1146, 1148, 1153, 1317, 1393, 1399, 1401, 1431, 1638, 2204, 2241, 2515

ä.+ den 2228

ä.+ dey 1247

ä.+ ñde 1327

ä.+ ni 1459, 2603

älginde : Deminki, az önceki.

ä. 208, 1165, 1168, 1275, 1558

älgindegi : Deminki, az önceki.

ä. 204, 1143

älgindey : Deminki gibi, az önceki gibi.

ä. 458, 1616, 2529

äli : Daha, henüz, hâlâ.

ä. 183, 200, 352, 425, 488, 490,
977, 1094, 1222, 1412, 1589, 1660, 1827,
2080, 2171, 2280, 2291, 2486, 2539

ällüwi : Eyvah.

ä. 461

än sal - : Şarkı söylemek.

ä.- ğanda 213

ändet - : Şarkı söylemek.

ä.- ip 1329

äne : İşte, bu, şu.

ä. 563, 644, 1172, 1178, 1277,
1301, 1449, 1675, 1880,
1886, 2220, 2398, 2460, 2488

änewgi : Geçen.

ä. 335

änewgüni : Geçen gün.

ä. 2584

änşeyinde : Her zaman olduğu gibi,
genellikle.

ä. 207

äñgime : 1. Söz.

ä.+ sin 148

2.Sohbet.

ä. 150, 1498

ä.+ den 2205

3. Hikâye.

ä. 1078

ä.+ si 1507

äñgimeles - : Konuşmak, sohbet etmek.

ä.- ip otr 133

ä.- ip tur 1330

äp sätte : Çarçabuk, kaşla göz arasında.

ä. 1309, 1325

äpter-täpter : Darmadağın.

ä. 2121

är : Her.

ä. 76, 105, 114, 1069, 1269,
1780, 1870, 2306, 2349

ärbir : Her bir.

ä. 2528, 2737

äreket : Hareket.

ä.+ im 595

ä.+ ten 1782

äreketten - : Hareketlenmek.

ä.- er 562

äreñ : Zorla, güçlkle.

ä. 95, 891, 2304, 2389

äri (I) : Hem, bununla birlikte, bununla
beraber.

ä. 06, 375, 750, 1024, 2042,
2727

äri (II) : Biraz öte, biraz uzak.

ä. 658, 1610, 2314

ärip : Harf.

ä. 2581

ä.+ terimen 2474

ärire : Biraz uzak.

ä.+ te 838

äriyne : Elbette.

ä. 116, 294, 357, 1245, 1246,
1399, 1718, 1797, 1954,
2084, 2089, 2445, 2611

ärkim : Herkes.

ä.+ nen 1397

ä.+ niñ 750

ärqaşan : Her zaman.

ä. 635

ärqaysı : Herbiri.

ä.+ mızdıñ 641

ä.+ sında 388

ärmen : Biraz öte, uzak.

ä. 168, 464, 849, 1130, 1676

ärmenirek : Daha öte.

ä. 648

ärtürli : Farklı.

ä. 1870

ärüwaq : Ruh.

ä. 2310

äsem : Güzel.

ä. 455, 2779

äser qaldır - : Etki etmek.

ä.- dı 2516

äserli : Etkili, tesirli.

ä. 1317, 1562, 2565

ästersiz : Tesirsiz.

ä. 2067

äsirese : Özellikle.

ä. 159, 212, 582, 2409

äsker : Asker.

ä. 1311

äškere : Aşık, açık.

ä. 2030

äškere qıl - : Ortaya çıkarmak.

ä.- adı 2029

ätteñ : Ah, keşke.

ä. 10, 664

äw : Bir sesleniş karşısında buradayım anlamında kullanılan söz, efendim.

ä. 37, 41, 471

äw degennen : Başlangıçta, önce.

ä. 1127

Äwbäkır : Özel ad.

ä. 71, 76, 2767

ä.+ diki 74

äwel basta : Önceleri, ilk başta.

ä. 36, 80

äwelgide : Önceden.

ä. 1491

äweli : Önce, evvela, ilk olarak.

ä. 67, 99, 222, 228, 254, 267, 309, 317, 618, 919, 1060, 1472, 1496, 1831, 2075, 2561

äwes kel - : Heveslenmek.

ä.- edi 1593

ä.- emiz 803

äwesqoy : Meraklı.

ä. 1169

äwesten - : Heveslenmek.

ä.- beydi 993

äwp äwp ür- : Havlamak.

ä.- ip 2349

äwpildes - : Havlamak.

ä.- ip 2351

äwrege sal- : Sıkıntıya sokmak.

ä. s.- atın 816

äwrelen - : Boşuna uğraşmak, debelenmek.

ä.- ip jatpas ediñ 1505

ä.- sem 622

äy : Seslenmek, dikkat çekmek için kullanılan ünlem.

ä. 127, 138, 474, 487, 540, 603, 748, 986, 1014, 1172, 1199, 1297, 1437, 1538, 1633, 1720, 1802, 2237, 2253, 2380, 2398, 2539, 2776

äydik : Güzel, harika.

ä. 26

äyel : Kadın, zevce, eş.

ä. 112, 424, 1881, 1886, 2227

ä.+ der 1491

ä.+ ge 59

ä.+ i 110

ä.+ iniñ 2175

äygili : Ünlü, meşhur.

ä. 225

äytewir : Nasılsa, nasıl olsa, nihayet.

ä. 171, 607, 609, 1106, 1149,
1714, 1932, 2109

äytpese : Yoksa, öyle ise.

ä. 1503, 1945, 2612

äzer : Zor.

ä. 1456, 2159, 2454

ä. kelip 782

äzil : Fıkra.

ä.+ deri 1511

äzildes - : Şakalaşmak.

ä.- ip qoyuwğa 1428

äzir : Hazır.

ä.+ min 563

äzirlen - : Hazırlanmak.

ä.- ip tur 366

-B-

ba : Soru edatı. *Kr. be, ma, me, pa, pe.*

b. 271, 287, 379, 440, 497, 663,
718, 831, 1030, 1036, 1062, 1096, 1098,
1336, 1356, 1572, 1662, 1704, 1794,

2041, 2093, 2174, 2231, 2232, 2238,
2326, 2563, 2564, 2657, 2667, 2717

babın tap - : Dilinden anlamak.

b.- uwğa 1422

badam : İnsan.

b. 2245

bağa al - : Not almak, iyi veya kötü
derece almak.

b.- ip otırsıñ 1859

bağalar a.- dım 1808

bağa ber- : Not vermek.

bağasın b. + iñder 2083

bağa qoy- : Not vermek.

b.-ip jatır 1889

b.-ip otır 356

bağalı : Kıymetli.

b. 2479

bağana (I) : Demin, biraz önce, az önce.

b. 293, 425, 871, 2235

b.+ dan 1007, 1114, 1973

bağana (II) : Direk, sütun.

b.+ ları 1276

bağın aş - : Bahtını açmak.

b.- pağan 2324

bağlan : Semiz kuzu.

b. 2179

baj et - : Çıgılık atmak.

b.- ip 1646

baq : Bahçe.

b.+ ı 2456

b.+ qa 2458

baq - : 1. Bakmak, beslemek, gütmek.

b.- adı 701, 865

2. Farketmek, görmek.

b.- ip 886
b.- tım 1128
baqa : Kurbağa.
b. 2163, 2246, 2247, 2269, 2273,
2276, 2285, 2289, 2478
b.+ lar 2277
b.+ nı 2249, 2429
b.+ nın 2167, 2184, 2281
baqan : Ucu çatallı uzun sopa.
b. 860
b.+ ğa 855
baqanday : Kocaman.
b. 768, 2383
baqas : Rakip.
b. 1958
baqıla - : İzlemek gözetlemek.
b.- p tursın 917
baqır - : Bağırmaq.
b.- sam 660
baqıray - : Gözlerine belirtmek.
b.- a 2606
baqıt : Baht, talih, mutluluk.
b. 04, 2636, 2639
b.+ ın 185
b.+ qa 1455
Baqıt : Özel ad.
b. 05
baqıtsızdıq : Bahtsızlık.
b.+ tı 805
baqıttı : Mutlu.
b. 1894, 2344
bala : Çocuk.
b. 20, 22, 229, 310, 328, 361,
521, 802, 851, 873, 1102, 1116, 1120,

1147, 1162, 1164, 1295, 1299, 1447,
1983, 2264, 2266, 2333, 2512, 2517,
2535
b.+ dan 862
b.+ ğa 224, 325, 1122, 1306,
2255
b.+ lar 48, 328, 1003, 1113, 1252,
1285, 1303, 1308, 1314, 1320, 1326,
1335, 1449, 1506, 1515, 1524, 1541,
1593, 1598, 1796, 1801, 1810, 2131,
2235, 2246, 2394
b.+ larda 1956
b.+ lardan 1537
b.+ lardı 1144
b.+ lardın 367, 453, 1508, 1546,
1800, 2043, 2780
b.+ lardiki 1113
b.+ larğa 612, 617, 1305, 1548
b.+ ları 1008
b.+ larımız 1009, 1012
b.+ m 156, 159, 160, 188, 526,
609, 1251, 2522, 2770
b.+ mdı 154, 1154, 2491
b.+ nı 858, 1120, 1716
b.+ nın 14, 235, 854, 2264
b.+ nız 1030, 2197
b.+ nının 2242
b.+ sı 1163
b.+ sına 13
b.+ sını 33, 615
b.+ sını 2622
Balabek : Özel ad.
b. 411
Balabekova : Özel ad.

b. 1831, 1835
balajan : Sevecen, anaç.
b. 2490
balaq : Pantolon paçası.
b.+ ım 535
balacaq : Çocuk.
b.+ lar 1298
balalı şağalı bol - : Çoluğa çocuğa karışmak.
b.- a 2262
balapan : Cıvcıv.
b.+ ın 2252
balbıra - : Rehavet çökmek.
b.- p turğan 2775
balıq : Balık.
b. 1663, 1685, 1695, 1701, 1936, 1941
b.+ ı 1683
b.+ ımız 1699
b.+ ımızdı 1929
b.+ ımızdıñ 1928
b.+ qa 1662, 1680, 1838
b.+ tardı 1736, 1755
b.+ tı 1703, 1743, 1933, 1939
b.+ tıñ 1687, 1738
balıq awla - : Balık tutmak.
b.- dıq 2159
b.- ğan 1927
b.- p 1867
b.- w 1667
b.- wımız 1627
b.- yıq 1673
b.- ytın 2141
balıq usta - : Balık tutmak.

b.- dıq 1937
bar : Var.
b. 09, 67, 74, 81, 89, 134, 188, 231, 246, 250, 274, 323, 372, 388, 395, 413, 423, 488, 522, 526, 536, 662, 675, 712, 713, 715, 750, 753, 755, 756, 866, 870, 947, 1001, 1003, 1005, 1166, 1201, 1249, 1285, 1301, 1330, 1374, 1400, 1413, 1423, 1437, 1485, 1487, 1497, 1510, 1540, 1570, 1589, 1607, 1637, 1665, 1706, 1766, 1824, 1825, 1944, 1956, 1958, 1964, 2009, 2036, 2038, 2049, 2140, 2165, 2237, 2286, 2306, 2318, 2375, 2384, 2429, 2435, 2456, 2513, 2622, 2709, 2745
b. edi 2210
b.+ mın 729, 1092
b.+ mısıñ 728, 1091
b.+ mız 33
2. Bütün.
b. 1131, 1132, 1230, 1261, 1619, 1878, 2421, 2432, 2435, 2780
bar - : **1.** Varmak, gitmek.
b. 204, 624, 633, 1434, 1437, 2203, 2398
b.- a 2245
b.- a almaymın 1908
b.- a jatqan 203
bezip b.- a jatqanda 2109
b.- a qalsa 1103
b.- adı 367, 376, 1075
b.- am 1435, 1856
b.- amın 1411

b.- amız 1083, 1099, 1284
 b.- ar ekensiñ 497
 b.- asıñ 127, 265, 313, 367, 440,
 1662
 b.- atın 252
 b.- atınımdı 415
 b.- ayın 710
 süyrep alıp b.- dı 355
 b.- dıq 1664
 b.- dım 1238, 2012
 b.- ğan 2181
 b.- ğanım 380
 b.- ğanşa 1318
 b.- ıñız 2700
 b.- ıñızşı 2720
 b.- ıp 96, 223, 324, 857, 1016,
 1138, 1234, 1476, 1649, 1793, 1857,
 1977, 1983, 2302, 2385, 2387, 2444,
 2451, 2668, 2748
 b.- ıp edi 1181
 b.- ıp turğan 469
 b.- madım 1438
 b.- madıñ 441, 1036
 b.- masañ 1439
 b.- mawşı ediñ ma 1784
 b.- may qalğanım 1289
 b.- maymın 368, 1904
 b.- sa 2151
 b.- sam 1728
 b.- uwğa 243, 409
 b.- uwım 1905
 b.- uwşı edim 498
 2. -a gerundiyum ekini alıp jat-
 fiili ile birleşerek bara jat- asıl fiilde

belirtilen hareketin yavaş yavaş
 geliştiğini ve sürekliliğini belirtir.

ötüp b.- a jadır edim 137, 691

qulap b.- a jadır 2287

ötüp b.- a jadır 2511

örtenip b.- a jadırın 2579

şıqıp b.- a jadırın 2016

b.- a jatqan 2044

ketip b.- a jatqan 785

ötüp b.- a jatqan 1887

zırğıp b.- a jatqan 1055

ketip b.- a jatqanda 1289

kirip b.- a jatqanda 545

uşıp b.- a jatqanda 2134

maqtaıp b.- a jatqanı 2517

söylep b.- a jatqanımdı 2672

ketip b.- a jatqanın 2652

alıstap b.- a jattı 175

söylesip b.- a jattı 2514

töñkerilip b.- a jattı 809

quwıp kete b.- dım 1482

3. bar - : Tasvirî fiil.

äketip b.- adı 1148

işi bawırma enip b. -adı 1050

jarasıp b.- adı 2653

közderi öñmenimnen ötip b.- adı

uşırap b.- adı 15132712

qadalıp b.- adı 2409

qalıp b.- adı 1276

tesip b.- adı 1443

kirip b.- adı eken 1791

küydirip b.- adı 200

umıtıp b.- adı ekenmin 1424

b.- am 1565

ne betimdi aytıp b.- ar ekem 815
adasıp b. - asıñ 322
bop b.- asıñ 2325
jürgen jeriñe şöp şıqpağır bop b.-
asıñ 2326
kiymelep b.- asıñ 2300
ertip b.- dı 1819
taqap b.- dı 1280
kete b.- dım 2651
kirip b.- dım 261
ars ars ürip b.- ıp 516
türegelip b.- ıp 2767
qarap b.- ıp kördi 434
kökjiyekke tönip b.- ıp qalsa 199
körseñ b.- ıp turğan 214
ertip b.- sam 718
bar küşimen : Var gücüyle.
b. küşimnen 2301
barın sal - : Dikkatini vermek.
b.- ıp 2001
barınşa : Var gücüyle.
b. 1257
barıs: Gidiş, gitme, istikamet, yön.
a. + imen 688
barqıt : Kadife.
b. 640
barla - : Havlamak.
b.- tıp 859
barlıq : Bütün, tam, tamamen, hep, hepsi.
b. 267, 373, 1807, 2408
b.+ ın 1928
barmağın tiste - : Pişman olmak. .
barmağıñdı t.- ysiñ 2433
bas : 1. Bir şeyin başlaması, başı.

b. 1239, 2075
b.+ ı 712, 1125, 1525, 1541,
1697, 1914
b.+ ım 71
b.+ ıma 1058, 1463, 2646
b.+ ımdağı 1571
b.+ ımız 1086
b.+ ımızdı 1931
b.+ ımnan 1137, 2166, 2622
b.+ ın 262, 840, 842, 884, 1803,
2171, 2321, 2461, 2660
b.+ ına 174, 213, 411, 536, 2459,
2581
b.+ ınan 437, 1069, 1871, 2350
b.+ ında 851, 1001, 1229, 1622,
2654
b.+ ındağı 1874
b.+ ıña 1291
b.+ tarı 1995
2. Baş, kafa.
b.+ ımda 1542
b.+ ın 2144
b.+ ına 845
b.+ qa 2261
b.+ ta 27
b.+ tar 1087
3. üst, tepe.
b.+ ında 2484
bas – : 1. Basmak, adımlamak.
b. 700
b.- adı 1601
b.- ıp 414, 480, 1208, 1444, 1530
b.- ıp keldik 1683

b.- ıp kele jadırın 1442
b.- ıp ketipti 1345
b.- ıp körşi 697
b.- sa 1504
b.- tı 1365
2. : Hızla geçmek.
b. 1460
3. Bir şeyin üzerine bastırmak, ezmek.
b.- ğan 2317
b.- ıp saldı 2115
4. Belirtmek, düşüncelerini doğru bir şekilde eksiksiz ifade etmek.
b.- ıp 30
5. Yayımlamak, basmak.
b.- adı 2474
bas almay : Kafa kaldırmadan, yoğun bir biçimde.
b.+ 2464
bas-ayağı : Altı üstü, eni sonu.
b. 1316, 1698, 2081
bas keyipker : Başkahraman.
b.+ imen 02
b.+ iniñ 210
bastı k. + iniñ 216
bas qos - : Toplanmak, bir araya gelmek.
b.- qan 1110
bas sal - : Saldırmak.
b.- uwı 493
bas suq - : Baş sokmak, girmek.
b.- sa 2399
bas süyek : Kafatası.
b.+ ter 1930
bas tart - : Vazgeçmek.

b.- uw 1667
b.- uwğa 2150
basa kökte - : İzin almamak.
b.- p 1816
b.- p kele jatsa 2733
basalqı : Akıllıca söylenen söz.
dep b. 189
bası jumır pende : İnsanoğlu.
b.+ sin 2344
basıl - : 1. Basılmak, baskıdan çıkarmak, yayımlanmak.
b.- adı 1499
b.- ğalı 1602
b.- ğan 1511
b.- ıptı 1507
2. Dinmek, sakinleşmek, rahatlamak.
b. - adı 2349
b.- dı 516
b.- ıp ketedi 688
3. Örtmek, kaplamak.
b.- adı 1445
bası jumıs iste - : Kafası çalışmak.
basım jumıs i. - ytin 2015
bası qat - : Kafa yormak.
basım q. - ıp ketken 1198
basına kel - : Aklına gelmek .
basıma k. - edi 549
basıma k. - gen 197, 2483
basına kir - : Aklına girmek.
basıma k. - ıp 2213
basına oy kel - : Aklına fikir gelmek.
basına oy k. - e qaldı 2280
basına päle ta(p) - : Başına bela almak.

başına p. t. – (w)ıp alarının 721

basın qatır - : Kafa karıştırmak.

basımdı q. - may 624

basın iyze - : Başını sallamak.

b.- p 2502

basında kezdes - : Başından geçmek.

b.- üwi 1780

baskeser : Katil, cani .

b.+ siñ 2170

basqa : Başka, diğer.

b. 13, 164, 298, 388, 412, 480, 608, 763, 1105, 1144, 1148, 1244, 1480, 1494, 1537, 1624, 1733, 1884, 1897, 1905, 1925, 1936, 1983, 1993, 2033, 2084, 2350, 2389, 2446, 2540, 2593, 2606, 2619, 2642, 2731, 2762

b.+ ğa 1380

b.+ lar 1497, 1523

b.+ lardan 2501

b.+ lardıñ 2014

b.+ ları 2276

basqaday : Başka, farklı.

b. 53

basqar - : İdare etmek, yönetmek.

b.- ğan 2552

basqaşa : Başka türlü.

b. 1798

basqınşı : Baş, birinci.

b. 570

baspağa usın - : Basıma sunmak, yayımlamak.

b.- ıp jatqan joqpın 1405

basşı : Yönetici.

b.+ ları 1564

basta - : Başlamak.

b.- dı 147, 272, 344, 374, 423, 472, 606, 657, 692, 797, 845, 856, 925, 943, 973, 1053, 1170, 1314, 1321, 1772, 1831, 1833, 2126, 2506, 2542, 2765

b.- dıq 934, 1737, 1756, 1935

b.- dım 320, 759, 1421, 1497, 1515, 1919, 2012

b.- ğan 104

b.- ğanda 2262

b.- ğandaymın 2537

b.- ğandıqtan 1441

b.- ğanıma 2079

b.- ğanın 884

b.- ldı 471

b.- p 16, 391, 597, 1087, 1497, 1587, 1689, 2750

b.- p jiberdik 1959

b.- p qalğan 2096

b.- p otırğanın 1068

b.- r 553

b.- sam 03

b.-y qoymas 989

b.- ymız 1113

2. Yönetmek.

b.- ğan 579

bastal - : Başlanmak.

b.- atın 1396, 1411

b.- dı 302, 334, 1424, 2209, 2283

b.- ğanına 2208

b.- uwımen 339

b.- uwın 1419

bastan-ayaq : Baştan sona.

b. 1239, 1389

bastan keş - : Başından geçmek.

b.- ken 2608

b.- tim 1894, 2348

basınan k. - ip 2341

basımnan k. - ken 2086

bastan keşir - : Başından geçirmek.

b.- gen 805

bastap apar - : İlişkilendirmek.

b.- adı 2601

bastıq : Yönetici.

b. 1730

b.+ tıñ 1727

bastırmalat - : Hızını arttırmak.

b.- ip 974

bat - : 1. Batmak, dibe çökmek .

b.- ip qalasındar 2629

2. Sinmek, cesaret edememek.

b.- ip kele almay 583

batıl : Cesur.

b. 1361

b.+ sıñ 1636

batır : Kahraman, yiğit.

b. 573, 2041

b.+ ım 2691

b.+ ınıñ 591

b.+ ıña 2696

b.+ ınıñ 1536

batır - : 1. Batırmak, saplamak.

b.- ip 2385

2. Günü tamamlamak.

kündi b.- dıq 2160

Batırbek : Özel ad.

b. 1300, 1305, 1525

b.+ tiñ 1313

batpaq : Batak.

b.+ qa 1043

batpan : Ağırlık birimi, batman.

b. 1365

battıy - : Kalın ve uygunsuz bir şekilde görünmek.

b.- tıp 852

bawır : Bağır.

b.+ ın 839

bawırmal : Yakın, samimi.

b. 1588

bawkespe : İt kopuk.

b. 2498

bawlı - : Terbiye etmek, alıştırmak, eğitmek.

b.- ğan 140

b. uwı 726

bay : Zengin.

b. 900

b.+ lardı 2155

bayağı : Çok önceki.

b. 1536, 1653, 2248

bayağıda : Eskiden, evvelden, önceleri.

b. 581, 585

bayağışa : Eskisi gibi.

b. 1670, 2104

Bayan Suluw : Özel ad.

b.+ day 2582

bayanda - : Anlatmak, bildirmek.

b.- p tur 1350

bayandal - : Anlatılmak, bildirilmek.

b.- adı 1226

b.- ğan 1180

bayandap ber - : Anlatmak, beyan etmek, bildirmek.

b.- di 2187

Bayan : Özel ad.

b. + day 575

bayğus : Zavallı.

b. 2204, 2490

b.+ qa 2761

b.+ tıñ 1137, 1620, 2605

bayı - : Zenginleşmek, malı mülkü çoğalmak.

b.- dıñ 464

bayıbına bar - : Meseleyi kavramak.

b.- a almadıq 1932

b.- a almağan 2521

b.- a almay tur 883

b.- may 1531

bayıpta - : Detaylı olarak anlamaya çalışmak.

b.- p 68

bayqa - : 1. Fark etmek.

b. 2313

b.- dıq 1000

b.- dım 1583

b.- madıq 2143

b.- may qalam 2620

b.- may qaldım 456

b.- may qalıp 40

b.- p qaldı 1321

b.- wımşa 1870

b.- y almadım 2589

2. Kontrol etmek, bakmak.

b.- maqqa 1560

b.- p 682

b.- ymın 239

bayqal - : Farkedilmek, görülmek.

b.- adı 2051

bayqat - : Fark ettirmek.

b.- pay 2645

bayla - : Bağlamak.

b.- dıq 885

b.- dım 1195

b.- ğan 1305

b.- p alğam 966

b.- p qoydı 933

b.- p qoydıq 1682

b.- p qoyıptı 1669

baylan - : Bağlanmak.

b.- ıptı 839

baylanğan : Bağlı.

b. 449

baylanıstı : Bağlı.

b. 2725

baylawlı : Bağlı.

b. 421, 874, 878, 890, 1212, 1913

baytal : 2-4 yaş arası henüz yavrulamamış at.

b.+ day 1333

baz : Kümes.

b.+ ğa 2747

bäki : Çakı.

b. 958, 959

b.+ niñ 957

b.+ sin 959

bäle : Bela, kaza.

b.+ m 342

b.+ mniñ 1618

bäleqor : Belalı.

b.+ lar 616

bälem : “Sana gösteririm, görürsün gününü!” anlamında kullanılan bir tehdit sözü.

b. 474, 477, 497, 551, 1063, 1548, 1652

bär bärin : Hepsi, her şey.

b. 1263, 2033

bäri : Hepsi.

b. 32, 44, 197, 357, 367, 498, 617, 1080, 1195, 1271, 1289, 1546, 1631, 1888, 2043, 2063, 2264, 2355, 2434, 2499, 2523, 2611

b.+ mizdiñ 2563

b.+ mizge 802

b.+ n 155, 1415, 1535, 1748, 1916, 1919, 2032, 2047, 2396, 2435, 2622, 2692

b.+ nde 1106

b.+ ne 1197, 1848, 2248, 2611

b.+ niñ 2568

b.+ ñ 1101

bäribir : Farketmez, önemi yok.

b. 660, 1056, 1405, 1843

b.+ dey 193

bäse : Onay bildiren söz, evet.

b. 221, 1578, 2537

bätiñke : Ayakkabı.

b.+ m 2507

bätşağar : Soysuz.

b.+ dıñ 81

bäybişe : Teyze.

b. 170

bäygime : Ödül.

b. 1142

be : Soru edatı.

b. 236, 251, 485, 588, 650, 741, 790, 1051, 1147, 1154, 1525, 1594, 1911, 2069, 2113, 2235, 2240, 2359, 2411, 2425, 2669, 2675, 2704

laqtırıp jibersem b. 776

tolıp ketken b. 1375

bebewle - : İnlemek.

b.- wimdi 675

bedelsiz : Değersiz.

b. 228

bedirey - : Donup kalmak.

b.- ip qaldı 942

beker : Boşuna, boş, nafile.

b. 384, 581, 941, 1533, 2177, 2522

bekin - : Kapanmak, kapalı olmak.

b.- ip alğanday 2152

bekit - : Onaylamak.

b.- ken 1244

bekitil - : Karara varmak.

b.- gen 2469

bel : Bel.

b.+ ime 2105

b.+ in 1071

b.+ indegi 964

2. Dağın sırtı.

b.+ diñ 869

bel bayla - : Bir şeyi yapmaya azmetmek, karar vermek.

b.- dım 428, 664

belbew : Kemer.

b. 961

b.+ imen 1711

b.+ in 964

b.+ ine 968

beldewle - : Kuşatmak, çevrelemek, dolanmak.

b.- p 2783

beles : Tümsek.

b.+ ke 1282

belgi : İşaret, im, alâmet.

b.+ si 139, 2753

belgile - : İşaretlemek.

b.- p qoyayın 1097

belgili : Belli, malum.

b. 637, 2497

belsendi : Zengin.

b.+ lerdin 387

belüwardan : Beline kadar.

b. 148, 709

ben : İle, ve. **Kr. men, menen, pen, penen.**

b. 1928

ber - : 1. Vermek.

b. 902, 919, 936, 943

b.- di 255, 256, 649, 787, 842,

923, 954, 987, 1306,

1416, 1910

b.- dim 1230, 1661, 2621

b.- e 988, 1728

b.- edi 1975

b.- em 443, 1082, 1918, 2219

b.- emin 340

b.- er 1754

b.- etin 06

b.- eyik 1239

b.- eyin 2045

b.- gen 1212, 2220, 2439

b.- inder 2083

b.- inizder 1243

b.- inizşi 264, 1673

b.- ip 903, 1327, 2333

b.- ip jibergen 1416

b.- megen 295

b.- megenimdi 586

b.- mek 1651

b.- meñiz 326

b.- meseñiz 274

b.- meydi 382

b.- meymin 758

b.- meysiñ 1729

b.- meysizder 1242

b.- üw 1975

b.- üwşi 256

2. Asıl fiile -p; -a/-e; -y gerundiyum ekleriyle bağlanarak hareketin sürekliliğini bildirir.

ala b. 1675

äkele b. 947

bile b. 1360

qoya b. 1211

oqıy b. 1726, 1751

tarta b. 794

b.- degendey 342

b.- di 121, 920, 1142, 1493

bola b.- di 1996

dey b.- di 521

esip qoya b.- di 823

qarqıldap külip qala b.- di 539
söyley b.- di 900
tayqıy b.- di 1358
umtıla b.- di 1207
jönele b.- dik 971
jadırap sala b.- dim 2570
jönele b.- dim 275, 1143
küybeñdey b.- dim 152
quşaq etip alıp şıqa b.- dim 330
tastay b.- dim 125, 1694
türegele b.- dim 1892
aytıp b.- e almaydı 31
bite b.- edi ekenaw 78
bola b.- edi 1894
kele b.- edi 1056
sıñğırlap qoya b.- edi 1883
oylay b.- em 402
jüre b.- esiñ 18
bola b.- etini 28
atap b.- eyin 1488
jata b.- eyin 2306
jaqınday b.- gende 654
jete b.- gende 1293
aynala b.- gende 835
bola b.- gende 727
sıñğırlap qoya b.- geni 1895
aynala b.- genim 101, 1644
äkireñdey b.- genim 226
aşa b.- genimde 2309
japsıra b.- genmen 2088
qoya b.- iñiz 323
b.- ip 389
burıp kete b.- ip 2144
kire b.- ip 119

köterile b.- ip 567, 1282
ö.- e berip 2645
şıqa b.- ip 787, 2018
türegele b.- ip 2573
uzay b.- ip 2514
küyigimdi tartqıza b.- mey 2762
bile b.- meymin 1245
sıñğırlap qoya b.- se 1878
alıp b.- sem 220
kire b.- sem 311
oqıp b.- sem 1529
qoya b.- sem 1471
estiy b.- sin 131
şomıla b.- sin 98
tura b.- sin 1405
urısa b.- sin 219
oqıp b.- üw 2006
oyıp b.- üwden 1636
tapa b.- üwge 459

3. Bir oluş veya kılışı
gerçekleştirmeye muktedir olma, gücü
yetme.

ayta b.- genimde 1391

bereke : Bereket.

b.+ si 462

beretka : Şapka, bere.

b. 2654

b.+ sı 1623

b.+ sin 212

bergi : Bu tarafa, bu yan.

b. 422

beri : Bu tarafa, bu yana.

b. 281, 429, 584, 702, 757, 771,
817, 1007, 1114, 1199, 1299, 1304, 1469,

1480, 1602, 1630, 1641, 1661, 1715,
1973, 2049

b.+ rek 2406

beril - (I) : Verilmek.

b.- di 2558

b.- etin 1075

b.- gen 1860, 1920, 2756

b.- genin 1828

b.- ip 243

b.- mew 243

b.- meydi 265

beril – (II) : Eğilmek.

b.- ip 1994

bermen : Bu tarafa, bu yana.

b. 1368, 2510

bertin : Son zamanlar.

b. 29

bes : Beş.

b. 20, 22, 247, 756, 766, 772,

775, 1412, 1785, 2276, 2456

b.+ in 2224

beseneden belgili : Besbelli.

b. 838

besinşi : Beşinci.

b. 90, 319, 358, 2757

bestik : Beşlik.

b. 1808

bet : 1. Yüz.

b. 851, 862, 881, 885, 891, 1001

b.+ i 107

b.+ imniñ 82

b.+ ine 393

b.+ tiñ 884

2. Sayfa.

b. 1099, 1376

b.+ i 1506

b.+ indegi 1503

b.+ ine 1504, 1512

b.+ inen 1497

b.+ ke 1098, 1499, 1512

b.+ te 1500, 1505

b.+ tegini 1504

b.+ terge 1499

3. Sıfat fiil eki almış kelimelerden

sonra kullanıldığında süreç ifade eder.

b.+ te 75, 302, 1146, 1738

4. Hâl, tarz.

b.+ imiz 2107

bet al - : Yol almak.

b.- dıq 885

b.- dım 1986, 2782

bet aldı : Ön, karşı.

b.+ mda 2783

b.+ mızdağı 823, 2128

bet-jüz : Yüz göz.

b.+ i 1149

beter : Beter.

b. 285, 418, 695, 2055, 2139,

2228

beti aşıl - : Gün yüzüne çıkmak.

b.- uwı 1248

beti qolındı şay - : Elini yüzünü yıkamak.

beti qolımdı ş. - ıp jiberip 1786

betine qanı te(p) - : Çok utanmak.

betime qanım t. – (w)ip şıqqanın

1534

betke al - : Karşıya almak, önüne almak.

b.- ip 2109
betkey : Yamaç.
b.+ de 836
betpe-bet : Yüz yüze, karşı karşıya.
b. 133, 437, 454, 1595, 2686
bette - : Bir tarafa doğru hareket etmek,
yürümek, yönelmek.
b.- dim 126
bey bereket : Düzensiz, yerli yersiz .
b. 2356
beybit qat - : Barış katmak.
b.- ar 2730
beyqam : Gamsız.
b. 153
beyne (I) : Suret, görünüş.
b.+ si 66
beyne (II) : Sanki, tıpkı.
b. 430, 1460
beynetqor : Çalışkan, çilekeş.
b. 123
beynetsiz : Zahmetsiz.
b. 2095
beyşara : Zavallı.
b. 778
b.+ nın 41
beyşaralan - : Çaresiz olmak.
b. 1620
beytanıs : Meçhul.
b. 312, 1338
bez - : Kaçmak.
b.- emin 1710
b.- geli 1471
b.- ip bara jatqanda 2109
bezip-bezip bar - : Gidip gelmek.

b.- adı 1686
bıqı - : Çok miktarda bulunmak,
kaynamak.
b.- p jür 1664
b.- p jürgen 1683
bılay : Böyle.
b. 84, 222, 303, 309, 485, 486,
787, 801, 1095, 2075, 2383, 2497, 2514,
2650
bılayıraq : Dışarı.
b. 1012
bılğan - : Kirlenmek.
b.- adı 1403
bılğarı : Tabaklanmış deri.
b. 996, 1914
bıltır : Geçen yıl.
b. 83, 1792, 2207, 2574
birt irt : “birt irt” ses çıkarmak.
b. 648
bıyıl : Bu yıl.
b. 1299, 1411
b.+ ğı 147, 709
bismilla : Bismillah.
b. 2713, 2715, 2716
bil - : Bilmek, anlamak, öğrenmek.
b. 1072, 1073, 1610, 2525
b.- dim 1024, 1364
b.- diñ 1014
b.- e ber 1360
b.- e bermeymin 1245
b.- e qoyğan joq edim 1190
b.- e tura 803
b.- e turıp 2253
b.- edi 52, 54, 145, 1806, 2774

b.- em 62, 273, 630, 1044, 1359,
1735
b.- emin 1862, 2413
b.- emiz 1820
b.- er 205
b.- esiñ 250, 2411, 2669, 2675
b.- esiñder 980, 1101
b.- eyin 1566
b.- gen 2085
b.- gende 427
b.- gennen 371
b.- iñiz 2482
b.- ip 416, 993
b.- ip alamın 1501
b.- ip jürsiñ 1045
b.- ip otırasıñ 1872
b.- ip otırğan şıqarsıñdar 805
b.- ip salğan joqpın 2430
b.- megen 1891
b.- mes 2031
b.- meseñ 1862
b.- mesten 2578
b.- mewşi 689, 2536
b.- mey 580, 942, 1061, 2003
b.- mey qaladı 1479
b.- meydi 129
b.- meymin 50, 1171, 1203, 1631,
1862, 2013, 2014, 2581
b.- meysiñ 1204
b.- se 405, 2031
b.- sem 2124
b.- señ 1360, 1862
b.- señder 1817
b.- sin 87, 705

b.- üwi 259
2. Asıl fiile -a/-e; -y gerundiyum
ekleriyle bağlanarak hareketin
sürekliliğini bildirir.
tize b.- üwim 2090
bildir - : Göstermek, belli etmek.
b.- di 2561
b.- edi 1720
bilek : Bilek.
b. 547
b.+ imnen 1147
b.+ inde 1201
b.+ ine 1305
b.+ inen 448, 545
bilimsiz : Cahil.
b. 229
bilin - : Bilinmek, anlaşılmak.
b.- bewşi 1643
b.- e tūsken 2663
bilñkire - : Tanımak .
b.- mey jüredi 2172
bilmegensi - : Bilmemezlikten gelmek.
b.- p jatırmin 773
bir : 1. Bir.
b. 33, 43, 56, 73, 74, 81, 83, 88,
96, 110, 121, 122, 145, 162, 166, 170,
191, 200, 212, 220, 235, 240, 249, 254,
272, 320, 324, 330, 332, 342, 359, 361,
382, 392, 404, 414, 418, 430, 461, 462,
472, 476, 478, 479, 480, 488, 491, 530,
535, 546, 565, 579, 583, 603, 623, 644,
648, 650, 662, 663, 664, 665, 666, 667,
668, 674, 696, 698, 705, 717, 725, 741,
743, 777, 790, 792, 803, 806, 808, 833,

836, 846, 849, 850, 874, 878, 888, 890, 894, 909, 912, 920, 923, 928, 930, 935, 954, 973, 1006, 1019, 1025, 1034, 1043, 1069, 1079, 1080, 1085, 1098, 1107, 1112, 1119, 1135, 1136, 1149, 1177, 1208, 1210, 1230, 1232, 1242, 1248, 1251, 1254, 1261, 1262, 1278, 1282, 1291, 1292, 1294, 1295, 1299, 1306, 1317, 1320, 1338, 1341, 1354, 1380, 1382, 1391, 1392, 1402, 1403, 1455, 1460, 1461, 1462, 1463, 1469, 1475, 1476, 1513, 1527, 1535, 1539, 1542, 1545, 1554, 1561, 1568, 1600, 1611, 1612, 1615, 1617, 1624, 1644, 1645, 1648, 1652, 1663, 1669, 1684, 1685, 1690, 1698, 1699, 1703, 173, 1743, 1748, 1753, 1759, 1771, 1780, 1786, 1798, 1837, 1845, 1864, 1869, 1917, 1929, 1953, 1961, 1965, 1983, 1985, 1993, 1994, 2003, 2005, 2018, 2020, 2023, 2028, 2052, 2053, 2059, 2064, 2081, 2090, 2111, 2116, 2128, 2132, 2148, 2165, 2185, 2186, 2196, 2197, 2209, 2214, 2216, 2235, 2239, 2246, 2256, 2261, 2268, 2274, 2275, 2280, 2293, 2326, 2339, 2340, 2343, 2347, 2350, 2383, 2384, 2399, 2432, 2436, 2458, 2466, 2471, 2488, 2507, 2538, 2591, 2599, 2619, 2623, 2646, 2705, 2723, 2739, 2755, 2762, 2778, 2782

b.+ di 291, 670, 1214, 1739

b.+ i 839, 1556

2. Tek, yalnız, sadece.

b. 611, 2688

bir-aq : Birden.

b. 751, 2158, 2265, 2286

bir awız söz aytpa - : Bir çift söz etmemek.

b.- dım 2434

bir-bir : Bir bir, sırayla.

b. 878, 901, 906, 954, 1996

bir-biri : Birbiri.

b.+ mizge 575, 1767

b.+ nen 1672

bir-birlep : Birer birer, sırayla.

b. 343

bir de bir : Birebir.

b. 2004

bir-eki : Bir iki, birkaç.

b. 2407

bir jolğa : Bu defalık, bu seferlik.

b. 2492

bir sät : Bir anda, aniden.

b.+ te 172

bir şoq : Bir demet.

b. 1443

bir uwıs bol - : Toplanmak, kıvrılmak.

b.- ip 2314

biraq : Fakat.

b. 11, 28, 36, 41, 62, 117, 186, 189, 228, 256, 305, 318, 337, 456, 459, 472, 478, 537, 562, 656, 777, 974, 1047, 1128, 1133, 1149, 1176, 1274, 1291, 1374, 1384, 1547, 1592, 1599, 1619, 1637, 1680, 1719, 1722, 1732, 1767, 1798, 1924, 1937, 1945, 1966, 2087,

2095, 2272, 2297, 2381, 2401, 2487,
2515, 2618

birawızdan : Bir ağızdan.

b. 2724, 2763

biraz : Biraz.

b. 306, 702, 833, 1470, 1506,
1511, 1590, 1736, 1857, 2305, 2673

b.+ dan 472, 1548

birde : Ara sıra, bazen.

b. 2603, 2604

birden (I) : Hemen.

b. 135, 151, 460, 1032, 1670

birden (II) : Birincisi.

b. 267

birden bir : Sadece.

b. 494

birdeñe : Bir şeyler.

b. 143, 262, 390, 943, 988, 1400,
1469, 1470, 2067,

2122, 2502

b.+ ge 2311

b.+ lerdı 2046, 2514, 2714

b.+ lerimizdi 1948

b.+ m 1642

birdey : Birlikte, aynı, eşit.

b. 133, 161, 195, 1450, 1726,
1848

birdi birge : Birbirine.

b. 1632

birer : Birer, birkaç, sayılı.

b. 595, 1074, 1229, 2108

birese : Bir...bir..., bazen.

b. 1196, 1197, 2461

birew : Biri.

b. 13, 107, 270, 298, 676, 689,
854, 948, 1102, 1103, 1145, 1616, 1884,
1917, 2084, 2215, 2318, 2360, 2389

b.+ di 259, 1863, 1874, 2740

b.+ diñ 237, 1172, 2171, 2244,
2366

b.+ ge 180, 421, 1733, 2156,
2738

b.+ i 491, 2276, 2451

b.+ in 767, 2113

b.+ ine 387, 649

b.+ ler 86

b.+ lerdıñ 2764

b.+ leriñiz 1242

b.+ men 08, 1886

birew-mirew : Biri-miri.

b.+ diñ 2744

birewdi birewge atıstır - : İnsanları
birbirine düşürmek.

b.- ıp 276

birewdiñ ala jibin attı - : Başkasının
hakkını gasp etmek.

b.- wşı 610

birge : Birlikte, beraber.

b. 16, 211, 948, 1300, 1318,
1424, 2035

biri : Biri.

b. 211, 216, 230, 564, 644, 1727,
1768, 1769, 1806, 2077, 2115, 2213,
2227

b.+ n 10, 394, 1894, 2281, 2587

b.+ ne 2469, 2549

b.+ nen 2458

b.+ niñ 564, 2472

birik - : Birleşmek.

b.- üwleri 1989

bir biri : Birbiri.

birimen b. 1958

birimen b. + niñ 299

birin b. 1204, 1277, 1694, 1815,
2603

birine b. 1994

birine b. +n 2088

biriniş : Birinci.

b. 2726

birinşi : Birinci.

b. 76, 91, 215, 455, 1017, 1370,
1417, 1500, 1504, 1587, 1790, 1879,
2099, 2161, 2191, 2278, 2595, 2617,
2642, 2753

birinşiden : Evvela, öncelikle.

b. 211, 1402

birjolata : Kesinlikle, tamamen.

b. 179

birli jarım : Birkaç.

b. 2050

birneşe : Birkaç.

b. 156, 165, 334, 379, 380, 388,
909, 1019, 1316,

1330, 1346, 1367, 1373, 1454,
1488, 2468

birsıpıra : Bir hayli, epeyi.

b. 2295

birtalay : Bir hayli, epeyi.

b. 1169, 1559

birtin birtin : Bir bir, yavaş yavaş.

b. 1598, 2075, 2300

birtindep : Arka arkaya, peş peşe.

b. 492

birtürli : Farklı.

b. 60, 187, 1620, 2322, 2536,
2768, 2775

bit - : Bitmek, tükenmek.

b.- edi 635, 2727

b.- ip 808, 2309

b.- ip jatır 591

b.- ip qalğanday 1395

qarlıqıp b.- ip şıqtı 2323

b.- ken 778

b.- ken joq 1771

b.- ti 716

ötıp b.- ti 589

2. Asıl fiile -p gerundiyum ekiyle
bağlanarak eylemin sona erdiğini
gösterir.

tañ qalıp b.- edi 77

3. Bitmek, yetişmek, büyümek.

b.- e beredi eken 78

b.- kendey 446, 2654

b.- peytin 81

b.- üwin 82

bitir - : Bitirmek.

b.- gen 549, 1300

b.- genge 1412

b.- genim 1230

b.- genine 2538

b.- ip 1793

b.- ip otırdım 2490

b.- ip otırmın 90

biy : Taş.

b. 491, 493

b.+ ge 480
b.+ im 488
b.+ imdi 493
b.+ ime 491
b.+ imen 481
biye : Kısarak.
b. 1635
b.+ si 645
biyge şıq - : Damada taşı iletmek.
b.- ğuwı 492
b.- tım 477, 486
biyik : Yüksek.
b. 1584, 2453
biyle - : Oynamak, dans etmek.
b.- genin 214
biylik : Kontrol.
b.+ imde 1291
biz : II. Çokluk şahıs eki, biz.
b. 33, 182, 252, 268, 349, 373,
580, 901, 908, 939, 1014, 1079, 1087,
1746, 1751, 1767, 1858, 1871, 1920,
1947, 1954, 2100, 2153, 2155, 2168,
2196, 2411, 2534, 2562, 2566
b.+ de 1716
b.+ den 802, 891, 1157
b.+ di 192, 339, 886, 977, 1016,
1028, 1934, 2533
b.+ dikiinde 163
b.+ diñ 103, 105, 114, 148, 218,
246, 298, 301, 336, 1034, 1038, 1246,
1273, 1589, 1669, 173, 1747, 1792, 1902,
1962, 1982, 2096, 2099, 2106, 2138,
2141, 2161, 2168, 2179, 2210, 2220,
2449, 2498, 2744

b.+ ge 617, 855, 859, 860, 901,
925, 943, 1073, 1170, 1330, 1673, 1753,
1822, 2439
biz tumsıq : Sivri burun.
b. 1737
bol - : Olmak, ana yardımcı fiil.
b. 468, 1862, 2395
b.- a 462, 2070, 2089, 2095,
2214, 2434
b.- a almaydı 216
b.- a berdi 1996
b.- a beredi 1894
b.- a beretini 28
b.- a bergende 727
b.- a qoymağan 2280
b.- a qoymas 149, 153, 1374
b.- a tüsti 464
b.- adı 20, 60, 217, 230, 300, 668,
742, 749, 1089, 1133, 1277, 1298, 1382,
1422, 1438, 1544, 1591, 1592, 1960,
2030, 2047, 2205, 2293, 2352, 2379,
2431, 2480, 2610, 2738
b.- adı da turadı 03
b.- am 184, 1270, 2170
b.- amın 341, 1229, 1424
b.- amısıñ 469
b.- amız 1088
b.- ar 189, 298, 310, 331, 406,
408, 561, 618, 639, 642, 804, 968, 1410,
1465, 1505, 1558, 1632, 1748, 1752,
1933, 1953, 2015, 2085, 2201, 2256,
2268, 2282, 2446, 2463, 2465, 2524,
2613
b.- ar ma edim 54

b.- arlıqtay 2533
 b.- armin 2400
 b.- arsiñ 586
 b.- arsiñdar 1180, 2355, 2356
 b.- asiñ 86, 467, 1731, 1861,
 2381
 b.- asiñdar 1008
 b.- aşaq 2449
 b.- atın 379, 550, 764, 826, 1042,
 1183, 1788, 1790, 2262, 2277
 b.- atındıǵıma 1732
 b.- atındıǵımdı 1735, 2033
 b.- atının 1101
 b.- atınıñda 229
 b.- ayıq 1768, 2073, 2582
 b.- ayın 468, 1466
 b.- dı 48, 49, 143, 147, 263, 294,
 303, 354, 380, 446, 479, 517, 535, 547,
 677, 860, 1026, 1063, 1085, 1161, 1169,
 1206, 1220, 1227, 1228, 1325, 1363,
 1376, 1378, 1392, 1395, 1398, 1456,
 1471, 1541, 1563, 1625, 1664, 1670,
 1699, 1715, 1800, 1818, 1852, 1878,
 1880, 1884, 1891, 1978, 2004, 2020,
 2060, 2061, 2062, 2077, 2118, 2148,
 2161, 2199, 2309, 2319, 2327, 2387,
 2466, 2621, 2717
 b.- dıq 252, 842, 1867
 b.- dım 38, 102, 255, 307, 343,
 652, 967, 1362, 1365, 1530, 1577, 1580,
 1830, 2042, 2059, 2066, 2204, 2306,
 2325, 2588
 b.- dım da qaldım 1451
 b.- dım-aw 1767, 2206

b.- dıñ 253, 1265, 1576, 2701
 b.- dıñ-aw 814, 816
 b.- ğalı 1184
 b.- ğan 160, 209, 225, 457, 595,
 621, 761, 1051, 1301, 1317, 1383, 1532,
 1651, 2149, 2538
 b.- ğan joq 1938
 b.- ğanday 2055
 b.- ğandıqtan 778, 852
 b.- ğanı 269, 278, 382, 1616
 b.- ğanım 279, 2716
 b.- ğanımız 2563, 2564
 b.- ğanın 30, 2048
 b.- ğanıñnan 2635, 2638
 b.- ğannan 223, 1491, 1755,
 1810, 2283
 b.- ğanmıñ 2255
 b.- ğansıp 151
 b.- ğıñ kele 1741
 b.- iñdar 2081
 b.- ip 11, 95, 198, 222, 229, 247,
 302, 378, 386, 391, 397, 406, 412, 442,
 510, 615, 827, 973, 1017, 1048, 1081,
 1107, 1117, 1280, 1295, 1445, 1478,
 1541, 1560, 1703, 1727, 1740, 1879,
 1924, 2050, 2185, 2473, 2495, 2496,
 2541
 b.- ip aldım 1548
 b.- ip edim 2506
 b.- ip jatatın 208
 b.- ip jatqan 1112, 2303
 b.- ip jatqanda 44, 328
 b.- ip jatqanı 2459
 b.- ip jürer 2217

b.- ip ketken eken 1888
 b.- ip ketti 2678
 b.- ip qalıptı 1383
 b.- ip şıqa keldi 328
 b.- ip şıqadı 2067
 b.- ip şıqıp pa 1545
 b.- ip şıqpasam 2641
 b.- ip şıqtı 750
 b.- ip tur 2196
 b.- ip turdım 1402
 b.- ipsiñ 1579
 b.- ma 610, 656, 2333
 b.- madı 1954, 2115, 2593
 b.- mağan 698, 1292
 b.- mağanğa 2588
 b.- maq 228
 b.- map 1788
 b.- mas 84, 1864, 2015
 b.- masa 71, 309, 529, 1938
 b.- masam 1433, 1435
 b.- masañ 1434
 b.- masın 713
 b.- mawğa 2499, 2620
 b.- may 621, 983, 1856, 2731
 b.- may jatıp 2209
 b.- may qalğanda 2005
 b.- may şıqadı 2619
 b.- maydı 20, 228, 459, 1599,
 2066, 2089, 2258, 2710
 b.- mayın 1188
 b.- maymın 1730
 b.-p (**bop**)
 b.- p 758, 1461, 1678, 2190, 2243
 b.- p barasıñ 2325

jürgen jeriñe şöp şıqpağır b.- p
 barasıñ 2326
 ötiñşik b.- p jür 2261
 b.- p ketti 484
 köp b.- p ketti 931
 b.- p qaldı 1658, 2351
 b.- ptı 1827, 2773
 b.- sa 56, 63, 86, 88, 130, 149,
 150, 181, 204, 222, 225, 334, 420, 428,
 531, 550, 627, 639, 739, 771, 826, 892,
 988, 1304, 1362, 1403, 1412, 1417, 1421,
 1425, 1428, 1464, 1715, 1720, 1774,
 1845, 1941, 1976, 2010, 2030, 2080,
 2088, 2146, 2200, 2258, 2389, 2547,
 2672, 2719, 2731
 b.- sa-m 205
 b.- saq 2562, 2751
 b.- sam 50, 400, 1315, 2437,
 2740, 2742, 2760
 b.- sañ 53, 1066, 1191, 1431,
 1709, 2041, 2623, 2728
 b.- sañdar 805
 b.- saşı 82
 b.- sın 14, 181, 309, 901, 997,
 1141, 1362, 2730
 b.- uw 855, 882, 1023, 1047,
 1132, 1288, 1397, 2688, 2692
 b.- uwğa 211, 240, 718
 b.- uwı 04
 b.- uwım 2729
 b.- uwşı 267, 307, 2746
 b.- üwşı 1986
bolaşaq : Gelecek.
 b. 641

b.+ ım 2787
Bolat : Özel ad.
b. 05
bolsañşı : Çabukluk belirtmek için kullanılır, hadi.
b. 760
borış : Borç.
b.+ ımdı 559
bos : Boş.
b. 1603, 1606, 1608
b.+ qa 800, 1251
2. Serbest.
b. 419
bos söz : Boş laf.
b. 2523
bosa - : Boşalmak.
b.- ğan 935, 2275
bosağa : Eşik.
b.+ da 855
b.+ dağı 2402
b.+ dan 891
b.+ ğa 125, 1221, 2053
b.+ nı 103, 1210, 2226
bosat - : Boşaltmak.
b.- ıp 2342
bostan bosqa : Boşu boşuna.
b. 1820
botana : Kirli, çamurlu.
b. 1693
boy : 1. Beden, vücut.
b.+ ım 1583, 2042, 2453, 2638
b.+ ımda 2782
b.+ ımday 311

b.+ ımdı 86, 240, 546, 1317, 1655, 2307
b. + ında 1633
2. Yol, ırmak, deniz kıyısı.
b.+ da 96
b.+ ına 98, 643, 1299
b.+ ında 1293
b.+ ındağı 393
3. İsim cinsinden kelimelerle birleşerek belirli bir süre, vakit bildirir.
b.+ da 137, 260, 450, 849, 1193, 1344, 1466, 2211
b.+ ı 355, 1597, 1766
4. Bir şeyin tabanı ile en yüksek noktası arasındaki uzaklık, boy.
b.+ ı 311, 1119, 1341
b.+ ımen 1583
b.+ ına 2653
boyal - : Boyanmak.
b.- dı 1740
boydaq : Bekar.
b. qaldı 110
b. qalğannan 111
boyındı jıy - : Kendini toplamak.
boyındı j.- ıp ala qoydım 337
boyındı j.- ıp alğanday 102
boyı : Boyunca.
b. 2624, 2684
b. + na 704, 1075, 2090, 2208, 2288
boyınşa : Boyunca, göre, vasıtasıyla .
b. 103, 343, 1312, 2057, 2339
boyla - : Uzamak.
b.- p 1309

boylı : Boylu, uzun.

b. 86

boz üy : Keçeden yapılmış çadır.

b. 1019, 1294

b.+ diñ 1294

bögde : Yabancı.

b. 854

böge - : Durdurmak, oyalamak.

b.- p qaldı 1506

bögel - : Duraksamak, oyalanmak.

b.- mesten 171

böget jasa - : Rahatsız etmek.

b.- mañız 2702

b.- mañızşı 2721

b.- maşı 2009

bögetsiz : Zorlanmadan, rahatça.

b. 492

böl - : Bölmek.

b.- ip 776, 2158

bölüm : Bölüm.

b.+ ine 315

b.+ inen 2448

bölme : Oda.

b.+ niñ 2406, 2452

b.+ sindegi 2486

b.+ sine 261

b.+ siniñ 1880

böri : Kurt.

b.+ dey 493

böstek : Yün.

b.+ tey 1677

bötelke : Şişe.

b. 1074

böten : Yabancı.

b. 180, 182, 1474, 2322

brigada : İşçi grubu, ekip.

b. 1017, 1312

b.+ ğa 1238

b.+ men 2191

b.+ nı 1306

b.+ niñ 1023, 1234

brigadir : Ekip başı.

b. 366, 371, 395, 411, 1305,
1312, 362

b.+ den 381

bu : Bu.

b. 499, 524, 1773

b.+ dan 53, 110, 1244, 1480,
1499, 1610, 2558, 2568

b.+ lar 07, 1078, 2043, 2447

b.+ lardıñ 1205, 1299

b.+ larıñ 2131

b.+ nı 998, 1471, 1491, 1655,
1827

b.+ nım 1362, 1800, 2746

b.+ nimen 2180

b.+ niñ 197, 501, 1399, 1531,
1763, 1861, 1888, 2431, 2692

bu kün : Bugün, şimdi.

b.+ de 2457

budan : Böyle.

b. 619

budan bılay : Bundan böyle, bundan
sonra.

b. 259, 482, 509, 1385, 1861,
2216, 2417, 2427, 2437, 2546, 2556,
2688, 2729, 2749, 2761

buğan : Buna.

b. 36, 120, 656, 743, 1247, 1402,
1954, 2006

b. qulaq aspadı 1125

bul : Bu.

b. 27, 30, 41, 67, 116, 158, 160,
163, 167, 210, 240, 265, 308, 327, 390,
407, 418, 457, 462, 496, 559, 674, 689,
694, 749, 768, 775, 805, 813, 862, 912,
914, 990, 1018, 1024, 1026, 1043, 1056,
1058, 1071, 1124, 1157, 1170, 1246,
1274, 1287, 1333, 1349, 1361, 1393,
1421, 1460, 1509, 1564, 1596, 1717,
1748, 1752, 1761,
1774, 1778, 1792, 1807, 1809, 1881,
1884, 1885, 1887, 1934, 1961, 2074,
2084, 2096, 2106, 2124, 2141, 2161,
2178, 2193, 2260, 2303, 2326, 2369,
2401, 2425, 2453, 2483, 2488, 2504,
2562, 2617, 2626, 2627, 2646, 2694,
2727

bul ara : Bura.

b. 2112

b.+ dan 1303, 2459

b.+ nın 821

bulaq : Kaynak.

b. 828

bulay : Böyle.

b. 228, 612, 1499, 2004

buldıra - : Bulanıklaşmak.

b.- p 809

bulqın - : Silkelenmek, sarsılmak.

b.- a 1563

bult : Bulut.

b. 556

b.+ tar 1263

bult ber - : Çabucak dönmek.

b.- ip 1138

bunday : Böyle.

b. 2747

bur - : Döndürmek, çevirmek.

b.- dı b.- dı 843, 885, 1283, 2296

b.- ıp 657, 661, 1615, 1796, 2188,
2461

b.- ıp kete berip 2144

bura - : Döndürmek, çevirmek.

b.- dı 2190

burıl - : Dönmek, çevrilmek.

b.- dı 2321, 2511

b.- dım 1357, 1646

b.- ğanda 2652

b.- ıp 274, 282, 790, 976, 1174,
1327, 1802, 2655

burın : Önce.

b. 110, 379, 618, 702, 814, 927,
1321, 2154, 2448, 2456

b.+ ıraç 2050

burıñğı : Önceki, evvelki.

b. 386, 1653, 1745

b.+ nın 702

burış : Köşe.

b.+ ın 101, 1644

b.+ ınıñ 1631

b.+ ta 1241, 2684

b.+ tağı 137

burq et - : Aniden belirivermek.

b.- ip 1540, 1892

burqıldat - : Tozu dumana katmak,
ortalığı alt üst etmek, dağıtmak.

b.- ip 797, 2126
burqıra - : Dökülmek, akmak.
b.- p 2441
burqırat - : Tozu dumana katmak,
ortalığı alt üst etmek, dağıtmak.
b.- ip 203
burnağı : *bk. burınğı.*
b. 1708
burşaq : Dolu, yağış.
b. 149
burtıy- : Somurtmak.
b. -a 523, 543
buta : Çalı, maki.
b.+ niñ 565
buta-buta : Çalı çırpı.
b.+ niñ 1946
butaq : Dal.
b.+ tiñ 2507
buw - : Bağlamak, paket yapmak.
b.- ip 2122
buwı : Ter.
b.+ m 2441
buwın-buwınan **äl ket** - : Canından
can gitmek.
buwın-buwınan **äl k.** - ip
1899
buwma : Deste.
b.+ ların 574
buwrıl : Gri.
b. 558
buwrıl bas : Kırışmış saç.
b.+ ı 124
buwsan - : Hafifçe ıslanmak.
b.- ip 124

buyımtaysız : İzinsiz, destursuz,
müsaadesiz bir biçimde.
b. 142
buyır - : Buyurmak.
b.- ğan 2324
buyrıq : Buyruk.
b.+ ın 1212
b.+ ıñız 1312
buz - : Biçimini ve kullanışını
değiştirmek, bozmak.
b.- atın 565, 1774
b.- ip 39
b.- uwğa 562
buzaqı : Yaramaz, serseri.
b. 2242, 2243
b.+ nı 2488
buzaw : 1. Buzağı.
b. 1410, 1461, 1464, 1471
b.+ dı 1076, 1431, 1458, 1460,
1463, 1472, 1474, 1480
b.+ dıñ 1481
b.+ ım 1466
b.+ lar 1442
2. Dama taşı.
b. 463
buzıl - : Bozulmak.
b.- ip 2327
b.- mağanday 1654
buzılñqı : Bozuk.
b. 2048
bük - : Toplamak, çekmek.
b.- ip 2509
bügil - : Toplanmak.

b.- ip 1035
bügin : Bugün.
b. 247, 598, 1048, 1096, 1425,
1556, 1784, 1875, 1888, 1904, 1908,
1936, 2029, 2048, 2101, 2289, 2642
b.+ gi 1369
b.+ iñ 599
b.+ nen 2750
bügingi : Bugünkü.
b. 1788, 2779
bük tús - : Büzüşmek, iki büküm olmak.
b.- ip 2315
bükil : Bütün.
b. 225, 1544, 1933, 2289, 2352,
2422, 2577
bükpe : Bir şeyin görünmeyen tarafı,
kıvrımı, büküm.
b.+ sine 1005
bükte - : Bükmek.
b.- p 1902
bükteme : Bükülmüş.
b. 1913
büldir - : Bozmak, mahvetmek.
b.- di 2207
b.- esiñ 1197
b.- ip jürsiz 2256
büldirgen : Çilek.
b. 1677, 2159
b.+ niñ 1679
bülk et - : Umursamak.
b.- etin 827
bürüp usta - : Sert bir şekilde kavramak,
tutmak.

b.- p 321
b.- ymın 2301
bürseñde - : Titremek.
b.- p 2538
bürseñdet - : Titretmek.
b.- pedi 2345
bütün : Tam, bütün.
b. 1019
büyir : Böğür.
b.+ den 2646
b.+ inen 270
büyirimniñ tüp jağı qıp et - : Kalbi güm
etmek.
b.- e qaldı 1829
büyrek : Uzun.
b. 1000
büyt - : Bulay et- yapısının kısalmış
şekli, böyle yapmak, böyle etmek. **Kr.**
äyt-, söyt-
b.- ip 1711, 1932
b.- ipti 1238
b.- ti 48

-C-

cap et - : Birden dökülmek, boşalmak.
c.- kizip 930

-Ç-

Çex : Çek, Çekoslavakyalı.
ç. 1999

-D-

da : 1. Daha önce geçmiş bir cümle veya eş görevli öge ile sonraki arasında “-den başka anlamıyla ilişki kurar.” edat. **Kr. de, ta, te.**

d. 04, 05, 06, 09, 33, 36, 78, 82, 89, 99, 111, 135, 148, 164, 165, 182, 192, 194, 199, 207, 209, 236, 240, 278, 300, 307, 309, 372, 376, 380, 386, 416, 457, 491, 492, 529, 531, 553, 602, 606, 611, 660, 667, 683, 698, 734, 744, 771, 777, 808, 856, 890, 897, 899, 900, 943, 947, 949, 995, 1023, 1026, 1034, 1056, 1059, 1069, 1083, 1133, 1181, 1194, 1211, 1213, 1228, 1233, 1259, 1267, 1280, 1287, 1292, 1321, 1394, 1402, 1410, 1434, 1466, 1470, 1475, 1498, 1562, 1591, 1616, 1617, 1620, 1623, 1637, 1646, 1662, 1693, 1710, 1720, 1722, 1725, 1752, 1753, 1761, 1789, 1796, 1799, 1800, 1802, 1807, 1809, 1833, 1838, 1846, 1875, 1906, 1911, 1933, 1935, 1943, 1953, 1971, 1990, 2019, 2024, 2045, 2055, 206, 2069, 2074, 2078, 2085, 2097, 2121, 2206, 2207, 2219, 2247, 2255, 2259, 2263, 2293, 2301, 2303, 2333, 2353, 2368, 2428, 2434, 2438, 2465, 2481, 2485, 2491, 2495, 2497, 2501, 2502, 2532, 2553, 2555, 2556, 2574, 2604, 2618, 2624, 2633, 2636, 2639, 2728, 2732, 2746, 2787

2. Ve.

d. 60, 91, 127, 162, 170, 254, 306, 323, 337, 444, 447, 589, 638, 676, 784, 793, 797, 801, 879, 1005, 1009, 1138, 1195, 1214, 1239, 1337, 1515, 1636, 1852, 1857, 1976, 1996, 2035, 2059, 2116, 2203, 2211, 2305, 2393, 2410, 2561, 2673, 2683, 2685, 2690

dabıl tasta - : Davul çalmak.

d.- dı 1113

dabır : Gürültü.

d.+ ımızdı 1034

dağdı : Alışkanlık.

d.+ sı 103, 2339

dağdılan - : Alışmak.

d.- ıp kettim 37

dağdılı : Alışılmış.

d. 606, 854

daqpırt : Laf, dedikodu.

d.+ ın 1087

dala : 1. Bozkır, step.

d. 640

d.+ da 1364

2. Alan, meydan

d.+ sında 478

3. Dışarı, kapı önü

d.+ ğa 305

dalbaqta - : Yalpalamak.

d.- p 1456

damıt - : Geliştirmek.

d.- ıp 2076

d.- paqşımın 2076

dana : Tane.

d. 1545
danışpan : Bilge.
d. 198
dañğaza qıl - : Laf söz olmak.
d.- ğan 2289
dañğazala - : Boş boş konuşmak,
tantanaetmek.
d.- p alıp kep 234
darbaza : Dış kapı, avlu kapısı.
d. 517
dariyaşa : Derya gibi, büyük, kocaman,
engin.
d. 201, 556
dastarqan : Sofra.
d.+ ın 900
dawıl : Fırtına.
d. 2602, 2609
dawıl paz : Davulcu..
d.+ day 1259
dawıs : Ses.
d. 674, 1454, 1486
d.+ ı 213, 424, 1620, 1987, 2286,
2323
d.+ ım 131
d.+ imen 2421
d.+ inan 154
d.+ pen 08, 138, 353, 845, 1604
d.+ tan 1199, 2223
d.+ tar 173, 1815, 1970
d.+ tarı 2354, 2781
d.+ tiñ 433
dawısqa salın - : Oylanmak.
d.- dı 2594
dawısqa tol - : Gürültülü olmak.

d.- ıp ketti 1957
dawısta - : Seslenmek.
d.- dı 364, 1118, 1298, 2397
d.- dım 429
d.- ğanda 1060
d.- ğanday 2701
d.- p 1529
d.- p jadır 325
d.- p jiberdim 2584
d.- ymın 1172
dawsız : Elbette.
d. 492
dayar : Hazır.
d. 602
dayın : Hazır.
d. 661, 1005
d.+ bısıñ 730
d.+ mın 731
dayın usta - : Hazır tutmak.
d.- p keledi 1924
dayında - : Hazırlamak.
d.- p 366
d.- p qoydım 1415
dayındal - : Hazırlanmak.
d.- a 1053
d.- ıp 713
d.- ıp tur 722
d.- may 1832
dayındıq : Hazırlık.
d.+ pen 248
däl : Tam.
d. 30, 301, 567, 674, 1000, 1350,
1395, 1522, 1634,

1757, 1761, 1763, 1894, 2018,
2055, 2128, 2152, 2222, 2226,
2285, 2645, 2685, 2783

däliz : Koridor.

d.+ den 1895

däm : Tat.

d.+ i 798

däneñe : Hiçbir şey.

d. 687, 698, 2540

d.+ m 2777

däpter : Defter.

d. 1402

d.+ di 2065

d.+ ge 2759

d.+ imdi 1366

d.+ ler 303

d.+ lerimdi 330

därejeli : Dereceli, mertebeli.

d. 1107

däriger : Doktor.

d. 87

däripte - : Övmek.

d.- medi 2450

dästür : Adet, gelenek.

d. 66

dät : Teselli.

d.+ ke 415

däw : Dev.

d. 204

däw de bol - : Emin, kesin olmak.

d.- sa 1027, 1880

däwir köş - : Devir değişmek.

d.- ip 2470

Däwirbayev : Özel ad.

d. 2447

Däwlet : Özel ad.

d. 896, 897, 898, 901, 910, 918,
927, 931, 935,

942, 945, 949, 957, 959, 963,
970, 977

d.+ i 900

d.+ ke 920, 954

d.+ pen 820, 947

d.+ ti 911, 967

d.+ tiñ 914, 924

Däwletkerey : Özel ad.

d.+ diñ 1268

de - : Demek, söylemek.

d.- di 128, 138, 258, 322, 341,
352, 443, 445, 526, 677, 707, 747, 782,
795, 799, 825, 834, 879, 943, 956, 1040,
1043, 1236, 1285, 1579, 1602, 1673,
1675, 1688,

1704, 1748, 1811, 1839, 1858, 1868,
1897, 2102, 2113, 2124, 2132, 2137,
2147, 2203, 2243, 2247, 2257, 2313,
2323, 2364, 2394, 2406, 2411, 2440,
2512, 2518, 2523, 2554, 2564, 2567,
2592, 2626, 2636, 2665

d.- di. 1052

d.- dim 45, 274, 289, 315, 368,
466, 515, 598, 602, 682, 710, 794, 911,
958, 1044, 1159, 1178, 1253, 1604, 1657,
1668, 1724, 1730, 1941, 1983, 2141,
2271, 2413, 2557, 2673, 2680

d.- gen 05, 21, 24, 46, 110, 111,
112, 118, 155, 156, 159, 160, 221, 305,
317, 381, 537, 610, 611, 636, 651, 674,

804, 879, 897, 903, 1089, 1164, 1173,
1199, 1220, 1239, 1243, 1248, 1252,
1351, 1353, 1375, 1392, 1397, 1400,
1413, 1419, 1424, 1425, 1437, 1454,
1595, 1661, 1663, 1716, 1815, 1904,
1970, 2045, 2148, 2165, 2174, 2215,
2223, 2246, 2292, 2421, 2452, 2473,
2501, 2535, 2546, 2561, 2570, 2581,
2639, 2641, 2649, 2732, 2741

d.- gende 2304

d.- genderge 37

d.- gendi 299, 303, 376

d.- geni 783, 2009

d.- genim 1718, 2195

d.- geninen 1848

d.- geniñ 1012, 1916

d.- geniñniñ 2523

d.- genmen 295, 1423, 2018

d.- gennen 471, 2221

d.- genniñ 1163, 2154, 2704

d.- mekşimisiñ 1867

d.- mesten 1148

d.- p 13, 28, 35, 37, 43, 49, 57,
139, 147, 151, 153, 161, 167, 170, 189,
199, 216, 219, 226, 287, 306, 309, 323,
332, 338, 364, 374, 384, 423, 429, 438,
451, 452, 461, 464, 474, 483, 487, 496,
509, 513, 518, 521, 523, 553, 613, 627,
655, 658, 663, 680, 683, 685, 692, 696,
706, 718, 720, 758, 767, 770, 772, 777,
785, 790, 842, 862, 873, 884, 895, 899,
901, 906, 915, 920, 922, 931, 936, 939,
940, 949, 1009, 1013, 1018, 1036, 1051,
1060, 1083, 1088, 1100, 1115, 1116,

1126, 1142, 1163, 1170, 1172, 1176,
1192, 1221, 1223, 1229, 1233, 1234,
1240, 129, 1298, 1303, 1306, 1311, 1313,
1332, 1357, 1370, 1386, 1396, 1407,
1410, 1434, 1473, 1487,

1503, 1533, 1549, 1550, 1558, 1570,
1572, 1575, 1580, 1590, 1599, 1605,
1612, 1618, 1645, 1652, 1673, 1683,
1684, 1687, 1710, 1712, 1714, 1721,
1725, 1726, 1728, 1733, 1741, 1764,
1765, 1771, 1819, 1820, 1831, 1833,
1848, 1856, 1862, 1866, 1869, 1918,
1953, 1973, 1981, 1998, 2008, 2010,
2036, 2038, 2041, 2042, 2044, 2054,
2057, 2083, 2106, 2134, 2177, 2179,
2207, 2220, 2234, 2247, 2249, 2255,
2256, 2264, 2265, 2269,
2297, 2306, 2312, 2363, 2386, 2387,
2392, 2397, 2417, 2425, 2430, 2431,
2442, 2449, 2492, 2513, 2517, 2580,
2582, 2584, 2588, 2591, 2617, 2618,
2667, 2687, 2692, 2699, 2708, 2714,
2716, 2733, 2734, 2777, 2784

d.- p jatqanın 2505

d.- p jürgen 2153

d.- p qalsam 689

d.- p otırğanım 104

d.- p otırmız 2132

d.- p turam 2736

d.- ppin 1480

d.- r 151, 222

d.- rin 942

d.- se 534, 802, 1085, 2396

d.- sem 710, 772

d.- seň 468
d.- seňşi 46, 1361, 1540, 2005
d.- seyşi 2473
d.- sken 15
d.- ši 2713, 2715
d.- wdiň 40
d.- wi 2232
d.- wşi 654, 1400, 2333
d.- y 372, 2377
d.- y berdi 521
d.- y saldim 141
d.- ydi 40, 69, 86, 87, 251, 313, 366, 511, 512, 581, 608, 625, 736, 952, 1082, 1356, 1393, 1399, 1620, 1762, 1824, 1827, 2029, 2378, 2772
d.- ymin 04, 41, 107, 294, 349, 511, 512, 518, 582, 584, 590, 682, 786, 1038, 1429, 1437, 1498, 1822, 2268, 2311, 2400, 2715, 2719
d.- ymisiň 1432, 2177, 2250
d.- ysiň 84, 372, 1421, 2171, 2341, 2383, 2395, 2641
d.- ysiňder 535
d.- ytin 1255, 1340, 1506, 1507, 1509, 1806, 2146, 2534
de : 1. Daha önce geçmiş bir cümle veya eş görevli öge ile sonraki arasında “–den başka anlamıyla ilişki kurar.” edat. **Kr. da, ta, te.**
d. 09, 30, 39, 45, 50, 55, 56, 74, 83, 85, 103, 155, 170, 185, 204, 295, 299, 356, 370, 427, 481, 488, 500, 515, 521, 535, 547, 569, 588, 608, 620, 622, 623, 628, 636, 662, 664, 687, 698, 699, 717,

749, 761, 773, 805, 848, 889, 1069, 1077, 1080, 1101, 1119, 1146, 1193, 1222, 1228, 1232, 1242, 1244, 1253, 1258, 1278, 1327, 1382, 1384, 1400, 1406, 1407, 1412, 1428, 1480, 1510, 1530, 1538, 1600, 1614, 1630, 1708, 1746, 1747, 1774, 1778, 1836, 1965, 1971, 1991, 2013, 2015, 2017, 2030, 2032, 2047, 2065, 2080, 2105, 2108, 2180, 2214, 2220, 2250, 2255, 2276, 2281, 2345, 2447, 2487, 2503, 2537, 2551, 2620, 2714, 2729, 2746, 2754, 2775, 2777

2. Ve.

d. 117, 121, 125, 151, 247, 260, 274, 387, 389, 394, 414, 479, 537, 792, 1136, 1185, 1307, 1771, 1786, 1975, 1991, 2278, 2321, 2365, 2402, 2405, 2458, 2469, 2722, 2778

3. Yardımcı fiil veya tasvirî fiilin önünde yer alarak anlamı kuvvetlendirir.

döňgeledim d. qaldım 671

mülgipti d. qalıptı 841

dedektet - : Hızla hareket etmek.

d.- ip 2432

degender : Düşündüğü, arzuladığı gibi.

d. 25, 352, 657, 846, 886, 910, 1073, 1171, 1537, 1601, 1803, 2351

del sal bol - : Üzerine rehavet çökmek.

d. 95

d.- ip tur 887

deldiy - : Havalanmak.

d.- ip 1536

delebe : Heyecan.

d.+ mdi 1317
delebesi qoz - : Heveslenmek, ilgi duymak.
delebem q. - ip tur 1114
delebemiz q. ip 1088
dem : Nefes.
d.+ in 1006
demal - : Dinlenmek.
d.- ayıq 834
d.- ayın 1051
d.- diñ 1572
d.- ip 293
d.- ip alsaq 830
d.- ip otırğan 1838
d.- mastan 2747
demalı : Tatil, dinlence.
d. alatın 2214
d.+ ımda 2740
d.+ ta 377, 1420
d.+ tı 1420
demindi şığar - : Nefes almak.
demimdi ş. - dım 1869
demimdi ş. - ğanday 1580
dene : Vücut.
d.+ si 2299, 2537
d.+ siniñ 1131
deñgey : Hiza.
d.+ ine 1296
deñgeyles - : Denk gelmek.
d.- ip qalıptı 1583
depüwtat et - : Mebusluk yapmak.
d.- ip 195
der kezi : Tam o sırada, tam vaktinde.
d.+ nde 2737

derek : Bilgi.
d.+ ter 2475
derew : Hemen.
d. 102, 127, 436, 675, 688, 720, 855, 858, 926, 971, 1161, 1309, 1959, 2363
deyin : Kadar.
d. 297, 622, 717, 743, 795, 889, 968, 1056, 1412, 1570, 1820, 1871, 2006, 2100, 2108
dezertir : Kaçak.
d. 1322
dıbıs : Ses.
d.+ ına 2367
dıbısın şığar - : Sesini çıkarmak.
d.- maydı 1990
dım : Ses, ün, seda.
d.+ ımdı 2509
d.+ ıñ 997
dımqıl : Islak.
d. 236
dır et - : Tırt etmek.
d.- ip 2508
dıraw : Büyük, iri yapılı.
d. 1903
dırday : Büyük.
d. 1727
dissertatsiyalar qorğal - : Tez savunmak.
d.- adı 2476
dik et : Düşmek.
d. ete qaldım 1966
dinsiz : Dinsiz.
d. 629

diñ : Gövde, ağaç gövdesi.

d.+ ine 2510

dir-dir et - : Tir tir etmək, titremek.

d.- e qaldım 1156

d.- ip 1152

dirilde - : Titremek.

d.- p tur 1281

diyirmen : Değirmen.

d.+ ge 1671, 1856, 2385

diyirmenşi : Değirmenci.

d. 1666, 1671, 2219

direktor : Müdür.

d. 2378, 2380, 2399

d.+ diñ 355

d.+ ğa 2180, 2409, 2517

d.+ ı 579, 2130

direktsiya : Müdür.

d. 2547

diz - : Dizmek, sıralamak.

d. 1755

doğar - : Durmak, kesmek, tamamlamak.

d.- amın 91

d.- dı 127

d.- ip 1309

d.- uwım 2615

doktorlıq : Doktoralık.

d. 2476

dolı : Sinirli.

d. 558

domala - : Yuvarlamak.

d.- ydı 1086

domalaq : Yuvarlak.

d. 622, 624

d.+ sını 624

dombıt - : Korkutmak.

d.- ip qoyğısı keldi 1206

dop : Top

d. 1308, 1975, 1977

d.+ ım 246

d.+ ımızdı 1957

d.+ tardı 1961

d.+ tay 893

d.+ tı 125, 1965, 1966, 1975

dop-domalaq : Yusuvarlak.

d. 71

dorba : Torba.

d.+ mı 2122

dos : Dost, arkadaş.

d. 1768, 2559

d.+ ım 1666, 2218, 2730

d.+ tarım 2095

doybı : Dama.

d. 359, 444, 525

d.+ dan 529

d.+ nı 451, 513

dozaq : Cehennem.

d. 2751

d.+ ta 1774

dönen : Dört yaşındaki büyükbaş hayvan.

d. 739, 750

d.+ di 821

d.+ iñ 736, 788

d.+ niñ 733, 846

döñ - : Dönmek.

d.- bekşip 2291

döñgele - : Dolaşmak.

d.- dim de qaldım 671

d.- p jatırsıñ 677

döñgelek : 1. Tekerlek.

d. 667

d.+ in 119

d.+ ti 104

2. Yuvarlak, halka.

d. 1772, 1915

d.+ tiñ 1776

döñgelekti : Tekerlekli.

d. 1025, 1109, 2226

döñgelen - : Dönmek.

d.- e 1387, 2653

döñgelent - : Döndürtmek.

d.- ip 2056

döp : Tam.

d. 650, 672

durıs : Doğru.

d. 24, 39, 1051, 1725, 2045,
2255, 2256

d.+ in 2255

d.+ ıraq 1288

duşpan : Düşman.

d.+ ım 2516

duw : Gürültülü.

d. 1801

duw kül - : Kahkaha atmak.

d.- ip jiberdik 1858

duw qosta - : Hep bir ağızdan
onaylamak.

d.- p 14

duwılda - : 1. Yaygara çıkarmak.

d.- p otırğan 12

2. Kızgınlıktan benzi kıpkırmızı
olmak.

d.- p 2579

duwmandat - : Eğlence yapmak,
eğlenmek.

d.- ip 361

d.- ip kelip 1329

duwşarla - : Uğramak.

d.- nğanın 1182

dübir : Ses, gürültü.

d.+ i 1090

d.+ in 1270

düken : Dükkan.

d. 2168

d.+ de 335

d.+ ge 304, 774

d.+ niñ 751

düniye : Dünya.

d. 46, 2784

d.+ de 28, 112, 2341

d.+ ni 15, 627, 628, 2685

düniye sal- : Vefat etmek, ölmek.

düniye s. -dı 110

düniye s. -ğan 110

düniye jüzi : Dünya, yeryüzü.

d.+ ndegi 469

d.+ ne 225

düniyege kel- : Ortaya çıkmak.

d.- üw 1340

dür et - : Pat diye.

d.- ip 1796

dürildet - : Yankı uyandırmak, ses
getirmek.

d.- ip 2474

dürkire - : Apar topar hareket etmek.

d.- p 1957

dürmek : Kalabalık.

d.+ tiñ 1111
dürs dürs et - : Güm güm etmek.

d.- ip 2013
dürsilde - : Gümbürdemek.

d.- gen 1270
düw et - : Tezahürat etmek.

d.- e qaldı 1139
düysenbi : Pazartesi.

d. 2551

-E-

e : Seslenmek veya ilgi ve dikkat çekmek için söylenir, hey.

e. 221

e - : Ana yardımcı fiil.

e.- di 57, 64, 89, 97, 101, 155, 159, 161, 196, 208, 221, 222, 224, 227, 247, 256, 267, 307, 406, 408, 425, 433, 476, 522, 542, 597, 618, 639, 651, 654, 672, 673, 699, 765, 769, 899, 912, 914, 916, 968, 1039, 1072, 1111, 1114, 1120, 1158, 1181, 1297, 1301, 1400, 1410, 1486, 1505, 1618, 1621, 1639, 1643, 1645, 1667, 1685, 1710, 1748, 1752, 1753, 1754, 1758, 1788, 1837, 1864, 1879, 1885, 1933, 1953, 1986, 1992, 1997, 2049, 2054, 2108, 2125, 2130, 2178, 2195, 2208, 2210, 2220, 2224, 2228, 2241, 2256, 2259, 2276, 2334, 2380, 2384, 2387, 2390, 2393, 2429, 2483, 2524, 2568, 2572, 2613, 2614, 2746, 2779

e.- dik 642, 877, 1673, 2132

e.- dim 36, 54, 83, 88, 130, 137, 178, 205, 257, 310, 320, 453, 498, 604, 691, 706, 743, 1007, 1090, 1127, 1146, 1190, 1264, 1337, 1371, 1446, 1465, 1491, 1559, 1618, 1650, 1652, 1802, 1832, 1854, 1880, 2010, 2057, 2085, 2185, 2201, 2215, 2217, 2236, 2463, 2506, 2536, 2555, 2588, 2589, 2662, 2668

e.- diñ 10, 383, 487, 629, 651, 689, 1061, 1196, 1505, 1784, 2678, 2714, 2774

e.- diñizder 582

e.- kem 815, 941, 1828, 2172

e.- ken 20, 27, 69, 78, 98, 110, 122, 221, 262, 304, 306, 372, 397, 416, 417, 421, 449, 620, 645, 653, 668, 708, 749, 786, 800, 804, 806, 826, 888, 890, 897, 960, 978, 992, 1000, 1005, 1018, 1024, 1028, 1030, 1095, 1175, 1192, 1255, 129, 1305, 1308, 1324, 1330, 1364, 1383, 1404, 1414, 1416, 1421, 1449, 1476, 1479, 1492, 1511, 1545, 1558, 1681, 1697, 1725, 1786, 1791, 1795, 1887, 1888, 1911, 1973, 1976, 1987, 2000, 2006, 2040, 2070, 2111, 2126, 2168, 2215, 2293, 2649, 2696, 2718, 2727

e.- kenbiz 581

e.- keni 66, 279, 838

e.- kenimdi 220, 416, 530, 2028, 2031, 2253

e.- kenin 50, 87, 250, 257, 259, 427, 622, 766, 967, 1096, 1190, 1350,

1630, 1872, 2150, 2318, 2430, 2559,
2669, 2704

e.- kenmin 1198, 1424, 2096,
2222

e.- kensiñ 497, 580, 1042, 1064,
1648

e.- kensiñder 2144, 2357

e.- kensiz 604

e.- m 663, 1712

edäwir : Epeyce, bir hayli.

e. 2112

eden : Döşeme.

e. 1588

eger : Eğer.

e. 53, 63, 88, 184, 205, 405, 672,
988, 1057, 1263, 1433, 1637, 1715, 1960,
2146, 2462, 2545, 2548, 2562, 2623,
2731, 2738, 2744, 2760

e.+ de 1464

eges - : Çekişmek, tartışmak.

e.- etin 662

e.- kenge 662

e.- tim 540

egil - : İçin için ağlamak, için için
yanmak.

e.- ip ketkendey 60

egin : Ekin.

e.+ niñ 203

eginjay : Tarla, ekin.

e. 201

ejelgi : Eski.

e. 102

eken : Şüphe ve ihtimal anlamı veren
edat.

e. 151, 772, 777, 940, 999, 1062,
1342, 1343, 1564, 1590, 1652, 1890,
2015, 2038, 2044, 2244, 2282, 2442,
2587, 2667

ekew : İkisi birlikte, iki tane.

e. 2274

e.+ diñ 2275

e.+ i 133, 1671, 1992, 1996,
2511, 2514

e.+ imiz 211, 301, 349, 450, 510,
525, 626, 788, 917, 934, 1165, 1406,
1407, 1598, 1689, 1700, 1736, 1770,
1866, 1925, 2105, 2129, 2157, 2358,
2581, 2666

e.+ imizdi 34, 739, 1126, 1726

e.+ imizdiñ 635, 725, 1086, 1573,
1627, 2750

e.+ imizge 2043

e.+ inen 1228

e.+ iñ 2629

ekewden ekew : Başbaşa.

e. 640

eki : İki

e. 33, 51, 69, 70, 146, 195, 270,
361, 471, 472, 473, 648, 653, 725, 741,
743, 765, 779, 825, 838, 850, 893, 938,
1110, 1142, 1143, 1254, 1338, 1365,
1376, 1450, 1670, 1709, 1711, 1712,
1914, 1958, 2026, 2060, 2061, 2077,
2104, 2158, 2227, 2288, 2404, 2407,
2460, 2507, 2671, 2747

e. jasar 51

e.+ niñ 230

eki eli qal - : Dizinin dibinden ayrılmamak. e.- maydı 190

eki-üş : İki üç.

e. 701, 2079, 2165, 2416

ekilik : İkilik.

e. 1859

ekinşi : İkinci.

e. 92, 265, 458, 569, 774, 846, 1234, 1237, 1342, 1499, 1859, 2598, 2737

e.+ den 1318

e.+ si 2078

2. Diğer.

e. 1561, 1865

ekinşiden : Bununla birlikte.

e. 212, 267, 1403

ekpin : Hız, hiddet.

e.+ immen 126

ekpinde - : Hızlanmak.

e.- gen 261

ekpindilik : Öncülük.

e.+ im 279

el : Devlet, memleket.

e.+ den 1103

e.+ ge 1103

e.+ imiz 562

e.+ imizge 560

2. El, yabancı

e. 2243, 2244

el ayaq basıl - : El ayak çekilmek.

el ayağı b. - dı 636

el ayağı b. - uwın 597

el betine qarağısız qıl - : El yüzüne bakamamak.

e.- dñ 2329

el jat - : El ayak çekilmek.

e.- qanğa 1820

el orınğa otır - : El ayak çekilmek.

e.- a 1818

el-jurt : Elalem, bütün halk.

elden-u. + tan 2327

elekten ötkizip öñde - : Elekten geçirmek, değerlendirmek, tartmak.

e.- wim 2090

elektr şam : Elektrik lambası.

e. 432

elemey ket- : Dikkat etmemek, hesaba katmamak.

e.- etin 1570

eleñ qıl - : Aldırış etmemek, dikkate almamak.

e.- may 558

eleste - : Canlanmak.

e.- p kele qaldı 2628

elewsiz : Önemsiz, sıradan.

e. 479, 1262

eli : Bir parmak genişliğine eşit olan ölçek.

e. 96

elik : Geyik.

e. 1944

elikte - : Taklit etmek, benzemeye çalışmak, gibi davranmak.

e.- p 413, 658, 2695

eljiret - : İçti titremek.

e.- ip jiberdi 2251

elpeñde - : Hoplaya zıplaya gelmek.

e.- p keledi 1605

eltidi : Mest olmak, kendinden geçmek.

e. 2021

eliw : Elli.

e. 329, 1917

e.+ ge 1280

emes : Ana yardımcı fiilin olumsuz şekli, değil.

e. 24, 27, 73, 78, 102, 109, 168, 180, 187, 192, 194, 228, 295, 296, 308, 315, 380, 383, 386, 404, 415, 452, 458, 501, 537, 600, 610, 611, 624, 656, 660, 736, 827, 938, 961, 1052, 1071, 1077, 1120, 1124, 1209, 1228, 1248, 1272, 1274, 1275, 1291, 1338, 1341, 1393, 1399, 1412, 1562, 1570, 1575, 1584, 1606, 1608, 1653, 1680, 1697, 1719, 1722, 1751, 1760, 1797, 1806, 1843, 1847, 1877, 1884, 1939, 2009, 2043, 2074, 2075, 2078, 2080, 2086, 2096, 2109, 2135, 2145, 2178, 2239, 2244, 2246, 2293, 2294, 2382, 2383, 2394, 2422, 2447, 2617, 2702, 2708

at e. 26

e.+ i 2069

e.+ pin 667, 1132, 2038, 2429, 2642

e.+ piz 1106

emewrin : İpucu.

e.+ inen 2463

emey : Değil de, değilse.

e. 2395, 2584

endeşe : O zaman, öyleyse.

e. 505, 512, 617, 716, 922, 1706, 2420

endi : Şimdi.

e. 08, 17, 67, 80, 95, 142, 149, 172, 216, 311, 320, 464, 477, 482, 492, 614, 651, 784, 805, 808, 833, 860, 924, 945, 1016, 1078, 1157, 1160, 1208, 1276, 1385, 1393, 1419, 1420, 1432, 1441, 1541, 1548, 1579, 1610, 1700, 1731, 1836, 1851, 1890, 1941, 2041, 2118, 2157, 2185, 2208, 2221, 2247, 2424, 2536, 2539, 2609, 2615, 2620, 2625, 2641

e.+ gi 1596

endigäri : Bundan sonra.

e. 1767, 2331, 2400, 2631, 2746

endigi : Gelecek, sıradaki, şimdiki.

e. 147, 476, 1113, 1878, 1885, 2081, 2215

eñ : En.

e. 144, 212, 267, 967, 1264, 1503, 1504, 1521, 1591, 1594, 1901, 2099, 2161, 2268, 2335, 2347, 2399, 2473, 2555, 2566, 2595

eñbegi jan - : Emegi boşa çıkmak.

e.- badı 1937

eñbek et- : Çalışmak.

e. - ken 1527

eñbek : Emek, iş, çalışma.

e. 1601, 1612

e.+ te 2095

e.+ ti 2097

e.+ tiñ 2091

2. Eser.

e.+ i 1071

eñbek et - : Çalışmak.

e.- tim 1533
eñbekker : Emekçi.
e.+ lerim 1332
eñbekte - : Zorlanmak.
e.- p 1759
eñirep jıla - : Hüngür hüngür ağlamak.
e.- p jiberdim 2336
eñkey - : Eğilmek.
e.- ip 238, 676, 1683, 1889
eñse : Boynun arkası, ense.
e.+ sin 270, 1048
eñsesi tūs- : Mutsuz, keyifsiz, morali bozuk olmak.
t. -ip 168
eñsem t. - ip 1184
eñsesi köteril - : Keyfi yerine gelmek.
eñsem k.- ip 1670
eñsesin köñilsizdik bas - : Keyfi kaçmak.
eñsemdi k. b.- tı 1976
eñsesin kötermesten : Kafa kaldırmadan, yoğun bir şekilde.
eñsemdi k. 151
eptep : Yavaşça, hafifçe.
e. 238, 320
er (I) : Er.
e. 384, 1189
e.+ i 1612
e.+ ine 1602
er (II) : Eyer.
e. 741
e.+ di 737, 745
e.+ diñ 1914
e.+ ge 784, 792

e.+ in 1211, 1213
er - : Takip etmek.
e.- ip 190, 2293
er ertte - : Eyerlemek.
e.- p 725, 743, 2104
erdi e. - dik 1670
er jet - : Büyümek, erkek olmak.
e.- emin 183
er toqımı : Eyer takımı.
e.+ mdı 733, 1221
e.+ ñ 713
e.+ ñdı 732
Erbol : Özel ad.
e. 05
erekşe : Ayrı, özel.
e. 1961
erik - : İşsizlikten ne yapacağını bilmemek, canı sıkılmak.
e.- ip 1838
eriksiz : Zoraki, zorla.
e. 350
eriksizden : Mecbur, çaresiz.
e. 2189, 2776
erikti : Hür, serbest.
e.+ min 2734
erin : Dudak.
e.+ derin 1355
e.+ i 881
erinin şığar - : Dudak büzmek.
e.- ıp 2693
erjet - : *bk. er jet-*.
e.- ip qalğan 188
erjürektik : Cesur.
e.+ iñdi 580

erkek : Erkek.

e. 1616, 2227

e.+ ter.di 191

erki : İrade.

e.+ m 502

e.+ mnen 314

erkin : Erkin, serbest, rahat.

e. 70, 316

erkindik al- : Serbest kalmak.

e. a. -ıp 1214

erlik : Yiğitlik, erkeklik.

e. 1363

ert - : Beraberinde götürmek.

e.- ip 1165, 1913

e.- ip bardı 1819

e.- ip barsam 718

erte : Erken.

e. 1223, 1827

e.+ den 122

e.+ rek 1920

ertemen : Erkenden, sabahtan.

e. 1325

erteñ : Yarın.

e. 711, 1040, 1875, 1905, 1947,
2029, 2195

e.+ gi 2787

erteñgi : Sabahki.

e. 727

ertesinde : Ertesi gün.

e. 1254, 2387

ertte - : Eyerlemek.

e. 1082

e.- mekpiz 741

e.- p 2621

e.- ymin 1082

eske al- : Birini veya bir şeyi akla getirerek sözünü etmek veya onu düşünmek, anmak.

e. a.- ıp 57

es - : Esmek.

e.- ip qoya berdi 823

es bil - : Akli ermek, kendini bilmek.

e.- geli 32, 1719

eske tūs- : Akla gelmek, hatırlamak.

esime t.-e almadım 1150

esime t. - ip 1829

es jıy- : Kendine gelmek, kafasını toplamak.

e. j. - ip 2609

esimdi j.-p 2583

ese : Kat, defa, misil.

e. 1246

esek dāme : Boş hayal.

e. 113

esesin jiber- : Kendinden ödün vermek.

esemdi j. -gim kelmey 515

esep ber- : Açıklama yapmak, hesap vermek.

e. b. -p 2609, 2758

esep emes : Tartışma götürmez.

e. 280

eseptes - : Hesaplaşmak.

e.- tim 1661

esey - : Büyümek, yetişmek.

e.- gen 2029

e.- ip 2262

esi kir - : Akıllanmak.

e.- ip 22

esik : Kapı.

e. 101, 331, 365, 433, 449, 717,
727, 733, 837, 849, 1028, 1032, 1090,
1487, 1496, 1598, 2052, 2441, 362

e.+ i 1880, 1987

e.+ in 850

e.+ ine 1315

e.+ inen 1033

e.+ ke 2451

e.+ tegi 2444

e.+ ten 284, 311, 2018, 2024

e.+ ti 132, 274, 2054, 2309, 2722,
2765, 2767, 2770

e.+ tiñ 2226

esikke qulıp salın - : Kapı kilitlenmek.

e.- bağan 1348

esim : İsim, ad.

e. 23

e.+ der 07, 09

e.+ i 225

esi tandır - : Baş döndürmek.

esimnen t. - dı 2166

esinen şığar - : Aklından çıkarmak.

e.- maydı 1069

esirt - : Büyütmek, abartmak.

e.- e 2187

eskere ber- : Dikkate almamak.

e. b. - mey 1503

eskert - : Uyarmak.

e.- se 1242

e.- ti 950

e.- üw 2731, 2742

eskertpe : Uyarı.

e.+ ler 2732

eski : Eski.

e. 838, 921, 1676

esti - : Duymak.

e.- dim 303

e.- dim joq 376

e.- gen 1436

e.- gende 2627

e.- gendey 1270

e.- genimniñ 2515

e.- gennen 1087

e.- p 1034, 2655

e.- r 05

e.- se 131

e.- wge 09

e.- y almadım 2515

e.- y bersin 131

e.- ymin 2010

e.- ytin 2742

estil - : Duyulmak.

e.- di 157, 424, 674, 1091, 173,
2366, 2416, 2764

e.- edi 1988, 2781

e.- meydi 2455, 2487

e.- se 1599

estirt - : Duyurmak.

e.- peydi 2299

eş : Hiç.

e. 192, 492, 822, 1407, 1764

eşbir : Hiçbir.

e. 1248, 1377

eşkim : Hiç kimse.

e. 30, 608, 628, 867, 1324, 1473,
1589, 1993, 2119, 2590

e.+ di 2033, 2212

e.+ ge 607, 2212, 2729
e. joq 116
e.+ nen 2258
e.+ niñ 229, 1315
eşqanday : Hiçbir şekilde.
e. 280, 2546, 2563, 2635, 2639, 2735, 2740
eşqaşan : Hiçbir zaman.
e.+ da 1057, 2427
eşqayda : Hiçbir yere.
e. 2633
eşteñe : Hiçbir şey.
e. 688, 932, 1148, 1222, 1244, 1480, 1580, 1655, 1925, 2014, 2108, 2683
e.+ ge 370
e.+ miz 1747
e.+ ñ 309
et - : Yapmak, etmek.
e. 612
dik e.- e qaldım 1966
e.- emin 720
e.- emiz 2377, 2378
e.- ip 49, 389, 449, 1004, 1055, 1543, 2074
e.- ip saldı 1320
e.- ken 822
e.- kende 664, 2729, 2754
e.- pe 612
e.- pegen 687
e.- peydi 541, 688, 932
e.- ti 1817
et : Et.
e. 2176

e.+ i 2158
e.+ iñdi 1636
et qızuwımen : Coşkuyla, panikle, heyecanla.
e. 2619
etajdı : Katlı.
e. 2671
etek : Etek.
e.+ i 893, 976, 1585, 2653
etik : Çizme.
e. 1033
e.+ ine 1903
etqızuwlıq : Heyecanlı olma, panik olma hâli.
e.+ pen 142
etpeti : Yüzüstü.
e.+ mnen 1966
etpetinen jat - : Yüzüstü yatmak.
e.- a qalıp 1776
etpetimnen j. - ip qaldım 2212
ex : Özlem, pişmanlık vb. duyguları bildirmek için kullanılan ünlem.
e. 46, 154, 204, 593, 1196, 1291, 1766
ex qayran : Ah, keşke.
e. 53
ey : Ünlem.
e.
ey : Dikkat çekilmek istenildiğinde adın başına getirilen bir seslenme sözü, hey.
e. 674, 760, 895, 901, 1980
ezüw : Dudakların iki taraftaki uç kısımları.
e.+ im 1143

ezüw tart - : Gülümsemek.

e.- tı 2500

-F-

familiya : Soyad, aile adı.

f.+ m 43

f.+ sı 1241

feleton : Gazete ve dergi fikrası, hiciv.

f.+ dar 1498

ferma : Çiftlik.

f. 1229

f.+ dağı 425

f.+ ğa 1194

f.+ sı 379, 2191

film : Film.

f. 1389, 2486

Finka : Fin malı.

f.+ m 1765

fizkültura zalı : Spor salonu.

f.+ n 2671

fizkülturaşı : Sporcu.

f. 529

f.+ lar 1105

flot : Donanma.

f. 1104

forma : Forma.

f. 1416, 1600

f.+ mdı 1556

fortočka : Havalandırma.

f. 2454

fotoapparat : Fotoğraf makinesi.

f.+ ın 1334

fundament : Temel.

f. 2453

futbol : Futbol.

f. 94

-G-

galife : Galife, bir tür pantolon çeşidi.

g. 779, 2361

galstuk : Kravat.

g. 1558

g.+ im 1795

g.+ iñdi 1794

g.+ teri 1448

Ganzelk : Özel ad.

g.+ tiñ 2000

garmon : Akordeon.

g. 2780

Gaydar : Özel ad.

g.+ dıñ 1142

gaz : Gaz.

g. 807

gazet : Gazete.

g. 144, 1233, 1234, 1246, 1488,
1500, 1502, 1545

g.+ in 1234, 1493

g.+ ke 1518

g.+ ten 19, 1246, 1301

g.+ ter 1494, 2473

g.+ teri 1490

g.+ ti 1237, 1243, 1505

g.+ tiñ 1245, 1497, 1503, 1512

gäp : Mesele, konu; söz, laf.

g. 115

goldan : Goldan marka, özel ad.

g. 2402
gorndı : Boynuzdan yapılmış üflemeli
çalğı, korno.
g. 1307
gör : Kelimenin anlamına rica, istirham,
hayret etme, alay anlamları yükler.
g. 406
göri : Göre.
g. 53, 912
granata : El bombası.
g.+ lardı 565
g.+ nı 567
gül : Çiçek.
g. 574
gül báyşeşek : Bahar çiçeği.
g. 824
gürs et - : Pat etmek.
g.- e 1138

-Ğ-

ğafuw et - : Affetmek
ğ. 2036
ğajap : Harika, mükemmel, şahane,
acayip.
ğ. 551, 1622, 1663, 1752, 2494,
2784
ğajayıp : *bk. ğajap*.
ğ. 28, 430
ğalamat : Muhteşem, mükemmel, acayip.
ğ. 478
ğana : Sadece, yalnız.
ğ. 72, 74, 169, 275, 311, 379,
413, 757, 945, 1230, 1275, 1316, 1545,

1611, 1758, 1829, 1882, 1930, 1937,
1992, 2067, 2188, 2276, 2289, 2349,
2388, 2394, 2422, 2448, 2454, 2487,
2538, 2599

ğ.+ mız 640

ğasıq : Aşık.

ğ. 406, 2031

ğılımy : İlmî.

ğ. 635

ğoy : Söz sırasında ya, ki, ise vb.
anamlarda kullanılan edat. **Kr. kıoy**.

ğ. 67, 69, 183, 208, 221, 384,
405, 459, 488, 518, 534, 535, 541, 581,
600, 682, 687, 698, 714, 748, 767, 770,
772, 776, 901, 906, 921, 938, 1007, 1057,
1192, 1393, 1395, 1414, 1425, 1436,
1469, 1479, 1520, 1521, 1533, 1649,
1721, 1749, 1798, 1811, 1838, 1845,
1885, 1992, 2029, 2038, 2086, 2118,
2135, 2140, 2171, 2205, 2239,
2246, 2261, 2325, 2326, 2328, 2329,
2334, 2370, 2380, 2383, 2390, 2392,
2395, 2401, 2452, 2588, 2649, 2701,
2715, 2719, 2746, 2766, 2771, 2776

-İ-

ıdı : Kap.

ı. 1702

ıdı-ayaq : Kap kacak, tabak çanak.

ı. 1747, 2138, 2160

ığı-jığı : Hınca hınç.

ı. 2341

ıqpal jasa - : Etki etmek.

1.- y almağanımız 2563

ıqşam : Kolay.

1. 05

ıqtıymal : İhtimal, olası.

1. 1780

ıldıy : Bayır.

1.+ ğa 1135

ılğıy : Her zaman, sürekli, hep.

1. 604, 703, 1807

ıñgay : Fırsat.

1.+ ın 1652

ıñgay tanıt - : Niyetini göstermek.

1.- tı 970

ıñgayla - : Hazırlamak.

1.- p qoyıp ańdıp jatırmin 565

ıñgaylan - : Hazırlanmak.

1.- ıp keldim 1135

ıñgaylı : Uygun.

1. 665, 1756, 1757

ıñgaysızdan - : Mahcup olmak, durmak.

1.- ıp turadı 584

ıp-ıstıq : Sımsıcak.

1. 1445

ıp-ras : Dosdoğru.

1. 69

ırğa - : Sallamak, ırgalamak.

1.- p körsem 1131

ırım : Ritüel.

1.+ dı 1778

ıs : İs

1. 798

ısqır - : Islık çalmak.

1.- asıñ 1635

ıssı : Sıcak.

1. 600

ıstıq : Sıcak.

1. 47, 200, 1261, 1265, 1588, 1703

1.+ ı 1443

1.+ ta 207, 1432

ıstıq maydı qotarıp quy - : Kızgın yağlar dökülmek.

1.- ıp jibergendey 2199

ısqın - : Tüm gücünü kullanmak, direnmek.

1.- dı 2116

ısqır : Uçkur.

1. 893

ıyık : Omuz.

1. 450

1.+ ı 2500, 2663

1.+ ım 200

1.+ ıma 1795, 2633

1.+ ımnan 331

1.+ ına 454, 2658, 2660

1.+ ıman 1615, 2008

1.+ ında 1354

1.+ ıñdı 2659

ıyıqta - : Omuz omuza olmak.

1.- p 2039

ıylan - : İtimat etmek.

1.- dı 1725

İvan : Özel ad.

1. 1671, 1674

1.+ nıñ 1666, 2219

ıza : Sinir.

1. 1188, 2716

1.+ mdı 295

1.+ ñ 663

1.+ sı 589

1.+ sina 776

ızalandır - : Sinirlendirmek.

1.- a tüsti 496

1.- maq 2055

ızası kel- : Siniri gelmek, sinirlenmek.

ızamı k. -ip 2694

ızıñ : Vızıldı.

i. 822

ızıñda - : Vızıldamak.

1.- ğan 1737

-i-

ideya : Fikir.

i.+ sı 1752

ideyalı : Fikirli.

i. 07

il - : 1. Asmak, takmak.

i.- gen 1217

i.- ip 17

i.- ip alğan 1201

2. Karmak, yakalamak.

i.- ip aldım 2645

3. Kilitlemek.

i.- ip aldım 2722

i.- ip alıp 2770

iles - : 1. Peşine takılmak, arkasından gitmek.

i.- e 281

i.- ip 860, 1082, 2040

2. Özenmek.

i.- ip 1726

ilgeri : İleri.

i. 499

ilgerile - : İlerlemek.

i.- y tükken 2093

ilin - : İlişmek, takılmak.

i.- gen 1023

i.- ip qalıp 536

i.- se 664

ilüwli : Asılı.

i. 637, 1914

imperiyalis : Emperyalist.

i.+ ter 1990

İndiyahq : Hintli.

i.+ tar 1295

inspektor : Müfettiş.

i.+ ğa 2448

institut : Enstitü, üniversite.

i.+ qa 550, 1793

ine : İşte.

i. 2392

ini : Küçük erkek kardeş.

i. 2736

irge : Duvarın alt tarafı.

i.+ sinde 2783

i.+ sindegi 2152

irgeles : Komşu.

i. 1110

iriñ : Zehir.

i. 2205

irkes-tirkes : Özensiz, düzensizce, yalap şalap.

i. 2087

irtik : Büyük.

i. 173

is : İş

i. 1532, 2570

i.+ ine 2014

i.+ ten 1667

is-mis : İş miş, emek, çaba.

i. 1148, 1459, 2074

iste - : 1. Yaptmak, ortaya koymak.

i. 613, 1252

i.- di 391, 1170, 2647

i.- dim 1778

i.- gen 1188

i.- gen joq 1711

i.- genim 294

i.- me 613

i.- mek 160, 2149

i.- meyk 1768

i.- meymın 2546

i.- p 705

i.- p alıp 2432

i.- p jürgenı 2124

i.- p jürsiñ 2170

i.- p qoyğanımdı 2619

i.- ppın 544

i.- pti 2243

i.- rimdi 1171, 1891, 2003, 2578

i.- se 1616

i.- sem 2556, 2631

i.- wım 143, 2689

i.- yaladı 297

i.- ydi 864

i.- ymın 2292, 2443

i.- ymız 1751, 1949

i.- ysiñder 2396

i.- ytin 1017, 2437

2. Çalışmak, hizmet etmek.

i.- ydi 412

i.- ytinin 378

istet - : Yaptırmak.

i.- peydi 593

istiñ tuwrasına köş- : Sadede gelmek.

i. t. k.-elik 25

iş : Bir şeyin içi, iç tarafı.

i.+ i 888, 1956, 2121

i.+ im 1229

i.+ imde 2003

i.+ ime 2509

i.+ imnen 1836

i.+ in 1737, 1738

i.+ inde 1299, 1316, 1330, 1611,

1681, 1698, 1792, 1972, 2166,

2341, 2343, 2353, 2540, 2754

i.+ indegi 1676, 2347

i.+ ine 821, 927, 935, 1923

i.+ inen 574, 927, 1693

i.+ iñde 997

i.+ ke 306, 800, 2363

i.+ ten 1127, 2397

iş - : İçmek

i.- em 2387

i.- etin 842

i.- eyik 939

i.- imizdi 943

i.- iñder 878, 906

i.- ip ketken 871

i.- ken 941, 1014

i.- kenderiñmen 1154

i.- keni 2205

i.- kennen 911

i. +terinde 208
i.- tik 939, 940, 1053, 1940
i.- tiñder 938
2. Yemek yemek, yiyip içmek.
i.- üwdiñ 2125
işi-bawırı qaltır- : çok korkmak.
işi b. + ım 2359
işi-bawrı eljire - : İçi titremek,
duygulanmak.
i. bawırım - p 1372
işi gül jayna - : İçinde güller açmak.
işim g. j. - p ketkendey 217
işi itşe qıñsıla - : Kurt gibi aç olmak.
işim i. q. - p 99
işi küy - : İçi yanmak.
işim k.- ip 362
işi qıp et - : İçi hop etmek.
işim q. e. -e qaldı 1573
işi uwday aş - : İçi yanmak.
iş uwday a. - ip ketti 768
işinde qıp et - : İçi hop etmek.
işimde q. e.-e qaldı 2148
iştey : İçinden, kendi kendine.
i. 117, 248, 457, 2650
it : Köpek.
i. 449, 844, 860, 1468, 1645,
1646, 1931, 2350, 2647
i.+ i 2352, 2744
i.+ ten 448, 545, 848, 1481
i.+ ter 854, 2349, 2351, 2355
i.+ terdi 252, 848, 856
i.+ terdiñ 2354
i.+ tey 803
i.+ ti 528, 971, 1477

i.+ tiñ 2211
it qap- : Köpek ısırarak.
i. it q. -ıp almasın 526
it tumsıǵı batpaytın : Balta girmemiş.
i. 1757
itjekkenge aydal - : Sibiryaya sürülmek.
i.- asıñ 2171
ittik : İtlik.
i. 972
ittiñ ğana malı : İtoǵlu it.
i. 662
iyä : Evet
i. 147, 238, 240, 441, 523, 581,
586, 600, 911, 1045, 1394, 1508, 1752,
2323, 2534, 2628
iye : Sahip.
i.+ si 106, 889, 1034, 2648
i.+ sin 2228
iye bol - : Sahip çıkmak.
i. 2626
iyeginen ozdırma - : Efendiliğinden
ödün vermemek.
i.- y 171
iyemden - : Sahiplenmek.
i.- ip alar 10
i.- se 120
iyesiz : Sahipsiz.
i. 640
iygi : İyi.
i. edi 1837
iyin : Omuz.
i.+ imnen 1365
iyin tires - : Yan yana gelmek.
i.- ken 1145

iyis : Koku.

i.+ i 817, 124

iyiske - : Koklamak.

i.- p 103, 114

iyi t s - : Buru up kırı mak.

i.- ip 778

iyilew : Dokuma.

i.+ inde 985

iyne :   ne.

i.+ dey 2528

iy sara :   şaret.

i.+ men 879

iy şarat bildir - :   şaret vermek.

i.- dim 656

iz :   z

i. 177, 239, 1055

i.+ i 237, 238, 240, 1193

i.+ imni  395

iz : Patika yol

i.+ imen 1327

izde - : Aramak, bulmaya  alı mak.

i.- genimdi 2012

i.-p j rsi  1350

i.- y 1756

j.- y qalsa 1015

iz i : Ara tırmacı.

i.+ lerd  2472

-J-

jabayı : Yaban .

j. 2135, 2145

jab l - : 1. Kapanmak, örtülmek.

j.- at n 1425

j.-   an 837

2. Asılmak

j.-  p 2389

jab s - : Yapı mak.

j.- a tüskenimdi 546

j.- a t sip 1315

j.- a tüstim 449

j.-  p 2510

j.-  p alıp 2464

j.-  p qal  anday 1443

jab sqaq : Yapı ık.

j. 2293

jadıra - :   enlenmek, sevinmek, keyiflenmek.

j.- p 1589

j.- p sala berdim 2570

ja a : 1. Yaka.

j.+ s nan 1757

j.+ s nda ı 828

2. Kenar.

j.+ n  1684

j.+ s  235

j.+ sında 558, 2111

ja al : Kirli, pasaklı.

j. 108, 114, 2627

ja al-ja al : Kirli paslı.

j. 104

ja ala - : Kenarından kıyısından yürümek. j.- p 319

ja day : Durum, h l, vaziyet .

j. 2613

j.+ da 2733

j.+ d  373

ja ımd  : Ho , sevimli.

j. 06

jağıp soğıp al - : Sürmek.

j.- dıq 955

jaq : 1. Taraf, yön.

j. 81, 476, 670, 1539, 1559, 1703, 1975, 2407, 2658

j.+ day 1934

j.+ ı 2080, 2388

j.+ ımda 1840

j.+ ımızdağı 835

j.+ ın 200, 1348, 2021, 2075

j.+ inan 06, 1317, 1460, 1461, 1689, 1874, 2307

j.+ ında 2446, 2464

j.+ qa 201, 318, 320, 1118, 1174, 1442, 1936, 1971, 2589

j.+ ta 322, 1120, 1183, 2409

j.+ tağı 422

j.+ tan 421, 823, 916, 2230, 2780

j.+ tarı 2091

2. Yanak

j.+ ımdı 461

jaq - : Yakmak.

j.- ıp 797

j.- ıp tastap 1701

j.- tım 2683

Jaqanov : Özel ad.

j. 1868, 1888

jaqın : Yakın.

j. 47, 912

jaqında - : Yaklaşmak, yakına gelmek.

j.- p 2300

j.- p kелgende 1448

j.- p kelip 1000

j.- p kelsem 644

j.- p qaldı 1411

j.- y 654, 2317

j.- y tüsedı 585

j.- y tüstim 422

jaqsı : İyi.

j. 15, 451, 610, 618, 639, 1255, 1572, 1578, 2068, 2379, 2395, 2753

j. jürseñ 2633

j.+ men 1066, 1191

jaqsı-jaman : İyi kötü.

j. 2758

jaqsı kör - : Sevmek.

j.- edi 2525

j.- etin 2447

j.- üwdiñ 2069

jaqsılıq : İyilik.

j. 2732

jal : Yele.

j.+ ına 664, 666

j.+ inan 752

jala - : Yalamak.

j.- p qoyıp 1355

jalaq : Maaş.

j.+ ın 2379

jalaqor : İftiracı.

j.+ lar 617

jalañ : Çıplak.

j. 237

jalañaş : Çıplak.

j. 1305

jalaw : Bayrak.

j. 1022, 1294

jalbaqta - : Yalakalık yapmak, yağ çekmek, yaranmaya çalışmak.

j.- p 167

jalbarın - : Yalvarmak.

j.- a 2332, 2492

jalğan : Yalan.

j. 1291

jalğas - : Devam etmek.

j.- tı 2191

jalğız : Yalnız.

j. 262, 427, 493, 520, 639, 1182, 1365, 2602

jalğızdan jalğız : Yapayalnız.

j. 236, 2718

jalıqtır - : Sıkmak.

j.- ıp jiberge joqpın 2093

jalın : Alev.

j.+ day 1444

j.+ ınday 201

jalın - : Yalvarıp yakarmak.

j.- asıñ da jüresiñ 308

jalınış : Yalvarma,yalvarış..

j.+ tı 1159

jalma-jan : Çabucak, hemen.

j. 537, 995, 1005, 1693

jalp et - : Pat diye ses çıkarmak.

j.- ıp 2115

jalpaq : 1. Uçsuz bucaksız.

j. 1018

2. Yassı

j. 1320

jalpasınan túsir - : Aniden yere düşürmek, yere sermek.

j.- eyin 2113

jalpı : Genel, umumî.

j. 2154

jalt : Aniden.

j. 274, 1174, 1615, 1646, 1802, 2655

jalt ber - : Aniden dönmek.

j.- ıp 150, 1207

j. kep 670

jalt jult et - : Hızla hareket etmek.

j.- ıp 1962

jalt qara - : Hızlıca bakmak.

j.- dım 1352

j.- ytin 38

jaltaq-jaltaq : Ürkekçe, korka korka.

j. 434

jaltıra - : Parlamak.

j.- p 1278

jaman : Kötü.

j. 149, 153, 182, 614, 653, 848, 1059, 1228, 1373, 1575, 1638, 1704, 1861, 1960

j.+ men 1066, 1191

jaman jolğa tús - : Kötü yola düşmek.

j.- ıp ketpesin 2534

jamanda - : Kötülemek.

j.- ybersin 218

jambas : Kalça.

j.+ ıma 1136

jamlı - : Örtünmek, bürünmek.

j.- atın 1947

jamıra - : Bağrışmak, her kafadan ses çıkmak.

j.- p 1454

j.- p ketti 1120, 1816, 1970

jan - : Yanmak.

j.- badı 2344

j.- ğan 219

jan : 1. Kişinin iç dünyası.

j.+ ımñıñ 219

j.+ ıññıñ 231

2. İnsan, fert

j. 802

j.+ dı 420

3. Can, ruh

j. 1378, 1476, 1761, 2152, 2609,
2696

j.+ ı 1190, 1680

j.+ ımdı 1973

j.+ ın 1805

j.+ ınıñ 686

jan - jaq: Etraf.

j. + ımñıñ 498

j. + ımnan 2408

jan sawğala - : Can kurtarmak.

j.- ytın 494

jan sezim : His, duygu.

j. 1780

jan tappa - : Nefes almamak.

j.- y jürmin 1962

Janar : Özel ad.

j. 209, 211, 399, 411, 416, 423,
429, 432, 435, 444, 451, 459, 464, 479,
496, 510, 513, 518, 523, 530, 539, 544,
550, 553, 575, 577, 639, 786, 1060, 1340,
1341, 1344, 1364, 1369, 1370, 1371,
1378, 1385, 1390, 1425, 1426, 1449,
1467, 1468, 1473, 1478, 1480, 1562,
1563, 1566, 1598, 1622, 1624, 1831,

1972, 1973, 1985, 1992, 2001, 2008,
2016, 2020, 2023, 2031, 2033, 2036,
2043, 2068, 2071, 2589, 2652, 2656,
2659, 2660, 2665, 2673

j.+ dı 217, 402, 540, 1059, 1613,
1753, 1831, 2039, 2655

j.+ dıñ 237, 238, 240, 414, 418,
427, 436, 448, 454, 456, 473, 491, 543,
545, 1386, 1455, 1567, 1597, 1964, 1993,
2019, 2658, 2663, 2678

j.+ ğa 220, 409, 520, 1062, 1375,
1609, 1836, 2006, 2027, 2059, 2063,
2587

j.+ jan 424

j.+ men 359, 1424, 1470, 2004

Janarjan : Özel ad.

j. 526

janı aşı - : canı yanmak.

j.- p 2524

j.- maytın 2564

j.- uwdıñ 813

janım a. - dı 778

janımız a. - ğan 940

janım : Canım.

j. 553, 2253, 2630

janı qal - : Canı kurtulmak, hayatta kalmak.

janım q.- ar 1879

janım q.- sa 2215

janı qılıpıdap tırnağınıñ uşına kel - :
Canı burnunun ucuna gelmek.

j.m q. tırnağımın u. k.- di 1889

janı qumar : “Canına minnet” anlamında kullanılan söz.

j.+m q. 1428, 1667
janına tiy - : İçine sinmemek.
 janıma t.- e qoyğan joq 1287
janın qıy - : Canını vermek
 j.- uwğa 1769
jantalas - : Mücadele etmek, çekişmek.
 j.- ıp alğa 564
Jantas : Özel ad.
 j. 39, 249, 269, 275, 278, 285,
 1288, 1301, 1321, 1352, 1357, 1363,
 1525, 1541, 1600, 1601, 1619, 1840,
 1844, 1850, 1852, 1863, 1992, 1997,
 2001, 2040, 2043, 2572, 2573, 2587,
 2599, 2677
 j.+ ım 1605
 j.+ qa 243, 1357, 1857, 2017
 j.+ pen 2031
 j.+ tan 257, 1617
 j.+ tı 254, 260, 1554, 1614, 1864,
 2008
 j.+ tıñ 1354, 1596, 1611, 1616,
 1625, 1846, 2006, 2591
januwar : Hayvan.
 j. 655, 659, 750
jaña : 1. Yeni, çağdaş.
 j. 297, 303, 339, 820, 836, 1010,
 1042, 1556, 1600, 1810, 2475, 2578,
 2642
 2. Yakında, biraz önce.
 j. 1791
Jaña Ömir : Özel ad.
 j. 1525
jañadan : Yeniden.
 j. 1588, 2342

jañağı : Deminki, az önceki.
 j. 1014, 1387, 2151
jañalıqtar sur - : Hâl hatır sormak.
 j.- asıp 1672
jañbır : Yağmur
 j. 555
jañqa : Yonga.
 j.+ day 2604
jap - : Kapatmak.
 j.- uwğa 2054
jap jaqsı : Güpgüzelim.
 j. 800
jap-jaman : Çok kötü.
 j. 798
japadan jalğız : Yapayalnız.
 j. 1366, 2770
japır - : Ezmek.
 j.- ıp 564
japıraq : Yaprak.
 j. 249, 1837
 j.+ tar 2051
 2. Dilim, parça.
 j. 954
japırla - : Topluca hareket etmek.
 j.- p 1314
jappa : Barınak.
 j. 1019
 j.+ ğa 1046, 1195, 1207
 j.+ nı 1208
 j.+ nıñ 1025, 1033
 j.+ sı 1027
japsır - : Yapıştırmak.
 j.- a bergenmen 2088
jar - : Yarmak, bölmek.

j.- ıp jibergeŋ 1738
j.- ıp şıqpay 221
jara - : Yaramak.
j.- mas 44, 226, 2451
j.- maw 1189
j.- maydı 2746
j.- maymın 370
j.- ysiñ 718
j.- ytın 74
jaral - : Yaratılmak.
j.- asıñ 229
j.- dı 628
j.- ğan 300, 632
j.- sa 223
jararlıq : İşe yararlık.
j. 1072
jaras - : Yakışmak.
j.- ıp baradı 2653
jarat – (I) : 1. Hoşlanmak, beğenmek.
j.- pağan 134
j.- pağandıq 522
j.- pağanıma 165
2. Faydalanmak, yararlanmak.
j.- ıp 389
j.- pay 1231
jarat – (II) : Yaratmak, meydana getirmek, ortaya çıkarmak.
j.- adı 627
j.- qan 1088
j.- qan joq 628
j.- tı 631
jaraw : Beygir.
j. 733
jaraydı : Tamam, peki.

j. 25, 470, 952, 1668, 1897, 1922
jaraysıñ : Aferin.
j. 580, 1139, 1835, 1968
j.+ dı 1836
jarbıy - : Yapışmak.
j.- ıp 785
jarğanat : Yarasa.
j. 1190
jarıq : Işık.
j. 433, 2779
jarıqtıq : Yaşlı insanlar için hürmet olarak kullanılan söz.
j. 57, 2237, 2265, 2708
jarıl - : Yarılmak, çatlamak.
j.- a 2362
j.- dı 568
j.- ıp 1229
j.- ıp ketken 1355
jarım : Yarım, buçuk.
j. 2059, 2061, 2206
jarıp öt - : Kaplamak.
j.- ıp 446
jarıyala - : Duyurmak, bildirmek
j.- ymın 2687
jarq et - : Parlamak.
j.- ıp 1417
jarqın : Neşeli.
j. 431, 1332, 1514
jarqıra - : Parlamak.
j.- p 839, 2500, 2784
jarımas - : Yapışmak.
j.- a kettim 666
j.- tı 684, 856, 1095
jartı : Yarım, yarı.

j. 2185

jartıkeş : Yarım.

j. 1641

jas : 1. Yaş.

j. 701

j.+ ı 139, 701, 850

j.+ ım 89

j.+ ımda 1077

j.+ ıñ 1141

j.+ tağı 1001

j.+ tamın 51

2. Genç, toy.

j. 181, 1403, 2259

jas : 1. Yaş, ıslak.

j. 837, 1349

2. Taze.

j. 2210

jasa – (I) : Yapmak.

j.- p 1302, 1940

j.- p alamız 1743

j.- wım 2732

j.- ymız 374

j.- ytın 1756

jasa – (II) : Yaşamak.

j.- p 2050

j.- rın 2050

jasal - : Yapılmak.

j.- ğan 1020

jasar : Sayı bildiren kelimelerle kullanılarak insan yaşını gösterir, yaşındaki

eki j. 51

jasawra - : Yaşarmak.

j.- ğan 2711

jasıl : Yeşil.

j. 824, 851, 976, 1262

jasında : Zamanında.

j. 2526

jasır - : Saklamak.

j.- ğanımmen 2029

j.- ğanmen 2028

j.- ıp 2584

j.- may 2034

jasqa şılan - : Yaşla dolmak.

j.- ğan 2321

jasqa tol - : Belirli bir yaşa gelmek, doldurmak.

j.- ğanşa 20

j.+ ğannan 22

jat - : 1. Yatmak.

j. 423, 857

j.- a bereyin 2306

j.- a qap 1136

j.- ıp 293, 1733

j.- ıp aladı 1946

j.- ıp qaldım 1384

j.- ır 2315

j.- ırmın 2291

j.- ırmısıñ 1094

j.- qan 855, 2224

j.- qanda 11

2. Durmak, bulunmak

j.- ır 2220, 2783

3. Asıl fiile a, e, y, p ekleriyle bağlanarak kesin şimdiki zaman çekimini oluşturur.

kele j. 2366

j.- adı 49

uyıqtap j.- ır 2714
 j.- ır 316, 1033, 1173
 bağa qoyıp j.- ır 1889
 bitip j.- ır 591
 dawıstap j.- ır 325
 jırtılıp j.- ır 2122
 jıyılıs ötip j.- ır 2704
 jügirip kele j.- ır 1301
 kele j.- ır 975, 2230
 kemirip j.- ır 2644
 keñes ötip j.- ır 2702
 kirip j.- ır 1598
 kirip kele j.- ır 336, 2699
 qalmay kele j.- ır 1561
 qarap j.- ır 2376
 qarbalasıp j.- ır 1334
 qolımnan kelip j.- ır 2091
 qulap bara j.- ır 2287
 ötip bara j.- ır 2511
 sabaq jürip j.- ır 1987
 satıp j.- ır 303
 sayrap j.- ır 237
 sereyip j.- ır 840
 süyketip jazıp j.- ır 2464
 şaqırıp j.- ır 1144, 2398
 şaşılıp j.- ır 1930
 şıntaqtap j.- ır 1046
 tolıp j.- ır 19, 1633, 1906
 toñqayıp j.- ır 2388
 tura almay j.- ır 2116
 tüsip j.- ır 2227
 oqıp j.- ır edim 1090
 ötip bara j.- ır edim 137, 691
 satıp j.- ır eken 304

kelmey j.- ır ma 2092
 şeşip j.- ır- 927
 j.- ırmın 248, 1187
 aytıp j.- ırmın 333, 1836
 basıp kele j.- ırmın 1442
 bilmegensip j.- ırmın 773
 ıñğaylap qoyıp añdıp j.- ırmın
 565
 jılap j.- ırmın 2323
 kele j.- ırmın 199, 414, 1262,
 2637
 keñes ötkizip j.- ırmın 2709
 küybeñdep j.- ırmın 145
 qarap j.- ırmın 2710
 qıynalıp j.- ırmın 812
 maqtan körip j.- ırmın 1531
 mektepke kele j.- ırmın 1557
 örtenip bara j.- ırmın 2579
 sürtkilep j.- ırmın 2662
 süyrep kele j.- ırmın 95
 şıqıp bara j.- ırmın 2016
 taqıp kele j.- ırmın 573
 tanıy almay j.- ırmın 766
 tapa almay j.- ırmın 762
 jılap j.- ırmısın 2320
 jep kele j.- ırmız 788
 kele j.- ırmız 2358
 qatarlasıp kele j.- ırmız 2666
 döñgelep j.- ırsın 677
 äwrelenip j.- pas edın 1505
 alıstap bara j.- tı 175
 söylesip bara j.- tı 2514
 töñkerilip bara j.- tı 809
 qaytıp kele j.- tım 1644

4. Tasvirî fiil.

bolıp j.- atın 208
sottalıp j.- atındar 615
bolmay j.- ıp 2209
jöneltip j.- ıp 1704
kele j.- ıp 1902
qaljırap j.- ıp 2222
qatarlasıp kele j.- ıp 1582
qomağaylana tistelep j.- ıp 951
tüney j.- ıp 1948
j.- ıp aldı 1131
jıǵılıp j.- ıp alǵanımdı 1965
tüyeni tügimen nardı jügimen
jutıp jibere jazdap kele j.- qam joq 100
j.- qan 1105, 1546, 1587, 2112
aqıl keñes surap j.- qan 116
aytılp j.- qan 1078
bara j.- qan 203, 2044
bolıp j.- qan 1112, 2303
jazılıp j.- qan 2471, 2480
jügirip kele j.- qan 1791
kele j.- qan 520, 1797
ketip bara j.- qan 785
kösilip j.- qan 1034
qaytıp kele j.- qan 1449
mañqıyıp sıqıp kele j.- qan 1458
oyın qoyıp j.- qan 1183
ötıp bara j.- qan 1887
ötıp j.- qan 2452
satıp j.- qan 320
şañı burqıratıp zırlap kele j.- qan
1446
şaşılp j.- qan 2138
zırǵıp bara j.- qan 1055

baspağa usınıp j.- qan joqpın
1405

şarşap kele j.- qanbız 2111
bezip bara j.- qanda 2109
bolıp j.- qanda 44, 328
ketip bara j.- qanda 1289
kirip bara j.- qanda 545
qaytıp kele j.- qanda 429
uşıp bara j.- qanda 2134
zırlap kele j.- qanda 1257
añdıp kele j.- qanday 2042
jügirip kele j.- qanday 1277
aytıp j.- qanı 2487
bolıp j.- qanı 2459
kiyip kele j.- qanı 1584
maqtap bara j.- qanı 2517
söylenip j.- qanı 2454
közdep kele j.- qanı 643
kele j.- qanımdı 799
söylep bara j.- qanımdı 2672
tapa almay j.- qanımdı 145
aytıp j.- qanın 2444, 2462
dep j.- qanın 2505
ketip bara j.- qanın 2652
tapa almay j.- qanıñ 157
atqarıp j.- qanıñızdı 2481
paydalanıp j.- pağan 2237
basa köktep kele j.- sa 2733
jetisip j.- sa 1865
kele j.- tım 246
sıpattap j.- uwdı 1100

5. Asıl fiile -galı, -geli, -kalı, -keli
ekiyle bağlanarak yakın gelecek zaman
kipini oluştıurur.

j.- ır 1624
 suwretke túsirgeli j.- sa 1336
6. de, da, te, ta edatlarından sonra
 gelerek cümleye hareketin gösterdiği
 vaziyette kalma anlamını kazandırır.
 j.- padım 2431
jat : Yabancı, başka.
 j.+ ıña 383
jatpay-turmay : Yatıp kalkıp.
 j. 1372
jatta - : Ezberlemek.
 j.- madıñ 1855
 j.- may kelip 1854
 j.- p 1905
 j.- p alam 1838
 j.- p keldik 1812
 j.- p keldiñder 1811
 j.- p kelip 1879
 j.- p kelmek 1828
jattal - : Ezberlenmek.
 j.- ıp qalıptı 1388
jaw - : Örtmek, kapamak.
 j.- ıp 275
jaw : Düşman.
 j. 560, 563, 570
jaw - : Yağmak.
 j.- a 2052
 j.- atın 2049
 j.- ğır 2054
jawab : Cevap.
 j. 553, 1800
jawab ber- : Cevap vermek.
 j. b.-di 523
 j. b.-üw 1826

jawab qat - : Cevap vermek.
 j.- padı 2317
 j.- sın 120
jawab qaytar - : Cevap vermek.
 j.- dım 452
jawab tap - : Cevap bulmak.
 j.- a almağandıqtan 694
jawındı : Yağışlı.
 j. 147
jawınger : Asker, savaşçı.
 j.+ imdi 481
jawıngerlik : Askerlik.
 j. 559, 1230, 1235
jawız : Acımasız, zalim.
 j. 419, 667
jawlıq oyla - : Düşmanlık beslemek.
 j.- ğanday 1655
jay (I) : Sıradan, önemsiz, basit.
 j. 188, 1399, 1718, 2065, 2067,
 2132, 2680, 2746
jay (II) : Hâl, durum.
 j. 2094
 j.+ ı 243, 2290, 2682
 j.+ ın 255
 j.+ ına 2590, 2751
 j.+ lar 1078
jay (III) : Sakin, rahat.
 j. 310, 1680
 j.+ ına jüretin 2495
jay - : 1. Yaymak, sermek.
 j.- ıp qoyıp 1366
 j.- ıp tastaymız 1744
 2. Yaymak, otlatmak
 j.- ıp jürgen 877

j.- ıp turğan 994

jay-japsar : Hâl, vaziyet, durum.

j.+ ı 1555

j.+ ın 371

jayaw : Yaya.

j. 994, 1030, 1220, 2385

jayawla - : Yürümek.

j.- p 1682

jaydaq (I) : Derin olmayan, sığ.

j. 235

jaydaq (II) : Eversiz, eyer takımı olmayan.

j. 749

jaydan jay : Boşu boşuna.

j. 1993

jayğas - : Yerleşmek.

j.- ıp otırdım 2059

jayıl - : Yayılmak.

j.- ar 1432

j.- atın 1442

j.- ıp jür 2111

j.- ıp tur 647, 648

jayılım : Otlak, yayla.

j.+ ğa 1819

j.+ nan 393

jayılımğa sıq- : Otlamak.

j. ş. - qanda 1945

jayına jür- : Kendi hâlinde olmak.

j.+ ıma jüremi 2730

j.+ ıña jür 607

jayına qal- : Önemsiz kalmak.

j. q. -dı 1185

jayında : Hakkında, hususunda.

j. 93, 2157, 2196

jayqal - : Sallanmak.

j.- ğan 824

j.- ıp tur 148

jayla - : 1. Kaplamak.

j.- ğanday 546

j.- ydı 240

2. Mekan tutmak, yerleşmek.

j.- ğan 2139

j.- p alğan 2140

jaylap : Yavaşça.

j. 759, 1327, 1442, 1450, 2321

jaylaw : Yayla.

j. 708, 739, 1227

j.+ da 1085, 1577

j.+ dağı 1573, 1650

j.+ dan 707, 1578, 1630, 2163, 2203, 2614

j.+ dı 380, 2191

j.+ ğa 379, 389, 394, 400, 415, 598, 815, 1051, 1062, 1079, 1318, 2621, 2637, 439

j.+ men 1256

jaylı (I) : Uygun, rahat, elverişli.

j. 1287

jaylı (II) : Hakkında, hususunda.

j. 177, 1484, 1574, 2338

jaylı bol - : Rahatlamak, kurtulmak, atlatmak.

j.- sam 2216

jayna - : Parlamak.

j.- p ketedi 213

jaypa - : Kırmak.

j.- p saldı 481

jaysız : Rahat olmayan, elverişsiz.

j. 173

jayşa : Öylesine.

j. 2240, 2241, 2702, 2771

jayşılıqta : Özel bir durum yokken, normalde.

j. 159, 416

jayuwlı : Yayılı, serili.

j. 837

jaz - : Yazmak.

j.- a 2079

j.- a köriñiz 2481

j.- adı 553, 2576

j.- am 2064

j.- amın 2064

j.- arımdı 2085

j.- armin 552

j.- baqşı 2059, 2066

j.- dı 2580

j.- dım 2690

j.- ğan 2000, 1387, 2587

j.- ğanday 2078

j.- ğanımdı 2675

j.- ılatın 404

j.- ıp 262, 2045

j.- ıp ediñ 2678

süyetip j.- ıp jatır 2464

j.- ıp jürdim 43

j.- ıp kördim 2065

j.- ıp qoydım 1370

j.- ıp otıramın 2759

j.- ıp otırğan 2582

j.- ıp otırğansıñ 2585

j.- ıp otırsam 2084

j.- ıp tastadım 1377

j.- sam 1062

j.- uw 1073, 1076, 2075, 2078

j.- uwdıñ 2026, 2077

j.- uwğa 2047

j.- uwına 2465

j.- uwiña 1592

jaz : Yaz mevsimi.

j.+ da 388, 1793

j.+ dağıday 1768

j.+ dı 1421

j.+ ğı 377

jaza : Ceza.

j.+ niñ 2738

jaza qoldan- : Ceza vermek.

j. q.- sañızdar 2437

jazalan - : Cezalandırılmak.

j.- ıp turuwım 2737

jazda - : Asıl fiille -p; -a/-e; -y gerundiyum ekleriyle bağlanarak hareketin “az kalsın, neredeyse” yapılacağı anlamını verir.

öltirip qoya j.- dı 2575

ölip kete j.- dım 1229

tüyenı tügimen nardı jügimen

jutıp jibere j.- p kele jatqam joq 100

jürekim qars ayrıla j.- ydı 47

tüsire j.- ydı 123

jazda : Yazın, yaz döneminde.

j. 1548

jazday : Yaz boyunca.

j. 1576

jazdıgüni : Yaz günü.

j. 1421

jazdır - : Abone olmak.

j.- ıp alamm 1488
jazğan basım : “Akılsız başım!”
anlamında kullanılan söz.
j. 1837
jazğı demalı : Yaz tatili.
j.+ tarında 1526
jazğır - : Kızmak.
j.- ıp 2256
jazıq : Geniş ve açık alan, ova, yazı.
j. 1262
j.+ qa 822
j.+ tıñ 1256
jazıqsız : Suçsuz.
j. 2740
jazıl – (I) : Yazılmak.
j.- adı 2476
j.- ğan 28, 1243, 1510, 2064
j.- ğanın 1500
j.- ıp 1022
j.- ıp jatqan 2471, 2480
j.- mağan 1408
jazıl – (II) : Dağılmak.
j.- ıp kep ketti 668
jazuw : Yazı.
j.+ dı 1529
j.+ ın 1543
j.+ ina 1515
jazuwlı : Yazılı, yazıya dökülmüş.
j. 250
jazuwşa : Yazılı.
j. 1807
jazuwşı : Yazar.
j. 184, 225, 1732, 2474, 2641
j.+ nı 226

j.+ sınıñ 1507
jazuwşılıq : Yazarlık.
j. 2089
jä : 1. Tamam, olur, evet.
j. 83, 1660
2. Neyse.
j. 296
jäke : Baba.
j.+ m 1708
jäne : Ve.
j. 84, 177, 340, 359, 595, 1100,
1294, 1507, 1613, 1933, 2099, 2161,
2186, 2339, 2477, 2478, 2662
järdemdes - : Yardım etmek.
j.- pesin 1407
jäşik : Kutu.
j.+ iniñ 1241
je - : Yemek yemek.
j.- dik 2159
j.- dim 486
j.- diñ 485
j.- gen 2168
j.- gendey 1939
j.- geni 2205
j.- gim kelip 1679
j.- gizdi 479
j.- megen 1933
j.- p 486, 2122, 2151
j.- p jiberüwim 1618
j.- p kele jatırmız 788
j.- p ketipti 1930
j.- p qoyğalı kele 1187
j.- p otırmız 1701
j.- w 2244

j.- wi 1931
j.- yik 2132
j.- ymiz 2119
j.- ysiñder 946
j.- ytin 1701
jebe : Ok.
j.+ si 1279
jebe - : Büyüklük taslamak.
j.- p 1358
jebele - : Çırpamak.
j.- p 1451
jedelde - : Hızlanmak.
j.- y basıp 2654
jegidey je - : Verem gibi yemek.
j.- gen 2607
jek kör - : Nefret etmek.
j.- edi 2523
j.- etin 1955
j.- gen 2524
j.- mek 2525
jeke bas : Şahsi, hususi.
j. 2687, 2725
jeke menşik : Şahsi, hususi.
j. 645
j.+ tiñ 386
jekir - : Azarlamak, paylamak.
j.- etin 335
j.- genmen 161
jeksenbi : Pazar..
j. 105, 114
jeksurın : Kötü, itici.
j. 2726
jeksurın kör - : Nefret etmek.
j.- em 108

j.- sem 108
jel : Yel.
j. 823
jel sığar - : Yellenmek.
j.- ıp 1215
jelbire - : Dalgalanmak.
j.- gen 1557
j.- p 1022, 1448, 1450, 2362, 2403
j.- p tur 1294
jelbiret - : Sallandırmak, sarsmak.
j.- e 1215
jeldet - : Esmek.
j.- ıp 2048
jele ayañdat - : Ağır yürümek.
j.- ıp oturıp 821
jeli : 1. Tayları bağlamak için iki kazığa gerilerek takılmış organ.
j.+ de 838
2. Bir şeyin gidişatı, yönü.
j.+ sine 1078
j.+ sinen 150
3. İp, tel.
j.+ niñ 2090
jelim : Yapıştırıcı, tutkal.
j. 2205
jelimde - : Yapıştırmak.
j.- p tastap 1074
jelip : Hızlı, çabuk.
j. 1080
jelke : Ense.
j.+ den 2301
j.+ mnen 321, 1840
j.+ si 827

j.+ sine 124
j.+ sinen 2462
jelkele - : Ensesinden tutup götürmek.
j.- p 2180
j.- ymin 2297
jelkilde - : Sallanmak.
j.- gen 1758
jelp jelp et - : Dalgalanmak.
j.- ip 2182
jelpin - : Serinlemek.
j.- ip 2442
jem : Yem.
j. 1254
jem bol - : Yem olmak.
j.- a qoyatın 1846
jem qıl - : Yem etmek.
j.- dı 1547
jemqor : Rüşvetçi.
j.+ lar 617
jentektel - : Toplanmak.
j.- gen 556
jeñ - : Yenmek.
j.- üwimiz 247
jeñil - : Yenilmek.
j.- diñ 505, 507, 509, 511
j.- e salsam 541
j.- gem joq 506, 508, 511
j.- megeniñdi 474
jeñil tiy - : Kolay olmamak.
j.- meydi 2530
jeñilis : Yenilgi.
j. 459
jep jeñil : Çok hafif.
j. 1913

jer : 1. Yer, mahal.
j. 822, 828, 1184, 1217, 1274,
1756, 1757, 1863, 2112, 2200, 2495
j.+ de 376, 472, 637, 1018, 1407
j.+ den 534, 975, 1227, 1590,
1934, 2108, 2349, 2416, 2472, 2645
j.+ dey 840, 1569
j.+ di 1444
j.+ ge 82, 669, 683, 717, 752,
1165, 1213, 1682, 1772,
2189, 2307
j.+ imdi 1097
j.+ imiz 2141
j.+ ine 1615, 1777
j.+ inen 1743
j.+ iñe 681
j.+ lerdən 1677
2. Yeryüzü, dünya.
j. 624
j.+ diñ 622
3. Memleket, toprak.
j.+ i 1260, 1271
jer älem : Bütün dünya, dünya alem.
j.+ di 54, 2241
jer duniye : Yeryüzü, dünya.
j. 809
jer jastan - : Ölmek.
j.- dı 570
jet - : 1. Ulaşmak, erişmek.
j. 1727
j.- e 1293
j.- e almastay 449
j.- er 975
j.- eyin 1467

j.- ip 727, 815, 833, 1713
j.- ip te qalatın 320
j.- kenimdi 1062
j.- pes 975
j.- pey 1680
j.- ti 1476, 2655
j.- tik 1698, 1818
j.- tim 324
2. Yetmek, kâfi gelmek
j.- edi 1252, 1916, 2274, 2454,
2615, 2624
j.- ip ülgeredi 1260
j.- pey qalatın 307
j.- peydi 2330
j.- se 1264
jeteke : Yedeğe alınan hayvan.
j.+ inde 734
jetekeşi : Danışman.
j.+ leriñ 341
j.+ miz 298
j.+ si 296
jetele - : Eşlik etmek, rehberlik etmek;
yanında alıp götürmek.
j.- p 994, 1472, 1463
jeter - : Ermek.
j.- siñ 1191
jeterlik : Yeterince.
j. 2079
jeti : Yedi.
j. 247, 599, 1526, 2097, 2472
jetim : Yetim.
j. 55, 2536
jetimdik : Yetim olma durumu, yetimli,
babasızlık.

j. 2526
jetinşi : Yedinci.
j. 724, 1987
j.+ ni 1299
jetis - : **1.** Mutlu olmak.
j.- ip jatsa 1865
j.- ip jürmin 1084
j.- ip qaldı 1672
j.- ip qaldım 1006
j.- ken 1382
2. Erişmek, yetişmek.
j.- ip 1701
j.- peydi 267
jetispeytin : Eksik, noksan.
j.+ dey 1642
jetistir - : Eriştirmek.
j.- meysiñ 198
jejde : Gömlek.
j.+ sin 963
j.+ siniñ 976
jejtin : Yiyecek.
j. 943
jez : Bakır.
j. 1882
jıbırıla - : Kımıldamak.
j.- p 2407
jıgıl - : Düşmek.
j.- dım 536
j.- ğan 1219
j.- ip jatıp alğanımdı 1965
jıq - : Yıkmak.
j.- iñdar 1304
j.- ip 1314
j.- ip keter 1043

jıl : Yıl.

j. 110, 356, 380, 702, 1413,
1488, 1597, 1761, 2207, 2347, 2456,
2538

j.+ dar 2470

j.+ dıñ 1807, 2384

j.+ ı 30, 334, 1411, 1708, 2466

j.+ ında 298

j.+ ınıñ 339, 1419, 1570

jıla - : Ağlamak.

j.- may 2324

j.- p jatırmin 2323

j.- p jatırmısıñ 2320

j.- wdan 2324

jılan : Yılan.

j. 688

jıldam : Çabuk, tez.

j. 1099

jıldamdıq : Çabukluk.

j.+ pen 1136

jıldıq : Yıllık.

j. 1526

jılı : Samimi, tatlı.

j. 165, 1050, 1513

jılımsığan : Tatsız.

j. 1939

jılqı : At.

j. 648, 701

j.+ nıñ 644

jılqılı : Atlı.

j. 1193

jılqışı : Seyis.

j. 1200

j.+ ğa 658

jılmıy - : Yılışık bir şekilde.

j.- a 285

jılt jılt et - : Parıldamak.

j.- edi 1355

j.- e qaldı 1542

j.- ip 1678

jıltıra - : Parlamak.

j.- p körinedi 894

jım : Sessiz sedasız.

j. 860, 1852

jım-jırt : Sessiz sedasız.

j. 1347

jımıy - : Gülümsemek.

j.- ıp 1803

j.- ıp küldim 350

jımqır - : 1. Kıvırmak, bükme.

j.- a 657

j.- ıp 661

2. Çalmak.

j.- ıp ketkennen 999

jın : Delilik.

j.+ ım 2745

jındı : Deli.

j. 1515, 2052

jındı köbelek : Gece kelebeği.

j. 1367

jınıs : Gür orman.

j. 1681, 1757

jıp-jılmağay : Pürüzsüz, pasparlak.

j. 1048

jıprıla - : Dolmak, çoğalmak, kaplamak.

j.- ğan 1521

jır : Şiir.

j.+ ğa 1375

j.+ ımın 1369
j.+ ımın 1269
jır et - : Şiir yazmak.
j.- ip 1368
jırıl - : Bölünmek, ayrılmak.
j.- ip şıqqanım 44
jırla - : Cıvıldamak.
j.- p otır 1346
jırt - : Yırtmak.
j.- am 2064
j.- amın 2064
jırtıq : Yırtık.
j. 921
j.+ inan 917
jırtıl - : Yırtılmak.
j.- ğan 2063
j.- ip jadır 2122
jıt - : Yıkmak.
j.- uwğa 1127
jıy - : Toplamak, bir araya getirmek.
j.- ip qoydım 1221
jıyılıs : Toplantı.
j. 2704
j.+ ı 2520, 2706
j.+ ta 2677
j.+ tı 2552
jıyılıs aş - : Toplantı açmak.
j.- ıq 2714
jıyılıs öt - : Toplantı yapmak.
j.- ip jadır 2704
jıyırma : Yirmi.
j. 1099
jıyırma tört : Yirmi dört.
j. 2340

jıyırma altınşı : Yirmi altıncı.
j. 2600
jıyırma besinşı : Yirmi beşinci.
j. 2519
jıyırma birinşı : Yirmi birinci.
j. 2098
jıyırma ekinşı : Yirmi ikinci.
j. 2162
jıyırma jetinşı : Yirmi yedinci.
j. 2601, 2681
jıyırma törtinşı : Yirmi dördüncü.
j. 2337
jıyırma üşinşı : Yirmi üçüncü.
j. 2267
jıyırmasınşı : Yirminci.
j. 2025
jıyna - : Toplamak, bir araya getirmek.
j.- p ala qoydım 1656
j.- p aldı 514
j.- y 1314
j.- ysinđar 367
jıynaq : Set.
j.+ ın 1142
jıynal - : Toplanmak, bir araya gelmek.
j.- a tüsti 1035
jıynalıs : Toplantı.
j.+ ı 2551
j.+ ında 2545
jıynalıs ötkiz - : Toplantı yapmak.
j.- e 2718
jibek : İpek.
j. 2780
j.+ tey 985
jiber - : 1. Göndermek, yollamak.

j.- dim 1476
j.- emiz 268, 903
2. Salıvermek, bırakmak.
j.- di 317
j.- dim 2281
j.- meydi 312
j.- meymin 846
3. Atmak, fırlatmak.
j.- ip 2646
4. Asıl fiile -p gerundiyum ekiyle
bağlanarak asıl fiilde belirtilen hareketin
tez zamanda, hemen yapıldığını ifade
eden tasvirî fiil yapıları kurar.
süñgitip j. 996
aydap j.- di 1214
eljiretip j.- di 2251
külip j.- di 1801
qaqıp j.- di 2332
qızıqtırıp j.- di 1752
şañdatıp j.- di 2053
tewip j.- di 678, 691
türip j.- di 2056
bastap j.- dik 1959
duw külip j.- dik 1858
ayqaylap j.- dim 1176
dawıstap j.- dim 2584
eñirep jılup j.- dim 2336
külip j.- dim 2776
silkip j.- dim 1153
şığarıp j.- dim 2722
şıñğırıp j.- dim 685
tep tewip j.- dim 119
tüyeni tügimen nardı jügimen
jutıp j.- e jazdap kele jatqam joq 100

kekesin tanıtıp j.- edi 1717
tastap kelip j.- edi 2604
şöpildetip j.- esiñ 1635
quyıp j.- eyik 917
üzip j.- eyin 1153
jalıqtırıp j.- ge joqpın 2093
atap j.- gen 13
berip j.- gen 1416
jarıp j.- gen 1738
tartıp j.- gende 158
zeriktirip j.- gende 1591
ıstıq maydı qotarıp quyıp j.-
gendey 2199
tilip j.- gendey 2319
töbemnen ıstıq suw quyıp j.-
gendey 2011
aşıp j.- ip 889
beti qolımdı şayıp j.- ip 1786
qaqıp j.- ip 1259
sorıp j.- ip 1006
süñgitip j.- ip 327
şertip j.- ip 2662
türip j.- ip 963
ayqaylap j.- ippin 1687
toltırıp j.- ipsiñder 1232
laqtırıp j.- sem be 776
quwıp j.- şı 1480
şığarıp j.- şı 527
jep j.- üwim 1618
aydap j.- üwime 2746
jiberil - : Gönderilmek.
j.- edi 643
jiger : Cesaret.
j. 2782, 2786

jigit : Yiğit.

j. 106, 107, 371, 580, 1121,
1122, 1140, 1255, 1334, 1338, 1819,
2389, 2393

jilik : Kemik.

j.+ i 2095

j.+ imniñ 672

jiñişke : İnce.

j. 1475, 1585, 2361

jip : İp

j.+ pen 852

jiydip tös - : Keyfi kaçmak.

j.- tim 2011

jiyek : Kenar.

j.+ imen 1278

jiyhazın tağın - : Süslenmek, bezenmek.

j.- ıp 2780

jiyi : Sürekli.

j. 1641

jiyile - : Sık sık tekrar etmek.

j.- p 174

jiyren : Kızıl.

j. 650, 653, 656, 660, 665, 670,
680, 2142

j.+ niñ 689

jo : Yo, hayır.

j. 180, 1076, 2074

joğal - : Kaybolmak.

j. 2296

j.- dı 2146

j.- uwım 2762

joğargı : Yukarı.

j. 2747

joğarı : Yukarı, üst, yüce.

j. 07, 1685

j.+ da 2757

j.+ dağı 1513, 1662

joq : 1. Hayır.

j. 187, 192, 421, 452, 503, 506,
588, 720, 764, 791, 1037, 1072, 1206,
1342, 1472, 1495, 1566, 1584, 1591,
1653, 1724, 1884, 1887, 1903, 1936,
2021, 2027, 2045, 2143, 2294, 2359,
2419, 2564, 2614, 2620, 2630, 2717

2. Yok.

j. 230, 318, 392, 444, 627, 661,
710, 734, 802, 822, 867, 871, 899, 957,
969, 974, 985, 1101, 1148, 1165, 1193,
1233, 1324, 1347, 1364, 1459, 1538,
1570, 1598, 1646, 1716, 1723, 1747,
1941, 1943, 1944, 1972, 1993, 2074,
2187, 2214, 2439, 2540, 2606, 2636,
2639, 2761, 2777

j.+ ina 231

j.+ pın 257

j.+ sını 256, 490

3. -gan -gen eklerinden sonra
gelerek görülen geçmiş zaman çekiminin
olumsuz şeklini oluşturur.

bitken j. 1771

bolğan j. 1938

estidim j. 376

istegen j. 1711

janıma tiye qoyğan j. 1287

jaratqan j. 628

jeñilgem j. 506, 508, 511

kelgen j. 426

köre qoyğan j. 1182

körgem j. 1081
 körgen j. 743, 2119
 körgenim j. 1630
 qalğan j. 873
 qarap turğan j. 1473
 qarap turğanım j. 630
 otırğan j. 1993
 otırğanım j. 1110
 otırıp alğan j. 163
 renjigem j. 2058
 şaqırğan j. 2700
 tüyeni tügimen nardı jügimen
 jutıp jibere jazdap kele jatqam j. 100
 umıqtanım j. 586
 bile qoyğan j. edim 1190
 j.+ pın 378, 1244, 1469, 2004,
 2022
 alğan j.- pın 1159
 baspağa usınıp jatqan j.+ pın
 1405
 bilip salğan j.+ pın 2430
 j.+ sız 2391

joqta- : Yoklamak, bulmaya çalışmak.
 j.- p 1015
jol : Yol.
 j. 640, 811, 1158, 1276, 1279,
 1341, 1370
 j.+ da 877
 j.+ dan 498, 501, 503, 512, 541,
 1671
 j.+ day 1274
 j.+ dı 2106
 j.+ dıñ 782, 1000

j.+ ğa 495, 788, 1328, 1745
 j.+ ı 1273
 j.+ ımdı 287, 1903
2. Sefer, zaman.
 j.+ ğı 2743
 j.+ ı 1879, 1897
jol jönekey : Yol boyunca.
 j. 2035
jol jür- : Yola çıkmak.
 j. j.- genge 600
jol sız - : Yol göstermek.
 j.- ıp 2569
jola - : Yaklaşmak.
 j.- ğısı kelmeydi 1475
 j.- ma 2332
 j.- maq 206
 j.- p ketse 2745
 j.- sañ 656
 j.- wşı 656
 j.- y qoymas 2221
 j.- y qoymaspın 299
jolat - : Yaklaştırmak.
 j.- ar 660
 j.- pawğa 1058
joldama : İzin belgesi.
 j. 243, 252, 255, 264, 265, 287,
 443, 586
joldas : Arkadaş, dost.
 j. 541, 720, 1066, 1191, 1312
 j.+ nña 1636
 j.+ qa 2564
 j.+ tar 1242
 j.+ tarıña 2553
 j.+ tığımız 1653

joldastıq : Arkadaşlık, dostluk.
j. 2749

joldı izde - : Yol izlemek.
j.- p 2762

jolğa tös - : Kötü yola düşmek.
j.- ip alğan 2198
j.- pegen 2256

jolı : Kez, sefer.
j. 167, 265, 462, 1961, 2216, 2401

jolıq - : Uğramak, bulunmak.
j.- qan 1934

jolındı tos- : Yolunu beklemek.
jolımdı t. -ip tur 574

jolñ bolğır : Yolun açık olsun, işin rast gitsin.
j.- 371, 939

jolsız : Yolu olmayan .
j.+ ben 1055, 1282

jomart : Cömert.
j.+ sıñ 1636

joñışqa : Yonca.
j. 2210
j.+ nıñ 2291

joramalda - : Yormak, tahmin etmek.
j.- ymın 2505

jorğa : Rahvan giden at.
j. 1081, 2384
j.+ sina 650

jorğalat - : Yorgalatmak.
j.- a 158
j.- paydı 388

jortuwılda - : Koşturmak.
j.- ydı da jüredi 703

josılt - : Hızla geçmek.
j.- ip 1218, 1460, 1632

jospar : Plan.
j. 1102
j.+ ım 1625

jota : Sırt.
j. 1709
j.+ ma 1711

jön (I) : Durum, vaziyet, hâl.
j.+ ım 761
j.+ imdi 333
j.+ iñdi 990

jön (II) : Yön, istikamet
j. 2045
j.+ imdi 1044
j.+ ime 2650
j.+ iñdi 1073

jön (III) : Doğru, haklı.
j.+ i 2255

jön silte - : Yol göstermek.
j.- mes 618

jön siltegiş : Yol gösterici, rehber.
j. 612

jöndep : Doğru dürüst.
j. 2299

jöndi : Doğru düzgün.
j. 2454

jönel - : Çabucak, aceleyle çıkıp gitmek
j.- di 518, 666, 1218, 2264, 2304, 2573
j.- dik 1676
j.- dim 260, 638, 1459
j.- e berdim 275, 1143
j.- e berdik 971

j.- edi 234
j.- emin 818
j.- etini 2529
j.- gen 1387
j.- genine 178
j.- gim keldi 528
j.- üwi 1290
jönelt - : Çabucak, aceleyle çıkıp gitmek.
j.- ip jätip 1704
jönelti - : Çabucak, aceleyle gönderilmek.
j.- edi 2470
jönep ber - : Yola çıkmak.
te j.- dik 2104
jöni kel - : Yeri, vakti zamanı gelmek.
j.- gende 220
jöninde : Hakkında.
j. 116, 595, 620, 626, 641, 980, 1064, 2196, 2376, 2471, 2476, 2514, 2532
j.+ gi 1640, 2474
jönindegi : Hakkındaki.
j. 2541, 2545, 2550
jönsiz : Yersiz, uygunsuz.
j. 2528
jönsizdik : Uygunsuz davranış.
j. 614
jöñkil - : Karışmak.
j.- gen 201
jöpeldemed : Hemen.
j. 1150
jörgek : Kundak.
j.+ te 11
judırıq : Yumruk.

j. 1219
j.+ imen 2461
j.+ tay 1882, 2645
juğın-jurnağ : Yiyecek artığı.
j.+ ı 1930
juqa : İnce.
j. 2538
juqala - : Sadeleştirmek.
j.- p 2075, 2076
juqqan bolmaşı : Leke, bulaşık.
j. 2658
jul - : Çekmek.
j.- a 2126
j.- ıp 995
j.- ıp alıp 1571
julqı - : Hırpalamak, çekmek, silmek.
j.- dım 2008
j.- p 132, 2301
j.- p qaldı 332
j.- y 2507
julqıla - : Silkelemek , kuvvetle sarsmak.
j.- p 1783
julqın - : Silkinmek.
j.- ıp qaldım 323
j.- ıp tur 422
Jumağul : Özel ad.
j. 864, 1015
j.+ dıñ 863
j.+ ğa 1651
j.+ men 1660
jumbaq : Bilmece.
j. 2518, 2768
j.+ tar 1511
j.+ tıñ 2521

Jumekeñ : Özel ad.

j. 906

j.+ e 877

jumır jer : Yeryüzü.

j. 2339

jumırtqa : Yumurta.

j.+ dan 2175

jumis : İş

j. 1252, 2481

j.+ ın 127, 2614

j.+ ın 713

j.+ ındı 1381

j.+ qa 2289

j.+ ta 1046

j.+ tı 2241

jumis iste - : Çalışmak

j.- gen joq 1549

j.- genime 1550

jumsa - : Bir işi yapmasını istemek,
görevlendirmek.

j.- ğanıñızdı 1435

jumsaq : Yumuşak.

j. 1257, 1615

jup-jumır : Yusuvarlak.

j. 2663

jup-jumsaq : Yumuşacık.

j. 545

jupar : Mis kokulu.

j. 1256

j.+ ım 21

jupını : Sade, gösterişsiz.

j. 2538

jurday : Mahrum, yoksun.

j. 1228, 1621

j.+ sñ 2221

jurt : Halk, millet.

j. 14, 149, 403, 574, 1169, 2175,
2506

j.+ tan 1333

j.+ tñ 44, 1195, 1848, 2385

jurt : Yerleşim.

j. 838

jurtşılıq : Kamuoyu.

j. 2083

j.+ ına 1484, 1552

jut - : Yutmak.

j.- ıp kep qal 801

j.- ıp kep qalğanım 806

j.- sam jut-ıp köreyinşi 804

juw - : Yıkamak.

j.- a 892

juwan : Kalın.

j. 1004, 2469

juwı - : Yaklaşmak.

j.- maydı 1129

juwıq arada : Çok geçmeden.

j. 273

juwırda : Yakınlarda, yakın zamanda.

j. 19, 2210

jurnal : Dergi.

j. 1488, 1492, 1994, 2005

j.+ dardı 144

j.+ dı 162

j.+ ı 1489, 1491, 1492

jügen : Yular.

j.+ di 637

j.+ i 675

j.+ in 683, 1214

jügensiz : Edepsiz.

j. 2530

jügine berme - : Dikkat etmemek.

j.- ydi 1070

jügir - : Koşmak.

j. 1716

j.- di 998

j.- dik 1958

j.- dim 1516, 1789

j.- e 260, 429, 518, 1146

j.- gen 450, 1193

j.- ip 1307, 1712, 1983, 2648,
2748, 2778

j.- ip keldi 1299

j.- ip kele jatqan 1791

j.- ip kele jatır 1301

j.- ip kele jatqanday 1277

j.- ip kelem 533

j.- ip kelip 436

j.- ip şıqadı 1468

j.- ip şıqıp kettim 284

j.- ip şıqıp 423

j.- ip şıqtı 1478

j.- ip şıqtım 1115, 1487

j.- üwden 1456

jük : Yük.

j. 1325

j.+ ti 1321

j.+ tiñ 874, 877, 889, 905, 926

jük maşına : Yük arabası, kamyon .

j. 1514

j.+ sı 1447

jün : Yün, hayvan yünü, tüy.

j. 2175

j.+ in 2126

jür - : 1. Gitmek, yürümek.

j. 444, 699, 1195, 2008

j.- dim 500

j.- e alar ma edi 64

j.- e almaymın 376

j.- e beresiñ 18

j.- emin 711

j.- gen 376

j.- genniñ 89

j.- ip 1047

j.- ip jatqan 1117

j.- ip ketti 361, 2637

j.- mey qaladı 75

j.- sek 833

j.- siñ 1322

j.- şı 1911

2. Asıl fiile -p; -a/-e; -y
gerundiyum ekleriyle bağlanarak şimdiki
zaman çekimi oluşturur.

j. 1371

bıqıp j. 1664

jayılp j. 2111

qaynatıp j. 1028

neğılp j. 524

oynap j. 1296

ötiñşik bop j. 2261

şomılıp j. 98

tartqılap j. 847

uyqıñ qanbay j. 2719

kütip j.- dik 1088

jazıp j.- dim 43

küyigiñdi tartıp j.- e almaymın

2624

atap j.- edi 22
aynalıp j.- edi 1274
biliñkiremey j.- edi 2172
bolıp j.- er 2217
bıqıp j.- gen 1683
dep j.- gen 2153
jayıp j.- gen 877
köñilimde dıq saqtap j.- gen 1656
qaray j.- gen 1499
oqıp j.- gen 2394
oynap j.- gen 1308
örip j.- gen 1935
ört qoyıp j.- gen 2241
soyqandap j.- gen 2685
şığarıp j.- gen 748
tisin basıp j.- gen 1651
urıp j.- gen 1632
ustap alıp j.- gen 2247
uyatqa qaldırıp j.- gen 775
j.- gende 212
oqıp j.- gende 1420
istep j.- geni 2124
atanıp j.- genim 54
aynaldırıp j.- genin 1820
tındırıp j.- genin 705
aynalsoqtap j.- ip 665
aynalıp j.- mey aq 528
jan tappay j.- min 1962
jetisip j.- min 1084
umıtpay j.- misiñ 1660
oynap j.- sem 1974
sanap j.- sem 2516
oylap j.- sin 416
j.- siñ 2311

bilip j.- siñ 1045
istep j.- siñ 2170
izdep j.- siñ 1350
neğılp j.- siñ 438
neğıp j.- siñ 795
şoşımaldanıp j.- siñ 2715
urınıp j.- siñ 690
büldirip j.- siz 2256
awzınan şöp almay j.- üwge 2400
tañdayımdı burınnan quwırıp j.-
üwşi 651

3. Çekimli bir fiilden sonra da de
edatı ile birleşerek hareketin çabucak
yapıldığını belirtir.

jortuwıldaydı da j.- edi 703

jalınasıñ da j.- esiñ 308

4. Asıl fiile –galı, -geli, -kalı, -keli
ekiyle bağlanarak yakın gelecek zaman
kipini oluşturur.

päle şığarğalı j.- gennen 603

jürdek : Hızlı giden.

j. 1257, 1274

jürdim-bardım ayt - : Üstünkörü
söylemek.

j.- ip 171

jüre-bara : Zamanla, ileride.

j. 36, 2170

jüregim dir et - : Yüreği hop etmek.

j.- e 1026

j.- ip 102

jüregim loblı - : Midesi bulanmak.

j.- p 811

jüregim lüp lüp et - : Yüreği hop etmek.

j.- ip 2040

jüregim lüpilde - : Yüreği hop etmek.

j.- p 1563

jüregim qars ayrıl - : Yüreği paramparça olmak.

j.- a jazdaydı 47

jüregim suw et - : Yüreği ağzına gelmek.

j.- ip 768, 1352

jüregiñniñ otı bar : Çok cesur olmak.

j. 1116

jürek : Yürek, kalp.

j.+ im 2013, 2308

j.+ imdi 2318, 2515, 2577

j.+ imniñ 2309

jüreksin - : Çekinmek.

j.- ip turatın 410

jüreksindir - : Korkutmak.

j.- edi 2094

jürgen jeriñe şöp şıqpağır : Bastığı yerde ot bitmeyesice.

j.- bop barasıñ 2326

jürğinşi : Yolcu.

j.+ lerdi 1949

jüris : 1. Yürüyüş.

j. 825

j.+ imizdi 1038

j.+ imniñ 135

j.+ ti 750

2. Hamle

j. 490

j.+ ten 459

jüykesin jün etip qurtıp bit - : Sinirini bozup mahvetmek.

jüykemdi j. e. q. b. - ti 2503

jüykesi juqar - : Sabrı tükenmek, siniri bozulmak.

j.- ip 2526

jüyrik : 1. Hızlı koşan at.

j. 1081

2. Başarılı.

j. 619, 1374

jüz : Yüz.

j. 1098, 1761, 1917

j.+ di 1514

j.+ i 168, 436, 2678

j.+ in 1802, 2589

j.+ inde 134

j.+ ine 454, 2690

jüz qırırq : Yüz kırk.

j. 89

jüz otız toğız : Yüz otuz dokuz.

j. 88

jüzege asır - : Gerçekleştirmek.

j.- atın 652

j.- uw 2760

jüzi bol - : Bulmak, bir noktaya varmak, ulaşmak.

j. - dı 2079

jüzinşi : Yüzüncü.

j. 2425

-K-

kabina : Loca.

k.+ dağı 1326

k.+ ğa 1255

k.+ nıñ 1315

kabinet : Oda.

k.+ ine 2399
k.+ te 2184
Kalinin : Özel ad.
k.+ ge 1016
k.+ niñ 1009, 1012
kanat : Kanat.
k.+ ı 384
kandidat : Master, yüksek lisans.
k.+ tıq 2476
kanikul : Tatil.
k. 296
kapitan : Kaptan.
k.+ ı 248
kartop : Patates.
k. 1914, 1939
k.+ bımızdı 2123
kartuz : Kasket.
k.+ ı 851
kaströl : Tencere.
k.+ degi 934
k.+ den 930
k.+ di 928, 935
kädege jarat- : İşe yaramak.
k.- qan 1404
kädimgidey : Her zamanki gibi.
k. 07, 510
kämil : Tamamen, bütünüyle.
k. 1732
käne : 1. Hani.
k. 290, 683, 958, 1167, 2660
2. Hadi.
k. 511, 697, 804, 929, 1099,
1126, 1769
käp-käri : Yapyaşlı, çok yaşlı.

k. 180
käri : Yaşlı.
k. 107
käsip : Girişim.
k.+ tiñ 2150
kekesin : Alay, dalga geçme.
k. 1604
kekesin tanıt - : Gününü göstermek.
k.- ıp jiberedi 1717
kel - : 1. Gelmek.
k. 166, 281, 1116, 2406
k.- di 345, 518, 727, 804, 1028,
1222, 2150, 2312, 2646,
2711
k.- dik 2120, 2161
k.- dim 304, 707, 1165, 1193,
1194, 1998, 2374, 2453
k.- diñ 705, 1051, 2240
k.- e 29, 248, 2112
k.- e almadıq 2100
k.- e beredi 1056
k.- e jat 2366
k.- e jatıp 1902
k.- e jadır 975, 2230
k.- e jadırın 199, 414, 1262,
2637
mektepke k.- e jadırın 1557
k.- e jadırımız 2358
k.- e jatqan 1797
k.- e jattım 246
k.- e qaldı 1464
k.- e qalsa 1103
k.- e qoymağan 1589

k.- edi 125, 239, 579, 709, 798,
1425, 1426, 2037, 2203
aytıp k.- edi 623
k.- em 1040, 2748
k.- emiz 1948
k.- etin 2751
k.- geli 1079, 1630
k.- gen 302, 421, 1097, 1146,
1327, 1793, 2211, 2232, 2392,
2448
k.- gen joq 425
k.- gendey 888
k.- genimdi 650
k.- geniñ 1578
k.- gennen 2521
k.- genşe 442
k.- iñiz 584
k.- ip 12, 751, 821, 849, 854,
1062, 1296, 1331, 1598, 1761, 1763,
1818, 1923, 1960, 1962, 2081, 2168,
2342, 2379
k.- ip ala 2356
k.- ip ketseñiz 2195
k.- ip qalar 2057
k.- ip oturdım 2686
k.- ip şıqtı 2055
k.- ip te qaldı 566
k.- ip tur 1200, 362
k.- ip turmın 2186
k.- ipsiñ 1098
k.- ipti 2175
k.- medi 2057, 2288
k.- medim 1319
k.- megenine 2058

k.- mesin 1617
k.- mestiñ 2151
k.- mewin 235
k.- mey jadır ma 2092
k.- mey qalsa 1956
k.- meydi 915
k.- p (**kep**)
148, 871, 1138
k.- p qalğan 1090
k.- p qalsa 913, 940
k.- p turğanda 530
k.- p tüsti 807
k.- se 817
k.- sek 2120
k.- sin 1617, 2146
k.- şı 1368, 1372
k.- üwi 1597, 2163
k.- üwimdi 134
k.- üwşi 916, 1832, 2241

2. Gelmek, dönmek, yakınlaşmak
anlamındaki fiillere -p; -a/-e; -y
gerundiyum ekleriyle bağlanarak asıl
fiilde belirtilen hareketin uzaktan yakına
geldiğini ifade eder.

qayıp k.- dim 45
taqap k.- dim 649
elpeñdep k.- edi 1605
öleñdetip k.- edi 1448
tönip k.- edi 676
qayıp k.- eyik 1920
tönip k.- gen 2605
jaqındap k.- gende 1448
jaqındap k.- ip 1000
jaqındap k.- sem 644

3. -e gerundiyum ekini alıp “jat-” fiili ile birleşerek asıl fiilde belirtilen hareketin yavaş yavaş geliştiğini ve sürekliliğini belirtir.

- qatarlasıp k.- e jatıp 1582
jügirip k.- e jatır 1301
kirip k.- e jatır 336, 2699
qalmay k.- e jatır 1561
basıp k.- e jatırın 1442
süyrep k.- e jatırın 95
taqıp k.- e jatırın 573
jep k.- e jatırımız 788
qatarlasıp k.- e jatırımız 2666
tüyeni tügimen nardı jügimen
jutıp jibere jazdap k.- e jatqam joq 100
k.- e jatqan 520
jügirip k.- e jatqan 1791
oqıp k.- e jatqan 1587
qaytıp k.- e jatqan 1449
mañqıyıp şıqıp k.- e jatqan 1458
şañı burqıratıp zırlap k.- e jatqan
1446
şarşap k.- e jatqanbız 2111
qaytıp k.- e jatqanda 429
zırlap k.- e jatqanda 1257
añdıp k.- e jatqanday 2042
jügirip k.- e jatqanday 1277
kiyip k.- e jatqanı 1584
közdep k.- e jatqanı 643
k.- e jatqanımdı 799
basa köktep k.- e jatsa 2733
qaytıp k.- e jattım 1644
ala k.- megenimizge 1702
şıqa k.- üwi 2451

4. Asıl fiile -p gerundiyum ekiyle bağlanarak asıl fiilde belirtilen hareketin giderek kuvvetlendiği, yoğunlaştığı veya giderek zayıfladığı, azaldığı belirtilir

- jügirip k.- di 1299
kirip k.- di 1093, 1600, 1622
basıp k.- dik 1683
jattap k.- dik 1812
ıñğaylanıp k.- dim 1135
kirip k.- dim 132
miñgestirip alıp k.- dim 1031
şıqıp k.- dim 1384
jattap k.- diñder 1811
batıp k.- e almay 583
elestep k.- e qaldı 2628
alıp k.- e qalğan 1255
dayın ustap k.- edi 1924
kümpildetip k.- edi 1691
qaltırıp k.- edi 2359
qatarlasıp k.- edi 2039
oralğıştap k.- edi 1586
şıqıp k.- edi 1146, 1647
umtılıp k.- edi 564
jügirip k.- em 533
uşıp k.- em 667
sıpıldatıp k.- emiz 1677
tastap k.- er 2614
alıp k.- etin 109
tusap k.- eyik 1819
sayıp k.- gende 1406
kirip k.- gendikten 142
duwmandatıp k.- ip 1329
jattamay k.- ip 1854
jattap k.- ip 1879

jügirip k.- ip 436
titıqtap k.- ip 1787
tastap k.- ip jiberedi 2604
közime jas qaymaqşıp k.- ip qaldı
2632
jattap k.- mek 1828
k.-p (**kep**)
dañğazalap alıp k.- p 234
jalt berip k.- p 670
jazılıp k.- p ketti 668
quwıp k.- p 1015
jutıp k.- p qal 801
jutıp k.- p qalğanım 806

5. Asıl fiile -a/-e; -y gerundiyum ekleriyle bağlanarak asıl fiilde belirtilen hareketin birdenbire, aniden, çabucak olduğu anlamı ifade edilir

bolıp şıqa k.- di 328
örıp şıqa k.- di 1685
şıqa k.- di 746, 851, 1568, 2128
öse k.- e 2258
orındamay k.- geniñmen qoymay
1860
amandasa k.- ip 1029
tirey k.- ip 2226

6. İstek çekimi oluşturmada kullanılır.

dombıtıp qoyğısı k.- di 1206
jönelgim k.- di 528
ketkim k.-di 829
salğım k.- di 2431
unap ketkim k.- di 531
bolğın k.- e 1741

küyewge şıqqısı k.- e 179
aytqım k.- edi 186
bergim k.- edi 1267
oqıgım k.- edi 2419
söylegisi k.- edi 2571
tıñdağım k.- edi 2445
köñilimdi tapqısı k.- etin 167
sıypağım k.- gen 655
bildirgisi k.- gendey 2048
jegim k.- ip 1679
mıtıp alğım k.- ip 254
şıqqım k.- mese 502
esemdi jibergim k.- mey 515
oqıgın k.- mey 2417
ayırılğım k.- meydi 2664
jolağısı k.- meydi 1475
köringim k.- meydi 1289, 2212
tüsingisi k.- meydi 190
uqqısı k.- meydi 190
saqtap qalğısı k.- se 1988
surağısı k.- se 1876
şıqqım k.- se 502

kelbet : Görünüş, şekil.

k.+ i 822
k.+ im 2310
k.+ in 828
k.+ inen 2361

keleke qıl - : Alay etmek, dalga geçmek.
k.- adı 1734

kelekele - : Alay etmek, dalga geçmek.
k.- ydi 2693

kelemejde - : Alay etmek, dalga geçmek.
k.- p 40, 259, 2042

kelesi : Sonraki.

k. 91, 443, 835, 1242, 1512,
1879, 2269, 2652

keleşek : Gelecek.

k.+ i 2727

k.+ ti 2484

kelinşek : Taze gelin.

k. 312, 317, 321, 325, 331, 335

kelis - : Anlaşmak.

k.- eyik 1767

k.- tik 716, 1947, 1950, 1951

kelis : Geliş, gelme.

k.+ ti 1650

kelisken : Güzel.

k. 1765, 2384

keltir - : Getirmek.

k.- di 295

kem : 1. Eksik, noksan.

k. 1938

2. Kötü, kalitesiz.

k. 73, 2258

k.+ min 1594

kemir - : Kemirmek.

k.- ip jadır 2644

kempir : Kocakarı.

k. 526

k.+ diñ 521, 1349, 2644

kenäne : İşte.

k. 1562

kende : Mahrum.

k. 1106

kenel - : Mutlu olmak.

k.- genmen 1455

kenet : Aniden, ansızın, birdenbire.

k. 156, 321, 994, 1135, 1145,
1172, 1282, 1350, 1391, 1394, 1530,
1542, 1741, 2128, 2646, 2673

kenje : En küçük çocuk, küçük.

k.+ m 21

keñ : Geniş.

k. 851, 1256

keñes : Toplantı.

k. 2682, 2704, 2723, 2726

k.+ i 2687, 2703

keñes öt - : Toplantı yapmak.

k.- ip jadır 2702

keñes ötkiz - : Toplantı yapmak.

k.- ip jadırın 2709

keñinen : Genişçe.

k. 2460

keñpeyildik : Alçakgönüllü.

k.+ i 2391

keñse : Ofis.

k. 1024

k.+ si 1023

k.+ siniñ 1329

kep : Söz, laf.

k. 1733

kepildik ber - : Kefil olmak.

k.- etin 2547

k.- mese 2548

kepka : Şapka.

k.+ lı 325, 675

k.+ mdı 1571

k.+ mnıñ 1558, 1561

k.+ nı 327, 1702

k.+ sı 976

k.+ sın 827

keptel - : Sıkışmak.

k.- ip qalıp 2507

keptir - : Kurutmak.

k.- ip 1744

ker : Doru.

k. 839

ker - : Germek.

k.- e tüşip 1565

kerege : Katlanıp açılabilir kafes şeklindeki destek, çadır.

k.+ ge 874

kereğar : Zıt, ters.

k. 300

kerek : Gerek , lazım.

k. 56, 59, 99, 143, 210, 226, 247, 334, 381, 855, 882, 892, 961, 1023, 1047, 1056, 1074, 1083, 1132, 1151, 1161, 1222, 1235, 1288, 1363, 1509, 1547, 1863, 1885, 1905, 1946, 1989, 2010, 2027, 2032, 2075, 2440, 2489, 2498, 2531, 2566, 2574, 2591, 2615, 2616, 2623, 2689, 2692, 2696, 2729, 2732, 2754, 2762

k. eken 1476

k.+ i 182, 318, 957, 969, 1822, 1824, 1825, 2237

k.+ tigin 2033

k.+ tiñ 1916

keremet : Müthiş, harika.

k. 61, 806, 1748, 1805, 2068, 2069, 2782

k.+ i 2069

k.+ ter 1272

keris - : Tartışmak, ağız dalaşı yapmak.

k.- ip qalamız 626

kerisinşe : Tersten.

k. 2396

kerzi : Postal.

k. 1033

kes - : Kesmek.

k.- ip 2171

kesapat : Felaket.

k.+ ı 2612

kese : Kase.

k. 906, 938, 1786

k.+ den 878, 902

k.+ men 934

kesirinen : Yüzünden.

k. 1625, 2184

keş : Akşam.

k. 2779

k.+ i 2358

k.+ iñde 1948

k.+ ke 2100

k.+ te 1251

k.+ tiñ 398

keş - : Geçmek.

k.- etin 1070

k.- ken 2166

keş bat - : Karanlık çökmek.

k.- ıp qalıptı 2224

keş jariq : İyi akşamlar.

k. 435, 438

keşe : Dün.

k. 72, 246, 1787, 1817, 1837, 1928, 2100, 2184, 2667, 2675

k.+ gi 2057, 2641

keşegi : Dünkü.

k. 1782, 1927, 1935
k.+ den 1938
keşik - : Gecikmek.
k.- pey 164
keşir - : Affetmek.
k. 581, 585, 587
k.- emin 588
k.- iñizder 2424, 2435, 2556
k.- meymin 589
k.- sem 588
k.- şı 544, 2335
keşirim jasa - : Affetmek.
k.- ñdar 2492
k.- p 2436
keşirim sura - : Özür dilemek.
k.- ymın 1250
keške : Akşam.
k. 122, 1920
keşki : Akşamki.
k. 1945, 2683
keşkir - : Akşam olmak.
k.- ip 1737
keşqurım : Akşamüstü, akşama doğru.
k. 1222
ket - : 1. Gitmek.
k. 857, 2296, 2297
k.- e bardım 2651
k.- e qoymadı 2297
k.- edi 704
k.- em 439
k.- emin 387, 598, 2626
k.- eriñde 164
k.- etin edi 542
k.- ip 425, 1089

k.- ip bara jatqan 785
k.- ip bara jatqanda 1289
k.- ip bara jatqanın 2652
k.- ip qalatın 400
k.- ip qaldı 1054, 2662
k.- ip qaldıq 1224
k.- ip qaldıñ 1223
k.- ip qalıptı 1325
k.- ipti 1364
k.- ken 379, 412, 1042
k.- kenin 395
k.- kennen 52, 178, 1237
k.- kim keldi 829
unap k.- kim keldi 531
k.- pedi 1564
k.- peş 2630
k.- peşi 2630
k.- pey 639
k.- peymin 2633
k.- sin 2503
k.- ti 52, 869, 1178, 1343, 1563,
1765
k.- tik 699, 784, 956, 1082, 1907,
2102, 2103
k.- tim 722
2. Asıl fiile –a, -e; -y gerundiyum
ekleriyle bağlanarak asıl fiilde belirtilen
hareketin yapan tarafından
önemsenmediği, hareketin hiçbir güç
veya enerji harcanmadan yapıldığını
belirtir
k.- edi 575
ala k.- emiz 1285
kögermey k.- eyin 2631

oñbay k.- eyin 2251
ala k.- sem 1838
közime şalına k.- ti 2658
tabıla k.- ti 1757
dağdılanıp k.- tim 37
jarmasa k.- tim 666
qıljiya k.- tim 811
qona k.- tim 1139
sulay k.- tim 1195
tanıy k.- tim 676

3. Üç fiilden oluşan yapılar arasında yer alarak süreklilik, tezlik ve çabukluk ifadesini pekiştirir.

burıp k.- e berip 2144
egilip k.- kende 60

4. Asıl fiile -p gerundiyum ekiyle bağlanarak hareketin güçlü, yoğun ve oldukça belirgin bir şekilde tam anlamıyla ve kesin olarak çabucak meydana geldiğini belirtir.

kirip k. 1467
şıqıp k. 1562
quwıp k.- e bardım 1482
ölip k.- e jazdadım 1229
awzımınñ suwı qurıp k.- edi 1679
basılıp k.- edi 688
jaynap k.- edi 213
öñi qaşıp k.- edi 2067
tüzeliş k.- edi 2259
ayap k.- em 61
umıtıp k.- emin 1269
jıǵıp k.- er 1043
qoyıp k.- er me edi 97
k.- erlik 70

uwlap şuwlap k.- etin 2352
a.- ıp ketip 2125
şıqıp k.- ıp 1886
zırlap k.- ıp 203
aşıp k.- ıp edi 2125
basıp k.- ipti 1345
jep k.- ipti 1930
qoñıraw soǵılıp k.- ipti 1790
şaşıp k.- ipti 2123
şıqıp k.- ipti 305
tüsip k.- ipti 2387
k.- ken 702
arna tartıp k.- ken 2569
awısıp k.- ken 1401
işip k.- ken 871
jarılıp k.- ken 1355
şıqıp k.- ken 893
tıqıp k.- ken 2122
tüsip k.- ken 124
tüyisip k.- ken 1995
tolıp k.- ken be 1375
umıtıp k.- ken ekem 1828
uyıqtap k.- ken ekenmin 2222
bolıp k.- ken eken 1888
şıqıp k.- ken eken 1795
basım qatıp k.- ken ekenmin 1198
aytıp k.- ken.in 150
qaldırıp k.- kenbiz 1928
kirip k.- kende 774
ayap k.- kende 967
işim gül jaynap k.- kende 217
köñilim gül gül jaynap k.- kende
1670
soqıp k.- kende 1563

titirep dirildep k.- kendeý 2042
töbe şaşım tik turıp k.- kendeý
1398
zıǵırdanım qaynap k.- keni 1614
ösip k.- kenimdi 1582
jımqırıp k.- kennen 999
umıtıp k.- pe 2272
tüsip k.- pekşi 2506
jaman jolǵa tüsip k.- pesin 2534
tüsip k.- peý me 965
jolap k.- se 2745
kelip k.- seńiz 2195
k.- ti 326, 1980, 2151
alasarıp k.- ti 1584
alıp k.- ti 2179
artıp k.- ti 473
aşuwım qaynap k.- ti 2694
awıp k.- ti 1936
awzıma tüsip k.- ti 1597
bolıp k.- ti 2678
bop k.- ti 484
dawısqa tolıp k.- ti 1957
işim uwday aşıp k.- ti 768
jamırıp k.- ti 1120, 1816, 1970
jazılıp kep k.- ti 668
jürıp k.- ti 361, 2637
kirip k.- ti 948, 1307, 2250, 2305
kiyip k.- ti 2425
köleńke basıp k.- ti 1737
köp bop k.- ti 931
körinip k.- ti 744, 2233, 2410
köz baylanıp k.- ti 2291
közimnen jasım ırşıp k.- ti 808
qoyıp k.- ti 1462

ötip k.- ti 480
sızdatıp k.- ti 941
sozılıp k.- ti 1885
şıqıp k.- ti 131, 171, 431, 1353,
1540, 1893, 1981, 2279
terlep k.- ti 2200
tolıp k.- ti 2063
töbe şaşım tik turıp k.- ti 2173
tüzelip k.- ti 2263
zıǵırdanım qaynap k.- ti 286
kirip k.- tik 450
jügirip şıqıp k.- tim 284
ötip k.- tim 318
süńgip k.- tim 1208
şıqıp k.- tim 495, 2024, 2778
şöldep k.- tim 832
renjitip k.- tim-aw 540
küybeńdep k.- tiñ 760
qaşıp k.- tiñ 1659
ketik : Gedik, boşluk.
k.+ iniñ 2458
kewde : 1. Gövde, göğüs.
k.+ mdi 1565
k.+ me 1799
k.+ sin 1537
2. Kalp, ruh
k.+ de 2344
k.+ m 1368, 1375
kewdesin qaq - : Göğsünü germek.
k.- amın 1551
kewekte - : Oymak.
k.- y 2056
key : Bazı.
k. 1677

key keydegi : Ara sıra, bazı vakit.

k.+ dey 163

keybir : Bazı.

k. 1964

keyde : Bazen.

k. 57, 59, 68, 166, 402, 626, 703,
802, 1745, 2260, 2432

keyi - : Çıkışmak, sitem etmek.

k.- di 939

k.- dim 2708

keyin : 1. Sonra.

k. 22, 111, 197, 223, 245, 293,
334, 354, 361, 371, 459, 472, 486, 1152,
1180, 1237, 1491, 1651, 1727, 1736,
1755, 1756, 1782, 1810, 1818, 2202,
2205, 2262, 2283, 2295, 2521, 2568,
2683, 362

2. Geri, arka.

k. 499, 1278, 1512

keyinnen : Sonradan.

k. 2483

keyip : Şekil, hâl.

k.+ i 543, 1387, 2491

k.+ ine 457

k.+ pen 263

k.+ te 881

keyipker : Roman kahramanı.

k. 820

k.+ diñ 66

kez : 1. Zaman, süre, vakit.

k. 2224

k.+ de 43, 61, 184, 422, 447, 478,
516, 636, 668, 745, 790, 850, 1112, 1183,
1446, 1458, 1478, 1600, 1622, 1684,

2008, 2029, 2154, 2280, 2284, 2366,
2385, 2397, 2764

k.+ degi 2310

k.+ deriñ 1381

k.+ i 1781

k.+ imde 1428, 1719

k.+ inde 224, 2259

2. Dönem.

k.+ i 296

kezdes - : Karşılaşmak.

k.- e qoymadı 1925

k.- edi 833

k.- ip 877, 2108

k.- ken 1158, 1569

k.- üwim 596

kezdestir - : Karşılaştırmak.

k.- gen 76

keze - : Nişan almak.

k.- p 559, 2113

kezek : Sıra.

k. 345, 1113

k.+ i 490

k.+ im 1975

k.+ ke 313, 443

k.+ te 265

k.+ tegi 1343

k.+ tiñ 305

kezeksiz : Sırasız, sıra beklemeden.

k. 306, 326

kezekşi : Nöbetçi.

k. 1306, 1307, 1313, 1881, 1884,
1886

kezektes - : Sıraya girmek.

k.- ip 934, 1925

kezekti : Sıradaki

k. 2740

kezeñ : Geçit.

k.+ di 1017

k.+ nen 1273

kino : Sinema.

k.+ dağı 2072

kıys : Tahta vb. sert cisimlere
vurulduğunda çıkan ses.

k. 1684

kidir - : Duraklamak.

k.- ip 1798

kijin - : Kızmak, öfkelenmek.

k.- emin 117

k.- gen 2041

k.- ip turdım 777

kileñ : Sadece.

k. 1232, 1685

kilt (I) : Anahtar.

k.+ tiñ 2444

kilt (II) : Aniden.

k. 270, 2369

kilteñi kel - : Fırsatı olmak.

k.- gende 665

kim : Kim.

k. 54, 119, 220, 255, 256, 407,
627, 631, 674, 866, 876, 895, 1075, 1076,
1160, 1163, 129, 1406, 1485, 1523, 1570,
1607, 1731, 1735, 1774, 1822, 2032,
2170, 2193, 2369, 2371, 2559, 2562,
2592, 2774

k.+ der 615, 616

k.+ di 1350, 1357, 1359, 1890,

2155

k.+ diki 87, 1393

k. ekeni 66

k.+ ge 56, 112, 2675, 2678

k.+ nen 1876

k.+ niñ 84, 862, 2341, 2571

kim bar kim joq : “Kim öle kim kala.”
anlamında söz.

k. 297

kinä : Hata.

k. 544

kinäla - : Suçlamak.

k. 1610

k.- masañ 1610

k.- sañ 1610

k.- y 796

kinäli : Suçlu.

k. 1197, 2248, 2253

kindik : Eksen.

k.+ in 2339

kir - : Girmek.

k.- di 891, 1913, 2278

k.- dik 821, 1329, 1923, 1928

k.- dim 636, 1046, 1587, 1796,

1991, 2314, 2402, 2458

k.- e 311

k.- e berip 119

k.- genge 889

k.- ip 326, 520, 1195, 2058, 2683

k.- ip bara jatqanda 545

k.- ip baradı eken 1791

k.- ip bardım 261

k.- ip jatır 1598

k.- ip keldi 1093, 1600, 1622

k.- ip keldim 132

k.- ip kele jatır 336, 2699
k.- ip kelgendikten 142
k.- ip ket 1467
k.- ip ketkende 774
k.- ip ketti 948, 1307, 2250, 2305
k.- ip kettik 450
k.- megenim 1184
k.- megeniñ 1863
k.- mekşi 307, 2306
k.- mesten 2211
k.- meytin 1398
kir : Kir.
k. 963
kirgiz - : Girdirmek, sokmak.
k.- ip 1669
k.- ip qoyşı 1431
kirin juw - : Çamaşır yıkamak.
kirimdi j.- ip 1754
kiris - : Girişmek.
k.- tik 1689
kirpigi jasqa şılan - : Gözleri
buğulanmak.
k.- adı 61
kisen : Pranga, zincir.
k. 646
kisi : 1. İnsan, kişi.
k. 620, 129, 1633, 1708, 1745,
1759, 2243, 2245, 2684
k.+ ler 871
k.+ ni 2726
k.+ niñ 419
2. Misafir, konuk.
k. 127, 130
kisine - : Kışnemek.

k.- p 1215
kişi : Küçük.
k.+ i 1758
k.+ ni 2736
k.+ rek 927, 1294
kişilew : Küçükçe, biraz küçük.
k. 239
kişkentay : Küçük.
k. 959, 1901, 2276, 2281, 2284
kitap : Kitap.
k. 320, 597, 1071, 1095, 1592,
1985, 2565
k.+ ıñdı 1907
k.+ qa 1094
k.+ tağı 2268
k.+ tan 630, 1249
k.+ tar 2476
k.+ tarda 404
k.+ tı 1844
kitap şkafı : Kitaplık.
k.+ ma 137
kiy - : Giymek.
k.- gen 827, 1033, 2361
k.- in 1099
k.- ip 212, 214, 1559
k.- ip alğan 1702
k.- ip alıptı 1302
k.- ip kele jatqanı 1584
kiyi - : Müdahale etmek.
k.- p ketti 2425
Kiyikbay : Özel ad.
k.+ dıñ 1662
kiyim : Kıyafet.
k.+ i 2537

kiyim-keşek : Giyim kuşam, kılık kıyafet.

k. 366

k.+ imizge 2138

kiyimşe : Kıyafetli, giysili.

k.+ ñ 2314

kiyin - : Giyinmek.

k.- dim 1786

k.- gen 1333

k.- ip 1556

kiyiz : Keçe.

k. 836, 1314

k.+ diñ 916

kiykiljiñ : Anlaşmazlık, çekişme.

k.+ imiz 301

kiymele - : Kalabalığı yarararak yürümek.

k.- p 313, 1337, 1539

k.- p barasıñ 2300

klas : Sınıf.

k. 296, 298, 340, 1589, 2467, 2520, 2545, 2551, 2577

k.+ qa 336, 1622, 1791, 1796, 1991, 2278

k.+ ta 33, 332, 1958, 1985, 1992, 2559

k.+ ta.ğı 211, 215

k.+ tağı 1806

k.+ tan 1587

k.+ tarda 1986

k.+ tı 90

k.+ tıñ 319, 1956, 1987

klas jetekşi : Sınıf öğretmeni.

k.+ miz 218

k.+ ñe 2522

klas jurnalı : Sınıf defteri.

k. 2278

klaskom : Sınıf başkanı.

k. 2560

klub : Kulüp.

k. 2780

knopka : Mühür.

k. 1244

kollektiv : Birlik.

k.+ imizdiñ 2499

kolxoz : Kolhoz.

k. 386, 391, 649, 1329

k.+ da 378, 1252, 1549

k.+ dağı 106

k.+ dasqan 2384

k.+ dıñ 1008, 1254, 1527

k.+ ğa 390

k.+ ı 1525

komanda : 1. Komut, emir.

k. 1306

2. Takım, ekip.

k. 1958, 1982

k.+ nıñ 247

kombaynşı : Biçerdöver makinisti.

k. 106

kombinezon : Tulum.

k. 1047

komintern : 1919'da Bolşevik devriminin hemen ardından Lenin yönetimi tarafından komünist devrimin dünyanın her yerine yayılması için diğer ülkelerde örgütlenen “devrimci yetiştirme okulu, komitern. k.+ niñ 148

komsomol : Komünist partisi gençlik kolları.

k.+ ğa 2728

köbe - : Çoğalmak.

k.- ydi 1738

kögal : Çimen, yeşillik.

k.+ dñ 1694

k.+ ğa 828

kögermey ketkir : Gebermeyesice.

k. 748, 2631

kögildirlen - : Mavileşmek.

k.- ip 207

Köje : Özel ad.

k. 40, 250, 717, 728, 770, 981, 997, 1014, 1091, 1453, 1603, 1612, 1648, 1658, 1660, 1704, 1741, 1760, 1766, 1767, 1827, 1907, 1911, 1979

k.+ m 814

k.+ misiñ 677

kök : Mavi.

k. 312, 317, 321, 325, 331, 335, 558, 892, 928, 976, 984, 2602, 2779

kök : Yeşil, çimen.

k. 1757

kök : Gök.

k.+ ke 1799

kök eti awır - : Morarmak.

k.- ıp qalğan 687

kökbet : Utanmaz.

k. 2168

köke : Bir şeyin en iyisi.

k.+ sin 373

kökey : Kişinin iç dünyası.

k.+ imde 1371, 1391

kökeytesti : Güncel, önemli.

k. 219, 641

kökit - : Boşboğazlık etmek.

k.- ip 2187

k.- ti 1612

kökjiyekke tön - : Kararmak.

k.- ip barıp qalsa 199

kökpar : Gökbörü, bir tür oyun.

k.+ ğa 1088

kökse - : Çok arzu etmek, çok istemek.

k.- ysiñ 1421

kökşil : Mavimsi.

k. 104, 272, 2360

kökte - : Teyellemek.

k.- p qoyğan 853

köktem : İlkbahar, bahar.

k. 147

köl : Göl.

k. 1278

köldeneñ : Yatay, yan olarak.

k. 1568, 2310

kölegeyle - : Eliyle gölge yaparak gözlerini güneşten korumak.

k.- y 747

kölem : Çap.

k.+ inen 2179

köleñke : Gölge.

k.+ dey 190

k.+ m 1560

k.+ me 1560

k.+ si 998

k.+ şe 2293

köleñke bas - : Karanlık basmak.

k.- ip ketti 1737

kölik : Binek hayvanı, araç.

k. 381, 602, 710, 736

k.+ iñ 712, 735, 2230, 2232

k.+ siz 1081, 1227

k.+ ti 601

kölşik : Gölet.

k.+ ten 2247

kömek tiygiz - : Yardımda bulunmak.

k.- di 1527

kömekte - : Yardım etmek.

k.- sem 442

kömey : 1. Boğaz, gırtlak.

k.+ inen 858

2. Kaynak, menba.

k.+ ine 1698

kömeyine köldeneñ tur - : Boğazına durmak, boğazında kalmak.

kömeyime k. t. - a qalğanday

1392

kömir : Kömür.

k.+ dey 454

kömker - : Kontrol etmek.

k.- ip 2081

kön - : İkna olmak.

k.- beydi 1680

k.- geni 914

köne : Köhne, eskimiş.

k. 105, 1047

köne tart - : Eskimeye yüz tutmak.

k.- qan 836

köner - : Eskimek, yıpranmak.

k.- gen 1001

köntek : Şişmiş, kabarmış, kalın.

k. 881

köntiy - : Şişmek, kabarmak.

k.- ip 1355

köñil : Gönül.

k.+ i 310, 2206

k.+ imde 998

k.+ imdegi 2066

k.+ immen 2297

k.+ indegi 886

köñil köter - : Eğlenmek.

k.- etin 373

köñildi : Keyifli, neşeli.

k. 164, 1080, 1428, 1650

köñili aw - : Gönülü kaymak.

k.- atın 113

köñili bosa - : Yüreği parçalanmak.

köñilim b.- p 2631

köñili gül gül jayna - : İçinde çiçekler açmak.

köñilim g. g. j. - p ketkendey

1670

köñili köter - : Morali düzelmek.

köñilim k.- iñki 2637

köñili tas - : İçi sevinçle dolmak.

köñilim t.- ıp 1143

köñilinde dıq saqta - : Gönül koymak..

köñilimde -p jürgen 1656

köñilin tap - : Gönlünü kazanmak.

köñilimdi t. -qısı keletin 167

köñilsiz : Sıkıcı.

k. 236

köñilsizdik : Keyifsizlik.

k. 1365

köp : Çok.

k. 620, 826, 938, 1101, 1520,
1694, 1910, 1935, 2224,
2353, 2355, 2367, 2379, 2399,
2458, 2526, 2719

k. bop ketti 931

k.+ i 2385

k.+ in 453, 1687

k.+ iñ 2394

köp-köp : Çok çok, çok fazla. .

k. 1342

köpes : Tüccar.

k.+ terdi 2155

köpir : Köprü.

k. 573, 1297, 1320, 2783

köpke deyin : Uzun zamandır.

k. 400

köpşilik : Coğunluk.

k. 2597

köpten : Çoktan, çoktandır.

k. 1374

köpti körge : Görmüş geçirmiş,
tecrübeli. k. 124

kör - : 1. Görmek.

qarap barıp k.- di 434

k.- dim 1459, 1802, 1902, 2227,
2318, 2652

k.- diñ 236, 650

k.- diñder 1601

k.- diñiz 1525

k.- e alğan 1244

k.- e almaymın 400

k.- e qoyğan joq 1182

k.- e turıp 1919

k.- em 2068

k.- emin 2487

k.- ermin 474

k.- ermiz 490

k.- esiñ 373

k.- etindigine 1808

k.- eyin 683

k.- gem joq 1081

k.- gen 105, 884, 1469, 1719,

1722

k.- gen joq 743, 2119

k.- gende 828

k.- gendey 2578

k.- genim 1455

k.- genim joq 1630

k.- genimdi 1149

k.- genimnen 1991

k.- gim 2212

k.- iñder 1537

k.- iñdersi 1234

k.- ip 07, 521, 800, 1029, 1655,

1791

k.- ip otırsıñdar 26

k.- megen 1184, 1766

k.- megenim 1992

k.- megenime 380, 1341

k.- mekke 1237

k.- meñder 2492

k.- mese 786

k.- mesem 403

k.- mey 693

k.- meysiñ 2732

k.- sem 414

k.- señ 709, 2671

k.- seň barıp turğan 214

k.- seňiz 337

k.- sin 530, 592, 2774

k.- ši 2156

k.- üwleriñe 1960

2. Asıl fiile -p gerundiyum ekiyle bağlanarak asıl fiile denemek, sınamak anlamını verir

aytıp k. 216

jazıp k.- dim 2065

jutsam jutıp k.- eyinşi 804

otırıp k.- gen 2004

aytıp k.- iñderşi 1549

qarap k.- iñiz 1429

sınap k.- iñizder 2436

oqıp k.- ip 1231

ırğap k.- sem 1131

ustap k.- sem 985

tawıp k.- sin 396, 1016

basıp k.- ši 697

k.- ši 1733

oylanıp k.- ši 1394

körgeñ küñim qursın : “Yaşadığım günlere lanet olsun.” anlamında bir ilenme sözü.

k. 1846

körgensizdik : Görgüsüzlük, edepsizlik, terbiyesizlik.

k.+ tiñ 139

körikti : Güzel.

k. 2066

körin - : Görünmek.

k.- bey 704

k.- beydi 85, 1194, 1297, 1567, 1936, 2441

k.- di 836, 995, 1277, 1294, 1447, 1563, 2042, 2368

k.- e qalsa 1187

k.- edi 1021, 1884, 2079, 2246

jıltırıp k.- edi 894

sayrap k.- edi 2460

k.- emin 2292

k.- er me edim 83

k.- esiñ 1116

k.- genge 278

k.- genniñ 308

k.- gim kelmeydi 1289, 2212

k.- ip 1033, 2388

k.- ip ketti 744, 2233, 2410

k.- ip qaladı 1679

k.- ip te qaldı 644

k.- ip tur 79

k.- ip tur aq 1578

k.- se 1924

körinbestey et - : Görünmeyecek hâle getirmek.

k.- ip 1743, 2684

körinis : Görüntü.

k.+ te 2486

k.+ ter 1317

köris - : Kavuşmak, görüşmek.

k.- ken 575

k.- ti 1671

köris : Görme, görüş.

k.+ imen 1290

körkem : 1. Süslü, edebî.

k. 65

2. Güzel.
k. 2088
körkemdik : Sanatsal.
k.+ i 1373
körkeygen köşeler : Özel ad.
k. 1507
körkeyt - : Geliştirmek, güzelleştirmek.
k.- eyik 1509
körset - : Göstermek
k. 973
k.- e-min 185
k.- etin 1767
k.- eyin 1912
k.- ip 2727
k.- ip şıquwğa 1544
k.- peytin 1862
k.- şı 290
k.- ti 964, 1917
alıp k.- ti 959
körşi : Komşu.
k. 106
kös - : Çekmek.
k.- ip alıp 934
kösegesi köger - : Muradına ermek.
kösegeñ k. - girler 1007
kösil - : Uzanmak.
k.- ip jatqan 1034
köş - : 1. Hareket tarzını değiştirmek.
k.- emin 91
k.- eyin 67
2. Dökülmek, soyulmak,
yıpranmak
k.- e 104
köş ilgeri : Daha ileri.

k. 279
köşe : Sokak.
k. 421, 2230
k.+ de 2051
k.+ degi 252
k.+ den 1568
k.+ ge 1417, 1508, 2296, 2302,
2652
k.+ men 1344
k.+ ni 1509
k.+ niñ 174, 411, 2302, 2350
köşir - : Geçirmek, taşımak.
k.- ip 1837
köşirip jaz - : Kopyalamak.
k.- ıptı 1240
Köstibay : Özel ad.
k. 1486, 1492
köter - : Kaldırmak.
k. 1692
k.- di 2321
k.- ip 733, 1048, 1207, 1332,
1601
k.- ip aldı 270
k.- ip aldım 1693
k.- ip alıp 262, 1133
k.- meydi 608
köteril - : Yukarı çekilmek, çıkarılmak.
k.- dim 2365
k.- e berip 567, 1282
k.- gendey 2004
köteriñki : Yüksek.
k. 08
köylek : 1. Gömlek.
k.+ tiñ 893

2. Elbise

k.+ in 2055

k.+ iniñ 1585

k.+ tiñ 2653

köylekti : Elbiseli

k. 1568

köz : Göz.

k. 312, 317, 321, 325, 331, 335,
1316, 2627

k.+ ben 1261, 2537

k.+ deri 1355, 2322

k.+ derimiz 2020

k.+ ge 2310

k.+ i 1125, 1712, 1845, 2408

k.+ im 809

k.+ imdi 1785, 2201, 2223

k.+ ime 1187, 1513

k.+ imen 886, 1845

k.+ immen 1249

k.+ in 747, 2188

k.+ inde 924

k.+ ine 827, 2317

2. Emanet.

k. 2239

köz aldına äkel - : Gözünün önüne
getirmek, gözünün önünde canlanmak.

k.- aldına ä. - emin 2609

köz aldına kel - : Göz önüne gelmek.

k. aldına k.- edi 543, 1387

köz baylan - : İçi geçmek.

k.- ıp 397

k.- ıp ketti 2291

köz ilespe - : Göz takip edememek, kaşla
göz arasında.

k.- ydi 926

k.- ytin 933, 1136

köz jası : Gözyaşı.

k. 2100

köz jiber - : Bakmak, göz atmak.

k.- sem 201

köz jügirt - : Göz gezdirmek.

k.- e 1497, 1515

köz qarası : Bakış.

k. 2040

k.+ tarı 2767

köz qıyığındı sal - : Farketmek.

k.+ imdi s. - ıp qoyam 1560

köz qıyığındı tasta - : Göz ucuyla
bakmak, bakış atmak.

k.+ imdi t. 2018

k.+ imdi t.-p 1567

köz sal - : Göz atmak.

k.- amın 1473

k.- dım 1971

köz tasta - : Bakış atmak, bakmak.

k.- dı 1996

k.- dım 1348

k.- p 2589

köz tik - : Bakmak, dikkatlice bakmak.

k.- sem 98

köz uşında körin - : Gözüne ilişmek.

k.- gen 1275

közde - : 1. Gözüne kestirmek.

k.- p kele jatqanım 643

2. Nişan almak.

k.- p ülgeretin 2109

közderi öñmeninen öt - : Bakışlarıyla
dövmek.

k.- edi 2183
k.- ip baradı 2712
közderine tūs - : Görmek.
közderiñe t. - ti 2142
közdi şaq - : Göz kamaştırmak.
k.- ip 557
közdik : Dürbün.
k.+ in 2105
közge türtse körgisiz tasta - : Göz gözü görmemek.
k.- y 555
közi jet - : Görememek, bilmemek.
k.- pey 2607
közi jetiñkireme - : Görememek.
k.- ydi 1520
közi şatına - : Çok sinirlenmek.
k.- y 272
közi tirisinde : Sağlığında, sıhhatinde, sağken, ölmeden.
k. 17
közi baqıray - : Gözü belermek.
k. +m b.- ip 1394
közi jet - : Emin olmak, anlamak.
k. +m j. - ip 2077
k. +m j. - ti 2727
közi tūs- : Dikkati başka yere kaymak, gözüne ilişmek
közim t. 101
közin salıp bayqa - : Bakmak.
közimdi s. b. - sam 1999
közine jas qaymaqşı - : Gözüne yaş dolmak.
közime j. q. - p kelip qaldı 2632

közine ottay basıl - : Gözünde tutmek.
közime o. b. - ip 574
közine özi senbe - : Gözlerine inanamamak.
közime özim s.- gendey 1310
közine şalın - : Gözüne çalınmak, gözüne çarpmak.
közime ş. - a ketti 2658
közime ş. - bawğa 1315
közime ş. - ğanda 767
közimen uzat- : Gözüyle uğurlamak.
k. u. - ip 977
közinen jası ırş - : Göz yaşlarını tutamamak.
közimnen jasım ı. - ip ketti 808
közin bağjıyt - : Gözlerini açarak bakmak. k.- ip 2693
közinen aşuw şatın - : Gözünden ateş fışkırmak, çok sinirlenmek.
k.- a turğan 1156
közin jıltırat - : Ağlatmak.
köziñdi j.- ip 2156
kurort : Tatil, kaplıca.
k.+ qa 412
kuzov : Araç kasası.
k. 1514
k.+ ı 1447
k.+ qa 1327
k.+ tıñ 1337
kübi pis - : Yayık yaymak.
k.- ip tur 122
küdik : Şüphe, kuşku.
k.+ in 887
kül - : Gülmek.

k.- di 2499
k.- e 1579
k.- edi 2500, 2692
k.- ip jiberdi 1801
k.- ip jiberdim 2776
k.- ip turğan 1589
küldir - : Güldürmek.
k.- esiñ 1197
külimsire - : Gülümsemek.
k.- di 436, 2021
k.- gen 138, 1802, 2020
k.- gende 2023
k.- ydi 1450
külki : Gülme, gülüş.
k. 1049
külki et - : Alay etmek, dalga geçmek.
k.- etin 1541
külkige şaşal - : Kahkahaya boğulmak.
k.- ip 1654
külparşa : Paramparça.
k. 1625
külparşasın şığar - : Paramparça olmak.
k.- ar edi 672
kümbirle - : Uğultu olmak.
k.- p 2454
kümilji - : Gevelemek.
k.- di 873
k.- dim 1575
kümis : Gümüş.
k. 1661, 2783
kümp ber - : Güm etmek.
k.- gen 2201
kümp et - : Güm etmek.
k.- ip 96

kümpildet - : Gümbürdetmek,
gümbürdeterek ses çıkarmak.

k.- ip 123

k.- ip keledi 1691

kün : 1. Güneş.

k.+ ge 826, 839, 1001

2. Gün.

k. 334, 379, 814, 1081, 1228,

1229, 1737, 1947, 2288, 2448, 2758

k.+ derdiñ 1106, 2471

k.+ deri 1101, 2608

k.+ di 2347

k.+ di batırdıq 2160

k.+ ge 622, 795, 1295, 1307,

1578

k.+ i 30, 105, 163, 1043, 1085,

1089, 1101, 1104, 1105, 1417, 1425,

1644, 2099, 2155, 2161, 2466, 2551,

2643, 2739

k.+ im 2214

k.+ inde 2261, 2471

k.+ ine 1085

k.+ iñ 1228

k.+ nen 15, 361, 391

k.+ niñ 1443, 2166

3. Çağ, devir.

k.+ inde 2264

4. Hava durumu.

k. 199, 207, 556, 2052

k.+ niñ 2100

5. İyi yaşanmış zaman.

k. 308

6. Hâl, durum.

k.+ im 406

kün ilgeri : Önceden.

k. 2560

kün körsetpe - : Gün göstermemek.

k.- wşı 582

kün rayı : Hava durumu.

k. 2048

kün tårtibi : Gündem, toplantıda konuşulacak konular.

k.+ n 2690

k.+ nde 2687

künähar : Günahkar.

k. 2341

künde : Günde, her gün.

k. 1070

kündegi : Gündelik, sıradan.

k. 2339

kündik : Günlük.

k. 392

kündiz : Gündüz.

k. 600, 1751, 1946

k.+ den 1371

küni boyı : Gün boyu.

k. 94, 1782

küni ilgeri : Önceden.

k. 1876, 2085

künnen künge : Günden güne, gün geçtikçe, gittikçe.

k. 2325

küp : Yayık.

k.+ iniñ 123

küreñ : Kızıl kahve, kiremit rengi.

k. 2182, 2384

küreñit - : Kiremit rengi almak.

k.- ip 168

küres : Güreş.

k. 1117

k.+ i 1112

k.+ in 1113

k.+ ke 1144

k.+ ti 1170

küres - : Güreşmek.

k.- emin 1115

k.- iñder 1126

k.- kenderge 1114

kürke : Kulübe.

k. 1743, 1756

k.+ ge 2119

k.+ mizdiñ 2121

k.+ mizge 2120, 2139

kürke sayla - : Kulübe yapmak.

k.- p 2152

kürkire - : Gürlemek.

k.- p 557

kürsin - : İç çekmek, ah çekmek.

k.- ip şıqardı 1006

kürt : Birden, hemen.

k. 924

küş : Güç.

k.+ i 924, 1132

k.+ immen 274

küş atasın tanımaydı : Güç atasını bile tanımaz.

k. 1125

küş körset - : Güç göstermek.

k.- etin 1721

küşik : Enik.

k. 2353

küşin joy - : Gücünü, etkisini kaybetmek.

k.- adı 2750

küşti : Güçlü, tesirli, kuvvetli.

k. 159, 1171, 1533

k.+ ler 1593

küt - : Beklemek.

k.- e tur 2364

k.- emin 1419

k.- ip 597, 713, 2057

k.- ip jürdik 1088

k.- ip otırmız 2363

k.- kendeý 1865

k.- kenim 1596

k.- pegeni 1137

k.- pep 1650

küwä : Şahit.

k. 1550

küy : Hâl.

k.+ de 241, 536, 1787

k.+ ge 336, 2205

k.+ i 792, 827, 2314

k.+ inde 1694

küy (II) : Halk ezgisi, nağme, hava.

k.+ lerin 1268

küy - : Yanmak.

k.- gen 1295

k.- ip 1001

k.- ipsiñ 1578

küybeñde - : Uğraşmak.

k.- p 157

k.- p jatırmin 145

k.- p kettiñ 760

k.- y berdim 152

k.- ymin 761

k.- ytin 761

küybeñge sal- : Sıkıntıya sokmak, uğraştırmak.

k. s. - ğan 765

küydir - : Yakmak.

k.- ip 1443

k.- ip baradı 200

küyeleş-küyeleş : Kirli pasaklı.

k. 1703

küyew : Koca, eş.

k. 59

k.+ diñ 182

k.+ i 63, 2635, 2638

küyewge şıq - : Evlenmek.

k.- qısı kele 179

k.- paqşı 2294

k.- paydı 181, 1057

k.- uwı 192

küyewge tiy - : Kocaya varmak, evlenmek.

k.- meşi 2634

k.- meymin 189

küygen : Kavrulmuş, kavruk.

k. 826

küyigin tartqız - : Çile çektiirmek.

küyegimdi t. - a bermey 2762

küyigin tart - : Çile çekmek.

küyigiñdi t- ip 2325

k.- ip jüre almaymın 2624

küyli : İyi, hâlli.

k. 2193

küyzel - : Acı çekmek, perişan olmak.

k.- etinin 62

k.- ip 2402
küyzelis : Depresyon, üzüntü.
k. 2607
küz : Güz.
k. 2048
k.+ de 87, 301
k.+ diñ 2358
k.+ ge 1570
k.+ inde 2384
küze - : Kırkmak.
k.- gen 1333
küzetşi : Bekçi.
k.+ si 2368
küzgi : Güz vakti, güzün.
k. 149

-Q-

qabağan : Saldırgan.
q. 419
qabağı tüksiy - : Kaşlarını çatmak.
q.- ip 2182
qabağın qars tüy - : Kaşlarını çatmak.
qabağımdı q. t.- ip 2694
qabağın salbıra - : Morali bozulmuş,
üzgün, mutsuz.
qabağının s.- ğan 169
qabaq (I) : Göz kapağı.
q.+ inan 135
q.+ inıñ 2019
qabaq (II) : Uçurum kenarı.
q.+ tan 1458
qabaq şıt - : Kaş çatmak.
q.- qanday 2023

qabaq tüy - : Kaş çatmak.
q.- ip tur 2049
Qabandı : Özel ad.
q. 1018
qabat : Kat.
q. 2097
qabatta - : Üst üste gelmek, sıralanmak.
q.- sıp 1091
qabattas - : 1. Aynı seviyeye gelmek,
yanı sıra gitmek.
q.- ip 947
2. Üst üste gelmek, sıralanmak.
q.- adı 2367
q.- ip 1063, 1534
qabılda - : Algılamak.
q.- dım 1798
qabıldan - : Kabul edilmek
q.- dı 2724, 2763
q.- ğan 2757
qabırğa (I) : Bir şeyin yan tarafı.
q.+ sı 1703
qabırğa (II) : Duvar.
q.+ da 2408
q.+ ğa 1349
q.+ larına 1022
qabırğa sağat : Duvar saati.
q.+ qa 1785
qabıstır - : Bükmek, kıvırmak.
q.- ip 852
qadal - : Saplama, dikmek.
q.- ğan 1022, 2367
q.- ip 1999
q.- ip baradı 2409
q.- ip turadı 2528

Qadır : Özel ad.

q. 46, 391, 2391

Qadırov : Özel ad.

q. 43, 263, 281, 283, 346, 406,
1572, 1794, 1802, 1890, 1897, 2272,
2397, 2411, 2439, 2512, 2545, 2547,
2595, 2598

q.+ qa 45

q.+ tı 2439, 2497, 2562, 2566,
2573

q.+ tıñ 2467

Qadırov Qoja : Özel ad.

q. 2477, 2478, 2548

q.+ nıñ 2546, 2687, 2725

Qadıruhlı : Özel ad.

q. 43

qağa tiy - : Sıyırmak.

q.- ipti 672

qağaberis : Kuytu, تنها yer.

q. 1539

qağaz : Kağıt.

q. 765, 1073, 1354

q.+ darın 335

q.+ day 985

q.+ dı 775

q.+ ğa 1837, 2063, 2066

q.+ ı 250

qağyda : Kaide, kural.

q.+ sına 619

qaharın tik - : Kızmak.

q.- ip turatın 354

qaharlı : Öfkeli.

q. 1199

qajet : Gerek.

q. 2090, 2733

q.+ i 84, 319, 2761

qajet bol - : Gerekmek.

q.- sa 1488

qaq (I) : Hak.

q.+ ım 392, 1964

qaq (II) : Tam, tastamam.

q. 1535, 2261, 2362, 2577

q.- ıp jiberip 1259, 2332

qaq - : 1. Vurmak.

q.- a 2765

q.- ıp 166, 736, 1116, 1208, 1967,
1986

q.- ıp alıp 1962

2. Silkmek, çırpma.

q.- ıp 1259, 2307

qaq ayırıl - : Tam ortadan bölünmek,
ikiye ayrılmak.

q.- a 2403

qaqal - : Boğulmak, nefessiz kalmak.

q.- dım 808

qaqıra - : Ortadan ayrılmak.

q.- p tüsti 2508

qaqpa : Dış kapı.

q. 516

q.+ dan 1474

q.+ ğa 520

q.+ nı 528

q.+ nıñ 424, 1346

qaqpan : Tuzak.

q. 2407

qaqta - : Kurutmak.

q.- p 839

qal - : 1. Kalmak.

q.- a 121
 q.- ar 2293
 q.- atın 253
 q.- dı 80, 491, 535, 1220, 1279,
 1303, 2609
 q.- dım 808, 362
 q.- ğan 1059, 1786, 2239, 2626
 q.- ğan joq 873
 q.+ ğandarı 492
 q.- ğanday 1365, 1641
 q.- ğanın 1872
 q.- ıp baradı 1276
 q.- iptı 103
 q.- maydı 771
 q.- maymın 2755
 q.- sayşı 2169
2. Asıl fiile -p gerundiyum ekiyle
 bağlanarak bir durumda kalma, o
 vaziyette durma anlamını verir.
 jutıp kep q. 801
 azayıp q.- a 1405
 toqırıp q.- a almaydı 1258
 qarqıldap külip q.- a berdi 539
 azayıp q.- adı 207
 jürmey q.- adı 75
 körinip q.- adı 1679
 soqıp q.- adı 1739
 oylap q.- am 1599
 turıp q.- amın 241
 kerisip q.- amız 626
 q.- ar 415
 kelip q.- ar 2057
 batıp q.- asıñdar 2629
 ketip q.- atın 400

şamdanıp q.- atın edim 36
 şıdap q.- ayıq 1087
 suqbattasıp q.- ayın 1470
 bayqap q.- dı 1321
 bedireyip q.- dı 942
 bop q.- dı 1658, 2351
 bögep q.- dı 1506
 jaqındap q.- dı 1411
 jetisip q.- dı 1672
 julqıp q.- dı 332
 ketip q.- dı 1054, 2662
 közime jas qaymaqşıp kelip q.- dı
 2632
 qarap q.- dı 910, 2705
 qarap turıp q.- dı 348, 1029
 qoyıp q.- dı 2488
 qulap q.- dı 2115
 ozbay turıp q.- dı 892
 ölip q.- dı 2117
 ötirikti soqıp q.- dı 1010
 söylesip turıp q.- dı 1886
 tartıp q.- dı 1210
 turıp q.- dı 881
 türtip q.- dı 1009
 utılıp q.- dı 1982
 ketip q.- dıq 1224
 abdırap q.- dım 1569
 etpetimnen jatıp q.- dım 2212
 jatıp q.- dım 1384
 jetisip q.- dım 1006
 julqınıp q.- dım 323
 sasıp q.- dım 1352
 sileyip turıp q.- dım 1991
 süyenip turıp q.- dım 2403

şoşıp q.- dım 2773
 tars etkizip qoyıp q.- dım 2695
 ustap q.- dım 1457
 utılıp q.- dım 462
 ketip q.- dıñ 1223
 sağınp q.- dıñ 1355
 bastap q.- ğan 2096
 erjetip q.- ğan 188
 kep q.- ğan 1090
 kök eti awırıp q.- ğan 687
 qıyrıp q.- ğan 696
 payda tawıp q.- ğan 949
 bitip q.- ğanday 1395
 jabısıp q.- ğanday 1443
 qısıp q.- ğanday 270
 qurıp q.- ğanday 112
 tilim tañdayıma jabısıp q.- ğanday
 toqtap q.- ğanday 2309
 azayıp q.- ğanı 1936
 jutıp kep q.- ğanım 806
 tartıp q.- ğanımda 2507
 q.- ğanın 1461
 qarap q.- ğanın 2019
 uyıqtap q.- ğansıñ 1794
 saqtap q.- ğısı kelse 1988
 añtarılıp turıp q.- ip 1061
 bayqamay q.- ip 40
 ilinip q.- ip 536
 keptelip q.- ip 2507
 şıqıp q.- ip 1446
 tewip q.- ip 1685
 umıtıp q.- ippın 1249
 uyıqtap q.- ippın 1782

awırıp q.- iptı 2288
 bolıp q.- iptı 1383
 deñgeylesip q.- iptı 1583
 jattalıp q.- iptı 1388
 keş batıp q.- iptı 2224
 ketip q.- iptı 1325
 qarap q.- iptı 2578
 nawqastanıp q.- iptı 1954
 tūsip q.- iptı 29
 ölip q.- ma-sa 185
 qoyıp q.- maq 1133
 q.- maqşımın 2646
 şaqırıp q.- masa 1837
 örşelenip q.- may 975
 q.- may kele jatır 1561
 kep q.- sa 913, 940
 kökjiyekke tönip barıp q.- sa 199
 oylap q.- sa 2591
 dep q.- sam 689
 talıp jıǵılıp q.- sın 2430
 tildesip q.- uwğa 428

3. Asıl fiile -a/-e; -y gerundiyum
 ekleriyle bağlanarak asıl fiilin belirttiği
 hareketin aniden başka bir duruma,
 vaziyete geçtiğini belirtir.

bilmey q.- adı eken 1479
 bayqamay q.- am 2620
 q.- am-aw 405
 ayta almay q.- arımın 2046
 jetpey q.- atın 307
 qıyyaldanbay q.- ayın 2485
 q.- dı 931, 1309
 basıma oy kele q.- dı 2280

1829 büyirimniñ tüp jağı qıp ete q.- dı
 düw ete q.- dı 1139
 elestep kele q.- dı 2628
 işim qıp ete q.- dı 1573
 işimde qıp ete q.- dı 2148
 jılt ete q.- dı 1542
 kele q.- dı 1464
 murşası kelmey q.- dı 1138
 öldirep tüse q.- dı 1371
 payda bola q.- dı 984
 sañq ete q.- dı 1173, 1351
 sap ete q.- dı 1135
 selk ete q.- dı 2423
 toqtay q.- dı 432, 1791
 tosqawıday q.- dı 957
 tura q.- dı 437, 1984
 ündemey q.- dı 1619
 qas qaqıp ülgermey q.- dıq 2129
 orın ornımızğa tura q.- dıq 1959
 bayqamay q.- dım 456
 dik ete q.- dım 1966
 dir ete q.- dım 1156
 mañğazdana q.- dım 1799
 selk ete q.- dım 2228
 sılq ete q.- dım 1899
 tosqawıday q.- dım 1606
 tura q.- dım 1337
 alıp kele q.- ğan 1255
 bolmay q.- ğanda 2005
 q.- ğanday 988, 1026
 kömeyime köldeneñ tura q.-
 ğanday 1392
 selk ete q.- ğanday 1362

barmay q.- ğanım 1289
 q.- ıp 2369
 etpetinen jata q.- ıp 1776
 otıra q.- ıp 1496
 tizerlep otıra q.- ıp 1465
 tosqawıday q.- ıptı 288
 bara q.- sa 1103
 joqtap izdey q.- sa 1015
 kele q.- sa 1103
 kelmey q.- sa 1956
 körine q.- sa 1187
 suray q.- sa 1830
 şaw ete q.- sa 2350
 şıqa q.- sa 1057
 tanısa q.- sa 08
 öltirmey q.- sın 1708
 tapa almay q.- sın 1763
 4. de, da, ta, te edatlarından sonra
 gelerek cümleye hareketin gösterdiği
 vaziyette kalma anlamını kazandırır
 jetip te q.- atın 320
 kelip te q.- dı 566
 körinip te q.- dı 644
 boldım da q.- dım 1451
 döñgeledim de q.- dım 671
 qattım da q.- dım 2510
 sileyip turdım da q.- dım 2003
 şapalaqpen salıp otırdım da q.-
 dım 461
 mañdayıña şaptalğan da q.- ğan
 16 qomıp ta q.- ğan 1175
 mülgipti de q.- ıptı 841
qa(l) - : Asıl fiile -a/-e; -y gerundiyum
 ekleriyle bağlanarak asıl fiilin belirttiği

hareketin aniden başka bir duruma,
vaziyete geçtiğini belirtir.

jata q.- p 1136

tawsılıp q.- p 1007

toqtay q.- p 2660

tüse q.- p 1679

qal : Yüzdeki ben.

q.+ im 81

qala - : İstemek, arzu etmek.

q.- ğan 383

qalaqay : Isırgan otu.

q. 1345

qalam : Kalem.

q. 1375

Qalamqas : Özel ad.

q. 1396

qalay : Nasıl.

q. 186, 224, 275, 300, 395, 455,
484, 599, 664,

712, 758, 799, 1062, 1087, 1100,
1122, 1133, 1188, 1298,

1361, 1422, 1435, 1484, 1558,
1572, 1591, 1596, 1634, 1642,

1976, 2076, 2088, 2224, 2266,
2292, 2383, 2517, 2728, 2754

q.+ da 2640

qalayda : Ne olursa olsun, bir şekilde,
muhakkak.

q. 247, 2195

qalayşa : Nasıl, ne şekilde.

q. 1728, 1919, 2450

qaldır - : Koymak, bırakmak.

q.- ıp 2279

q.- ıp ketkenbiz 1928

q.- madı 872

q.- may 1930, 2037

qaldırıl - : Bırakılmak.

q.- sın 2548, 2567, 2596

qalıqta - : Süzölmek.

q.- ğan 1263

qalıñ : 1. Kalın.

q. 845, 1320, 1676, 2354, 2405

2. Çok, sayıca fazla.

q. 2355

qaljuñ : Şaka, latife.

q. 165, 2692

qaljıra - : Halsiz, bitkin düşmek.

q.- dim 94

q.- p jatıp 2222

qalqıy - : Göze çarpmak.

q.- ğan 2299

q.- ıp 976

qalpaq : Kalpak.

q.+ ı 1001

q.+ ınıñ 1004

q.+ tını 1157

qalpaqtı : Kalpaklı.

q. 1145, 1334

qalpımen: Olduğu gibi, değiştirilmeden.

q.+ 261

qalpı : Şekil, kalıp.

q. 881, 892, 1535, 2188, 2590

q.+ m 2336

q.+ nan 1653

qalta : Cep.

q.+ ma 774, 778

q.+ mda 764

q.+ ñda 763

q.+ sı 779
q.+ sinan 787, 792, 909, 959,
1004, 1917
qaltıra - : Korkudan titremek.
q.- p keledi 2359
q.- p turam 2182
qaltıray bas - : Korku basmak.
q.- ip 585
qam : Azık.
q.+ ı 782, 783
qama - : Hapse atmak, bir yere
kapatmak.
q.- p qoysın 2156
q.- ymın 2741
qamajayğa : Kazak halk oyunu.
q. 214
qamın jasa - : Derdini çekmek.
q.- wmen 1867
qamına kiris - : Derdine düşmek.
q.- tik 2125
qamqorına al - : Kanatları altına almak.
q.- uwın 2252
qamqorlıq : Koruyuculuk, hamilik.
q.+ ına 1605
qamşı : Kamçı.
q.+ men 158, 973, 1210
q.+ nı 1903
q.+ nıñ 975
q.+ sın 848, 1207
qamşını bas - : Kamçı vumak.
q.- ip 1176
qamtamasız et - : Garantiye almak.
q.- üw 2758
qan : Ne.

q. 2054
qana : Sadece, tek, yalnızca.
q. 66, 238, 2043
qanat : Kanat.
q. 446, 2654
q.+ ın 1259
qanat bitir - : Kanatlanmak.
q.- etin 2784
qanattan - : Kanatlanmak, çok sevinmek.
q.- ip 474
qanday : 1. Nasıl.
q. 22, 50, 181, 229, 259, 336,
708, 958, 1180, 1182, 1964, 2205, 2377,
2437, 2473, 2481, 2669, 2670
2. Beğenme övme manasında; ne
kadar.
q. 47, 108, 209, 213, 554, 618,
639, 1413, 1504, 1532, 1720, 2072, 2779
qandı : Kanlı.
q. 560
qanı qayna - : Öfkelenmek.
qanıñ q.- maydı 275
qanjığa : Eyerin terkisi.
q.+ da 1915
qanjır : Tilki.
q.+ day 1669
qanşa : 1. Kaç, ne kadar.
q. 355, 621, 755, 1242, 1267,
1931, 2085, 2342, 2618
2. Bir şeyi lüzumsuz göstermek
için kullanılır.
q. 228, 1291, 1822
qanşama : Ne kadar.
q. 2343, 2344

qanşiq : Dişi köpek.

q. 846, 972, 2354, 2644

qanşır : Dişi aslan.

q.+ day 389

qant : Şeker.

q. 315, 317, 322

q.+ tıñ 318

qantısır : Ses.

q.+ ı 2366

qañbaqtay : Deve elması gibi, hafif anlamında.

q. 1148

qañğalaq : Makine motoru.

q. 2603

qañğı - : Avare, başıboş dolaşmak.

q.- p 2311, 2503

qañıltır : Sac, kalın teneke.

q. 2275

qañq etkiz - : Küt diye ses çıkarmak.

q.- ip 2645

qañs - : Dili damağı kurumak.

q.- ıp tur 1007

qañtarıl - : Bir yere bağlanmış, hareketsiz duran araç

q.- ıp turuwındağı 114

qap (I) : Tüh, anlamında söz.

q. 1179, 1318

qap (II) : Kap

q.+ ina 2013

qap-qara : Kapkara.

q. 455, 1055, 1119, 1703

qapalan - : Üzölmek, kederlenmek.

q.- ar 2614

qapırıq : Çok sıcak, bunaltıcı.

q. 1443

qar - : Yakmak.

q.- ıp 200

qara : 1. Kara.

q. 34, 37, 40, 122, 250, 328, 364, 419, 421, 448, 493, 516, 556, 677, 717, 728, 770, 814, 845, 846, 852, 972, 973, 981, 997, 1014, 1091, 1184, 1275, 1295, 1349, 1453, 1579, 1603, 1612, 1648, 1658, 1660, 1685, 1704, 1741, 1760, 1766, 1767, 1827, 1863, 1907, 1911, 1915, 1969, 1979, 2179, 2345, 2539, 2644

2. Hepten.

q. 1030, 1220, 2385

qara - : 1. Bakmak.

q. 1662

q.- dı 133, 263, 676, 2655

q.- dım 1056, 2690

q.- ğan 135, 393, 543

q.- ğanda 84, 1019, 1507, 2465

q.- madım 282

q.- mastan 165, 538

q.- mawğa 2017

q.- ñdarşı 05, 614

q.- ñız 2121

q.- p 34, 88, 285, 457, 523, 748, 889, 1114, 1330, 1450, 1502, 1521, 1802, 2009, 2043, 2139, 2173, 2315, 2606, 2692

q.- p alaym 68

q.- p aldım 2673

q.- p barıp kördi 434

q.- p köriñiz 1429

q.- p qaldı 910, 2705
q.- p qalğanın 2019
q.- p qalıptı 2578
q.- p qoyadı 2189
q.- p qoydı 2134
q.- p otır 2590
aqtarıp q.- p otıradı 60
q.- p otırmam 2462
q.- p tolqıp otırıp 455
q.- p tur 978, 1973
q.- p turdı 1857, 2305
q.- p turğan joq 1473
q.- p turğan şıqar 1566
q.- p turğandıqtan 1963
q.- p turğanıñdı 1359
q.- p turıp qaldı 348, 1029
q.- saq 2101
q.- sam 976, 1174, 1382, 1646,
1785, 2040, 2388
q.- şı 82, 96, 123, 800, 981, 1518,
1760, 2253
q.- y 406, 2537
q.+ ydı 2628
q.- y jürgen 1499
q.- ymın 1535, 1684, 2189
2. İncelemek, değerlendirmek.
q.- r 224
üñilip turıp q.- ymın 238
3. İzlemek.
q.- p turğanım joq 630
q.- p turıp 629
4. Görüşmek.
q.- ğanda 2213
q.- p jatır 2376

q.- p jatırmanın 2710
qara bas - : Karalar basmak.
q.- qır 1094
q.- sın 692, 693
q.- tı 1979
qara jol : Karayolu, yol.
q. 1278
q.+ ğa 1949
q.+ men 203, 1257
qara qorım : Kalabalık, sayıca fazla.
q. 1110
qarağaylı : Çamlık, orman.
q. 1018
qaraker : Doru.
q. 840
Qaraköl : Asıl yeri buhara'da karakul
bölgesi olan ve kazakistan'da da
yetiştirilen yünleri uzun ve kıvrırcık bir
cins koyun. q. 984
q.+ di 995
q.+ imdi 1154
q.+ in 1015
q.+ iñizdi 1159
qaraqşı : Haydut.
q. 1741, 2154
q.+ lar 1745, 1768, 2154
q.+ sıñ 2170
qaraqşılıq : Haydutluk.
q. 1751, 1867, 1949, 2099, 2149,
2157, 2161
qaral - : Görüşmek.
q.- ıp 2468
q.- sın 2545
qaralıq : Karalık, esmerlik.

q.+ ımdı 80

qaramastan : Rağmen, karşın, bakmaksızın.

q. 697, 1217

qarasın kör - : Yüzünü görememek, qarasın körsetpedi.

qaramdı k. - mes 206

qarañğı : 1. Karanlık.

q. 555, 599, 636, 1388, 2349

2. Cahil.

q. 621, 2776

qarapayım : Sıradan, sade, basit.

q. 619

qarası : Bir şeyin karartısı, silüet, gölge.

q. 178, 644, 1567, 2383, 2711

qarasın körsetpes - : Yüzünü göstermemek.

q.- ten 2218

qarasur : Esmer, kara.

q. 168, 2285

qarasuw : Gölet.

q. 1663, 1681

q.+ dan 1627

q.+ dıñ 1689, 1697

q.+ ımız 1927

qaraşa : Koyu kahve, karaya yakın.

q. 836

Qaratay : Özel ad.

q. 63, 93, 106, 132, 137, 147, 154, 163, 1026,

1046, 1048, 1054, 1063, 206, 2228, 2292, 2295, 2297, 2304,

2627

q.+ da 146

q.+ dı 108, 153, 188, 2301

q.+ dıñ 110, 113, 134, 150, 178, 189, 204, 1108, 2299

q.+ diki 1032

q.+ ğa 117, 143, 179, 180

qaratorı : Esmer.

q. 1334

qaray : -e doğru, -e kadar.

q. 126, 137, 174, 246, 316, 320, 395, 414, 533, 638, 643, 843, 885, 976, 1046, 1143, 1145, 1177, 1273, 1279, 1283, 1328, 1337, 1442, 1471, 1474, 1512, 1516, 1606, 1676, 1712, 1715, 1871, 1958, 1986, 2296, 2302, 2321, 2437, 2511, 2782, 2785

qaray gör - : Görmek.

q. 407, 686, 1844

qaraylas - : Yardım etmek, destek olmak.

q.- pasın 1407

qarbalas : Kargaşa, telaş.

q.+ ın 560

qarbalas - : Aceleyle yapmak.

q.- ıp jadır 1334

qarbız : Karpuz.

q. 71

q.+ ıñnıñ 2539

qarğa : Karga.

q.+ day 2484

qarğa - : Beddua etmek.

q.- p 2648

qarğı - : Sıçramak.

q.- p 784

qarı : Kolun dirsekten omuza kadar olan kısmı.

q.+ na 1217

qarıl - : Yanmak.

q.- ip pisen 1703

qarım qatınasım üzil - : İrtibatı koparmak, ilişkiyi kesmek.

q.- edi 2749

qarın : Karın.

q.+ ğa 198

q.+ imdı 941

q.+ ımız 2125

q.+ ın 963

q.+ ına 893

q.+ nıñ 894

qarıştır - : Kasılmak.

q.- ip 2116

qarış-qurış : Karış kurış sesi.

q. 1270

qarıyya : İhtiyar.

q. 1002, 2769

qarızdar : Borçlu, minnettar.

q. 2382

qarqıldap kül - : Kahkahayla gülmek.

q.- ip qala berdi 539

qarlıq - : Ses kısılmak, boğuk çıkmak.

q.- ip bitip şıqtı 2323

q.- qan 845, 2354

qarnı toq köylegi kök : Karnı tok, sırtı pek.

q. + mız t. k. +miz kök 183

qarpıs - : Karşılıklı yemek.

q.- ip aldıq 471

qarsı : Karşı.

q. 491, 1118, 1277, 1446

qarsı al - : Karşılama.

q.- dı 654, 1332

qarsı aldı : Ön.

q.+ na 1590

qarsılıq : Karşılık.

q.+ tan 1621

qarşaday : Küçücük.

q. 1122

qarşadayıñnan : Küçüklüğünden, çocukluğundan.

q. 406, 2170

qart : İhtiyar.

q. 1671, 2368

q.+ tiki 1486

qaruw : Silah.

q.+ ın 558

qaruwlı : Silahlı.

q.+ mız 2105

qas : Kaş.

q.+ ındağı 840

q.+ ınıñ 2404

qas (I) : Has, gerçek.

q. 2516

qas (II) : Düşman.

q. 2559

q. +sım 2730

qas-qabaq : Bakış.

q.+ ı 1039

q.+ ımen 1720

q.+ ın 1801

qas qaq - : Göz kırpmak.

q.- ip ülgermey qaldıq 2129

qas qaray - : Karanlık çökmek.

q.- a 2160
qas qıl - : Kötülük yapmak.
q.- p 2391
qasarıs - : İnat etmek.
q.- qan 646
qası : Bir şeyin yanı.
q.+ ma 436, 565, 579, 2379, 2711
q.+ mda 639
q.+ mdağı 1162, 1597
q.+ mnan 674
q.+ na 409, 1255, 1331
q.+ nan 691, 1565
q.+ nda 249, 629, 646, 1025,
1642, 1914
q.+ ndağı 1537, 2229
q.+ ñ 1603
q.+ tarına 1998
qası - : Kaşımak.
q.- p 1049
q.- p alıp 1049
qasıq qanı qalğanşa - : Kanının son damlasına kadar.
q.- 562
Qasım : Özel ad.
q.+ dı 1267
qasiret şek - : Dert çekmek, acı çekmek.
q.- ip 2614
qasiyet : Özellik, nitelik.
q.+ iñnen 1271
q.+ terin 1988
qasiyetti : Mukaddes, kutsal.
q. 562
qasqa : Bazı hayvanların alınlarında bulunan beyaz leke, sakar.

q. 653
qasqay - : Göze çarpmak.
q.- a 1521
q.- ıp 1279, 1338, 1594
qasqır : Kurt.
q. 389, 1931
qasqıy - : Net olarak görünmek.
q.- ğan 1536
qasterli : Ehemmiyetli.
q. 1106
qastı : Gür, kalın kaşlı.
q. 169
qaş - : Kaçmak.
q.- ıp 17, 1130
q.- ıp kettiñ 1659
q.- qan 1466, 2262
qaşa : Çit.
q.+ ğa 446, 1902
qaşan : Ne zaman.
q. 1532, 1872, 2080, 2357
q.+ ğı 2306
qaşanda : Her zaman.
q. 2014
qat – (I) : Katmak, eklemek.
q.- ıp 1556, 1765
qat – (II) : Kalakalmak, kaskatı kesilmek.
q.- tım da qaldım 2510
qatal : Sert, katı, zalim.
q. 2181, 2344, 2369, 2410
qatal usta - : Sert davranmak.
q.- sañız 2256
qatar : Birlikte, beraber.
q. 1598

q.+ ina 2754
qatarınan : Arka arkaya, sırayla.
q. 195, 1454, 2404
qatarlas - : Yan yana gelmek.
q.- ip kele jatıp 1582
q.- ip kele jatırmız 2666
q.- ip keledi 2039
qatarlı : Diğerleri gibi.
q. 1252
qateles - : Hata yapmak, kusur işlemek.
q.- pesem 2020
qater : Tehlike.
q. 494, 498
q.+ ge 2606
qaterden janım qal - : Tehlike atlatmak.
q.- ğanday 1869
qatıgez : Acımasız.
q. 2347
qatın : Kadın, eş, zevce.
q. 615
q.+ ı 2168
q.+ inıñ 2172
qatınas - : İrtibat kurmak, münasebette bulunmak.
q.- uwğa 2710
qatır - : 1. Dolandırmak, kandırmak.
q.- dım 1648
2. Karıştırmak.
q.- ip 1940
qatırıp : İyice, güzelce.
q. 1879, 1932, 2047
qatırma : Mukavva.
q. 2469
qatıs - : Katılmak.

q.- qan 1107
q.- tı 2552
q.- tım 1532
qatıstır - : Katıştırmak, dâhil etmek.
q.- a otırıp 2196
qatqıl : Sert.
q. 157
qattı (I) : 1. Yüksek, gür ses.
q. 131
2. Sert.
q. 331, 2567, 2595
qattı (II) : Çok, pek, fazla.
q. 248, 2094
qattılıq : Sertlik, katılık.
q.+ ı 73
qawip : Tehlike.
q. 998, 2148
qawipten - : Korkmak.
q.- etin 1652
qawjañda - : Canlanmak.
q.- p 1736
qawla - : Gür çıkmak, kaplamak, yayılmak.
q.- p ösken 1345
qawlı : Karar.
q. 2724, 2725, 2763
q.+ sı 2550
q.+ sımen 2553
qawlı al - : Karar almak.
q.- adı 2726
qay : Hangi.
q. 30, 332, 679, 681, 916, 1008, 1249, 1361, 1590, 1819, 2580, 2676
q.+ sıñ 2269

qay qaysı : Her biri, herkes.

q.+ nıñ 2428

q.+ sı 611

qayda : 1. Nereye.

q. 127, 313, 497, 498, 719, 738,
875, 1083, 1284, 2300

2. Nerede.

q. 138, 257, 416, 868, 1073,
1149, 1163, 1167, 1202, 1342, 1576,
1630, 1972, 1985, 2311

q.+ sıñ 1368, 2397

qaydağı : 1. Saçma, saçma sapan,
önemsiz.

q. 803, 2187

2. Nerden! Ne gezer!

q. 107

qaydan : 1. Nereden.

q. 381, 385, 433, 601, 602, 705,
982, 984, 986, 990, 1014, 1060, 1471,
1566, 2133, 2145

2. Nereye

q. 1322

qayğı : Üzüntü.

q.+ nıñ 2345

qayğılı : Üzücü.

q. 2268

qayğır - : Kaygılanmak.

q.- a qoyğan 1955

qayıqşı : Kayıkçı.

q. 2602, 2605

qayın terek : Kayın ağacı.

q.+ ter 2457

Qayıpjan : Özel ad.

q. 1255, 1282, 1286, 1297, 1415

qayıra : Tekrar, yine.

q. 1127

qayırımı : Merhametli.

q. 2253

qayıs : Kayış.

q.+ pen 966

q.+ tay 1295

qayıstır - : Bükme.

q.- uwğa 1072

qaymaq : Kaymak.

q.+ ı 1654

qaynat - : Kaynatmak.

q.- ıp jür 1028

qayran : Keşke, hey gidi.

q. 814

Qayrat : Özel ad, bir futbol takımı.

q. 1620

q.+ tıqtardan 246

qayrat : Güç, kuvvet.

q.+ ı 2605

qayrattı : Güçlü, kuvvetli.

q. 1445

qayrattılıq : Güçlülük, sağlamlılık.

q.+ ı 73

qaysarlıq : İnatçılık.

q. 541

qaysı : Hangi, hangisi.

q. 735, 962, 1520, 1683

q.+ sı 766

qaysılıq : Çatışma, aykırılık.

q.+ insız 1248

qayt – (I) : Geri dönmek.

q. 1251

q.- am 1253

q.- amın 2035

q.- ıp keldim 45

q.- ıp kele jatqan 1449

q.- ıp kele jatqanda 429

q.- ıp kele jattım 1644

q.- ıp keleyik 1920

q.- qan 1226

q.- padı 1849

q.- paydı 375

2. Azalmak, eksilmek

q.- pağan 200

qayt – (II) : qalay et- birleşik fiilinin kısalmış biçimi, ne yapmak, ne etmek anlamında.

q.- edi 830, 886, 2054

q.- edi. 658

q.- em 588, 913, 1433, 1750,
2329

q.- er 673, 1064

q.- ersiñ 1966

q.- esiñ 754, 756, 965, 1866

q.- eyin 605, 2323

q.- ip 1742, 1745

q.- sem 306

q.- sin 621, 2539

q.- tik 2118

q.- üwşi 130

qayta (I) : Tekrar.

q. 711, 774, 778, 933, 1078,
1207, 1308, 1580, 1627, 2016, 2260,
2444, 2698

q.+ dan 704, 784

qayta (II) : Bilâkis, tam aksine.

q. 1584, 1955

qaytala - : Tekrarlamak.

q.- dım 2555

q.- p 1267, 1373, 1391

qaytalan - : Tekrarlanmak.

q.- sa 2747

qaytarıl - : Karşılık vermek.

q.- ğan 1800

qaytpaqşı : Bu arada, aklıma gelmişken.

q. 2621

qaz : Kaz.

q. 2111, 2116, 2126, 2132, 2135,
2145, 2168, 2178, 2478

q.+ day 1108, 2135

q.+ dı 2120, 2129, 2178, 2429

q.+ dıñ 2113, 2115, 2126, 2158,
2163, 2187

q.+ ı 2744

q.+ ım 2146, 2178

q.+ ın 2244

Qazaq : Kazak.

q. 06, 340, 608, 1192, 1260,
1271, 2278

q.+ pız 1406

q.+ tı 743

Qazaqstan : Kazakistan.

q.+ nıñ 1238

Qazaqstan Äyelderi : Özel ad.

q. 1492

q.+ n 1490

Qazaqstan Pıyoneri : Özel ad.

q. 1489, 1493

q.+ ne 1496, 1602

q.+ niñ 1506, 1550

Qazaqşa : Kazakça.

q. 1608
qazdıy - : Kazık gibi dikilmek.
q.- ip 1313
q.- ip tur 2362
qazeke : Kazak atası.
q.+ m 384
qazına : Hazine.
q.+ nıñ 2479
qazir : Şimdi.
q. 296, 318, 386, 466, 547, 687,
953, 1187, 1288, 1342, 1466, 1546,
1573, 1662, 1733, 1866, 1874, 1882,
2035, 2058, 2059, 2200, 2483, 2544
q.+ gi 1584
qazirgi : Şimdiki.
q. 2086, 2394, 2428, 2491
qıdır et - : Kıpırdamak.
q.- pey 1946
qıdır - : Kıpırdamak.
q.- ğan 2311
qıdır - : Gezmek.
q.- uwiñ 1252
qılğındır - : Boğmak.
q.- a 1153
qılıq : Davranış.
q. 187
q.+ ı 41
q.+ ım 1538, 2737
q.+ ima 1398
q.+ imnan 1651
q.+ ina 1188, 1219, 2694
q.+ ıñdı 1861
q.+ tarı 2467
q.+ tarım 2747

q.+ tarımdı 2759
q.+ tarımız 1574
q.+ tarımınñ 2428
q.+ tarıñ 2526, 2528
q.+ tarıñnan 1638
qılış : Kılıç.
q. 1270
qıljaq : Şakacı, dalgacı.
q.+ ım 1441
q.+ tar 39
qıljaqta - : Alay etmek.
q.- may 1437
qıljiy - : Ölmek.
q.- a kettim 811
qılqıy - : Uzun görünmek.
q.- ip 1840
qılmısker : Suçlu.
q. 2686
q.+ diñ 2690
qılışq : Kıl.
q.+ inan 73
qılt qılt et- : Tık tık etmek.
q. -ken 1279
qılta : Boğaz.
q.+ ğa 1690
qıltanaq : Kılçık.
q.+ tıñ 1930
qıltıy - : Bir şeyin ucu, tepesi görünmek.
q.- ip turğan 1525
qımbat : Kıymetli.
q. 430, 1264
qımbattı : Kıymetli.
q. 1610
qımız : Kıımız.

q. 842, 870, 871, 878, 890, 902,
927, 943, 1014, 1051

q.+ dı 875, 905, 930, 934

q.+ ğa 833

q.+ imdı 1154

qıms et - : Çıt sesi çıkarmak, çok küçük
ses çıkmak.

q.- se 354, 1720

qımta - : Gizlemek.

q.- p 773

qıñır : Çarpık, çapraz.

q. 1961

qıñq etkizbesten : Kayıtsız şartsız, ne
olursa olsun.

q. 2389

qıp-qızıl : Kıpırmızı.

q. 827, 1678, 2678

qır soñıma tūs - : Peşine düşmek, takibe
almak.

q.- ip aldı 2523

qır tanıt - : Korkutmak.

q.- tım 2023

qırağı : Dikkatli, tedbirli.

q.+ nan 2127

qırğawıl : Sülün.

q. 1923, 1942, 1944

qırğıyday tiyip jaypar- : Yok etmek,
parçalamak.

q. - mın 477

qırıq - : Kırkmak.

q.- qan 2176

qırıq bes : Kırk beş.

q. 1884

Qırım : Kırım, özel ad.

q.+ ğa 412

qırın : Yan.

q.+ an 1771

qırında - : Yan oturmak.

q.- p otırğan 792

qırq-qırq : Boğazdan hır hır ses
çıkarmak.

q. 858

qırsıq şal - : Şanssızlığa uğramak

q.- ayın 533

qırşañqılıq : Alaycılık.

q.+ ı 254

qıs - : Kısırmak, sıkıştırmak.

q.- amın 548

q.- ıp 449, 546

q.- ıp qalğanday 270

q.- tım 638

qıs : Kış.

q. 355, 1421

q.+ ta 1421

q.+ tan 2538

qısıl - : Utanmak.

q.- ğannan 1540

qısqa : Kısa.

q. 1561

qısqaşı : Kısaca.

q. 1876

Qısqı Keş : Özel ad, kış akşamı.

q. + in 1811

q. + ti 1828, 1879, 1905

qıstıgüni : Kış günü, kışın.

q. 389

qıstır - : 1. Sıkıştırmak.

q.- ıp otır 1613

2. İliştirmek
q.- a 1049
Qıtay : Çin, özel ad.
q. 1511
q.+ lardıñ 20
qıtımır : Sert, soğuk, haşın.
q. 413, 1349
qıtırlat - : Kıtırdatmak.
q.- ip 788
qıy : Tezek.
q.+ ı 837
qıy sıpır et - : Silip süpürmek.
q.- ip 1929
qıyın : Zor.
q. 1667, 1965
qıyındıq : Zorluk.
q.+ ı 2026
q.+ ina 2077
q.+ qa 2096
qıyır : Uç, kenar, uzak.
q.+ dağı 2151, 2484
q.+ dan 1962
qıyqımdal - : Parçalanmak.
q.- ip 2063
qıyquwla - : Bağırmaq, nara atmaq.
q.- p 1467
qıylı : Türlü türlü, çeşitli.
q. 28, 614, 1107
qıylı-qıylı : Türlü türlü, çeşitli.
q. 549
qıymıl : Hareket.
q.+ darım 1965
q.+ ın 2487
q.+ ina 926

qıymıl da - : Kımıldamak.
q.- mastan 241
qıynal - : Acı içinde sızlanmak.
q.- a tüstim 695
q.- ip jatırmin 812
qıynalıssız : Zorlanmadan.
q. 1377
qıyra - : Kırılmak.
q. - maq 698
q.- p qalğan 696
q.- p salğan 460
qıysayt - : Eğmek, yamultmak.
q.- ip 2693
qıysıq : Çarpık.
q. 1585
qıysın : Mantık.
q.+ ı 2074, 2435
qıytığına tiy - : Gıcık etmek.
q.- e 1434
qıyya bas - : Adım atmak.
q.- a almay 570
q.- ip 194
q.- ip şıqpaymın 2740
q.- sam 498
q.- tırıp 420
qıyyal : Hayal.
q. 359, 2786
q.+ dan 1260
qıyyaldan - : Hayal kurmak.
q.- bay qalayın 2485
qız : Kız.
q. 211, 212, 215, 1568
q.+ ben 210
q.+ dan 458

q.+ dar 98, 208, 1963, 1971
q.+ darday 1429
q.+ dardıñ 1599
q.+ darğa 1326, 2575
q.+ ğa 406, 2078, 2580
qız - : Kızılamak, yoğunlaşmak.
q.- ğan 1111
qız uzat - : Kız vermek, gelin etmek.
q.- sa 1102
qızar - : Kızarmak.
q.- ıp 1125
qızğan : Kızgın.
q. 1444
qızğan - : Kışkanmak.
q.- ıp turam 2014
qızğanış : Kışkançılık.
q. 1953
qızğıltan - : Kızarmak.
q.- ıp 2711
qızıq : 1. İlginç, enteresan.
q. 20, 299, 611, 619, 744, 1196,
129, 1419, 1492, 1935, 2005, 2280
q.+ ma 2021
q.+ qa 2121
2. Eğlence.
q.+ ı 1227
q.+ tıñ 372
qızıq - : İmrenmek.
q.- arlıq 1633
q.- ıp 2014
qızıqtı : İlginç.
q. 1498
qızıqtır - : İlgi çekmek.
q.- ıp jiberdi 1752

qızıl : Kızıl.
q. 212, 1022, 1200, 1208, 1294,
1305, 1410, 1431, 1458, 1461, 1463,
1464, 1465, 1471, 1557, 1622, 1774,
2182, 2654,
2745, 2750
qızıl burış : Kızıl köşe.
q. 1024
qızıl keñirdek : Ağız dalaşı.
q. 510
qızıl şaq : Yeni doğmuş hayvan
yavrusu. q. 11
qızmet : Fonksiyon.
q.+ i 854
qızmet iste - : Hizmet etmek.
q. 1472
qızmet mamandıĝın atqar - : Hizmet.
etmek.
q.- ıp 223
qızuw : Heyecanlı.
q. 14
qobdıya : Küçük kutu.
q.+ ğa 2275
qobırat - : Karıştırmak.
q.- ıp 909
qodıray - : Kabarmak, potlaşmak.
q.- ıp 1562
Qoja : Özel ad.
q. 26, 27, 33, 34, 35, 37, 40, 54,
221, 232, 233, 364, 438, 444, 482, 483,
487, 509, 521, 553, 578, 580, 585, 1385,
1386, 1452, 1454, 1536, 1579, 1784,
1969, 2009, 2196, 2207, 2246, 2248,
2380, 2467, 2539, 2641

q.+ keñ 327, 375, 394, 1228,
1417

q.+ keñ.di 342

q.+ keñ.niñ 336, 1817

q.+ men 2686

q.+ mın 32, 2372, 2642

q.+ şım 2258

q.+ tay 138, 587, 1427, 1784,
2263, 2622, 2699, 2713, 2766,
2772

qoja : Sahip.

q.+ sı 1015, 2368

Qoja Qadırov : Özel ad.

q. 2474

Qojabergen : Özel ad.

q. 27

q.+ niñ 29

qol (I) : El.

q. 759, 774, 835, 852, 1132

q.+ darına 1514

q.+ ı 331

q.+ ım 664, 2454

q.+ ıma 162, 413, 1142, 1374

q.+ ımda 1557

q.+ ımdağı 125, 995, 1094, 2650

q.+ ımdı 655, 1450, 1710, 1799,
2332

q.+ ımen 747

q.+ ımızben 2457

q.+ ımnan 1981

q.+ ımniñ 1986

q.+ ın 918, 936, 945, 1331, 1386,
1601, 2265, 2460, 2633

q.+ ına 329, 784, 1524, 1902,
2230

q.+ ında 249, 675, 1617, 1882

q.+ ındağı 683, 984, 2406

q.+ ındağını 922

q.+ ınıñ 1770, 2285

q.+ ıñdı 1769

q.+ men 1188

qol (II) : Uygun, lâyıq.

q. 1077

qol alıs - : El sıkışmak.

q.- tıq 1770

qol jumsa - : Kaba kuvvet kullanmak.

q.- w 2733

qol köter - : El kaldırmak.

q.- di 2599

q.- gen 2572

qol oramal : Mendil.

q.+ ı 2318

q.+ ın 2284

q.+ men 2285

qol tiygiz - : El kaldırmak.

q.- etin 1715

q.- ip 1719

qolañ şaş : Uzun, gür saç.

q.+ ına 455

qolaylı : Elverişli, uygun.

q. 1682

qolaysız : Uygunsuz, elverişsiz.

q. 09

qoldan kel - : Elinden gelmek.

q.- edi 489

k. - ip jatr 2091

qolımnan k.- mey 2037

q.- se 10

qoldan kelgenin iste - : Elinden geleni yapmak.

qolımnan k. i. - dim 2082

qoldı ayaqqa tur - : Eli ayağı durmamak.

q.- maytın 1459

qoldıñ salasınday : Bir elin parmakları gibi, aynı, benzer.

q. 2457

qolğa tüs- : Eline düşmek.

q. + tiñ 1147

qolına t. – edi 2472

qolın silte - : Elini sallamak.

q.- ydi 623

qolına tüsir - : Eline geçirmek.

q.- ip alğan 2587

qol köter - : El kaldırmak, vurmaya kalkışmak.

q. + ıñdı k. - ip 2156

qolınan tüspe - : Elinden düşmemek.

qolıñnan t.- ydi 1095

qolqa : Arzu, istek.

q. 2515

qoltañba qoyıl - : İmza atmak.

q. +sı q.- ip 2468

qoltıq : Koltuk altı.

q.+ ima 446, 637

q.+ imda 246

q.+ imnan 2654, 2784

qoltıqta - : Koltuğunun altına almak.

q.- ğan 1568

q.- p 336, 2363

qomağaylan - : Açgözlü olmak.

q.- ip 1006

qomağaylana tistele - : İştahlı bir şekilde yemek.

q.- p jatıp 951

qon - : Konmak, yerleşmek.

q.- a kettim 1139

q.- bası 2286

q.- dıq 971

q.- ğan 96

q.- ip ta qalğan 1175

qonağa : Akşamleyin.

q. 1948

qonaq : Misafir.

q.+ tar 1107

qonaqta - : Konmak, tünemek.

q.- ğan 399, 2484

q.- p 1346

qonıs : Obanın konduğu, yerleştiği yer.

q. 1020

qoñ : Koyun.

q. 1636

qoñır : Kahverengi.

q. 398, 1354, 2321, 2653, 2711

qoñıraw : Zil.

q. 1878, 1886, 1895, 2280

qoñıraw soğıl - : Zil çalmak.

q.- dı 2283

q.- ğan 1882

q.- ip ketipti 1790

qoñırjay : Serin.

q. 823

qoñırıl- : Sadeleşmek.

q. -y 1500

qoñqaq murın : Kalkık burun.

q. 1119, 1126, 1130

q.+ dı 1136

q.+ nıñ 1128

qor : Sermaye, servet .

q.+ ına 2470, 2479

qor et - : Zıyan etmek.

q.- üwin 800

qora : Ahır.

q. 398, 422, 1644

q.+ ğa 636, 1431, 1474, 1669,

1913

q.+ nıñ 1348, 2210, 2307

q.+ sına 1462

2. Avlu.

q.+ dan 105, 174

q.+ nıñ 101

q.+ sına 1467

qora-jay : Ahır, ağıl.

q.+ ları 1021

2. Samanlık.

q.+ dıñ 1345

qorap : Kutu.

q. 1917

qoraz : Horoz.

q.+ ın 2745

qorda et - : Gübrelemek.

q.- ip 2149

qorğa - : Korumak, savunmak.

q. -p 2524

q.- wı 2164

qorğan - : Korunmak.

q.- uwğa 2734

qorı - : Korumak.

q.- ğan 2252

qorıq - : Korkmak.

q.- am 2668

q.- qansıp 448, 545

q.- tıñ 2667

qorıtındı : Sonuç, netice.

q. 1378

qorjın : Heybe, torba .

q.+ nıñ 1914

qorqaq : Korkak.

q. 496

qorqaw : Zalim.

q. 1990

qorqınış : Korku, dehşet.

q.+ ı 2028

q.+ ım 418

qorqınıştı : Korkunç, dehşet, korkulu.

q. 1058

qors et - : Kors diye ses çıkarmak.

q.- ip 666

qoru - : Korumak.

q.- wşı 2255

qos : Grup.

q.+ tıñ 1296

qos qoldap tayan - : İki eliyle tutmak.

q.- ğan 2589

qosa : Birlikte, yanında, ilaveten, üstelik.

q. 66, 1933, 2285

qosawız : Çifte, çift ağızlı.

q. 70

qosayaqtap : İki ayağıyla birden.

q. 661, 670

qosıl - : Katılmak, eklenmek, iştirak etmek.

q.- amın 2346

q.- dı 2342
q.- uwım 2754
q.- uwına 2479
qosımşa : Ek, ilave.
q. 1220
qosta - : Katılmak, desteklemek,
onaylamak.
q.- dı 153, 2513
qoş : Hoşça kal.
q. 722, 2304
qoş ayt - : Vedalaşmak.
q.- ısıp 1256
qoş bol - : Hoşça kal.
q. 969
q.- iñdar 970
q.- iñız 170
qoşta - : Desteklemek.
q.- p 911
qoştas - : Vedalaşmak.
q.- ıp 165
q.- qanday 970
qotar - : Koymak, aktarmak.
q.- a saldım 1787
qoy - : 1. Koymak, bırakmak.
q. 2114, 2135
q.- a 389
q.- a ber 1211
q.- a beriñız 323
q.- a bersem 1471
q.- a qoydım 675
q.- a saldı 683
q.- a tur 1472
q.- amın 1444, 2424
q.- ar 2357

q.- asıñ 875
q.- dı 2202
q.- dım 1796
q.- diñ 2707
q.- ğan 901
q.- iñız 274
q.- ıp 1170, 1710, 1771, 1799,
2016, 2581
q.- ıp keter me edi 97
q.- ıp ketti 1462
q.- may 1154
orındamay kelgeniñmen q.- may
1860
q.- maysıñ 2420
q.- sañdarşı 533
q.- sañşı 1616
q.- şı 2331
2. Çarpmaq, vurmak.
q.- ıp qaldı 2488
q.- ıp qalmaq 1133
3. Asıl fiile -p gerundiyum ekiyle
bağlanarak asıl fiilde belirtilen hareketin
tamamen ve kesin olarak bittiğini belirten
birleşik fiiller yapar.
salıp q. 2249
esip q.- a berdi 823
sıñğırlap q.- a beredi 1883
sıñğırlap q.- a bergeni 1895
sıñğırlap q.- a berse 1878
öltirip q.- a jazdadı 2575
q.- adı 2461
qarap q.- adı 2189
köz qıyığımdı salıp q.- am 1560
belgilep q.- ayın 1097

baylap q.- dı 933
qarap q.- dı 2134
maqta q.- dı 1117
mıtıp q.- dı 880
öytip q.- dı 2207
şayqap q.- dı 1804
şımşıp q.- dı 900
ustatıp q.- dı 1690
baylap q.- dıq 1682
dayındap q.- dım 1415
jazıp q.- dım 1370
jıyıp q.- dım 1221
öltirip q.- dım 2386, 2745
salıp q.- dım 778
taqap q.- dım 2685
jep q.- ğalı kele 1187
aparıp q.- ğan 935
köktep q.- ğan 853
tıqıp q.- ğan 1005
tizip q.- ğan 1929
istep q.- ğanımdı 2619
azapqa salıp q.- ğanının 2333
dombıtıp q.- ğısı keldi 1206
aşıp q.- ıp 1592, 1844
jalap q.- ıp 1355
jayıp q.- ıp 1366
şertip q.- ıp 250
ıñğaylap q.- ıp ańdıp jatırmin 565
tars etkizip q.- ıp qaldım 2695
baylap q.- ıptı 1669
atalıp q.- may 66
qamap q.- sın 2156
kirgizip q.- şı 1431
ázildesip q.- uwğa 1428

tanısıp q.- uwlarıñ 210

4. Asıl fiile -a/-e; -y gerundiyumu
ile bağlanarak asıl fiilde belirtilen hareketin bir sürece yayıldığı, devam ettiğini belirtir.

uyqı kele q.- a 1384
tabıla q.- ar ma 620
jem bola q.- atın 1846
uğındıra almay q.- dım aq 622
qayğıra q.- ğan 1955
bile q.- ğan joq edim 1190
janıma tiye q.- ğan joq 1287
kete q.- madı 2297
kezdese q.- madı 1925
bola q.- mağan 2280
kele q.- mağan 1589
bola q.- mas 149, 153, 1374
jolay q.- mas 2221
seze q.- masa 1222
tañdana q.- maymında 1247
unata q.- maytın 413
almay q.- uwı 2728

5. Asıl fiile -a/-e; -y gerundiyumu
ile bağlanarak asıl fiilde belirtilen hareketin çok çabuk hızla yapıldığını, olduğunu belirtir.

boyımdı jıyıp ala q.- dım 337
jıynap ala q.- dım 1656
qoya q.- dım 675
seze q.- dım 2672
tüsine q.- ğan 496, 1130
köre q.- ğan joq 1182
mān bere q.- map 1146
jolay q.- maspın 299

q.- maydı 221
şıqa q.- sınşı 2507
qoy (I) : Söz sırasında ya, ki, ise vb. anlamlarda kullanılan edat. **Kr. ğoy.**
q. 79, 99, 296, 515, 802, 940, 993, 1121, 1420, 1538, 1711, 1714, 1747, 1943, 1950, 1972, 2194, 2216, 2400
qoy (II) : Koyun.
q. 865, 877, 994
qoyan : Tavşan.
q. 1923, 1942, 1944, 2108, 2473
qoyın : Koyun, kucak, sine.
q.+ ğa 327
qoyşı (I) : Çoban.
q. 994, 1000, 1158
qoyşı (II) : “Olmaz, yeter” anlamında kullanılan söz.
q. 2335
qoytas : Koyun büyüklüğünde iri taş.
q.+ tarğa 1297
qoyu : Koyu.
q. 169, 556
qozdır - : Arttırmak, nüksettirmek.
q.- sa 1317
qozğal - : Sallanmak, kıpırdamak.
q.- maytın 2495
q.- sa 2495
qozğalt - : Kıpırdatmak.
q.- a alar 1132
Qozı : Özel ad.
q. 575
qozı : Kuzu.
q.+ nı 2179
q.+ sı 2744

Qozı Körpeş : Özel ad.
q. 2581
Qozı men Bayan : Özel ad.
q. 2073
qubııq : Öcü, canavar.
q.+ tay 1058
qubıl - : Parıldamak, ışıldamak.
q.- ıp 824
qubılıs : Değişim.
q. 2303
q.+ ınıñ 1780
q.+ tar 28
q.+ tarına 1070
q.+ tıñ 30
qubılt - : Ahenk içinde olmak.
q.- ıp 2001
Quday : Allah.
q. 145, 626, 627, 649, 671, 842, 987, 2106, 2165, 2324
q.+ dıñ 2333
q.+ ğa 1106, 2751
q.+ ım 87, 705
Quday atsın : Allah kahretsin.
q. 2118
Quday Tağala : Allahu teala.
q. 988
Qudayğa täwba : Allaha şükür.
q. 182
qul : Kul.
q.+ dı 1311
qula : Kirli, sarı bir at tonu.
q. 733, 736, 739, 750, 788, 821, 846
qula - : Düşmek.

q.- p bara jadır 2287
q.- p qaldı 2115
q.- win 1865
qulağım tınış bol - : Kafası rahat olmak.
q.- sin 377
qulağım üyren - : Alışmak.
q.- ip 37
qulağın sasıt - : Kulağını çınlatmak.
qulağımdı s. - qan 606
qulağınan keter emes : Kulağından gitmemek.
qulağımnan k. e. 2639
qulağın sarsıt - : Başının etini yemek.
q.- ip 2208
qulağın tik - : Kulaklarını dikmek.
q.- ip 654
qulaq : Kulak.
q. 844, 173
q.+ ım 146, 2214
q. + ıma 2312
q. + ımda 1143
q. + ımdı 2444
q. + ımını 81, 1350
q. + ın 657, 661
q.+ qa 05
2. Kulağa benzer çıkıntı.
q.+ tardı 909
qulaq aspa - : Kulak asmamak.
q. a.- dı 1125
qulaq kes - : Kulak tırmalamak.
q. k. - etin 2354
qulaq tür - : Kulaklarını dikmek.
q. t. - ip 2044
qulaqtı tundır - : Kulak çınlatmak.

q.- adı 557
qulaş jeter jer : Bir kulaç boyu, bir adımlık mesafe.
q.+ ge 566
qulaş ser - : Aşmak, geçmek.
q.- mew 2096
qulat - : Düşürmek.
q.- ıp 1477
qulazı - : Issız تنها kalmak, terkedilmek.
q.- ğan 1364
quldırañda - : Fırtına gibi, çok hızlı koşmak.
q.- p 1367
qulın : Kulun.
q. 838, 839, 840
q.+ ı 646
qulpır - : Güzelliğiyle göz kamaştırmak.
q.- ğan 828
q.- ıp 213
qulşılıq et - : Kulluk etmek.
q.- etin 120
qum : Kum.
q.+ da 236
q.+ dağı 177
qumar : Heves, istek.
q.+ mın 1435
qumdawıt : Kumlu.
q. 235
qumırısqa : Karınca.
q. 1072
qunı : Değer, paha.
q. 1540

qupiya : Sır, giz.

q. 2682, 2687, 2702, 2709, 2723,
2726

q.+ mdı 220

qur - : Kurmak, yapmak.

q.- sın 1616

qur : Boş.

q. 1939

qur sülde : İskelet.

q.+ imdi 2204

qurı - : Mahvolmak, tükenmek.

q.- ğır 314

q.- p qalğanday 112

q.- sın 1292

qurıǵanda : En kötü ihtimalle, her
hâlükârda.

q. 1074

qurıq : Sırık.

q.+ ı 1201, 1217

qurıl - : Kurulmak.

q.- ğan 391

qurılış : İnşaatçı.

q.+ lar 1104

Qurmanǵazı : Özel ad.

q. 1268

qurmet : Hürmet.

q.+ ine 1800

qurmet körset - : Hürmet göstermek.

q.- kenderi 1797

qurmette - : Hürmet etmek.

q.- p turatını 194

qurmetti : Hürmetli.

q. 1502, 2093

qurt : Süzölmüş yoğurttan yapılan tuzlu
ve kurutulmuş yiyecek.

q. 837

qurt - : 1. Cezalandırmak.

q.- adı 940

2. Yok etmek

q.- uw 2445

qurt je - : Kurt yemek, çürümek.

q.- meydi 84

quruwlı : Kurulu.

q. 2407

qus : Kuş.

q. 1931

q.+ ı 2786

q.+ ınıñ 359

q.+ tay 109

qus - : Kusmak.

q.- a almay 811

qusa - : Gibi olmak, benzemek.

q.- p 702, 2612

quş - : Kucaklayıp öpmek.

q.- ar 1264

quşaq : Kucak, koyun.

q.+ ım 1264

q.+ ına 1713

q.+ ında 398

quşaq et - : Kucaklamak.

q.- ip alıp şıqa berdim 330

quşaq jay - : Kucak açmak.

q.- a 576

quşaq-quşaq : Kucak kucak.

q. 1073

quşaqta - : Kucaklamak.

q.- y 2630

quşaqtaştır - : Kucaklaştırmak.

q.- a saldı 1126

quşırılan - : Güçlenmek, şiddetlenmek.

q.- a 548

quştar : Hevesli, istekli.

q. 973

qutıl - : Kurtulmak.

q.- a almaysıñ 17

quttıqta - : Kutlamak, tebrik etmek.

q.- dı 339

quw : Haylaz, hilekâr, kurnaz.

q. 748, 770, 776, 998, 1026,
1301, 1321, 1352, 1357, 1541, 2001,
2040, 2587

q.+ ğa 1363

q.+ ın 2007

quw - : 1. Kovalamak.

q.- a 856

q.- ğan 1466

q.- ıp 1713

q.- ıp ala 1459

q.- ıp kep 1015

q.- ıp kete bardım 1482

q.- ıp şıqadı 390

2. Kovmak.

q.- ıp jiberşi 1480

q.- uw 2489

3. Yakalamak.

q.- ıp 2655

quw bas : Kuru kafa.

q. 1086

q.+ tan 2176

quw bas tasta - : Yapayalnız bırakmak.

q.- ğanı 2333

quw jalğız : Yapayalnız, bir başına.

q. 1714, 2324, 2327

quwala - : Kovalamak.

q.- p 1277

q.- ytn 2745

2. Takip etmek

q.- may 1873

q.- p 1871

quwan - : Mutlu olmak, sevinmek.

q.- a 1215, 1386

q.- adı 2473

q.- basam 2058

q.- dı 770

q.- dım 457

quwanış : Sevinç, mutluluk.

q. 925, 1956

q.+ tıñ 2344

quwanışı qoynına sıyma- : İçi içine
sıgmamak.

q. +m qoynıma s. - dı 427

quwanıştı : Sevinçli.

q. 178, 1542

quwañ : Kuru.

q. 2050

quwat : Güç, kuvvet.

q. 415

quwdala - : Takip etmek.

q.- p 1726

quwır - : Yakıp kavurmak.

q.- ıp 1275

quwırdaqtiq : Kavurmalık.

q. 2176

quwıs : Oyuk.

q. 1759, 1763

quwlıq : Düzenbazlık, kurnazlık.

q. 1135

q.+ ina 1846

q.+ iñ 771

quwlıqqa bas - : Kurnazlık yapmak.

q.- ıp 1860

quy - : Dökmek, doldurmak, koymak.

q.- a saldı 930

q.- ıp 878, 906

q.- ıp jibereyik 917

q.- ıp tur 555

quyğıt - : Dört nala, dolu dizgin gitmek.

q.- ıp 1177

quyıl - : Koyulmak, doldurulmak.

q.- ğan 927

quyın : Kasırğa.

q. 1460, 2004, 2052, 2054

quyınşa : Fırtına gibi.

q. 1544

quyqıljıt - : İçli bir şekilde söyletmek.

q.- ıp 1308, 1634

quyrıq : 1. Kuyruk.

q.+ ı 29

q.+ ın 657, 661, 1215

q.+ man 847, 972

2. İnsanların art tarafı

q.+ qa 1554

-L-

lager : Kamp.

l.+ de 372

l.+ den 1449

l.+ diñ 1425

l.+ ge 252, 264, 268, 441, 443,
1036, 1343, 1364

l.+ ine 243, 361

lağıp ket - : Nereye gittiği bilinmemek.

l.- ti 2110

laq : Oğlak.

l. 2744

laqtır - : Fırlatmak, atmak.

l.- amın 2301

l.- dım 567, 1137

l.- ıp 2238, 2650

l.- ıp jibersem be 776

l.- ıp tastadı 1213

lapılda - : Alazlanmak, yanmak.

l.- p 201, 2782

las : Kirli, pis.

l. 1638

lawla - : Yanmak.

l. 2786

lay : Bulanık.

l. 1693

lām de - : Ağzını açmak.

l.- p ülgerenimşe 1895

lām deme - : Ağzını açmamak, hiç konuşmamak.

l.- sten 329

lām dep awzın aşıpa - : Ağzını açmamak, hiç konuşmamak.

l.- ytin 1715

lām dep birdeñe aytpa - : Ağzını açmamak, söz söylememek.

l.- q 409

lām-mim dep bir awız söz aytpa - : Ağzını açmamak, hiç konuşmamak.

l.- dı 1674
legen : Leğen.
l.+ di 1477
Leninşil Jas : Özel ad.
l. 1490
lepir - : Ölçüsüzce davranmak.
l.- ip turğan 1125
lezde : Çabucak.
l. 109, 462, 2055, 2655
lıq tolı : Ağzına kadar dolu.
l. 305
lıqsı - : Engel aşamamak.
l.- p turğan 2066
lip et - : Lip etmek, sıçramak.
l.- ip 998, 1971
listok : 1. Liste.
l. 1230
2. Küçük gazete
l.+ ti 1235
lüp etken lep joq : Yaprak
kıymıdamamak.
l. 1442
lüp lüp et - : Güm güm etmek.
l.- ip 2308

-M-

ma : Soru edatı. **Kr. ba, be, me, pa, pe.**
m. 54, 58, 64, 196, 269, 331,
416, 417, 462, 521, 536, 615, 620, 672,
681, 699, 712, 753, 757, 800, 870, 872,
910, 947, 948, 983, 991, 999, 1003, 1016,
1039, 1098, 1206, 129, 1332, 1376, 1384,
1405, 1652, 1659, 1665, 1761, 1784,

1818, 1886, 1931, 1936, 1956, 2015,
2070, 2089, 2092, 2095, 2154, 2214,
2286, 2294, 2355, 2356, 2359, 2417,
2435, 2443, 2613, 2614, 2648, 2717

magazin : Dükkan.

m.+ i 1071
m.+ nen 779
m.+ niñ 315

mağan : Bana.

m. 133, 158, 165, 224, 243, 262,
264, 294, 297, 318, 319, 335, 345, 354,
456, 479, 523, 526, 583, 598, 604, 676,
735, 752, 787, 793, 804, 1058, 1145,
1212, 1450, 1470, 1472, 1492, 1587,
1616, 1622, 1651, 1667, 1690, 1709,
1719, 1725, 1728, 1797, 1861, 1996,
2019, 2021, 2041, 2080, 2189, 2203,
2233, 2299, 2321, 2364, 2497, 2522,
2532, 2559, 2578, 2623, 2628, 2640,
2647, 2692, 2761

mağına : Mana.

m. 06, 155
m.+ da 1361

maqala : Makale.

m. 1233, 1242, 1243
m.+ sın 1239

maqalda - : Sözlerini atasözüyle
örneklendirerek konuşmak.

m.- ğan 310

maqsatsız : Maksatsız, amaçsız.

m. 144

maqta - : Övmek.

m.- ğan 1237
m.- p bara jatqanı 2517

m.- p qoydı 1117
maqtan - : Övünmek.
 m.- ğanım 1806
 m.- ip 487
maqtan kör - : Övünmek.
 m.- ip jadırın 1531
maqtanış : Övünç.
 m. 07, 49
maqtanşaq : Ukala.
 m. 482, 487, 509, 1385, 1386
 m.+ tñ 469
maqul : Tamam, peki, olur.
 m. 723, 1041
maqulda - : Onaylamak.
 m.- p 2502
mal : Deve, sığır, koyun, keçi, at gibi
 hayvanların genel adı, mal.
 m. 668, 837, 1021
 m.+ ı 387
 m.+ ım 387
mal şaruwaşılıq : Hayvancılık.
 m.+ ın 1239
malaqay : Kulaklı şapka, bir tür şapka.
 m. 983
maldas qur - : Bağdaş kurmak.
 m.- ip otırdı 1049
malşı : Çoban.
 m.+ lar 1085
 m.+ lardıñ 833
 m.+ ları 1110
mama (I) : Anne.
 m. 2316, 2320, 2332, 2630
 m.+ m 59, 117, 132, 140, 143,
 146, 153, 159, 192, 391, 442, 1017, 1028,

1036, 1042, 1053, 1057, 1089, 1181,
 1183, 1251, 1415, 1490, 1707, 1718,
 2204, 2229, 2234, 2257, 2265, 2294,
 2295, 2305, 2314, 2317, 2321, 2332,
 2358, 2490, 2500, 2502, 2522, 2523,
 2534, 2613, 2621, 2633, 2636, 2637
 m.+ m.nan 187
 m.+ ma 63, 113, 181, 184, 186,
 1221, 2292, 2299
 m.+ mdar 1222
 m.+ mdı 195, 2192, 2363, 2494,
 2630
 m.+ mmen 2202, 2298
 m.+ mnıñ 134, 156, 179, 190,
 205, 378, 1027, 1038, 2163,
 2293, 2336, 2532, 2638
 m.+ ñ 1715
 m.+ ña 440
 m.+ ñdı 2629
 m.+ sı 412
 m.+ tay 2331, 2335, 2630, 2634,
 2640
 m.+ tayımdı 61
mama (II) : At bağlanan direk.
 m. 885, 1195, 1212
mañ : Etraf, civar, yöre.
 m.+ ı 837
 m.+ ıma 206
 m.+ ina 2744
 m.+ ınan 64, 420
 m.+ iña 2221
mañ töbet : Bekçi köpeği.
 m.+ terdiñ 2353
mañay : Etraf, çevre, civar.

m.+ dan 1756

mañday : 1. Alın.

m.+ dan 567, 2441

m.+ ı 1739

m.+ ımnan 1540, 1892

m.+ ın 1777, 2589

m.+ ına 1739

m.+ ınan 2778

2. Bir şeyin ön tarafı

m.+ ın 1282

mañday şaşı : Kakhül.

m. 1450

mañdayıña şaptal - : Alnına yapışmak.

m.- ğan da qalğan 16

mañdayşa : Kapının üst kısmı.

m.+ sına 432

m.+ sında 1346

mañğazdan - : Kibirlenmek.

m.- a qaldım 1799

mañızdı : Önemli.

m. 1232, 1509, 2196

mañqıy - : Önemsememek, aldırmamak.

m.- ip 2495

m.- ip sıqıp kele jatqan 1458

map-mayda : Ufacık, küçücük.

m. 985

mardımsız : Verimsiz.

m. 1937

marjan : Mercan.

m.+ day 1678

marjanday et - : Mercan gibi olmak.

m.- ip 2090

marqum : Rahmetli, merhum.

m. 2380

m.+ nan 2239

m.+ nıñ 2391

mas : Sarhoş.

m. 615

masa : Sinek.

m.+ lar 1738

masatı : İpek.

m.+ day 828

masattan-: Sevinç duymak.

m.- a 2628

masqara : Maskaralık, rezalet.

m. 407, 767, 1161, 1573, 1830

m.+ ğa 534, 1182

maşaqtat : Meşakkat, güçlük, sıkıntı.

m. 1413

m.+ ı 2078

maşaqtat şek - : Uğraşmak.

m.- ip 1559

maşıq : Becermek, çalışmak.

m. 1127

maşıyna : Araba, araç.

m. 1109, 1257, 1273, 1274, 1282, 1291, 1296, 1327, 1331, 1448, 1456

m.+ dan 1297, 1335, 1344

m.+ ğa 1304, 1326

m.+ ñ 1292

m.+ ñdı 1728

m.+ sı 1254

mata : Kumaş.

m.+ ğa 1022

mata - : Bağlamak.

m.- p 2088

materiyal : Materyal.

m.+ dardı 1504
mawjira - : Uyuklamak.
m.- ğan 398, 640
maxambet : Aşk.
m. 1269
may : Yağ.
m. 947, 954
may-may : Yağlı yağlı.
m. 1047
may şaını : Orta yer, meydana.
m.+ na 2302
mayda : Aheste.
m. 750
maydan : Savaş.
m. 478
m.+ ğa 51
Mayqanova : Özel ad.
m. 06, 218, 224, 256, 262, 270,
281, 295, 300, 343, 348, 352, 354, 376,
405, 442, 583, 1287, 1290, 1324, 1569,
1572, 1579, 1580, 1583, 1870, 1954,
2208, 2278, 2284, 2288, 2400, 2426,
2430, 2440, 2445, 2477, 2497, 2510,
2512, 2522, 2532, 2541, 2552, 2575,
2580, 2592
m.+ ğa 293, 588
m.+ nı 590, 2167, 2184, 2516
m.+ nıñ 257, 272, 298, 1583,
2281, 2286, 2409, 2529, 2536
m.+ sı 395
maylı : Yağlı.
m. 1087
maymañ-maymañ et - : Paytal paytal.
m. - ip 1585

maymıl : Maymun.
m. 633
m.+ dan 632
m.+ şa 2459
mazaq et - : Alay etmek, dalga geçmek.
m.- ip tur 813
mazaqta - : Alay etmek, dalga geçmek.
m.- y 692
mazasız : Karışık.
m. 1198, 2222
mazda - : Ateşin aynı şiddetle yanması.
m.- p 219
mazda - : Parıldamak.
m.- p 2344
mazdat - : Ateşin aynı hızla yanması.
m.- ip 1701
mazmun : İçerik, muhteva.
m.+ ı 1500
mä : Al, işte anlamlarında kullanılan bir
ünlem.
m. 752, 793, 796, 920, 922
mäjilis : Toplantı.
m. 2465, 2466, 2469, 2471
mäjilis xat : Toplantı kararı.
m. 2480
mälim : Bilinen, malum.
m. 225, 1290, 1506, 2080
män : Anlam, içerik, önem.
m. 2290
m.+ i 462
m.+ inde 2402
män ber - : Önem vermek.
m.- e qoymap 1146
m.- medi 2590

mänerlep : Güzelce, güzel bir şekilde.

m. 08, 2001, 2690

mäñgilik : Sonsuz.

m. 2343

Märziyya : Özel ad.

m.+ sını 1819

mäsele : Mesele.

m. 116, 620, 2376, 2377, 2545,
2594, 2688, 2709

m.+ ni 2725

mäsele qara - : Meseleyi görüşmek.

a.- maqşımız 2197

mäselen : Mesela.

m. 04, 1870

mässağan : “Hoppala, hayda!”
anlamında kullanılan bir ünlem.

m. 334, 1395, 1531, 1929, 2010,
2508

mäz : Sevinçli, mutlu, şad.

m. 457, 464, 1971, 2473, 2501

mäz-mäyram : Büyük sevinç.

m. 1451, 1956

me : Soru edatı. *Kr. ba, be, ma, pa, pe.*

m. 179, 191, 372, 390, 424, 490,
599, 651, 689, 946, 984, 1206, 1342,
1343, 1503, 1564, 1584, 1601, 1741,
1931, 1936, 1980, 2021, 2037, 2142,
2193, 2241, 2377, 2417, 2450, 2614,
2648, 2718

tüsip ketpey m. 965

qoyıp keter m. edi 97

köriner m. edim 83

meken : Mekan, yer.

m. 1631

m.+ derine 2343

m.+ im 1260

mekiyen : Horoz.

m.+ dey 2252

mektep : Okul.

m. 579, 1587, 2130, 2368, 2417

m.+ iniñ 1526

m.+ ke 1563, 1587, 1789, 1792,
1986, 2358, 2637

m.+ ke kele jatırmin 1557

m.+ te 87, 258, 2399, 2548, 2567

m.+ ten 1644, 1902, 2194, 2204,
2489

m.+ terdiñ 2549

m.+ ti 2289

m.+ tiñ 245, 249, 2360, 2449,
2456, 2669, 2671

mektepten şıǵar - : Okuldan atmak.

m.- a 2443

m.- atın 2562

m.- iñdar 2503

m.- sañdar 2503

m.- uw 2498

mektepten şıǵarıl - : Okuldan atılmak.

m.- masın 2595

m.- sını 2598

melşiy - : Susmak, ses çıkarmamak.

m.- ipti 103

men (I) : Birinci teklik şahıs zamiri, ben.

m. 19, 32, 36, 40, 50, 51, 53, 61,
108, 117, 119, 125, 132, 143, 146, 151,
165, 177, 178, 183, 184, 188, 205, 219,
278, 282, 298, 309, 314, 317, 329, 333,
340, 347, 350, 352, 368, 370, 376, 378,

402, 422, 478, 482, 485, 509, 511, 512,
 515, 518, 528, 539, 551, 562, 565, 573,
 582, 585, 598, 621, 654, 680, 682, 683,
 688, 694, 711, 722, 743, 772, 773, 785,
 794, 822, 911, 958, 967, 975, 1010, 1032,
 1040, 1044, 1055, 1059, 1060, 1089,
 1115, 1127, 1146, 1159, 1161, 1187,
 1189, 1237, 1244, 1245, 1247, 1253,
 1262, 1266, 1268, 129, 1310, 1315,
 1327, 1337, 1341, 1344, 1361, 1385,
 1403, 1405, 1406, 1434, 1464, 1466,
 1467, 1469, 1472, 1487, 1488, 1490,
 1492, 1502, 1521, 1531, 1532, 1548,
 1552,
 1582, 1594, 1610, 1618, 1619, 1630,
 1641, 1644, 1650, 1655, 1660, 1663,
 1668, 1704, 1724, 1730, 1732, 1750,
 1778, 1798, 1813, 1814, 1828, 1836,
 1854, 1894, 1895, 1908, 1911, 1919,
 1920, 1960, 1973, 1983, 1998, 2004,
 2010, 2017, 2022, 2023, 2027, 2032,
 2037, 2052, 2058, 2068, 2071, 2082,
 2084, 2105, 2124, 2126, 2141, 2146,
 2172, 2181, 2184, 2189, 2224, 2271,
 2275, 2297, 2301, 2306, 2317, 2324,
 2345, 2347, 2360, 2370, 2372, 2376,
 2382, 2384, 2399, 2401, 2422, 2429,
 2434, 2462, 2471, 2476, 2486, 2490,
 2494, 2505, 2506, 2511, 2514, 2515,
 2516, 2521, 2536, 2550, 2570, 2572,
 2583, 2587, 2608, 2625, 2626, 2633,
 2635, 2637, 2638, 2641, 2647, 2654,
 2688, 2708, 2709, 2720, 2731, 2751,
 2753, 2760, 2776, 362, 439

m.+ de 544, 662

m.+ en 41, 116, 235, 269, 608,
 701, 1036, 1119, 1657, 1815, 2033

m.+ i 34, 76, 140, 169, 218, 271,
 317, 338, 357, 412, 416, 434, 521, 522,
 541, 692, 697, 717, 725, 765, 775, 796,
 825, 916, 1009, 1132, 1148, 1153, 1206,
 1290, 1321, 1506, 1537, 1541, 1547,
 1548, 1602, 1611, 1659, 1707, 1718,
 1752, 1791, 1808, 1836, 1913, 2094,
 2163, 2166, 2180, 2251, 2333, 2445,
 2447, 2449, 2450, 2516, 2523, 2553,
 2561, 2578, 2648, 2751, 2776

m.+ iki 490

m.+ imen 02, 1050, 1300, 2533

m.+ iñ 03, 25, 44, 46, 48, 49, 63,
 68, 73, 113, 117, 134, 154, 159, 163, 188,
 192, 197, 217, 220, 225, 244, 279, 311,
 314, 359, 371, 387, 392, 395, 409, 416,
 444, 459, 464, 476, 480, 481, 485, 488,
 491, 493, 595, 611, 619, 643, 684, 739,
 799, 813, 828, 879, 897, 899, 957, 995,
 998, 1017, 1077, 1094, 1130, 1135,
 1180, 1226, 1245, 1246, 1267, 1287,
 1288, 1289, 1291, 1341, 1397, 1423,
 1441, 1443, 1484, 1497, 1509, 1518,
 1550, 1554, 1596, 1623, 1640, 1666,
 1723, 1765, 1817, 1840, 1869, 1878,
 1903, 1964, 1975, 1992, 2015, 2027,
 2030, 2036, 2077, 2086, 2091, 2148,
 2192, 2199, 2214, 2229, 2253, 2258,
 2279, 2303, 2332, 2371, 2379, 2382,
 2428, 2483, 2485, 2503, 2541, 2566,

2577, 2617, 2622, 2627, 2642, 2655,
2675, 2694, 2711

m.+ min 559, 1519, 1521, 1807

men (II) : İle, ve.

m. 200, 575, 893, 1108, 1117,
1266, 1268, 1930, 1944, 1992, 2016,
2163, 2278, 2295, 2767

meniñşe : Bana göre, bence.

m. 59

mensinbe - : Beğenmek, sevmek.

m.- ytin 1491

menşikti : Sahiplik, mülkiyet.

m. 382

meñirew : Aptal, ahmak.

m. 120, 1891

merey : İtibar, saygınlık.

m.+ i 475

mert ket - : Ölmek.

m.- etinim 499

mes : Tulum.

m. 874, 878, 890

m.+ ti 926, 933

meşkey : Açgözlü.

m. 610

metalşı : Madenci.

m.+ lar 1104

meyirimdilik : Merhamet, iyilik.

m.+ in 989

meyli : Tamam, pekâlâ.

m. 98, 131, 218, 529, 757, 771,
1363, 2028

meyram : Bayram.

m. 1101

mezet : An, zaman.

m. 336

m.+ te 1278

m.+ ten 16

mezglil : Süre, vakit.

m. 1411, 2256, 2326, 2739

m.+ inde 2756

mıgım : Sağlam, güçlü.

m. 2565

mıqşiy - : Bir şeyin ağırlığı altında iki
büklüm olmak.

m.- ıp otırmın 1316

mıqtap : Epeyi.

m. 1582, 1648

mıqtı : Meşhur, önemli.

m. 1103

mılqaw : Sessiz.

m. 1389, 2486

mıltıq : Tüfek.

m. 1098, 1747, 1765, 1914, 2106

m.+ ın 1924, 2112

m.+ tıñ 70

mıltıq at - : Tüfek ateşlemek .

m.- ılğanday 173

mına : Bu.

m. 127, 135, 485, 521, 559, 658,
670, 739, 744, 786, 948, 998, 1038, 1098,
1120, 1161, 1398, 1432, 2053, 2054,
2113, 2120, 2132, 2234, 2266, 2328,
2553, 2772, 2774, 2784

m.+ dan 1298

m.+ ğan 981, 1767, 1947

m.+ lar 886

m.+ lardıñ 1972

m.+ ları 747

m.+ larıñ 1120, 2145
m.+ nı 49, 328, 613, 753, 922,
1082
m.+ nıñ 250, 1919
mınaday : Böyle, bunun gibi.
m. 1623, 2544, 2726
m. edi 57
mınanı-mınanı : Onlar bunlar.
m. 2468
mınaw : Bu.
m. 68, 78, 160, 736, 882, 916,
1027, 1219, 1262, 1285, 1518, 1520,
1521, 1524, 1525, 1589, 1661, 1927,
2036, 2135, 2195, 2292, 2341, 2449,
2641, 2706
m.+ ım 1395
m.+ iñ 770, 921
mında : Burada.
m. 667
mıñ bural - : Oynamak, dans etmek.
m.- ıp 214
mırs etip kül - : Kıs kıs gülmek.
m.- gen 2416
mısıq : Kedi.
m. 2302
m.+ qa 2501
mıt - : Çimdiklemek.
m.- ıp alğım kelip 254
m.- ıp qoydı 880
mıy : Beyin.
m.+ ma 2528
Millat : Özel ad.
m. 59, 113, 815, 1030, 2193,
2194

m.+ pısıñ 2230
mıysız : Beyinsiz.
m.+ bın 2013
militsiyya : Polis.
m. 2156
m.+ nıñ 1716
min - : Binmek.
urlap m.- bekşi 595
m.- bey 664
m.- di 784, 1326
m.- dik 2104
m.- dim 1185
m.- edi 394
m.- emin 387
m.- gen 743
m.- gennen 749
m.- geskende 826
m.- ip 703, 1084, 1173, 2232,
2385
m.- üwimiz 725
min : Kusur.
m. 985
mindet : Görev, yükümlülük, vazife
m. 171
mindeteme : Taahhütname.
m.+ lerdıñ 2757
mindetti : Mecburî.
m.+ min 2097
mine : Anlatılan şeye dikkat çekmek için
kullanılan bir söz, işte.
m. 15, 24, 68, 95, 115, 184, 292,
354, 408, 410, 485, 486, 649, 776, 801,
817, 1031, 1140, 1235, 1244, 1276, 1345,
1420, 1518, 1519, 1524, 1700, 1765,

1859, 1916, 1927, 1935, 2039, 2045,
2185, 2208, 2290, 2383, 2389, 2518,
2649, 2661

minekey : İşte.

m. 2079

minez : Huy.

m. 614

m.+ derin 972

m.+ i 653, 848, 2529

m.+ im 541

m.+ in 558

m.+ inen 194

m.+ iñniñ 79

minez-qulıq : Huy, karakter, mizaç.

m.q.+ imniñ 2611

minges - : Terkisine binmek.

m.- ip 785

m.- ip alıp 1670

m.- ip otırğan 758

m.- tim 745

2. Bir işe hemen girişmek,
atlamak.

m.- ip 308

minis : Binek.

m. 643

minut : Dakika.

m. 156, 1785, 1885

m.+ ke 1069

m.+ ta 2019

m.+ tar 1894

m.+ tarı 2607

m.+ tñ 1316

miñgestir - : Bindirmek.

m.- ip alıp keldim 1031

mol : 1. Tamamen, hepten, temelli.

m. 52

2. Bol

m. 900, 1051

mol et - : Çoğaltmak.

m.- ip 1743

molda : Molla.

m.+ nı 2261

molodets : Rusça, aferin anlamına gelen
söz.

m. 1970

momaqan : Uysal, sakin.

m. 2217

momın : Uysal, sakin.

m. 2496

Moskviçter : Özel ad, bir otomobil
markası.

m. 1108

motor : Motorsiklet.

m. 2298

mototsikl : Motorsiklet.

m. 105, 119, 1026

m.+ derdi 1109

m.+ di 108, 1032, 2226

m.+ diñ 106, 114, 172, 2228

m.+ ge 2232

m.+ i 1109

m.+ imen 2627

m.+ in 2296

m.+ ine 1054, 2304

moyıma - : Cesaretini toplamak.

m.- ytın 1548

moyın : Boyun.

m. 951

m.+ ğa 1381
m.+ ı 1138
m.+ ımda 1557, 2382
m.+ imdı 1683
m.+ ın 655
m.+ ınan 1464
m.+ ındağı 1334
m.+ ıña 17
m.+ ıñdı 1153
moyında - : Üstlenmek.
m.- dım 2435
moynımen köter - : Hesap vermek.
m.- üwge 1189
möldir : Berrak.
m. 1263
möldire - : Parlamak .
m.- gen 2049
m.- p 2101
m.- p tur 2780
möldirep tös - : Temiz, saf olmak.
ö.- e qaldı 1371
möliy - : Medet ummak, yardım beklemek.
m.- ip 2186
möp-möldir : Pasparlak.
m. 2784
mör bas - : Mühür basmak.
m.- ılğan 249
muni: Bunu, şunu.
m.+ 407
muğalim : Öğretmen.
m. 296, 301, 579, 1829, 1839, 1854, 1868, 1889, 1955, 2247, 2377
m.+ de 1845

m.+ der 261, 1880, 2446, 2447, 2459, 2485
m.+ derden 1324
m.+ derdiñ 1792, 2408, 2444, 2451, 2509
m.+ deriniñ 2260
m.+ di 2245, 2531
m.+ i 2270
m.+ men 1594
m.+ nen 2742
m.+ niñ 1590, 1870, 2249, 2285
muğalim : Muallim.
m.+ di 1861
muğalimdik : Öğretmenlik.
m.+ ten 590
munan : Bundan, şundan.
m. 15
munart - : Puslanmak.
m.- ıp 1275
munda : Burada, bu yerde.
m. 524, 1051, 1194, 1227, 1324, 1607, 2373, 2401, 2411, 2555, 2702
munday : Böyle, bunun gibi.
m. 78, 331, 580, 667, 1184, 1650, 1861, 2256, 2292, 2494, 2498, 2613, 2733
m.+ lar 07
mundayda : Bu durumda.
m. 1384
muni : Bunu, şunu.
m. 405, 772, 982, 986, 1137, 1992
muniñ : Bunun, şunun.
m. 1980, 2078, 2237

munşa : Bu kadar.
m. 765, 1885, 1999, 2327

munşalıq : Bu kadarlık.
m. 1190, 2479

munşama : *bk. munşa*
m. 2355

muntazday : Tertemiz.
m. 1588

muñğa bat - : Kederlenmek,
efkarlanmak.
m.- ip 60

mura : Miras.
m.+ sı 1404

Murat : Özel ad.
m. 04

murat : Murat, maksat, emel.
m.+ qa 1191

muratqa jet - : Murada ermek.
m.- ersiñ 1066

murın : Burun.
m.+ ğa 260
m.+ ım 68
m.+ ıma 817
m.+ ımdı 1799
m.+ ın 1850

murındıq bol- : Öncü olmak.
m. b.- adı 2480

murşa : Fırsat.
m.+ m 1788, 1818

murşa berme - : Fırsat vermemek.
m.- y 2432

murşası kelme - : Fırsat bulamamak.
m. + sı k. - di 1623
m.- y qaldı 1138

murtınan kül - : Bıyık altından gülmek.
m.- ip 2628

müdde : İstek.
m.+ sin 1503

müdir - : Duraksamak.
m.- ip 2673

müji - : Kemirmek, sıyırmak.
m.- p 951

mülde : Tamamen, bütünüyle.
m. 2309

mülgi - : Uyuklamak.
m.- pti de qalıptı 841

mülük : Mülk, eşya.
m. 2239

mült jiber - : Kaçırmaq.
m.- ip aldım 473

mültiksiz : Eksiksiz.
m. 2757

mümkin : Mümkün, muhtemel, ihtimal.
m. 53, 180, 187, 192, 237, 297,
338, 351, 415, 553, 560, 763, 1014, 1071,
1248, 1373, 1429, 1566, 1584, 1718,
1727, 1745, 1809, 1857, 1872, 1875,
1877, 1931, 1962, 2027, 2031, 2046,
2150, 2294, 2452, 2462, 2559, 2728

mümkindik : Durum, olasılık.
m.+ im 2086

müşe : 1. Uzuq, vücudun parçası.
m.+ ñ 696
2. Üye
m.+ leri 1240, 1312

müyiz : Boynuz.
m. 2105

müyizde - : Boynuzlamak.

m.- p ala 1290

-N-

nağası : Anne tarafından olan akraba.

n.+ mdikine 2668

n.+ sı 2261

n.+ sına 2259

n.+ sınıkine 888

nağız : Tam, gerçek, esas.

n. 185, 407, 1111, 1492, 1579,
1648, 1705, 2197

naq : Tam, tıpkı, aynı.

n. 1700

naqtı : Tam, net.

n. 1249

namısı kele basta - : Onuruna
dokunmak, zoruna gitmek

n.+m k. b. - dı 465

nan : Ekmek.

n. 946, 1701, 1915

n.+ ğa 954

n.+ ımızdı 2122

naşar : Kötü

n. 1593, 1964

naşarlıq : Kötülük.

n.+ ınıñ 2612

nawqan : Hasat döneminde yapılan
yoğun işler.

n.+ ına 1532

n.+ ında 1527

nawqastan - : Rahatsızlanmak.

n.- ıp qalıptı 1954

nayza : Mızrak.

n. 1270

n.+ day 2408

nayzağay : Yıldırım, şimşek.

n. 557

nazar : Dikkat.

n.+ ım 2485

n.+ ın 860

nazar awdar - : Dikkat etmek.

n.- a 1170

n.- mastan 855

n.- mawğa 2017

n.- maydı 1998

nän : Koskoca, kocaman.

n. 1072

närse : Şey.

n. 157, 299, 1101, 1196, 1398,
1414, 1723, 1929

n.+ de 2708

n.+ ge 803

n.+ ni 2026, 2077

n.+ niñ 2306

n.+ sin 1188

näzik : 1. İnce.

n. 2091

2. Nazik.

n. 2537

ne : Ne.

n. 28, 51, 52, 62, 120, 150, 151,
157, 182, 205, 231, 250, 252, 263, 297,
323, 372, 404, 406, 427, 467, 468, 489,
535, 593, 604, 614, 677, 693, 704, 705,
781, 804, 864, 887, 937, 942, 980, 1013,
1056, 1083, 1151, 1169, 1170, 1171,
1260, 1362, 1399, 1438, 1461, 1478,

1500, 1517, 1540, 1547, 1658, 1706,
1773, 1825, 1866, 1891, 1911, 1916,
1931, 1978, 1979, 1980, 1998, 2003,
2012, 2027, 2030, 2038, 2044, 2080,
2131, 2214, 2234, 2237, 2243, 2282,
2292, 2324, 2325, 2326, 2327, 2330,
2341, 2351, 2375, 2411, 2414, 2431,
2442, 2443, 2444, 2446, 2454, 2459,
2462, 2487, 2497, 2505, 2553, 2555,
2556, 2559, 2578, 2619, 2647, 2672,
2674, 2688, 2704, 2706, 2708, 2773

n.+ ge 62, 369, 392, 2150

n.+ ler 1081

n.+ m 80, 542

n.+ ni 145, 904, 1357

n.+ niñ 2074

n.+ si 403, 747, 1245, 2703, 2706

n.+ sine 742

2. Ya...ya, ne...ne

n. 1945

ne betimdi ayt - : Ne yüzle söylemek.

n.- ıp barar ekem 815

ne kün kör - : Ne yapmak.

n.- emiz 1941

nege : Niye.

n. 257, 266, 267, 402, 441, 540,
584, 874, 967, 1010, 1011, 1013, 1056,
1155, 1204, 1223, 1265, 1319, 1659,
1855, 1944, 2006, 2031, 2239, 2329,
2395, 2420, 2421, 2494, 2496, 2500,
2647, 2668, 2699, 2706, 2773

negizinen : Aslında.

n. 2560

neğil - : Ne yapmak.

n. 2641

n.- asıñ 1353

n.- p jür 524

n.- p jürsiñ 438

n.- p otırsıñ 2373

n.- sım 1709

neğıp : Niçin.

n. 677, 690, 760, 1885

n. jürsiñ 795

neğurlım : Mümkün olduğunca.

n. 2093

nelikten : Neden.

n. 1421

neme : Şey.

n. 69, 629, 633, 686, 2250

n.+ ler 1204

nemedey : Gibi.

n. 696

nemen : Nasıl.

n. 726, 2080, 2085, 2543, 2606

nemene : Ne.

n. 269, 271, 287, 629, 1096,
1404, 1594, 1794, 2037,
2395, 2770

nemere : Torun.

n.+ sin 2252

nemese : Veya.

n. 12, 430, 1592, 1733, 2084

neşe : Kaç.

n. 1634, 1872, 2273

neşe aluwan : Farklı, birkaç.

n. 551, 1893

neşik : Ne.

n. 11, 41

neşinşi : Kaçınıcı.

n. 2425

netken : Ne kadar, nasıl.

n. 1189, 1196, 1545, 2005, 2153

nıĝarla - : Ağız dolusu olmak.

n.- p 2717

nısana : Hedef.

n.+ sına 2785

niyet : Niyet.

n.+ i 661

noqta : Yular.

n.+ sının 1472

nömir : Sayı

n.+ lerimizge 1243

nöpir : Kalabalık.

n. 574

nöserden : Saĝanak yağmur.

n. 149

nur : Işık.

n.+ inan 2782

Nurila : Özel ad.

n. 2644

nurlı : Nurlu.

n. 446

nusqa - : Göstermek.

n.- dı 916, 2312

n.- dım 680

n.- ĝan 1174

n.- p 2406

nuw : Oldukça sık.

n. 1018

-O-

o (I) : Üçüncü teklik şahıs, işaret sıfatı,

o.

o. 27, 1260, 1460, 1517, 2021,

2351

o.+ dan 17, 82, 279, 285, 377,

380, 486, 695, 849, 1059, 1193, 1228,

1241, 1243, 1280, 1404, 1512, 1591,

1641, 1662, 1818, 1874, 1905, 1956,

2045, 2054, 2139, 2191, 2227, 2381

o.+ ĝan 135, 181, 205, 226, 333,

531, 551, 622, 689, 1056, 1057, 1146,

1387, 1463, 1469, 1661, 1680, 1889,

2027, 2031, 2032, 2249, 2350, 2380,

2381, 2525, 2536, 2563, 2566, 2644,

2727, 2731

o.+ lar 390, 617, 1238, 1289,

1946, 1971, 2548

o.+ lardan 44, 1020

o.+ lardı 247, 1288, 1945

o.+ lardıñ 379, 1717, 1990, 1999,

2298

o.+ larĝa 99, 1288, 2017, 2342,

2569

o.+ nan 168, 464, 485, 943, 1130

o.+ nı 34, 74, 83, 109, 189, 216,

255, 381, 400, 402, 663, 754, 756, 876,

903, 939, 947, 993, 1058, 1341, 1399,

1405, 1469, 1546, 1650, 1766, 1770,

1798, 2001, 2054, 2089, 2152, 2175,

2297, 2360, 2647

o.+ nıki 295

o.+ nımen 480, 563, 1029, 1582,

1623, 2035

o.+ nıñ 20, 63, 64, 69, 74, 105,

154, 172, 225, 272, 409, 474, 489, 491,

589, 726, 742, 745, 839, 852, 922, 924,
967, 1034, 1055, 1100, 1132, 1188, 1217,
1230, 1240, 1403, 1434, 1464, 1561,
1584, 1600, 1612, 1680, 1722, 1725,
1738, 1739, 1748, 1759, 1802, 1822,
1876, 1937, 1985, 2010, 2040, 2058,
2085, 2168, 2179, 2181, 2208, 2255,
2276, 2305, 2317, 2353, 2382, 2384,
2430, 2462, 2477, 2486, 2491, 2497,
2528, 2533, 2589, 2694

o.+ nısı 782, 1871

o.+ nsız 182, 194, 777, 1990,
2205

o.+ sı 74, 2214

o.+ tan 860, 1597

o (II) : Ünlem.

o. 407, 496, 767, 1271, 2118,
2214, 2355, 2459

o dünyə : Öbür dünya, ahiret.

o.+ de 1774

o.+ degi 2343, 2750

obalı : Vebal, günah.

o. 41

oblıs : Eyalet.

o. 2179

oçerk : Makale.

o.+ i 2000

o.+ tiñ 2021

odaq : Birlik.

o.+ ı 591

oq : Ok.

o. 1916, 1917

o.+ ı 2169

o.+ ımız 2110

oqı - : Okumak.

o. 2395

o.- dım 19

o.- ğanım 1249

o.- ğanımdı 1249

o.- ğım keledi 2419

o.- ğıñ kelmey 2417

o.- masañ 1713

o.- may 1713

o.- p 1234, 1500, 1546, 2260

o.- p bersem 1529

o.- p berüw 2006

o.- p jatr edim 1090

o.- p jürgen 2394

o.- p jürgende 1420

o.- p kele 1587

o.- p körip 1231

o.- p otır 1994

o.- p otıratın 1985

o.- p otırdım 597

o.- p otırğan 1996

o.- p otırğandarı 1995, 1999

o.- p otırsıñdar 1998

o.- p otıruwiña 1592

o.- p şıqıp 980

o.- sam 1267

o.- y 1267

o.- y ber 1726, 1751

o.- ydı 2001

o.- ymın 1373

o.- ymız 211

o.- ysiñ 332, 2719

o.- ytın 1300, 1497

o.- ytın edim 2668

oqıstan : Aniden.

o. 1645

oqıtuwşı : Öğretmen.

o. 339

o.+ ğa 1797

oqıyğa : Olay.

o. 478

o.+ dan 1161, 1180

o.+ lar 2166

o.+ lardı 2087, 2088

o.+ sı 2478

o.+ sın 2187

o.+ sınıñ 2289

oqşaw : Biraz öte.

o.+ ıraq 1020

oqşawlan - : Ayrılmak, tek başına olmak, insanlardan kendini soyutlamak.

o.- ip 2510

o.- ip tursız 584

oqta - : Atmak için silaha kurşun doldurmak.

o.- p 1924

oqta-tekte : Ara sıra.

o. 2188

oqtawlı : Doldurulmuş, kurşun dolu.

o. 2112

oquw : 1. Okul.

o. 296, 1423, 2208, 2260, 2448, 2538, 2753

o.+ dı 702, 1420, 1423, 1724, 1725, 1750

o.+ ındı 1751, 2395

2. Eğitim.

o. 298, 334, 339, 1411, 1419,

1570

o.+ dıñ 1727

oquw bitir - : Okulu bitirmek.

o.- ip 183

oquw oqı - : Okul okumak.

o.- p 1706, 2761

oquwdan şıǵar - : Okuldan atmak.

o.- a 2492

o.- adı 2450, 2667

o.- sa 2668

o.- uw 2440, 2445, 2574

oquwdı tasta - : Okulu bırakmak.

o. 1706

o.- masañ 1638

o.- sañ 1725

o.- w 1723

o.- ytn 1709

oquwğa tüs - : Okumak.

o.- edi 550

o.- ipti 1793

oquwlıq : Ders kitabı.

o. 314, 330

o.+ ı 310

o.+ ına 308

o.+ tar 303

o.+ tarı 319

o.+ tarımınıñ 1415

o.+ tarıñ 309

oquwşı : 1. Öğrenci.

o. 02, 215, 278, 1528, 1872, 2399, 2688

o.+ ğa 267

o.+ lar 34

o.+ lardı 268, 2552

o.+ lardıñ 2754

o.+ larğa 2558

o.+ ları 1526, 2545

o.+ larmen 343

o.+ mın 370

o.+ nıñ 1780, 1806

o.+ sı 2467

2. Okuyucu.

o. 820

o.+ dan 1250

o.+ ğa 1290, 2030

o.+ m 1610, 2544

o.+ mdı 2093

o.+ nıñ 1502, 2753

ol : O.

o. 51, 74, 84, 155, 164, 181, 188, 192, 193, 221, 224, 252, 297, 301, 326, 327, 338, 381, 415, 416, 419, 429, 438, 456, 499, 510, 512, 585, 620, 676, 792, 855, 1069, 1073, 1163, 1174, 1176, 1182, 1222, 1237, 1250, 1259, 1306, 1342, 1416, 1432, 1469, 1573, 1599, 1602, 1651, 1666, 1719, 1721, 1750, 1805, 1810, 1848, 1876, 1933, 1943, 2027, 2031, 2036, 2080, 2088, 2196, 2243, 2256, 2259, 2302, 2323, 2384, 2406, 2439, 2472, 2488, 2516, 2525, 2552, 2574, 2575, 2599, 2622, 2628, 2655, 2671, 2692, 2729, 2739, 2743, 2750, 2754

o.+ ardıñ 1345

olaq : Beceriksiz.

o. 852

olay : Öyle.

o. 167, 225, 612, 1304, 1425, 1653, 2588, 2619, 2620

olay-bulay : Öyle böyle.

o. 1131

omıraw : Göğüs.

o.+ ımdı 1795, 2442

o.+ imen 1208

o.+ ına 419, 972

omırtqa : Omurga.

o. 948

o.+ nı 951

on : On.

o. 769, 770, 771, 772, 850, 1019, 1246, 1785, 2388, 2448

on altınşı : On altıncı.

o. 1626

on besinşı : On beşinci.

o. 1553

on bir : On bir.

o. 1383

on birinşı : On birinci.

o. 1225

on eki : On iki.

o.+ de 89

on ekinşı : On ikinci.

o. 1339

on jetinşı : On yedinci.

o. 1779

on segizinşı : On sekizinci.

o. 1900

on toğızınşı : On dokuzuncu.

o. 1952

on dördüncü : On dördüncü.

o. 1483

on üç : On üç

o. 2347

on üçüncü : On üçüncü.

o. 1409

onda : 1. Orada.

o. 127, 373, 2466

o.+ ğı 2669

2. O zaman.

o. 298, 406, 633, 713, 1070,

1438, 1618, 1707, 1709, 1716, 1920,

2085, 2375, 2379, 2443, 2547, 2562,

2623, 2732, 2761

onday : Öyle.

o. 187, 988, 1756, 1828, 2086,

2150, 2178, 2548

onu-punu : Onu bunu.

o. 993

onunşı : Onuncu.

o. 1065

o.+ nı 549

onşa : O kadar.

o. 94, 412, 452, 1070, 1287,

1491, 1520, 1697, 2172

oñ : Sağ.

o. 476, 670, 835, 1559, 1975,

2409, 2541

o.+ ğa 2461

o.+ ı 2541

oñ - : Daha iyi duruma gelmek.

o.- ayın 1708

o.- sını 2266

oñaşa : Tek başına.

o. 589

oñat - : İyileştirmek, düzeltmek.

o.- ın 1538

oñaylıq : Kolaylık.

o.+ pen 974

oñba - : Kötü bir hâle gelmek.

o.- y 536, 2631

o.- y keteyin 2251

oñbağan : Serseri.

o. 233, 813, 1600, 1625, 2197,

2219, 2504

o.+ ğa 2498

o.+ nıñ 1596

oñbağandıq : Serserilik, alçaklık.

o. 968

oñbağır : Lanet.

o. 603

oñdı-soldı : Oraya buraya, sağa sola.

o. 848

oñğar - : Yolunda gitmek.

o.- sa 2106

oñına bas - : Tamamlanmak, hallolmak.

o.- tı 2570

oñtayla - : Ayarlamak.

o.- p 1334

op-oñay : Kopkolay, çok kolay.

o. 534

opasızdıq : Hainlik.

o. 1188, 1651, 1768

oppa : Batakılık.

o.+ ğa 2387

ora - : Sarmak.

o.- p 1004

orağıt - : Dolaşarak önünü kesmek.

o.- ip 1344
oral - : Dönmək, dolanmaq.
o.- ayın 1078
o.- ğıştap keledi 1586
o.- madı 52
oramal : Baş örtüsü, yemeni.
o.+ ı 124
oray : Fırsat.
o.+ ı 530
orden : Nişan, madalya.
o. 573
orğı - : Atlamak, zıplamak.
o.- p 2109
orın : Yer.
o. 494, 1700, 2342, 2401, 2499
o.+ dı 1590, 1597
o.+ ıma 1143, 1899, 1983, 2012
o.+ ımda 2743
o.+ ımdı 1326
o.+ ımnan 567, 1382, 1515, 1614,
1892, 1971, 2720
o.+ ına 40, 813, 933, 1796, 1826,
2016, 2202, 2218, 2275, 2444
o.+ ıman 886, 915, 1840, 1985,
2573
o.+ ında 205
o.+ ına 423, 857, 1857
o.+ ındı 366
orın orınğa tur - : Karşılıklı yerlerini
almak.
o.orınıımızğa t. - a qaldıq 1959
orınatıl - : Yerleştirilmək.
o.- ğandıqtan 433
orında - : Yapmaq, yerine getirmək.

o.- dı 1212
o.- may 591
o.- may kelgeniñmen qoymay
1860
o.- maydı 2574
o.- p 2260
o.- p otıram 2756
o.- rsiñ 1922
o. – wın kerek 2757
o.- ydı 1076
orındal - : Uygulanmaq, yerine
getirilmək
o.- sa 1102
o.- uwın 2757
orındıq : Oturak, sandalye.
o.+ qa 1496
o.+ ta 2365
Orıs : Rus.
o. 1790, 1806
orman : Orman.
o.+ dağı 633
orna - : Yerleşmek.
o.- ğan 2783
orta : Orta.
o. 86, 479, 930, 1001, 1337,
1624
o.+ da 1518, 1535
o.+ dağı 1112
o.+ ğa 493, 1115
o.+ sın 1776, 2406
o.+ sına 1370
orta mektep : Ortaokul.
o.+ ti 1412
ortanşı : Ortancı.

o.+ m 21

os - : Kırbaçlamak.

o.- qanda 1711

osi : Bu

o. 14, 19, 24, 96, 105, 109, 115, 137, 174, 178, 186, 191, 210, 237, 295, 386, 391, 404, 410, 418, 422, 478, 494, 516, 540, 560, 599, 604, 611, 614, 620, 622, 745, 764, 771, 776, 795, 803, 854, 1063, 1095, 1098, 1101, 1220, 1233, 1245, 1252, 1376, 1458, 1521, 1533, 1545, 1547, 1587, 1622, 1837, 1894, 1944, 2018, 2028, 2045, 2069, 2079, 2091, 2094, 2154, 2155, 2184, 2214, 2216, 2255, 2259, 2325, 2330, 2340, 2343, 2345, 2366, 2394, 2397, 2399, 2458, 2469, 2471, 2480, 2485, 2501, 2529, 2547, 2548, 2563, 2624, 2629, 2719, 2753, 2759, 2760, 2764

o.+ dan 79, 354, 379, 701, 2448, 2456, 2735

o.+ ğan 1502, 2294, 2568

o.+ larmen 1318

o.+ m 2045

o.+ men 91, 1859, 2682

o.+ nı 444, 748, 879, 1311, 1386, 1765, 1852, 2170, 2393, 2525, 2531

o.+ nıñ 39, 357, 403, 569, 1015, 1263, 1271, 2063, 2434, 2611

osi ara : Bura.

o.+ da 112, 208, 314, 510, 534, 1168, 2364

o.+ ğa 830

o.+ nı 2139, 2140, 2149

o.+ nıñ 1743

osılay : Böyle, şöyle.

o. 1046, 1552, 1704, 1963, 2157, 2434, 2505, 2518, 2608, 2735

osılayşa : Böylece.

o. 234, 1227, 1864

osında : Burada.

o. 301, 1287, 1349, 1928, 1948, 2246

osında - : Öyle olmak.

o.- ymın 2173

osınday : Böyle.

o. 89, 221, 275, 530, 635, 1640, 2010, 2261, 2290, 2392, 2432, 2465, 2466, 2550

osındayda : Böyle bir durumda, bu sırada.

o. 382, 2218

osındaydan : Böyle bir durumda, bu sırada.

o. 1192, 2649

osıp-osıp : Kırbaçlaya kırbaçlaya.

o. 1476

osqırın - : At bir şeyden ürktüğünde burnundan ses çıkarmak.

o.- ıp 654

ospaq : İmalı.

o. 882

Ospanov : Özel ad.

o. 2270, 2397, 2446, 2464, 2480

o.+ tıñ 1987

oşaq : Ateş.

o. 1774, 2230, 2751

o.+ ınız 2234

ot : 1. Ateş.

o.+ ı 2344, 2751, 2782, 2786

o.+ qa 1939, 2491

o.+ tarıñ 1003

o.+ tı 1700

2. Işık.

o.+ ı 2513

ot al - : Ateş almak.

o.- ğan 172

ot aldır - : Ateşlemek, çalıştırmak.

o.- ıp 2296

ot jaq - : Ateş yakmak.

o.- tım 2126

ot tastap jüretin quw - : Yangına
körükle gitmek .

o. 276

otır - : 1. Oturmak.

o. 128, 166, 262, 352, 1835,
1859, 1897, 1992, 2697

o.- a qalıp 1496

o.- adı 1594, 2032

o.- am 2741

o.- amın 2743

o.- amız 1598

o.- atın 1840

o.- ayın 1595

o.- dı 2380, 2698

o.- dım 500

o.- ğalı 1624

o.- ğan 454, 2409, 2563

o.- ğan joq 1993

o.- ğanda 1993

o.- ğandar 2422

o.- ğandardıñ 2499

o.- ğanın 129

o.- ğanıñ 2770

o.- ıp 1053, 1054, 1255, 2188,
2304

o.- ıp alğan joq 163

o.- ıp körgen 2004

o.- ıpta 2718

o.- mın 1367

o.- mısıñ 520

o.- sam 1591

o.- uwiñ 1075

2. Asıl fiile -p; -a/-e; -y
gerundiyum ekleriyle bağlanarak
hareketin aralıksız ve devamlı bir şekilde
veya aralıklı ve uzun uzadıya meydana
geldiğini anlatır.

tizerlep o.- a qalıp 1465

aqtarıp qarap o.- adı 60

tartıp o.- adı 394

orındap o.- am 2756

jazıp o.- amın 2759

bilip o.- asıñ 1872

oqıp o.- atın 1985

maldas qurıp o.- dı 1049

tartıp o.- dı 1216, 1328

tayıp o.- dı 859

o.- dıq 525

tartıp o.- dıq 1670

bitirip o.- dım 2490

jayğasıp o.- dım 2059

kelip o.- dım 2686

oqıp o.- dım 597
 tartıp o.- dım 1186, 1256
 tayıp o.- dım 162
 tosıp o.- dım 2365
 zıtıp o.- dım 538, 1531
 şapalaqpen salıp o.- dım da
 qaldım 461
 demalıp o.- ğan 1838
 duwıldap o.- ğan 12
 jazıp o.- ğan 2582
 qırındap o.- ğan 792
 mingesip o.- ğan 758
 oqıp o.- ğan 1996
 sezip o.- ğan 1180
 şığarıp o.- ğan 1502
 talqıǵa salıp o.- ğan 2428
 tamaq işip o.- ğan 169
 tartıp o.- ğan 1047
 tıñdap o.- ğan 2021
 tizbektep o.- ğan 2087
 tizilip o.- ğan 2408
 zıtıp o.- ğan 1166
 bilip o.- ğan şıqarsıñdar 805
 tamaqtanıp o.- ğanda 2052
 oqıp o.- ğandarı 1995, 1999
 dep o.- ğanım 104
 sabaq oqıp o.- ğanım 2771
 o.- ğanım joq 1110
 bastap o.- ğanın 1068
 jazıp o.- ğansıñ 2585
 jele ayañdatıp o.- ıp 821
 qarap tolqıp o.- ıp 455
 qatıstıra o.- ıp 2196
 sekiyip o.- ıp 2484

soqtırıp o.- ıp 751, 2120
 tükpirletip o.- ıp 476
 qarap o.- masam 2462
 o.- may 58
 mıqşayıp o.- mın 1316
 saqtap o.- mın 1604
 şoşayıp o.- mın 399
 asıǵıp o.- mız 901
 jep o.- mız 1701
 şaqırıp o.- mız 2411
 jazıp o.- sam 2084
 oylap o.- sañ 1413
 baǵa alıp o.- sıñ 1859
 oqıp o.- sıñdar 1998
 oqıp o.- uwiña 1592
3. Asıl fiile -p; -a/-e; -y
 gerundiyum ekleriyle bağlanarak kesin
 şimdiki zaman çekimini oluştıur.
 o. 713
 añgimelesip o. 133
 baǵa qoyıp o. 356
 jırlap o. 1346
 qarap o. 2590
 qıstırıp o. 1613
 oqıp o. 1994
 şıqıp o. 2289
 uyıp tıñdap o. 2002
 üytip o. 2127
 o.- dı 1177
 xat jürgizip o.- ğan 2465
 bitirip o.- mın 90
 saqtap o.- mısıñ 1609
 dep o.- mız 2132
 kütip o.- mız 2363

şaqırıp o.- mız 2414
oylap o.- sañ 299
neğılp o.- sıñ 2373
körıp o.- sıñdar 26
şaqırıp o.- sırdar 2415
4. : İsimlerden sonra gelerek var,
bulunmakta, vardır anlamında cümleler
yapar.
o. 734, 1030, 2403
otırğız - : Dikmek, ekmek.
o.- uwı 1508
otırğızıl - : Dikilmek, ekilmek.
o.- ğan 2457
otqa qoy - : Otlatmak.
o.- am 2386
otryad : Takım.
o. 1300
ottı : Ateşli.
o. 2003
ottıq : Çakmak.
o. 797
ow : Birilerine seslenmek, ilgi ve dikkat
çekmek için kullanılan ünlem, hey.
o. 2131
ox : Sevinç, üzüntü, hayret bildiren
ünlem.
o. 73, 1361, 1844, 1893
oy (I) : Akıl.
o.+ ıma 1135
o.+ ımda 399
oy (II) : Düşünce.
o. 804, 1059, 1198, 1463, 1542,
2066, 2222, 2646

o.+ ım 1058, 1397, 1864, 1865,
2485
o.+ ım.dı 186
o.+ ıma 1060
o.+ ımda 2303
o.+ ımdağını 1705
o.+ ımızdan 2149
o.+ ımnan 177, 1063, 1341, 1385
o.+ ımşa 1246
o.+ ındı 1959
o.+ lar 197, 549, 2213, 2483
o.+ men 317, 1533, 2452, 2570
oy (II) : Sevinç, üzüntü, hayret bildiren
ünlem.
o. 332, 371, 520, 799, 1094,
1139, 1332, 1413, 1648, 1911
oy - : Paylaşmak.
o.- ıp 1636
oy sal- : Düşündürmek, düşünceye
salmak.
o. saldı 2532
oy pıyğıl : Akıl fikir.
o.+ ın 1876
oyan - : Uyanmak.
o.- dım 1199, 2223
oyat - : Uyandırmak.
o.- tı 1783
oybay : Eyvah.
o. 685, 810,
oybay-ay 1711
oybayla - : Eyvah diyerek bağırarak.
o.- ğanıma 697
o.- p 695
oydan şığar - : Kafasından uydurmak.

o.- ıp 2084
oyğa al - : Aklına gelmek.
o.- ğannıñ 404
oyıma a.-sam 217
oyğa kel - : Düşünmek.
o.- dim 381, 1904, 2045
oyıma k. - medi 2006
oyğa qal - : Düşünceye dalmak.
o.- dım 293, 1402, 2174
oyğa qonımdı : Akla yatkın, mantığa uygun.
o. 744
oyın : 1. Oyun.
o. 94, 471, 501, 511, 2501
o.+ darın 1308
o.+ dı 455, 458
o.+ ımızğa 1963
o.+ nıñ 462, 472
2. Şaka.
o. 165
oyın qoy - : Oyun sergilemek, gösteri yapmak.
o.- ıp jatqan 1183
oyına kir - : Düşünmek.
o.- ıp şıqsayşı 1536
oyıs - : Kıvrılmak, bükülmek.
o.- ıp 1280
oyla - : Düşünmek.
o.- dım 338
o.- ğanda 546
o.- ğanım 1028, 1478
o.- ğanşa 1864
o.- may 417
o.- maydı 1764

o.- maymın 1064
o.- namın 1394
o.- p 306, 1618, 2010, 2014
o.- p jürsin 416
o.- p qalam 1599
o.- p qalsa 2591
o.- p otırsañ 299, 1413
o.- p ta 2431
o.- saq 1932
o.- wıma 2609
o.- y 416, 129
o.- y berem 402
o.- ymın 1372, 1503, 1641
o.- ymız 2535
o.- ytın 2692
oylamağan : Beklenmedik.
o. 478, 534, 1227, 1569, 1934
oylan - : Düşünmek.
o.- ıp 2393
o.- ıp körşi 1394
o.- ıp turdım 1590
o.- ıp turmın 2442
oymaq : Yüksük.
o.+ tay 1759
oyna - : Oynamak.
o.- dım 1961
o.- ğan 1208, 2781
o.- masañ 515
o.- maymın 513, 1961, 1983
o.- p 94, 525
o.- p jür 1296
o.- p jürgen 1308
o.- p jürsem 1974
o.- wğa 458, 1964

o.- wım 359

o.- yıq 444

o.- ymısıñ 451

o.- ymız 511

2. Çalmak.

o.- p şıqtı 1308

3. Şakalaşmak.

o.- p 1620, 2680

4. Sallanmak.

o.- ydı 2603

oynaqta - : Oynamak.

o.- p 1216

oypañ : Çukur.

o. 2453

oypır-ay : Vay canına, vay be
anlamlarına gelen ünlem.

o. 2494

ozat : Üstün başarı.

o. 2754

oz - : İleri geçmek.

o.- bay turıp qaldı 892

o.- ıp 1460

-Ö-

ökin - : Pişman olmak.

ö.- emiz 1702

ökindir - : Pişman olmak.

ö.- edi 1318

ökpe : 1. Akciğer.

ö.+ m 2679

2. Yan.

ö. 1145

ökpele - : Surat asmak.

ö.- me 2624

ökpeli : Öfkeli.

ö. 543

ökşe : Ökşe, topuk.

ö. 1585

öl - : Ölmek.

ö.- em 1617

ö.- etin 814, 2325

ö.- eyin 1712

ö.- gen 2302

ö.- ip kete jazdadım 1229

ö.- ip qaldı 2117

ö.- ip qalmasa 185

ö.- me 1969

ö.- mey 816

ö.- meysiñ 686, 699

öleñ : Şiir.

ö. 1232, 1366, 1393, 1511, 1592,

2078

ö.+ der 1498

ö.+ di 1376, 1837

ö.+ i 1395, 1396

ö.+ im 1387, 1510

ö.+ in 1404

ö.+ niñ 1340, 1391

öleñdet - : 1. Şarkı söylemek.

ö.- ip keledi 1448

ö.- ip turıp 551

2. Şiirselleştirmek

ö.- ip 2065

ölüm : Ölüm.

ö. 2029, 2501

ö.+ nen 1171, 1533

ölimnen uyat küşti : “Utanç ölümünden
beterdir.” anlamında söz.

ö. 537

ölke : 1. Bölge, eyalet.

ö.+ degi 1333

2. Etraf, yöre.

ö.+ ñniñ 1261

ölşe - : Ölçmek.

ö.- gende 88

ölşewsiz : Paha biçilemez.

ö. 1455

öltir - : Öldürmek.

ö.- diñ 2327

ö.- edi 1707, 1718

ö.- etin 2206

ö.- gen 2391

ö.- ip 2243

ö.- ip qoya jazdadı 2575

ö.- ip qoydım 2386, 2745

ö.- mey qalsın 1708

ö.- üwden 2245

ö.- üwdiñ 1708

ömir : Ömür, hayat.

ö. 299, 641, 1196, 1765, 1766,
2157, 2624

ö.+ de 19, 228

ö.+ degi 223

ö.+ di 1011

ö.+ diñ 185, 1867, 2526

ö.+ ge 2342

ö.+ i 2417

ö.+ imizdiñ 2099, 2161

ö.+ imniñ 2347, 2642

ö.+ inde 1893

ömir sür - : Ömür sürmek.

ö.- gen 1704

ö.- genşe 1712

ö.- se 1745

ö.- üwge 2730

ömirin ber - : Ömrünü vermek.

ömirimdi b.- ip şıqıp 2185

ön - : Bitmek, yeşermek.

ö.- gen 1271

önege : Örnek.

ö.+ sin 606

öner : Hüner.

ö.+ immen 530

öner-qabilet : Hüner, kabiliyet.

ö.+ ter 1633

önerli : Hünerli.

ö. 215

öñ : 1. Görünüş.

ö.+ imizge 34

2. Renk.

ö.+ iñ 2775

öñeş : Yemek borusu, boğaz.

ö.+ imnen 807

öñez - : Yapışmak.

ö.- ip 2066

öñi qaş - : Rengi solmak.

ö.- ıp ketedi 2067

öñi qup quw bol - : Beti benzi atmak.

ö.- ıp 2286

öñin suwıqqa sal - : Surat asmak

önimdi s. s. - ıp 1656

ör : Yokuş, yamaç.

ö.+ ge 976

ör - : 1. Çıkmak.

ö.- ip şıqa keldi 1685
2. Sürüyle hareket etmek.
ö.- ip jürgen 1935
örreskel : Tuhaf.
ö. 1537
öreşe : Çadırın içinde kap kakak ve yiyecek için ayrılmış bölüm, dolap.
ö. 935
ö.+ ge 948
ö.+ niñ 927
örkendet - : Geliştirmek.
ö.- e 1239
örme : Örme.
ö. 158
örmele - : Tırmanmak.
ö.- p şıqıp aldım 2459
örşelen - : İnatlaşmak.
ö.- ip qalmay 975
ört qoy - : Ateşi fitillemek.
ö. q.-ip jürgen 2241
ört söndir - : Yangın söndürmek.
ö.- gendey 2403
örten - : Yanmak, tutuşmak.
ö.- ip bara yatırımın 2579
örttey : Ateş gibi, kıpkırmızı.
ö. 1125
ös - : 1. Büyümek.
ö.- e kele 2258
ö.- ip 1271
ö.- ip ketkenimdi 1582
ö.- ken 2266, 2527
ö.- kendigimnen 55
ö.- kendigin 2536
2. Coğalmak, artmak.

qawlap ö.- ken 1345
ösekşi : Dedikoducu.
ö. 2591
ösiyet : Nasihat, öğüt.
ö. 612
ö.+ iñizdi 2266
Öskembay : Özel ad.
ö.+ dıñ 13
östi - : Böyle yapmak.
ö.- p 1602, 1739, 2005
ö.- siñ 2254
öş - : Kaybolmak, yok olmak.
ö.- se 179
öş : Gıcık.
ö. 2522, 2533
öşıktir - : Kışkırtmak.
ö.- ip 849
öşir - : Karalamak, silmek, yok etmek.
ö.- ip tastaymın 1543
öt - : Geçmek.
ağızıp ö.- e 1454
ö.- e almaysız 1303
ö.- e almaytın 2760
ö.- e berip 2645
ö.- edi 1278, 2470
ö.- ip 316, 1565
ö.- ip bara yatır edim 137, 691
ö.- ip bara yatır 2511
ö.- ip bara jatqan 1887
ö.- ip bitti 589
ö.- ip jatqan 2452
ö.- ip ketti 480
ö.- ip kettim 318
ö.- ken 1342

ö.- kende 1080
ö.- kende 1565
ö.- keni 1643
ö.- kennen 334
ö.- pe-y 194
ö.- se 1885
ö.- ti 156, 1079, 1080, 2020,
2609
ö.- tim 1345, 2018
ö.- üwden 1209
ö.- üwge 1298
öte - : Ödemek.
ö.- p turğan 559
öte-möte : En.
ö. 1378
ötiniş jasa - : Yalvarmak.
ö.- ğan 1465
ötinişik : Geçistirme, savsaklama.
ö. bop jür 2261
ötirigin şığar - : Yalanını çıkarmak.
ötirigimdi ş. - ma 899
ötirik : Yalan
ö. 874, 1010, 2584, 2586
ö.+ ti 314
ötirik alda - : Yalan söylemek.
ö.- ysıñ 1013
ötirik ayt - : Yalan söylemek.
ö.- asıñ 1637
ötirikşi : Yalancı.
ö. 2219
ötirikti soq - : Yalan atmak.
ö.- ıp qaldı 1010
ötkel : Köprü, geçit.
ö. 1303

ö.+ i 1662
ötken : 1. Geçen, bir önceki.
ö. 87, 1807
2. Öte, daha, çok.
ö. 802, 1119
ötkenge ökiniş joq : “Geçmişe pişmanlık
duymak olmaz, olmuş bitmişe çare yok”
anlamında bir söz.
ö. 25
ötkiz - : Geçirmek.
ö. 420
öy : İyi dilek, azarlama, şaşma ve sevinç
bildirmede kullanılan bir ünlem.
ö. 677, 686, 692, 770, 939, 1012,
1120, 1204, 1968, 1978
öyt - : Böyle yapmak, şöyle yapmak, onu
bunu yapmak.
ö.- ip 154, 1845
ö.- ip qoydı 2207
ö.- pedi 1619
ö.- peydi 1873
ö.- ti 48
öytkeni : Çünkü.
ö. 51, 109, 159, 307, 315, 589,
825, 1100, 1247, 1498
öz : Kendi.
ö. 07, 177, 502, 547, 750, 1044,
1123, 1184, 1246, 1249, 1309, 2012,
2086, 2314, 2456
ö.+ deri 56, 1996, 2246
ö.+ derimen 1996
ö.+ derine 614
ö.+ derinen 388
ö.+ deriniñ 1988

ö.+ deriň 805, 980, 2082, 2083,
2140
ö.+ i 74, 110, 111, 145, 204, 278,
301, 403, 469, 628, 701, 705, 906, 991,
1015, 1019, 1193, 1197, 1212, 129,
1395, 1535, 1550, 1648, 1679, 1690,
1763, 1792, 2154, 2175, 2250, 2258,
2262, 2279, 2447, 2515, 2551
ö.+ im 32, 452, 457, 547, 1044,
1184, 1253, 1362, 1366,
1522, 1735, 2012, 2172, 2611,
2620, 2709, 2738
ö.+ imdi 1161, 1641, 1965, 2172,
2434, 2693, 2741
ö.+ ime 2559
ö.+ imiz 1682, 2364
ö.+ imizdiň 1010, 1194, 1254,
1449, 1458, 1524, 1991
ö.+ imnen 2386
ö.+ imniň 65, 219, 1398, 1538,
1582, 1732, 2347, 2608
ö.+ imşe 2505
ö.+ in 39, 339, 776, 1230
ö.+ inde 28
ö.+ indey 646
ö.+ ine 22, 223, 405, 1593, 1716
ö.+ inen 412, 2487
ö.+ iniň 653, 1068, 1713
ö.+ iň 605, 794, 965, 1610, 2623,
2626
ö.+ iňe 09, 1042, 1871
ö.+ iňizdi 2196
ö.+ iňizge 2708
ö.+ iňnen 1380

özderin-özderi : Kendi kendilerini.

ö. 618

özegine şıjldap qayna - : Başından
aşağı kaynar sular dökülmek.

özegime ş. q. - p turğan 2199

özek : 1. İç.

ö.+ imdi 446

2. Yemek borusu.

ö.+ iňe 1980

özekşe : Akarsu.

ö.+ de 994

özen : Nehir.

ö. 98, 393, 643, 1263, 1296,
2111, 2783

ö.+ ge 96, 199, 411, 638, 1025,
1712

ö.+ iniň 558

özenşe : Küçük nehir.

ö.+ niň 1293

özewre - : İsrarla sormak.

ö.- p 64

özge : Başka.

ö. 09, 14, 112, 235, 309, 481,
860, 1251, 1260, 1965, 2246, 2324, 2549

ö.+ den 1321

ö.+ ge 588

özger - : Değişmek.

ö.- e 472, 2542

ö.- edi 2471

ö.- gen 2642

özgert - : Değiştirmek.

ö.- ip 10

ö.- ti 924

özgeşe : Ayrıca, farklı.

ö. 2501
özgeşele - : Değiştirmek.
ö.- w 1333
özin-özi : Kendi kendini.
özimdi ö. +m 67, 95, 1269, 1456,
2612, 2650
özin usta - : Kendine hakim olmak.
ö.- y almadım 1611
özine özi : Kendi kendine.
özime ö. + m 343, 402, 2609,
2617, 2758
özine özi kel - : Kendine gelmek.
özime ö. +m k. - gendey 2588
özimen özi : Kendi hâlince, kendi başına.
ö.+ m 151

-P-

pa : Soru edatı. *Kr. ba, be, ma, me, pe.*
p. 04, 100, 386, 629, 957, 1440,
1473, 1545, 1603, 1864, 1931, 2011,
2015, 2214
paçka : Paket.
p. 792
palto : Palto
p.+ men 2538
paluwan : Pehlivan.
p. 1300
p.+ dar 1112
p.+ darıñdı 1118
papka : Dosya.
p. 1568
p.+ lardıñ 2469
para-par : Eşit, denk.

p. 1455
parad : Resmi geçit, tören.
p.+ tağı 156
parasattı : Anlayışlı.
p. 2393
parızın öte - : Sorumluluğu yerine
getirmek.
parızımdı ö. - p 140
parşa parşasın şığarıp sın - : Lime lime
etmek, tenkit etmek.
p. parşamızdı ş. s. -adı 1233
parta : Sıra.
p.+ da 1993
p.+ ğa 1624
p.+ larğa 1593
p.+ nı 1592
p.+ niñ 1605, 1844, 2584
p.+ sında 1994
partorg : Parti organizatörü.
p. 1231, 1237
p.+ ke 1244
p.+ tiñ 1247
pasıq : Ahmak.
p. 1846
pasıqtıq : Cehalet.
p. 1189
patır-la - : Patır patır etmek, patırdamak.
p.- p 173
payda : Fayda.
p. 62
payda bol - : Peyda olmak, ortaya
çıkmaq.
p.- a qaldı 984
p.- adı 704

p.- dı 990, 1759
payda tap - : Fayda bulmak, fayda görmek p.- (w)ıp qalğan 949
paydalan - : Faydalanmak.
p.- ıp 12, 560
p.- ıp jatpağan 2237
p.- uwğa 392
payımda - : Anlamak, algılamak.
p.- y alğan 2022
päle : Bela
p. 2118, 2148, 2293
päle qıl - : Canına okumak.
p.- adı 1726
päle şığar - : Bela çıkarmak.
p.- ğalı jürgennen 603
p.- uwşı 604
pälen : Falan.
p. 2466
p.+ dey 2466
p.+ i 2187, 2466
p.+ inşi 2466
pälen-pälen : Falan filan.
p.+ der 2468
pälendey : O kadar, öyle.
p. 26, 1374, 1562, 1955
pälesine qal - : Belasını bulmak.
p.- amız 2114
pän : Ders.
p.+ derdi 1788
p.+ iniñ 2270
p.+ nen 1807
päre päresi şıq - : Per perişan, darmadağın olmak.
p.- ıp 2122

pärmen : Güç, kuvvet.
p.+ immen 447
pärüwey : Akıl, bilinç.
p.+ imde 1723
pe : Soru edatı. *Kr. ba, be, ma, me, pa.*
p. 24, 59, 109, 194, 380, 383, 404, 415, 537, 600, 736, 939, 961, 1052, 1233, 1272, 1760, 1843, 1931, 2009, 2075, 2096, 2239, 2243, 2244, 2249, 2447
pedsovet : Öğretmenler kurulu.
p. 2338, 2452, 2506, 2543
p.+ ke 2358, 2374
p.+ te 2197, 2213, 2524, 2555
p.+ tiñ 2544, 2550, 2552
pedüçilişçen : Pedagoji.
p.+ i 1792
pen : İle, ve.
p. 2000, 2510, 2581
pende : Kul.
p. 1194, 1347, 2146
p.+ sine 988
perde : Perde.
p.+ lerin 2684
perzent : Evlat.
p.+ iñ 1262
peş : Soba, ocak.
p.+ ine 2402
p.+ tiñ 201
peşka : Piyon.
p.+ dan 471
p.+ m 476
p.+ mdı 460, 485
p.+ sı 473, 491

p.+ simen 480
p.+ sın 479
peyiş : Cennet.
p.+ tiñ 1700
pınärqiyli : Her türlü, çeşitli.
p. 2221
pırs pırs et - : Pırs pırs etmek.
p.- ip 172
pırt-pırt : Pırt pırt ses.
p. 1215
pısaqqa ilingir : “Geberesice” anlamında bir ilenme sözü.
p. 662
pıyğıl : Niyet.
p.+ imdi 496, 1130
pilotka : Şapka.
p. 1302
p.+ niñ 1354
piyoner : 1. sınıftan 5. sınıfa kadar olan öğrencilere verilen ad.
p. 243, 361, 1489
piyoner lageri : Öğrenci kampı.
p.+ ne 585
Piyoner Pravdası : Özel ad.
p. 1489
pikir : Fikir.
p. 1247
p.+ i 1247
p.+ im 1246, 1640
p.+ imniñ 2541
pis – : 1. Pişmek.
p.- ken 948, 1086, 1440
qarılıp p.- ken 1703
2. Yayıkta karıştırmak, dövmek.

p.- kende 123
pisir - : Pişirmek.
p.- ip 1701, 1753, 1939, 2119, 2132
pişin : Görünüş, hâl.
p.+ men 543
piyda et - : Feda etmek.
p.- ip 1973
plakat : Pankart.
p.+ tar 1023
Pobeda : Özel ad, bir otomobil markası.
p.+ lar 1108
poçta : Posta.
p. 1241
poeziyya : Şiir.
p.+ nı 1266
polka : Raf.
p.+ sınıñ 1071
portfel : Çanta.
p. 1557
p.+ imdi 2012, 2016
poštaşı : Postacı.
p. 1486
povest : Hikâye.
p. 1068, 1071, 2682
p.+ egi 1901
p.+ i 2079, 2084
p.+ iñ 91, 210, 216
predsedatel : Başkan.
p. 1331
p.+ i 1301, 1330
prilavka : Dolap, vitrin.
p.+ ğa 324
p.+ nı 319

probka : Tıpa.

p. 1684

protokol : Protokol.

p.+ ğa 2690

prozalıq : Nesir.

p. 1068

pryanik : Kurabiye.

p. 787

puşpaq : Belirli bir yerin parçası.

p.+ ı 1514

p.+ ın 1261

p.+ ınan 2366

Puşkin : Özel ad.

p.+ niñ 1810

-R-

raqat : Rahat, keyif, huzur, saadet.

r. 1705, 1871

r.+ ı 1937

r.+ ıñdı 1766

raqattan - : Huzura ermek, keyiflenmek.

r.- a

r.- ıp 829

raqmet : Teşekkür.

r. 1605, 2665

raport ber - : Rapor vermek.

r.- ıp tur 1313

ras : Doğru, gerçek, hakikî.

r. 304, 2584

r. ekenin 87

raxat : Bk. Raqat.

r. 380, 1051, 1670

raxatqa bat - : Rahata ermek.

r.- atın 1381

r.- qan 1214

räsüwa et - : Rezil rüsva etmek.

r.- ıp 1154

redkollegiyya : Yayın kurulu.

r. 1240

reniş : Sitem, kırgınlık.

r.+ i 1720

r.+ imniñ 371

renji - : Gücenmek, incinmek.

r.- gem joq 2058

r.- ysiñ 2522

renjit - : İncitmek.

r.- ıp kettimaw 540

reñ : Hâl.

r.+ inen 1655

resmiy : Resmî.

r. 160

respublika : Cumhuriyet.

r. 1484, 1552

ret : Kez, defa.

r. 42, 76, 355, 530, 1338, 1612, 1859, 1965, 2335, 2401, 2425, 2436, 2556, 2566, 2574, 2617, 2618, 2717, 2747

retinde : Şeklinde, olarak.

r. 248

rızıq : Rızık.

r.+ ı 149

riza : Razı.

r.+ mın 2438, 2557

Robinzon Kruzon : Özel ad.

r. ı 1090

roman : Roman.

r. 1073, 1076

r.+ ğa 1072

ryukzak : Sırt çantası.

r. 1354

r.+ tarın 1325

-S-

sabaq : Ders.

s. 06, 276, 279, 340, 1591, 1790,
2005, 2039, 2244,

2278, 2283, 2551, 2584, 2742

s.+ ı 1954

s.+ ıña 1784

s.+ qa 1075, 1831, 1955, 2288

s.+ ta 2269

s.+ tan 2035, 2755

s.+ tı 1593, 1810, 2753

sabaq : Sap.

s.+ tardıñ 1678

s.+ tarı 1677

sabaq jür-: Ders işlemek.

s. j.-ip jatr 1987

sabaq qara - : Ders çalışmak.

s.- wğa 1787, 1817

sabaq oqı - : Ders çalışmak.

s.- p otırğanım 2771

s.- sañ 1864

s.- ymın 1905

sabaq sura - : Ödev kontrol etmek.

s.- w 1870

sabaqqa dayındala - : Ders çalışmak.

s.- m 1910

sabala - : Çarpmak, vurmak.

s.- p 555, 1694

sabır et - : Sabretmek.

s. 2544

Sabırbayev : Özel ad.

s. 1331

Sabırbek : Özel ad.

s. 2259, 2261

sağa : Delta.

s.+ sina 1293

sağan : Sana, sen zamirinin datifli çekimi.

s. 118, 230, 255, 265, 407, 585,
609, 876, 908, 940, 991, 1040, 1604,
1715, 1827, 1911, 1978, 2036, 2313,
2327, 2330, 2524

sağan ötirik mağan şın : “İster inan, ister inanma” anlamında söz.

s. 1663

sağat : Saat.

s. 2059, 2060, 2755

s.+ qa 1382

s.+ tan 2185

s.+ tay 1698, 2723

s.+ tıñ 2340

sağım : Serap.

s. 202

sağın - : Özlemek.

s.- a 1420

s.- amın 401

s.- dım 1340, 1370, 1372, 1390

s.- ıp qaldıñ 1355

sağınış : Özlem.

s. 1375

s.+ ım 1380

saq : Tedbirli, dikkatli.

s.+ ıraç 458

saq et - : Pat diye ses çıkarmak.

s.- e 670

s.- kizip 329

saqal : Sakal.

s. 180

s.+ ı 107, 1048

saqqa jügirt - : Tahmin etmekte zorlanmak.

s.- ip 1634

saqşı : Muhafız.

s.+ day 2369

saqta - : 1. Saklamak, muhafaza etmek.

s.- p qalğısı kelse 1988

s.- p otırmın 1604

s.- p otırmısıñ 1609

2. Korumak, esirgemek.

s.- ğanda 672

saqtan - : Korunmak, esirgenmek.

s.- a 342

sal - : Koymak, bırakmak, salmak.

s. 737, 739

s.- a 759, 1935

s.- am 738

s.- dı 2250, 2633

s.- dım 745, 2431

alğaş s.- ğan 75

s.- ğım keldi 2431

s.- ıp 239, 774, 840, 2121, 2158

s.- ıp aldım 1788

s.- ıp qoy 2249

s.- ıp qoydım 778

2. : Göndermek, yollamak.

s.- uwğa 1682

3. Asıl fiile -p gerundiyum ekiyle bağlanarak asıl fiilde belirtilen hareketin aniden, hiç çekinmeden, korkmadan yerine getirildiğini ifade eder.

jadırap s.- a berdim 2570

aytıp s.- dı 314

basıp s.- dı 2115

etip s.- dı 1320

jaypap s.- dı 481

aytıp s.- dım 1361

qırıp s.- ğan 460

bilip s.- ğan joqpın 2430

4. Asıl fiile -a/-e; -y gerundiyum ekleriyle bağlanarak asıl fiilde belirtilen hareketin hızlıca, çabucak, hiç beklemeden, aniden yapıldığını ifade eder.

qoya s.- dı 683

quşaqtastıra s.- dı 1126

quya s.- dı 930

dey s.- dım 141

qotara s.- dım 1787

ura s.- dım 1976

ustata s.- dım 330

ünsiz qoya s.- dım 2392

ala s.- ıp 304

jeñile s.- sam 541

salaqta - : Sarkmak, sallanmak.

s.- maydı 749

salamat bol - : Merhaba.

s. 2770

s.- arsız 2193

salamatsız ba : Merhaba.

s. 140
s. salamatsıñ b. 2656
salawmaleykum : Selamünaleyküm.
s. 1002, 2769
saldıra - : Halsizleşmek, yorgun düşmek.
s.- p 668
saldırlaq : Patırdak.
s. 1109
salın - : Koyulmak, iliştirilmek.
s.- ip 1241
salqın : Serin.
s. 888, 1039, 2358
s.+ da 1945
s.+ men 394
salqında - : Soğumak, serinlemek.
s.- w 99
salmaq : Ağırlık.
s.+ imen 1131
salt : Töre, âdet, anane.
s.+ ımız 2096
salt at : Binek at.
s.+ pen 600, 727
s.+ tı 2128, 2129
samal : İnsana serinlik veren hafif esen yel.
s. 823
samawr : Semaver.
s.+ ın 1028
sambırta - : Yüksek sesle bağırarak konuşmak.
s.- p 1029
samğa - : Göğe yükselmek.
s. 2784, 2786
s.- p 359, 1259

sampılta - : Yüksek sesle konuşmak.
s.- y 2573
san : Bacak.
s.+ ıma 670
s.+ ımdı 900
san-sapalaq : Saçma sapan.
s. 2213
sana - : Sanmak, farzetmek.
s.- p 171
s.- p jürsem 2516
s.- ymın 1100, 2734
sanatına qos - : Saymak, hesaba katmak.
s.- ip 1109
sandal - : 1. Başiboş dolaşmak.
s.- ip 2108
2. Boş konuşmak, saçmalamak.
s.- ğan 633
s.- may 633
santimetr : Santimetre.
s. 88
sañq et - : Yüksek ses söylemek.
s.- e qaldı 1173, 1351
sañqılta - : Yüksek sesle çınlamak.
s.- p 1988
sap : 1. Sap.
s.+ tı 959
2. Saf, sıra.
s. 1309
s.+ qa 1306
sap et - : Pat diye ses çıkarmak.
s.- e qaldı 1135
s.- ip 1463, 2280, 2646
sap-salqın : Sepserin.
s. 823

sap-salmaqtı : Sapasağlam, çok sağlam.

s. 1423

sap-sarı : Sapsarı.

s. 1739

sap-saw : Sapasağlam.

s.+ min 2777

sapar : Sefer, yolculuk.

s.+ ım 1226

sapar şek - : Yolculuğa çıkmak.

s.- ti 2343

sapır - : Darmadağın etmek.

s.- ğan 2602

s.- ıp 2609

sapırılıs - : Karışmak, birbirine girmek.

s.- adı 556

s.- ıp 549

sapqa tur - : Sıraya dizilmek.

s.- dı 1312

saptı : Saplı.

s. 2105

sarğış : Sarımsı.

s. 2050, 2403

sarı : Sarı.

s. 35, 493, 838, 851, 909, 1557,
1737, 1882

sarı qonıs et - : Yerleşmek, yurt
edinmek. s.- ıp 2139

sarıl - : Kapanmak, dışarı ile ilişkisini
kesmek.

s.- ıp 2719

sarq - : Sonuna kadar kullanmak.

s.- ıp 859

sarqıl - : Tükenmek.

s.- ğan 2605

sarqırma : Şelale.

s. 1293

sart etkiz - : Pıt pıt diye vurmak, fiske
atmak.

s.- ıp 291, 1210

sart ur - : Pıt diye vurmak.

s.- ıp 2422

Sartoğay : Özel ad.

s.+ dağı 2668

sas - : Şaşmak, şaşırmak.

s.- ıp qaldım 1352

s.- qanda 1478

s.- tıñ 497

sasıq quwlıq : Düzenbazlık.

s.+ ıñdı 161

sasqalaqta - : Şaşırmak.

s.- ğan 1461

sat - : Satmak.

s.- atın 315, 318

s.- ıp jatır eken 304

s.- ıp jatır 303

s.- ıp jatqan 320

Satıbay : Özel ad.

s. 658

satıl - : Satılmak.

s.- adı 322

satıla - : Sırayla hareket etmek.

s.- p 2191

satıp al - : Satın almak.

s.- dıñ 781

satıp äper - : Satın almak.

s.- etin 48, 49

satpaq-satpaq : Lekeli.

s. 963

satuwşı : Satıcı.

s.+ ğa 325

s.+ nıñ 329

saw : 1. Emin, şüphesi olmayan.

s.- ma 999

s.- mısıñ 603

2. Sağlam, diri, sıhhatli.

s. 681, 682

saw - : Sağmak.

s.- ğanda 1635

s.- uwğa 1053, 1089

saw bol - : Hoşça kal.

s. 2304

s.- ıñızdar 532

sawap bol - : Müstahak olmak.

s.- dı 1863

sawatsız : Cahil.

s. 799

sawda : Alışveriş.

s.+ dan 949

sawınşı : Sağıcı.

s. 378, 391, 1017

sawır : Sağrı.

s.+ ğa 736, 1475

sawırğa sal - : Kamçıyla hayvanın sağrısına vurmak.

s.- ıp 1214

sawısqa : Saksağan.

s. 1925

s.+ nan 1924

sawıt : Tabla.

s. 1661

sawsaq : Parmak.

s.+ ım 69, 668

s.+ ımñıñ 766

s.+ ın 1357

say (I) : Vadi.

s.+ da 1285

s.+ dıñ 1018

say (II) : Tam, uygun, lâyük, denk.

s. 309, 310

s.+ dı 2568

say - : Hesap etmek.

s.- ıp kelgende 1406

sayaban : Kamelya.

s.+ ğa 2365

sayasıy : Siyasi.

s. 1232

sayaxatşı : Seyyah.

s.+ ları 2000

sayın : 1. Her.

s. 105, 114, 2093, 2181, 2663, 2758

2. -gan partisip ekinden sonra gelerek -dıkça, -dikçe gerundiyumu işleviyle kullanılır.

s. 76, 1488, 1499

sayla - : Seçmek.

s.- r 196

saylaw : Seçim.

s.+ da 195

sayra - : 1. Şakımak, şakramak.

s.- p 1371

2. Belirgin, açık görünmek.

s.- p jatır 237

s.- p körinedi 2460

saytan : Şeytan.

s. 662, 734, 1646

s.+ 1 899
saz : Sazlık, bataklık.
s.+ dan 1697
s.+ ğa 2385
sazar - : Donup kalmak.
s.- ıp 1619
sazay : Ceza.
s.+ ındı 663
sazayındı ber-: Cezasını vermek.
sazayındı b. -em 657
sazaylarındı bergiz - : Canına okutmak,
cezasını verdirmek.
s.- emin 2146
Säbiy : Küçük çocuk.
s. 1718
s.+ dey 621
Säbira Mayqanova : Özel ad.
s. 340
Säbit Muqanov : Özel ad.
s.+ ımız 2449
säl : Azıcık, biraz.
s. 1987, 2393
sälem : Selam
s. 138, 1396, 1452, 1601
sälem ber - : Selam vermek.
s.- mew 139
sälemetsiz be : *bk. salamatsız ba.*
s. 1571
sät : An, zaman.
s. 2352
s.+ ke 2020, 2705
s.+ tiñ 1611
säten : Saten.
s.+ e 892

sätte : Kaşla göz arasında.
s. 1894
s.+ gi 1817, 2485
sätti : Başarılı, şanslı.
s. 1378, 1780
säwdeger : Tüccar, tacir.
s. 977
Säybek : Özel ad.
s. 2368, 2369, 2379, 2393, 2441
säygülik : Hızlı koşan at.
s.+ ten 703
s.+ terdi 1081
sebep : Sebep, neden.
s. 1423, 1809
s.+ i 2429
s.+ im 410
s.+ pen 2619
s.+ ten 2529
sebepsiz : Mazeretsiz.
s. 2755
segiz : Sekiz.
s. 1975
s.+ ge 1785
segizinşi : Sekizinci.
s. 819
sekemdire tös - : Kuşkuya
düşürmek. s.- ti 1934
sekemşil : Kuşkucu.
s. 2285
sekildi : Benzer, gibi, şekilde.
s. 14, 21, 1149, 2072, 2073,
2259, 2495, 2530
s.+ miz 301
sekir - : Atlamak.

s.- dim 533
s.- e 845
s.- ip 528
s.- ip şıqıp 2285
s.- ip şıqtım 447
s.- ip tüşip 752, 1093
sekiy - : Hareketsiz durmak.
s.- ip otırıp 2484
sekpil : Çil.
s. 851, 862, 881, 884, 885, 891
sekund : Saniye.
s.+ qa 1798
selk et - : Silkinmek, sıçramak.
s.- e 405
s.- e qaldı 2423
s.- e qaldım 2228
s.- e qalğanday 1362
s.- ip 432, 675, 1199, 2223, 2500
selkilde - : Titremek.
s.- gen 56
selon : Köy.
s.+ iñ 1446
semirt - : Şişmanlatmak.
s.- edi 389
semiz : Semiz, şişman, tombul.
s. 2126, 2158, 2473
sen : Sen.
s. 11, 53, 252, 256, 271, 321, 373, 441, 451, 485, 490, 505, 603, 624, 629, 720, 748, 790, 901, 943, 993, 1060, 1064, 1322, 1466, 1472, 1576, 1657, 1662, 1725, 1727, 1784, 1827, 1866, 2272, 2311, 2320, 2325, 2393, 2394,

2522, 2530, 2623, 2629, 2633, 2667, 2669, 2713, 2770
s.+ dey 1378, 2333
s.+ en 1638, 1710, 1872, 1897
s.+ i 482, 509, 692, 693, 717, 940, 1043, 1340, 1370, 1372, 1385, 1390, 1466, 1866, 2068, 2071, 2329, 2377, 2411, 2417, 2525
s.+ iki 1393
s.+ imdi 466
s.+ imen 16, 352, 513
s.+ iñ 157, 229, 580, 608, 663, 771, 895, 1095, 1260, 1271, 1633, 2221, 2325, 2375, 2380, 2382, 2525, 2624, 2635, 2638, 2719
sen - : İnanmak, güvenmek.
s.- beseñder 1960
s.- beymin 2751
s.- e almay 887
s.- emin 1732
s.- geni 1132
s.- ip 2547
s.- şi 2640
senbi : Cumartesi.
s. 1947
sendel - : Boş dolaşmak.
s.- mey 1251
sender : İkinci çokluk şahıs, siz.
s. 938, 1223, 2135, 2140, 2396, 2530
s.+ diñ 210, 2146, 2528
s.+ ge 65, 340, 373, 378, 2145
senim : Güven.

s. 2561
s.+ i 1593
sentyabr : Eylül.
s. 1417
s.+ diñ 1556
serey - : Boylu boyunca yatmak,
uzanmak. s.- ip jadır 840
sereyt - : Boylu boyunca uzatmak.
s.- e 2116
sergek : Rahat.
s. 2638
seri : Delikanlı.
s.+ leri 702
serik : Yol arkadaşı.
s. 718, 1042
s.+ siz 1228
serippeli : Sert.
s. 1684
serippey qat - : Kımıldatmak.
s.- ip 1782
serme - : Kollarını açmak, sallamak.
s.- genmen 1129
s.- p 2460
serp - : Bir şeyi bir tarafa doğru itmek,
açmak.
s.- ip aş-ıp 850
sert : Yemin.
s.+ imiz 2750
s.+ ti 1774
serttes - : Yemin etmek, ant içmek.
s.- üwmen 1629
serüwendet - : Dolaştırmak, gezdirmek.
s.- ip 167
sesken - : 1. Çekinmek, korkmak.

s.- etin 418
2. Şüphelenmek.
s.- gendey 891
seskendir - : Korkutmak.
s.- e almaydı 2752
sez - : Sezmek, hissetmek.
s.- beytin 1581
s.- e qoydım 2672
s.- e qoymasa 1222
s.- edi 155
s.- em 62
s.- ip otırğan 1180
sezim : His, duygu.
s. 240, 446, 546, 1374
s.+ di 1368
s.+ immen 1261
s.+ iniñ 1376
sezin - : Hissetmek.
s.- em 1642
s.- emin 1534
sıbağasın al - : Hak ettiği cezayı almak.
s.- dı 42
sıbdırlamastay et- : Şıkırdamak, ses
çıkarmak.
s. e. - ip 637
sıbırla - : Fısıldamak, fısıldayarak
konuşmak.
s.- p 277, 2312
sıbıs : Ses.
s.+ ı 2764
s.+ ımdı 2655
sıdırt - : Takılmak.
s.- ip 1834

sığala - : Gözetlemek, belli etmeden bakmak.

s.- p turmaqşı 1845

sığılıs - : Sıkışmak.

s.- ip 311

sığır : Kısıq gözlü.

s. 1538

sıqaq : Mizah.

s. 1498, 1511

s.+ pen 1232

sıqılıqta - : Kahkaha atmak, kahkahayla gülmek.

s.- p tur 1654

sıqpırt - : Yalan söylemek.

s.- ip 1240, 1389

sıldırıla - : Şangırdamak.

s.- tıp 448

sılın - : Çıkmak.

s.- sa 2097

sılq et - : Aniden düşmek, yıkılmak.

s.- e qaldım 1899

s.- ip 2287

sılq sılq kül - : Kıs kıs gülmek.

s.- ip 1647

sıltaw ayt - : Bahane göstermek.

s.- asıñ 1866

sıltawrat - : Bahane etmek.

s.- tım 1981

sıltı - : Hafifçe topallamak, aksamak.

s.- y 414

sın - : Kırılmak.

s.- uwşı 699

sın : Sınama, deneme.

s. 2760

s.+ ğa 2548

s.+ nan 2760

sına - : Değerlendirmek, eleştirmek.

s.- p aldı 2561

s.- p köriñizder 2436

sınğan : Kırık.

s. 687

s.+ nan 681

sınşı : Eleştirmen.

s.+ lar 2089

sıñğırla - : Şingırdamak.

s.- p qoya beredi 1883

s.- p qoya bergeni 1895

s.- p qoya berse 1878

sıp sıp et - : Tıkır tıkır etmek.

s.- ken 1923

sıpatta - : Tarif etmek.

s.- p 1893

s.- p jatuwdı 1100

sıpayı : Mütevazı.

s. 452

sıpayıgersilik : Nezaket.

s.+ pen 1800

sıpıldat - : Hızlı hareket etmek.

s.- ip kelemiz 1677

sıpır - : Sıyırmak, soymak.

s.- dı 1214

s.- ip alıp tastağan 72

sıpsıñda - : Dedikodu yapmak.

s.- ğış 277

sır : Sır, gizem.

s.+ ın 689

sır : Sır, vernik.

s.+ ı 104

sır berme - : Belli etmemek,
sezdirmemek s. 879

s.- wge 337

s.- yin 317, 1221

sır şertis - : İçini dökmek, anlatmak,
dertleşmek.

s.- ken 642

sırğana - : Kaymak.

s.- p 500, 1276

s.- p tükendey 1156

sırğawıl : Çit.

s. 398

s.+ dan 1020

s.+ dıñ 535

sırğı - : Kaymak, sıyrılmak.

s.- p 124, 1278, 1512, 1606

s.- y 320

sırğıt - : Kaydırmak, çevirmek.

s.- ip 1559

sırlan - : Boyanmak.

s.- ğan 1588

sırt : 1. Dış.

s. 66

s.+ ına 1152

s.+ ında 977

s.+ qa 518, 1530, 2016, 2039

s.+ tan 1019, 1793, 2683

2. Sırt

s. 1348

sırt etkiz - : Pıt pıt dokunmak, fiske
atmak.

s.- ip birdi 260

sırt ber - : Arkasını dönmek.

sırtımdı b. - ip 143

sıy - : Sığmak.

s.- adı 1760

s.- ip 70

s.- madı 2158

sıydıy - : Dökülmek.

s.- ip 2362

sıyır : Sığır.

s. 1053, 1089

sıyırılı : Sığırlı.

s. 869

sıyıq : Görünüş.

s.+ ı 1562

sıyqır : Sihir.

s. 924

sıyqırlan - : Sihirlenmek, büyülenmek.

s.- ip 287

sıyla - : Saygı göstermek, hürmet etmek.

s.- w 226

s.- ytin 188

sıypa - : Okşamak, sıvazlamak.

s.- ğım kelgen 655

s.- p turıp 2622

sıypala - : Dokunmak.

s.- p 1444, 1795

sıpattal - : Tasvir edilmek, betimlenmek.

s.- adı 1781, 2099

s.- atın 66

s.- mağan 80

sıyraq : Baldır, bacak.

s.+ ın 2235

s.+ ına 1586

s.+ tarı 1128

sıyya : Mürekkep.

s. 1074

sız - : Çizmek, karalamak.

s.- a 1772

s.- baymın 1406

s.- ip 1217

s.- ip tastamaq 1401

sızdan - : Öfkeyle bakmak.

s.- ğan 2188

sızdat - : Sızlatmak.

s.- ip ketti 941

sızıq : Çizik.

s. 2404

s.+ tardıñ 1777

sızıqşa : Kısa çizgi.

s.+ nı 1309

sızıq жүргіз - : Çizik atmak.

s. +tar j. - di 1776

sızılğan : Tiz, ince, kibar.

s. 1429

siley - : Donakalmak, şaşırıp kalmak.

s.- ip turdım da qaldım 2003

s.- ip turıp qaldım 1991

silki - : Silkmek.

s.- p 1153

s.- p aldı 342

s.- p jiberdim 1153

silte - : Sallamak.

s.- di 2265

siltes - : Sallanmak.

s.- ken 1270

simir - : Bir dikişte içmek.

s.- e 934

sirä : Galiba, herhalde, belki.

s. 620, 1023, 2049, 2591

sires - : Kasılmak.

s.- ip 1565

siriñke : Kibrit.

s. 1004

s.+ m 1007

sigaret : Sigara.

s. 793, 800

siyya : Mürekkep.

s.+ men 1543

siz : İkinci çokluk şahıs, siz.

s. 584, 604, 1673, 2195, 2256,

2391, 2480

s.+ di 2363

s.+ diñ 323, 1312, 1435, 2265

s.+ ge 1151, 2194, 2702, 2710

so : Bu, şu, o.

s. 240, 468, 1362

s.+ lardan 1235, 1594

s.+ lardı 1285

s.+ lardıñ 1331

s.+ nan 1544, 1776, 2202, 2203,

2351, 2553

s.+ nı 23, 150, 161, 250, 372,

477, 1005, 1039, 1112, 1388, 1559,

1660, 1845, 2235, 2389, 2672

s.+ nım 2560

s.+ nıñ 301, 387, 644, 649, 766,

803, 882, 1080, 1197, 1228, 1255, 1278,

1321, 1659, 1894, 2211, 2247, 2396,

2487, 2685

s.+ sın 2648

sodan : Ondan, şundan, o zamandan.

s. 702, 817, 878, 1714, 1756,

1819, 1876, 2075, 2288

soğan : Şu zamirinin yönelme hâli almış şekli, şuna.

s. 67, 120, 248, 1670

soğanaq : Yaramaz.

s. 2494

soğıl - : Vurmak, çarpmak.

s.- adı 789

s.- dı 1367, 2053

soq - : 1. Vurmak, çarpmak.

s.- adı 2013

s.- ıp ketkendey 1563

s.- ıp qaladı 1739

s.- uwı 2309

2. Uğramak.

s.- tıq 1671

s.- uwı 2150

soqırlıq : Kör.

s.+ inan 766

soqpaq : Patika.

s. 1000

soqtır - : Vurdurmak, çarptırmak.

s.- ğannan 751, 2120

s.- ıp 383

s.- ıp otırıp 751, 2120

sol (I) : Bu, şu, o.

s. 14, 15, 16, 52, 61, 81, 101, 125, 140, 184, 194, 204, 260, 336, 372, 447, 547, 651, 757, 803, 806, 850, 877, 1034, 1081, 1127, 1261, 1308, 1363, 1446, 1463, 1470, 1478, 1492, 1535, 1599, 1617, 1645, 1653, 1678, 1684, 1710, 1777, 1822, 1863, 1878, 1911, 2008, 2087, 2216, 2280, 2284, 2310, 2399

sol (II) : Sol, sağ karşıtı.

s. 1770, 2464, 2541, 2658

s.+ ğa 2461

s.+ ı 2541

sol-aq : Solak.

s. 1308

sol ara : Ora.

s.+ dağı 1169, 2365

s.+ dan 1475

solar : Onlar, bunlar, şunlar.

s.+ dıñ 574

solay : Şöyle, böyle.

s. 13, 28, 32, 414, 843, 1235, 1733, 1976, 2031, 2088, 2392, 2782

soldat : Asker.

s.+ tay 1556

solğın : Solgun.

s. 169

solq etkiz - : Titremek.

s. -gendey 2515

solqılda - : Tereddüt etmek.

s.- massıñ 1919

s.- y 884, 1919

som (I) : Yüz kuruşa eşit para, som.

s. 770, 771, 772, 935, 954

s.+ dı 920

s.+ dıq 766, 769, 775, 909

s.+ dıqtı 329

s.+ ım 756

s.+ ıñ 755

som (II) : Sağlam, güçlü.

s. 646

somdıq : Som.

s.+ qa 923

sonan : O zamanlardan beri, onda sonra, bu güne kadar.

s. 308, 394, 497, 704, 1213, 1467, 2312

sonaw : Şu, ta.

s. 1016, 1107, 1662

sonda : 1. O an, o zaman.

s. 83, 224, 390, 408, 551, 667, 741, 1728, 2076, 2249, 2472, 2480

s.+ ğı 11

2. Orada, o tarafa

s. 380, 629

sonday : O kadar, onun gibi, öyle.

s. 108, 181, 212, 530, 1382, 1617, 1910, 2537

sondıqtan : Onun için, o nedenle.

s. 499, 1069, 1405, 2030, 2032, 2480, 2728, 2751

sonı : Yeni.

s. 2385

sonımen : Hülâsa, kısaca, özetle.

s. 32, 385, 591, 1091, 1418, 2160, 2539

sonşa : O kadar, onca, öyle.

s. 157, 760, 1265

s.+ lıq 2391

sonşalıq : O kadarlık, bu kadarlık.

s. 540, 1137, 1614, 1995, 2430, 2716

s.+ tı 1245

soñ : Sonra.

s. 308, 394, 485, 497, 549, 621, 704, 758, 761, 935, 940, 1012, 1042,

1053, 1213, 1224, 1292, 1437, 1467, 1499, 1512, 1544, 1548, 1569, 1776, 1819, 1874, 2041, 2203, 2237, 2312, 2351, 2553, 2558

s.+ ıñnan 1467

soñğı : Son, sonuncu, nihaî.

s. 342, 967, 1378, 1391, 1497, 1498, 1503, 1504, 1506, 1874, 2039, 2099, 2161, 2165, 2335, 2345, 2436, 2555, 2566, 2577, 2595, 2608

soñı : Sonu, sonucu.

s. 305

s.+ nda 1240, 2561

s.+ ndağılarğa 307

soñıman : Peşinden, arkasından.

s. 164, 172, 190, 518, 564, 1024, 1055, 1186, 1217, 1364, 1456, 1481, 2175, 2293, 2305, 2350, 2433, 2551

soñımnan 281

sor - : İçmek, çekmek.

s.- ıp 1006

s.- ıp jiberip 1006

sor : Talihsizlik.

s.+ ğa 2324

sorayğan : Uzun.

s. 1119

sorlat - : Zarar vermek.

s.- qan 2144

sorlı : Zavallı.

s. 2328

sorpa : Çorba.

s. 1940

sortañ : Tuzlu arazi.

s. 1278

sosın : Sonra.

s. 205, 492, 1075, 1516, 1597

sotanaq : Yaramaz.

s. 2259

s.+ ım 2398

sotqar : Yaramaz, haylaz.

s. 54, 218, 2252

sotsiyalistik : Sosyalist.

s. 1238

sottal - : Cezalandırılmak.

s.- asıñ 2171

s.- ıp jatatındar 615

sovet : Kurul, heyet, konsey.

s. 591

s.+ iniñ 1300

s.+ ke 195

soy - : Yüzmek, kesmek.

s.- a 1736

s.- amız 2247

s.- ıp 1755, 2244

soyaw : Diken.

s. 1444

soyawla - : Uzun olmak.

s.- p turatın 1048

soyıl : Topuz, çomak.

s.+ day 1412

soyqanda - : Ortılığı birbirine katmak.

s.- p jürgen 2685

soz - : Uzatmak.

s.- dı 918, 936

s.- ğan 945, 2332

s.- ıp 655, 682, 1684

sozıl - : Uzakmak.

s.- a 1561

s.- dı 2723

s.- ğan 536

s.- ıp ketti 1885

sögis beril - : Kınama cezası verilmek.

s.- ıp 2596

s.- sin 2567

sök - : Kızmak, sövmek.

s.- ıp 2650

sökette - : Tuhaf bulmak.

s.- w 2233

söre (I) : Kurut kurutma tahtası.

s.+ de 837

söre (II) : Raf.

s.+ sindegi 144

söyle - : Konuşmak, söylemek.

s. 2691

s.- gisi keledi 2571

s.- p 796, 1049, 1579, 2468, 2561, 2568

s.- p bara jatqanımdı 2672

s.- p şıqıp 2774

s.- p tur 2460, 2486

s.- p turğan 2493

s.- wdiñ 259

s.- wge 782

s.- wşı 2593

s.- wşı.lerdiñ 2505

s.- y berdi 900

s.- ydi 2462, 2592

söylen - : Söylenmek, konuşulmak.

s.- ıp jatqanı 2454

söyles - : Söyleşmek, konuşmak.

s.- e turıp 2299

s.- emin 352
s.- emiz 2203
s.- er 2044
s.- ip 1470
s.- ip bara jattı 2514
s.- ip turıp aldı 2298
s.- ip turıp qaldı 1886
s.- ti 2202
söyt - : Öyle yapmak, öyle etmək.
s.- e turıp 620, 2450
s.- edi 2263
s.- emiz 1746
s.- etin 1498
s.- ip 2745
s.- keñşe 2115
söytip : Öylece, böylece.
s. 65, 330, 800
söytse : Meğer.
s.+ m 1238, 1491, 1795
söz : Söz.
s. 110, 111, 158, 342, 372, 386,
554, 595, 1078, 1243, 1252, 1287, 1353,
1424, 1911, 2010, 2069, 2165, 2558,
2577, 2741
s.+ ben 1720, 1953, 2065
s.+ der 165
s.+ deri 2564, 2764
s.+ derin 2298
s.+ di 46, 118, 327, 404, 1248,
1361, 2421, 2627, 2735
s.+ diñ 159, 2028
s.+ ge 694, 1613
s.+ i 882, 2169, 2251, 2487, 2639
s.+ im 1718, 2036

s.+ in 170, 2490
s.+ indey 2565
s.+ ine 160
s.+ iniñ 1269, 2561
söz al - : Söz almak.
s.- dı 2497
söz ayt - : Teklif etmek.
s.- paq 64
söz bol - : Söz etmək.
s.- adı 177, 726, 1628, 2164,
2338, 2520, 2682
söz joq : Elbette.
s. 553
söz sarın : Sözün özü, konuşmanın
anlamı. s.+ ı 2568
sözsiz : Tartışmasız, kayıtsız, şartsız.
s. 494, 499
s. edi 89
Spartak : Özel ad, bir futbol takımı.
s. 246
spidometr : Hız göstergesi.
s.+ diñ 1279
sport : Spor.
s. 245
stol : Masa.
s. 2190, 2279, 2683
s.+ da 133
s.+ dı 2421, 2461, 2488, 2695,
2706
s.+ ğa 1074, 2464
s.+ ıma 2058
s.+ ımdı 2685
s.+ ımnıñ 2063
suğanaq : Açgözlü.

s. 191

suqbattas - : Sohbet etmek.

s.- ip qalayın 1470

sula - : Boylu boyunca uzanmak.

s.- y kettim 1195

sulay ket - : Boylu boyunca uzanmak.

s.- ti 889

Sultan : Özel ad.

s. 676, 683, 696, 717, 720, 725, 727, 736, 748, 751, 770, 774, 779, 782, 784, 787, 790, 795, 797, 799, 813, 826, 830, 834, 842, 862, 879, 884, 888, 895, 909, 915, 916, 922, 939, 944, 947, 952, 954, 956, 1004, 1009, 1029, 1039, 1042, 1086, 1093, 1094, 1164, 1165, 1172, 1176, 1202, 1573, 1627, 1633, 1640, 1669, 1673, 1680, 1681, 1684, 1688, 1700, 1725, 1736, 1738, 1741, 1748, 1760, 1770, 1776, 1818, 1824, 1826, 1866, 1913, 1916, 1924, 1925, 2057, 2112, 2124, 2125, 2129, 2132, 2134, 2137, 2157, 2218, 2221, 2429

s.+ dı 911, 1187, 1630, 1641

S.+ dı 1902

s.+ ğa 710, 758, 1656, 1733, 1823, 1941

s.+ ım 734, 1166, 1647, 1654

s.+ men 596, 1671, 2749

s.+ nan 705, 989, 1012, 1650

s.+ nıñ 701, 725, 744, 785, 882, 887, 899, 984, 1091, 1185, 1189, 1193, 1200, 1219, 1752, 2105, 2106

Sultekeñ : Özel ad.

s. 920, 930, 933, 973, 993, 995, 1174, 1690, 1702, 2102, 2115, 2127

s.+ e 1631

s.+ nıñ 848, 926, 1080, 1083, 1642

suluw : Güzel.

s. 212

sumdıq : Kötülük, rezillik.

s. 1398, 2326

s.+ tı 407

sumka : Çanta.

s.+ ğa 996, 2429

s.+ ma 1788

s.+ sin 2279, 2284

s.+ sına 2249, 2281

sumpayı : Alçak, terbiyesiz.

s. 689, 1844

s.+ lar 2144

s.+ nıñ 2124

s.+ sin 1844

suñğaq : Uzun boylu.

s. 86

suñğıla : Kurnaz, hilekâr.

s. 846, 972

sup-suwiq : Sopsoğuk.

s. 2183

sur : Gri.

s. 325, 327

sura - : Sormak.

s.- dı 438, 451, 521, 718, 790, 862, 895, 1036, 1223, 1572, 1741, 2191, 2234, 2269, 2418, 2580

s.- dım 1013

s.- ğan 1875

s.- ғанмен 382
s.- ғısı kelse 1876
s.- maymın 1083
s.- ңız 1815
s.- p 257, 328, 706
s.- wı 1872, 1875
s.- y 1831
s.- y qalsa 1830
s.- ydı 627, 1871, 1874, 1876
s.- ymın 1897
suraq : Soru.
s. 112
suraq qoy - : Sormak.
s.- am 402
surapıl : Hiddetli.
s. 2410
suraw : Soru.
s. 1392, 1393
surıpta - : Seçmek.
s.- wım 2090
sus : Yüzü soğuk, sert.
s.+ ı 2409
sustı : Soğuk yüzli, sert mizaçlı.
s. 559
suw : Su.
s. 207, 235, 1299, 2387
s.+ dan 2540
s.+ dıñ 236, 1691, 1693, 1757
s.+ ға 1712, 2159, 2388, 2491
suw jaña : Yepyeni.
s. 922, 1416, 1557
suwar - : Hayvana su vermek, suvarmak.
s.- may 2386
suwıq (I) : Soğuk. .

s. 1351, 1892, 2322, 2402
s.+ ında 2345
suwıq (II) : Bir tür serçe.
s. 1346
suwıp qañsı - : Susuzluktan dili
damağına yapışmak.
s.- p turğan 2386
suwır - : Çekmek, çıkarmak.
s.- ıp aldı 793, 909, 2284
s.- ıp aldık 2389
s.- ıp aldım 767, 775
s.- ıp alıp 927
suwırıl - : Çekilmek, çıkarılmak.
s.- a şıqqan 174
suwjapıraq : Yaş yaprak.
s. 688
suwjürek : Korkak.
s. 686, 2037
s.+ tiñ 1648
suwmañ et - : İşgüzarlık etmek.
s.- ip 2128
suwret : Resim, fotoğraf.
s. 1513, 1547
s.+ i 1241
s.+ im 1518, 1602
s.+ imdi 572
s.+ ke 1535
s.+ te 1527
s.+ terin 60
s.+ teriniñ 1508
s.+ tiñ 1529, 1543
suwretke tüsir - : Fotoğraf çekmek.
s.- geli jatsa 1336
s.- ıp aldı 1338

suwretti : Resimli, fotoğraflı.

s. 1994

suwsılda - : Dökülmek.

s.- ğan 2182

suwsını qanba - : Susuzluğunu gidermemek, kanmamak.

s.- ydı 1267

suwsıp kel - : Sıvışmak, kaçmak.

s.- ip 1185

sügir : Seyis.

s. 701, 1200, 1206, 1210, 1212, 1217

süñgi - : Dalmak, girmek.

s.- gen 2388

s.- p kettim 1208

süñgit - : Gömmek, saklamak.

s.- ip jiber 996

s.- ip jiberip 327

s.- tim 2281

sürlew : Eski yol, patika.

s.+ men 1677

sürtkile - : Silmek.

s.- p jatırmin 2662

süt : Süt.

s. 2191

s.+ tey 433

Süttibay : Özel ad.

s.+ dıñ 33

süy - : Sevmek.

s.- dim 2778

s.- em 2071

s.- emin 1266

s.- er 1264

s.- ip 1714

s.- mewi 2033

süyek : Kemik.

s. 2644

s.+ i 681

süyen - : Dayanmak, yaslanmak.

s.- ip 285, 1902

s.- ip turıp qaldım 2403

süyew bol - : Destek olmak.

s.- uwdıñ 2218

süyewli : Dayalı.

s. 1477

süyikti : Sevgili.

s.+ m 21

Süyinbay : Özel ad.

s. 425

süyket - : Gelişigüzel, çalakalem yazmak.

s.- eyin 1368

s.- ip jazıp jatır 2464

süykimdi : Sevimli, şirin, hoş.

s. 04, 454, 547, 554, 1465, 1882

süyre - : Sürümek, sürüklemek.

s.- p 717, 1148, 2400

s.- p alıp bardı 355

s.- p kele jatırmin 95

süyrele - : Sürümek, sürüklemek.

s.- p turğızdı 697

süyret - : Sürümek, sürüklemek.

s.- ip 1694

s.- ip şıqqanday 2204

s.- ken 860

süyretil - : Sürüklenmek.

s.- ip 1892

süysindir - : Etkilemek.

s.- edi 1965

süz - : Balık avlamak.

s.- e 1698

s.- ip alamız 1664

s.- üwge 1689

süzil - : Süzmek, gözle inceleyerek dikkatle bakmak.

s.- e 910, 2019

-Ş-

şabalandır - : Köpek öfkelenndirmek, azdırmak.

ş.- ip 528

şabanda - : Yavaşlamak.

ş.- p 858

şabıs : Çayırılık.

ş.+ qa 1318

şabıt : İlham, şevk.

ş.+ ım 1368

ş.+ pen 1961

şağılıs - : İşıldamak.

ş.- qan 1307

şağın : Küçük.

ş. 1068, 1071, 1293, 2653

şaq : An, zaman.

ş.+ ı 359, 1111

ş.+ ta 809

şaq - : Isırmak, sokmak.

ş.- ip alğan 688

şaqır - : Çağırmak.

ş.- amız 2364

ş.- ar 1890

ş.- dıñ 2699

ş.- ğam joq 2700

ş.- ip 1831

ş.- ip aldı 2192

ş.- ip jadır 1144, 2398

ş.- ip qalmasa 1837

ş.- ip otırmız 2411, 2414

ş.- ip otırsızdar 2415

ş.- sa 1866

şaqırıl - : Çağırılmak.

ş.- am 550

ş.- dı 2551

şaqpa til : Sivri dil.

ş.+ i 1611

şaqtı : Sayılardan sonra gelerek “yakın” anlamı veren sayı sıfatı.

ş. 1020, 2388, 2448

şal : İhtiyar.

ş. 72, 2130, 2138, 2144, 2767

ş.+ dardıñ 56

ş.+ dıñ 645, 1004, 2151

şal - : Çelmelemek.

ş.- ip 1127

şala : Tam pişmemiş, çiğ.

ş. 951

şalbar : Pantolon.

ş. 2361

ş.+ ınıñ 779

ş.+ ıñ 965

ş.+ ıñdı 1649

şalğın : Çayır.

ş. 824

şalqasınan jat - : Sırtüstü yatmak.

ş.- ip alıp 1388

şalqar : Engin.

ş. 1404, 2479

şalman : Yular.

ş.+ 1 1634

şam : Kandil, gaz lambası.

ş.+ dı 2683

ş.+ nıñ 1367

şama : Tahmini, yaklaşık.

ş.+ sı 1079

ş.+ sında 850

şamdan - : Kızmak.

ş.- ip qalatın edim 36

şañ : Toz

ş.+ ın 1986

şañdat - : Tozunu çıkarmak.

ş.- ip jiberdi 2053

şañdı : Tozlu, topraklı.

ş. 96, 203

şañı burqıratıp zırla - : Tozu dumana katmak, ortalığı alt üst etmek, dağıtmak.

ş.- p kele jatqan 1446

şañq et - : Şank etmek.

ş.- ken 2286

şañqılđa - : Çığlık atmak.

ş.- wları 2355

şap ber - : Aniden tutmak, yakalamak.

ş.- ip 665, 1147

şapağatıñ tiy - : Faydası dokunmak.

ş.- er 1728

şapalaqpen sal - : Tokat atmak.

ş.- ip otırdım da qaldım 461

şapalaqta - : Çırmak.

ş.- p 1386

şapılđa - : Bağırıp çağırmak.

ş.- p 272

şapşañdıq : Çabukluk, şipşaklık.

ş.+ pen 933

şapşı - : Atılmak, saldırmak.

ş.- p 972

ş.- ytın 419

şaptal - : Yapışmak.

ş.- ğan 1349

şara (I) : Göz yuva.

ş.+ sına 1712

şara (II) : Çare.

ş.+ sı 2606

şara qoldan - : Ceza vermek.

ş.- sañızdar 2556

şarbaq : Çit.

ş.+ qa 422, 533

ş.+ tan 528

ş.+ tıñ 437, 2458

şarq ur - : Durup dinlenmemek.

ş.- ip 1259

şarla - : Gezmek, dolaşmak.

ş.- p 2484

şarşa - : Yorulmak.

ş.- dıq 1224

ş.- dıñ 831

ş.- ğan 1224

ş.- ğanıñ 94

ş.- p kele jatqanbız 2111

şarşat - : Yormak.

ş.- ayın 825

şarşı top : Topluluk, seyirci.

ş.+ tıñ 1181

şart : Şart.

ş. 1075

şart-şurt : Bir nesne başka bir nesneye birden bire şiddetle çarptığında çıkan sert ve hışırtılı ses, şırak, şılap.

ş. 1986

şarta jum- : Yummak.

ş. j. -ip 2201

şartılda - : Şaklamak.

ş.- p 557

şarttı : Önceden kararlaştırılmış, ortak.

ş. 21

şaruwa : İş, çalışma.

ş. 2196

ş.+ ñ 2375

ş.+ ñız 323, 2193, 2709

ş.+ sı 230

şaruwañ qanşa : “Seni ilgilendirmez, sana ne!” anlamında söz.

ş. 1323

şaruwaşılıq : İşçi.

ş.+ ına 1526

şaş : Saç.

ş. 78

ş.+ ı 2182, 2362, 2403

ş.+ ım 73, 88, 1445

ş.+ ımdı 71

şaş - : Saçmak, dağıtmak.

ş.- ıp 1213

ş.- ıp ketipti 2123

şaşal - : Yemek yerken bir şeyin etkisiyle boğulur gibi olmak, boğazına takılmak.

ş.- a 172

şaşıl - : Saçılmak.

ş.- ıp jatır 1930

ş.- ıp jatqan 2138

şaşın al - : Saç traşı yapmak, saç kesmek.

şaşımdı a. - ğan 76

şataq (I) : Kavga, yaygara.

ş.+ ı 2167

şataq (II) : Aksi, inatçı.

ş.+ tığı 79

şataqtas - : Sataşmak.

ş.- sam 2739

şatastır - : Karıştırmak, şaşırtmak, yanıltmak.

ş.- ıp almas 34

ş.- ıp 775

şatır : Çadır.

ş. 1294, 1309

ş.+ dı 1314

ş.+ ğa 1307

ş.+ ı 2780

ş.+ lar 1019

şatırlı : Çadırlı.

ş. 1513

şattan - : Şad olmak, çok sevinmek.

ş.- a 1331

şattandır - : Şad etmek, çok sevindirmek. ş.- ıp 1196

şaxter : Madenci.

ş.+ ler 1105

şay : Çay.

ş. 1053

ş.+ dan 1053

şay iş - : Kahvaltı yapmak.

ş. +dı i.- ıp 727

ş. +ımdı i.- ıp 245

şayqa - : Çalkalamak, sallamak.

ş.- p qoydı 1804

şayqal - : Çalkalanmak, sallanmak.
ş.- mağanday 1654
şaynañda - : Çiğnemek.
ş.- p şıqtı 780
şāt şälekey aşuwan - : Kan beynine sıçramak.
ş.- uwım 244
şäw et - : İnce ve tiz havlama sesi.
ş.- e qalsa 2350
şeber : Usta.
ş. 1964
şegele - : Bastırmak, vurgulamak.
ş.- y 2421
şek - : Çekmek, sigara içmek.
ş.- ip 799
şek : Sınır.
ş.+ i 2306
ş.+ iñe 1260
şekara : Sınır, hudut.
ş.+ dağı 2369
ş.+ sın 562
şekaraşı : Sınır muhafızı.
ş. 559
ş.+ lardıñ 851
şeke : Şakak.
ş.+ me 1443, 1559
ş.+ mniñ 70, 200
ş.+ sin 1049
şelek : Kova.
ş.+ imizge 2158
ş.+ şe 1915
şen : Bir şeyin etrafı, civarı, çevresi.
ş.+ de 479
ş.+ degi 1624

ş.+ i 2224
ş.+ inde 1337
ş.+ ine 299
şeñgelde - : Pençelemek.
ş.- p ala 807
şeñgelin sal - : Pençelerini çıkarmak.
ş.- maq 561
şert - : Fiske vurmak, fiskelemek.
ş.- ip 250, 2662
ş.- ip jiberip 2662
ş.- ip qoyıp 250
ş.- tim 260, 291
şeş - : 1. Çözmek, açmak.
ş.- ip jatır 927
2. Karara bağlamak
ş.- er 2442
şeşe : Anne.
ş.+ ñ 868, 2203, 2312, 2313
şeşi qabılda - : Karar almak.
ş.+m q. - ndı 393
şeşine kel - : Karar vermek.
şeşimge k.- dim 1595
şeşin - : Soyunmak.
ş.- dik 1689
ş.- ip tastap 1935
şeşüw : Cevap.
ş.+ in 2521
şet (I) : Kenar.
ş. 1260
ş.+ i 767, 894, 1107
ş.+ indegi 236, 1276
ş.+ ine 499, 811, 1446, 1605
ş.+ inen 499
ş.+ ke 583, 1539

ş.+ ki 1462
ş.+ tegi 476
şet (II) : Yabancı, yâd.
ş. 1103
şeten : Hasır.
ş. 1333
şetinen : Hepsî.
ş. 612
şetker : Ücra.
ş.+ irek 1025
şetki : Uzaktaki.
ş. 644
şıbıq : Çubuk.
ş. 1475
ş.+ qa 1755
ş.+ pen 1690
şıbm : Sinek.
ş. 388, 822
şıbmım : Sevilen birisine canım,
sevdiğim anlamlarında yöneltlen hitap
.
ş. 520, 607, 2713, 2718, 2766,
2772
şıda - : Dayanmak.
ş.- p qalayıq 1087
şıdamsızdan - : Sabırsızlanmak.
ş.- a 1419
şıdat - : Dayanmak, dayanıklı olmak.
ş.- ar 1275
şığannan şıq - : Çığırından çıkmak.
ş.- qan 2259
şığar - : Çıkarmak.
ş.- dı 2169, 2553
ş.- ğan 1603

ş.- ğandarıñ 1122
ş.- iñdar 1118
ş.- iñız 590
ş.- ıp 1120, 1230
ş.- ıp alam 589
ş.- ıp jiberdim 2722
ş.- ıp jiberşi 527
ş.- ıp jürgen 748
ş.- ıp otırğan 1502
ş.- uw 1235
şığarma : Edebî eser.
ş. 2078, 2089
ş.+ da 65
ş.+ nıñ 02
şığarmaytınıñ joq : “İlahî, sen de!”
anlamında kullanılan söz.
ş. 1803
şığaybay : Pinti, cimri.
ş. 2177
şığım : Mahsul.
ş.+ ın 709
şığın - : Dışarı çıkmak.
ş.- a 135
şığınqılıq : Çıkık.
ş.+ ı 71
şığıs : Doğı.
ş.+ qa 1279
şıj-bıj et - : Parlamak, birden
sinirlenmek. ş.- ıp 2529
şıj et - : Çığlık atmak.
ş.- e 931
şıjırıl - : Kavrulmak.
ş.- adı 1775
şıq - : 1. Çıkmak. .

ş. 501, 503, 512, 1199
ş.- a berip 787, 2018
ş.- a keldi 746, 851, 1568, 2128
ş.- a kelüwi 2451
ş.- a qoysınşı 2507
ş.- adı 617, 1417, 1697, 2213
ş.- am 502, 1460, 1461
ş.- atın 1539
ş.- ıp 541, 1297, 1712, 1745,
1842, 1848, 1949, 2397, 2509
ş.- ıp bara jadırmin 2016
ş.- ıp keldim 1384
ş.- ıp keledi 1146, 1647
ş.- ıp ketip 1886
ş.- ıp ketipti 305
ş.- ıp ketken 893
ş.- ıp ketti 131, 171, 431, 1353,
1540, 1893, 2279
ş.- ıp kettim 495, 2024, 2778
ş.- ıp qalıp 1446
ş.- ıp otır 2289
ş.- ıp ülgerdi 2286
ş.- iptı 1518
ş.- qan 1012, 1881, 1884
ş.- qanda 278
ş.- qanı 1378
ş.- qanın 433, 1061
ş.- qannan 1152
ş.- qım kelmese 502
ş.- qım kelse 502
ş.- padı 1341
ş.- pağan 1373
ş.- pas 1639
ş.- pay 615, 2648, 2743

ş.- paydı 105, 1385
ş.- paymın 502, 504, 512
ş.- paytın 1063
ş.- tı 164, 168, 281, 1620, 1850,
2295, 2538, 2560
ş.- tım 365, 397, 519, 636, 733,
1327, 1337, 2211, 2441
ş.- tım aq 2039
ş.- uwı 187
2. Çıkmak, sonuç çıkmak.
ş.- qan 88
ş.- uwı 89.
3. Evlenmek.
ş.- a qalsa 1057
4. Çıkmak, yerinden oynamak.
ş.- ıp ket 1562
ş.- ıp ketti 1981
**5. Bir şeyin yukarısına doğru
yönelmek, tırmanmak.**
ş.- ıp ketken eken 1795
6. Olmak, oluşmak.
ş.- tı 1800, 2565
**7. Asıl fiile -p nadiren de -a/-e; -y
gerundiyum ekiyle bağlanarak asıl fiilde
belirtilen hareketin son bitiş safhasını
veya hareketin tamamlanması için özel
bir güç, enerji harcanmasını ifade eder.**
alıp ş. 732
quşaq etip alıp ş.- a berdim 330
bolıp ş.- a keldi 328
örip ş.- a keldi 1685
alıp ş.- adı 2604
bolıp ş.- adı 2067
bolmay ş.- adı 2619

jügirip ş.- adı 1468
quwıp ş.- adı 390
kürsinip ş.- ardı 1006
aytıp ş.- ıp 2714
jügirip ş.- ıp 423
oqıp ş.- ıp 980
ömirimdi berip ş.- ıp 2185
sekirip ş.- ıp 2285
söylep ş.- ıp 2774
örmelep ş.- ıp aldım 2459
mañqıyıp ş.- ıp kele jatqan 1458
jügirip ş.- ıp kettim 284
bolıp ş.- ıp pa 1545
añ awlap ş.- qan 2107
suwırılı ş.- qan 174
tırağaylap ş.- qan 1481
süyretip ş.- qanday 2204
alıp ş.- qanım 768
betime qanım tewip ş.- qanın
1534
bolıp ş.- pasam 2641
jarıp ş.- pay 221
qıyya basıp ş.- paymın 2740
atıp ş.- sam 1200
oyına kirip ş.- sayşı 1536
ş.- tı 1454
alıp ş.- tı 928
aynalıp ş.- tı 2339
aytıp ş.- tı 1834, 1888
bolıp ş.- tı 750
jügirip ş.- tı 1478
kelip ş.- tı 2055
qarlıqıp bitip ş.- tı 2323
oynap ş.- tı 1308

şaynañdap ş.- tı 780
ürip ş.- tı 844
jetelep alıp ş.- tım 1463
jügirip ş.- tım 1115, 1487
sekirip ş.- tım 447
adam bolıp ş.- uw 1413
ayaqtaş ş.- uwğa 2097
körsetip ş.- uwğa 1544

8. -ar ihtimali gelecek zaman
ekiyle kalıplaşarak olmalı, olacak, olur
anlamalı ihtimal bildiren yapılar kurar.

ş.- ar 55, 188, 209, 237, 763,
1015, 1026, 1184, 1498, 1546, 1574,
1599, 1618, 1651, 1719, 1809, 1963,
2392, 2534

qarap turğan ş.- ar 1566

ş.- armin 1429

ş.- arsin 1728, 1858

bilip otırğan ş.- arsin 805

şıq : Çiy.

ş. 2176

şıq-şıq : Çat çat ses çıkarmak.

ş. 789

şılım : Sigara.

ş. 1157

ş.+ dı 799

ş.+ ı 1005

şılım şek - : Sigara içmek.

ş.- esiñ 790

ş.- ip tur 2360

ş.- üwdi 795

şılım tart - : Sigara içmek.

ş.- uwğa 725

şımır - : Zangırdamak, titremek.

ş.- p 2200
şımır lat - : Titretmek.
 ş.- ıp 1317
şımşı - : Çimdiklemek.
 ş.- p qoydı 900
şın : Doğru, gerçek, hakikî.
 ş. 910, 1768, 2027, 2031, 2402
 ş.+ ımdı 1162, 2181
 ş.+ ın 27
 ş.+ ıñdı 1862
şınaşaq : Serçe parmak.
 ş. 1770
şınayı : İçten.
 ş. 1266
şındap ber - : Canla başla, var gücüyle
 çalışmak.
 ş.- dim 2618
şındığında : Aslında.
 ş. 452
şındıq : Gerçek, hakikat.
 ş. 1374
 ş.+ tıñ 882
şını : Cam.
 ş.+ sına 1367
şınimen : Gerçekten, hakikaten.
 ş. 179, 1206, 2173, 2294, 2443
şınında : Gerçekten.
 ş. 744, 890, 1394, 1752, 2532
şınjır : Zincir.
 ş.+ ın 447
şıntaq : Dirsek.
 ş.+ ımen 1009
şıntaqta - : Dirseğini dayamak.
 ş.- p 1090

ş.- p jatır 1046
şıñğır - : Çılgılık atmak.
 ş.- ıp jiberdim 685
şıñıraw : Derin.
 ş. 2604
şır : Şır sesi.
 ş. 2165
şır şır et - : Çırpınmak.
 ş.- ıp 2252
şıray : Yüz, çehre, surat.
 ş.+ ın 924
şırıl da - : Cıvıldamak, ötmek.
 ş.- p 2491
 ş.- sa 2533
şırq aynal - : Dört dönmek.
 ş.- saq 15
şırma - : Bağlamak.
 ş.- p 1758
şırt etkiz - : Şak etmek.
 ş.- ıp 1338
şıtıñ - : Gücenmek, darılmak, kırılmak.
 ş.- a 2009
şıtırla - : Şıkırdamak.
 ş.- ğan 922
 ş.- q 765
şıtırlaq : Şıkırdak.
 ş. 775
şıyqıl da - : Gıcırdamak.
 ş.- p 517
şıyra - : Yıkılan elbise çekmek,
 küçülmek. ş.- ğan 892
şıyratıl - : Hareket ettirmek, sallamak.
 ş.- a 1601
şıyrıq - : Öfkelenmek.

ş.- ip 248
şiderlewlî : Zincirli, köstekli.
 ş. 653, 2387
şildexana : Doğan bebek için düzenlenen eğlence.
 ş.+ ğa 12
şilik : Bodur ağaç, çalı.
 ş.+ tiñ 1946
şînkildek : Tiz sesli.
 ş. 2353
şiren - : Kurulmak, kibirlenmek.
 ş.- ip 734
şirkin (I) : Özlem, hasret vb. duyguları pekiştirmek için söylenen ünlem, keşke, ah, hey gidi vb.
 ş. 205, 593, 650, 1196, 1257, 1670, 1753, 2779
 ş.+ ay 46, 96, 222, 382, 639, 1381, 1878, 1893
 ş.+ niñ 213, 2169
şirkin (II) : Zavallı, biçare.
 ş.+ ge 1476
şiy : 1. Kamış, saz.
 ş.+ diñ 1646
 2. Hasır.
 ş. 837
şiyelenis - : Gergin olmak.
 ş.- ip 471
şiyki : Pişmemiş, çiğ.
 ş. 1440
 ş.+ siñ 2539
şiykile - : Pişmemek, çiğ kalmak.
 ş.- y 1933
şiyti : Uzun.

ş. 1914, 2106
şkaf : Dolap.
 ş.+ tiñ 144
şodıray - : Şişmek, kabarmak.
 ş.- ip 779
şofer : Şoför.
 ş.+ ge 1415
 ş.+ i 1255
şoğırlan - : Toplanıp bir araya gelmek.
 ş.- a 1020
şoq basqan küşiktey qıñsıla - : Kora basmış köpek yavrusu gibi inlemek.
 ş.- p 671
şoq-şoq : Buket.
 ş. 573
şoqı - : Tıklatmak, galamak.
 ş.- mas 1280
 ş.- r 1280
şoqşa saqal : Kaba sakal.
 ş. 1001, 1163
 ş.+ dı 1165
 ş.+ ğa 1178
 ş.+ ı 1152
şol - : Bakmak, etrafı gözetlemek.
 ş.- dı 170
şolaq : Yarım yamalak.
 ş. 2535
şoltañ-şoltañ : Oradan oraya.
 ş. 1129
şomıl - : Yüzmek.
 ş.- a bersin 98
 ş.- ayın 199
 ş.- ip jür 98
 ş.- ipjür- 208

ş.- uw 236
şorşaqta - : Zıplamak.
ş.- ğan 1694
şort kese - : Kesin hüküm vermek.
ş.- di 1434
şoş - : Korkmak.
ş.- ıp 2588
şoşay - : Dikilmek.
ş.- ıp otırmın 399
şoşı - : Ödü kopmak, çok korkmak.
ş.- ğan 430
ş.- p 1199
ş.- p qaldım 2773
şoşım : Çok korkak.
ş. 2430
şoşımaldan - : Ödü kopmak, çok korkmak. ş.- ıp jürsiñ 2715
şoşın - : Korkmak.
ş.- ıp 2288
şoşıt - : Korkutmak.
ş.- ıp 2245, 2575
şoşqa : Domuz.
ş.+ nıñ 73, 1444
şoyın : Sağlam, güçlü.
ş. 646
şoyırıl - : Bel fıtığı olmak, beli ağrımak.
ş.- ıp 1131
ş.- may 696
şoynaqtı : Topal.
ş. 720
şoynañda - : Topallamak.
ş.- may 699
şölde - : Susamak.
ş.- p kettim 832

şömele : Yığın.
ş. 1699
şöp : Ot.
ş. 367, 1318
ş.+ in 2307
ş.+ ke 1289
ş.+ tey 563
ş.+ ti 648
ş.+ tiñ 709
şöp etkiz - : Şap diye öpmek.
ş.- ıp 2778
şöp şap - : Ot biçmek.
ş.- ıs 1532
ş.- ısqa 367, 375
ş.- ısta 373
ş.- uw 1527
şöpildet - : Şapırdatmak.
ş.- ıp jiberesiñ 1635
şöpşek : Çalı çırpı.
ş. 1771, 2126
şöpşi : Ot toplayan.
ş. 1285
şubat - : Uzatmak.
ş.- ıp ala 2264
şuğıl : Aniden.
ş. 1280
şuqırıl - : Eşelemek.
ş.- p alıp 2212
şunaq qolaq : Yatık kulak.
ş. 844
şuntıy - : Çekmek, küçülme.
ş.- ıp 1333
şuñğıl : Çukur.
ş. 1297, 1681

şurqan arqala - : Kavga gürültü çıkarmak.

ş.- p 2186

şurqan şığar - : Huzursuzluk çıkarmak.

ş.- atın 616

şurqan şuwlı - : Kavga, gürültü çıkarmak. ş.- ğannan 2214

şurqıra - : Hasret gidermek, hâl hatır sormak.

ş.- p 1671

şuw : Gürültü, tantana.

ş.+ ı 2163

ş.+ ina 2167

şuw köter - : Yaygara koparmak.

ş.- ip 234

şuwılda - : Gürültü yapmak, ses çıkarmak. ş.- p 2781

şuwla - : Gürültü patırtı yapmak.

ş.- p 1448

şuwlas - : Bağırışmak.

ş.- tı 1303

şuwlat - : Gürültü patırtı çıkarmak.

ş.- ip 54, 2241, 2685

ş.- qan 849

şuwlığan şığar - : Yaygara çıkarmak.

ş.- atın 2623

şuwmaq : Dörtlük.

ş. 1371, 1404

ş.+ ı 1378

ş.+ ın 1391

ş.+ tı 1401

şübälan - : Şüphelenmek.

ş.- a tüsti 2140

ş.- bay 605

ş.- ip 1393

ş.- ip turadı 604

şüberek : Kumaş.

ş. 1305

şükir : Şükür.

ş. 1106

şüpilde - : Dolup taşmak.

ş.- gen 1376, 1917

şüpirle - : Bir yere toplanmak.

ş.- p 1695

şüyir - : Kaldırmak.

ş.- ip 1799

şüyligip qara - : Ok gibi bakmak.

ş.- ğanda 2182

-T-

ta : 1. da, dahi anlamında sona gelen edat. t. 15, 282, 415, 885, 889, 1110, 1288, 1682, 1828, 1888, 1932, 1959, 1967, 2039, 2129, 2509, 2755

2. Ve.

t. 971, 1588, 2160

3. Yardımcı fiil veya tasvirî fiilin önünde yer alarak anlamı kuvvetlendirir.

oylap t. 2431

qonıp t. qalğan 1175

tabala - : Birinin başarısızlığına sevinmek. t.- p 1865

tabaldırıq : Eşik.

t.+ tı 891

taban : Taban.

t. 912

t.+ ı 1079, 2508

tabanda : Hemen.

t. 10, 2149

tabıl - : Bulunmak.

t.- a ketti 1757

t.- a qoyar ma 620

t.- dı 1542

tabıs - : Buluşmak.

t.- ip 1627

tabıyğat : Tabiat.

t.+ tı 1266

t.+ tıñ 558

tağa : Nal.

t.+ sı 788

tağdır : Kader.

t. 2344

t.+ mıñ 2606

tağı : Daha, ve, bundan başka, yine anlamlarında kullanılan edat.

t. 111, 151, 291, 342, 418, 462, 472, 473, 481, 530, 603, 606, 648, 698, 900, 935, 954, 973, 1026, 1105, 1112, 1391, 1402, 1466, 1511, 1869, 1875, 1917, 1935, 2064, 2085, 2121, 2186, 2209, 2218, 2340, 2436, 2488, 2492, 2502, 2514, 2571, 2591, 2592, 2623, 2717

tajal : Canavar.

t. 102, 104

t.+ ğa 101

taq - : Takmak.

t.- ip aldım 2105

t.- ip kele jatırmin 573

taq : Tahta vb. bir şeye vurulduğunda çıkan tok ve sert ses.

t. 659

taqa - : Yaklaşmak, yakınlaşmak, dayamak.

t.- p bardı 1280

t.- p keldim 649

t.- p qoydım 2685

taqal - : Yaklaşmak, yakınlaşmak.

t.- a tüsetin 2300

t.- a tüsip 1994

taqas - : İddialaşmak, takışmak.

t.- ip 2539

taqım : Eyer takımı.

t.+ ıma 663

t.+ ımnan 1645

t.+ ında 2106

taqımğa tiy - : Ata binmek.

taqımına t.- er 650

taqımnan : Peşinden.

t. 2356

taqır bas : Kel, dazlak.

t. 89, 328

taqırıp : Konu.

t. 1509

t.+ ı 1369

t.+ ın 1500

t.+ qa 1509

taqıyya : Takke, şapka.

t. 214

taqpaq ayt - : Şiir okumak.

t.- am 1389

taqpaq et - : Şiir yazmak.

t.- ip 1389

taqta : Tahta, yazı tahtası.

t.+ ğa 278, 1830, 1842, 1848,
1850, 1866

taqtay : Tahta, ağaç.

t. 1320, 2365

t.+ dıñ 499

tal - : Aşırı halsizleşmek, bitkin düşmek.

t.- ip 668

tal : Yaş dalları olan ince yapraklı ağaç.

t. 1927

t.+ dıñ 1757, 1758, 2128

t.+ ğa 1682, 1929

talant : Yetenek.

t. 221

talapker : Girişimci.

t. 1403

talas : Tartışma.

t.+ ımız 635

talay : Nice, çok, birçok.

t. 42, 140, 606, 1547, 1961,

2208, 2400, 2401, 2439, 2574, 2618

t.+ dan 2049

talay köresini kör - : Çok şey görüp
geçirmek, gününü görmek.

t.- ip 777

talda - : Çözümlemek.

t.- p 2022

taldırıp jıq - : Bayılma.k

t.- qan 2245

taldırıp túsir - : Bayıltmak.

t.- gen 2167, 2184

talıp jııl - : Bayılmak.

t.- ip qalsın 2430

talqı : 1. Çile.

t.+ dan 582

2. Yorum, eleştiri, analiz.

t. +ğa 582

t.+ sına 2083

talqığa sal- : Sorguya çekilmek.

t. salıp otırğan 2428

talqıl - : Değerlendirmek.

t.- aymin 2714

talqılay ke(l) - : Değerlendirmek.

t.- p 2725

tamaq : Yemek.

t.+ qa 949

tamaq iş - : Yemek yemek.

t.- ip otırğan 169

tamaqtan - : Yemek yemek.

t.- ip 397

t.- ip alayın 99, 1668

t.- ip otırğanda 2052

tamam : Hepsi, bütün.

t. 1227

taman : Yakın, doğru, yaklaşık.

t. 81, 82, 411, 583, 584, 1025,

1135, 1539, 1559, 2409

tamaşa : Şahane, enfes, harika, müthiş.

t. 709, 742, 749, 881, 897, 983,

1505, 1635, 1760

t.+ mın 1010, 1310

tamır : Damar.

t.+ ıñdı 2772, 2775

tampiş : Küçük ve yayvan burun.

t. 69

tan - : Tanımak, keşfetmek.

t.- uwin 1204

tana : Dana.

t.+ day 844

tanaw : Burun.

t.+ dan 291

t.+ ı 1536

t.+ ıma 69

tanı - : Tanımak.

t.- dım 1032, 1157, 1449, 2361

t.- mas 338

t.- maydı 1126

t.- p 2228

t.- r 221

t.- y almay jadırın 766

t.- y kettim 676

tanıl - : Tanınmak, bilinmek.

t.- dım 1552

t.- ğanım 1484

t.- ıp turğandıqtan 494

t.- mastay 1543

t.- maydı 1655

tanıs - : Tanışmak.

t.- a 344

t.- a qalsa 08

t.- adı 02, 820

t.- ıp qoyuwlarıñ 210

tanıs : Tanıdık, tanış.

t. 139, 1149

tanıs şıq - : Tanımak, tanış olmak.

t.- armız 349

tanıstır - : Tanıştırmak, takdim etmek.

t.- dı 339, 2553

tanıt - : Tanıtmak.

t.- pay 1016

tanıy qoy - : Tanı koymak.

t.- atın 237

tank : Tank.

t. 565, 566

t.+ ter 569

t.+ teri 563

tañ (I) : 1. Tan vakti, şafak, seher.

t. 1945

2. Gün.

t.+ ı 839

tañ (II) : Hayret veren, şaşkınlık uyandıran. t. 881, 1010, 1310

tañ qal:- Hayret etmek.

t. qalıp bitedi 77

tañda - : Seçmek.

t.- p 703, 2137

t.- p aladı 23

tañdan - : Şaşırmak.

t.- a 747

t.- a qoymaymında 1247

t.- asıñ 742

t.- ğan 436

tañdayın burınnan quwır - : İçini gıcıklatmak.

tañdayımdı q.- ıp jürüwşi 651

tañdaylarınan şań köter - : Dilinde tüy bitmek.

t.- iledi 613

tañerteñ : Sabahleyin.

t. 395, 711, 713, 722, 1089, 2101, 2621

t.+ gi 245

tañırqa - : Şaşırmak.

t.- ğan 263

t.- y 881, 1029

tañqiy - : Kalkmak, diklenmek.

t.- a tüsip 977

tap - : Bulmak.

- t.- a ala 1761
- t.- a almay yatırın 762
- t.- a almay jatqanımdı 145
- t.- a almay jatqanıñ 157
- t.- a almay qalsın 1763
- t.- a almaydı 2152
- t.- a berüwge 459
- t.- amın 385
- t.- ar 1680
- t.- atın 2214
- t.- qan 1042
- t.- qanday 2473
- t.- (w)ıp (**tawıp**) 1040, 1076, 1081, 1320, 1431, 1652, 1916, 1918, 2005
- t.- (w)ıp aldım 1475
- t.- (w)ıp alğan 430
- t.- (w)ıp körsin 396, 1016
- t.- pağan 1795
- t.- pay 1030
- t.- paymız 15
- t.- paysıñ 2179
- t.- sam 602, 2733
- t.- tım 602, 1663
- t.- tıñ 601
- t.- uwdı 2014

tap : Tam, gerçek, tıpkı.

- t. 30, 204, 478, 888, 1015, 1732, 2035, 2057, 2200, 2518

tap bol - : Tesadüf etmek, rastlamak, karşılaşmak.

- t.- uwı 2151

tap taqır : Tamtakır.

- t. 71

tapjıl - : Hareket etmek, kıpırdamak.

- t.- ar 102
- t.- mastan 1377
- t.- may 886, 1075, 1985

tapqır : Zeki

- t. 2149

tapsırma : Ödev.

- t. 1828
- t.+ lar 1906
- t.+ lardı 1076, 1920
- t.+ nı 1860, 2756

tapta - : Ezmek.

- t.- p 1209

tara - : Dağılmak, ayrılmak.

- t.- simen 2035
- t.- y 2506

taraw : Bölüm.

- t. 1901, 2268
- t.+ da 01, 92, 176, 242, 358, 594, 724, 819, 979, 1065, 1225, 1339, 1409, 1483, 1553, 1626, 1779, 1900, 1952, 2025, 2098, 2162, 2267, 2337, 2519, 2600, 2681
- t.+ dıñ 1629
- t.+ ğa 91, 2601
- t.+ ın 91

tarbañda - : Zıplamak.

- t.- ğan 2250

tarbıy - : Aralamak.

- t.- ıp 1133

tarıñış : Gergin.

- t. 2527

tariyx : Tarih.

- t. 2340, 2481

t.+ ı 1340

t.+ qa 2470

tariyxşı : Tarihçi.

t. 1987

tars : Düşme, vurma, atma gibi eylemler sırasında ortaya çıkan sağlamca, sıkıca anlamlarını veren ses; pat, küt.

t. 274

tars etkiz - : Düşme, vurma, atma gibi eylemler sırasında ortaya çıkan sağlamca, sıkıca anlamlarını veren ses çıkarmak; pat, küt etmek.

t.- ip 125, 1213, 1738

t.- ip qoyıp qaldım 2695

tart - : 1. Kendine çekmek.

t.- ip aldı 945

t.- ip qalğanımda 2507

t.- tım 745

2. Sarmak, dolamak, takmak.

t.- ip otırdıq 1670

t.- sañ 688

3. Germek, tutmak.

t.- ip jibergende 158

4. Yutmak, içine almak.

t. 796, 801

t.- a 797, 800

t.- a ber 794

t.- atın 1157

5. Bir tarafa yönelip gitmek.

t.- ip 1177

t.- ip otıradı 394

t.- ip otırdı 1216, 1328

t.- ip otırdım 1186, 1256

t.- ip otırğan 1047

t.- tı 1279

6. Çekmek, benzemek.

t.- qan 2259

t.- pağansıñ 2381

t.- sañ 2380

7. Vurmak.

t.- ip qaldı 1210

t.- uwğa 973

tartıl - : Çekilmek, çıkarılmak.

t.- ip 207

tartın - : Çekinmek, kaçınmak.

t.- baytın 1636

t.- uwğa 1137

tartınşaқтаğanına bolma - : Çekinmemek. t.- y 2722

tartqıla - : Aralıksız çekmek, çekiştirmek. t.- p 972, 2765

t.- p jür 847

tartpan : Ata binmek için tutulan ip.

t.+ ı 745

tarttır - : Çektirtmek.

t.- ar 663

tas : Taş.

t. 1865

t.+ tı 2645, 2650

tasbaqa : Tosbağa.

t. 1156

tasbawır : Taşkalpli.

t. 2564

tası – (I) : Taşımak, götürmek.

t.- p 1304

t.- y 1321

tası – (II) : Taşmak.

t.- p 557

tasır : Patırtılı, gürültülü.

t. 135

tasırlat - : Gürültü patırtı çıkarmak.

t.- ıp 727, 1462, 1791

tasqındap quyıl - : Dolup taşmak.

t.- ğan 1376

taspa : İnce dilimlenmiş.

t. 1709

tasta - : Bırakmak, terketmek, atmak.

t. 16, 1907

t.- dı 752, 1231, 1726

laqtırıp t.- dı 1213

jazıp t.- dım 1377

zekip t.- dım 658

t.- ğan 951

sıvırıp alıp t.- ğan 72

t.- ma-ydı 193

sızıp t.- maq 1401

t.- maysız 2237

t.- p 702, 1055, 1659, 2241, 2650

aparıp t.- p 2236

jaqıp t.- p 1701

jelimdep t.- p 1074

şeşinip t.- p 1935

tındırıp t.- p 1381

toqıp t.- p 1758

t.- p keler 2614

t.- p kelip jiberedi 2604

tüsirip t.- ptı 2235

t.- sa 1133

t.- şı 1095

t.- y almaymın 1724

t.- y berdim 125, 1694

t.- ymın 2239

öşirip t.- ymın 1543

jayıp t.- ymız 1744

t.- ysiñ 1634

tastaq : Taşlı.

t. 788

tat - : Tatmak, tadına bakmak.

t.- ıy 2095

tatı - : Layık olmak.

t.- ytın 211

tatır - : Tattırmak.

t.- mas 2176

tatuw : İyi geçinen, dost geçinen.

t. 2498

tatuwlas - : Barışmak.

t.- uwımız 1627

taw : Dağ

t. 558, 821, 823, 1262, 1293

t.+ day 693

t.+ dıñ 1059

t.+ ğa 1283

tawıq : Tavuk.

t. 425, 2744, 2747

t.+ tay 399

tawıs - : Bitirmek, tüketmek.

t.- tıq 2159

t.- uwğa 2065

tawqımetin tart - : Zorluk çekmek.

t.- ıp 2526

tawsıl - : Kalmamak, bitmek, tükenmek.

t.- ğan 2605

t.- ıp qap 1007

tay - : Sıvışmak, tüymek, kaçmak.

t.- ıp otırdı 859

t.- ıp otırdım 162

tayaq : Sopa.

t. 413, 2367

t.+ tñ 2367

tayaqpen sal - : Sopayla vurmak.

t.- ip 2262

tayaw : Yakın.

t. 411

taym - : Çekinmek, korkmak.

t.- ar 1209

t.- bas 2245

tayqı - : Kaldırmak.

t.- y berdi 1358

täjim et - : Eğilerek selamlamak.

t.- tim 1799

tälkek : Alay, istihza.

t.+ ke 1547

tälkek et - : Alay etmek.

t.- ti 1613

t.- üwdi 1602

Täñir : Tanrı.

t.+ im 2214

täptište - : Bir şeyi etraflica ayrıntılarıyla bilmek.

t.- p turğanda 613

t.- p turıp 2047

tärbiyele - : Terbiye etmek.

t.- wimiz 2566

tärbiyeli : Edepli.

t. 193

tärizden - : Benzemek, gibi olmak.

t.- ip 1295, 2302

tärizdi : Gibi.

t. 19, 29, 39, 71, 86, 113, 1019,

1109, 1311, 1342, 1373, 1389, 1393,

1403, 1508, 1520, 1581, 1589, 1667,
1684, 2020, 2044, 2300, 2310, 2486,
2488, 2493, 2569, 2732, 2775, 2785

t.+ min 1460, 2087

tärtip : Tertip, disiplin, düzen, kural.

t. 1311, 1848

t.+ ime 356

t.+ ine 2725

tärtip buz - : Düzen bozmak.

t.- baymın 2427

tärtip saqta - : Bir düzen içinde olmak.

t.- may 1873

tärtipke sal- : Terbiye etmek.

t. s.- uwğa 253

tärtipke keltir - : Düzeltmek.

t.- ip aldım 2307

tärtipsiz : Terbiyesiz, yaramaz.

t. 191, 232, 370, 2728, 2735

tärtipsizdik : Terbiyesizlik, yaramazlık

t. 2428, 2437, 2467, 2546, 2556,
2619, 2631, 2649, 2726,

2737

t.+ im 2415

t.+ ti 2420

t.+ tñ 2611

tärtipti : Terbiyeli, disiplinli.

t. 268, 2688, 2729

t. jür 2395

täsil : Yöntem.

t.+ i 1870

tätey : Yaşça büyük kadınlara kullanılan
saygı ifadesi.

t. 1030, 1571, 1813

t.+ şe 06

tätti : Tatlı.

t. 240, 546, 651, 1190

t.+ sin 686

täwbasına kel - : Tövbeye gelmek.

t.- er 227

täwekel : Şans, nasip.

t. 306, 767, 2306

täweldi : Bağlı, bağımlı, şahsa ait.

t. 20, 758

täwir : İyi.

t. 529, 1558, 1806, 1808

täwlik : Günlük.

t.+ ke 2340

t.+ tiñ 2340, 2343

täyt : Bir şeyi yapmayı men etme anlamında kullanılan ünlem.

t. 633, 658

te : 1. de, dahi anlamında sona gelen edat.

t. 43, 390, 448, 800, 815, 860,

1670, 1689, 1944, 2065, 2352

2. Yardımcı fiil veya tasvirî fiilin önünde yer alarak anlamı kuvvetlendirir.

jetip t. qalatın 320

kelip t. qaldı 566

körinip t. qaldı 644

3. Yüklemin sonuna gelerek anlamı kuvvetlendirir.

t. jönep berdik 2104

tebin - : Tepinmek.

t.- ip 1207

t.- se 1208

tebiren - : Üzüntü duymak.

t.- ip 2402

tebüw : Tekme.

t.+ imniñ 1555

tegi : Galiba, herhalde.

t. 2136, 2465

teje - : Frenlemek.

t.- di 792

tek : Tek başına olmak.

t. jürip 2612

t. jürseñ 607

2. Sadece, yalnızca.

t. 687

tek tur - : Tek başına kalmak.

t.- sam 2613

telefon : Telefon.

t.+ men 2192

t.+ niñ 2190

telegraf : Telgraf.

t. 1276

temeki : Sigara.

t. 1661

t.+ ni 817

temeki tartıs - : Sigara içmek.

t.- ip 1672

temir : Demir.

t. 201, 959, 2495

Temir : Özel ad.

t. 1301, 1524, 2560, 2564, 2567, 2568, 2612

tentek : Yaramaz.

t. 2264

tentektik : Yaramazlık.

t. 2526

t.+ iñdi 608

teñ : Denk.

t.+ in 1123

teñdes : Akran.

t. 453

teñdik : Eşitlik.

t. 1988

teñge : Tenge, Kazakistan para birimi.

t. 2383

teñiz : Deniz

t.+ diñ 2602, 2604

teñkiy - : 1. Şişmek, kabarmak.

t.- gen 1914

2. Kaba saba görünmek.

t.- gen 1296

teñkiyt - : Şişirmek.

t.- ip 2127

tep - : Tepmek, tekme atmak.

t.- kenge 699

t.- ti 670, 681

t.- tim 1615

t.- üwge 661

t.-(w)ip (**tewip**) jiberdi 678, 691

t.- (w)ip qalıp 1685

tep te(p) - : Tekme atmak.

t. (w)ip jiberdim 119

tep-tez : Çabucak.

t. 1689, 1838

tepe-teñ : Eşit.

t. 1975

tepki : Zulüm, eziyet.

t.+ sinde 1198, 2222, 2602

tepseñ : Düzlük arazi.

t. 838

ter : Ter

t. 124, 1540

t.+ im 1892, 2097

t.+ in 392

ter - : Dermek, toplamak.

t.- ip 1679, 2126, 2159

terbel - : Sarsılmak, sallanmak.

t.- di 121

terek : Ağaç.

t.+ terdiñ 638

t.+ tiñ 2458, 2509, 2511

tereñ : Derin.

t. 2405

tereze : Pencere.

t. 132, 1588, 2684

t.+ den 1566

t.+ ge 2453

t.+ niñ 2456

t.+ sine 2452

terge - : Sorguya çekmek.

t.- geli 271

teri : Deri.

t.+ ñnen 1709

teris : 1. Yanlış, hata.

t.+ in 2255

2. Ters, geri.

t. 1702

terle - : Terlemek.

t.- p ketti 2200

termin : Terim.

t.+ i 1400

tes - : Delmek, delik açmak.

t.- ip baradı 1443

t.- rlik 173

tesik : Çukur.

t. 2200

tesirey - : Gözlerini kırpmadan dik dik bakmak

t.- e 348

texnika : Araç üretimde kullanılan araçların genel adı.

t. 120

tez : Tez, çabuk, acele.

t. 161, 178, 337, 537, 1655, 1786, 1888, 1971

tezdet - : Çabuklaştırmak.

t.- ip 917

tezek : Tezek.

t.+ ter 1349

tezirek : Daha tez, çabucak.

t. 1372, 1649, 2081, 2297, 2506

tfuw : Dudakları hafifçe büzerek dışarı verilen soluğun çıkardığı ses, püf.

t. 1063, 1545, 1596, 2069

tıgıl - : Tıkılmak, sokulmak.

t.- adı 2308

t.- dı 2679

tıq - : Tıkamak, saklamak, sokmak.

t.- ip ketken 2122

t.- ip qoyğan 1005

t.- paq 2129

tıq-tıq : Küçük dokunuşla sert bir yere vurulduğunda çıkan ses.

t. 2367

tıqıl - : Vıdı vıdı konuşmak, dır dır etmek.

t.- ğan 311

tıqırşı - : Sabırsızlanmak.

t.- p 1903

tıqsır - : Kovalamak.

t.- ğan 2603

tıltıy - : Kısa gelmek.

t.- ip 893

tım : Çok, pek.

t. 1474

tım qurısa : Hiç olmazsa, en azından, bari.

t. 377, 815, 1539

tın - : Son bulmak, bitmek, tamamlanmak.

t.- adı 1629

t.- arın 2085

t.- arına 2606

t.- badı 481, 2180

t.- bastan 2339

t.- bawğa 664

t.- dı 2543

tındır - : Bir işi halletmek, bitirmek.

t.- ğanday 1535

t.- ip jürgenin 705

t.- ip tastap 1381

tını alma - : Durup dinlenmemek.

t. +m a. -ytın 122

tınımsız : Sabırsız, yerinde duramayan.

t. 2494

tınıs : Nefes.

t.+ ım 808, 1394, 2309

tınış : Sessiz sakin olmak, uslu durmak.

t. jür 609

t. jüreyin 2618

t. jürmeysiñ 605, 2329

tınış otır - : Sessiz sakin olmak, uslu durmak.

t.- mağandıqtan 2742

tınışı ket - : Keyfi kaçmak, huzursuz
olmak. t.+m k. - ip turatını 403

tınıştıq : Sakinlik, sessizlik, sükûnet.
t. 2214, 2349

tıñ tıñda - : Kulak kabartmak.
t.- ğanday 840

tıñda - : Dinlemek.
t.- dı 858, 2188
t.- ğanda 1269
t.- ğanım 2451
t.- ğım keledi 2445

t.- madı 1176
t.- may 2732
t.- p 2190, 2266
t.- p otırğan 2021
t.- sañ 213

tıñğılıqtı et - : Özen göstermek.
t.- ip 2481

Tıñjırtar : Özel ad.
t. 13

tıñqıyıp toy - : Tıka basa doymak.
t.- ip alğannan 197

tıñşılıq : Casusluk.
t. 160

tıptıñ tıptıñ et - : Kısa adımlarla hızlıca
yürümek, tıpış tıpış yürümek.
t.- ip 335

tıpır et - : Kıpırdamak.
t.- pesten 839

tıpır tıpır et - : Kıpırdamak.
t.- ip 2116

tırağayla - : Peşinden koşmak.
t.- p şıqqan 1481

tırağaylat - : Peşinden koşturmak.

t.- ip 1459

tırıs - : Gayret etmek, çalışmak,
çabalamak.

t.- am 1058
t.- amın 2730
t.- ip 1128, 1316
t.- sam 2618
t.- tım 337, 458, 2017

tırıs : Sessiz.
t. 1474

tırma : Tırmık.
t. 1514, 1524

tırnaq aldı : İlk.
t. 1068

tırp etkizbe - : Fırsat vermemek, göz
açtırmamak.
t.- y 493

tırp tırp bas - : Tıpış tıpış yürümek.
t.- ip 1850
t.- qan 2366

tırs et - : Çıt diye ses çıkarmak.
t.- ip 235
t.- ken 1194, 1346

tırsıy - : Şişmek, kabarmak.
t.- ğan 890, 894
t.- ip 779

tıs : Dış, dışarı.
t. 314

t.+ qa 397, 636, 1384, 1886,
2279, 2509, 2743, 2778
t.+ ta 2349

tısırla - : Tıkırdamak, şıkırdamak.
t.- ğan 2764
t.- p 2052

tıstı : Kaplı, kılıflı.

t. 2469

tısqan : Fare.

t.+ ğa 2501

tıyıl - : Kesilmek, dinmek, durmak.

t.- madı 2100

tigil - : Dikilmek.

t.- edi 2469

t.- gen 1025

tık - : Dikmek.

t.- ip 1215

tık : 1. Direkt, doğrudan .

t. 1177, 1693

2. Dik, dümdüz.

t. 1207

tık tur - : Dikmek, devirmek.

t.- ğan 1787

tike : Doğrudan, direkt.

t.+ mnen 1787

tike tartılıp tıs - : Dimdik uzanmak.

t.- ken 2404

tiken : Diken.

t.+ dey 1048

tikenek : Diken.

t. 78, 79, 180

t.+ tey 107

tiksin - : Bir şeyden şüphelenmek, kuşkulananmak.

t.- ip 135

til : Dil.

t.+ i 314, 1790, 2278

t.+ imdi 1530

t.+ in 1464, 1806

t.+ inen 06, 340

t.+ iniñ 254

til - : Dilmek, dilimlemek.

t.- ip 2577

t.- ip jibergendey 2319

t.- mesem 1709

tilde - : Laf söylemek, kızmak.

t.- mey 2648

t.- ytin 2740

tildes - : Sohbet etmek.

t.- ip qaluwğa 428

tilek : Dilek.

t.+ imdi 649

t.+ imizdi 842

tilge kel - : Söz dinlemek, yola gelmek.

t.- etin 660

tili tañdayına jabıs - : Dili damağına yapışmak, konuşamamak.

t.+m t. j.- ip qalğanday 03

tiliniñ uşında tur - : Dilinin ucunda olmak.

tilimniñ u. t. 1388

tili jetpe - : Laf bulamamak, söz yetmemek.

t. +ñ j.- ytin 1893

tipten : *bk. tipti*

t. 2379

tipti : Hepten, hiç, gayet, hattâ.

t. 56, 181, 409, 1077, 1208, 1763, 1944, 2109, 2431, 2435

tire - : Bir şeyi hep aynı noktaya getirmek. t.- y kelip 2226

tiri : Diri, sağ.

t. 53, 63, 420, 2258, 2310

t. jür 1714

tiril - : Dirilmek.

t.- ip 925

tis : Diş.

t.+ i 2499

t.+ in 84

tis jar - : Konuşmak.

t.- ip 1619

tis poroşogi : Diş tozu.

t.+ nen 2275

tisin bas - : Gününü göstermek.

t.- ip jürgen 1651

tiste - : Isırmak

t.- p alğanday 1530

tisten - : Sinirlenmek.

t.- ip 1152

titıqta - : Güçsüzleşmek, mecali kalmamak. t.- p kelip 1787

titirep-dirildep : Titreye titreye.

t. ketkendey 2042

tiy - : Değmek, dokunmak, temas etmek.

t.- di 567, 1977

t.- edi 802

t.- gen 162

t.- gende 672

t.- ip 667

t.- mey 2110

t.- señ 663

2. Birisine bulaşmak, dil uzatmak.

t.- mey 607

3. kocaya varmak, evlenmek.

t.- er 118

tiyanaq : Dayanak, sonuç.

t.+ ı 2544

t.+ qa 2081

tiyanaqta - : Başlanmış bir işi bitirmek, sona erdirmek.

t.- maqşı 255

tiye - : Yükleme, doldurmak.

t.- ñder 1304

tiyel - : Yüklenmek.

t.- ip 1325

tiygiz - : Değdirmek.

t.- di 1777

t. +e a.- madıq 1926

tiyın : Metal bozuk para, kuruş.

t. 2382

tiyimdi : Uygun, elverişli.

t. 600, 1591

tiyis - : Dokunmak, ilişmek, ellemek.

t.- ip 2738

t.- ken 2235

t.- pey 2729

t.- üwşi 2731

tiyis : Gerek, lazım.

t. 240, 1769, 2499, 2620, 2738

t.+ pin 2030, 2034

tiyisti : İlgili, gereken, ait.

t. 41, 223, 2708

tiz - : Dizmek, sıralamak.

t.- e bilüwim 2090

t.- ip 2759

t.- ip qoyğan 1929

tizbekte - : Sıralamak.

t.- p otırğan 2087

tize : Diz.

t.+ mdi 879

tizerle - : Diz çökmek.

t.- p otıra qalıp 1465

tizesin quşaqta jıǵıl - : Dizlerine kapanmak.

t.- ǵan 2336

tizgin : Dizgin.

t.+ di 752, 784

t.+ in 792

tizil - : Dizilmek.

t.- gen 1108

t.- ip 2457

t.- ip otırǵan 2408

tizim : Liste.

t. 343

t.+ de 256

t.+ niñ 1871, 1874

tizim şaqır - : Yoklama almak.

t.- ip 2283

toǵay : Orman.

t. 1737, 1923

t.+ dan 1948, 2152

t.+ dıñ 1676, 1944

t.+ ǵa 1904, 2100

2. Çalılık

t.+ dıñ 1681

toǵızınşı : Dokuzuncu.

t. 979

toq : Tok.

t. 894

toq jür - : Tok olmak.

t. jüresiñ 607

toqı - : Örmek.

t.- p tastap 1758

toqım : Eyer takımı.

t.+ ın 1213

toqıra - : Durmak.

t.- p qala almaydı 1258

toqmaş : Dayak.

t. 1440

t.+ ı 1722

toqmaş ber - : Dayak atmak.

t.- em 1721

toqmaş je - : Dayak yemek.

t.- ysiñ 1439, 1721

toqsan : Dönem.

t.+ ında 1807

t.+ niñ 2754

toqta - : Durmak.

t. 484, 488, 810, 1097, 1392, 1771, 1794, 2300

t.- dı 751, 849, 1029, 1296, 1331

t.- ǵan 2226

t.- maydı 668

t.- ñız 67

t.- p qalǵanday 2309

t.- y 2369

t.- y qaldı 432, 1791

t.- y qap 2660

t.- y tur 686, 761

toqtal - : Duraksamak.

t.- may 1834

tol - : Dolmak.

t.- a 1914

t.- ǵan 1447, 1514, 1944

t.- ip 1105

t.- ip jatır 19, 1633, 1906

t.- ip ketken be 1375

t.- ip ketti 2063

tolas ber - : Sakinleşmek.

t.- meytinin 273

tolğan - : Etraflıca düşünmek.

t.- uwıma 2610

tolı : Dolu.

t. 1297, 1368

tolqı - : Heyecanlanmak.

qarap t.- p otırıp 455

tolqın : Dalga.

t.+ dar 2603

t.+ ı 202

tolqıt - : Heyecanlandırmak.

t.- ıp 2094

toltır - : Doldurmak.

t.- ıp 806, 2276

t.- ıp al 801

t.- ıp jiberipsiñder 1232

tomdıq : Ciltlik.

t. 1142

tona - : Soymak.

t.- ğan 2155, 2244

t.- maq 2155

t.- maqşımız 2155

t.- p 968, 2243

t.- ımız 1745, 1949

tonnalıq : Tonluk.

t. 1254

toñazıt - : Üşütmek.

t.- a 2359

toñqay - : Eğilmek, domalmak.

t.- ıp jatır 2388

top : Grup, kalabalık.

t. 361, 579, 1295, 1299, 1528,

2111

t.+ imen 1962

t.+ qa 2345

t.+ tıñ 1152

top et - : Gümlmek.

t.- e tüsedı 2302

t.- e tüstım 447

topan : Çok yoğun, su, sel.

t. 1693

topıraq : Toprak.

t.+ ında 1271

topırlat - : Bir araya getirmek.

t.- ıp 463

topşıla - : Fikir yürütmek, tahminde bulunmak.

t.- dıq 2157

t.- ımın 2560

tor : Ağ

t. 1681, 1935, 2220

t.+ dı 1690, 1693, 1933

t.+ ğa 1977

t.+ ımız 1928

t.+ ımızdı 2160

t.+ ın 1666, 2219

t.+ ıñ 1665

2. Av.

t. 645, 1669

torğay : Serçe.

t. 1346

torı at : Doru at.

t. 1913

t.+ qa 2104

t.+ tıñ 1923

tors et - : Güm etmek.

t.- ıp 1093

torsıldaq : Hava kesesi.

t.+ ın 1738

torsıy - : Şişmanlamak.

t.- ğan 1086

toruwılda - : Gözetlemek.

t.- dıq 1821

tos - : 1. Beklemek.

t.- ıp tur 1903

2. Engellemek, önünü almak.

t. 929

t.- ıp 963, 1537, 2444

t.- ıp alğannan 2606

t.- ıp otırdım 2365

tosqawılda - : Pusu kurmak, pusuya yatmak.

t.- p 312

t.- y qaldı 957

t.- y qaldım 1606

t.- y qalıptı 288

toy - : Doymak.

t.- ğanıñmen 204

toy : Eğlence.

t. 1085, 1089, 1096, 1102, 1103, 1106

t.+ da 1195, 1650

t.+ dan 1101, 1106

t.+ dı 1100

t.+ dıñ 1087

t.+ ğa 1099, 1181

toy-duwman : Düğün dernek, toy, eğlence. t. 1185

toybası : Toy, eğlence sahibi.

t. 1112, 1116, 1118, 1125, 1142, 1144

toydır - : Doyurmak.

t.- dı 2417

toyğız - : Kabak tadı vermek.

t.- a 1441

töbe : Tepe.

t.+ ñnen 1761

t.+ si 1562

t.+ sinde 1294, 2210, 2220, 2291

t.+ sine 1022

t.+ sinen 882

2. Başın üst kısmı.

t.+ me 1710

t.+ mnen 1865

t.+ sin 414, 1455

töbe şaşı tik tur - : Tüyleri diken diken olmak.

t. ş. +m t. t. - ıp ketkenden 1398

t.- ıp ketti 2173

töbesinen ıstıq suw quy - : Başından aşağı kaynar sular dökülmek.

töbemnen ı. s. q. - ıp jibergenden 2011

töbesinen şatır etip tūs - : Başından aşağı kaynar sular dökülmek.

töbemnen ş. e. j. t. - kenden 1891

töbeşikten - : Birikmek.

t.- gen 1697

töbet : Köpek.

t. 419, 421, 448, 516, 845, 858, 971

t.+ i 419

t.+ ti 973

t.+ tiñ 974

tögil - : Dökülmek.

t.- ıp 454, 2653

tökpey-şaşpay : Döküp saçmadan.

t. 878
töle - : Ödemek.
t. 953
t.- meydi 390
t.- ñder 949
t.- y 390
t.- ymiz 908, 911, 952

tölem : Ücret.

t.+ i 2179

tölet - : Ödettirmek.

t.- ip alar 2390

tömen : Aşağı.

t. 840, 1177, 1685, 1871, 2590

t.+ de 1303

t.+ degidey 2723

t.+ gi 144, 200, 822, 1241, 1328

t.+ irek 1243

tömendegi : Aşağıdaki.

t. 2738

tön - : Dönmek.

t.- ip keledi 676

t.- ip kelgen 2605

töñirek : Etraf.

t. 2223

t.+ ime 1473, 2673

t.+ in 1345

t.+ ine 434

t.+ tiñ 1631

töñker - : Çevirmek.

t.- ip 1505

töñkeril - : Tersine dönmek.

t.- ip bara jattı 809

tör : 1. Baş köşe.

t.+ de 2403

t.+ inde 168

t.+ inen 1700

2. Tepe, üst.

t.+ inde 556

tör aldı : Baş köşe.

t.+ na 889

t.+ nda 1046

tör üy : Misafir odası, salon.

t.+ di 2312

t.+ ge 126, 2314, 2683

törağa : Başkan.

t.+ sınıñ 650

töreşi : Hüküm veren, hâkim.

t.+ si 2081

törgi bölme : Misafir odası, salon.

t.+ de 1366

törgi burış : Baş köşe.

t.+ qa 1476

tört : Dört.

t. 459, 491, 492, 776, 1412, 1631

tört tağanda - : Hareketsiz kalmak, yapışmak.

t.- p 1966

törtinşi : Dördüncü.

t. 242, 1099, 2351, 2753

törttik : Dörtlük.

t. 356

tös : 1. Döş, gövde.

t. 844

2. Yamaç.

t.+ inde 1256

tös qalta : Gömlek cebi.

t.+ mdağı 765

t.+ mnıñ 759

tösek : Döşek, yatak.

t. 366

t.+ imde 293

t.+ inde 2314

t.+ te 1089

tösek sal - : Yatak yapmak.

t.- a 597

t.- mañız 598

tösen - : Döşenmek, serilmek, yatmak.

t.- ip 1947

töte : Kestirme.

t. 1274

traktor : Traktör.

t.+ day 1079

tribüna : Protokol.

t.+ niñ 1564

trt trt et - : Trt trt ses çıkarmak.

t.- ken 2298

trubka : Ahize.

t.+ nı 2202

tsss : “Sus, sessiz ol!” anlamında ses.

t. 1688

ttss : ve benzeri, vb.

t. 2478

tuğır : Kuşların konaklama yeri.

t.+ ında 1258

tujırımğa ke(l) - : Karara varmak.

t.- p 2724

tuqımdı : Soylu.

t. 2178

tumsıq : Burun.

t.+ ımniñ 2222

t.+ ın 2296

t.+ qa 973

t.+ tı 1336

2. Tepecik, tümse.k

t. 1276

t.+ tı 835

tunıq : Temiz, parlak.

t. 1263

tup-tunıq : Berrak, tertemiz.

t. 2779

tur - : **1.** Durmak, dikilmek.

t. 313, 1987, 2454, 2684

t.- a bersin 1405

t.- a qaldı 437

t.- a qaldım 1337

t.- a turıñdar 1335

t.- dım 254

t.- ğan 479, 637, 850, 874, 1165,

1168, 1212, 1474, 1477,

1519, 2511

t.- ğandar 1120

t.- ğanday 547

t.- ğanı 1558

t.- ğay 1193

t.- ıp 862, 1623

t.- ıp alıp 606

t.- ıp qalamın 241

t.- ıp qaldı 881

t.- mın 1521

t.- samşı 1539

t.- sañ 1761

2. Kalkmak.

t. 1099

t.- a 1712

t.- a almay jatır 2116

t.- a qaldı 1984

t.- ğan 1033

t.- ıp 2101, 2502

3. Oturmak, ikamet etmek.

t.- ğan 1344, 1564

t.- maymız 183

4. Asıl fiile -p gerundiyum ekiyle bağlanarak kesin şimdiki zaman kipini oluşturur.

asqaqtap t. 2457

añgimelesip t. 1330

bayandap t. 1350

bolıp t. 2196

dayındalıp t. 722

dayındap äzirilenip t. 366

del sal bolıp t. 887

delebem qozıp t. 1114

dirildep t. 1281

jayılıp t. 647, 648

jayqalıp t. 148

jelbirep t. 1294

jolımdı tosıp t. 574

julqınıp t. 422

kelip t. 1200, 362

körinip t. 79

kübi pisip t. 122

qabaq tüyip t. 2049

qañsıp t. 1007

qarap t. 978, 1973

qazdıyıp t. 2362

quyıp t. 555

mazaq etip t. 813

möldirep t. 2780

raport berip t. 1313

sıqılıqtap t. 1654

söylep t. 2460, 2486

şılım şekip t. 2360

tosıp t. 1903

üñireyip t. 70

5. Asıl fiile -p; -a/-e; -y gerundiyum ekleriyle bağlanarak asıl fiilde belirtilen hareketin konuşmayla eş zamanda, o anda olma anlamını bildirir.

arsıldap t.- a 448

ıñğaysızdanıp t.- adı 584

qadalıp t.- adı 2528

şübälanıp t.- adı 604

körinip t. aq 1578

dep t.- am 2736

qaltırıp t.- am 2182

qızğanıp t.- am 2014

jüreksinip t.- atın 410

qaharın tikip t.- atın 354

soyawlap t.- atın 1048

qurmettep t.- atını 194

tınışım ketip t.- atını 403

qarap t.- dı 1857, 2305

bolıp t.- dım 1402

kijinip t.- dım 777

oylanıp t.- dım 1590

sileyip t.- dım da qaldım 2003

balbırıp t.- ğan 2775

barıp t.- ğan 469

jayıp t.- ğan 994

körseñ barıp t.- ğan 214

külip t.- ğan 1589

qıltıyıp t.- ğan 1525

lepirip t.- ğan 1125

lıqsıp t.- ğan 2066

ötep t.- ğan 559
özegime şıjıldap qaynap t.- ğan
2199
söylep t.- ğan 2493
suwıp qaňsıp t.- ğan 2386
qarap t.- ğan joq 1473
qarap t.- ğan şıqar 1566
kep t.- ğanda 530
täptiştep t.- ğanda 613
qarap t.- ğandıqtan 1963
tanılıp t.- ğandıqtan 494
qarap t.- ğanım joq 630
qarap t.- ğanıñdı 1359
süyrelep t.- ğızdı 697
añtarılıp t.- ıp qalıp 1061
ädemilep t.- ıp 1755
qarap t.- ıp 629
öleñdetip t.- ıp 551
raqattana qarap t.- ıp 1760
sıypap t.- ıp 2622
söylese t.- ıp 2299
täptiştep t.- ıp 2047
söylesip t.- ıp aldı 2298
qarap t.- ıp qaldı 348, 1029
ozbay t.- ıp qaldı 892
söylesip t.- ıp qaldı 1886
sileyip t.- ıp qaldım 1991
süyenip t.- ıp qaldım 2403
üñilip t.- ıp qaraymın 238
sıǵalap t.- maqşı 1845
kelip t.- mın 2186
oylanıp t.- mın 2442
awruw t.- mısız 2776
t.- sa 2434

baqılap t.- sın 917
oqşawlanıp t.- sız 584
jazalanıp t.- uwım 2737
qañtarılıp t.- uwındağı 114
6. Asıl fiile asıl fiile -a/-e; -y
gerundiyum ekleriyle bağlanarak asıl
fiilde belirtilen hareketin kısa bir süre
içinde, kısa bir süreliğine yapıldığını
bildirir.
bayıbına bara almay t. 883
küte t. 2364
qoya t. 1472
toqtay t. 686, 761
bile t.- a 803
t.- dım 306
közinen aşuw şatına t.- ğan 1156
tura t.- ıñdar 1335
bile t.- ıp 2253
köre t.- ıp 1919
söyte t.- ıp 620, 2450
bere t.- şı 1728
7. İsimlerden sonra gelerek “var,
bulunmakta, vardır.” anlamında cümleler
yapar.
t. 285, 559, 661, 837, 878, 890,
1000, 1026, 1164, 1241, 1537, 1675,
1913, 2101, 2767
t.- ğanday 2407
8. Asıl fiile -galı -geli, -kalı -keli
ekiyle bağlanarak yakın gelecek zaman
kipini oluşturur.
t. 1471
t.- sıñ 271

9. Çekimli bir fiilden sonra da, de edatı ile birleşerek hareketin bulunduğu durumda kaldığını gösterir.

boladı da t.- adı 03

da t.- dım 1056

tura : Dosdoğru.

t. 1466

turğız - : Durmak.

t. 1306

turmıs : Hayat, yaşantı.

t.+ tñ 619, 1070

turpayı : Kaba.

t. 2072, 2735

turpayılıq : Edepsizlik, terbiyesizlik.

t. 294, 544

Tursınbayev : Özel ad.

t. 1839, 1859

tus : 1. Taraf, yan.

t.+ ı 2453

t.+ ımdağı 1145

t.+ inan 2645

t.+ ında 2456

2. Yön, istikamet

t.+ inan 1663

tusa - : Bağlamak.

t.- p keleyik 1819

tusawlı : Bağlı.

t. 2142

tuspalda - : Tahmin etmek.

t.- p 2085

t.- y almay 433

2. Nişan almak.

t.- p 2110

tutat - : Yakmak, tutuşturmak.

t.- ıp 1157

t.- tı 1005

t.- tım 797

tutqa : Tutamaç, ahize.

t.+ sın 2190

tutqırlan - : Keskinliğini kaybetmek, körelmek.

t.- ıp 75

tuw - : Doğmak.

t.- adı 112, 2649

t.- ar 1379

t.- dım 2495

t.- ğanday 16

t.- madım 2496

t.- mas 1379

t.- sa 1102, 1379

tuw : “Aman!” anlamında şaşırma veya üzülme, pişmanlık belirten bir ünlem, tüh. t. 143, 1687, 2708

tuflyı : Ayakkabı.

t. 1585

tuwğan ana : Öz anne.

t.+ mday 1588

tuwğan jer : Doğum yeri, memleket.

t. 1265

tuwındı : Eser.

t.+ sın 1068

tuwırlıq : Çadırın kenar kısımlarını örten keçe örtü.

t.+ tñ 836

tuwra : 1. Doğru, dosdoğru.

t. 393, 1273, 1279, 1456, 1516, 1716, 2245, 2392, 2560

2. Tam, kesin.

t. 845, 2150, 2511
tuwra - : Doğramak.
t.- p 1939
tuwralı : Hakkında.
t. 2000, 2084, 2467, 2709
turnik : Barfiks.
t.+ ke 285
tuwuw küwälik : Nüfus cüzdanı, kimlik
t.+ iniñ 27
tuyaq : Toynak.
t. 1782
t.+ ı 671
tuz : Tuz.
t. 1701
tuzı jaraspa - : Anlaşmamak,
geçinememek.
t.- y tın 300
tuzsız : Tuzsuz.
t. 1939
tübinde : Sonunda, nihayet.
t. 221, 1638, 2512, 2517
tügel : Herkes, hepsi, bütün.
t. 1110, 1240, 2194, 2423
tügil : Değil.
t. 09, 64, 409, 660, 687, 698,
734, 739, 817, 899, 1397, 1646, 1828,
1965, 206, 2129, 2155, 2178, 2381,
2453, 2525, 2777
tük : Hiçbir şey.
t. 390, 872, 1536, 1710, 2037
t.+ in 1929
t.+ ke 318, 1231
tükpir : Köşe bucak, ücra kuytu
yer,derinlik.

t.+ inde 219, 231
tükpirlet - : Dolandırmak.
t.- ip otırp 476
tülki : Tilki.
t. 389, 1931, 2124
tün : Gece.
t. 600, 640, 1366, 2185, 2719
t.+ de 599, 600, 1751, 1753,
1949, 2714, 2774
t.+ ge 643
tündelet - : Gece vakti yürüyüp
dolaşmak. t.- ip 400, 439
tündik : Çadırın üstünü kapatan keçe,
güneşlik.
t. 837
tüne - : Gecelemek.
t.- y yatıp 1948
tüngi : Geceleyin.
t. 394
tüp : Dip.
t.+ in 123
t.+ inde 565, 1946
t.+ ine 1727, 2604
t.+ inen 1350, 1647, 2511
tüp-tügel : Tastamam.
t. 186, 1387
tür - : Kıvrırmak.
t.- ip jiberdi 2056
t.- ip jiberip 963
tür : 1. Tür, cins.
t.+ i 2738
t.+ inde 1068
2. Hâl, şekil.
t.+ i 974, 1166, 1376, 1589, 2049

t.+ imdi 786

t.+ imizge 2139

t.+ iñmen 127

t.+ leriñ 2140

türegel - : Ayağa kalkmak.

t. 696, 2695

t.- di 915, 1797, 1840, 2490,
2696

t.- dim 537, 1382, 1515, 1614,
1971, 2720

t.- e berdim 1892

t.- e berip 2573

t.- gende 2422

t.- ip 1401, 1786

t.- ip barıp 2767

türli-türli : Türlü türlü.

t. 2356

türt - : Dürtmek.

t.- ip qaldı 1009

tüs - : 1. Düşmek.

t.- ip 1561, 2317

t.- ip ketipti 2387

t.- ip ketken 124

t.- ip ketpey me 965

t.- ip qalıptı 29

t.- ken 454, 882, 1763, 2050

t.- kende 2074

t.- kenimdi 1180

t.- kendi 2356

t.- kenin 337

t.- pekşi 2205

t.- pesim 536

t.- peydi 966

t.- peyinşe 1761

t.- ti 671, 1138

t.- tim 669

2. İnnek.

t.- e qap 1679

t.- edi 2491

t.- eyik 884

t.- ip 885, 1927, 1980, 2307

t.- ip jadır 2227

t.- ip ketpekşi 2506

t.- ken 1344

t.- pedi 1039

t.- pey 1335

t.- ti 984, 1645

3. Katılmak.

t.- emiz 1088

4. Girmek.

t.- tik 2159

5. Dökülmek.

t.- kende 2066

6. Asıl fiile -p; -a/-e; -y gerundiyum bağlanarak asıl fiilde belirtilen hareketin bir anda gerçekleşip hemen bittiğini ifade eder.

jaqınday t.- edi 585

top ete t.- edi 2302

taqala t.- etin 2300

awıp t. - ip 811

kere t.- ip 1565

sekirip t.- p 752, 1093

taqala t.- ip 1994

tañqiya t.- ip 977

biline t.- ken 2663

ilgeriley t.- ken 2093

sırğanap t.- kende 1156

jabısa t.- kenimdi 546

asa t.- ti 475

bola t.- ti 464

ızalandıra t.- ti 496

jıynala t.- ti 1035

kep t.- ti 807

qaqırap t.- ti 2508

şübälana t.- ti 2140

üyilip t.- ti 1695

jabısa t.- tim 449

jaqınday t.- tim 422

qıynala t. 695

top ete t.- tim 447

t.- üwge 1434

tüs (I) : Renk.

t.+ i 2403

tüs (II) : Gün ortası, öğle.

t. 821

t.+ ke 2108

t.+ ten 293, 362

tüs (III) : Rüya.

t.+ ime 1397

tüsin - : Anlamak.

t. 1827

t.- beysiz 2704

t.- dim 151

t.- e almay 1461

t.- e qoyğan 496, 1130

t.- edi 52, 155, 1805

t.- emisiñ 1608

t.- etin 1464

t.- gen 2463

t.- gisi kelmeydi 190

t.- üwge 1827

t.- üwiñ 2623

t.- üwleriñ 2531

tüsindir - : Anlatmak.

t.- etin 189

t.- ip 1810

tüsinik - : Anlaşılmaq.

t.- ti 2488

tüsir - : Düşürmek, indirmek.

t.- dim 2684

t.- e 827

t.- e jazdaydı 123

t.- ip tastaptı 2235

tüsirüwli : Düşürülmüş, indirilmiş.

t. 850

tüstes : Aynı renkte olan, renkleri benzer.

t. 208

tüte tütesin şıgar - : Parça parça etmek.

t.- ip 1618

tütik - : Takılmak.

t.- ip 2175

tütün : 1. Duman.

t.+ di 801

t.+ ge 806

t.+ niñ 798

2. Ocak, hane.

t. 1020

tüye : Deve.

t.+ den 2074

tüyedey : Deve gibi, iri.

t. 1200

tüyenı tügimen nardı jügimen jut - :

Deveyi havuğuyla yutmak, kurt gibi acıkmak.

t.- ıp jibere jazdap kele jatqam joq
100

tüygıştel - : Sarsılmak.
t.- edi 826

tüyir : Tane.
t. 81

tüyis - : Kesişmek, kavuşmak.
t.- ıp 2020
t.- ıp ketken 1995
t.- ken 1777

tüyistir - : Temas etmek.
t.- e 450

tüyme : Düşme.
t.+ sin 759

tüyre - : 1. Saplanmak, düşmek.
t.- p 2408
2. İğnelemek, eleştirmek.
t.- p ülgerdi 1612

tüze - : Dizmek, düzeltmek.
t. 1794
t.- p alsa 618
t.- y 1309

tüzel - : Düzelmek.
t.- edi 2561
t.- emin 2546, 2617
t.- ıp ketedi 2259
t.- ıp ketti 2263
t.- meydi 2439
t.- üwim 2616

Tuzköl : Özel ad.
t. 1277
t.+ di 1273

tüzüw : Düz.
t. 700

tvorčestvolıq : Yaratıcı.

t. 2091

-U-

uğındır - : Anlatmak.

u.- a almay qoydım aq 622

uh : Rahatlama belirten bir söz, oh.

u. 1006, 1580, 1869, 1896, 2588

uq - : Anlamak.

u.- qısı kelmeydi 190

u.- sin 1471

u.- tım 162

uqsa - : Benzemek.

u.- maydı 822

u.- r 2311

ul : Oğul.

u.+ ınıñ 1182

ulan-asır : Muazzam.

u. 1085

ulas - : Ulaşmak.

u.- tı 2167

ulı : Büyük, ulu, yüce.

u. 1110, 1403, 1404, 2481, 2760

ultıq : Millî.

u. 1988

umıt - : Unutmak.

u.- ıp 2046

u.- ıp baradı ekenmin 1424

u.- ıp ketemin 1269

u.- ıp ketken ekem 1828

u.- ıp ketpe 2272

u.- ıp qalıppın 1249

u.- qanım joq 586

u.- pağan 586
u.- pay jürmisiñ 1660
u.- tiñ 1096
umtıl - : Hamle yapmak, ileri atılmak.
u.- a berdi 1207
u.- amız 576
u.- dı 448
u.- ğanda 320
u.- ip 2054
u.- ip keledi 564
una - : Hoşa gitmek, beğenmek.
u.- ğanın 1245
u.- mağanın 135
u.- maydı 2064
u.- maydı aq 09
u.- maytını 2525
u.- p ketkim keldi 531
u.- sa 23
u.- y 991
u.- ytın 1622
unat - : Hoşlanmak, beğenmek.
u.- a qoymaytın 413
u.- atın 2654
u.- padı 1038
u.- padım 960
u.- pasañ 17
unjırğasın tüs - : Keyfi kaçmak, morali bozulmak.
unjırğamız t.- ip 2111
up-uzın : Upuzun.
u. 1560, 1685
ur - : Vurmak.
u.- a saldım 1976
u.- amın 2647

u.- ğan 1719
u.- ip 2461, 2745
u.- ip jürgen 1632
u.- maq 1206
u.- sa 1719, 2529
u.- sın 1716
uran : Slogan.
u. 1023
urdap-qarlap: Çalıp çırparak.
u.- p 1397
urğışta - : Vurup durmak, üst üste vurmak. u.- p 1903
urğıza qoy - : Dövdürmek.
u.- atın 974
urı : Hırsız.
u.+ day 1185
u.+ sıñ 2169
urın - : Belaya uğramak, belaya çatmak.
u.- bay 607
u.- ip jürsiñ 690
urıs - : Azarlamak, kızmak, paylamak.
u.- a bersin 219
u.- adı 581, 903, 907
u.- paydı 908
u.- sa 2533
urla - : Çalmak, hırsızlık etmek, aşırmaq.
u.- p 1753, 2244
u.- p minbekşi 595
u.- ysiñdar 1155
urhq : Hırsızlık.
u. 1399
urhq iste - : Hırsızlık yapmak.
u.- p 615
u.- ysiñ 1637

urt : Yanağın ağız boşluğu hizasına gelen yeri, avurt.

u.+ ı 779

u.+ ina 1049, 1703

urtın burtıyt - : Somurtmak.

u.- ıp 513

usaq : Ufak.

u. 2277

usaq-tüyek : Ufak tefek.

u. 1070

usin - : Sunmak, uzatmak, vermek.

u.- baqpın 1597

u.- dı 797, 793, 1004

u.- ğanşa 2083

u.- sam 2453

usınıs : Teklif .

u. 2595, 2598

u.+ ım 2566

usta - : Ele geçirmek, yakalamak, tutmak.

u. 752

u.- ğan 574, 1098, 1514, 1524, 1698, 1903, 1928

u.- mağandıqtan 1375

u.- p 162, 331, 394, 437, 449, 546, 559, 1153, 1615, 1651, 2127, 2230, 2269, 2774

u.- p alıp jürgen 2247

u.- p körsem 985

u.- p qaldım 1457

u.- y aldı 1147

usta : Usta.

u. 391

u.+ ğa 2235

ustara : Ustura.

u. 74

u.+ men 72, 2318

ustat - : Tutturmak, tutuşturmak.

u.- a 920, 1142, 1493

u.- a saldı 330

u.- ıp qoydı 1690

u.- şı 2772

2. Yakalanmak, ele geçirilmek.

u.- pay 1466

ustaz : Öğretmen, hoca, üstat.

u.+ darı 2477

uş : Uç.

u.+ ı 975

u.+ ina 82

u.+ inan 1530, 1683

u.+ tarın 1758

uş - : 1. Uçmak.

u. 2784

u.- adı 1259

u.- atın 359, 2785

u.- ıp 1367

u.- ıp bara jatqanda 2134

2. Yok olmak, kaybolmak.

u.- qan 462

3. Uçmak, hızla gitmek.

u.- ıp 667, 669, 915, 1401, 1614, 2422, 2696, 2720

uşı-qıyırsız : Uçsuz bucaksız.

u. 202

uşır - : Uçurmak.

u.- ıp 109, 1148, 2604

uşıra - : 1. Tesadüf etmek, rastlaşmak.

u.- p 1513

u.- y 575

2. Felakete uğramak.
u.- p 534
uşıras - : Tesadüf etmek, rastlamak.
u.- a 249
u.- adı 1678
u.- ip 415, 2311
uşqın : Kıvılcım.
u.+ ı 925
uşqır qıyyal : Toz pembe hayal.
u. 593, 1257
uşqış : Pilot.
u.+ tar 1104
ut - : Yenmek.
u.- amın 466, 487
u.- qan 490
u.- pasañ 467
utıl - : Yenilmek, mağlûp olmak.
u.- dıñ 482
u.- ğan 247
u.- ğanıma 457
u.- ip qaldı 1982
u.- ip qaldım 462
utqız - : Yenilmek, kaybetmek.
u.- ip alğanımdı 456
utuwsı : Kazanan, galip.
u. 453
uwa : Birilerine seslenmek, ilgi ve dikkat çekmek için kullanılan ünlem, hey.
u. 1485
uwıs : Avuç.
u.+ imda 547
u.+ inda 2317
uwqala - : Ovuşturmak.
u.- p 1850

uwlap-şuwla - : Gürültü patırtı yapmak.
u.- ğan 1957
u.- p 1326
u.- p ketetin 2352
uwlatıp-şuwlat - : Gürültü patırtı çıkarmak, ortalığı birbirine katmak.
u.- ip 971
uwlı : Zehirli.
u. 807
uwmajdal - : Buruşmak.
u.- ip 777
universitetke tūs - : Üniversiteye girmek.
u.- em 184
uwra : Hurra, oley, yaşasın.
u. 482, 1425, 1542, 1696
ux : Sıkıntı, bezginlik, usanç gibi duyguları bildiren söz.
u. 191
uya : Yuva.
u.+ day 1758
u.+ sinday 2211
uyal - : Utanmak.
u.- maysıñ 2326
uyat : Ayıp, ar, namus, utanç.
u. 187, 1171, 1532, 1533
u.+ imdı 772
uyatqa qal- : Rezil rüsva olmak.
u. q. - arsıñ 1067, 1192
u. q. - dırıp jürgen 775
uyatsız : Utanmaz.
u. 63, 332
Uygır : Uygur, özel ad.
u. 1118, 1119

uyıqta - : Uykuya dalmak, uyumak.

u.- ğanmın 2225

u.- p jatıp 2714

u.- p ketken ekenmin 2222

u.- p qalğansıñ 1794

u.- p qalıppın 1782

u.- r 2758

u.- ytn 1383

uyıp tıñda - : Can kulağıyla dinlemek.

u.- p otır 2002

uyıs - : Birbirine girmek, topak olmak.

u.- ip 1677

uyqı kel - : Uykusu gelmek.

u.- e qoya 1384

uyqısın qan - : Uykuya kanmak, uykusunu almak.

uyqıñ q.- bay jür 2719

uyqısıra - : Uykulamak.

u.- p 2774

uza - : Uzaklaşmak, ıraklaşmak.

u.- p 1722

u.- y berip 2514

2. Zaman uzayıp gitmek.

u.- may 2367

uzaq : Uzun süren, uzun süreli.

u. 163, 495, 825, 1141, 1274, 1413, 2202

uzar - : Zaman geçmek, ilerlemek.

u.- dı 2340

uzın : Uzun.

u. 498, 501, 503, 512, 541, 1128, 1690

uzınımnan : Boylu boyunca.

u. 536

-Ü-

ügitte - : Teselli etmek.

ü. 375

ü.- me 375

ü.- y 374

ükili : Tüylü.

ü. 214

ükimet : Hükûmet.

ü. 1564

ülger - : Yetişmek, tamamlamak, bitirmek. ü.- di 889, 2509

şıqıp ü.- di 2286

tüyrep ü.- di 1612

ü.- dim 1967

jetip ü.- edi 1260

ü.- etin 1593

közdep ü.- etin 2109

lâm dep ü.- genimşe 1895

aytıp ü.- genşe 327

ü.- medi 2341

qas qaqıp ü.- mey qaldıq 2129

ü.- üwim 279

ülgi al - : Örnek almak.

ü.- ıñdar 1235

ülgili : Örnek.

ü. 268, 278, 1527, 1533, 2688, 2753

ülgili usta - : Örnek almak.

ü.- p 2612

ülgisiz : Edepsiz.

ü. 279, 370

ülken : Büyük.

ü. 33, 139, 222, 224, 701, 1956,
2135, 2421, 2684

ü.+ der 611, 615, 616

ü.+ derden 617

ü.+ derdiñ 142, 160, 614

ü.+ di 2736

ü.+ digi 844

ü.+ i 2381

ü.+ in 2137

ülken-kişi : Büyük-küçük.

ü.+ siniñ 193

ülkende - : Büyümek.

ü.- w 2276

ülkey - : Büyümek.

ü.- gende 229, 1732, 2032

ümit : Ümit.

ü. 476

ümit art - : Ümit etmek.

ü.- qanım 1878

ün : Ses.

ü. 174, 1351

ü.+ der 2416

ü.+ deri 2353

ü.+ derin 1270

ü.+ i 157, 160, 172, 1173, 1599,
1878, 1895, 2298, 2367,

2780

ü.+ im 430

ü.+ inde 521

ü.+ men 153, 466, 1159, 1430

ü.+ niñ 1060

ün qat - : Seslenmek.

ü.- tı 2369

ün qos - : Katılmak, destek vermek.

ü.- adı 2350

ünde - : 1. Konuşmak, söylemek.

ü.- medi 170

ü.- mey 2356

ü.- mey qaldı 1619

2. Çağırarak, davet etmek.

ü.- meydi 1441

ünemi : Hep.

ü. 458

ünimdi şığar - : Ses çıkarmak.

ü.- may 1389

ünsiz : Sessiz sedasız.

ü. 121, 156, 2188, 2305

ünsiz qoy - : Sessiz kalmak, bir şey söylememek.

ü.- a saldım 2392

üñgir : Mağara.

ü.+ ge 1760

ü.+ imizge 1928

üñil - : Dikkatle bakmak.

ü.- ip 676

ü.- ip turıp qaraymın 238

ü.- meydi 231

üñirey - : Oyulmak.

ü.- ip tur 70

üp-ülken : Büsbüyük.

ü. 1033

ür - : Havlamak.

ü.- edi 1468

ü.- gen 893

ü.- gendegi 854

ü.- gendi 2356

ü.- ip 859

ü.- ip şıqtı 844

üreyin al - : Korkutmak.

ü.- ip 616

üreylen - : Korkmak, ürpermek.

ü.- üwden 2359

üreyli : Ürkütücü, korkunç.

ü. 1865, 2768

ürk - : Ürmek.

ü.- e 2705

ü.- ip 1481

ü.- ip ala 666

üst : Üst .

ü.+ terine 388

üstemdik jürgiz - : Yönetmek, hakimiyet sürdürmek.

ü.- bekşi 230

üsti : Üst.

ü. 640, 1670, 2063, 2349

ü.+ me 1131

ü.+ men 1321

ü.+ mniñ 2307

ü.+ nde 399, 733, 862, 1000,

1047, 1158, 1600, 1675

ü.+ ndegi 825, 892, 2190

ü.+ ne 836, 1139, 1174, 1219,

1694, 2211, 2279, 2286

ü.+ nen 1925

3. İçine, arasına

ü.+ ne 142

üstinde : Bir olayın geçmekte olduğu an, esna.

ü. 94, 277, 2245, 2584, 2742

üsti üstine : Üst üste, art arda.

ü. 174

üş : Üç.

ü. 104, 297, 459, 481, 814, 844, 971, 1025, 1109, 1240, 1611, 2062, 2226, 2717

ü.+ ewimiz 182, 1053

üş buzaw aydat - : Deveye hendek atlatmak.

ü.- tı 456

üş-tört : Üç dört.

ü. 2568

üşin : İçin.

ü. 34, 41, 67, 254, 259, 381, 390, 937, 1073, 1189, 1250, 1717, 1769, 1871, 2179, 2411, 2414, 2415, 2481, 2491, 2635, 2638, 2688, 2727, 2729, 2737, 2755, 2758, 2760

üşinşi : Üçüncü.

ü. 176, 471, 569, 1499, 1512, 2351, 2749

üşkil : Üçgen.

ü. 437, 535

üy : Ev.

ü. 420, 432, 638, 836, 837, 888, 889, 977, 2366

ü.+ de 412, 418, 424, 427, 442, 444, 866, 1388, 1429, 1431, 1433, 1434, 1435, 2741

ü.+ degi 1349

ü.+ demin 365

ü.+ demisiñ 364, 1427

ü.+ den 423, 745, 999, 1468, 1478, 1748, 2295, 2626, 2648

ü.+ di 1314, 1472, 2452, 2629

ü.+ diñ 168, 418, 850, 1015, 1462, 1513, 1564, 1675, 2168,

2220, 2453, 2744
ü.+ ge 119, 450, 545, 846, 885,
1075, 1093, 1471, 1649, 1714, 1818,
1860, 1920, 2035, 2058, 2160, 2211,
2305, 2306,
2521, 2741, 2756
ü.+ i 411, 862, 863, 1344, 1345,
1563
ü.+ in 1820
ü.+ inde 616, 1342, 2459
ü.+ iniñ 1467, 1473, 2644
ü.+ iñe 526
ü.+ leri 833
ü.+ leriñdi 1304
üy-mülük : Mal mülk.
ü.+ ke 2626
üyge tapsırma : Ev ödevi.
ü.+ nı 1910
üyil - : Yığılmak, toplanmak, birikmek.
ü.- gen 2210
ü.- ip tüsti 1695
üyir - : Çevirmek, sallamak.
ü.- ip 848
üyirsektep qara - : Yakınlık duymak.
ü.- y 925
üylen - : Evlenmek.
ü.- bekşi 112
üyrek : Ördek.
ü.+ tey 2388
üyren - : 1. Alışmak.
ü. 793
2. Öğrenmek.
ü.- bey 795
üyrenşikti : Alışkanlık.

ü. 2401
üyret - : Öğretmek.
ü.- ti 407
üyt - : Alevde tüylerini yakmak, ütmek.
ü.- ip otır 2127
üz - : Koparmak, çekip almak.
ü.- di 1771
ü.- ip 648
ü.- ip jibereyin 1153
üzdik : Başarılı.
ü. 215
üzeñgi : Üzengi.
ü.+ si 750
üzil - : Kopmak, koparılmak.
ü.- ip 29, 2050
üzildi-kesildi : Kesin olarak, kesinlikle.
ü. 1724
üzilis : Teneffüs.
ü.+ te 2743

-V-

vagonqos : Vagon.
v. 1023
voleybol : Voleybol.
v. 1296, 1957
v.+ dı 1960
voleybol oyna - : Voleybol oynamak.
v.- ymız 2008
Volga : Özel ad, bir otomobil markası.
v. 1108

-X-

xabar : Haber.

x.+ lar 2474

xabar ber - : Bahsetmek, haber vermek.

x.- emin 177

xaq : Hak.

x. 1618

xal : Hâl.

x.+ de 1382, 1623, 1865, 1892

x.+ ge 1180

x.+ imdi 2608

x.+ ime 813

x.+ in 1817

xalayıq : Millet.

x. 2081

xalq : Halk, topluluk.

x. 611, 1139

x.+ ınıñ 1511

x.+ pız 2535

x.+ tan 1145

xan köter - : Saygı göstermek.

x.- ip 194

Xasen : Özel ad.

x.+ niñ 1819, 1820

xat : Mektup.

x. 1062, 2059, 2078, 2469, 2575,
2580, 2590

x.+ ı 2471

x.+ ınıñ 2587

x.+ ta 2047

x.+ tar 551, 2064

x.+ tı 2675, 2676, 2677

xat et- : Mektup yazmak.

x. e.- ip 2045

xat jür - : Katiplik yapmak.

x.- gizip otırğan 2465

xatşı : Katip.

x. 2087

-W-

waqıt : Vakit, zaman.

w. 1079, 1342, 1885

w.+ ım 1383, 1856

w.+ qa 2723

w.+ ta 164, 192

w.+ tan 2295

w.+ tıñ 1642, 1698

2. An, lâhza

w.+ ta 674

wäde : Ant, yemin.

w.+ miz 2057

w.+ sin 2439

w.+ sine 2547

wäde ber - : Vadetmek, söz vermek.

w. b. - dim 2618

w. b. - gen 2574

w.+ mdi b. - gen 2401

w.+ sin b. - genmen 2574

w. b. - üwim 2617

w. b. - üwiñ 2425

wäde qıl - : Vadetmek, söz vermek.

w. q. - dı 1918

-Y-

yağnıy : Yani.

y. 02, 63, 2340, 2741

yapır-aw : Bk. yapır ay.

y. 1056, 1972, 2646
yapır-ay : Eyvah.
y. 78, 404, 540, 1265, 1836,
1884, 2028, 2173, 2294
yäser et - : Tesir etmek.
y.- ti 158

-Z-

zalal : Zarar, zıyan.
z.+ ı 89
zalaldı : Zararlı.
z. 803
zalaldıq : Zararlılık.
z.+ ın 803
zalı : Sinsi, art niyetli.
z. 1147, 1863
zaman : Zaman.
z. 2015, 2470
z.+ ı 386
zamatta : Anında.
z. 1371
zamğa - : Fırlamak.
z.- p 304
zañ : Kanun.
z. 1716
zat : Şey.
z. 430
z.+ pen 993
zär : Heybet.
z.+ i 159
zäresi uş - : Ödö patlamak.
z.- tı 1713
zäwlim : Büyük.

z. 563
zeki - : Bağırmaq, kızarak bağırmaq,
azarlamak.
z.- mek 660
z.- p tastadım 658
z.- y 423
zerigüw : Sıkıntı.
z.+ den 1229
zeriktir - : Sıkıcı olmak.
z.- ip jibergende 1591
zerttewşi : Araştırmacı.
z. 2472
zeynet : Karşılık.
z. 2095
ziğirdanı qayna - : Çok öfkelenmek,
küplere binmek.
z. +m q.- p ketkeni 1614
z. +m q.- p ketti 286
z. +mdı q.- qan 1219
zım-ziya : İz bırakmadan.
z. 704, 1166
zım-ziya joğal - : İz bırakmadan
kaybolmak.
z.- dı 2219
zımıra - : Hızlı gitmek, fırlamak.
z.- p 1642
zımıyyandıq : Kötülük.
z. 1864
zip ber - : Hızlı bir şekilde hareket
etmek. z.- ip 1796, 2458
zır qaq - : Hızla çarpmak.
z.- ıp 2053
zırğıt - : Hızla gitmek.
z.- a 2304

zırıldat - : Fırlatmaq, hızlı götürmək.

z.- ip 109

zırq - : Fırlamaq, hızlı yürümək.

z.- ip 2470

z.- ip bara jatqan 1055

zırq et - : Güm güm etmək, küt küt etmək.

z.- ip 120

zırla - : Fırlamaq, hızla keçip gitmək.

z.- p 1544, 2339

z.- p keke jatqanda 1257

z.- p ketip 203

zıt - : Kaçmaq, tüymək, fırlamaq.

z.- ip 818

z.- ip otırdım 538, 1531

z.- ip otırğan 1166

z.- qalı 1173

Zigmund : Özel ad.

z. 2000

Zim : Özel ad, bir otomobil markası.

z. 1107

Zis : Özel ad, bir otomobil markası.

z. 1108

zıyan : Zararlı.

z. 2728

zil : Ağırlyk.

z. 1365

zildi : Soğuk, sinirli.

z. 352

zoologiya : Zooloji.

z. 2269

zor : Kocaman, büyük.

z. 04

zulım : Zalim.

z. 560

zuw etkiz - : Safsata etmək.

z.- geni 2591

zuw zuw et - : Zuw zuw ses çıkarmak.

z.- ip 1685

zuwlat - : Hızla götürmək.

z.- ip 1888

4.2. EKLER DİZİNİ

-A (zarf-fiil eki) : ala 337 (15), amandasa 1029, aňtarıla 2578, aqtara 2012, asa 475 (3), asıra 752 (2), aspandata 1967, aşı 2766, aşta 943, awdara 1170, aybattana 1357, ayırıla 47 (2), aynala 101 (5), ayta 3 (7), bara 137 (26), baqıraya 2606, basa 570, bere 31 (4), bile 803 (5), biline 2663, bite 78, bola 28 (20), bulqına 1563, dayındala 1053, döňgelene 1387 (2), esirte 2187, ete 1966 (21), ızalandıra 496, ilese 281, jabısa 449 (2), jalbarına 2332 (2), japsıra 2088, jarıla 2362, jarmasa 666, jata 1136 (4), jawa 2052, jaza 2079 (2), jelbirete 1215, jeñile 541, jete 449 (2), jımqıra 657, jıynala 1035, jibere 100, jorğalata 158, jönele 275 (3), jula 2126, juwa 892, jügire 260 (4), jügirte 1497 (2), jüre 2624 (4), kele 95 (56), kere 1565, kete 1229 (5), kezdesse 1925, kire 119 (2), köre 400 (4), körine 1187, köşe 104, köterile 567 (2), küle 1579, küte 2367, qala 539 (4), qaqa 2765, qaraya 2160, qasqaya 1521, qatıstıra 2196, qayğıra 1955, qaytadan 704 (2), qaytaladım 2555, qılğındıra 1153, qıljiya 811, qıstıra 1049, qıynala 695, qona 1139, qotara 1787, qoya 823 (14), qozğalta 1132, qusa 811, quşaqtaştırı 1126, quşırlana 548, qutıla 17, quwa 856, quwana 1215 (2), quya 930, mañğazdana 1799, otıra 1496 (3), örkendete 1230, öse 2258, öte 1454 (3), ötkize 2718, özgere 472 (2), raqattana 1760, sağına 1420, sala 759 (3), saqtana 342, sekire 845, sene 887, sereyte 2116, seskendire 2752, seze 1222 (2), sıza 1772, simire 934, soya 1736, sozıla 1561, söylese 2299, söyte 620 (2), suwırıla 174, süze 1698, süzile 910 (2), şalına 2658, şaşala 172, şatına 1156, şattana 1331, şıdamsızdana 1419, şığa 328 (12), şığara 2443 (2), şığına 135, şıtına 2009, şıyratıla 1601, şoğırlana 1020, şomıla 98, şübälana 2140, tabıla 620 (2), tañdana 747 (2), tanısa 8 (2), tañqiya 977, tapa 145 (8), taqala 1994 (2), tarta 794 (3), tartqıza 2762, tesireye 348, tiye 1287 (2), tola 1914, toñazıtı 2359, toyğıza 1441, tura 437 (10), tüse 1371, tüsine 496 (2), tüsire 123 (2), tüyistire 450, uğındıra 622, unata 413, ura 1976, ustata 330, uşırasa 249, zırğıtı 2304.

-A- (fiilden fiil yapma eki): ölşegende 88, suradı 438 (16), suradım 1013, surağanmen 382, suramaymın 1083, surap 116 (4), surawı 1872 (2).

+A- (isimden fiil yapma eki): atadı 1831, atalatın 1018, atalıp 66, atamaydı 1011, atanıp 54 (2), atap 13 (3), atasa 1410 (3), bosap 2631, bosatıp 2342, buldırıp 809, buralıp 214, eljirep 1372, eljiretip 2251, jaltırıp 1278, jasap 2050, jasarın 2050, jıltırıp 894, jıltıratıp 2156, jıynağın 1142, jıynala 1035, jıynalı 2551, jıynalı 2545, jıynap 1656, jıynaysıñdar 367, jolap 2745, jolatar 660, kezektesip 934 (2), kezep 559 (2),

kürkirep 557, möldirep 2101 (2), nıǵarlap 2717, ornatılǵandıqtan 433, oynadım 1961, oynamasañ 515, oynamaymın 513 (3), oynap 94 (7), oynaqtap 1216, oynawǵa 458 (2), oynawım 359, oynayıq 444, oynaymısıñ 451, örtenip 2579, qıynala 695, qıynalıp 812, qızǵanıp 2014, qorǵaladı 2476, saldırap 668, sanap 171 (2), sınap 2436 (2), tilegimdi 649, tilegimizdi 842, uşırap 534 (2), uşırasa 249, uşırasadı 1678, uşırasıp 415 (2), uzap 1722, uzardı 2340.

+A (yönelme hâli eki): äjeme 170 (4), äkeñe 2382, alañına 245 (2), alağanıma 1445 (2), aldıma 963 (4), aldına 355 (20), alqımına 2308, aralına 2151, arasına 2507, artıma 537 (5), artıma 976, artına 1217, artına 745 (4), astına 2584, astına 81 (2), atıma 1185, atına 1173 (3), awzıma 798 (4), awzıña 801, ayaǵıma 684, aytqandarına 2173, aytqanına 887, balasına 13, bärine 1197 (4), basıma 1058 (3), basıña 1291, basına 174 (7), bastağanıma 2079, bastalğanına 2208, batırıña 2696, belbewine 968, belime 2105, betine 393 (3), bilegine 1305, birewine 387 (2), birine 2469 (2), bitirgenine 2538, biyime 491, bolatındıǵıma 1732, boyına 643 (3), boyına 98, bölimine 315, bölmesine 261, bükpesine 1005, deñgeyine 1296, dıbısına 2367, diñine 2510, erine 1602, esigine 1315, esime 1150 (2), etigine 1903, ıyǵıma 1795 (2), ıyǵına 454 (3), ızasına 776, isine 2014, istegenime 1550, işime 2509, işine 821 (4), jalına 664 (2), jambasıma 1136, jaqına 447, jaratpağanıma 165, jatıña 383, jayıma 2730, jayına 2495 (3), jayıña 607, jazuwına 1515 (2), jazuwıña 1592, jelisine 1078, jelkesine 124, jerine 1615 (2), jeriñe 681, jetekşiñe 2522, jiberüwime 2746, joldasıña 1636, joldastarıña 2553, joqına 231, jorǵana 650, jotama 1711, jönelgenine 178, jönime 2650, jumekeñe 877, jurtşılıǵına 1484 (2), jüzine 225, jüzine 454 (2), kabiynetine 2399, kewdeme 1799, keyipine 457, köleñkeme 1560, kömeyine 1698, köretindigine 1808, körüwleriñe 1960, közime 1187 (2), közine 827 (2), künine 1085, lagerine 243 (2), lagerine 585, mamama 63 (8), mamaña 440, mañdayına 1739, mañdayşasına 432, mañıma 206, mañıña 2221, mañına 2744, mekenderine 2343, mıyına 2528, mototsikline 1054 (2), moyınıña 17, murınıma 817, naǵaşıasına 2259, naǵaşısinikine 888, nawqanına 1532, nesine 742, nısanasına 2785, omırawına 419 (2), oquwlıǵına 308, orınıma 1143 (4), orınına 40 (10), orınıña 423 (3), ortasına 1370, otıruwıña 1592, oybaylağanıma 697, oyıma 1060 (2), oylawıma 2609, özderine 614, özekeñe 1980, özime 2559, özine 22 (5), öziñe 9 (3), pendesine 988, peşine 2402, pıyonerine 1496 (2), qaǵıydasına 619, qaltama 774 (2), qamqorlıǵıña 1605, qapına 2013, qarına 1217, qarınına 893, qasıma 2711, qasıma 436 (4), qasına 409 (3), qastarına 1998, qatarına 2754, qılıǵıma 1398, qılıǵına 1188 (3), qıyındıǵına 2077, qıymılına 926, qızıǵına 2021, qoldarına 1514, qolıma 162 (4), qolına

329 (5), qoltığıma 446 (2), qorasına 1462 (2), qorına 2470 (2), qosıluwına 2479, qubılistarına 1070, qurmetine 1800, quşaqına 1713, quwlıǵına 1846, sabaqıña 1784, saǵasına 1293, sanıma 670, sırtına 1152, sıyraǵına 1586, sözine 160, stolıma 2058, sultekeñe 1631, sumkama 1788, sumkasına 2249 (2), şaǵına 2302, şaruwaşılıǵına 1526, şaşına 455, şekeme 1443 (2), şenine 299, şeǵıñe 1260, şeşeñe 634, şetine 499 (4), şınısına 1367, şkafıma 137, şuwına 2167, talqısına 2083, tanawıma 69, taqımıma 663, tǵrtıbıme 356, tǵrtıpıne 2725, terezesine 2452, tınarına 2606 tolǵanuwmı 2610, töbeme 1710, töbesine 1022, töñiregime 1473 (2), töñiregine 434, tuwrasına 25, tübine 1727 (2), tüsime 1397, urtına 1049 (2), uşına 82, utılǵanıma 457, uwädesine 2547, üsterine 388, üstime 1131, üstine 142 (9), üyiñe 526, xalime 813.

-A-dI (şimdiki zaman teklik 3. şahıs eki): aladı 23 (4), aldıradı 1490, aparadı 740 (2), aşuwlandıra dı 357, ayaqталadı 2682, aynaladı 2470, aynaldıradı 2165, aytadı 8 (6), aytıladı 93 (8), äkeledi 1076 (2), baǵadı 701 (2), baradı 200 (14), basadı 1601 (2), basıladı 1445 (3), bayandaladı 1226, bayqaladı 2051, beredi 78 (5), bılǵanadı 1403, bildiredi 1720, bileği 52 (5), bitedi 77 (3), boladı 3 (38), estiledi 1988 (2), etedi 1355, jaratadı 627, jatadı 49, jazadı 553, 2576, jazıladı 2476, jetedi 1252 (6), jiberedi 1717 (2), jiberiledi 643, joyadı 2750, jöneledi 234, jöneltiledi 2470, jüredi 22 (4), jüreksindiredi 2094, keledi 612 (31), kesedi 1434, ketedi 213 (7), kezdesedi 833, köredi 2523 (2), köteriledi 613, körinedi 894 (6), küledi 2500 (2), kürsinedi 1826, qabattasadı 2367, qaladı 75 (5), qaytedi 830 (3), qıladı 1726 (3), qorǵaladı 2476, qosadı 2350, qoyadı 2461 (2), qurtadı 940, quwanadı 2473, minedi 394, otıradı 60 (4), ökindiredi 1318, öltiredi 1707 (2), ötedi 1278 (3), özgeredi 2471, sapırılısadı 556, satıladı 322, semirtedi 389, sezedi 155, sıyadı 1760, sıypattaladı 1781 (2), soǵıladı 789, soqadı 2013, söytedi 2263, süysindiredi 1965, şıǵadı 617 (9), şıǵaradı 2450 (4), şıǵırılıadı 1775, şılanadı 61, tanısadı 2 (2), tıǵıladı 2308, tınadı 1629, tigiledi 2469, tiyedi 802, tundıradı 557, turadı 3 (4), tuwadı 112 (2), tüsedi 550 (5), tüsinedi 52 (3), tüyǵışteledi 826, tüzeledi 2561, ursadı 581 (3), uşadı 1259, uşırasadı 1678, ülgeredi 1260, üredi 1468, üziledi 2749. *bk. –ydI*

-AQ (fiilden isim yapma eki): jeteginde 734, jetekşimiz 218 (2), jetekşiñe 2522, qonaqtap 1346, qonaqtar 1107.

+AQ (isimden isim yapma eki): qıltanaqtıñ 1930, özekeñe 1980, özekşede 994, özekimdi 446, tikenek 78 (3), tikenektey 107.

+Al- (isimden fiil yapma eki): joğaldı 2146 (2), joğaluwm 2762, jöneldim 260 (3), jönele 275 (3), jöneledi 234, jönelemin 818, jönelgenine 178, jöneltiledi 2470, jöneltip 1704, jönelüwi 1290, tüzeledi 2561, tüzelemin 2546 (2), tüzeli 2259 (2), tüzelmeydi 2439, tüzeliwim 2616.

-AlA- (fiilden fiil yapma eki): qaytalansa 2747, qaytalap 1267 (3), quwalap 1277 (2). *bk. -DAIA-*

-AlIQ (çokluk 1. şahıs emir eki): köşelik 25.

+Am (isimden isim yapma eki): körkemdigi 1373.

-A-m (şimdiki zaman teklik 1. şahıs eki): alam 589 (5), aytam 415 (5), äkelem 1040 (2), baram 1435 (3), berem 402 (8), bildirem 785, bilem 62 (6), bolam 184 (4), işem 2387, jazam 2064, jırtam 2064, kelem 533 (4), ketem 61 (2), körem 108 (2), qalam 1599 (4), qaytam 1253, qaytem 588 (5), qorıqam 2668, qoyam 1560 (3), otıram 2741 (2), ölem 1617, salam 738, sezem 62, sezinem 1642, süyem 2071, şaqırılama 550, şığam 502, 1460, 1461, turam 2014 (3), tırısam 1058, tüsem 184 (2).

-A-mIn (şimdiki zaman teklik 1. şahıs eki): alamın 1488 (3), awısamın 1499, aytamın 118 (2), äkelemin 2609, äketemin 2628, baramın 1411, beremin 177 (2), bergizemin 2146, bezemin 1710, bilemin 1862 (2), bolamın 341 (4), doğaramın 91, etemin 720 (2), jazamın 2064, jetemin 183, jırtamın 2064, jönelemin 818, jüremi 2730 (2), keşiremin 588, ketemin 1269 (4), kijinemin 117, köremi 2487, körinemin 2292, körsetemin 185, köşemin 91, küresemin 1115, kütemi 1419, qağamın 1551, qalamın 241, qaytamın 2035, qısamın 548, qosılama 2346, qoyamın 1444, 2424, laqtıramın 2301, minemin 387, otıramın 2743 (2), oylanama 1394, sağınamın 401, salamın 1473, senemin 1732, sezinemin 1534, söylesemin 352, süyemin 1266, tapamın 385, tırısamın 2730, utamın 466, 487, tüzelemin 2546 (2).

-A-mIz (şimdiki zaman çokluk 1. şahıs eki): alamız 1664 (4), äkelemiz 1765 (2), baramız 1083 (3), bilemiz 1820, bolamız 1088, etemiz 2377 (2), jiberemiz 268 (2), kelemiz 803 (3), ketemiz 1285, köremiz 1941, qalamız 626 (2), otıramız 1598, ökinemiz 1702, soyamız 2247, söylesemez 2203, söytemiz 1746, şaqıramız 2364, tüsemiz 1088, umtılamız 576.

+An (ayrılma hâli eki): menen 41 (9), senen 1638 (4). *bk. +DAn, +nAn*

-Ar- (fiilden fiil yapma eki): qaytardım 452, şığara 2443 (4), şığarar 672, şığaratın 616 (3), şığardı 1477 (4), şığardım 1869, şığarmada 65, şığarğandarıñ 1122, şığarğalı 603,

şığarganday 1580, şığarılmasın 2595, şığarıñdar 1118 (2), şığarıñız 590, şığarıp 527 (12), şığarma 899, şığarmanıñ 2, şığarmaydı 1069 (2), şığarsa 2668, şığarılısın 2598.

-Ar (geniş zaman eki): alar 10, 64, 1132, ayırılar 667, aytar 1470, bolar 54, 189, 298, 310, 331, 406, 408, 561, 618, 497, 639, 642, 804, 968, 1410, 1465, 1505, 1558, 1632, 1748, barar 815, jayılar 1432, jeter 975, jürer 2217

jolatar 660, keler 227, keler, 2614, keter 97, 1043, 2215, köriner 83, qalar 415, 1879, 2293, qapalanar 2614, , qayter 673, 1064, qoyar 2357, qoyar 620, söyleser 2044, süyer 1264, şaqırar 1890, şeşer 2442, şıdatar 1275, şığar 55, 188, 209, 237, 763, 1015, 1026, 1184, 1498, 1546, 1574, 1599, 1618, 1651, 1719, 1809, 1963, 2392, 2534, şığarar 672, tanıtar 1652, tapar 1680, tapjılar 102, tarttırar 663, tayınar 1209, tiyer 118, 650, 1728,

-Ar (sıfat-fiil eki): aytar 609, aytarın 1478, äkeler 1753, äketer 1933, ärekettener 562, berer 1754, biler 205, bolarlıqtay 2533, jazarımdı 2085, keteriñde 164, keterlik 70, qatar 2732, qızığarlıq 1633, teserlik 173, tınarın 2085, tınarına 2606.

-Ar (fiilden isim yapma eki): baskesersiñ 2170.

+Ar- (isimden fiil yapma eki): qızarıp 1125.

-Ar-mIn (geniş zaman teklik 1. şahıs eki): alarımın 721, aytarımın 1469, bolarımın 2400, jazarımın 552, körermin 474, qalarımın 2046, şığarımın 1429.

-Ar-mIz (geniş zaman çokluk 1. şahıs eki): köörmiz 490, şığarmız 349.

-Ar-sIñ (geniş zaman teklik 2. şahıs eki): aytarsıñ 186, bolarsıñ 586, jetersiñ 1066, qalarsıñ 1067 (2), qaytersiñ 1966, orındarsıñ 1922, şığarsıñ 1728 (2). *bk. -Ar-sIz*

-Ar-sIñdAr (geniş zaman çokluk 2. şahıs eki): bolarsıñdar 1180 (3), şığarsıñdar 805.

-Ar-sIz (geniş zaman teklik 2. şahıs eki): bolarsız 2193. *bk. -Ar-sIñ*

-A-sIñ (şimdiki zaman teklik 2. şahıs eki): aydalasıñ 2171, aytasıñ 874 (4), äkelesiñ 2272, barasıñ 2300 (10), beresiñ 18, bilesiñ 250 (4), bolasıñ 86 (5), büldiresiñ 1197, ısıqrasıñ 1635, jalınasıñ 308, jaralasıñ 229, jiberesiñ 1635, jüresiñ 308 (2), ketesiñ 712, köresiñ 373, körinesiñ 1116, küldiresiñ 1197, qaytesiñ 754 (4), qoyasıñ 875, neğılasıñ 1353, otırasıñ 1872, sottalasıñ 2171, şekesiñ 790, tañdanasıñ 742, tüsinemisiñ 1608.

-A-sIñdAr (şimdiki zaman çokluk 2. şahıs eki): äkelesiñder 2269, bilesiñder 980 (2), qalasıñdar 2629, bolasıñdar 1008.

-AşAQ (fiilden isim yapma eki): bolaşaq 2449, bolaşağım 2787, keleşekgi 2727, keleşekti 2484.

-AtIn (sıfat-fiil eki): alatin 2214, aldanatin 656, aňgarılartin 155 (2), asıratın 652, atalatin 1018, attanatin 166, awatın 113, aytatın 404 (4), aytatınday 2089, aytatını 2497, ayılartin 1508, ayılartinın 980, äketetini 2432, äperetin 48, baratin 252, baratinımdı 415, bastalatin 1396 (2), batatın 1381, beretin 6 (2), beretini 28, beriletin 1075, bitiretin 2784, bolatın 379 (2), bolatındıgıma 1732, bolatındıgımdı 1735 (2), bolatının 1101, bolatınında 229, buzatın 565 (2), egesetin 662, etetin 120 (3), işetin 842, jatatın 208, jabılartin 1425, jamılartin 1947, jatatındar 615, jawatın 2049, jayılatın 1442, jazılartin 404, jekiretin 335, jöneletini 2529, jüretin 2495, keletin 109 (4), kesetin 2354, keşetin 1070, ketetin 2352 (3), ketetinim 499, köretin 1955 (2), köretindigine 1808, körsetetin 1721 (2), köteretin 373, küyzeletinin 62, qalatın 36 (5), qawiptenetin 1652, qoyatın 237 (3), oñatın 1538, otıratın 1985 (2), öletin 814 (2), öltiretin 2206, salatin 816, satatın 315 (2), seskenetin 418, sıypattalatin 66, söytetin 1498, şığaratın 616 (3), şığatın 1539, tapatın 2214, tartatın 1157, tiygizetin 1715, turatın 354 (3), turatını 194 (2), tüsetin 2300, tüsindiretin 189, tüsinetin 1464, unatatin 2654, uşatın 359 (2), ülgeretin 1593 (2). *bk. -ytIn*

+Aw (isimden isim yapma eki): birewdi 259 (4), birewdiñ 237 (5), birewge 180 (5), birewi 491 (3), birewin 767 (2), birewine 387 (2), birewler 86, birewlerdiñ 2764, birewmen 8 (2), birew-mirewdiñ 2744, ekewdiñ 2275, ekewi 133 (6), ekewimiz 211 (26), ekewimizdi 34 (4), ekewimizdiñ 635 (6), ekewimizge 2043, ekewinen 1228, üşewimiz 182 (2).

+Ay- (isimden fiil yapma eki): baqıraya 2606, bedireyip 942, körkeyteyik 1509, şodırayıp 779, üñireyip 70.

-AyIn/-yIn (teklik 1. şahıs emir eki): alayın 68 (3), aytayın 759 (3), aytayınşı 1813, äkeleyin 167 (2), barayın 710, bereyin 2306 (3), bermeyin 317 (2), bileyin 1566, bolayın 468 (2), bolmayın 1188, demalayın 1051, jeteyin 1467, jibereyin 1153, jüreyin 2618, keteyin 711 (3), köreyin 683, köreyinşı 804, körseteyin 1912, köşeyin 67, qalayın 1470 (2), qayteyin 605 (2), qoyayın 1097, oñayın 1708, oralayın 1078, otırayın 1595, öleyin 1712, süyketeyin 1368, şalayın 533, şarşatayın 825, şomılayın 199, tüsireyin 2113.

-AyIQ/-yIQ (çokluk 1. şahıs emir eki): awlayıq 1673, bereyik 1239, bolayıq 1768 (3), demalayıq 834, istemeyik 1768, işeyik 939, jeyik 2132, jibereyik 917, qalayıq 1087, keleyik 1819 (2), keliseyik 1767, körkeyteyik 1509, oynayıq 444, tüseyik 884.

+ay- (isimden fiil yapma eki): azayıp 207 (3).

- bA- (fiilden fiil yapma eki):** äwestenbeydi 993, bilinbewşi 1643, buzbaymın 2427, etkizbey 493, janbadı 1937 (2), könbeydi 1680, körinbeydi 85 (6), quwanbasam 2058, oñbay 536 (3), oñbağanğa 2498, ozbay 892, salınbağan 1348, senbegendey 1310, senbeseñder 1960, sızbaymın 1406, şalınbawğa 1315, tartınbaytın 1636, tınbadı 481 (2), tınbawğa 664. *bk. -mA-, -pA*
- bA (fiilden isim yapma eki):** qonbası 2286. *bk. -pA*
- bAQ (fiilden isim yapma eki):** jumbaqtıñ 2521, tizbektep 2087.
- bAQ-pIn (niyet ifadeli gelecek zaman teklik 1. şahıs eki):** usınbaqpın 1597. *bk. -mAQ-pIn, -pAQ-pIn*
- bAQşI (niyet ifadeli gelecek zaman eki):** jazbaqşı 2059 (2), minbekşi 595, jürgizbekşi 230, üylenbekşi 112 *bk. -mAQşI, -pAQşI*
- bAs (olumsuz geniş zaman eki):** tayınbas 2245 *bk. -mAs, -pAs*
- bAstAn (zarf-fiil eki):** tınbastan 2339 *bk. -mAstAn, -pAstAn*
- bAy (zarf-fiil eki):** körinbey 704, qanbay 2719, qıyyaldanbay 2485, minbey 664, şübälanbay 605, urınbay 607, üyrenbey 795.
- +ben (vasıta hâli eki):** jolsızben 1055 (2), közben 1261 (2), qızben 210, qolımızben 2457, sözben 1720 (3) *bk. -men, -pen*
- bI (soru eki):** dayınbısıñ 730.
- +bIn (teklik 1. şahıs bildirme eki):** mıysızbın 2013 *bk. +pIn*
- +blz (çokluk 1. şahıs bildirme eki):** aqınbız 1407.
- +DA- (isimden fiil yapma eki):** äkireñdey 226, äkireñdeydi 1163, aldanatın 656, aldap 1154, aldaysıñ 1013, alıstap 175, alıstaw 2112, amandasa 1029, amandastım 1571, amandasuwğa 1623, ańdamaqqa 1801, ańdap 1362, ändetip 1329, aqталuwdıñ 2435, aqtap 2434, ärekettener 562, armandap 58, aspandata 1967, asqaqtap 2457, attadım 2407, attanatın 166, attanğanda 51, attap 891, attawşı 610, äwestenbeydi 993, äwpildesip 2351, ayañdap 245, ayañdatıp 821, ayaqталadı 2682, ayaqtaldı 2039 (2), ayaqталғанша 511, ayaqtap 2097, aybattana 1357, aydap 1020 (3), aydasam 1474, aydattı 456, ayırbastap 923, äzildesip 1428, bastadı 147 (26), bastadım 320 (7), bastadıq 934 (5), bastağanda 2262, bastağandaymın 2537, bastağandıqtan 1441, bastağanıma 2079, bastağanın 884, bastalatın 1396 (2), bastaldı 302 (5), bastalğanına 2208, bastaluwımen 339, bastaluwın 1419, bastap 16 (11), bastasam 3, bayandaladı 1226, bayandap 1350, bayıptap 68, beldelep 2783, bettedim 126, burqıldatıp 797 (2),

bürseñdep 2538, bürseñdetpedi 2345, dalbaqta 1456, dāriptemedi 2450, dawıstadı 364 (4), dawıstadım 429, dawıstağanda 1060, dawıstağanday 2701, dawıstap 325 (2), dayındala 1053, dayındalıp 713 (2), dayındap 1415, dedektetip 2432, dirildep 1281, duwıldap 12 (2), duwmandatıp 361 (2), düşildetip 2474, elestep 2628, elpeñdep 1605, eñbektep 1759, erttedik 1670, erttemekpiz 741, erttep 725 (4), ertteymın 1082, esepetestim 1661, iñğaysızdanıp 584, iyemdense 120, istedi 391 (3), istedim 1778 (2), istegenim 294, istegenime 1550, isteme 613, istemeyik 1768, istemeymin 2546, istep 615 (7), isteppin 544, istepti 2243, isterimdi 1171 (4), istese 1616, istesem 2556 (2), istetpeydi 593, istewim 143 (2), istey 297, isteysiñder 2396, isteytinin 378, iyemdenip 10, iyıqtap 2039, izdegenimdi 2012, izdep 2762, izdey 1015 (2), jalbaqta 167, jamanday 218, jaqındap 644 (5), jaqınday 422 (4), jārdemdespesin 1407, jastandı 570, jattalıp 1388, jattamadıñ 1855, jattap 1811 (6), jazdadı 2575, jazdap 100, jedeldey 2654, jeldetip 2048, jelimdey 1074, kelemejdey 40 (2), kewektey 2056, kezdesip 877 (2), kezektesip 934 (2), kolxozdasqan 2384, köktep 853, kömektesem 442, köñildenip 403, közdep 643 (2), kümpildetip 123 (2), küybeñdep 145 (3), küybeñdey 152, lapıldap 201 (2), lüpildep 1563, mañğazdana 1799, maqıldap 2502, mindettemelerdiñ 2757, müyizdey 1290, nawqastanıp 1954, oqtap 1924, oralğıstap 1586, orındadı 1212, orındalsa 1102, orındaluwın 2757, orındamaydı 2574, orındap 2260 (2), orındarsıñ 1922, oyındadı 2435, oynaqtap 1216, öleñdetip 551 (3), örkendete 1230, payımday 2022, qabattasadı 2367, qabattasıp 947 (4), qabıldadı 1798, qabıldandı 2724 (2), qanattanıp 474, qaqta 839, qawiptenetin 1652, qawjañdap 1736, qımtap 773, qırındap 792, qıymıldamastan 241, qıyqımdalıp 2063, qıyyaldanbay 2485, qızğılttıp 2711, qoldansañızdar 2437, qoltıqtap 336 (2), qoltıqtap 336 (2), qonaqtap 1346, qostadı 153 (2), qostap 14, qoştap 911, qoştasıp 165, qoştasqanday 970, quldırañdap 1367, qurmettep 194, quşaqta 1126, quşaqta 2630, quttıqtadı 339, raqattana 1760, raqattanıp 829, salaqtamaydı 749, saqtağanda 672, saqtana 342, saqtap 1604 (4), serttesüwmen 1629, serüwendetip 167, sıpattap 1100 (2), sıqılıqtap 1654, sıypattaladı 1781 (2), sıypattalatın 66, sızdatıp 941, solqıldamassıñ 1919, sottalasıñ 2171, sottalıp 615, soyqandap 2685, suqbattasıp 1470, surıptawım 2090, şabandap 858, şamdanıp 36, şañdatıp 2053, şañqıldawları 2355, şapalaqtap 1386, şataqtassam 2739, şattana 1331, şattandırıp 1196, şeñgeldep 807, şıdamsızdana 1419, şıntaqtap 1046 (2), şırıldap 2491, şıyqıldap 517, şöldep 832, şöpildetip 1635, şuwıldap 2781, tağandap 1966, taldap 2022, tamaqtanıp 99 (4), tañdana 747 (2), tañdanasıñ 742, tañdap 23 (3), taptap 1209, täptiştap 613 (2), tärizdenip 1295 (2), tastadı 752 (7), tastadı 658 (3), tastağanı 2333,

tastamasañ 1638, tastamaydı 193, tastap 702 (15), tastaptı 2235, tastasa 1133, tastasañ 1725, tastaysıñ 1634, tezdetip 917, tıñdadı 858 (2), tıñdağanda 1269, tıñdağanday 840, tıñdağanım 2451, tıñdağım 2445, tıñdamadı 1176, tıñdap 2002 (4), tıñdasañ 213, tıyyanaqtamaqşı 255, tildesip 428, tistenip 1152, tisteysıñ 2433, tizbektep 2087, toruwıldadıq 1821, tosqawıldap 312, tuspaldap 2110, urğıstap 1903, ustamağandıqtan 1375, ustap 162 (17), ustatıp 1690, uyıqtap 1782 (4), ügitteme 375, ündemedi 170, ündemeydi 1441 *bk. +IA-*

+DA (bulunma hâli eki): ädettegiden 2404, ädettegişe 133, ağašta 1212, alda 1521 (2), aldımında 1316 (5), aldımındağı 1568 (2), aldımızda 1293, aldımızdağı 823 (3), aldında 331 (13), aldındağı 101 (7), alista 1059, anadayda 1128, ańsawımda 1423, arada 112 (7), aradağı 1169 (2), arasında 1078 (4), arasındağı 203 (2), ärirekte 838, ärqaysısında 388, artımda 1797, artındağı 995, artta 1276, astıdağı 926, astında 1200, astında 874 (2), astındağı 869 (5), awdandağı 2549, awılda 74 (5), awıldağı 367 (2), awzında 573 (2), awzındağı 398, ayaqında 646, ayda 30, aynasındağı 2360, balalarda 1956, bärinde 1106, basımda 1542, basımdağı 1571, basında 851 (6), basındağı 1874, belindegi 964, bergenimde 1391 (2), betindegi 1503, betkeyde 836, bette 75 (4), betteğini 1504, bileginde 1201, biyliğimde 1291, bizde 1716, bizdikinde 163, bolatınıñda 229, bosağada 855, bosağadağı 2402, boyda 96 (9), boyımda 2782, boyında 1293, boyındağı 393, bölmede 1366, bölmesindegi 2486, burışta 1241 (2), burıştağı 137, dalada 1364, dalasında 478, demalısında 2740, demalısta 377 (2), demalıstarında 1526, dozaqta 1774, dükende 335, dünüyede 28 (4), dünüyedegi 2343 (2), ekide 89, eñbekte 2095, ertesinde 1254 (2), esiktegi 2444, fermadağı 425, ıstıqta 207 (2), ıyığında 1354, iylewinde 985, irgesinde 2783, irgesindegi 2152, işimde 2003, işinde 1299 (14), işiñde 997, işindegi 1676 (2), jağasında 558 (2), jağasındağı 828, jağdayda 2733, jağımında 1840, jağımızdağı 835, jağında 2446 (2), jaqında 1059, jaqta 322 (4), jaqtağı 422, jasımda 1077, jastağı 1001, jastamın 51, jaylawda 1085 (2), jaylawdağı 1573 (2), jazda 388 (2), jazdağıday 1768, jelide 838, jerde 376 (6), jeteginde 734, jılında 298, jıyılısta 2677, jıynalıсында 2545, joğarıda 2757, joğarıdağı 1513 (2), jolda 877, jönindegi 1640 (2), jörgekte 11, jumısta 1046, jüzinde 134, kabıynadağı 1326, kabıynette 2184, kaströldegi 934, keşiñde 1948, keşte 1251, keteriñde 164, kewdede 2344, keydegidey 163, keyipte 881, kezde 43 (29), kezdegi 2310, kezekte 265, kezektegi 1343, kezimde 1428 (2), kezinde 224 (2), kezinde 2737, kıynodağı 2072, kitaptağı 2268, kitaptarda 404, klasta 33 (6), klastağı 1806, klastağı 211 (2), klastarda 1986, kolxozda 378 (3), kolxozdağı 106, kökeyimde 1371 (2), köñilimde 998,

köñilindegi 886, köriniste 2486, köşede 2051, köşedegi 252, közinde 924, künde 2457, küninde 2261 (3), küyde 241 (3), küyinde 1694, küzde 87 (2), küzinde 2384, lagerde 372, mağınada 1361, mañdayşasında 1346, mäninde 2402, mektepte 87 (4), mende 544 (2), mezette 1278, mezigilinde 2756, minutta 2019, moyınımda 1557 (2), moyınındağı 1334, muğalimde 1845, narsede 2708, nawqanında 1527, ondağı 2669, orındıqta 2365, orınımda 2743, orınında 205, ormandağı 633, ortada 1518 (2), ortadağı 1112, oyımda 399 (2), oyımdağını 1705, ölkedegi 1333, ömirde 19 (2), ömirdegi 223, ömirinde 1893, özekşede 994, özinde 28, paradtağı 1556, partada 1993, partasında 1994, pärüweyimde 1723, pedsovette 2197 (4), povestegi 1901, qabırğada 2408, qalğanımda 2507, qaltamda 764, qaltamdağı 765, qaltaña 763, qanjığada 1915, qaratayda 146, qasımda 639, qasımdağı 1162 (2), qasında 249, qasında 629 (5), qasındağı 840 (3), qaydasıñ 1368 (2), qısta 1421, qıyırdağı 2151 (2), qolımda 1557, qolımdağı 125 (4), qolında 249 (4), qolındağını 922, qoltıgımda 246, qumda 236, qumdağı 177, quşaqında 398, sabaqta 2269, salqında 1945, sartoğaydağı 2668, sätte 172, sayda 1285, saylawda 195, sırtında 977, sondağı 11, soñında 1240 (2), sörede 837, söresindegi 144, stolda 133, suwıgında 2345, suwrette 1527, şabısta 373, şamasında 850, şaqta 809, şekaradağı 2369, şende 479, şendegi 1624, şeninde 1337, şetindegi 236 (2), şettegi 476, şığarmada 65, taqımında 2106, tarawda 1 (27), tärtibinde 2687, tepkisinde 1198 (3), tısta 2349, tirisinde 17, tizimde 256, topırağıña 1271, toqsanında 1807, toyda 1195 (2), töbesinde 1294 (4), tömende 1303, tömendegidey 2723, törde 2403, törinde 168 (2), töseginde 2314, tösekte 1089, tösinde 1256, tuğırında 1258, turuwındağı 114, tusımdağı 1145, tusında 2456, tübinde 565 (2), tünde 599 (6), türinde 1068, uwaqıtta 164 (3), uwısımda 547, uwısında 2317, üninde 521, ürgendegi 854, üstinde 277, üstinde 399, üstinde 94 (10), üstindegi 825, üyde 122 (15), üydegi 1349, üydemin 365, üydemisiñ 364 (2), üyinde 616 (3), üziliste 2743, xalde 1623 (3), xatta 2047.

+DALA- (isimden fiil yapma eki): tistelep 951, tündeletip 400 (2).

-DALA- (fiilden fiil yapma eki): quwdalap 1726.

+DAn (ayrılma hâli eki): ädettegiden 2404, ağaştan 2506, aldan 1277, äldeqaydan 1320, aldımızdan 844, älgiden 2228, almağandıqtan 694, almatıdan 1416, amalsızdan 143, äñgimeden 2205, aradan 1303 (3), äreketten 1782, armiyadan 573, astan 2683, aşuwdan 1152, attan 388 (4), awdan 2178, awıldan 787 (2), awruwdan 2215, aydan 1469, aynadan 67, bağanadan 1007 (2), baladan 862, balalardan 1537, basqalardan

2501, bastağandıqtan 1441, bastan 2176, berüwden 1636, birazdan 472 (2), bizden 802 (3), bolğandıqtan 778 (2), bosağadan 891, brigadirden 381, budan 53 (8), büyirden 2646, dälizden 1895, dawıstan 1199 (2), doy bıdan 529, ekinşiden 1318, elden 1103, erteden 122, esikten 284 (4), gazetten 19 (3), itten 448 (4), isten 1667, işten 1127 (2), jantastan 257 (2), jaqtan 421 (6), jaylawdan 707 (6), jelkeden 2301, jerden 534 (10), jerlerden 1677, jılawdan 2324, joldan 498 (6), jumırtqadan 2175, jurttan 1333, jügirüwden 1456, jüristen 459, kaströlden 930, kelgendikten 142, keseden 878 (2), keşegiden 1938, kitaptan 630 (2), klastan 1587, kölsikten 2247, köşeden 1568, kündizden 1371, lagerden 1449, mañaydan 1756, mañdaydan 567, 2441, maşynadan 1297 (3), maymıdan 632, mektepten 1644 (5), mezetten 16, mınadan 1298, muğalimlerden 1324, muğalimdikten 590, odan 17 (29), olardan 44 (2), oqıyğadan 1161 (2), oquwşidan 1250, ornatılğandıqtan 433, osıdan 79 (7), otırmağandıqtan 2742, oyımızdan 2149, öltirüwden 2245, ötüwden 1209, özgeden 1321, peşkadan 471, qabaqtan 1458, qaqpadan 1474, qarasuwdan 1627, qarsılıqtan 1621, qayratıqtardan 246, qaytadan 704 (2), qıstan 2538, qıyırdan 1962, qıyyaldan 1260, qızdan 458, qoradan 105 (2), sabaqtan 2035 (2), sağattan 2185, sawdadan 949, säygülikten 703, sazdan 1697, sebepten 2529, sırğawıldan 1020, sırttan 1019 (3), solardan 1235 (2), suwdan 2540, şarbaqtan 528, şaydan 1053, talaydan 2049, talqıdan 582, tanawdan 291, terezeden 1566, toğaydan 1948 (2), toydan 1101 (2), turğandıqtan 494 (2), tüsten 293 (2), tüyeden 2074, ustamağandıqtan 1375, uwaqıttan 2295, ülkenderden 617, üreylenüwden 2359, üyden 423 (11), xalıqtan 1145, zerigüwden 1229.

+Dar (çokluk eki): adamdar 300 (2), adamdardıñ 319, ädiletsizdikter 19, ağaştardı 563, aqımaqtar 2531, aqımaqtarmız 2153, artiyster 1183, attar 643, attardı 05, attardıñ 10, äyelder 1491, äyelderin 1490, aynalayındar 2491, ayılğandardı 2760, aytqandarı 2532, aytqandarı 2532, aytqandarına 2173, äzilderi 1511, balıqtardı 1736 (2), bastar 1087, betterge 1499, bulttar 1263, dawıstar 173 (3), degenderge 37, derekter 2475, doptardı 1961, dostarım 2095, erinderin 1355, erkekterdi 191, esimder 7 (2), feletondar 1498, gazetter 1494 (2), gazetteri 1490, ıymperiyaliyster 1990, ıyndıyyalıqtar 1295, itter 854 (4), itterdi 252 (2), itterdiñ 2354, itterdi 848, japıraqtar 2051, jatatındar 615, jıldar 2470, joldastar 1242, joldastarıña 2553, jumbaqtar 1511, juwrnaldardı 144, keremetter 1272, kezderiñ 1381, kimder 615 (2), kitaptar 2476, kitaptarda 404, klastarda 1986, köpesterdi 2155, körinister 1317, közderi 1355 (2), közderimiz 2020, künderdiñ 1106 (2), künderdiñ 1106 (2), künderi 1101 (2), mamamdar 1222, materiyaldardı 1504, mekenderine 2343, mektepterdiñ 2549, minezderin 972, minuttar 1894, mototsiklderdi

1109, muğalimder 261 (6), muğalimlerden 1324, muğalimderdiñ 1792 (5), muğalimderiniñ 2260, oquwlıqtar 303, oquwlıqtarımniñ 1415, otırğandardıñ 2499, oyındarın 1308, öleñder 1498, özderi 56 (2), özderine 614, özderinen 388, özderiniñ 1988, pälender 2468, paluwandar 1112, paluwandarıñdı 1118, pänderdi 1788, plakattar 1023, qabiletter 1633, qağazdarın 335, qalğandarı 492, qayratıqtardan 246, qılıqtarım 2747, qılıqtarımndı 2759, qılıqtarımız 1574, qılıqtarımniñ 2428, qılıqtarıñ 2526 (3), qılıqtarıñnan 1638, qıljaqtar 39, qıymıldarım 1965, qızdar 98 (4), qızdarday 1429, qızdardıñ 1599, qızdarğa 1326 (2), qonaqtar 1107, qoytastarğa 1297, qubılıstar 28, qubılıstarına 1070, qulaqtardı 909, sabaqtardıñ 1678, säygülikterdi 1081, senderdiñ 210 (3), senderge 65 (5), sızıqtardıñ 1777, sözder 165, sözderi 2564, suwretterin 60, suwretteriniñ 1508, süyekter 1930, şaldardıñ 56, tankter 569, tankteri 563, terekter 2457, terekterdiñ 638, tezekter 1349, tolqındar 2603, töbetterdiñ 2353, ustazdarı 2477, uşqıştar 1104, uştarın 1758, ülkender 611 (3), ülkenderden 617, ülkenderdiñ 142 (3), ünder 2416, ünderi 2353, ünderin 1270, xattar 551 (2). *bk. +IAr.*

+DArI (çokluk 3. şahıs iyelik eki): äripterimen 2474, demalıstarında 1526, galstuwkteri 1448, otırğandarı 1995 (2), özderi 1996, özderimen 1996, qasiyetterin 1988, qastarına 1998, qoldarına 1514, ryukzaktarın 1325, sözderi 2764, sözderin 2298, üsterine 388. *bk. +IArI.*

+DArIñ (çokluk 2. şahıs iyelik eki): oquwlıqtarıñ 309, ottarıñ 1003, özderiñ 805 (5), qılıqtarıñ 2528, şığarğandarıñ 1122. *bk. +IArIñ.*

+DAs (isimden isim yapma eki): joldasıña 1636, joldasqa 2564, joldastar 1242, joldastarıña 2553, joldastığımız 1653.

+DAY (eşitlik hâli eki): adamday 76 (5), älgidey 1247, alğanday 102 (3), almaday 1086, almastay 449, anadayda 1128, anamday 1264 (2), aşılganday 517 (2), atılğanday 173, awızınday 70, aytatınday 2089, aytqanday 835, bāribirdey 193, bastağandaymın 2537, baytalday 1333, bitkendey 446 (2), bolarlıqtay 2533, bolğanday 2055, boyımday 311, bōridey 493, bōstektey 1677, buzılmağanday 1654, dawılpazday 1259, dawıstağanday 2701, degendey 342, doptay 893, estigendey 1270, iynedey 2528, ittey 803, jalınday 1444, jalınınday 201, jañqaday 2604, jatqanday 1277 (2), jaylağanday 546, jazğanday 2078, jegendey 1939, jerdey 840 (2), jetispeytindey 1642, jibektey 985, jibergendey 2011 (3), jolday 1274, judırıqtay 1882 (2), kelgendey 2048 (3), ketkendey 60 (7), keydegidey 163, köleñkedey 190, kömirdey 454, körgendey 2578, köterilgendey 2004, kütkendey 1865, marjanday 1678, masatıday 828, mekiyendey 2252, mundaylar 7,

nayzaday 2408, oylağanday 1655, oymaqtay 1759, ötkendey 1565, pälendey 2466, qağazday 985, qalğanday 3 (13), qanjırday 1669, qanşırday 389, qarğaday 2484, qayıstay 1295, qazday 1108 (2), qızdarday 1429, qoştasqanday 970, qubıjıqtay 1058, qustay 109, säbiydey 621, sağattay 1698 (2), saqşıday 2369, senbegendey 1310, sendey 1378 (2), seskengendey 891, soldattay 1556, soyılday 1412, söndirgendey 2403, suluwday 2582, süttey 433, şayqalmağanday 1654, şığarğanday 1580, şıqqanday 2204, şıtqanday 2023, şöptey 563, tanaday 844, tanılmastay 1543, tapqanday 2473, tawıqtay 399, tıñdağanday 840, tındırğanday 1535, tikendey 1048, tikenektey 107, tömendegidey 2723, traktorday 1079, turğanday 547 (2), tuwğanday 16, tüskendey 1156, tüskendey 1891, urıday 1185, uyaday 1758, üyrektey 2388.

-DI (görülen geçmiş zaman eki): äkeldi 717 (2), äketti 2363, aldı 270 (19), aspadı 1125, aşdı 778, aştı 793, atadı 1831, awdardı 861, ayaqtaldı 2039 (2), aydattı 456, aydattı 463, aynıdı 720, aytpadı 1674, ayttı 444 (11), bardı 355 (4), basıldı 516 (2), bastadı 147 (27), bastaldı 302 (5), bastı 1365 (4), berdi 521 (22), berildi 2558, bermedi 2590, bildirdi 2561, bitti 589, bitti 716 (2), boldı 48 (69), bolmadı 1954 (3), boyaldı 1740, burdı 843 (4), burıldı 2321 (2), büldirdi 2207, bürseñdetpedi 2345, büytti 48, dăriptemedi 2450, dawıstadı 364 (4), dedi 128 (63), doğardı 127, edi 57 (108), eskertti 950, estildi 157 (8), etti 158 (3), ısqındı 2116, ıyladı 1725, istedi 391 (3), jalğastı 2191, janbadı 1937 (2), jaraldı 628, jarattı 631, jarıldı 568, jarmastı 684 (3), jastandı 570, jattı 175 (3), jazdadı 2575, jazdı 2580, jegizdi 479, jetti 1476 (3), jiberdi 678 (10), joğaldı 2146 (2), jöneldi 518 (6), jügirdi 998, жүргизdi 1776, keldi 328 (25), kelmedi 1623, kelmedi 2006 (3), keltirdi 295, ketpedi 1564, ketti 131 (47), ketti 52 (9), keyidi 939, kirdi 891 (3), kökitti 1612, kördi 434, körindi 836 (8), köristi 1671, körsetti 956 (3), körsetti 959, köterdi 2321 (2), küldi 2499, külimsiredi 436 (2), kümiljidi 873, mindi 784 (2), nusqadı 916 (2), oralmadı 52, orındadı 1212, otırdı 859 (7), oyattı 1783, ötti 156 (5), öytpedi 1619, öytti 48, özgertti 924, qabıldandı 2724 (2), qaldı 110 (58), qaldırdı 2516, qaldırmadı 872, qaradı 133 (4), qatıstı 2552, qatpadı 2317, qattı 2369, qaytpadı 1849, qıldı 1547 (2), qosıldı 2342, qostadı 153 (2), qoydı 880 (9), qoymadı 1925 (2), quştı 569, quttıqtadı 339, quwandı 770, saldı 110 (11), salındı 2594, sıpırdı 1214, sıymadı 2158, siltedi 2265, soğıldı 1367 (3), sozdı 918 (2), sozıldı 2723, söylesti 2202, suradı 438 (16), şaqırıldı 2551, şekti 2343, şığardı 1477 (4), şıqpadı 1341, şıqtı 164 (22), şoldı 170, şuwlastı 1303, tabıldı 1542, tandırdı 2166, tanıstırdı 339 (2), tanıttı 970, tarttı 1279 (2), tastadı 752 (6), tejedi 792, tepti 670 (2), terbeldi 121, tığıldı 2679, tınbadı 481 (2), tıñdadı 858 (2), tıñdamadı 1176, tındı 2543, tıyılmadı 2100, tiydi 567

(2), tiygizdi 1527 (2), toqtadı 751 (5), toydırdı 2417, tögildi 534, turdı 1857 (3), turğızdı 697, tutattı 1005, türegeldi 915 (5), tüspedi 1039, tüsti 464 (6), tüsti 671 (8), ulastı 2167, umtıldı 448, unatpadı 1038, usındı 793 (3), uştı 1713, uzardı 2340, ülgerdi 1612 (4), ülgermedi 2341, ündemedi 170, üyretti 407, üzdi 1771.

+DI (yükleme hâli eki): Äbdibaydı 2190, adamdı 533 (4), ağaştardı 563, äjemdi 2722, äkelgenimdi 1911, äkemizdi 1016, alağanımdı 547, aldımdı 312 (2), älemdi 54 (2), alfavitti 1873, alğanımdı 1965 (2), äliñdi 1072, alpıstı 1280, anañdı 2328, apaydı 2575, aqımaqtıǵıñdı 12, aqımaqtıqtı 2615, armanımdı 652, artıñdı 1074, atımdı 3 (4), attardı 05, attı 15 (11), awdı 1676, awıldı 166 (2), awıñızdı 1673, awruwdı 2028, awzımdı 806, axmetovtı 589, ayaǵımdı 239 (4), ayaǵıñdı 697, aynaldırǵandı 2165, ayrandı 1787, ayılǵandardı 2760, aytqandı 1608, aytqanımdı 1362 (2), aytuwdı 205, azuwımdı 83, balalardı 1144, balamdı 154 (3), balıǵımızdı 1929, balıqtardı 1736 (2), balıqtı 1703 (4), baqıtsızdıqtı 805, baratınımdı 415, basımızdı 1931, baylardı 2155, bebewlewimdi 675, birdeñelerdi 2046 (3), birdi 291 (4), birewdi 259 (4), biyimdi 493, bizdi 192 (8), bolatındıǵımdı 1735 (2), borışımdı 559, boyımdı 86 (6), buzawdı 1076 (8), dabırımızdı 1034, däpterdi 2065, däpterimdi 1366, dāwletti 911 (2), degendi 299 (3), delebemdi 1317, demalistı 1420, dımımdı 2509, dobımızdı 1957, doptardı 1961, doptı 125 (4), dönendi 821, döñgelekti 104, ekenimdi 220 (6), ekewimizdi 34 (4), eñbekti 2097, erdi 737 (2), erjürektiǵıñdı 580, erkekterdi 191, esikti 132 (7), esimdi 2583, eşkimdi 2033 (2), etiñdi 1636, etüwdi 1602, formamdı 1556, galstugiñdı 1794, gazetti 1237 (3), granatalardı 565, ırımdı 1778, ıyǵıñdı 2659, itterdi 252 (2), itti 528 (3), ızamdı 295, isterimdi 1171 (4), işimizdi 943, itterdi 848, izdegenimdi 2012, jaǵdaydı 373, jalınıştı 1159, janardı 217 (9), jandı 420, janımdı 1973, jantastı 254 (6), jaraysıñdı 1836, jatqanımdı 145 (3), jatqanıñızdı 2481, jatuwdı 1100, jawıngerimdi 481, jaylawdı 380 (2), jazarımdı 2085, jazdı 1421, jazǵanımdı 2675, jazuwdı 1529, jerdi 1444, jerimdi 1097, jetkenimdi 1062, jıyılıstı 2552, joldı 2106, jolımdı 287 (2), jönimdi 333 (2), jönimdi 65, jöniñdi 990 (2), jumısıñdı 1381, jumıstı 2241, jumsaǵanıñızdı 1435, jurnaldardı 144, jurnaldı 162, jügendi 637, jükti 1321, jüregimdi 2318 (3), jürǵınşilerdi 1949, jürisimizdi 1038, jüristi 750, jüzdi 1514, kartobımızdı 2123, kaströldi 928, 935, keleşekti 2484, kelgenimdi 650, kelisti 1650, kelüwimdi 134, kepkamdı 1571, ketkenimdi 1582, kewdemdi 1565, kezeñdi 1017, kimdi 1350 (5), kitabıñdı 1907, kitaptı 1844, klastı 90, kölikti 601, köpesterdi 2155, körgenimdi 1149, közimdi 1785 (3), kündi 2160 (2), kürestı 1170, legendı 1477, listokti 1235, mamamdı 195 (5), mamañdı 2629, mamatayımdı 61, maşıynañdı 1728, materiyaldardı 1504, mektepti

1412 (2), mesti 926 (2), mototsiklderdı 1109, mototsikldı 108 (3), moyınımdı 1683, moyınıñdı 1153, muğalımdı 1861 (3), murındı 1136, murınımdı 1799, nanımızdı 2122, olardı 247 (3), omırawımdı 1795 (2), oqıǵanımdı 1249, oqıyǵalardı 2087 (2), oquwdı 702 (6), oquwıñdı 1751 (2), oquwşılardı 268 (2), oquwşımdı 2093, orındı 1590 (2), orınımdı 1326, orınıñdı 366, ottı 1700, oyındı 455 (3), öleñdi 1376 (2), ömirdi 1011, ösiyetiñizdi 2266, ötirikti 314, özekimdi 446, özimdi 1161 (7), öziñizdi 2196, paluwandarıñdı 1118, pänderdi 1788, peşkamdı 460 (2), pıyǵılımdı 496 (2), portfelimdi 2012 (2), qadırovtı 2439 (5), qaǵazdı 775, qaraköldi 995, qarakölimdi 1154, qaraköliñizdi 1159, qaralıǵımdı 80, qarataydı 108 (4), qarınımdı 941, qasımdı 1267, Qazaqtı 743, qazdı 2120 (4), qılıǵıñdı 1861, qılıqtarımdı 2759, qımızdı 875 (4), qımıızımdı 1154, qolımdı 655 (5), qoliñdı 1769, qoyǵanımdı 2619, qulaqtardı 909, quldı 1311, qurıyyamdı 220, quwlıǵıñdı 161, raqatıñdı 1766, sabaqtı 1593 (3), sanımdı 900, saptı 959, saqaldı 1165, saydı 2568, säygülükterdi 1081, sazayıñdı 663, senimdi 466, sertti 1774, sezimdi 1368, sıbısımdı 2655, sizdi 2363, solardı 1285somdı 920, somdıqtı 329, sonşalıqtı 1245, sözdi 46 (9), stoldı 2421 (5), stolımdı 2685, sultandı 911 (5), sumdıqtı 407, suwretimdi 572, sülderimdi 2204, şalbarıñdı 1649, şamdı 2683, şaşımdı 71, şatırdı 1314, şeküwdi 795, şılımdı 799, şınımdı 1162 (2), şınıñdı 1862, şöpti 648, şuwmaqtı 1401, tabaldırıqtı 891, tabıyǵattı 1266, tamırıñdı 2772 (2), tapsırmalardı 1076 (2), tapuwdı 2014, tärtipsizdikti 2420, tastı 2645, 2650, tentektigiñdi 608, tilegimdi 649, tilegimizdi 842, tilimdi 1530, tizemdi 879, tizgindi 752 (2), toqımımdı 733 (2), toqımıñdı 732, tordı 1690 (3), torımızdı 2160, toydı 1100, töbetti 973, tumsıqtı 835, turǵanıñdı 1359, tülükimizdi 2121, türimdi 786, tuskendi 2356, túskenimdi 1180, túskenimdi 546, tütindi 801, Tüzköldi 1273, uyatımdı 772, ülkendi 2736, ürgendi 2356, üydi 1314 (5), voleyboldı 1960, xälimdi 2608, xattı 2675 (3). *bk. +nI.*

+DI (isimden isim yapma eki): ayıptımın 2611, ekpindiligim 279, eriktimin 2734, jaǵımdı 461, küştiler 1593, meyirimdiligin 989, mindettimin 2097, qalpaqtını 1157, qayrattılıǵı 73, sap-salmaqtı 1423, sekildimiz 301, süttibaydıñ 33, tärizdimin 1460 (2), tättisin 686, túsinikti 2488.

+DI < +nIñ (ilgi hâli eki): qarttiki 1486.

-DI-Q (görülen geçmiş zaman çokluk 1. şahıs eki): aldıq 510 (5), alıstıq 1770, almadıq 1932 (4), attıq 2137, awladıq 2159, bardıq 1664, bastadıq 934 (5), batırdıq 2160, bayladıq 885, bayqadıq 1000, bayqamadıq 2143, berdik 971 (2), boldıq 252 (3), edik

642 (4), erttedik 1670, iştik 939 (4), jedik 2159, jettik 1698 (4), jiberdik 1858 (2), jöneldik 1676, jügirdik 1958, jürdik 1088, keldik 1683 (4), kelistik 716 (4), kettik 450kettik 699 (7), kirdik 821 (4), kiristik 1689 (2), mindik 2104, otırdıq 1670 (2), qaldıq 1224 (3), qayttik 2118, qondıq 971, qoydıq 1682, soqtıq 1671, şarşadıq 1224, şeşindik 1689, tawıstıq 2159, tizdik 1755, topşıladiq 2157, toruwıldadıq 1821, tüstik 2159, ustadıq 1937.

+DIQ (isimden isim yapma eki): ädiletsizdikke 275, ädiletsizdikter 19, alawızdıqpen 635, almağandıqtan 694, aqımaqtıǵıñdı 12, aqımaqtıqtı 2615, aramdıǵıñ 1637, baqıtsızdıqtı 805, bastıqtıñ 1727, bolatındıǵıma 1732, bolatındıǵımdı 1735 (2), dayındıqpen 248, erjürektiǵıñdı 580, ıstıqı 1443, ıstıqta 207 (2), jaratpağandıq 522, jıldamdıqpen 1136, joldastıǵımız 1653, kandıydattıq 2476, kelgendikten 142, keñpeyildiǵı 2391, kerektigin 2033, köretindigine 1808, körgensizdiktiñ 139, körkemdiǵı 1373, közdigin 2105, muǵalimdikten 590, mümkindigim 2086, otırmağandıqtan 2742, qayrattıqtardan 246, qıyındıǵı 2026, qıyındıǵına 2077, qıyındıqqa 2096, quttıqtadı 339, somdıq 766 (4), somdıqqa 923, somdıqtı 329, sumdıqtı 407, şapşañdıqpen 933, şataqtıǵı 79, şındıqtıñ 882, tärtipsizdikim 2415, tärtipsizdikti 2420, tärtipsizdiktiñ 2611, tentektigiñdi 608, ustamağandıqtan 1375, ülkendiǵı 844 zalaldıǵın 803. *bk. +IIQ.*

+DIQ (isimden isim yapma eki):orındıqqa 1496, orındıqta 2365, qoltıǵıma 446 (2), qoltıǵımda 246, qoltıǵımnan 2654 (2), qoltıqtap 336 (2).

-DI-m (görülen geçmiş zaman teklik 1. şahıs eki): äkeldim 1473 (3), aldım 473 (20), almadım 1150 (5), amandastım 1571, añǵardım 2019, aştım 2767, attadım 2407, awıstım 1513, aynaldım 2065, aytpadım 2434, ayttım 65 (6), baqtım 1128, bardım 1482 (5), barmadım 1438, bastadım 320 (7), bayladım 428 (3), bayqadım 1583, berdim 125 (12), bettedim 126, bildim 1024 (2), bildirdim 656, boldım 38 (25), burıldım 1357 (2), dawıstadım 429, dedim 45 (31), döñgeledim 671, edim 36 (52), egestim 540, esepetestim 1661, estidim 303 (2), ettim 1533 (2), istedim 1778 (2), jaqtım 2126 (2), jatpadım 2431, jattım 246 (2), jazdadım 1229, jazdım 2690, jedim 486, jettim 324, jıǵıldım 536, jiberdim 119 (10), jöneldim 260 (3), julqıdım 2008, jügirdim 1516 (2), jürdim 43 (2), keldim 45 (18), kelmedim 1319, keştım 1894 (2), kettim 37 (14), kettim 540, kettim 722, keyidim 2708, kirdim 636 (8), kiyindim 1786, kördim 1459 (7), köterildim 2365, kümiljidim 1575, laqtırdım 567 (2), mindim 1185, mingestim 745, nusqadım 680, oqıdım 19, otırdım 162 (12), oyandım 1199 (2), oyındadım 2435, oyladım 338, oynadım 1961, öttim 1345 (2), qabıldadım 1798, qaldım 323 (30),

qaljıradım 94, qaqaldım 808, qaradım 1056 (3), qaramadım 282, qatırdım 1648, qatıstım 1532, qattım 2510, qaytaladım 2555, qaytardım 452, qıstım 638, qoydım 337 (13), quwandım 457, sağındım 1340 (4), saldıım 141 (9), sekirdim 533, sıltawrattım 1981, suradım 1013, süñgittim 2281, süydım 2778, şerttim 260 (2), şığardıım 1869, şıqtım 365 (12), şıqtım 447 (4), tanıdım 1032 (4), tanıldım 1552, tanıttım 2023, taptım 602 (2), tarttım 745, tastadıım 658 (3), teptim 1615, tırıtım 337 (3), turdıım 777 (7), tutattım 797, tuwdım 2495, tuwmadım 2496, türegeldim 537 (6), túsındım 151, túsirdim 2684, tüstım 422 (2), tüstım 447 (3), unatpadım 960, uqtım 162, ülgerdim 1967.

+Dİñ (ilgi hâli eki): Äbdıbaydıñ 2167 (3), Äbdıbaydıki 2168, adamdardıñ 319, Almastıñ 2745, alşabaydıñ 646, aqıyqattıñ 1248, aqталuwdıñ 2435, ärqaysımızdıñ 641, arxiyvтіñ 2470, aşuwdıñ 813, atamızdıñ 1396, attardıñ 10, attıñ 392 (10), avtordıñ 1071, Äwbäkirdiki 74, awıldıñ 193 (4), awruwdıñ 2215, Axmetovтіñ 2130 (3), aydıñ 2079 (2), aytuwdıñ 83, balalardıñ 367 (7), balıqtıñ 1687 (2), bärımızdıñ 2563, basqalardıñ 2014, bastıqtıñ 1727, batırbekтіñ 1313, bätşağardıñ 81, bayğustıñ 1137 (3), beldiñ 869, belsendilerdiñ 387, bettiñ 884, birewdıñ 237 (5), birewlerdiñ 2764, birew-mirewdıñ 2744, bizdikinde 163, bizdiñ 103 (34), boluwdıñ 2218, bulardıñ 1205 (2), butaqtıñ 2507, buzawdıñ 1481, dawıstıñ 433, dāwletkereydiñ 1268, dāwlettiñ 914 (2), dewdıñ 40, direktordıñ 355, döñgelektiñ 1776, dürmektiñ 1111, ekewdıñ 2275, ekewımızdıñ 635 (6), eñbektiñ 2091, erdiñ 1914, esiktiñ 2226, ganzelktiñ 2000, gaydardıñ 1142, gazettiñ 1245 (4), itterdiñ 2354, ittiñ 2211, işüwdıñ 2125, izşilerdiñ 2472, janardıñ 237 (24), jantastıñ 1354 (8), jazıqtıñ 1256, jazuwdıñ 2026 (2), jerdiñ 622, jıldıñ 1807 (2), joldıñ 782 (2), Jumağuldıñ 863, jumbaqtıñ 2521, jurttıñ 44 (4), jüktiñ 874 (5), kāsıptıñ 2150, kelmestiñ 2151, kempirdiñ 521 (2), kerektiñ 1916, keştiñ 398, keyipkerdiñ 66, kezektiñ 305, kilttiñ 2444, kimdiki 87 (2), Kiyikbaydıñ 1662, kiyizdiñ 916, klastıñ 319 (3), kollektiyvimizdiñ 2499, kolxozdıñ 1008 (3), köğaldıñ 1694, körgensizdiktıñ 139, körüwdıñ 2069, köylektiñ 893 (2), kuwzovтіñ 1337, künderdiñ 1106 (2), kürkemizdiñ 2121, küyewdıñ 182, küzdiñ 2358, lagerdiñ 1425, malşılardıñ 833, maqtanşaqtıñ 469, mektepterdiñ 2549, mekteptiñ 245 (7), menşiktiñ 386, mılıqtıñ 70, mınalardıñ 1972, mindettemelerdiñ 2757, minuttıñ 1316, mototsikldiñ 106 (4), muğalimderdiñ 1792 (5), oçerktiñ 2021, olardıñ 1345, olardıñ 379 (7), oquwdıñ 1727, oquwşılardıñ 2754, ospanovтіñ 1987, otırğandardıñ 2499, öltirüwdıñ 1708, ömirdiñ 185 (3), ömirimizdiñ 2099 (2), öskembaydıñ 13, özimizdiñ 1010 (7), papkalardıñ 2469, partorgtiñ 1247, pedsovetiñ 2544 (3), peştiñ 201, peyiştiñ 1700, qadırovтіñ 2467, qanttıñ 318,

qarasuwdıñ 1689 (2), Qarataydıñ 110 (9), Qarataydiki 1032, qazdıñ 2113 (6), qılmıskerdiñ 2690, qılтанаqtıñ 1930, qıtaylardıñ 20, qızdardıñ 1599, qızıqtıñ 372, qorajaydıñ 1345, qostıñ 1296, qubılistıñ 30, qudaydıñ 2333, quwanıştıñ 2344, sabaqtardıñ 1678, sağattıñ 2340, sätitiñ 1611, saydıñ 1018, senderdiñ 210 (3), sentyabrdiñ 1556, sırğawıldıñ 535, sıziqtardıñ 1777, sizdiñ 323 (4), solardıñ 1331, solardıñ 574, söylewdiñ 259, söylewşilerdiñ 2505, sözdiñ 159 (2), spidometrdiñ 1279, suwdıñ 236 (4), suwjürektiñ 1648, suwrettiñ 1529 (2), süttibaydıñ 33, şaldardıñ 56, şaldıñ 645 (3), şarbaqtıñ 437 (2), şekaraşılardıñ 851, şındıqtıñ 882, şiliktiñ 1946, şiydiñ 1646, şkaftıñ 144, şöptiñ 709, tabıyğattıñ 558, taldıñ 1757 (3), taqtaydıñ 499, tarawdıñ 1629, tärripsizdiktiñ 2611, tawdıñ 1059, täwliktiñ 2340 (2), tayaqtıñ 2367, teñizdiñ 2602 (2), terekterdiñ 638, terektiñ 2458 (3), toğaydıñ 1676 (3), toptıñ 1152 (2), toydıñ 1087, töbetterdiñ 2353, töbettiñ 974, töñirektiñ 1631, turmıstıñ 619 (2), tuwırlıqtıñ 836, uwaqıttıñ 1642 (2), ülkenderdiñ 142 (3), üydiñ 168 (13). *bk. +nİñ.*

-DI-ñ (görülen geçmiş zaman teklik 2. şahıs eki): aldıñ 287 (4), barmadıñ 441 (2), bayıdıñ 464 (2), bildiñ 1014, boldıñ 253 (8), demaldıñ 1572, ediñ 10 (13), jattamadıñ 1855, jediñ 485, jeñildiñ 505 (4), keldiñ 705 (3), kettiñ 760 (2), kördiñ 236 (2), öltirdiñ 2327, qaldıñ 1223 (2), qıldıñ 2329, qorıqtıñ 2667, qoydıñ 2707, sastiñ 497, şaqırdıñ 2699, şarşadıñ 831, taptıñ 601, umıttıñ 1096, utıldıñ 482.

-DI-ñdAr (görülen geçmiş zaman çokluk 2. şahıs eki): aldıñdar 2133, keldiñder 1811, kördiñder 1601, iştiñder 938. *bk. -DI-ñızdAr.*

-DI-ñIz (görülen geçmiş zaman teklik 2. şahıs eki): kördiñiz 1525. *bk. -DI-ñ.*

-DI-ñIzdAr (görülen geçmiş zaman çokluk 2. şahıs eki): ediñizder 582. *bk. -DI-ñdAr.*

-DIr- (fiilden fiil yapma eki): aldıradı 1490, aldırıp 2296, aşuwlandıradı 357, atıstırıp 276 (2), awıstır 1649, awıstırılın 2549, aynaldıradı 2165, aynaldırğandı 2165, aynaldırıp 166 (3), aynaldırса 1822, bastırıp 420, bastırmalatıp 974, bildirdi 2561, bildirdim 656, bildiredi 1720, bildirem 785, bildirgisi 2048, büldirdi 2207, büldiresiñ 1197, büldirgenniñ 1679, büldirip 2256, ızalandıra 496, jalıqtırıp 2093, jazdırıp 1488, jetistirmeysiñ 198, jüreksindiredi 2094, keltirdi 295, keltirip 2307 (2), keptirip 1744, küldiresiñ 1197, küydirip 200 (2), miñgestirip 1031, ozdırmay 171, ökindiredi 1318, öltirdiñ 2327, öltiredi 1707 (2), öltiretin 2206, öltirip 2243 (4), öltirüwdiñ 1708, öşiktirip 849, qabıstırıp 852, qaldırdı 2516, qaldırılın 2548 (3), qaldırıp 775 (3), qaldırmadı 872, qarıstırıp 2116, qatıstıra 2196, qayıstıruwğa 1072, qılğındıra 1153, qıstıra 1049, qıstırıp 1613, qızıqtırıp 1752, qozdırsa 1317, quşaqtastıra 1126,

seskendire 2752, soqtırğannan 751 (2), soqtırıp 383 (3), söndirgendey 2403, süysindiredi 1965, şabalandırıp 528, şaldırıp 830, şatastırıp 34 (2), şattandırıp 1196, tandırdı 2166, tarttırar 663, tındırğanday 1535, tındırıp 705 (2), toltırıp 1232 (2), toydırdı 2417, tundıradı 557, tüsindiretin 189, tüsindirip 1810, tüyistire 450, uğındıra 622, zeriktirip 1591.

+dIz (isimden isim yapma eki): kündizden 1371.

+ǴA (isimden isim yapma eki): özgeden 1321, özgege 588, özgere 472 (2), özgeredi 2471, özgertti 924.

+ǴA (yönelme hâli eki): abroyǵa 541, adamǵa 139 (4), alǵa 1337 (6), alısuwǵa 563, almatıǵa 740, altınşıǵa 1411, aluwǵa 74, amandasuwǵa 1623, apayǵa 815, aqılǵa 2432, aqınǵa 1407, araǵa 830, armıyyaǵa 549, arnaǵa 1320, asawǵa 1634, aspanǵa 203 (4), asuwǵa 2158, ataǵa 2772, awdarmawǵa 2017, awılǵa 869 (10), awlaǵa 1475, äyelge 59, ayǵa 297, aytuwǵa 5 (5), balaǵa 224 (5), balalarǵa 612 (4), baqanǵa 855, bārimizge 802, baruwǵa 243 (2), basqaǵa 1380, bazǵa 2747, bermewge 337, berüwge 459, betterge 1499, birdeñege 2311, birewge 180 (5), birimizge 575 (2), bitirgenge 1412, biyge 480, bizge 617 (14), bolmawǵa 2499 (2), boluwǵa 211 (3), bosaǵaǵa 125 (3), brigadaǵa 1238, buzuwǵa 562, dalaǵa 305, dāpterge 2759, degenderge 37, diyirmenge 1671 (3), diyrektorǵa 2180 (3), dükenge 304 (2), egeskenge 662, ekewimizge 2043, elge 1103, elimizge 560, elüwge 1280, erge 784 (2), estiwge 9, eşkimge 607 (3), eşteñege 370, fermaǵa 1194, ıldıyǵa 1135, inspektorǵa 2448, jabuwǵa 2054, janarǵa 220 (3), jappaǵa 1046 (3), jatqanǵa 1820, jayılımǵa 1819 (2), jaylawǵa 379 (14), jazuwǵa 2047, jerge 82 (12), jılqışıǵa 658, jırǵa 1375, jıtuwǵa 1127, jolatpawǵa 1058, jolǵa 495 (5), jumaǵulǵa 1651, jürgenge 600, jürüwge 2400, kabıynaǵa 1255, kaliyniynge 1016, keregege 874, keşegimizge 2138, kimge 56 (4), kirgenge 889, kolxozǵa 390, komsomolǵa 2728, kögalǵa 828, kökparǵa 1088, köringenge 278, köşege 1417 (5), köterüwge 1189, közge 2310, künge 622 (8), kürkege 2119, kürkemizge 2120 (2), küyge 336 (2), küzge 1570, lagerge 252 (8), masqaraǵa 534, maşıynaǵa 1304, mataǵa 1022, maydanǵa 51, mayqanovaǵa 293, mototsiklge 2232, moyınǵa 1381, murınǵa 260, nanǵa 954, nārsege 803, negge 62 (4), olarǵa 99 (5), oñbaǵanǵa 2498, oñǵa 2461, oppaǵa 2387, oqıtuwşıǵa 1797, oquwşıǵa 267 (3), oquwşılǵa 2558, ortaǵa 493 (2), oyınımızǵa 1963, oynawǵa 458 (2), ömirge 2342, oñimizge 34, öreşge 948, öрге 976, ötüwge 1298, özenge 96 (6), özgege 588, partaǵa 1624, partalarǵa 1593, paydalanuwǵa 392, pıylavkaǵa 324, protokolǵa 2690,

qabırğağa 1349, qağazğa 1837 (3), qaluwğa 428qaqpağa 520, qaramawğa 2017, qaratayğa 117 (4), qarawğa 1787 (2), qarınğa 198, qaşağa 446, qaterge 2606, qatınasuwğa 2710, qayıstıruwğa 1072, qıltağa 1690, qımızğa 833, qırımğa 412, qızdarğa 1326 (2), qızğa 406 (3), qobdıyşağa 2275, qorağa 636 (5), qorğanuwğa 2734, qoyınğa 327, qoytastarğa 1297, qoyuwğa 1428, qudayğa 1106 (2), quwğa 1363, romanğa 1072, saluwğa 1682, saluwğa 253 (2)saqalğa 1178, satuwşığa 325, sawırğa 736 (2), sawuwğa 1053 (2), sayabanğa 2365, sazğa 2385, segizge 1785, senderge 65 (5), sınğa 2548, sizge 1151 (4), solğa 2461, soñındağılarğa 307, sorğa 2324, söylewge 782, sözge 694 (2), stolğa 1074 (2), sultanğa 710 (6), sumkağa 996 (2), suwğa 1712 (4), sürüwge 2730, süzüwge 1689, şalınbawğa 1315, şatırğa 1307, şelekimizge 2158, şıquwğa 1544 (2), şildexanağa 12, şirkinge 1476, şoferge 1415, tajalğa 101, talğa 1682 (2), tapuwğa 1422, taqtağa 278 (6), tarawğa 91 (2), tartınuwğa 1137, tartuwğa 725 (3), tawğa 1283, tawısuwğa 2065, tepkenge 699, tepüwge 661, terezege 2453, tınbawğa 664, tışqanğa 2501, toğayğa 1904 (2), torğa 1977, toyğa 1099 (2), tünge 643, türimizge 2139, tüsinüwge 1827, tüsüwge 1434, tütinge 806, ustağa 2235, üñgirge 1760, üñgirimizge 1928, üyge 119 (25), xalge 1180. *bk. +A, +QA.*

-ĞAIA- (fiilden fiil yapma eki): döñgelekin 119, döñgelekti 104, döñgelektiñ 1776, döñgelene 1387 (2), döñgelentip 2056, döñgelep 677.

-ĞAII (zarf-fiil eki): basılğalı 1602, bilgeli 32 (2), bolğalı 1184, kelgeli 1079 (2), otırğalı 1624, qoyğalı 1187, şığarğalı 603, tüsirgeli 1336. *bk. -QAII.*

-ĞAII jatır/jür/otır/tur (yakın gelecek zaman 3. teklik şahıs): bezgeli tur 1471.

-ĞAII jatır/jür/otır/tursıñ (yakın gelecek zaman 2. teklik şahıs): tergegeli tursıñ 271.

-ĞAm joq < ĞAnIm joq (olumsuz görülen geçmiş zaman 1. teklik şahıs): jeñilgem joq 506 (3), körgem joq 1081, renjigem joq 2058, şaqırğam joq 2700.

+ğan (yönelme hâli eki): mınağan 981 (3), oğan 135 (31), osığan 1502 (3), mağan

-ĞAn (öğrenilen geçmiş zaman eki): alğan 1244, 2198, bawlığan 140, bolmağan 698, buyırğan 2324, jaralğan 632, jazılğan 28, otırğan 2582, qalğan 17,1255, qoyğan 1287, salınbağan 1348, sıqpağan 1373, tastağan 72, tawsılğan 2605, tonağan 2155, turğan 1473, 1565, 1588, bergen 2439, degen 537, estigen 1436, istegen 1549, 1711, jibergen 13, 1416, 1738, jürgen 748, 2247, kelgen 425, 1494, 1793, keşirgen 805, körgen 743, 1469, 1719, 1722, 2004 *bk. -QAn.*

-ĞAn (sıfat-fiil eki): äkelgenimdi 1911, alğan 1381, 1505, alğanday 102 (2), alğanday 2152, alğanımdı 1965 (2), alğannan 197 (4), alğannıñ 404, almağandıqtan 694, aşılğanday

517 (2), atılğanday 173, awırğanımen 694, aynaldırğandı 2165, ayılğan 1638, ayılğandar 2483, ayılğandardı 2760, barğanım 380, basılğan 249, bastağandaymın 2537, bastağandıqtan 1441, bastağanıma 2079, bastağanın 884, bastalğanına 2208, baylağan 1305, bergeni 1895, bergenim 101 (3), bergenimde 1391 (2), berilgenin 1828, bilgennen 371, bilmegensip 773, bitirgenge 1412, bitirgenim 1230, bitirgenine 2538, biylegenin 214, bolğan 1301, bolğanday 2055, bolğandıqtan 778 (2), bolğanı 269 (4), bolğanım 279 (2), bolğanımız 2563 (2), bolğanın 30 (2), bolğanıñnan 2635 (2), bolğannan 223 (5), bolğannıñ 2255, buzılmağanday 1654, büldirgenniñ 1679, dawıstağanday 2701, degenderge 37, degendey 342, degendi 299 (3), degen 05, 21, 24, 46, 110, 111, 112, 118, 155, 156, 159, 160, 221, 305, 317, 381, 610, 611, 636, 651, 674, 804, 879, 897, 903, 1089, 1164, 1173, 1199, 1220, 1239, 1243, 1248, 1252, 1351, 1353, 1375, 1392, 1397, 1400, 1413, 1419, 1424, 1425, 1437, 1454, 1595, 1661, 1663, 1716, 1815, 1904, 1970, 2045, 2148, 2165, 2174, 2215, 2223, 2246, 2292, 2421, 2452, 2473, 2501, 2535, 2546, 2561, 2570, 2581, 2639, 2641, 2649, 2732, 2741, degeni 783 (2), degenim 1718 (2), degeniñ 1012 (2), degeninen 1848, degeniñniñ 2523, degennen 2221 (2), degenniñ 1163 (2), dürsildegen 1270, ekpindegen 261, eseygen 2029, estigendey 1270, estigenimniñ 2515, estigennen 1087, etkizgeni 2591, , ilgen 1217, ilingen 1023, istegen 1188, istegenim 294, istegenime 1550, izdegenimdi 2012, janğan 220, jaralğan 300, jasawrağan 2711, jaratpağandıq 522, jaratpağanıma 165, jasırğanımnen 2029, jaylağanday 546, jazğanday 2078, jazğan 1387, jazğanımdı 2675, jazılğanın 1500, jegen 2168, 2607, jegendey 1939, jegeni 2205, jebiregen 1557, jelkildegen 1758, jentektelgen 556, jıǵılğan 1219, 2336, jibergen 2093, jibergendey 2011 (3), jönelgen 1387, jönelgenine 178, jöñkilgen 201, jumsağanıñızdı 1435, jumsağanıñızdı 1435, jügirgen 450, 1193, jürgen 376, jürgenge 600, jürgeni 2124, jürgenim 54, jürgenin 705 (2), jürgennen 603, jürgenniñ 89, kelgen 197, 302, 421, 1097, 1146, 1327, 1793, 221, 2232, 2392, 2448, 2483, kelgendey 2048 (3), kelgendikten 142, kelgenimdi 650, kelgeniñ 1578, kelgeniñmen 1860, kelgennen 2521, kezdestirgen 76, kijingen 2041, kirgenge 889, kirmegenim 1184, kiygen 1033, 2361, kiyingen 1333, könergen 1001, köngeni 914, körgendey 2578, körgen 105, 884, 2119, 2524, 2624, körgenim 1455 (2), körgenimdi 1149, körgenimnen 1991, körgensizdiktıñ 139, köringen 1275, köringenge 278, köringenniñ 308, körmegenim 1992, kötergen 2572, köterilgendey 2004, külgen 2416, külimsiregen 138, 1802, 2020, kütpegeni 1137, küzegen 1333, maqtağan 1237, maqtanğanım 1806, mawjırağan 398, mingen 743, mingennen 749, möldiregen 2049, oqığanım 1249, oqığanımdı 1249, ornatılğandıqtan 433, otırğan 1502, otırğandar 2422, otırğandardıñ 2499, otırğandarı 1995 (2), otırğanım 104 (2), otırğanım

1110, otırğanın 129, otırğanıñ 2770, otırmağandıqtan 2742, oybaylağanıma 697, oylağanday 1655, oylağanım 1028 (2), oylamağan 534, 1227, öltirgen 2391, qalağan 383, qalğanday 3 (13), qalğanı 1936, qalğanım 806 (2), qalğanımda 2507, qalğanın 1461 (3), qalğannan 111, qarağan 135, qısılgannan 1540, qızğan 1444, qonaqtağan 399, qonğan 96, qoyğanımdı 2619, qoyğanınan 2333, qurılğan 391, senbegendey 1310, sengeni 1132, seskengendey 891, sınğannan 681, soqtırğannan 751 (2), söndirgendey 2403, şarşağanıñ 94, sasqalaqtağan 1461, sırlanğan 1588, sızılğan 1429, sozılğan 536, süñgigen 2388, sürgen 1704, şaptalğan 1349, şayqalmağanday 1654, şıǵarğandarıñ 1122, şıǵarğanday 1580, şorşaqtağan 1694, şoşığan 430, şuwlığannan 2214, şüpildegen 1376, 1917, tandanğan 436, tanılğanım 1484, tastağanı 2333, teñkiygen 1296, 1914, tıñdağanday 840, tıñdağanım 2451, tındırğanday 1535, tınğanı 726, tıqılğan 311, tigilgen 1025, tiygen 162, tizilgen 1108, tolğan 1447, tolğannan 22, töbeşiktengen 1697, turğandar 1120, turğanday 547 (2), turğandıqtan 494 (2), turğan 1212, 1344, 1474, turğanı 1558, turğanım 630, turğanıñdı 1359, tuwğan 1265, tuwğanday 16, tüsingen 2463, tüsirgen 2167, 2184, unağanın 1245, ustağan 1698, ustamağandıqtan 1375, utılğanıma 457, ülgergenimşe 1895, ürgendegi 854, ürgendi 2356, üyilgen 2210. **bk. -QAn.**

-ĞAn (fiilden isim yapma eki): oñbağanğa 2498

-ĞAn joqpın (görülen geçmiş zamanın olumsuzu 1. teklik şahıs): köre alğan jokpın 1244

-ĞAn joqsız (görülen geçmiş zamanın olumsuzu 2. teklik şahıs/nezaket): öltirgen joqsız 2391.

-ĞAn-men (öğrenilen geçmiş zaman teklik 1. şahıs eki): krş. -Ğanmın ayağanmen 62, jasırğanmen 2028, surağanmen 382,

-ĞAn-mIn (öğrenilen geçmiş zaman teklik 1. şahıs eki): krş. -Ğanmen uyuqtağanmın 2225.

-ĞAndA (zarf-fiil eki): attanğanda 51, bastağanda 2262, bergende 727 (4), bilgende 427, bolğanda 1181, burılğanda 2652, dawıstağanda 1060, degende 2304, estigende 2627, jibergende 158 (2), jürgende 1420 (2), kelgende 1406 (4), körgende 828, külimsiregende 2023, otırğanda 1993 (2), oylağanda 546, ölşegende 88, qalğanda 2005, qarağanda 84 (5), salğanda 213, saqtağanda 672, sawğanda 1635, şalınğanda 767, tıñdağanda 1269, tiygende 672, turğanda 530 (2), türegelgende 2422, umılğanda 320, ülkeygende 229 (3). **bk. -QAndA.**

-ĞAn-men (öğrenilen geçmiş zaman 1. teklik şahıs eki): bergenmen 2088 (2), degenmen 295 (2), jekirgenmen 161, kenelgenmen 1455, sermegenmen 1129. *bk. -QAn-men.*

-ĞAn-sİn (öğrenilen geçmiş zaman 2. teklik şahıs eki): otırğansın 2585, qalğansın 1794, tartpağansın 2381.

-ĞAnşA (zarf-fiil eki): ayaqталғанша 511, barғанша 1318, kelgenşe 442, oylaғанша 1864, qalғанша 562, sürgenşe 1712, tolғанша 20, usınғанша 2083, ülgergenşe 327.

+ĞAr- (isimden fiil yapma eki): aňğarılattın 155 (2), aňğardım 2019, aňğarılmaydı 95, oňğarsa 2106.

+ĞI (aitlik eki): ädettegiden 2404, ädettegişe 133, aldındağı 1568 (2), aldımızdağı 823 (3), aldındağı 101 (7), älgiden 2228, älgidey 1247, älgini 1459 (2), aradağı 1169 (2), arasındağı 203 (2), artındağı 995, astındağı 926, astındağı 869 (5), awdandağı 2549, awılдаğı 367 (2), awzındağı 398, aynasındağı 2360, basındağı 1571, basındağı 1874, belindegi 964, betindegi 1503, betteğini 1504, bıyılğı 147 (2), bosağadağı 2402, boyındağı 393, bölmesindegi 2486, burınğını 702, burıştağı 137, bügingi 1369, dünyedegi 2343 (2), endigi 1596, erteңgi 2787, esikgi 1880 (2), esiktegi 2444, fermadağı 425, irgesindegi 2152, işindegi 1676 (2), jağasındağı 828, jağımızdağı 835, jaqtağı 422, jastağı 1001, jaylawdağı 1573 (2), jazdağıday 1768, jazğı 377, joğarıdağı 1513 (2), jolğı 2743, jönindegi 1640 (2), kabıynadağı 1326, kaströldegi 934, keleşekgi 2727, keşegi 2057 (2), keşegiden 1938, keydegidey 163, kezdegi 2310, kezektegi 1343, kinodağı 2072, kitaptağı 2268, klastağı 1806, klastağı 211 (2), kolxozdağı 106, köñilindegi 886, köşedegi 252, moyınındağı 1334, ondağı 2669, ormandağı 633, ortadağı 1112, oyımдаğını 1705, ölkedegi 1333, ömirdegi 223, paradtağı 1556, povestegi 1901, qaltamдаğı 765, qasındağı 1162 (2), qasındağı 840 (3), qaşanğı 2306, qazirgi 1584, qıyırdağı 2151 (2), qolımдаğı 125 (4), qolındağını 922, qumдаğı 177, sartоğaydağı 2668, sättegi 1817 (2), sonдаğı 11, soñındağıларға 307, söresindegi 144, şekaradağı 2369, şendegi 1624, şetindegi 236 (2), şettegi 476, tañerteңgi 245, tömendegidey 2723, tömengi 144 (4), turuwındağı 114, tusımдаğı 1145, ürgendegi 854, üstindegi 825, üydegi 1349. *bk. +QI.*

-ĞI (filden isim yapma eki): belgilep 1097, bildirgisi 2048, söylegisi 2571, tüsingisi 190

+ĞI- (isimden fiil yapma eki): zırğıp 2470.

+ĞIlt (isimden isim yapma eki): qızğılttanıp 2711.

- ĞI-m kel- (teklik 1. şahıs istek eki):** alğım kelip 254, ayırılğım kelmeydi 2664, oqığım keledi 2419, salğım keldi 2431, sıypağım kelgen 655, tıñdağım keledi 2445.
- ĞIn (fiilden isim yapma eki):** jürğinşilerdi 1949.
- ĞI-ñ kel (teklik 2. şahıs istek eki):** bolğıñ kele me? 1741, oqığıñ kelmey me? 2417
- ĞI-sI kel- (teklik 2. şahıs istek eki):** qalğısı kelse 1988, qoyğısı keldi 1206, alğısı kelse 1988, jolağısı kelmeydi 1475, surağısı kelse 1876
- GIş (fiilden isim yapma eki):** sıpsıñdağış 277, oralğıştap 1586, urğıştap 1903,
- ĞIz- (fiilden fiil yapma eki):** bergizemin 2146, etkizgeni 2591, jegizdi 479, jürgizbekşi 230, jürgizdi 1776, jürgizip 2465, kirgizip 1431 (2), otırğızuwı 1508, ötkizip 2709, tiygizdi 1527 (2), tiygizetin 1715, tiygizip 1719, turğızdi 697
- +I (teklik 3. şahıs iyelik eki):** ädeti 1721 (2), ajalı 2392, äketetini 2432, alañına 245 (2), alağanimen 1771 (2), aldına 355 (20), aldında 331 (13), aldındağı 101 (7), älegi 2242, älegin 2169, aluwın 2252, amalı 2605, aqılı 744, aqını 2449, aqırı 2431, aralına 2151, artı 315 (2), artığanimen 1102, artın 852, artına 1217, artına 745 (4), artındağı 995, astıdağı 926, astığı 148, astın 889, astına 2584, astına 81 (2), astında 1200, astında 874 (2), astındağı 869 (5), aşılıwı 1248, atı 14 (7), atın 7 (5), atına 1173 (3), atınıñ 4 (2), avtoqalamımen 2406, awdanı 1118 (2), awırğanimen 694, awızdığı 637, awızınday 70, awzın 793 (3), awzınan 1759 (2), awzında 573 (2), awzındağı 398, ayağı 1561 (4), ayağın 752 (4), ayağınan 653 (2), ayağında 646, ayağıniñ 2055, ayañımen 1923, aybarınan 2353, äyelderin 1490, äyeli 110, äyeliniñ 2175, ayğayı 2353, ayqayı 1091, aytarın 1478, aytatını 2497, aytılattın 980, aytqandarı 2532, aytqandarına 2173, aytqanı 69 (2), aytqanın 591 (2), aytqanına 887, aytqaninan 375, aytuwı 2559, azabı 307, äzilderi 1511, balapanın 2252, balıqı 1683, baqıtın 185, barısımen 688, bärin 155 (9), bärinde 1106, bärine 1197 (4), barlığın 1928, bası 124 (7), basılıwın 597, basın 262 (10), basına 174 (7), basınan 437 (4), basında 851 (6), basındağı 1874, bastağanın 884, bastalğanına 2208, bastaluwımen 339, bastaluwın 1419, batırınıñ 591, bawırın 839, belbewimen 1711, belbewin 964, belbewine 968, belin 1071, belindegi 964, beretini 28, bergeni 1895, berilgenin 1828, bermeytinin 273, besin 2224, beti 107 (2), betindegi 1503, betine 393 (3), betinen 1497, bileginde 1201, bilegine 1305, bileginen 448 (2), bilüwi 259, birbirinen 1672 (2), birewi 491 (3), birewin 767 (2), birewine 387 (2), biri 839 (2), birin 10 (5), birine 2469 (2), biriniñ 299 (3), bitirgenine 2538, bitüwin 82, biyimen 481, biylegenin 214, bolatının 1101, bolğanı 269 (4), bolğanın 30 (2), boluwı 4 (2), boyı 311 (6), boyımen 1583, boyına 643 (3), boyına 98, boyında 1293,

boyındağı 393, bölimine 315, böliminen 2448, burışın 101 (2), burışınıñ 1631, buyrığın 1212, büyirinen 270, dämi 798, daqpırtın 1087, dastarqanın 900, dawısı 213 (6), dawısımen 2421, dawısınan 154, dāwleti 900, degeni 783 (2), degeninen 1848, demin 1006, deñgeyine 1296, derin 942, dewi 2232, dıbısına 2367, diñine 2510, diyrektori 579 (2), döñgelekin 119, durısın 2255, dübiri 1090, dübirin 1270, ekenin 50 (20), ekewi 133 (6), ekewinen 1228, emesi 2069, emewrininen 2463, eñbegi 1071, eri 1612, erin 1211 (2), erinderin 1355, erine 1602, erini 881, esi 22, esigin 850, esigine 1315, esiginen 1033, esimi 225, etegi 893 (4), eti 2158, etigine 1903, etkizgeni 2591, etüwin 800, fotoapparatın 1334, gazetin 1234 (2), gazetteri 1490, ğılıminiñ 2479, mñgayın 1652, ıstıqı 1443, ıyığı 2500 (2), ıyığına 454 (3), ıyığınan 1615 (2), ıyığında 1354, ıylewinde 985, iti 2352 (2), isine 2014, isteytinin 378, işi 888 (3), işin 1737 (2), işinde 1299 (14), işindegi 1676 (2), işine 821 (4), işinen 574 (3), izi 237 (4), izimen 1327, jağı 2080 (2), jağın 1348 (3), jağınan 1317 (6), jağında 2446 (2), jalına 664 (2), jalınan 752, jalınınday 201, janı 1190 (2), janın 1805, janınıñ 686, japsarı 1555, japsarın 371, jaqın 200, jaqına 447, jaqınan 424, jaqında 1059, jasarın 2050, jası 139 (3), jāşiginiñ 1241, jatqanı 1584 (5), jatqanın 2444 (4), jayı 243 (3), jayın 255, jayına 2495 (3), jazılğanın 1500, jazuwin 1543, jazuwına 1515 (2), jegeni 2205, jeri 1260 (2), jerine 1615 (2), jerinen 1743, jeteginde 734, jewi 1931, jılı 30 (5), jılında 298, jılınıñ 339 (3), jırınıñ 1269, jırtığan 917, jıyılısı 2520 (2), jıynağın 1142, jıynalı 2551, jıynalıında 2545, jiligi 2095, jiyegimen 1278, jolı 1273 (3), joqına 231, jöneletini 2529, jönelgenine 178, jönelüwi 1290, jöni 2255, jönindegi 1640 (2), judırıqımen 2461, jumısın 127 (2), jurnağı 1930, jurtşılığına 1484 (2), juwrnalı 1489 (3), jügeni 675, jügenin 683 (2), jünin 2126, jürgen 2124, jürgenin 705 (2), jüzi 168 (4), jüzin 1802 (2), jüzinde 134, jüzine 225, jüzine 454 (2), kabiynetine 2399, kanatı 384, kapitani 248, kartuwzı 851, kelbeti 822, kelbetin 828, kelbetinen 2361, kelmewin 235, kelüwi 1597 (3), keñesi 2687 (2), keñpeyildigi 2391, keregi 182 (8), kerektigin 2033, keremeti 2069, kesapatı 2612, keşi 2358, ketiginiñ 2458, ketkenin 150 (2), keyipi 543 (3), keyipine 457, keyipkerimen 2, keyipkeriniñ 210 (2), kezdesüwi 1780, kezeki 490, kezi 296 (2), kezinde 224 (3), kindigin 2339, kişi 1758, kiyimi 2537, kolxozı 1525, köbi 2385, köleminen 2179, kömeyine 1698, kömeyinen 858, köngeni 914, köñili 310 (2), köñilindegi 886, köpin 453 (2), köretindigine 1808, körisimen 1290, körkemdigi 1373, köylekin 2055, köylekiniñ 1585, közderi 1355 (2), közdikin 2105, közi 1125 (4), közimen 886, 1845, közin 747 (2), közinde 924, közine 827 (2), kuwzovı 1447, kübiniñ 123, küdigin 887, künderi 1101 (2), küni 30 (19), küninde 2261 (3), künine

1085, küresi 1112, küresin 1113, küşi 924 (2), kütpegeni 1137, küwälikiniñ 27, küyewi 63 (3), küyi 792 (3), küyinde 1694, küyzeletinin 62, küzinde 2384, lagerine 243 (2), lagerine 585, magazıynı 1071, malı 387, mañdayı 1739, mañdayın 1282 (3), mañdayına 1739, mañdayınan 2778, mañı 837, mañına 2744, mañınan 64, mäni 462, mäninde 2402, maşaqatı 2078, mazmunı 1500, mekenderine 2343, mektebiniñ 1526, mereyi 475, meyirimdiligin 989, mezgilinde 2756, mılıqın 1924 (2), mıyına 2528, minezderin 972, minezi 653 (3), minezin 558, minezinen 194, mototsikli 1109, mototsiklimen 2627, mototsiklin 2296, mototsikline 1054 (2), moyını 1138, moyının 655, moyınınan 1464, moyınındağı 1334, muğalimderiniñ 2260, muğalimi 2270, murının 1850, naşarlıgınıñ 2612, nawqanına 1532, nawqanında 1527, nazarın 860, niyeti 661, nurınan 2782, oçerki 2000, odağı 591, oğı 2169, omırawımen 1208, omırawına 419 (2), oñı 2541, oquwlığı 310, oquwlıgına 308, oramalı 124 (2), oramalı 2284, orayı 530, orındaluwın 2757, orınına 40 (10), orınınan 886 (5), orınında 205, otı 2344 (5), otırğanın 129 (2), otırğızuwı 1508, oyındarın 1308, öleñi 1395 (2), öleñin 1404, ömiri 2417, ömirinde 1893, ötkeli 1662, özderi 56 (2), özderine 614, özderinen 388, özderiniñ 1988, özeniniñ 558, özi 74 (37), özin 39 (4), özinde 28, özine 22 (5), özinen 412 (2), öziniñ 653 (3), pälenni 2187 (2), päniniñ 2270, pedüwçiylişçeni 1792, peşine 2402, pıyğılın 1876, pıyonerine 1496 (2), pikiri 1247, pıvesti 2079 (2), pırsedateli 1301 (2), puşpağı 1514, puşpağın 1261, puşpağınan 2366, qabağı 1039, qabağımen 1720, qabağın 1801, qabağınan 135, qabağıniñ 2019, qağazdarın 335, qağazı 250, qajeti 84 (3), qalğandarı 492, qalğanı 1936, qalğanın 1461 (3), qalpağı 1001, qalpağıniñ 1004, qamı 782 (2), qanatın 1259, qantısı 2366, qapına 2013, qarakölin 1015, qarbalasın 560, qarının 963, qarınına 893, qaruwın 558, qasına 409 (3), qasında 249, qasında 629 (5), qasındağı 840 (3), qasınıñ 2404, qatarına 2754, qatını 2168, qatınıniñ 2172, qattılığı 73, qaymağı 1654, qayratı 2605, qayratılığı 73, qazı 2744, qazın 2244, qılığı 41, qılıgına 1188 (3), qılşığınan 73, qırşañqılığı 254, qıyı 837, qıyındığı 2026, qıyındıgına 2077, qıymılın 2487, qıymılına 926, qıysını 2074 (2), qızığı 1227, qızıgına 2021, qızmeti 854, qolı 331, qolımen 747, qolın 918 (9), qolına 329 (5), qolında 249 (4), qolındağı 683 (3), qolındağını 922, qolınıñ 1770 (2), qorazın 2745, qorğawı 2164, qorına 2470 (2), qorqınışı 2028, qosıluwına 2479, qoyğanınan 2333, qoyuwı 20qoyuwı 2728, qubılısınıñ 1780, qubılıstarına 1070, qulawın 1865, qulını 646qurığı 1201 (2), qurmetine 1800, qusı 2786, qusınıñ 359, quşaqına 1713, quşaqında 398, quwın 2007, quwlıgına 1846, quyırığın 657 (3), quyırığınan 847 (2), quyırığı 29, raqatı 1937, rayınıñ 560, reñinen 1655, reñişi 1720, rızığı 149, sabağı 1954,

salmağimen 1131, saluwı 493, samawrın 1028, saqalı 107 (3), sarını 2568, sawsağın 1357, saytanı 899, sebebi 2429, sengeni 1132, senimi 1593, seziminiñ 1376, sıbısı 2764, sırı 104, sıırın 689, sırtına 1152, sırtında 977, sıyqı 1562, sıyraqın 2235, sıyraquina 1586, soğuwı 2150 (2), solı 2541, soñında 1240 (2), soñındağılarğa 307, soñındağılarğa 307, soqırılığınan 766, sovetiniñ 1300, sözi 882 (5), sözın 170 (2), sözine 160, söziniñ 1269 (2), surawı 1872 (2), susı 2409, suwığında 2345, suwreti 1241, suwretterin 60, suwretteriniñ 1508, süyeki 681, süymewi 2033, şağı 359, 1111, şalbarınıñ 779, şalmanı 1634, şañın 1986, şañına 2302, şaruwaşılığın 1239, şaruwaşılığına 1526, şaşı 2182 (3), şaşına 455, şataqı 2167, şataqtığı 79, şatırı 2780, şeki 2306, şeni 2224, şeninde 1337, şenine 299, şeşüwin 2521, şeti 767 (3), şetindegi 236 (2), şetine 499 (4), şetinen 499, şıgımın 709, şıgıñqılığı 71, şılıımı 1005, şının 27, şınjırın 447, şıntağimen 1009, şıqqanı 1378, şıqqanın 433 (4), şıquwı 89 (3), şırayın 924, şoferi 1255, şöpin 2307, şuwı 2163, şuwına 2167, şuwmağı 1378, şuwmağın 1391, tabanı 1079 (2), tağdırınıñ 2606, tanawı 1536, tañı 839, tankteri 563, tanuwın 1204, taqımında 2106, taqırıpı 1369, taqırıpın 1500, tarawın 91, tarıyxı 1340, tärtibin 2690, tärtibinde 2687, tärtibine 2725, tartpanı 745, täsili 1870, tastağanı 2333, teñin 1123, terin 392, terisin 2255, termiyni 1400, tınarın 2085, tınarına 2606, tıñğanı 726, tıyyanağı 2544, tili 314 (4), tilin 1464 (2), tilinen 6, tiliniñ 254, tirisinde 17, tisi 2499, tisin 84, tizginin 792, tobımen 1962, tolqını 202, toqımın 1213, toqmaşı 1722, toqsanında 1807, torın 1666 (2), torsıladağın 1738, töbeti 419, tölemi 2179, töñiregin 1345, töñiregine 434, törinde 168 (2), törinen 1700, töseginde 2314, tösinde 1256, tuğırında 1258, tumsığın 2296, turatını 194 (2), turğanı 1558, turuwındağı 114, tusı 2453, tusınan 1663 (2), tusında 2456, tuyağı 671, tübin 123, tübinde 565 (2), tübine 1727 (2), tübinen 1350 (3), tügin 1929, türi 974 (6), türinde 1068, tüsi 2403, tüskenin 337, ulınıñ 1182, unağanın 1245, urtı 779, urtına 1049 (2), ustazdarı 2477, uşı 975, uşına 82, uşınan 1530 (2), uşqını 925, uştarın 1758, uwısında 2317, ülkendigi 844, ülkeni 2381, ülkenin 2137, ünderi 2353, üni 157 (10), üninde 521, üsti 640 (2), üstinde 277, üstinde 399, üstinde 94 (10), üstindegi 825, üstine 142 (9), üstinen 1925, üyi 411 (6), üyin 1820, üyinde 2459, üyinde 616 (2), üyiniñ 1467 (3), xalın 1817, xalqınıñ 1511, xatı 2471, zalaldığın 803, zalalı 89, zalın 2671, zamanı 386, zäri 159.

+I- (isimden fiil yapma eki): bayıdın 464, bekinip 2152, küreñitip 168,

+i (yükleme hâli eki): meni 34 (62), seni 482 (20)

+iñ (ilgi hâli eki): бүгiniñ 599, döneniñ 736 (2), ekewiñ 2629, kölikiñ 712 (4), köpiñ 2394, küniñ 1228, menimen < meniñmen 2 (4), meniñ 3 (130), öñiñ 2775, öziñ 605 (6), perzentiñ 1262, povestiñ 91 (3), senimen < seniñmen 16 (3), seniñ 157 (21).

+IrA- (isimden fiil yapma eki): burqırap 2441, burqıratıp 203, qaltırıp 2182 (2), qaqırıp 2508, şurqırıp 1671.

+jIrA- (isimden fiil yapma eki): qaljıradım 94, qaljırap 2222.

-(I)Q (fiilden isim yapma eki): artıgımen 1102, aşıq 2714, döñgelekin 119, döñgelekti 104, döñgelektiñ 1776, jazıqqa 822, jırtıgınan 917, jıynağın 1142, kezektesip 934 (2), oynaqtap 1216, ötirikti 314, qılığı 41, qılığım 1538 (2), qılığıma 1398, qılığımnan 1651, qılığına 1188 (3), qılığıñdı 1861, qılıqtarım 2747, qılıqtarımdı 2759, qılıqtarımız 1574, qılıqtarımniñ 2428, qılıqtarıñ 2526 (3), qılıqtarıñnan 1638, sızıqşanı 1309, sızıqtardıñ 1777, suwıgında 2345, tayaqtıñ 2367, tilegimdi 649, tilegimizdi 842, töseginde 2314, tösekte 1089, tüsinikti 2488.

+(I)Q- (isimden fiil yapma eki): birigüwleri 1989, öşiktirip 849, zerigüwden 1229.

-(ı)Q- (fiilden fiil yapma eki): tütigip 2175.

+QA (yönelme hâli eki): adamşılıqqa 912, ädiletsizdikke 275, ağaşqa 885 (2), añdamaqqa 1801, atqa 725 (7), axmetovke 2695, ayaqqa 96, azapqa 2206 (2), balıqqa 1662 (3), baqıtqa 1455, baqqa 2458, basqa 2261, batpaqqa 1043, bayğusqa 2761, bayqamaqqa 1560, beleske 1282, betke 1098 (3), bosqa 800, 1251, burışqa 1476, dätke 415, dāwletke 920 (2), esikke 2451, eske 57, gazetke 1518, ıynstitüwtqa 550 (2), işke 306 (3), jantasqa 243 (4), jaqqa 201 (9), jasqa 22, jazıqqa 822, joldasqa 2564, jumısqa 2289, keşke 2100, kezekke 313 (2), kitapqa 1094, klasqa 336 (6), kökke 1799, körmekke 1237, kuwrortqa 412, kuwzovqa 1327, küreske 1144, mektepke 1557 (8), mısıqqa 2501, minutke 1069, muratqa 1191, mülikke 2626, orındıqqa 1496, otqa 1939 (2), partorgke 1244, pedsovetke 2358 (2), Qadırovqa 45, qıyındıqqa 2096, qızıqqa 2121, qulaqqa 5, quyırıqqa 1554, sabaqqa 1075 (4), sağatqa 1382 (2), sapqa 1306, sätke 2020 (2), sekundqa 1798, sırtqa 518 (4), somdıqqa 923, sovetke 195, suwretke 1535, şabısqa 1318, şabısqa 367 (2), şarbaqqa 422 (2), şetke 583 (2), şıbıqqa 1755, şıgısqa 1279, şöpke 1289, tälkekke 1547, tamaqqa 949, taqırıpqa 1509, tariyxqa 2470, tawlikke 2340, tısqa 397 (8), tıyanaqqa 2081, topqa 2345, tumsıqqa 973, tuwrniykke 285, tükke 318 (2), tüske 2108, uwaqıtqa 2723, uyatqa 1067. *bk. +A, +ĜA.*

+QA (isimden isim yapma eki): basqalar 1497 (2), basqalardan 2501, basqalardıñ 2014.

-QA (fiilden isim yapma eki): tutqasın 2190.

+QA- (isimden fiil yapma eki): iyiskep 103 (2).

-QAIA- (fiilden fiil yapma eki): uwqalap 1850.

-QAI (zarf-fiil eki): ajırasqalı 1641. *bk. -ĞAI.*

-QAn (öğrenilen geçmiş zaman eki): desken 15. *bk. -ĞAn*

-QAn (sıfat-fiil eki): artqanım 476, 1878, aytqandarı 2532, aytqandarına 2173, aytqanday 835, aytqandı 1608, aytqanı 69 (2), aytqanım 2435, aytqanımdı 1362 (2), aytqanın 591 (2), aytqanına 887, aytqanının 375, bitkendey 446 (2), egeskenge 662, ekenimdi 220 (6), ekenin 50 (20), işkennen 911, jatqanday 1277 (2), jatqanğa 1820, jatqanı 1584 (5), jatqanım 643, jatqanımdı 145 (3), jatqanıñ 157, jatqanın 2444 (4), jatqanıñızdı 2481, jetkenimdi 1062, ketkendey 60 (7), ketkenimdi 1582, ketkenin 150 (2), ketkennen 52 (4), kolxozdasqan 2384 kütkendey 1865, kütkenim 1596, ötkendey 1565, ötkennen 334, qorıqqansıp 448 (2), qoştasqanday 970, şıqqanday 2204, şıqqanı 1378, şıqqanım 44, 768, şıqqanın 433 (4), şıqqannan 1152, şıttqanday 2023, tapqanday 2473, tepkenge 699, tükendey 1156 (2), tükendi 2356, tüskenimdi 546 (2), tüskenin 337. *bk. -ĞAn.*

-QAn-bIz (öğrenilen geçmiş zaman 1. çokluk şahıs eki): jatqanbız 2111,

-QAn-mIn (öğrenilen geçmiş zaman 1. teklik şahıs eki): aytqanmın 80.

-QAndA (zarf-fiil eki): aytqanda 7 (5), etkende 664 (3), jatqanda 11 (9), ketkende 774, mingeskende 826, osqanda 1711, ötkende 1080, piskende 123, sasqanda 1478, şıqqanda 278 (2), tükende 2066. *bk. -ĞAndA.*

-QAnşA (zarf-fiil eki): söytkenşe 2115.

-QAr- (fiilden fiil yapma eki): atqarıp 223 (2), tönkerilip 809, tönkerip 1505.

+QAY (isimden isim yapma eki): balaqaylar 1298

+QI (aitlik eki): Äbdibaydiki 2168, Äwbäkirdiki 74, bizdikinde 163, kimdiki 87 (2), Qarataydiki 1032, meniki 490, seniki 1393, oniki 295, nağaşısınikine 888, qarttiki 148 *bk. +ĞI*

-QI (fiilden isim yapma eki): talqılaymın 2714, talqıdan 582, tepkisinde 1198 (3),

-QIIA- (fiilden fiil yapma eki): sürtkilep 2662, tartqılap 847 (3),

-QI-m + kel- (istek kipi 1. teklik şahıs): aytqım keledi 186, şıqqım kelse 502, şıqqım kelmese, şıqqısı kele me? 179, tapqısı keletin 167, uqqısı kelmeydi 190.

-QIn (fiilden isim yapma eki): uşqını 925.

-QI-sI + kel- (istek kipi 3. teklik şahıs): şıqqısı kele me? 179, tapqısı keletin 167, uqqısı kelmeydi 190.

-QIr (fiilden isim yapma eki): tutqırlanıp 75.

-QIş (fiilden isim yapma eki): aytqış 1888, uşqıştar 1104.

-QIz- (fiilden fiil yapma eki): ötkize 2718, tartqıza 2762, etkizbey 493, etkizip 329 (12).

+kek (isimden isim yapma eki) : erkekterdi 191.

-kel (fiilden isim yapma eki): ötkel 1303, ötkeli 1662.

-(I)l- (fiilden fiil yapma eki): aňğarılatın 155 (2), aňğarılmaydı 95, aňtarıla 2578, aňtarılıp 1061, aqталuwdıñ 2435, arnalıp 1085, aşılganday 517 (2), aşıluwı 1248, atalatın 1018, atalıp 66, atılğanday 173, awıstırılısın 2549, ayaqталadı 2682, ayaqtaldı 2039 (2), ayaqталғанша 511, aydalasıñ 2171, ayırıla 2403, ayırılar 667, ayırılığım 2664, ayıladı 93 (8), ayılatın 1508, ayılğandar 2483, ayılğandardı 2760, ayılıp 1078, basıladı 1445 (3), basıldı 516 (2), basılğalı 1602, basılğan 249, basılıp 574 (2), basılıptı 1507, basıluwın 597, bastalatın 1396 (2), bastaldı 302 (5), bastalğanına 2208, bastaluwımen 339, bastaluwın 1419, bayandaladı 1226, berildi 2558, beriletin 1075, berilgenin 1828, berilip 243 (3), berilmew 243, berilmeydi 265, berilsin 2567, boyaldı 1740, buralıp 214, burıldı 2321 (2), burıldım 1357 (2), burılğanda 2652, burılıp 274 (8), buzılıp 2327, buzılmağanday 1654, бүгіліп 1035, dayındala 1053, dayındalıp 713 (2), egilip 60, estildi 157 (8), estiledi 1988 (2), estilmeydi 2455 (2), estilse 1599, jabılatın 1425, jabılıp 2389, jamılatın 1947, jaralasıñ 229, jaraldı 628, jaralsa 223, jarıla 2362, jarıldı 568, jarılıp 1229 (2), jattalıp 1388, jayılar 1432, jayılatın 1442, jayılmğa 1819 (2), jayılmnan 393, jayılp 647 (3), jayqalıp 148, jazıladı 2476, jazılatın 404, jazılğanın 1500, jazılıp 668 (4), jeñildiñ 505 (4), jeñile 541, jığıldım 536, jığılıp 1965 (2), jırılıp 44, jırtılıp 2122, jıyılısı 2520 (2), jıyılısta 2677, jıyılıstı 2552, jıynala 1035, jıynalıstı 2551, jıynalıstında 2545, jiberiledi 643, josılıtp 1218 (3), jöneltiledi 2470, keptelip 2507, kösilip 1034, köterildim 2365, köterile 567 (2), köteriledi 613, köterilgendey 2004, köterilip 1670, oralmadı 52, orındalsa 1102, orındaluwın 2757, ornatılğandıqtan 433, qadalıp 1999 (3), qaldırılısın 2548 (3), qañtarılıp 114, qaralıp 2468, qaralsın 2545, qarılıp 1703, qısılgannan 1540, qıynala 695, qıynalıp 812, qıyqımdalıp 2063, qorğaladı 2476, qosılamın 2346, qosıldı 2342, qosıluwım 2754, qosıluwına 2479, qoyılıp 2468, qurılısşılar 1104, sapırılısadı 556, sapırılısıp 549, sarılıp 2719, satıladı 322, sıgılısıp 311, sıypattaladı 1781 (2), sıypattalatın 66, soğıladı 789, soğıldı 1367 (3), soğılıp 1790, sottalasıñ 2171, sottalıp 615, sozıla 1561, sozıldı 2723, sozılıp 1885, suwırıla

174, süyretlip 1892, süzile 910 (2), şaqırılama 550, şaqırıldı 2551, şaşılıp 1930 (2), şayqalmağanday 1654, şığarılmasın 2595, şığırılardı 1775, şomıla 98, şomılayın 199, şomılıp 98, tabıla 620 (2), tabıldı 1542, tanıldım 1552, tanılganım 1484, tanılıp 494, tanılmastay 1543, tanılmaydı 1655, tartılıp 207, terbeldi 121, tığıladı 2308, tığıldı 2679, tıyılmadı 2100, tigiledi 2469, tiyelip 1325, tizilip 2408 (2), tögildi 534, tögilip 454 (2), töñkerilip 809, utıldıñ 482, utılğanıma 457, utılıp 462 (2), uwmajdalıp 777, üziledi 2749, üzilip 29 (2), üziliste 2743.

+I- (isimden fiil yapma eki): qutıla 17, tirilip 925.

+IA- (isimden fiil yapma eki): abalap 854 (2), abalatıp 1477, ademilep 1370 (3), añgimelesip 133 (2), aralap 1544, arqalap 1325 (2), aşuwlandıradı 357, aşuwlansa 272, aşuwlanuwım 244, awlap 1867 (2), awlawımız 1627, awlayıq 1673, awlaymız 1942, äwrelenip 1505, äwrelensem 622, aymalap 1262 (3), ayqaylap 1176 (2), äzirilenip 366, baqılap 917, barlatıp 859, bastırmalatıp 974, bayladım 428 (3), baylanıp 397 (2), baylanıptı 839, baylap 933 (3), bebewlewimdi 675, belgilep 1097, biylegenin 214, boylap 1309, dağdılanıp 37, dañğazalap 234, deñgeylesip 1583, ñğaylanıp 1135, ñğaylap 565, ıyladı 1725, ıylewinde 985, ızalandıra 496, jağalap 319, japırlap 1314, jarıyyalaymın 2687, jayawlap 1682, jaylağanday 546, jaylap 2140, jaylawda 1085 (2), jaylawdağı 1573 (2), jaylawdan 707 (6), jaylawdı 380 (2), jaylawğa 379 (14), jaylawmen 1256, jazalanıp 2737, jebelep 1451, jelkelep 2180, jelkeleymin 2297, jetelep 994 (3), jıbırlap 2407, jırlap 1346, jorğalata 158, jorğalatpaydı 388, juqalap 2075 (2), kinälamasañ 1610, kinälasañ 1610, kinälay 796, kögildirlenip 207, kölegeyley 747, kümbirlep 2454, nığarlap 2717, oñtaylap 1334, oqşawlanıp 584 (2), oybaylağanıma 697, oybaylap 695, oyladım 338, oylağanda 546, oylağanday 1655, oylağanım 1028 (2), oylağanşa 1864, oylamaydı 1764, oylamaymın 1064, oylanamın 1394, oylanıp 1394 (4), oylap 299 (10), oylasaq 1932, oylawıma 2609, oylay 129 (3), oylaymın 1372 (3), ökpeleme 2624, örmelep 2459, patırlap 173, paydalanıp 12 (3), paydalanuwğa 392, qapalanar 2614, qaraylaspasın 1407, qarbalasıp 1334, qarlap 1397, qatarlasıp 1582 (3), qatelespesem 2020, qawlap 1345, qaytaladım 2555, qıñsılap 99 (2), qıtırlatıp 788, qıyquwlap 1467, qomağaylanıp 1006, quşırlana 548, sambırlap 1029, satılap 2191, saylap 2152, saylawda 195, sıbırlap 277 (2), sıldırlatıp 448, sıñğırlap 1878 (3), sıyqırlanıp 287, soyawlap 1048, söylegisi 2571, söylenip 2454, söylep 796 (11), söylese 2299, söylesemin 352, söylesemiz 2203, söyleser 2044, söylesip 1470 (4), söylesti 2202, söylewdiñ 259, söylewge 782, söylewşilerdiñ 2505,

şabalandırıp 528, şarlap 2484, şılanadı 61, şımırılrap 2200, şımırilatıp 1317, şiyelenisip 471, şoğırılana 1020, şuqırlap 2212, şuwlap 1448 (2), şuwlastı 1303, şuwlatıp 54 (4), şübälana 2140, şübälanbay 605, şübälanıp 604 (2), şüpırlep 1695, tabalap 1865, talqılaymın 2714 talqılaymın 2714, tärbiyelewimiz 2566, tasırlatıp 727 (3), terlep 2200, tırağaylap 1481, tırağaylatıp 1459, tısırlap 2052, topırlatıp 463, topşıladiq 2157, tutqırlanıp 75tükpirletip 476, tündeletip 400 (2), urlap 595 (3), urlaysıñdar 1155, üreylenüwden 2359, üylenbekşi 112, zırlap 203 (5). *bk. +DA-*.

+IAr (çokluk eki): ağaylar 1502, artıylleriyyaşılar 1104, ayawlarıñ 2531, aylar 704, bağalar 1808, balalar 48 (26), balalarda 1956, balalardan 1537, balalardı 1144, balalarđıñ 367 (7), balalarğa 612 (4), balaqaylar 1298, bäleqorlar 616, baqalar 2277, basqalar 1497 (2), basqalardan 2501, basqalarđıñ 2014, baylardı 2155, belsendilerđıñ 387, birdeñelerdi 2046 (3), birewler 86, birewlerđıñ 2764, bular 7 (4), bulardıñ 1205 (2), buzawlar 1442, däpterler 303, eskertpeler 2732, fızıküwltuwraşılar 1105, granatalardı 565, izşilerđıñ 2472, jalaqorlar 617, jaylar 1078, jemqorlar 617, jerlerden 1677, jürğınşilerdi 1949, kisiler 871, küştiler 1593, malşılar 1085, malşılarđıñ 833, masalar 1738, metalşılar 1104, mınalar 886, mınalarđıñ 1972, mindettemelerđıñ 2757, mundaylar 7, neler 1081, nemeler 1204, olar 390 (7), olardan 44 (2), olardı 247 (3), olardıñ 1345, olardıñ 379 (7), olarğa 99 (5), oqıyğalar 2166, oqıyğalardı 2087 (2), oquwşılar 34, oquwşılardı 268 (2), oquwşılarđıñ 2754, oquwşılarğa 2558, oylar 197 (4), papkalardıñ 2469, partalarğa 1593, pobedalar 1108, qaraqşılar 1745 (3), Qıtaylardıñ 20, qurılışşılar 1104, sınşılar 2089, solardan 1235 (2), solardı 1285solardıñ 1331, solardıñ 574, soñındağılarğa 307, söylewşilerđıñ 2505, sumpayılar 2144, şatırlar 1019, şaxterler 1105, şekaraşılarđıñ 851, tapsırmalar 1906, tapsırmalardı 1076 (2), xabarlar 2474. *bk. +Dar.*

+IArI (çokluk 3. şahıs iyelik eki): birigüwleri 1989, sañqıldawları 2355. *bk. +DArI.*

+IArIñ (çokluk 2. şahıs iyelik eki): körüwleriñe 1960, qoyuwlardıñ 210, tüsinüwleriñ 2531. *bk. +DArIñ.*

+(I)IDA- (isimden fiil yapma eki): sañqıldap 1988, sampılday 2573, sıpıldatıp 1677, şapıldap 272, şartıldap 557, şırıldasa 2533

+(I)IdIr (isimden isim yapma eki): kögildirlenip 207

+II (isimden isim yapma eki): qaruwlımız 2105

+IIQ (isimden isim yapma eki): adamşılıqqa 912, barlığın 1928, bastağandıqtan 1441, biyligimde 1291, bolarlıqtay 2533, bolğandıqtan 778 (2), ekpindiligim 279,

ıyndiyyalıqtar 1295, jurtsılıǵına 1484 (2), jurtsılıǵına 1484 (2), keterlik 70, küwälikiniñ 27, meyirimdiligin 989, naşarlıǵınıñ 2612, oñaylıqpen 974, oquwlıǵı 310, oquwlıǵına 308, oquwlıqtar 303, oquwlıqtarımniñ 1415, oquwlıqtarıñ 309, ornatilǵandıqtan 433, qamqorlıǵına 1605, qaralıǵımdı 80, qarsılıqtan 1621, qattılıǵı 73, qayrattılıǵı 73, qırşañqılıǵı 254, qıyındıǵına 2077, qızıǵarlıq 1633, quwlıǵıñ 771, quwlıǵına 1846, quwlıǵıñdı 161, säygülükterdi 1081, sıpayıgerşilikpen 1800, sonşalıqtı 1245, soqırılıǵınan 766, şaruwaşılıǵın 1239, şaruwaşılıǵına 1526, şıǵıñqılıǵı 71, tesserlik 173, turǵandıqtan 494 (2), tuwırılıqtıñ 836. **bk. +DIQ.**

-(I)m (fiilden isim yapma eki): bölimine 315, böliminen 2448, jaǵımdı 461, jayılımğa 1819 (2), jayılımnan 393, kiyimi 2537, kiyimşeñ 2314, ölümnen 535 (3), sezimdi 1368, sezimimnen 1261, seziminiñ 1376, şıǵımın 709, taqımına 663, taqımımnan 1645, taqımında 2106, tölemi 2179,

+(I)m (teklik 1. şahıs iyelik eki): ädetim 1497, aǵayımniñ 897, äjem 68 (33), äjemdi 2722, äjeme 170 (4), äjemmen 164 (2), äjemnen 303, äjemniñ 1520 (6), äkelgenimdi 1911, äkem 46 (9), äkemniñ 50 (3), alaqañıma 1445 (2), alaqañımdı 547, aldım 963 (4), aldım 1316 (5), aldım 1568 (2), aldım 312 (2), aldımnan 1446, alǵanımdı 1965 (2), älim 1617, alqımına 2308, aluwım 1161, amalım 1291, anam 2490 (2), anamday 1264 (2), ańsawımda 1423, apam 903 (3), aqılım 609, äreketim 595, armanımdı 652, arqamnan 1116 (2), artıma 537 (5), artıma 976, artımda 1797, artımnan 1713, aşıwlanuwım 244, atam 1192, atamnan 1401, atım 3 (2), atıma 1185, atımdı 3 (4), awzıma 798 (4), awzımdı 806, awzımnan 1353, ayaǵım 666, ayaǵıma 684, ayaǵımdı 239 (4), ayaǵımniñ 694, aytqañımdı 1362 (2), aytuwım 2027 (2), azuwımdı 83, balaǵım 535, balam 156 (6), balamdı 154 (3), bālem 342, bālemniñ 1618, baratınımdı 415, barǵanım 380, baruwım 1905, basım 71 (2), basıma 1058 (3), basımda 1542, basımdaǵı 1571, basımnan 166 (4), bastaǵanıma 2079, batırım 2691, bātiñkem 2507, bawırım 2359, bayqawımşa 1870, bebewlewimdi 675, belime 2105, bergenim 101 (3), bergenimde 1391 (2), berüwim 2617, betimniñ 82, bilegimnen 1147, bilüwim 2090, birdeñem 1642, bitirgenim 1230, biyim 488, biyimdi 493, biyime 491, biyliğimde 1291, bolaşaǵım 2787, bolatındıǵıma 1732, bolatındıǵımdı 1735 (2), bolǵanım 279 (2), boluwım 2729, borışımdı 559, boyım 1583 (4), boyımda 2782, boyımday 311, boyımdı 86 (6), bunım 1362 (3), buwım 2441, buzawım 1466, dāneñem 2777, dāpterimdi 1366, dawısım 131, degenim 1718 (2), delebemdi 1317, demalisımda 2740, dımımdı 2509, dobım 246, doǵaruwım 2615, dosım 1666 (3),

dostarım 2095, duşpanım 2516, ekenimdi 220 (6), ekpindiligim 279, ekpinimmen 126, erkim 502, erkimnen 314, esimdi 2583, esime 1150 (2), estigenimniñ 2515, etpetimnen 1966, ezüwim 1143, famiyliyyam 43, fıynkam 1765, formamdı 1556, ıyığım 200, ıyığıma 1795 (2), ıyığımnan 331, ıyınimnen 1365, ızamdı 295, istegenim 294, istegenime 1550, isterimdi 1171 (4), istewim 143 (2), işim 1229, işimde 2003, işime 2509, işimnen 1836, izdegenimdi 2012, izimniñ 395, jağımda 1840, jäkem 1708, jambasına 1136, janımdı 1973, janımniñ 219, jan-jağımniñ 498, jantasım 1605, jaratpağanıma 165, jasawım 2732, jasım 89, jasımda 1077, jasırğanımnen 2029, jatqanımdı 145 (3), jawıngerimdi 481, jayıma 2730, jazarımdı 2085, jazğanımdı 2675, jelkemnen 321 (2), jerimdi 1097, jetkenimdi 1062, jınım 2745, jırımniñ 1369, jiberüwim 1618, jiberüwime 2746, jiligimniñ 672, joğaluwım 2762, jolımdı 287 (2), josparım 1625, jotama 1711, jönim 761, jönimdi 333 (2), jönimdi 65, jönime 2650, juparım 21, jüregim 2013 (2), jüregimdi 2318 (3), jüregimniñ 2309, jürgenim 54, jürisimniñ 135, kelbetim 2310, kelgenimdi 650, kelüwimdi 134, kenjem 21, kepkamdı 1571, kepkamniñ 1558 (2), ketetinim 499, ketkenimdi 1582, kewdem 1368 (2), kewdemdi 1565, kewdeme 1799, kezdesüwim 596, kezekim 1975, kezimde 1428 (2), kirmegenim 1184, köjem 814, kökeyimde 1371 (2), köleñkem 1560, köleñkeme 1560, köñilimde 998, köñilimnen 2297, körgenim 1455 (2), körgenimdi 1149, körgenimnen 1991, körmegenim 1992, közim 809, közimdi 1785 (3), közime 1187 (2), közimnen 1249, künim 406 (2), küşimnen 274, kütkenim 1596, malım 387, mamam 59 (49), mamama 63 (8), mamamdar 1222, mamamdı 195 (5), mamammen 2202 (2), mamamnan 187, mamamniñ 134 (13), mamatayımdı 61, mañdayımnan 1540 (2), mañıma 206, maqtanğanım 1806, mekenim 1260, mınawım 1395, minezim 541, moyınımda 1557 (2), moyınımdı 1683, murınım 68, murınıma 817, murınımdı 1799, murşam 1788 (2), mümkindigim 2086, nazarım 2485, nem 80 (2), omırawımdı 1795 (2), oqığanım 1249, oqığanımdı 1249, oquwlıqtarımniñ 1415, oquwşım 1610 (2), oquwşımdı 2093, orınıma 1143 (4), orınımda 2743, orınımdı 1326, orınımnan 567 (7), ortanşım 21, osım 2045, otırğanım 104 (3), otırğanın 129, oybaylağanıma 697, oyım 1058 (5), oyıma 1060 (2), oyımda 399 (2), oyımdağını 1705, oyımnan 177 (4), oyımşa 1246, oylağanım 1028 (2), oylawıma 2609, oynawım 359, ökpem 2679, öleñim 1387 (2), ömirimniñ 2347 (2), öñdewim 2090, önerimnen 530, öñeşimnen 807, özekimdi 446, özim 151, özim 32 (17), özimdi 1161 (7), özime 2559, özimnen 2386, özimniñ 65 (8), pärmenimnen 447, pärüweyimde 1723, peşkam 476, peşkamdı 460 (2), pıyğılımdı 496 (2), pikirim 1246 (2), pikirimniñ 2541, portfelimdi 2012 (2), qalğanım 806 (2),

qalğanımda 2507, qalım 81, qalpım 2336, qaltama 774 (2), qaltamda 764, qaltamdağı 765, qaltamniñ 759, qaqım 392 (2), qarakölimdi 1154, qaralığımı 80, qarınımdı 941, qasıma 2711, qasıma 436 (4), qasımda 639, qasımdağı 1162 (2), qasımnan 674, qatınasım 2749, qazekem 384, qazım 2146 (2), qılığım 1538 (2), qılığıma 1398, qılığımnan 1651, qılıqtarım 2747, qılıqtarımı 2759, qılıqtarımniñ 2428, qıljağım 1441, qımızımı 1154, qıymıldarım 1965, qolım 664 (2), qolıma 162 (4), qolımda 1557, qolımdağı 125 (4), qolımdı 655 (5), qolımnan 1981, qolımniñ 1986, qoltığıma 446 (2), qoltığımda 246, qoltığımnan 2654 (2), qorqınısım 418, qosıluwım 2754, qoyğanımı 2619, qudayım 87 (2), qulaqım 146, qulaqımniñ 81, qulqımniñ 2611, qupıyyamdı 220, quşaqım 1264, renişimniñ 371, sağınsım 1380, saluwım 529, sanıma 670, sanımdı 900, saparım 1226, sawsaqım 69 (2), sawsaqımniñ 766, sebebim 410, senimdi 466, sezimimnen 1261, sıbısımdı 2655, siriñkem 1007, somım 756, sonım 2560, sotanaqım 2398, söytsem 1238 (3), sözim 1718 (2), stolıma 2058, stolımdı 2685, stolımniñ 2063, sultanım 734 (4), sumkama 1788, surıptawım 2090, suwretim 1518 (2), suwretimdi 572, sülderimdi 2204, süyiktım 21, şabıtım 1368, şaşım 73 (4), şaşımdı 71, şekeme 1443 (2), şekemniñ 70 (2), şınımdı 1162 (2), şkafıma 137, tanawıma 69, tanılğanım 1484, täñirim 2214, taqımıma 663, taqımımnan 1645, tärtibime 356, tärtipsizdikim 2415, tebüwimniñ 1555, terim 1892 (2), tıñdağanım 2451, tınısım 808 (3), tilegimdi 649, tilimdi 1530, tizemdi 879, tizimde 256, tizimniñ 1871 (2), tolğanuwıma 2610, toqımımı 733 (2), töbeme 1710, töbemnen 1865 (2), töñiregime 1473 (2), tumsığımniñ 2222, turğanım 630, turuwım 2737, tusımdağı 1145, türimdi 786, tüsime 1397, tüskenimdi 1180, tüskenimdi 546, tüzeluwım 2616, usınısım 2566, utılğanıma 457, uwaqıtım 1383, 1856, uwısımda 547, uyatımdı 772, ülgergenimşe 1895, ülgeruwım 279, ünim 430, üstime 1131, üstimniñ 2307, xalımdı 2608, xalime 813, xatımniñ 2587.

-mA (fiilden isim yapma eki): bastırmalatıp 974, bölmede 1366, bölmeniñ 2406 (2), bölmesine 261, bölmesindegi 2486, bölmesiniñ 1880, mindettemelerdiñ 2757, örmelep 2459, şığarmada 65, şığarmanıñ 2, tapsırmalar 1906, tapsırmalardı 1076 (2), tapsırmanı 1860 (3), *bk. -bA, -pA.*

-mA- (fiilden fiil yapma eki/olumsuzluk eki): almadım 1150 (5), almadıq 1932 (4), almağandıqtan 694, almasam 2038, almasın 526, almaydı 31 (6), almaymın 400 (4), almaysıñ 154, almaysıñ 17, almaysıñdar 1549, aňğarılmaydı 95, atamaydı 1011, awdarmawğa 2017, awdarmaydı 1998, ayğaylama 1688, barmadım 1438, barmadıñ

441 (2), barmasañ 1439, barmawşı 1784, barmaymın 368 (2), bayqamadıq 2143, berilmew 243, berilmeydi 265, bermedi 2590, bermeñiz 326, bermese 2548, bermeseñiz 274, bermew 139, bermewge 337, bermey 2432, bermeydi 1070, bermeydi 382, bermeymin 758 (2), bermeysiñ 1729, bermeysizder 1242, bermeytinin 273, bilmegensip 773, bilmeñ 1862, bilmewşı 689 (2), bilmeydi 129, bilmeymin 50 (8), bilmeysiñ 1204, bolma 610 (3), bolmadı 1954 (3), bolmasa 71 (4), bolmasam 1433 (2), bolmasañ 1434, bolmasın 713, bolmawğa 2499 (2), bolmay 2722, bolmaydı 20 (8), bolmaymın 1188, bolmaymın 1730, buzılmağanday 1654, däriptemedi 2450, estilmeydi 2455 (2), isteme 613, istemeyik 1768, istemeymin 2546, jaramaw 1189, jaramaydı 2746, jaramaymın 370, jattamañ 1855, jemeydi 84, jetistirmeysiñ 198, jibermeydi 312, jibermeymin 846, jolama 2332, juwımaydı 1129, jürmeysiñ 605 (2), kelmedi 1623, kelmedi 2006 (3), kelmedim 1319, kelmese 502, kelmesin 1617, kelmewin 235, kelmeydi 190 (5), kelmeydi 915, keşirmeymin 589, kinälamasañ 1610, kirmegenim 1184, kirmeytin 1398, körmegenim 1992, körmeñder 2492, körmese 786, körmesem 403, körmeysiñ 2732, kötermeydi 608, oqımasañ 1713, oralmadı 52, orındamaydı 2574, otırmağandıqtan 2742, otırmam 2462, oylamaydı 1764, oylamaymın 1064, oynamasañ 515, oynamaymın 513 (3), ozdırmay 171, ökpeleme 2624, ölme 1969, ölmeysiñ 686 (2), qaldırmadı 872, qalmasa 185 (2), qalmasa 185, qalmaydı 190 (2), qalmaymın 2755, qaramadım 282, qaramawğa 2017, qatırmay 624, qaynamaydı 275, qoymadı 1925, qoymadı 2297, qoymasa 1222, qoymaydı 221, qoymaymın 1247, qoymaysıñ 2420, salaqtamaydı 749, sermew 2096, sıymadı 2158, suramaymın 1083, süymewi 2033, şayqalmağanday 1654, şıǵarılmasın 2595, şıǵarma 899, şıǵarmaydı 1069 (2), tanılmaydı 1655, tanımaydı 1126, tastamasañ 1638, tastamaydı 193, tıñdamadı 1176, tıylmadı 2100, tilmesem 1709, tiymeydi 2530, tiymeymin 189, toqtamaydı 668, tölemeydi 390, tuwmadım 2496, tüzelmeydi 2439, unamaydı 9 (2), uqsamaydı 822, ustamağandıqtan 1375, uyalmaysiñ 2326, uyalmaysiñ 2326, ügitteme 375, ülgermedi 2341, ündemedi 170, ündemeydi 1441, üñilmeydi 231. *bk. -bA-, -pA-.*

mA (soru eki): kele me? 1741, kelmey me? 2417

-mAQ (fiilden isim yapma eki): ańdamaqqa 1801, bayqamaqqa 1560, körmekke 1237, salmağimen 1131, salmaq 561, sap-salmaqtı 1423.

-mAQ-pIn (niyet ifadeli gelecek zaman teklik 1. şahıs eki): *bk. -bAQ-pIn, -pAQ-pIn*

-mAQ-plz (niyet ifadeli gelecek zaman çokluk 1. şahıs eki): erttemekpiz 741.

-mAQşI (niyet ifadeli gelecek zaman eki): kirmekşi 307 (2), turmaqşı 1845, tıyvanaqtamaqşı 255. *bk. -bAQşI, -pAQşI*

-mAQşI-mın (niyet ifadeli gelecek zaman teklik 1. şahıs eki): qalmaqşımın 2646.

-mAQşI-mız (niyet ifadeli gelecek zaman çokluk 1. şahıs eki): qaramaqşımız 2197, tonamaqşımız 2155.

-mAQşI-sın (niyet ifadeli gelecek zaman teklik 2. şahıs eki): demekşimisiñ 1867.

-mAl (fiilden isim yapma eki): joramaldaymın 2505, oramalı 124 (2), oramalın 2284, oramalın 2284, oramalmen 2285, şoşımaldanıp 2715.

-mAn (fiilden isim yapma eki): diyirmenge 1671 (3).

-mAs (sıfat-fiil eki): almas 34, almastay 448, awdarmastan 856, ayamastan 1476, bilmesten 2578, bögelместen 171, demalmastan 2747, demesten 1148, kelmestiñ 2151, kirmesten 2211, körmes 206, şoqımas 1280, tatırmas 2176, kelmestiñ 2151, qaramastan 165, 538, qıymıldamastan 241, siltemes 618, tanılmastay 1543, tapjılmastan 1377, tatırmas 2176

-mAs (olumsuz geniş zaman eki): arılmas 1379, ayılmas 1380, bilmes 2031, bolmas 84, 1864, 2015, jaramas 44, 226, 2451, körmes 206, qoymas 149, 153, 1374, 2221, tanımas 338, tuwmas 1379

bk. -bAs, -pAs

-mAs-pIn (olumsuz geniş zaman teklik 1. şahıs eki): qoymasın 299.

-mAs-slñ (olumsuz geniş zaman teklik 2. şahıs eki): solqıldamassıñ 1919.

-mAstAn (zarf-fiil eki): awdarmastan 855, ayamastan 1476, bilmesten 2578, bögelместen 171, demalmastan 2747, demesten 329 (2), kirmesten 2211, qaramastan 165, 538, qıymıldamastan 241, tapjılmastan 1377. *bk. -bAstAn, -pAstAn.*

+men (vasıta hâli eki): äjemmen 164 (2), alağanımen 1771 (2), aldımen 2215, arasımen 320 (2), artıgımen 1102, atawmen 22, avtoqalamımen 2406, awırğanımen 694, ayañımen 1923, barısımen 688, bastaluwımen 339, belbewımen 1711, birewmen 8 (2), biyimen 481, boyımen 1583, brigadamen 2191, bunımen < bunıñ bilen 2180, dawısımen 2421, ekpinimmen 126, ıyşaramen 879, izimen 1327, jamanmen 1066 (2), janarmen 359 (4), jaqsımen 1066 (2), jasawmen 1867, jasırğanımmen 2029, jaylawmen 1256, jiyegimen 1278, jolmen 203 (2), judırıqımen 2461, jumağulmen 1660, kelgeniñmen 1860, kesemen 934, keyipkerimen 2, köñilimmen 2297, körisimen 1290, köşemen 1344, közimen 886, 1845, közimmen 1249, küşimmen 274,

mamammen 2202 (2), mototsiklimen 2627, muğalimmen 1594, omırawımen 1208, onımen < onıñ bilen 480 (6), oramalmen 2285, osımen 91 (3), oymen 317 (4), önerimmen 530, özderimen 1996, paltomen 2538, pärmenimmen 447, peşkasımen 480, pişinmen 543, qabağımen 1720, qalpımen 261, qamşımen 158 (3), qawlısımen 2553, qojamen 2686, qolımen 747, qolmen 1188, salmağımen 1131, salqınmen 394, serttesüwmen 1629, sezimimmen 1261, siyyamen 1543, sultanmen 596 (3), sürlewmen 1677, şıntağımen 1009, telefonmen 2192, tobımen 1962, ustaramen 72 (2), ünmen 153 (4), üstimen 1321. **bk. +ben, +pen.**

mİ (soru eki): barmısıñ 1091 (2), bolamısıñ 469, demekşimisiñ 1867, deymisiñ 1432 (3), köjemisiñ 677, oynaymısıñ 451, sawmısıñ 603, tüsinemisiñ 1608, üydemisiñ 364 (2). **bk. bA, mA, pA.**

+mIn (teklik 1. şahıs bildirme eki): adamın 2382, ayıptımın 2611, äzirmin 563, barmin 729 (2), bastağandaymın 2537, dayınmın 731, eriktimin 2734, jastamın 51, kemmin 1594, menmin 559 (4), mindettimin 2097, oquwşımın 370, qojamın 32 (3), qumarmin 1435, rizamın 2438 (2), sawmın 2777, tamaşamın 1010 (2), tärizdimin 1460 (2), üydemin 365.

-mIs (fiilden isim yapma eki): qılmıskerdiñ 2690, turmıstıñ 619 (2).

+mIz (çokluk 1. şahıs bildirme eki): aqımaqtarmız 2153, barmız 33, ekew ğanamız 640, qaruwımız 2105.

+(I)mIz (çokluk 1. şahıs iyelik eki): äkemizdi 1016, aldımızda 1293, aldımızdağı 823 (3), aldımızdan 844, armanımız 641, ärqaysımızdıñ 641, atamızdıñ 1396, awlawımız 1627, ayağımızdıñ 1683, balığımız 1699, balığımızdı 1929, balığımızdıñ 1928, bärimizdiñ 2563, bärimizge 802, basımız 1086, basımızdı 1931, betimiz 2107, birimizge 575 (2), bolğanımız 2563 (2), dabırımızdı 1034, dobımızdı 1957, dorbamız 2122, ekewimiz 211 (26), ekewimizdi 34 (4), ekewimizdiñ 635 (6), ekewimizge 2043, elimiz 562, elimizge 560, eşteñemiz 1747, işimizdi 943, jağımızdağı 835, jeñüwimiz 247, jerimiz 2141, jetekşimiz 218 (2), joldastığımız 1653, jürisimizdi 1038, kartobımızdı 2123, keşegimizge 2138, kiykiljiñimiz 301, kollektiyvimizdiñ 2499, közderimiz 2020, kürkemizdiñ 2121, kürkemizge 2120 (2), minüwimiz 725, muqanovımız 2449, nanımızdı 2122, oğımız 2110, oyımızdan 2149, oyınımızğa 1963, ömirimizdiñ 2099 (2), öñimizge 34, özimiz 1682 (2), özimizdiñ 1010 (7), qarasuwımız 1927, qarınımız 2125, qılıqtarımız 1574, qolımızben 2457, saltımız 2096, sekildimiz 301, sertimiz 2750, şelekimizge 2158, talasımız 635, tärbiyelewimiz 2566, tatuwlasuwımız 1627,

tilegimizdi 842, torımız 1928, torımızdı 2160, tülükimizdi 2121, türümüzge 2139, uwädemiz 2057, üñgirimizge 1928, üşewimiz 182 (2).

-(I)msIrA (filden fiil yapma eki): külimsiredi 436 (2), külimsiregende 2023, külimsireydi 1450.

+n (yükleme âli eki): älegin 2169, aluwın 2252, äñgimesin 148, artın 852, astın 889, atasın 1126, atın 7 (5), awzın 793 (3), ayağın 752 (4), äyelderin 1490, aytarın 1478, ayıtlatının 980, aytqanın 591 (2), bağasın 2083, bākisin 959, balapanın 2252, baqıtın 185, bārin 155 (9), barlığın 1928, basıluwın 597, basın 262 (10), bastağanın 884, bastaluwın 1419, bawırın 839, belbewin 964, belin 1071, beretkasın 212, berilgenin 1828, bermeytinin 273, besin 2224, birewin 767 (2), birin 10 (5), bitüwin 82, biylegenin 214, bolatının 1101, bolğanın 30 (2), burışın 101 (2), buyrığın 1212, daqpırtın 1087, dastarqanın 900, demin 1006, derin 942, döñgelekin 119, durısın 2255, dübirin 1270, ekenin 50 (20), eñsesin 270 (2), erin 1211 (2), erinderin 1355, esigin 850, etüwin 800, fotoapparatın 1334, gazetin 1234 (2), ıñğayın 1652, isteytinin 378, işin 1737 (2), iyesin 2228, jağın 1348 (3), janın 1805, japsarın 371, jaqın 200, jasarın 2050, jatqanın 2444 (4), jayın 255, jazılğanın 1500, jazuwın 1543, jeydesin 963, jıynağın 1142, jumısın 127 (2), jügenin 683 (2), jünin 2126, jürgenin 705 (2), jüzin 1802 (2), kelbetin 828, kelmewin 235, kepkasın 827, kerektigin 2033, ketkenin 150 (2), kewdesin 1537, kindigin 2339, kökesin 373, köpin 453 (2), köylekin 2055, közdikin 2105, közin 747 (2), küdigin 887, küresin 1113, küyzeletinin 62, mañdayın 1282 (3), maqalasın 1239, märziyyasın 1819, meyimdiligin 989, mıltıqın 1924 (2), minezderin 972, minezin 558, mototsiklin 2296, moyının 655, murının 1850, müddesin 1503, nārsesin 1188, nazarın 860, nemeresin 2252, oqıyğasın 2187, oramalın 2284, orındaluwın 2757, ortasın 1776 (2), otırğanın 129, oyındarın 1308, öleñin 1404, önegesin 606, özin 39 (4), pendesin 2344, peşkasın 479, pıyğılın 1876, puşpağın 1261, qabağın 1801, qağazdarın 335, qalğanın 1461 (3), qamşısın 848 (2), qanatın 1259, qarakölin 1015, qarbalasın 560, qarının 963, qaruwın 558, qasiyetlerin 1988, qazın 2244, qıymılın 2487, qolın 918 (9), qorazın 2745, qulawın 1865, quwın 2007, quyırqın 657 (3), samawrın 1028, sawsaqın 1357, sırın 689, sıraqın 2235, sosın 2648, sözderin 2298, sözün 170 (2), sumkasın 2279 (2), sumpayısın 1844, suwretlerin 60, şağın 1986, şaruwaşılığın 1239, şekarasın 562, şekesin 1049, şeşüwin 2521, şıgımın 709, şının 27, şınjırın 447, şıqqanın 433 (4), şırayın 924, şöpin 2307, şuwmağın 1391, tanuwın 1204, taqırıpın 1500, tarawın 91, tärtibin 2690, tättisin 686, teñin 1123, terin 392, terisin

2255, tınarın 2085, tilin 1464 (2), tisin 84, tizginin 792, toqımın 1213, torın 1666 (2), torsıldağın 1738, töbesin 414 (2), töñiregin 1345, tumsığın 2296, tutqasın 2190, tuwındısın 1068, tuwrasın 2030, tübin 123, tügin 1929, tüskenin 337, tüymesin 759, unağanın 1245, uştarın 1758, uwädesin 2439, ülkenin 2137, ünderin 1270, üyin 1820, xalin 1817, zalaldığın 803, zalın 2671.

-(I)n- (fiilden fiil yapma eki): aldanatın 656, äreketten 562, aşuwlandıradı 357, aşuwlansa 272, aşuwlanuwm 244, atanıp 54 (2), attanatın 166, attanğanda 51, äwestenbeydi 993, äwrelenip 1505, äwrelensem 622, aybattana 1357, baylanıp 397 (2), baylanıptı 839, bekinip 2152, bilinbewşi 1643, biline 2663, bulqına 1563, buwsanıp 124, dağdılanıp 37, döñgelene 1387 (2), döñgelentip 2056, mñğaylanıp 1135, mñğaysızdanıp 584, ıyemdense 120, ıyladı 1725, ızalandıra 496, ilinip 536, ilinse 664, iyemdenip 10, jalbarına 2332 (2), jastandı 570, jazalanıp 2737, julqınıp 323 (2), jüreksindiredi 2094, jüreksinip 410, kiyindim 1786, kiyinip 1556, kögildirlenip 207, köñildenip 403, körinbey 704, körinbeydi 85 (6), körindi 836 (8), körine 1187, körinedi 894 (6), körinem 2292, körinesin 1116, köringenge 278, köringenniñ 308, körinip 79 (9), köriniste 2486, körinister 1317, körinse 1924, kürsinedi 1826, mañğazdana 1799, maqtanğanım 1806, maqtanıp 487, maqtanşaqtıñ 469, nawqastanıp 1954, oqşawlanıp 584 (2), osqırınıp 654, oylanamın 1394, oylanıp 1394 (4), örtenip 2579, paydalanıp 12 (3), paydalanuwğa 392, qabıldandı 2724 (2), qanattanıp 474, qapalanar 2614, qawiptenetin 1652, qaytalansa 2747, qıyyaldanbay 2485, qızğanıp 2014, qızğılttanıp 2711, qoldansañızdar 2437, qomağaylanıp 1006, qorğanuwğa 2734, qorqınışı 2028, qorqınışım 418, quşırlana 548, raqattana 1760, raqattanıp 829, sağına 1420, sağınamın 401, sağındım 1340 (4), sağınıp 1355, sağınışım 1380, salınbağan 1348, salındı 2594, salınıp 1241, saqtana 342, sezinem 1642, sezinemin 1534, sıyqırlanıp 287, söylenip 2454, süyenip 285 (3), şabalandırıp 528, şalına 2658, şalınbawğa 1315, şalınğanda 767, şamdanıp 36, şattana 1331, şattandırıp 1196, şeşinip 1935, şıdamsızdana 1419, şığına 135, şılanadı 61, şiyelenisip 471, şoğırlana 1020, şoşınıp 2288, şübälana 2140, şübälanbay 605, şübälanıp 604 (2), tağınıp 2780, tamaqtanıp 99 (4), tañdana 747 (2), tañdanasıñ 742, tärizdenip 1295 (2), tartınbaytın 1636, tartınıp 2160, tartınuwğa 1137, tayınar 1209, tebinip 1207, tebinse 1208, tebirenip 2402, tiksini 135, tistenip 1152, tüsinbeysiz 2704, tüsindim 151, tüsindiretin 189, tüsindirip 1810, tüsinedi 52 (3), tüsinetin 1464, tüsingisi 190, tüsinikti 2488, tüsinüwge 1827, tüsinüwiñ 2623, tüsinüwleriñ 2531, urınbay 607, urınıp 690, üreylenüwden 2359, üylenbekşi 112, üyrenbey 795, üyrenip 37.

-(I)n (fiilden isim yapma eki): eginniñ 203, jıynala 1035, jıynalıında 2545, jıynap 1656, qıynalıp 812, qıyındıǵı 2026, qıyındıǵına 2077, qıyındıqqa 2096, tütindi 801, tütinge 806, tütinniñ 798.

+nAn (ayrılma hâli eki): adamnan 1875, ajalıñnan 814, äjemnen 303, äjesinen 418, äkeñnen 2626, aldımnan 1446, aldınan 193 (3), alǵannan 197 (4), alqımnan 1153, arasınan 614 (2), ärkimnen 1397, arqamnan 1116 (2), artımnan 1713, aspannan 984, astınan 169 (7), atamnan 1401, awzımnan 1353, awzınan 1759 (2), ayaǵınan 653 (2), aybarınan 2353, aytqanının 375, azannan 1945, basımnan 166 (4), basınan 437 (4), betinen 1497, bilegimnen 1147, bileginen 448 (2), bilgennen 371, birbirinen 1672 (2), bolǵanıñnan 2635 (2), bolǵannan 223 (5), böliminen 2448, büginen 2750, büyirinen 270, dawısınan 154, degeninen 1848, degennen 2221 (2), ekewinen 1228, emewrininen 2463, erkimnen 314, esiginen 1033, estigennen 1087, eşkimnen 2258, etpetimnen 1966, ıyǵımnan 331, ıyǵınan 1615 (2), ıyınimnen 1365, işimnen 1836, işinen 574 (3), işkennen 911, jaǵasınan 1757, jaǵınan 1317 (6), jaǵınan 424, jalınan 752, jayılımnan 393, jelisinen 150, jelkemnen 321 (2), jelkesinen 2462, jerinen 1743, jırtıǵınan 917, jürgennen 603, kelbetinen 2361, kelgennen 2521, ketkennen 52 (4), kezeñnen 1273, kimnen 1876, köleminen 2179, kömeyinen 858, körgenimnen 1991, künnen 15 (3), magazinnen 779, mamamnan 187, mañdayımnan 1540 (2), mañdayınan 2778, mañınan 64, marqumnan 2239, minezinen 194, mingennen 749, moyınınan 1464, muǵalimnen 2742, noqtasınan 1472, nurınan 2782, onan 168 (5), orınımnı 567 (7), orınınan 886 (5), oyımnan 177 (4), ölimnen 535 (3), öñeşimnen 807, ötkennen 334, özderinen 388, özimnen 2386, özinen 412 (2), pännen 1807, poroşoginen 2275, puşpaqınan 2366, qabaqınan 135, qalǵannan 111, qalpınan 1653, qaltasınan 787 (6), qasımnan 674, qasınan 691 (2), qılıǵımnan 1651, qılıqtarıñnan 1638, qılşıǵınan 73, qıraǵınan 2127, qısılǵannan 1540, qolımnan 1981, qoltıǵımnan 2654 (2), qoltıǵımnan 2654 (2), qoyǵanının 2333, quyırǵınan 847 (2), reñinen 1655, sawısqannan 1924, sınıǵannan 681, sınnan 2760, sonan 1544 (6), soñıñnan 1467, soqırılıǵınan 766, soqtırǵannan 751 (2), sultannan 705 (4), şarasınan 1712, şetinen 499, şıqqannan 1152, şuwlıǵannan 2214, taqımımnan 1645, teriñnen 1709, tilinen 6, tolǵannan 22, töbemnen 1865 (2), töbeñnen 1761, töbesinen 882, törinen 1700, tusınan 1663 (2), tübinen 1350 (3), uşınan 1530 (2), üstinen 1925. *bk. +DAn.*

-ndI (fiilden isim yapma eki): tuwındısın 1068.

-ñDA (fiilden fiil yapma eki): şaynañdap 780.

+nI (yükleme hâli eki): älgini 1459 (2), ananı 48 (3), aqşanı 774, aranı 2139 (3), balanı 858 (3), baqanı 2249 (2), betteğini 1504, bosağanı 103 (3), bosağanı 114, brigadanı 1306, bunı 998 (5), bunım 1362 (3), buzaqını 2488, doybını 451 (2), dünyeni 15 (4), granatanı 567, jağanı 1684, jappanı 1208, jazuwşını 226, jetinşini 1299, kepkanı 327 (2), kisini 2726, kişini 2736, köşeni 1509, mäseleni 2725, mayqanovanı 590 (4), mınanı 49 (6), moldanı 2261, munı 407, närseni 2026 (2), neni 145, 904 (2), omırtqanı 951, onı 34 (36), onınşını 549, onısı 782 (2), onısı 782 (2), osını 444 (11), oyımdağını 1705, partanı 1592, poeziyyanı 1266, priylavkanı 319, qalpaqtını 1157, qamşını 1903, qaqqanı 528, qolındağını 922, qozını 2179, sızıqşanı 1309, sonı 23 (16), sonım 2560, tapsırmanı 1860 (3), temekini 817, trubkanı 2202. *bk. +DI.*

+nI < nñ (ilgi hâli eki): nağasınikine 888, onıki 295.

+nIñ (ilgi hâli eki): adamnıñ 04 (7), ağayımñıñ 897, äjemñiñ 1520 (6), äkemñiñ 50 (3), äkesiniñ 702, alğannıñ 404, aqınnıñ 1404, aqşanıñ 924, aranıñ 821 (2), ärkimniñ 750, arzannıñ 2095, aspannıñ 2779, atınıñ 4 (2), atıñnıñ 382, awdannıñ 1110, awlanıñ 1477, ayağımızdıñ 1683, ayağımñıñ 694, ayağıñıñ 2055, äyeliniñ 2175, aynanıñ 2706, bäkiniñ 957, balanıñ 14 (4), balañnıñ 2242, balasınıñ 1422, balasınıñ 33 (2), bälemniñ 1618, balıgımızdıñ 1928, baqanıñ 2167 (3), bäriniñ 2568, batırınıñ 591, batırınıñ 1536, betimniñ 82, beyşaranıñ 41, biriniñ 299 (3), bolğannıñ 2255, bölmeniñ 2406 (2), bölmesiniñ 1880, brigadanıñ 1023 (2), bunımen < bunıñ bilen 2180, bunıñ 197 (9), burınğınñ 702, burışınıñ 1631, butanıñ 565 (2), büldirgenniñ 1679, degeniñniñ 2523, degenniñ 1163 (2), denesiniñ 1131, dönenniñ 733 (2), dükeniñ 751, eginniñ 203, ekiniñ 230, estigenimniñ 2515, eşkimniñ 229 (2), ğılımnıñ 2479, ıyvannıñ 1666 (2), izimniñ 395, janımñıñ 219, janınıñ 686, janiñnıñ 231, jan-jağımñıñ 498, jappanıñ 1025 (2), jäşiginiñ 1241, jazanıñ 2738, jazuwşısınıñ 1507, jeliniñ 2090, jeydesiniñ 976, jılınıñ 339 (3), jılqınıñ 644, jırımniñ 1369, jırınıñ 1269, jiligimniñ 672, jiyrenniñ 689, joñışqanıñ 2291, jüregimniñ 2309, jürgenniñ 89, jürisimniñ 135, kabıynanıñ 1315, kaliyniynniñ 1009 (2), keñsesiniñ 1329, kepkamniñ 1558 (2), ketiginiñ 2458, keyipkeriniñ 210 (2), kimniñ 84 (4), kisiniñ 419, kişisiniñ 193, komandanıñ 247, komıynternniñ 148, köringenniñ 308, köşeniñ 174 (4), köylekiniñ 1585, kübiniñ 123, künniñ 1443 (3), küwälikiniñ 27, magazinñiñ 315, mamamniñ 134 (13), marqumniñ 2391, mayqanovanıñ 257 (9), mektebiniñ 1526, mınanıñ 250 (2), mıxaylovnanıñ 1801 (2), militsiyanıñ 1716, muğalimderiniñ 2260, muğalimniñ 1590 (4), murınıñ 1128, närseniñ 2306, naşarlıgınıñ 2612, neniñ 2074, oñbağannıñ 1596, onıki < onıñki

295, onımen < onıñ bilen 480 (6), onıñ 20 (75), oqıyǵasınıñ 2289, oquwlıqtarımniñ 1415, oquwşınıñ 1502 (4), osınıñ 39 (10), oyınıñ 462 (2), öleñniñ 1340 (2), ölkeñniñ 1261, ömirimniñ 2347 (2), öreşeniñ 927, özderiniñ 1988, özeniniñ 558, özenşeniñ 1293, özimniñ 65 (8), öziniñ 653 (3), päniniñ 2270, partanıñ 1605 (3), pıylotkanıñ 1354, pıyoneriniñ 1506 (2), pikirimniñ 2541, polkasınıñ 1071, puşkinniñ 1810, qabaǵınıñ 2019, qalpaǵınıñ 1004, qaltamniñ 759, qamşınıñ 975, qaqqanıñ 424 (2), qarbizıñniñ 2539, qarınıñ 894, qasınıñ 2404, qatınıñ 2172, qayǵınıñ 2345, qaysınıñ 2428, qazaqstannıñ 1238, qazınanıñ 2479, qılıqtarımniñ 2428, qojabergenniñ 29, qojanıñ 2546 (3), qolımniñ 1986, qolınıñ 1770 (2), qoranıñ 101 (4), qorjınıñ 1914, qubılısınıñ 1780, qulaǵımniñ 81, qulqımniñ 2611, qusınıñ 359, rayınıñ 560, renişimniñ 371, satuwşınıñ 329, sawsaqımniñ 766, seziminiñ 1376, sonıñ 301 (18), sovetiniñ 1300, söziniñ 1269 (2), stolımniñ 2063, sultannıñ 701 (17), sultekeñniñ 848 (5), sumpayınıñ 2124, suwretteriniñ 1508, şalbarınıñ 779, şamniñ 1367, şekemniñ 70 (2), şıǵarmanıñ 2, şirkinniñ 213 (2), şoşqanıñ 73 (2), taǵdırınıñ 2606, tebüwimniñ 1555, telefonniñ 2190, terezeniñ 2456, tiliniñ 254, tizimniñ 1871 (2), toqsannıñ 2754, töraǵasınıñ 650, trıybüwnanıñ 1564, tumsıǵımniñ 2222, tütinniñ 798, ulınıñ 1182, ünniñ 1060, üstimniñ 2307, üyiniñ 1467 (3), xalqınıñ 1511, xasenniñ 1819 (2), xatımniñ 2587. *bk. +DIñ.*

-ñQI (fiilden isim yapma eki): şıǵıñqılıǵı 71.

-(ı)ñqıra- (fiilden fiil yapma eki): asıñqırap 1280, jetiñkiremeydi 1520.

+(I)ñşI (isimden isim yapma eki): altınşı 2467, altınşıǵa 1411, besinşi 319, ekinşiden 1318, ekinşisi 2078, jetinşini 1299, päleninşi 2466, onınşını 549.

+(I)ñ (teklik 2. şahıs iyelik eki): ajalıñnan 814, äjeñ 424 (2), äkeñ 86 (3), äkeñe 2382, äkeñnen 2626, äliñdi 1072, amalıñ 11, anañdı 2328, apañ 940, aqılıñ 2622, aqımaqtıǵıñdı 12, aqşañ 753, aramdıǵıñ 1637, artıñdı 1074, atañ 608 (2), atıñ 209 (3), atıñniñ 382, awzıña 801, ayaǵıñ 749, ayaǵıñdı 697, ayawlarıñ 2531, aymaqtıñ 32, azabıñ 1706, balañniñ 2242, bäriñ 1101, basıña 1291, batırıña 2696, batırıñniñ 1536, bolatınıñda 229, bolǵanıñnan 2635 (2), degeniñ 1012 (2), degeniñniñ 2523, dımıñ 997, erjürektiǵıñdı 580, eşteñeñ 309, etiñdi 1636, galstüwǵıñdı 1794, ıyǵıñdı 2659, ızañ 663, işiñde 997, jalaǵıñ 2379, janiñniñ 231, jasıñ 1141, jatıña 383, jatqanıñ 157, jayıña 607, jazuwıña 1592, jeriñe 681, jetekşiñe 2522, joldasıña 1636, joldastarıña 2553, jöniñdi 990 (2), jumısıñ 713, jumısıñdı 1381, kelgeniñ 1578, kelgeniñmen 1860, keşiñde 1948, keteriñde 164, kezderiñ 1381, kitabıñdı 1907, mamañ 1715, mamaña

440, mamañdı 2629, mañña 2221, maşyñañ 1292, maşyñañdı 1728, minawıñ 770 (2), moyınıña 17, moyınıñdı 1153, müşeñ 696, oquwıñdı 1751 (2), orınıña 423 (3), orınıñdı 366, otırğanıñ 2770, otıruwıñ 1075, otıruwıña 1592, ölkeñniñ 1261, özekeñe 1980, öziñe 9 (3), paluwandarıñdı 1118, qaltañda 763, qamqorlığıña 1605, qarbizıñniñ 2539, qasıñ 1603, qıdıruwıñ 1252, qılığıñdı 1861, qılıqtarıñ 2526 (3), qılıqtarıñnan 1638, qoliñdı 1769, quwlığıñ 771, quwlığıñdı 161, raqatıñdı 1766, sabağıña 1784, sazayıñdı 663, selonıñ 1446, somıñ 755, soñıñnan 1467, şalbarıñ 965, şalbarıñdı 1649, şarşağanıñ 94, şaruwañ 2375, şeqiñe 1260, şeşeñ 12 (5), şeşeñe 634, şınıñdı 1862, tamırıñdı 2772 (2), tentektigiñdı 608, teriñnen 1709, topırağıñda 1271, toqımıñ 713, toqımıñdı 732, torıñ 1665, töbeñnen 1761, turğanıñdı 1359, tüsinüwıñ 2623, üyiñe 526.

-(I)ñdAr (çokluk 2. şahıs emir eki): äkeliñder 1123, alıñdar 1235, aytıñdar 1234, beriñder 2083, bolıñdar 970 (2), işiñder 878 (2), jasañdar 2492, jıǵıñdar 1304, köriñder 1537, köriñderşi 1234 (2), körmeñder 2492, küresiñder 1126, otırsıñdar 26 (2), qarañdarşı 5 (2), şıǵarıñdar 1118 (2), tiyeñder 1304, töleñder 949, turıñdar 1335.

-(I)ñIz (teklik 2. şahıs emir eki/nezaket): barıñız 2700, barıñızşı 2720, beriñiz 323, bermeñiz 326, biliñiz 2482, bolıñız 170, keliñiz 584, köriñiz 1429 (2), qarañız 2121, qoyıñız 274, surañız 1815, şıǵarıñız 590, toqtañız 67.

+(I)ñIz (teklik 2. şahıs iyelik eki/nezaket): awıñızdı 1673, balañız 1030 (2), buyrıǵıñız 1312, jatqanıñızdı 2481, jumsaǵanıñızdı 1435, oşaǵıñız 2234, ösiyetiñızdı 2266, öziñızdı 2196, qaraköliñızdı 1159, şaruwañız 323 (3).

-(I)ñIzdAr (çokluk 2. şahıs emir eki/nezaket): beriñizder 1243, bolıñızdar 532, keşiriñizder 2424 (3), köriñizder 2436,

-(I)p (zarffil eki): abalap 854 (2), abalatıp 1477, abdırıp 1569, ädemilep 1370 (3), aǵıtıp 759 (2), aǵızıp 1454, äkelip 1304 (5), äkep 1221 (5), äketip 1148, alasarıp 1584, aldap 1154, aldırıp 2296, alıp 5 (51), alıstap 175, alqınıp 261, añdap 1362, ändetip 1329, añdıp 565 (2), äñgimelesip 133 (2), añsap 575, antalap 844, añtarılıp 1061, aparıp 935 (7), aqtap 2434, aqtarıp 60 (3), aralap 1544, armandap 58, arnalıp 1085, arqalap 1325 (2), arsilap 448, artıp 473, asıǵıp 901, asıñqırıp 1280, asıp 1138 (3), asqaqtap 2457, aşıp 132 (10), atalıp 66, atanıp 54 (2), atap 13 (3), atıp 1200 (7), atıstırıp 276 (2), atqarıp 223 (2), attap 891, awıp 1936, awırıp 687 (3), awısıp 1401, awlap 1867 (2), äwpildesip 2351, äwrelenip 1505, ayañdap 245, ayañdatıp 821, ayap 61, 967, ayaqtap 2097, aydap 1020 (3), ayırbastap 923, ayırıp 230, aymalap 1262 (3), aynaldırıp 166

(3), aynalıp 528 (5), aynalsoqta 665, ayqaylap 1176 (2), ayılıp 1078, ayıp 150 (25), aytısıp 1256, aytısıp 623 (2), azayıp 207 (3), azildesip 1428, azirlenip 366, bağıyıp 2693, balbırap 2775, baqıláp 917, baqıp 886, baqırayıp 1394, barıp 96 (28), barlatıp 859, basılıp 574 (2), basıp 30 (21), bastap 16 (11), bastırıp 420, bastırmalatıp 974, batıp 60, 583 (3), batırıp 2385, battıyıp 852, bayandap 1350, bayıptap 68, baylanıp 397 (2), baylap 933 (3), bayqap 682 (2), bedireyip 942, bekinip 2152, beldeylep 2783, belgilep 1097, berilip 243 (3), berip 119 (26), bezip 2109, bıqıp 1664 (2), bilip 416 (7), bilmegensip 773, bitip 591 (5), bitirip 90 (4), bolıp 11 (62), bop 484 (12), bosap 2631, bosatıp 2342, boylap 1309, bögep 1506, bölip 776 (2), buldırıp 809, buralıp 214, burılıp 274 (8), burıp 657 (7), burqıldatıp 797 (2), burqırap 2441, burqıratıp 203, burtıyıp 513, buwıp 2122, buwsanıp 124, buzılıp 2327, buzıp 39, bögilip 1035, bögip 2509, büktep 1902, buldırıp 2256, bürseñdep 2538, büytip 1711 (2), dağdılanıp 37, dalbaqta 1456, damıtıp 2076, dañğazalap 234, dawıstap 325 (2), dayındalıp 713 (2), dayındap 1415, dedektetip 2432, deldiyip 1536, demalıp 293 (3), deñgeylesip 1583, dep 13 (233), dirildep 1281, doğarıp 1309, dombıtıp 1206, döñgelentip 2056, döñgelep 677, duwıldap 12 (2), duwmandatıp 361 (2), dürildetip 2474, dürkirep 1957, egilip 60, elestep 2628, eliktep 413 (3), eljirep 1372, eljiretip 2251, elpeñdep 1605, eñbektep 1759, enip 1050, eñkeyip 238 (4), erigip 1838, erip 190 (2), erjetip 188, ertip 718 (4), erttep 725 (4), eseyip 2262, esip 823, estip 1034 (2), etip 49 (60), etkizip 125 (12), iñğaylanıp 1135, iñğaylap 565, iñğaysızdanıp 584, ırğap 1131, ırşıp 808, ilesip 860 (4), ilinip 536, ilip 17 (5), istep 615 (7), işip 169 (4), iyemdenip 10, iyıqtap 2039, iyiskep 103 (2), iyzep 2502, izdep 2762, jabılıp 2389, jabısıp 3 (4), jadırıp 1589 (2), jağalap 319, jağıp 1701, jağıp 797, jalap 1355, jalbaqta 167, jalıqtırıp 2093, jaltırıp 1278, jamırıp 1120 (4), jantalasıp 564, japırıp 564, japırlap 1314, jaqındap 644 (5), jarasıp 2653, jaratıp 389, jarbıyıp 785, jarılıp 1229 (2), jarıp 221 (2), jarqırıp 839 (3), jasap 1302 (5), jasap 2050, jasırıp 2584, jatıp 293 (16), jattalıp 1388, jattap 1811 (6), jawıp 275, jayawlap 1682, jayğasıp 2059, jayılıp 647 (3), jayıp 877 (4), jaylap 2140, jaynap 213 (3), jaypap 481, jayqalıp 148, jazalanıp 2737, jazdap 100, jazdırıp 1488, jazğırıp 2256, jazılıp 668 (4), jazıp 43 (12), jebilep 1451, jebep 1358, jelibirep 1022 (6), jeldetip 2048, jelimdep 1074, jelkelep 2180, jelpinip 2442, jep 486 (7), jetelep 994 (3), jetip 184 (8), jetisip 1006 (5), jıbırlap 2407, jıgılıp 1965 (2), jıgıp 1043 (2), jılap 2320 (3), jıltırıp 894, jıltıratıp 2156, jımıyıp 350 (2), jımqırıp 661 (2), jırılıp 44, jırlap 1346, jırtılıp 2122, jıyıp 102 (4), jıynap 1656 (2), jiberip 327 (9), jiyilep 174, jolap 2745, josılıp 1218 (3), jöneltip 1704, julıp 995 (2), julqılap 1783, julqınıp 323 (2), julqıp 132

(3), juqalap 2075 (2), juqarip 2526, jutip 801 (3), juwip 1754, jügirip 284 (18), jügirtip 1634, jüreksinip 410, jürgizip 2465, jürip 361 (7), kelemejdep 40 (2), kelip 12 (44), keltirip 2307 (2), kemirip 2644, kep 148 (17), keptelip 2507, keptirip 1744, kerisip 626, kesip 2171, keşip 2341, keşkirip 1737, ketip 203 (16), kezdesip 877 (2), kezektesip 934 (2), kezep 559 (2), kidirip 1798, kijinip 777, kirgizip 1431 (2), kirip 22 (26), kisinep 1215, kiynip 1556, kiyip 212 (7), kiymelep 313 (4), kögildirlenip 207, kökitip 2187, köktep 853 (2), kömkerip 2081, köñildenip 403, köntiyip 1355, körinip 79 (9), körip 7 (10), körsetip 1544 (2), kösilip 1034, kösip 934, köşip 2470, köşirip 1837, köterilip 1670, köterip 194 (12), közdep 643 (2), külip 539 (7), kümbirlep 2454, kümpildetip 123 (2), küreñitip 168, kürkirep 557, kürsinip 1006, kütip 597 (5), küybeñdep 145 (3), küydirip 200 (2), küyip 362 (2), küyzelip 2402, lapıldap 201 (2), laqtırıp 776 (4), lepirip 1125, lıqsıp 2066, loblıp 811, lüpildep 1563, mañqıyıp 1458 (2), maqtanıp 487, maqtap 1117 (2), maquldap 2502, matap 2088, mazdap 219 (2), mazdatıp 1701, mıqşıyıp 1316, mıtıp 254 (2), mingesip 308 (4), miñgestirip 1031, minip 703 (5), möldirep 2101 (2), möliyip 2186, munartıp 1275, müdirip 2673, müjip 951, müyizdep 1290, nawqastanıp 1954, neğilp 438 (3), nıǵarlap 2717, nusqap 2406, oñtaylap 1334, oqıp 597 (23), oqşawlanıp 584 (2), oqtap 1924, oraǵıtıp 1344, oralǵıştap 1586, orap 1004, orǵıp 2109, orındap 2260 (2), osqırınıp 654, otırıp 163 (15), otırıp 455 (7), oybaylap 695, oyıp 1636, oyısıp 1280, oylanıp 1394 (4), oylap 299 (10), oynap 94 (7), oynaqtap 1216, öleñdetip 551 (3), ölip 185 (3), öltirip 2243 (4), öñezip 2066, örip 1685 (2), örmelep 2459, örşelenip 975, örtenip 2579, ösip 1271 (2), östip 1602 (3), öşiktirip 849, öşirip 1543, ötep 140 (2), ötip 137 (14), ötkizip 2709, öytip 154 (3), özewrep 64, özgertip 10, patırlap 173, paydalanıp 12 (3), pisip 122, pisirip 1701 (5), qabattasıp 947 (4), qabıstırıp 852, qadalıp 1999 (3), qaldırıp 775 (3), qalıp 40 (12), qaljırap 2222, qalqıyıp 976, qaltırıp 2182 (2), qamap 2156, qanattanıp 474, qañǵıp 2311 (2), qañsıp 1007 (2), qañtarılıp 114, qap 1007 (2), qaqıp 166 (11), qaqırıp 2508, qaqtap 839, qaralıp 2468, qarap 34 (50), qarbalasıp 1334, qarǵap 2648, qarǵıp 784, qarılıp 1703, qarıstırıp 2116, qarlap 1397, qarlıqıp 2323, qarpısıp 471, qasıp 1049, qasqayıp 1279 (3), qaşıp 17 (4), qatarlasıp 1582 (3), qatıp 1198 (4), qatırıp 1940, qawjañdap 1736, qawlap 1345, qaymaqşıp 2632, qaynap 286 (4), qaynatıp 1028, qaytalap 1267 (3), qaytıp 45 (5), qazdıyıp 1313 (2), qılıp 2391, qılqıyıp 1840, qıltıyıp 1525, qımtap 773, qıñsıláp 99 (2), qırındap 792, qırıp 460, qısıp 270 (3), qıstırıp 1613, qıtırlatıp 788, qıynalıp 812, qıyqımdalıp 2063, qıyquwlap 1467, qıyrıp 696, qıysaytıp 2693, qızarıp 1125, qızǵanıp 2014, qızǵılttıp 2711, qızıqıp 2014, qızıqtırıp 1752,

qobıratıp 909, qodırayıp 1562, qoltıqtap 336 (2), qomağaylanıp 1006, qonaqtap 1346, qonıp 1175, qorıqqansıp 448 (2), qosıp 1109, qostap 14, qoştap 911, qoştasıp 165, qoyılıp 2468, qoyıp 97 (20), qozıp 1088 (2), qubılıp 824, qubılıp 2001, qulap 2115 (2), qulatıp 1477, quldırañdap 1367, qulpırıp 213, qurıp 112 (3), qurmettep 194, qusap 702 (2), quwalap 1277 (2), quwdalap 1726, quwıp 390 (7), quwırıp 651 (2), quyğıtıp 1177, quyıp 555 (6), quyqılıtıp 1308 (2), raqattanıp 829, renjitip 540, sabalap 555 (2), sağınıp 1355, saldırıp 668, salınıp 1241, salıp 239 (19), sambırlap 1029, samğap 359 (2), sanap 171 (2), sandalıp 2108, sañqıldap 1988, sapırılısıp 549, sapırıp 2609, saqtap 1604 (4), sarılıp 2719, sarqıp 859, sarsıtıp 2208, sasıp 1352, satıláp 2191, satıp 303 (2), sayıp 1406, saylap 2152, sayrap 237 (3), sazarıp 1619, sekirip 447 (5), sekiyip 2484, senip 2547, sereyip 840, sermep 2460, serpip 850, serüwendetip 167, sezip 1180, sıbırlap 277 (2), sıdırtıp 1834, sığalap 1845, sığılısıp 311, sıdırlatıp 448, sınap 2436 (2), sıñğırlap 1878 (3), sıpattap 1100 (2), sıpıldatıp 1677, sıpırıp 72, sıqılıqtap 1654, sıqpırtıp 1240 (2), sırğanap 500 (3), sırgıp 124 (4), sırgıtıp 1559, sıydıyıp 2362, sıyıp 70, sıypalap 1444 (2), sıypap 2622, sıyqırlanıp 287, sızdatıp 941, sızıp 1217 (3), sıleyip 1991 (2), silkip 342 (2), siresip 1565, soğılıp 1790, soğıp 1010 (3), soqtırıp 383 (3), sorıp 1006, sottalıp 615, soyalap 1048, soyıp 1755 (2), soyqandap 2685, sozılıp 1885, sozıp 655 (3), sökip 2650, söylenip 2454, söylep 796 (11), söylesip 1470 (4), söytip 2745, suqbattasıp 1470, surap 116 (4), surasıp 1672, suwırıp 767 (7), süñgip 1208, süñgitip 327 (2), sürtkilep 2662, süyenip 285 (3), süyip 1714, süyketip 2464, süyrelep 697, süyrep 95 (5), süyretilip 1892, süyretip 1694 (2), süzip 1664, şabalandırıp 528, şabandap 858, şağıp 557, şaldırıp 830, şalıp 1127, şamdanıp 36, şañdatıp 2053, şapalaqtap 1386, şapıldap 272, şapşıp 972, şaqıp 688, şaqırıp 1144 (10), şarlap 2484, şarşap 2111, şartıldap 557, şaşalıp 1654, şaşılıp 1930 (2), şasıp 1213 (2), şatastırıp 34 (2), şattandırıp 1196, şayıp 1786, şaynañdap 780, şayqap 1804, şekip 799 (4), şeñgeldep 807, şertip 250 (2), şeşinip 1935, şeşip 927, şıdap 1087, şığarıp 527 (12), şığıp 131 (43), şımırıp 2200, şımırılalıp 1317, şımşıp 900, şıñğırıp 685, şıntaqtap 1046 (2), şırıldap 2491, şırmap 1758, şıyqıldap 517, şıyırıp 248, şirenip 734, şiyelenisip 471, şodırayıp 779, şomılıp 98, şoşayıp 399, şoşımaldanıp 2715, şoşınıp 2288, şoşıp 1199 (3), şoşıtıp 2245 (2), şoyırılıp 1131, şöldep 832, şöpildetip 1635, şubatıp 2264, şuntıyıp 1333, şuqırlap 2212, şurqırıp 1671, şuwıldap 2781, şuwlap 1448 (2), şuwlatıp 54 (4), şübälanıp 604 (2), şüpirlep 1695, şüyirip 1799, tabalap 1865, tabısıp 1627, tağandap 1966, tağınıp 2780, taldap 2022, talıp 668, tamaqtanıp 99 (4), tañdap 23 (3), tanılıp 494, tanıp 2228, tanısıp 210, tanıtıp 1717, taptap 1209, täptiştēp

613 (2), taqap 649 (3), taqasıp 2539, taqıp 573 (2), tarbıyıp 1133, tärizdenip 1295 (2), tartılıp 207, tartınıp 2160, tartıp 158 (16), tartısıp 1672, tartqılap 847 (3), tasıp 557 (3), tasırlatıp 727 (3), tastap 702 (15), tawıp 396 (15), tawsılıp 1007, tayıp 162 (2), tebinip 1207, tebirenip 2402, teñkiytip 2127, terip 1679 (3), terlep 2200, tesip 1443, tewip 678 (4), tezdetip 917, tıltıyıp 893, tıñdap 2002 (4), tındırıp 705 (2), tıqıp 1005 (2), tıqırşıp 1903, tırağaylap 1481, tırağaylatıp 1459, tırısıp 1128 (2), tırsıyıp 779, tısırlap 2052, tigip 354 (3), tiksiniپ 135, tildesip 428, tilip 2319, tirilip 925, tistelep 951, tistenip 1152, titıqtap 1787, tiyelip 1325, tiygizip 1719, tiyip 667, tiyisip 2738, tizbektep 2087, tizerlep 1465, tizilip 2408 (2), tizip 1929 (2), tolıp 19 (7), tolqıp 455, tolqıtıp 2094, toltırıp 1232 (2), tonap 2243, toñqayıp 2388, topırlatıp 463, toqıp 1758, toqırıp 1258, toqtap 2309, tosıp 963 (6), tosqawıldap 312, toyıp 197, tögilip 454 (2), tönip 199 (3), tönkerilip 809, tönkerip 1505, turıp 238 (28), tusap 1819, tuspaldap 2110, tutatıp 1157, tutqırlanıپ 75tuwrap 1939, tükipirletip 476, tüksiyip 2182, tündeletip 400 (2), türegelip 1401 (3), türip 963 (3), türtip 1009, tüsindirip 1810, tüsip 29 (28), tüsirip 1338 (3), tütigip 2175, tüyip 2049 (2), tüyisip 1995, tüyrep 1612 (2), түzelip 2259 (2), umıtıp 1249 (6), umtılip 564 (2), unap 531, urğıştap 1903, urınıپ 690, urıp 1259 (5), urlap 595 (3), usınıپ 1405, ustap 162 (17), ustatıp 1690, uşıپ 667 (5), uşırap 534 (2), uşırasıp 415 (2), uşırip 109 (3), utılıپ 462 (2), uwlap-şuwap 1326, uwmajdalıp 777, uwqalap 1850, uyıqtap 1782 (4), uyısıپ 1677, uyqısırap 2774, uzap 1722, üñilip 238, üñireyip 70, ürip 421 (4), ürkip 666 (2), üyirip 848, üyrenip 37, üytip 2127, üzilip 29 (2), üzip 648 (2), zamğap 304, zekip 658, zeriktirip 1591, zırğıp 1055, zırlap 203 (5), zıtıp 538 (4).

-(I)p (öğrenilen geçmiş zaman eki):kütpep edim 1650.

-pA- (fiilden fiil yapma eki): aspadı 1125, aytpa 709, aytpadı 1674, aytpadım 2434, aytpaydı 39, aytpaysıñ 2041, bitpeytin 81, bürseñdetpedi 2345, estirtpeydi 2299, etpe 612, etpeydi 541 (3), ilespeydi 926, istetpeydi 593, işpeymin 2739, jaratpağandıq 522, jaratpağanıma 165, järdemdespesin 1407, jatpadım 2431, jetispeydi 267, jetispeytindey 1642, jetpeydi 2330, jetpeytin 1893, jolatpawğa 1058, jorğalatpaydı 388, ketpe 2272, ketpedi 1564, ketpesin 2534, ketpeşi 2630 (2), ketpeşi 2630 (2), ketpeymin 2633, körsetpewşi 582, körsetpeytin 1862, kütpegeni 1137, kütpep edim 1650, ötpay 194, öytpedi 1619, öytpedi 1873, qaraylaspasın 1407, qatelespesem 2020, qatpadı 2317, qaytpadı 1849, qaytpaydı 375, şıqpadı 1341, şıqpasam 2641, şıqpaydı 105 (4), şıqpaymın 502 (4), şıqpaytın 1063, tappay 1962, tappaymız 15, tappaymız 15,

- tappaysıñ 2179, tartpağansıñ 2381, tüşpedi 1039, tüşpeydi 966, unatpadı 1038, unatpadım 960, unatpasañ 17, urıspaydı 908, utpasañ 467. **bk. -bA-, -mA-.**
- pA (fiilden isim yapma eki):** basqağa 1380, bükpesine 1005, eskertpeler 2732, jappa 1019, jappağa 1046 (3), jappanı 1208, jappanıñ 1025 (2), jappası 1027, tartpanı 745,
- pA (soru eki):** şıqıp pa eken? **bk. bA, mA**
- pAQ (fiilden isim yapma eki):** batpaqqa 1043.
- pAQ-pIn (niyet ifadeli gelecek zaman teklik 1. şahıs eki):** **bk. bAQpIn, mAQpIn**
- pAQşI (niyet ifadeli gelecek zaman eki):** atpaqşı 1924, aytpaqşı 2214 (3), ketpekşi 2506, tüşpekşi 2205, şıqpaqşı 2294. **bk. -bAQşI, -mAQşI.**
- pAQşI-mIn (niyet ifadeli gelecek zaman teklik 1. şahıs eki):** damıtpaqşımın 2076.
- pAs (olumsuz geniş zaman eki):** jatpas 1505, jetpes 975, şıqpas 1639.
- bk. -bAs, -mAs**
- pAstAn (zarf-fiil eki):** etpesten 839, körsetpesten 2218. **bk. -bAstAn, -mAstAn.**
- pAy (zarf-fiil eki):** ötpey 194.
- pAyInşA (zarf-fiil eki):** tüşpeyinşe 1761.
- +pen (vasıta hâli eki):** ağaşpen 1771, alawızdıqpen 635, atpen 600 (2), ayaqpen 2367, dawıspen 8 (5), dāwletpen 820 (2), dayındıqpen 248, etqızuwlıqpen 142, jantaspın 2031, jıldamdıqpen 1136, jippen 852, keyippen 263, oñaylıqpen 974, qayıspen 966, sebeppen 2619, sıpayıgerşilikpen 1800, sıqaqpen 1232, şabıtpen 1961, şapşañdıqpen 933, şıbıqpen 1690, zatpen 993. **bk. +men, +ben.**
- +pIn (teklik 1. şahıs bildirme eki):** asıqpın 2083, aqımaqpin 1545 (2), joqpın 257 (11). **bk. +bIn.**
- +pIz (çokluk 1. şahıs bildirme eki):** joqpız 1955, qazaqpız 1406, xalıqpız 2535. **bk. +bIz.**
- (I)p-pIn (öğrenilen geçmiş zaman teklik 1. şahıs eki):** deppin 1480, isteppin 544, jiberippin 1687, qalıppın 1249 (2).
- (I)p-sIñ (öğrenilen geçmiş zaman teklik 2. şahıs eki):** alıpsıñ 2659, bolıpsıñ 1579, kelipsıñ 1098, küyipsıñ 1578.
- (I)p-sIñdAr (öğrenilen geçmiş zaman çokluk 2. şahıs eki):** jiberipsiñder 1232.
- (I)p-tI (öğrenilen geçmiş zaman teklik 3. şahıs eki):** alıptı 1162 (2), alıptı 1302, basılıptı 1507, baylanıptı 839, boptı 1827 (2), büytiptı 1238, isteptı 2243, jazıptı 1240, keliptı

2175, ketipti 1364, ketipti 305 (6), melşiyipti 103, mülgipti 841, qalıptı 103, qalıptı 29 (11), qoyıptı 1669, şıqıptı 1518, tastaptı 2235, tiyipti 672, tüsipti 1793.

+r- (isimden fiil yapma eki): juqarıp 2526, qatırıp 1940, qatırmay 624, qulpırıp 213, özgere 472 (2), özgeredi 2471, özgertip 10, özgertti 924.

-(I)r (geniş zaman eki): aynalar 1072, aytar 1880, bastar 553, der 151, 222, jöneler 383, qarar 224, quşar 1264, saylar 196, tanır 221, uqsar 2311.

-(I)r (sıfat-fiil eki): derin 942, estir 05, isterimdi 1171 (4), jasarın 2050, şoqır 1280, uyıqtar 2758.

-(I)r- (fiilden fiil yapma eki): asıra 752 (2), asıratın 652, batırdıq 2160, batırıp 2385, bitiretin 2784, bitirgenim 1230, bitirgenine 2538, bitirip 90 (4), estirtpeydi 2299, japırıp 564, japsıra 2088, keşiremin 588, keşiriñizder 2424 (3), keşirmeymin 589, keşirsem 588, keşirşi 544 (2), köşirip 1837, öşirip 1543, pisirip 1701 (5), sekirdim 533, sekire 845, sekirip 447 (5), şüyirip 1799, tapsırmalar 1906, tapsırmalardı 1076 (2), tapsırmanı 1860 (3), túsirdim 2684, túsire 123 (2), túsireyin 2113, túsirgeli 1336, túsirip 1338 (3), uşırıp 109 (3), uzardı 2340, üyirip 848,

+rA- (isimden fiil yapma eki): sıltawrattım 1981.

+(I)rAQ (isimden isim yapma eki): ädemirek 83, ärirekte 838, berirek 2406burınıraq 2050, durısıraq 1288, erterek 1920kişirek 927, 1294oqşawıraq 1020, saqıraq 458, şetkerirek 1025, tömenirek 1243.

-(I)s- (fiilden fiil yapma eki): ajırasqalı 1641, alıstıq 1770, alısuwğa 563, amandasa 1029, amandastım 1571, amandasuwğa 1623, äñgimelesip 133 (2), atıstırıp 276 (2), awısamın 1499, awısıp 1401, äwpildesip 2351, aytısıp 1256, aytısıp 623 (2), deñgeylesip 1583, desken 15, esepetestim 1661, jabısa 449 (2), jalğastı 2191, jantalasıp 564, japsıra 2088, jarasıp 2653, järdemdespesin 1407, jayğasıp 2059, jetisip 1006 (5), jetispeydi 267, jetispeytindey 1642, jetistirmeysiñ 198, keliseyik 1767, kelistik 716 (4), kerisip 626, kezdesip 877 (2), kezektesip 934 (2), kiristik 1689 (2), kolxozdasqan 2384, köristi 1671, oyısıp 1280, qabattasadı 2367, qabattasıp 947 (4), qaraylaspasın 1407, qarbalasıp 1334, qarıştırıp 2116, qarpısıp 471, qatarlasıp 1582 (3), qatelespesem 2020, qatınasuwğa 2710, qatıstı 2552, qatıstım 1532, qatıstıra 2196, qayıstıruwğa 1072, qoştasıp 165, qoştasqanday 970, quşaqtaştırı 1126, sapırılısadı 556, sapırılısıp 549, serttesüwmen 1629, sıǵılısıp 311, siresip 1565, söylese 2299, söylesemin 352, söylesemiz 2203, söyleser 2044, söylesip 1470 (4), söylesti 2202, suqbattasıp 1470, surasıp 1672, şataqtassam 2739, şiyelenisip 471, şuwlastı 1303, tabısıp 1627, tanısa 8

(2), tanısadı 2 (2), tanısıp 210, tapsırmalar 1906, tapsırmalardı 1076 (2), tapsırmanı 1860 (3), taqasıp 2539, tartısıp 1672, tildesip 428, tiyisip 2738, tıyisip 1995, tıyistire 450, ulastı 2167, urıspaydı 908, urıssa 2533, ursa 219, ursadı 581 (3), uşırasa 249, uşırasadı 1678, uşırasıp 415 (2), uyısıp 1677.

-(I)s (fiilden isim yapma eki): barısımen 688, demalısımda 2740, demalısta 377 (2), demalıstarında 1526, demalıstı 1420, jıyılısı 2520 (2), jıyılısta 2677, jıyılıstı 2552, jıynalısı 2551, jıynalıсында 2545, jürisimizdi 1038, jürisimniñ 135, jüristen 459, jüristi 750, kelisti 1650, köriniste 2486, körinister 1317, körisimen 1290, qatınasım 2749, qubılısınıñ 1780, qubılıstar 28, qubılıstarına 1070, qubılıstıñ 30, qurılışşılar 1104, şabıs 1532, şabısqa 1318, şabısqa 367 (2), şabısta 373, şıǵısqa 1279, talasımız 635, üziliste 2743.

+sA- (isimden fiil yapma eki): buwsanıp 124, körsetemin 185, körsetetin 1721, körseteyin 1912, körsetip 1544 (2), körsetpesten 2218, körsetti 956 (3), körsetpewşi 582, körsetşi 290.

-sA (şart eki): aşıwılsa 272, atasa 1410 (3), aynaldırsa 1822, aynalsa 224, barsa 2151, bassa 1504, bermese 2548, berse 1878, bilse 405 (2), bolmasa 71 (4), bolsa 56 (52), bolsaşı 82, dese 534 (4), eskertse 1242, estilse 1599, estise 131, etse 354, iyemdense 120, ilinse 664, istese 1616, jaralsa 223, jatsa 1336 (3), jetse 1264, kelmese 502, kelse 10 (2), kelse 502 (3), ketse 2745, körinse 1924, körmese 786, oñǵarsa 2106, orındalsa 1102, össe 179, ötse 1885, qalmasa 1837, qalmasa 185, qalsa 2215, qalsa 8 (12), qaytalansa 2747, qoymasa 1222, qozdırsa 1317, qozǵalsa 2495, sılınsa 2097, suqsa 2399, sürse 1745, şaqırsa 1866, şıǵarsa 2668, şırıldasa 2533, tastasa 1133, tebinse 1208, tursa 2434, tuwsa 1102 (2), unasa 23, urıssa 2533, ursa 1719 (2), uzatsa 1102.

-sA-Q (çokluk 1. şahıs şart eki): alsaq 830, aynalsaq 15, bolsaq 2562 (2), jürsek 833, kelsek 2120, oylasaq 1932, qarasaq 2101.

-sA-m (teklik 1. şahıs şart eki): almasam 2038, alsam 1590 (2), äwrelensem 622, aydasam 1474, aytsam 27 (3), baqırsam 660, barsam 1728, barsam 718, bassam 498, bastasam 3, bayqasam 1999, bersem 1471 (2), bersem 220, bersem 311, bilsem 2124, bolmasam 1433 (2), bolsam 205, bolsam 50 (8), desem 710 (2), istesem 2556 (2), işsem 2038, jazsam 1062, jibersem 201, jibersem 776, jutsam 804, jürsem 1974 (2), kelsem 644, keşirsem 588, ketsem 1838, kömektesem 442, körmesem 403, körsem 108, 414, körsem 985 (2), oqısam 1267, otırmasam 2462, otırsam 1591, otırsam 2084, qalsam 689, qarasam 976 (7), qatelespesem 2020, qaytsem 306, quwanbasam 2058,

salsam 541, şataqtassam 2739, şıqpasam 2641, şıqsam 1200, tapsam 602 (2), tırıssam 2618, tiksem 98, tilmesem 1709, tursam 2613, tursamşı 1539, usınsam 2453.

-sA-ñ (teklik 2. şahıs şart eki): äkelseñ 2274, alsañ 2135, barmasañ 1439, bilmeñ 1862, bilseñ 1360 (2), bolmasañ 1434, bolsañ 53 (9), deseñ 468, deseñşi 46 (4), jolasañ 656, jürseñ 607 (2), kinälamasañ 1610, kinälasañ 1610, körseñ 214 (3), oqımasañ 1713, oqısañ 1864, otırsañ 299 (2), oynamasañ 515, qoysañşı 1616, qoysañşı 1616, tartsañ 688, 2380, tastamasañ 1638, tastasañ 1725, tıñdasañ 213, tiyseñ 663, tursañ 1761, unatpasañ 17, utpasañ 467.

-sA-ñdAr (çokluk 2. şahıs şart eki): bilseñder 1817, bolsañdar 805, qoysañdarşı 533, senbeseñder 1960, şığarsañdar 2503.

-sA-ñIz (teklik 2. şahıs şart eki/nezaket): bermeseñiz 274, ketseñiz 2195, körseñiz 337.

-sA-ñIzdAr (çokluk 2. şahıs şart eki/nezaket): qoldansañızdar 2437.

+sI- (isimden fiil yapma eki): bilmegensip 773, jüreksindiredi 2094, jüreksinip 410, qorıqqansıp 448 (2), kürsinedi 1826, lıqsıp 2066, tiksini 135.

+sI (teklik 3. şahıs iyelik eki): ağası 899, äjesi 413 (3), äjesinen 418, äkesi 411 (4), äkesiniñ 702, äñgimesi 1507, äñgimesin 148, arası 1758 (2), arasimen 320 (2), arasına 2507, arasınan 614 (2), arasında 1078 (4), arasındağı 203 (2), arnası 1296 (2), arqası 1080, ärqaysımızdın 641, ärqaysısında 388, artqısı 826, atasın 1126, aynasındağı 2360, bağasın 2083, bākisin 959, balası 1163, balasına 13, balasınıñ 1422, balasınıñ 33 (2), belgisi 139 (2), berekesi 462, beretkası 1623, beretkasın 212, beynesı 66, bildirgisi 2048, biyesi 645, bölmesindegi 2486, bölmesine 261, bölmesiniñ 1880, бүкpesine 1005, dağıdısı 103 (2), dalasında 478, denesi 2299 (2), denesiniñ 1131, ekinşisi 2078, eñsesin 270 (2), ertesinde 1254 (2), fāmıylıyyası 1241, ferması 379 (2), ıydeyası 1752, ıyısı 817, ızası 589, ızasına 776, irgesinde 2783, irgesindegi 2152, iyesi 106 (4), iyesin 2228, iyisi 124, jağası 235, jağasınan 1757, jağasında 558 (2), jağasındağı 828, jappası 1027, jazuwşısınıñ 1507, jebesı 1279, jelisine 1078, jelisinen 150, jelkesi 827, jelkesine 124, jelkesinen 2462, jetekşisi 296, jeydesin 963, jeydesiniñ 976, jorğasına 650, keñsesi 1023, keñsesiniñ 1329, kepkası 976, kepkasın 827, kewdesin 1537, kişisiniñ 193, kökesin 373, köleñkesi 998, küzetşisi 2368, maması 412, mañdayşasına 432, mañdayşasında 1346, maqalasın 1239, märziyyasın 1819, maşınası 1254 (2), mayqanovası 395, murası 1404, müddesin 1503, nağası 2261, nağasına 2259, nağasınikine 888, nārsesin 1188, nemeresin 2252, nesi 403 (5), nesine 742, nısanasına 2785, noqtasınan 1472, onısı 782 (2), oqıyğası 2478, oqıyğasın 2187,

oqıyğasınıñ 2289, oquwşısı 2467, ortasın 1776 (2), ortasına 1370, osı 74, 2214, osıdan 79 (7), osınıñ 39 (10), önegesin 606, partasında 1994, pendesin 2344, pendesine 988, peşkası 473 (2), peşkasımen 480, peşkasın 479, polkasınıñ 1071, qabırğası 1703, qağıydasına 619, qaltası 779, qaltasınan 787 (6), qamşısın 848 (2), qawlısı 2550, qawlısımen 2553, qaysınıñ 2428, qaysısı 611 (2), qojası 1015 (2), qonbası 2286, qorasına 1462 (2), qozısı 2744, sağasına 1293, sosın 2648, söresindegi 144, söylegisi 2571, sumkasın 2279 (2), sumkasına 2249 (2), sumpayısın 1844, şaması 1079, şamasında 850, şarası 2606, şarasınan 1712, şaruwası 230, şekarasın 562, şekesin 1049, şınısına 1367, tağası 788, talqısına 2083, tättisin 686, tepkisinde 1198 (3), terezesine 2452, töbesi 1562, töbesin 414 (2), töbesinde 1294 (4), töbesine 1022, töbesinen 882, törağasınıñ 650, tutqasın 2190, tuwındısın 1068, tuwrasın 2030, tuwrasına 25, tüsingisi 190, tüymesin 759, uwädesin 2439, uwädesine 2547, üzeñgisi 750. *bk. +I.*

-sIn (emir teklik 3. şahıs eki): almasın 526, awıstırılın 2549, aynaldırsın 1822, bassın 692, berilsin 2567, bersin 219, bersin 98 (4), bilsin 87 (2), bolmasın 713, bolsın 14 (10), järdemdespesin 1407, jürsin 416, kelmesin 1617, kelsin 1617 (2), ketpesin 2534, ketsin 2503, körsin 396 (2), körsin 530 (3), neğilsin 1709, oñsın 2266, qaldırılın 2548 (3), qalsın 1708 (3), qaralsın 2545, qaraylaspasın 1407, qatsın 120, qaytsın 621 (2), qoysın 2156, qoysınşı 2507, qurısın 1292, qursın 1616, şığarılmasın 2595, şığarılın 2598, tursın 917, uqsın 1471, ursın 1716.

+sIn (teklik 2. şahıs bildirme eki): amansın 1030 (2), aqımaqşın 2394 (2), balasın 2622, barmısın 1091 (2), baskesersin 2170, batılın 1636, dayınbısın 730, domalaqşın 624, jomartsın 1636, joqsın 256, jurdaysın 2221, köjemisin 677, qaraqşısın 2170, qaydasın 1368 (2), qaysın 2269, sawmısın 603, şiykisin 2539, urısın 2169, üydemisin 364 (2).

+sInAr (çokluk 2. şahıs bildirme eki): amansındar 1332.

+sIrA- (isimden fiil yapma eki): uyqısırap 2774.

+sIz (isimden isim yapma eki): ädiletsizdikke 275, ädiletsizdikter 19, äkesiz 54amalsızdan 143, baqıtsızdıqtı 805, inğaysızdanıp 584, jolsızben 1055 (2), köliksiz 1081 (2), körgensizdiktiñ 139, mıysızbın 2013, onsız 182 (5), seriksiz 1228, sıdamsızdana 1419, tärtipsizdikim 2415, tärtipsizdikti 2420, tärtipsizdiktiñ 2611.

-(I)ş (fiilden isim yapma eki): jalınıştı 1159, qorqınışı 2028, qorqınışım 418, quwanıştıñ 2344, sağınişım 1380.

+şA (isimden isim yapma eki): aqşanıñ 924, aqşañ 753, mañdayşasına 432, mañdayşasında 1346, özekşede 994, aqşanı 774, sızıqşanı 1309.

+şA (eşitlik hâli eki): ädettegişe 133, bayqawımşa 1870, köleñkeşe 2293, maymılşa 2459, oyımşa 1246, sonşalıqtı 1245, şelekşe 1915, täteyşe 06, ülgergenimşe 1895.

-şAQ (fiilden isim yapma eki):maqtañsaqtıñ 469.

+şAñ (isimden isim yapma eki): kiyimşeñ 2314,

+şı- (isimden fiil yapma eki): qaymaqşıp 2632, tıqırşıp 1903.

+şI (isimden isim yapma eki): adamşılıqqa 912, artilleriyaşılar 1104, attawşı 610, aytuwşı 2555, barmawşı 1784, baruwşı 498, berüwşı 256, bilinbewşı 1643, bilmewşı 689 (2), boluwşı 1986, boluwşı 267 (3), dewşı 654 (3), fizkulturaşılar 1105, işüwşı 1710, izşilerdiñ 2472, jazuwşını 226, jazuwşısınıñ 1507, jetekşimiz 218 (2), jetekşiñe 2522, jılqışığa 658, jolawşı 656, jurtşılığına 1484 (2), jurtşılığına 1484 (2), jürgenşilerdi 1949, jürüwşı 651, kelüwşı 916 (3), körsetpewşı 582, küzetşisi 2368, malşılar 1085, malşılardıñ 833, metalşılar 1104, oqıtuwşığa 1797, oquwşıdan 1250, oquwşığa 267 (3), oquwşılar 34, oquwşılardı 268 (2), oquwşılardıñ 2754, oquwşılarga 2558, oquwşım 1610 (2), oquwşımdı 2093, oquwşımın 370, oquwşınıñ 1502 (4), ortanşım 21, qaraqşılar 1745 (3), qaraqşısıñ 2170, qaytūwşı 130, qoruwşı 2255, qoyşı 994 (3), qurılışşılar 1104, saqşıday 2369, satuwşığa 325, satuwşınıñ 329, sınşılar 2089, sinuwşı 699, sıpayıgerşilikpen 1800, söylewşı 2593, söylewşilerdiñ 2505, şaruwaşılığın 1239, şaruwaşılığına 1526, şekaraşılardıñ 851, şığaruwşı 604, tiyisüwşı 2731.

-şI (pekiştirme eki): äkelşi 906, aytayınşı 1813, aytsı 990 (3), barıñızşı 2720, bolsaşı 82, deseñşi 46 (4), deşi 2713 (2), jiberşi 527 (2), jürşi 1911, kelşi 1368 (2), keşirşi 544 (2), ketpeşi 2630 (2), köreyinşi 804, körsetşi 290, körşi 1733 (2), körşi 697 (2), qarañdarşı 5 (2), qaraşı 82 (8), qoysañdarşı 533, qoysañşı 1616, qoysınşı 2507, qoyşı 1431 (3), senşi 2640, tastaşı 1095, tursamşı 1539, turşı 1728, ustatşı 2772.

+şIQ (isimden isim yapma eki): kölşikten 2247, qılşığınan 73.

-(I)t- (fiilden fiil yapma eki) : abalatıp 1477, ağıtıp 759 (2), ändetip 1329, aspandata 1967, aşıta 943, ayañdatıp 821, aydattı 456, barlatıp 859, battıytıp 852, bosatıp 2342, burqıldatıp 797 (2), burqıratıp 203, burtıytıp 513, bürseñdetpedi 2345, damıtıp 2076, dedektetip 2432, döñgelentip 2056, duwmandatıp 361 (2), eljiretip 2251, eskertpeler 2732, eskertse 1242, eskertti 950, estirtpeydi 2299, istetpeydi 593, jaratadı 627, jaratıp 389, jaratpağandıq 522, jaratpağanıma 165, jarattı 631, jelibirete 1215, jeldetip 2048,

jıltıratıp 2156, jolatar 660, jorğalata 158, jorğalatpaydı 388, josıltıp 1218 (3), jöneltiledi 2470, jöneltip 1704, jügirte 1497 (2), jügirtip 1634, kökitip 2187, körkeyteyik 1509, körsetemin 185, körseteyin 1912, körsetip 1544 (2), körsetpesten 2218, körsetpewşi 582, körsetşi 290, körsetti 956 (3), kümpildetip 123 (2), küreñitip 168, mazdatıp 1701, munartıp 1275, oqıtuwşığa 1797, ornatılğandıqtan 433, öleñdetip 551 (3), örkendete 1230, özgertip 10, özgertti 924, qaynatıp 1028, qıtırlatıp 788, qıysaytıp 2693, qobıratıp 909, qozğalta 1132, qubıltıp 2001, qulatıp 1477, quyqılıtıp 1308 (2), renjitip 540, sarsıtıp 2208, semirtedi 389, sereyte 2116, serüwendetip 167, sıdırtıp 1834, sıdırlatıp 448, sıltawrattım 1981, sıpıldatıp 1677, sırğıtıp 1559, sızdattıp 941, süñgitip 327 (2), süyketip 2464, süyretilip 1892, süyretip 1694 (2), şańdatıp 2053, şarşatayın 825, şıdatar 1275, şımırлатıp 1317, şıyratıla 1601, şoşıtıp 2245 (2), şöpidetip 1635, şubatıp 2264, şuwlattıp 54 (4), tanıtar 1652, tanıtıp 1717, tanıttı 970, tanıttım 2023, tasırlatıp 727 (3), teñkiytıp 2127, tırağaylatıp 1459, tolqıtıp 2094, toñazıta 2359, topırlatıp 463, tutatıp 1157, tutattı 1005, tutattım 797, tündeletip 400 (2), unata 413, unatatın 2654, unatpadı 1038, unatpadım 960, ustata 330, ustatıp 1690, uzatsa 1102, zırğıta 2304.

+tay (isimden isim yapma eki): äjetay 2720, Qojatay 138 (10), mamatay 2331 (5), mamatayımdı 61.

+te (isimden isim yapma eki): erteden 122, ertesinde 1254 (2).

-(U)w (fiilden isim yapma eki): äketüw 968, alıstaw 2112, alısuwğa 563, aluw 2145, aluwğa 74, aluwım 1161, aluwın 2252, amandasuwğa 1623, ańdaw 1877, ańsawımda 1423, aqталuwdıñ 2435, arpalısuw 2530, asıruw 2760, asuwğa 2158, aşılıwı 1248, aşuwdıñ 813, aşuwlauwım 244, atawmen 22, attawşı 610, awdarmawğa 2017, awlaw 1667 (2), awlawımız 1627, awruwdan 2215, awruwdı 2028, awruwdıñ 2215, ayawlarıñ 2531, aytuwdı 205, aytuwdıñ 83, aytuwğa 5 (5), aytuwı 2559, aytuwım 2027 (2), aytuwşı 2555, barmawşı 1784, baruwğa 243 (2), baruwım 1905, baruwşı 498, basılıwın 597, bastaluwımen 339, bastaluwın 1419, bayqawımşa 1870, bebewlewimdi 675, berilmew 243, bermew 139, bermewge 337, berüw 1826 (2), berüw 1975, berüwden 1636, berüwge 459, berüwim 2617, berüwşı 256, bilinbewşı 1643, bilmewşı 689 (2), bilüwi 259, bilüwim 2090, birigüwleri 1989, bitüwin 82, bolmawğa 2499 (2), boluw 855 (9), boluwdıñ 2218, boluwğa 211 (3), boluwı 4 (2), boluwım 2729, boluwşı 1986, boluwşı 267 (3), buzuwğa 562, dewdiñ 40, dewi 2232, dewşı 654 (3), doğaruwım 2615, eskertüw 2731 (2), estiwge 9, etüw 2758, etüwdi 1602, etüwin 800,

ıylewinde 985, istewim 143 (2), işüwdiñ 2125, işüwşi 1710, jabuwğa 2054, jaramaw
 1189, jasawım 2732, jasawmen 1867, jatuwdı 1100, jaylawda 1085 (2), jaylawdağı
 1573 (2), jaylawdan 707 (6), jaylawdı 380 (2), jaylawğa 379 (14), jaylawmen 1256,
 jazuw 1073 (4), jazuwdı 1529, jazuwdiñ 2026 (2), jazuwğa 2047, jazuwın 1543,
 jazuwına 1515 (2), jazuwiña 1592, jazuwşını 226, jazuwşısınıñ 1507, jeñüwimiz 247,
 jew 2244, jewi 1931, jılawdan 2324, jıtuwğa 1127, jiberüwim 1618, jiberüwime 2746,
 joğaluwım 2762, jolatpawğa 1058, jolawşı 656, jönelüwi 1290, jumsaw 2733,
 jügirüwden 1456, jürüwge 2400, jürüwşi 651, kelmewin 235, kelüw 1340, kelüwi
 1597 (2), kelüwi 2451, kelüwimdi 134, kelüwşi 916 (3), kezdesüwi 1780, kezdesüwim
 596, körsetpewşi 582, körüwdiñ 2069, körüwleriñe 1960, köterüwge 1189, minüwimiz
 725, oqıtuwşığa 1797, oqşawıraq 1020, oquwdiñ 1727, oquwiñdı 1751 (2), oquwlığı
 310, oquwlığına 308, oquwlıqtar 303, oquwlıqtarımniñ 1415, oquwlıqtariñ 309,
 oquwşıdan 1250, oquwşığa 267 (3), oquwşılar 34, oquwşılardı 268 (2), oquwşılardıñ
 2754, oquwşılarga 2558, oquwşım 1610 (2), oquwşımdı 2093, oquwşımın 370,
 oquwşımıñ 1502 (4), orındaluwın 2757, otırğızuwı 1508, otıruwiñ 1075, otıruwiña
 1592, oylawıma 2609, oynawğa 458 (2), oynawım 359, öltirüwden 2245, öltirüwdiñ
 1708, öñdewim 2090, ötüwden 1209, ötüwge 1298, özgeşelew 1333, paydalanuwğa
 392, qaluwğa 428, qaramawğa 2017, qarawğa 1787 (2), qatınasuwğa 2710,
 qayıstıruwğa 1072, qaytūwşı 130, qıdırıwıñ 1252, qorğanuwğa 2734, qorğawı 2164,
 qoruwşı 2255, qosıluwım 2754, qosıluwına 2479, qoyuwğa 1428, qoyuwı 2728,
 qoyuwlariñ 210, qulawın 1865, qurtuw 2445, quwu 2489, salqındaw 99, saluwğa
 1682, saluwğa 253 (2), saluwı 493, saluwım 529, satuwşığa 325, satuwşınıñ 329,
 sawuwğa 1053 (2), saylawda 195, sermew 2096, serttesüwmen 1629, sınıwşı 699,
 sıylaw 226, soğuwı 2150 (2), sökettew 2233, söylewdiñ 259, söylewge 782, söylewşi
 2593, söylewşilerdiñ 2505, suraw 1870, surawı 1872 (2), surıptawım 2090, sürüwge
 2730, süymewi 2033, süzüwge 1689, şalınbawğa 1315, şañqıldawları 2355, şapuw
 1527, şeküwdi 795, şıǵaruw 1235 (5), şıǵaruwşı 604, şıǵuwı 492, şıquw 1413, şıquwğa
 1544 (2), şıquwı 89 (3), şomıluw 236, tanuwın 1204, tapuwdı 2014, tapuwğa 1422,
 tárbiyelewimiz 2566, tartınuwğa 1137, tartuw 1667, tartuwğa 725 (3), tastaw 1723,
 tatuwlasuwımız 1627, tawısuwğa 2065, tebüwimniñ 1555, tepüwge 661, tınbawğa
 664, tiyisüwşi 2731, tolǵanuwıma 2610, turuwım 2737, turuwındağı 114, tüsinüwge
 1827, tüsinüwiñ 2623, tüsinüwleriñ 2531, tüsüwge 1434, tüzelüwim 2616, ülgerüwim
 279, ülkendew 2276, üreylenüwden 2359, zerigüwden 1229.

-(U)wĞA tiyis (3. teklik şahıs gereklilik): qıyuwğa tiyis 1769.

-y (zarf-fiil eki): äkireñdey 226, awnay 829, bayqay 2589, bermey 2432, bolmay 2722, dey 141 (4), estiy 131 (2), etkizbey 493, ilgeriley 2093, istey 297, izdey 1015 (2), jamanday 218, jaqınday 422 (4), jasay 2563, jedeldey 2654, jıynay 1314, jolay 299 (2), julqıy 2507, kelmey 1138, kewektey 2056, kinälay 796, kölegeyley 747, küybeñdey 152, oñbay 536 (3), oqıy 1267 (3), oylay 129 (3), ozbay 892, ozdırmay 171, ötpey 194, payımday 2022, qaray 406 (3), qatırmay 624, quşaqıtay 2630, sampılday 2573, sıltıy 414, sırğıy 320, solqılday 884 (2), söyley 900, sulay 1195, suray 1830 (2), şatınay 272, şegeley 2421, şiykiley 1933, tañırqay 881 (2), tanıy 676 (2), tappay 1962, taray 2506, tasıy 1321, tastay 125 (4), tayqıy 1358, tirey 2226, toqtay 432 (5), tosqawılday 288 (3), töley 390, tüney 1948, түzey 1309, unay 991, ustay 1611, ügittey 374. *bk. -A.*

+y (isimden isim yapma eki): aǵay 2273 (2), aǵaylar 1502, aǵayımñıñ 897, apayǵa 815.

+y- (isimden fiil yapma eki): qaraya 2160.

-y (fiilden isim yapma eki): tatıy 2095.

-y-dI (şimdiki zaman teklik 3. şahıs eki): äkireñdeydi 1163, almaydı 31 (6), aǵarılmaıdı 95, atamaydı 1011, ataydı 32 (3), awdarmaydı 1998, äwestenbeydi 993, aytpaydı 39, berilmeydi 265, bermeydi 1070, bermeydi 382, bilmeydi 129, bolmaydı 20 (8), deydi 40 (25), domalaydı 1086, estilmeydi 2455 (2), estirtpeydi 2299, etpeydi 541 (3), ilespeydi 926, istetpeydi 593, isteydi 412 (2), jaramaydı 2746, jaylaydı 240, jazdaydı 47 (2), jemeydi 84, jetiñkiremeydi 1520, jetispeydi 267, jetpeydi 2330, jibermeydi 312, jorǵalatpaydı 388, jortuwıldaydı 703, juwımaydı 1129, kelekeleydi 2693, kelmeydi 190 (5), kelmeydi 915, köbeydi 1738, könbeydi 1680, körinbeydi 85 (6), kötermeydi 608, külimsireydi 1450, oqıydı 2001, orındamaydı 2574, orındaydı 1076, oylamaydı 1764, oynaydı 2603, öytpeydi 1873, qalmaydı 190 (2), qanbaydı 1267, qaraydı 2628, qaynamaydı 275, qaytpaydı 375, qoymaydı 221, salaqtamaydı 749, silteydi 623, söyleydi 2462 (2), suraydı 627 (4), şıǵarmaydı 1069 (2), sıqpaydı 105 (4), tanılmaydı 1655, tanımaydı 1126, tastamaydı 193, tiymeydi 2530, toqtamaydı 668, tölemeydi 390, tüspeydi 1095, tüspeydi 966, түzelmeydi 2439, unamaydı 9 (2), uqsamaydı 822, urıspaydı 908, ündemeydi 1441, üñilmeydi 231. *bk. -A-dI.*

-y-mIn (şimdiki zaman teklik 1. şahıs eki): almaymın 2735, almaymın 400 (4), ataymın 483 (3), ayaqtaymın 2080, ayaymın 2494, barmaymın 368 (2), bayqaymın 239 (2), bermeymın 758 (2), bilmeymın 50 (8), bolmaymın 1730, buzbaymın 2427, dawıstaymın 1172, deymın 4 (23), ertteymın 1082, estiymin 2010, istemeymin 2546, isteymin 2292 (2), işpeymın 2739, jaramaymın 370, jariyyalaymın 2687, jelkeleymin

2297, jibermeymin 846, joramaldaymın 2505, keşirmeymin 589, ketpeymin 2633, küybeñdeymin 761, oqıymın 1373 (2), osındaymın 2173, oylamaymın 1064, oylaymın 1372 (3), oynamaymın 513 (3), qalmaymın 2755, qamaymın 2741, qaraymın 1535 (3), qaraymın 238, qoymaymın 1247, sanaymın 1100 (2), senbeymin 2751, sızbaymın 1406, suramaymın 1083, suraymın 1250 (2), şıqpaymın 502 (4), talqılaymın 2714 tastaymın 1543, tastaymın 2239, tiymeymin 189, topşılaymın 2560, ustaymın 2301. **bk. -A-mIn.**

-y-mİz (şimdiki zaman çokluk 1. şahıs eki): awlaymız 1942, ayaymız 1336, bastaymız 1113, isteymiz 1751 (2), jısaymız 374, jeymiz 2119, oqıymız 211, oylaymız 2535, oynaymız 511 (2), tappaymız 15, tastaymız 1744, tonaymız 1745 (2), töleymiz 908 (3).

-y-sİñ (şimdiki zaman teklik 2. şahıs eki): aldaysıñ 1013, almaysıñ 17 (2), añsaysıñ 1420, aytpaysıñ 2041, bermeysiñ 1729, bilmeysiñ 1204, deymisiñ 1432 (3), deysiñ 84 (7), isteysiñ 1637, jaraysıñ 718, jaraysıñdı 1836, jetistirmeysiñ 198, jeysiñ 1439 (2), jürmeysiñ 605 (2), kökseysiñ 1421, körmeysiñ 2732, oqıysıñ 332 (2), oynaymıysıñ 451, ölmeysiñ 686 (2), qoymaysıñ 2420, renjiysiñ 2522, tappaysıñ 2179, tastaysıñ 1634, tisteysiñ 2433, uyalmaysıñ 2326. **bk. -y-sİz.**

-y-sİñdAr (şimdiki zaman çokluk 2. şahıs eki): almaysıñdar 1549, deysiñder 535, isteysiñder 2396, jeysiñder 946, jıynaysıñdar 367, urlaysıñdar 1155.

-y-sİz (şimdiki zaman teklik 2. şahıs eki/nezaket): almaysız 1303, tastamaysız 2237, tüsinbeysiz 2704. **bk. -y-sİñ.**

-y-sİzdAr (şimdiki zaman çokluk 2. şahıs eki/nezaket): bermeysizder 1242.

-ytIn (sıfat-fiil eki): bermeytinin 273, bitpeytin 81, isteytinin 378, jetispeytindey 1642, jetpeytin 1893, kirmeytin 1398, körsetpeytin 1862, sezbeytin 1581, şıqpaytın 1063, tartınbaytın 1636. **bk. -AtIn.**

-(ı)z- (fiilden fiil yapma eki): ağızıp 1454.

5. SONUÇ

Kazak hikâyeciliğinin önde gelen şahsiyetlerinden biri olan Berdibek Sokpakyayev yaratıcılığı, dili kullanmadaki kabiliyeti ve doğal üslubuyla yediden yetmişe Kazak halkının gönlünde taht kurmuş bir yazardır. Ardında Kazakistan'ın sınırlarını çoktan aşmış “Meniñ Atım Koja” (Benim Adım Koja) adlı hikâyesi ile birlikte birbirinden değerli eserler bırakmıştır. Eserlerinde halkın durumunu tüm gerçekliğiyle gözler önüne sererken siyasi iradeyi de mizahi bir üslupla yermiştir. Bunun yanı sıra Kazak kültürünü, sosyal yaşantısını yoğun bir şekilde işlemiş, millî değerlere dikkat çekmiştir. Sokpakyayev, Sovyet yönetiminin artan istekleri doğrultusunda baskı altında yazmaktansa bir dönem sonra yazmamayı tercih etmiştir.

Berdibek Sokpakyayev'in “Meniñ Atım Koja” adlı eseri üzerinde yaptığımız metin, aktarma, inceleme ve dizin çalışmaları neticesinde,

1. Sokpakyayev'in pek çok dile çevrilmiş Meniñ Atım Koja adlı eseri Türkiye Türkçesine de kazandırılmıştır.

2. Eserin söz varlığı isim, fiil, edat, bağlaç ve ünlemler de dâhil 24.597 sözden oluşmaktadır.

3. Dizindeki madde başlarının sayısı özel adlar dâhil 4405 olarak tespit edilmiştir. Bunlardan 1787'si fiil, 2618'i isimdir. Buna göre isimlerin oranı %59.4, fiillerin oranı %40.5'tir. Fiil oranının isimlere yakınlığı; yazarın betimlemelerden uzak, sade, hareketli ve dinamik bir üsluba sahip olduğunu göstermektedir.

4. Eserde 4405 sözden 187'si birden fazla kavram alanıyla kullanılmıştır.

5. Metinde 119 eş sesli kelime tespit edilmiştir. Yazılışları bakımından aynı görünse de kavram alanları birbirinden tamamen farklı bu sözcüklerin 39'u isim, 8'i fiildir. 72'si ise biri isim, diğeri fiil kökü olan eş sesli kelimelerden oluşmaktadır (*bar/bar-*, *jaz/jaz-*, *küres/küres-*, *say/say-*, vd.).

6. Eserde eş anlamlı veya aralarında çok küçük anlam farklılıkları bulunan bazı kelimelerin cümle içerisinde arka arkaya kullanıldıkları tespit edilmiştir:

Burın eweli “önce, evvel”(618) , *saldırap talıp* “yorulmak, aşırı halsizleşmek”(668), *üñilip qara-* “dikkatle bakmak, bakmak”(676), *samal jel*(823) “insana serinlik veren hafif esen yel, yel”, *tırsıyğan toq* “tok, şişmiş”(894), *şoşıp oyan-*“korkmak,

ödü kopmak”(1199), *samğap uş*-“havalanmak, uçmak”(359, 1259), *jetip ülger*- “yetişmek, yetişmek”(1260), *aymalap kuş*- “kucaklamak, kucaklamak”(1264), *soñğı qoritındı* “sonuç, netice”(1378), *zerttewşi izşi* “araştırmacı, araştırmacı”(2472), *ozıp josılt*-“ilerlemek, hızlanmak”(1460), *abalap ür*-“havlamak, havlamak”(854), *qaray tura* “-e doğru, doğru” (1712), *qaraylaspasın jârdemdespesin* “yardımlaşmak, yardımlaşmak”(1407), *jakındap taqal*- “yaklaşmak, yakınlaşmak” (2300), *eñirep jıla*-“hüngür hüngür ağamak, ağlamak” (2336), *kızığıp kız*- “imrenmek, kıskanmak” (2014).

Yazar, bu gibi semantik tekrarlarla vurguyu arttırarak eserde önemli bir anlatım gücü oluşturmıştır.

7. Metin, atasözleri ve deyimler bakımından oldukça zengindir. Hikâyede anlatılmak istenen duygu ve düşünceleri veciz ve özlü bir şekilde ifade eden 264 kalıp söz tespit edilmiştir. Bu tür ifadelerin aktarımı sırasında, aralarında Türkiye Türkçesiyle yalancı eş değer 6 deyim tespit edilmiştir. Metinde geçen yalancı eş değer deyimler şunlardır:

Deyim	Kazak Türkçesi	Türkiye Türkçesi
baş tart-/baş çekmek	Vazgeçmek.	Bir konuda önyak olmak.
bel bayla-/bel bağla-	Bir işi yapmaya karar vermek.	Birinin kendine yardımcı olacağına inanmak, güvenmek.
düniyege kel /dünyaya gelmek	Ortaya çıkmak.	Doğmak.
qanı qayna-/kanı kayna-	Çok öfkelenmek.	Coşkun ve kıpırdak olmak.
tili tañdayına jabıs-/dili damağına yapışmak	Konuşamamak, dili dolanmak.	Çok susamak.
tüyenı tügimen nardı jügimen jut-/ deveyi havuğuyla yutmak	Çok acıkmak, kurt gibi aç olmak.	Herkesin gözü önünde büyük hırsızlık yapmak.

8. Metinde 104 ikilemeye yer verilmiştir. Bunların 63’ü, **kelimenin eksiz biçimde tekrarlanması** (jağal-jağal, ejim, ejim, şoq-şoq, köp-köp vd.), **ek almış bazı kelimelerin**

tekrarlanması (päre päresi, bostan bosqa, ara arasınan, para par, vd.), **ikilemeyi oluşturan kelimelerden birinin bir sesinin değişmesi** (öte-möte, birew-mirew, is-mis, vd.), **kelimelere hece eklenmesi** (kup-kuw, kap-kara, jap-jaqsı, zım-ziya, jım-jirt) yoluyla, “tekrara dayalı ikilemeler”den oluşmaktadır. Geriye kalan 41 ikileme ise, **karşıt anlamlı kelimelerden oluşan** (jorga-jüyrik, aldı-artı, joğarı-tömen, ülken-kişi), **anlamdaş esaslı kelimelerden oluşan** (azdap-kişilep, öner-kabilet, mülgipti-kalğıptı) **sınırdaş anlamlı kelimelerden oluşan** (atı-jöni, bası-közi, aylar-jıldar, qas-qabaq, gazet-jurnal), **bir veya iki kelimesi aynı veya zaman zaman anlamsız ses benzerliklerinden oluşan** (azan-qazan, ıǵı-jıǵı, äpter-täpter) “çift ikilemeler”den meydana gelmektedir.

9. Eserde tabiat seslerinin taklidiyle oluşmuş 65 yansıma sözcüğe rastlanmıştır. Yansıma sözcüklerin 16’sı ikileme şeklinde kullanılmıştır (birt-ırt, pırs-pırs, şıq-şıq, ars-ars, qırq-qırq, dir-dir, pırt-pırt, karış-kurış, qılt-qılt, şoqır-şoqır, sılg-sılg, zuw-zuw, şır-şır, trt-trt, äwp-äwp, şertip-şertip). Yazar bu yolla okuyucuyu heyecanlandırıp merak duygusu uyandırarak hikâyenin sonuna kadar okuyucunun dikkatini canlı tutmayı başarmıştır.

10. Metnin aktarma çalışmaları sırasında 14 örnekte isimlerin Türkiye Türkçesine göre farklı farklı durum istemiyle kullanıldığı tespit edilmiştir. Bunlar: Sultan+Ø ekewi (Sultanla ikimiz), Sultannan suradım (Sultan’a sordum), ol+Ø üşün (onun için), eki+Ø böl- (ikiye bölmek), at+Ø basın(atın başını), balalarğa brigadir eken (çocukların başkanymış), özgege keşir- (başkasını affetmek), mağın oy saldı (beni düşünce saldı), künge küygen jelkesi (güneşte yanmış ensesi), qolina tırma ustağan (elinde tırmak tutmuş), otqa pisir- (ateşte pişirmek), Qayratlıqtardan utılğan edi (Qayratlıklara yenilmişti), eski sürlewmen kelemiz (eski yoldan geliyoruz), terekterdiñ arasimen (ağaçların arasından).

11. Aktarım sırasında özel isimleri niteleyen sıfatların tümü, Türkiye Türkçesindeki gibi ismin önünde değil, isimden sonra kullanılmıştır: Karatay uyatsız (utanmaz Karatay), Ahmet şal (ihtiyar Ahmet), Äkem marqum (rahmetli babam), Jantas quw (haylaz Jantas), Qayıqsı bayğus (zavallı kayıkçı), Kayıpjan şofer (Şoför Kayıpjan), Ivan qart (ihtiyar Ivan), vd.

12. Eserde yer alan yansıma kelimelerin fazlalığı, deyimlerin çokça kullanılması, yazı dilinde kullanılmayan kelimeler, morfolojik yapılar, sıkça kullanılan ünlemler ve yazarın üslubundaki doğallık, yazı dilinin yanı sıra Kazakça konuşma dilinin özelliklerini yansıtmıştır.

KAYNAKLAR

ALTINMAKAS, Layık (2014). *Hanlık Devrinden Günümüze Örneklerle Kazak Edebiyatı*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınevi.

AQIŞEV, Nurdawlet (2010). *Qazaq Körkem Sözinin Şeberleri*, Qarağandı: M.O. Awezow Atındağı Adebıyet Jane Öner İnstitutı Yayınları.

ARAT, Reşit Rahmeti (1953). Türk Şivelerinin Tasnifi, *Türkiyat Mecmuası*, X, 59-139.

AXMETOV, Şegen (1976). *Qazaq Sovet Balalar Ädebiyeti*, Almatı: Jalın.

ATMACA, E. (2016). "Kazak Türkçesi Ağızlarının Tasnifi Çalışmalarına Bir Bakış ", *Teke Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, pp.589-625.

AYAN, Ekrem (2009). "Çağdaş Kazak Edebiyatının Kurucusu İbray Altın Sarın – Hayatı ve Eserleri", *Turkish Studies: International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/8, Fall s. 511-534.

BAYKUZU, Tilla Deniz (1999). *Kazakların Soy, Damga ve Uranları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları.

BİZAKOV, S. (2005). *Kazak Tiliniñ Sinonimder Sözdigi*, Almatı: Red.

BOLGANBAYEV, E.- vd. (1999). *Kazak Tiliniñ Sözdigi*, Almatı.

BOZKURT, Fuat (1999). *Türklerin Dili*, Ankara: TC Kültür Bakanlığı Yayınları.

BOZKURT, Fuat (2002). *Türklerin Dili*, Ankara: TC Kültür Bakanlığı Yayınları.

Büyük Rusça Türkçe Sözlük (1996). İstanbul: Multilingual Yayınları.

CAFEROĞLU, A. (1993), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul.

CLAUSON, Sir Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford: Clarendon Press.

KASAPOĞLU ÇENGEL, Hülya (2005). *Kırgız Türkçesi Grameri*. Ankara: Akçağ Yayınları.

DEMİR, Abdullah (1998). Tarihten Günümüze Rus Yayılmacılığı ve Yeni Kurulan Cumhuriyetler. Ankara: Ötüken Yayınları.

Dialektologiyalık Sözdik (2007), Almatı: Arıs.

DOĞAN, Sinan (2002). Demografinin Gölgesi Altında Rusya- Kazakistan İlişkileri, Avrasya Dosyası, Kazakistan Kırgızistan Özel Sayısı, C7, S4.

EGEVBAYEV, Askar Kurmaşulı (2005). Qazaq Ādebiyetiniñ Qısqaşa Tariyxı, 4-Tom 19. Ğasırdıñ Birinşi Jartısı (1800-1850), Almatı.

ENTSİKLOPEDIYA: Qazak Ādebiyeti(1999), “*Sokpakyayev Berdibek*”, Almatı: Qazaqstan Damıw İnstitutı, s. 602.

ERCİLASUN, Ahmet B. (2009). Kazakçaya Ait İlk Fonetik İzler, Dil Araştırmaları Dergisi, S.4.

EREN, Hasan (1983). Türk Ansiklopedisi. Cilt: 32. Ankara: M.E.B. Devlet Kitapları, Millî Eğitim Basımevi.

ERGİN, Muharrem (2000). Türk Dil Bilgisi. 21.Baskı. İstanbul: Bayrak Yayınları.

Frazyeologiyalık Sözdik (2007), Almatı: Arıs.

GEMALMAZ, E. (1992). Türkçenin Morfo-Sentaktik Yapısı, Ankara: TDAY-B.

İBRAGİM, Damira (2013). Kazak Hikâyeciliğine Genel Bir Bakış, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED] 50, 162-180.

İBRAGİM, Damira (2008). Berdibek Sokpakyayev’in ‘Menin Atım Hoca’ Adlı Hikâyesinde Milli Değerler, Türk Halkları Edebiyatı II: Uluslararası Çocuk Edebiyatı Kongresi, 13-15 Kasım 2008, I Kitap, s.52-55.

İSMAİL, Zeyneş (2002). Kazak Türkleri, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

KARAAĞAÇ, Günay (2012). Türkçenin Dil Bilgisi. Ankara: Akçağ Yayınları.

KAYA, Mehmet Yasin (2012). İlyas Esenberlin'in Köşpendiler Romanı Üzerinde Kazakça Dil İncelemesi (Giriş-Metin-Dizinler), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir.

Kazak Edebiy Tiliniñ Sözdigi (2011). On Bes Tomdık, Almatı.

Kazak Tiliniñ Tüsindirme Sözdigi, I:1974, II:1976, III:1978, IV:1979, V:1980, VI:1982, VII:1983, VIII:1985, IX:1986, X:1986, Almatı.

KÄKİŞULI, T. (2002). Qazaq Ädebiyetiniñ Qısqaşa Tariyxı, Almatı: Qazaq Universiteti.

KEÑESBAYEV, İ.; MUSABAYEV, G. (1993). Qazirgi Qazaq Tili Leksika-Fonetika, Almatı: Mektep.

KESİCİ, Kayyum (2003). Dün Bugün ve Hedefteki Kazakistan. İstanbul: IQ Kültür Sanat Kitabevi.

KOÇ, K., BAYNİYAZOV, A., BAŞKAPAN V. (2003). Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü, Türkistan: Turan.

KOÇ, Kenan; DOĞAN, Oğuz (2004). Kazak Türkçesi Grameri. Ankara: Gazi Kitabevi.

KOÇ, Kenan; İŞİNA, Almagül; KORGANBEOV, Bolat (2007). *Kazak Edebiyatı 1-2*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

KORKMAZ, Zeynep (2007), Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KORKMAZ, Z. (2008). Gramer Terimleri Sözlüğü, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KÖMEKOV, B. (2003). “Qazaq”, Qazaqstan: Ulttıq Entsiklopediya 5, Almatı: Qazaq Entsiklopediyasınıñ Bas Redaktsiyası.

MIÑJAN, Nıǵmet (1994). Qazaqtıñ Qısqaşa Tariyxı, Almatı: Jalın Baspası.

MIRZABEKOV, S. (1993). Kazak Tilinin Fonetikası, Almatı: Kazak Üniversitesi.

JANPEYİSOV, E. [Red.] (2002). Kazak Grammatikası (Fonetika, Sözjasam, Morfologiya, Sintaksis) Astana: A.Baytursınulı Atındağı Til Bilimi İnstitutı.

MUSTAFAYEV, E. M.; TŞERBİNİN, V. G. (1996). Büyük Rusça-Türkçe Sözlük, İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.

ORALBAYEVA, N., T. ABDİĞALİYEVA, B. GALABAYEV (1993). Praktikalık Kazak Tili, Almatı: Ana Tili.

ORALTAY, H.-YÜCE, N.- PINAR, S. (1984). Kazak Türkçesi Sözlüğü, İstanbul.

ÖNER, Mustafa (1998). Bugünkü Kıpçak Türkçesi. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ÖZDEMİR, Aşur (2014). Kazak Edebiyatında Hikâye, İstanbul: Ötüken Yayınları.

ÖZEY, Ramazan (1999). Dünya Platformunda Türk Dünyası. İstanbul: Bakanlar Media.

ÖZKAN, Nevzat (2007). Türk Dilinin Yurtları. Ankara: Akçağ Yayınları.

QONGIRATBAYEV, Ävelbek (1994). Qazaq Ädebiyetiniñ Tariyxı, Almatı: Sanat.

QARATAYEV M. (1967), Qazaq Sovet Ädebiyetiniñ Tariyxı, Almatı: Ğılım Baspası,

RUSTEMOV, L. Z. (1982). Kazirgi Kazak Tilindegi Kirme Sözderi, Almatı: Ğılım.

RUSTEMOV, Leniñil Ziyabekoviç (1989). Arap-İran Kirme Sözderiniñ Kazakşa-Orısşa Tüsindirme Sözdigi, Almatı: Mektep.

SAKHİPOVA, Farida (2007). Kazak Türkçesinin Merkezî, Kuzey ve Doğu (Orta Jüz) Ağızları I, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara.

SARAY, M. (2004). Kazakların Uyanışı, Ankara: TİKA.

SHNITNIKOV, B. (1966). Kazakh-English Dictionary, London-The Hague Paris.

SMAGULOV (2014). 20. Ğasırdagı Qazaq Ädebiyettanuv Ğılımı, Evero, Almatı.

SOROKİNA, Sofiia (2014). Tarihî Kazakça'nın Latin Alfabetiyle Yazıldığı Dönem, Fatih Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

ŞİMŞİR, Nahide (2008). Kazak Tarihi ve Kültürü Araştırmaları, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

TAMİR, Ferhat (2007). Kazak Türkçesi. Editör: ERCİLASUN, Ahmet B., Türk Lehçeleri Grameri. Ankara: Akçağ Yayınları.

TAMİR, Ferhat (2002). Kazak Hanlığı, Türkler. Cilt: 8. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

TEKİN, Talat (1989) “Türk dil ve diyalektlerinin yeni bir tasnifi”. Erdem AKM Dergisi V/13, Ankara, 141-168.

TILEMISOV, H. - RAMAZANOV, E. (1992). Avıl Şaruvaşılığı Sözdigi, Almatı: Kaynar.

TOGAN, Zeki Velidi (1981). Bugünkü Türk İli (Türkistan) ve Yakın Tarihi. 2. Baskı. İstanbul: Enderun Kitabevi.

TOQSAMBAYEVA, A. (2015). Qazaq Xandığı Devirindegi Ädebiyet, Astana: Foliant Baspası.

Turaktı Teñevler Sözdigi, (2007) Almatı: Arısı.

Türkçe Sözlük (2009), Ankara : Türk Dil Kurumu Yayınları.

VARDAR, Berke-GÜZ, N. vd (1980), Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü, Ankara : Türk Dil Kurumu Yayınları.

ZEYNEŞ, İsmail (2002). Kazak Türkleri. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

http://www.akorda.kz/kz/events/akorda_news/press_conferences/memleket-basshysynyn-bolashakka-bagdar-ruhani-zhangyru-atty-makalasy

http://atam.gov.tr/wp-content/uploads/Kazakistan_Ulke_Raporu_2013-4.pdf